

MAGYARORSZÁGI
RÉGÉSZETI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

IV. KÖTET.

I. RÉSZ.

MAGYAR TUD.
AKADÉMIA
BUDAPESTEN

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.
(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1879.

NYOMATOTT A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJÁBAN.

MONUMENTA
HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

VOLUMEN IV.

PARS I.

MONUMENTA HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

MAGYARORSZÁGI
RÉGÉSZETI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁNAK
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

IV. KÖTET.

I. RÉSZ.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1879.

BÁRTFA

KÖZÉPKORI MŰEMLÉKEI.

A SZENT EGYED TEMPLOMÁNAK MŰREGÉSZETI LEÍRÁSA.

IRTA S RAJZOKKAL ILLUSTRÁLTA

MYSKOVSKY VIKTOR,

ÁLLAMI FÖREÁLLINTÉZETI RENDES TANÁR KASSÁN,
MŰÉPÍTÉSZ, A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT-, AZ ORSZ. MAGY. IPARMUZEUM FELÜGYELŐ-, A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS
BIZOTTSÁGÁNAK-, A BÉCSI «K. K. CENTRAL-COMMISSION ZUR ERFORSCHUNG UND ERHALTUNG DER KUNSTDENKMALE»-, A MILANÓI
«COLLEGIO INTERNAZIONALE DI SCIENZE LETTERE ED ARTI» LEVELEZŐ TAGJA, S A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUM ÖRE.

IX. FÉNYNYOMATU TÁBLÁVAL S SZÁMOS FAMETSZETTEL.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1879.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 8358/1958 sz.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Ábártfai templom a században

Miskolczi

Viclor

1849

Ppitolyp

Divald K

TARTALOM.

I. Adalék az egykori bártfai ciszterczita apátság történetéhez	1
II. A bártfai parochiális templom építményének s műrészeinek leírása	4
III. A templom építésének története	12
IV. A templom műkinceseinek leírása	25
1. A szentségház	25
2. A templom falfestményei	27
3. A templom tizenkét gót stílusú szárnyoltára	30
a) Az Úr születését ábrázoló oltár	34
b) A szent kereszt oltára	42
c) Sz. Mária oltára az 1505-dik évből	49
d) Az Úr vacsoráját ábrázoló oltár	53
e) Sz. András oltára	57
f) Sz. Mária oltára	62
g) A fájdalmas megváltó oltára	65
h) A fájdalmas szűz oltára	68
i) Sz. Apollonia oltára	70
k) Sz. Mária oltára	72
l) Sz. Erzsébet oltára	74
m) Sz. Borbála oltára	76
4. A diadal kereszt	80
5. A Dávid királyt és szenvedő Üdvözítőnket ábrázoló szoboresoportozat	83
6. A keresztelő medencze	84
7. Egyházi székek	87
8. Az egyházi könyvtár szekrénye s tartalma	104
9. A síremlékek és emléktáblák (Epitaphiumok)	109
10. Az alamizsna szekrény felett lévő képtábla	130
11. Az egyház paramentái és kelyhei	131
12. Bronze- és vasesillárok s középkori gyertyatartók	136
13. A harangokról	140

A RAJZTÁBLÁK S ÁBRÁINK JEGYZÉKE.

Czímlap: A bártfai templom a XV-dik században.

I. tábla:	1.	idom.	A templom déli oldala.
	2.	»	A templom alaprajza.
II. tábla:	3.	»	A templom keresztmetszete.
	4.	»	A templom keleti homlokzata.
III. tábla:	5.	»	A templom hosszmetzete.
	6—11.	»	A főhajó falpilléreinek fejezetei.
IV. tábla:	12.	»	A gót stílusú szentségház.
	13.	»	Annak egy vasrácsos ajtócskája.
V. tábla:	14.	»	A sz. kereszt oltára.
VI. tábla:	15.	»	A torony első emeletén lévő falfestmény 1521-dik évből.
	16.	»	A Dávid királyt és szenvedő Üdvözítőnket ábrázoló szoboresoportozat.
	17.	»	Egy szék díszítményes oldaldeszkája a XVI-dik század elejéről.
	18.	»	Egy ismeretlen lovag sírkölapja.
VII. tábla:	19.	»	Egyházi székek részlete, címertáblákkal díszítve, az 1483-dik évből.
VIII. tábla:	20.	»	Keresztelő medencze.
	21.	»	Egyházi szék intarsziákkal díszítve, a XVI-dik század elejéről.
	22.	»	Az egyházi könyvtár szekrénye.
	23.	»	Bronce csillár a város címerével.

ELŐSZÓ.

Bártfa, hazánk ezen egyik legrégibb szabadkirályi városa, már topographikus fekvésénél fogva is nem csekély szerepet játszott a középkorban; mint határszéli város közvetíté az alföld és a Lengyelország közti élénk kereskedést, sőt kereskedői még a Fekete-tengerig is jutottak, mert hiszen bártfai kereskedők voltak az elsők, kik az 1444-dik évben történt, s szerencsétlen kimenetelű várnai csatáról hoztak legelső hírt hazánkba. A bártfai kalmárok ezen nagy kiterjedésű kereskedése későbbben alapját veté meg a királyi kiváltságokkal s szabadalmakkal bíró, különösen kézműipartüző polgárság jólétének, valamint szellemi fejlődésének is; s kétséget nem szenved, hogy városaink fejlődése nagy befolyással volt hazánk általános közmívelődésére nézve is. Az ellenséges beütések s rablások ellen falakkal megerősített középkori városaink a kereskedelem, kézműipar, a tudomány s az építési tevékenység gyújtó pontjai s biztos menedékhelyei valának, mely helyekről a közmívelődés a vidékre is elárasztá üdvös sugarait.

Bártfa keletkezését jóval megelőzte a eziszterczita apátság alapítása, mely szerzet zárdája, a rengeteg erdőségek közepette, sokáig biztos menedékhelyül szolgált az idegen jövevények és a telepítvényesek számára is, kik a zárda védő falai körül letelepedvén, az erdőségeket kiirtván s a földet művelvén, alapját veték meg a mostani városnak.

Bártfa középkori építészeti műemlékekben igen gazdag, s ezek a polgárság műtevékenységéről, szellemi és művészeti fejlődéséről, nemkülönben gazdagságáról, fenkölt s szabadelvű gondolkodás módjáról s helyes műízléséről fényes tanubizonyyságul szolgálnak. Valódi patricziusok voltak ezen gazdag polgárok, kik a kézműipar, művészet s a tudomány terjesztésére s emelésére sokat áldoztak.

A város parochiális temploma a XIV-dik és XV-dik századbéli műépítészeti, szobrászati és festészeti remekeivel díszeskedik; a XVI-dik század elején épült városháza pedig a decorationális kora — renaissance-styl, változatos műrészszeletei, s különösen gazdag és kiváló szobrászati művei tekintetében ritkítja párját hazánkban, s ezért ezen középkori polgári műépítményünk méltán unicumnak is nevezhető.

A régi polgári házak pedig a műépítészeti és kézműipar magas fokú fejlődéséről tesznek tanubizonyi ságot, különösen műtörténeti szempontból érdekes ezen házak beosztása, szerkezete, valamint műrészszeleteiknek gazdag s változatos alakítása és díszítése is. Továbbá a város még jelenleg is fenálló körfalai, sánczárkái, kapui, bástyatornyai s azoknak műrészszeletei bő anyagot szolgáltatnak középkori erődtítményeink védelmirendszerünk tanulmányozásához. Hazánkban talán Bártfa az egyedüli város, mely régi jellegét ily híven megtartá, s e tekintetben méltán nevezhető Magyarországnak Nürnbergjének.

A feldolgozandó anyag bőségénél s fontosságánál fogva kénytelen valék Bártfa műemlékeit ismertető monographiámat két részre osztani. A jelen I. rész magában foglalja a bártfai szent Egyed

templomának s műkincseinek műrégészeti s műtörténeti leírását; a II. részben pedig a városház s a város középkori erődtítményeinek leírását, valamint a város történetét rövid kivonatban közlendem.

Midőn örömet teljesített kötelességemnek eleget teszek, egyszersmind köszönetet mondok a magyar tudományos Akadémia archæologiai bizottságának, nemkülönben Dr. Henszlman Imre tudósunknak is, azon szíves készségeért, melynek folytán jelen munkám az «Akademia Archæologiai Monumenta»-iban megjelenhetett. Végre a jelen alkalommal nem kívánom eltitkolni, hogy Bártfa szülővárosom műemlékeinek megírásával ifjú korom egyik legkedvesebb vágya teljesült. Ott éltem én a leírt műtárgyak között, ott kaptam az első impulsust pályámhoz, s különösen műrégészeti szakmámhoz, és ez lehet oka, hogy én talán szeretetteljesebb szemmel néztem, s bővebben irtam s rajzoltam le a letűnt kor e fennmaradt szülötteit, mint egy másvalaki. Egyedüli óhajtásom: bár szivároгна át ezen pietás több művelt magyar lelkébe, akkor nem volna okom e nemzeti műkincseink pusztulását félteni.

Kassa, 1879-dik évi május 14-kén.

MYSKOVSZKY VIKTOR.

I.

ADALEK AZ EGYKORI BARTFAI CZISZTERCZITA APÁTSÁG TÖRTÉNETÉHEZ.

Hazánk északi határát képező Kárpátok őserdőkkel borított völgyei s vidékei a XI—XII-dik században még csak gyéren lehettek megnépesítve, mert hiszen még a keresztes hadak idején is mily nagy mértékben kedvelték magyarjaink a szabad és egy helyhez nem kötött életmódot — kik legtöbbször csak sátorban — keleti módra tanyáztak, — az kitűnik e következő feljegyzésből is:

Otto freysingeni püspök, ki 1189-dik évben Barbarossa Frigyessel a szent földre utazván, hazánkban is megfordult, akkori viszonyainkról így nyilatkozik: «Habebat Hungaria pulcherrimum ut dixi, naturaliter spectaculum, sed ex barbarie gentis moenium vel aedium rarum ornatum. — Cum vilissima in vicis et oppidis ibi, id est ex cannis tantum, raro ex lignis, rarissima ex lapidibus habebantur habitacula; toto aestatis vel autumnus tempore papilionum inhabitant.»

A Kárpátok zord és lakatlan vidékeinek megnépesítésére s művelésére királyaink közt úgy látszik III. Béla tett leginkább célra vezető intézkedéseket és pedig az által, hogy e lakatlan s őserdőkkel borított vidéken szerzetesek által lakott zárdákat s apátságokat alapított.

Ezen zárdák szerzetesei és udvarnokai lassanként kiirtották a zárda körüli erdőséget, s az így nyert földet művelték, így lettek idővel ezen zárdák a közművelődés, a kereskedelem, az ipar, sőt a tudományok s művészetek gyújtópontjai; szerzetesek állítottak fel vásárokat, művelték a földet saját és mások kezeivel; ők készítették mind azt, mire a zárdában szükségük volt; művészeket, s kézműiparosokat edesgettek a monostor falaihoz, kik örömmel vonultak ide, hogy az örökös jobbágygyá tenni szerető nemesség kezei közül szabaduljanak. — De a bujdosók s idegenek előtt is megnyíltak a monostorok, melyek ezeknek óltalmat, élelmet, s biztos szállást adtak. — A sz. Benedek és a cziszterciták szerzete, tagadhatatlanul nagy jótétemény volt az akkori erőteljes, de műveletlen, s vad nemzedékre, — mert valamint a cisterciták társaikkal együtt írtották ki a Bakony s Vértes rengetegei közt a szép és termő vidéket, úgy hasonlóképen Bartfa vidékének kiművelése, s megtelepítése is az ő művek.

III. Béla királyunk helyesen fogva fel a zárdák ezen nagy hivatását, hazánkban a XII-ik században több zárdát alapított, s miután úgy látszik a czisztercita rend leginkább felelt meg a király ezen nemes s országát boldogító céljainak, az alapított zárdákba többnyire czisztercitákat hozott be.

A czisztercita szerzetes rend Franciaországban sz. Robert, molesmei apát által 1098-ban alapítatott, az első zárda, husz szerzetes számára — a vadregényes citaux-i völgyben 1099-ben épült; — a cziszterciták sz. Benedek szigorú szabályait fogadták el, mely rend-szabályzat kezdetben csak

a citaux-i zárdára volt érvényes, midőn azonban tizenegy év múlva a rend terjedni kezdett, a többi fiók-zárdák számára az úgy nevezett «Charta charitatis» szabályzat készült, mely későbbben alaptörvénynyé (Fundamentum ordinis) vált az összes cziszterczita zárda számára. — Ezen szabályzatban kimondatott, hogy a czisterczita rend zárdái s templomai az emberek forgalmán kívül eső helyeken, tehát leginkább nehezen hozzáférhető erdős hegységek félre eső völgyeiben építendőek, továbbá a zárdák temploma egyszerű oratorium legyen, minden pompa és fény nélkül, egyáltalában visszavonultság, munka, s egyszerűség jellemzé ezen szigorú szerzetes rendet.

A szent Egyedhez címzett bártfai cziszterczita apátság keletkezésének s alapításának ideje — az erre vonatkozó történeti adatok hiányában — még pontosan meg nem határozható, azonban tekintetbe véve azon körülményt, hogy hazánkban III. Béla királyunk uralkodása alatt több apátság alapított, némi valószínűséggel feltehető, hogy a bártfai apátság is még a XII-dik század második felében alapított.¹ Miután pedig azon a vidéken fekvő kapronczai zárda is a bártfai apátsághoz tartozott, valószínű, hogy apátságunk akkor már mint anya-zárda szerepelt.

Annyi azonban bizonyos, hogy a bártfai apátsági zárda a XIII-dik század elején létezett, erre nézve közlöm itt azon — legrégebb — 1247-dik évről szóló okmányt, melyben a bártfai cziszterczita apátság legelőször említettik.

Ugyanis a II. Geiza király által Eperjes vidékére telepített németek Teutonici (szászok) határukat a bártfai cziszterczita apátság károsításával tágták, a bártfai czisztercziták tehát IV. Béla királynál határuk helyreigazításáért esedeztek, melynek végrehajtásával Tegus, sárosi gróf bízott meg.

A bártfai cziszterczita apátság birtokának határait meghatározó okmány így hangzik:

Bela, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae Cumaniaequae Rex. Omnibus Christi fidelibus praesentem paginam inspecturis salutem in omnium Salvatore. Ad universorum tam praesentium quam posterorum notitiam harum serie literarum volumus pervenire, quod accedentes ad nostram praesentiam quidam fratres de Coprynicza Cisterciensis ordinis, apud ecclesiam sancti Egidii de Bardfa prope Sarus commorantes, suis nobis curaverunt insinuare querimoniis, quod Theotonici de Epurges metas terrae ipsorum Bardpha vocabulo, ubi supradicta ecclesia est sita, auctoritate propria destruxissent, elevantes, in praejudicium et gravamen ipsorum metas falsas de novo, quarum occasione terminos terrae praedictorum fratrum transgredere adtemptantes non modicam partem terrae eorundem indebite occupando. Verum quia nostri incumbit officii, jura quorumlibet illibata et illaesa observare, nostro fideli Tegus, comiti de Sarus, dedimus in mandatis, quod tam terram Bardpha, quam etiam alias terras ad ipsos Fratres pertinentes, quae fuerant ab eis alienatae, nostra circuiret auctoritate, et erectis novis metis juxta veteres metas easdem restitueret Fratribus antedictis. Idem vero comes Tegus hoc nostrum nolens praeterire mandatum, sicut nobis retulit viva voce, et etiam in literis suis insinuari curavit, totam terram Bardpha undique circuiendo, et novas metas juxta veteres erigendo memoratis fratribus restituit; et ut de cetero tota materia quaestionis, ac controversiae sopiretur, easdem metas, prout in literis ipsius Tegus Comititis vidimus contineri, suo ordine nostro fecimus interseri Privilegio, — quae tali ordine distinguuntur: Prima meta incipit a quodam rivulo, qui nuncupatur Kysthopul,² et ibi immediate tenent metas cum Cruciferis de Gyboltho.³ Abhinc ascendit versus aquilonem per silvas et pervenit ad quendam montem, ubi oritur quidam fluvius,

¹ Dr. HENSZLMANN IMRE *Kunst und Alterthum in Oesterreich* című 1846-dik évi folyamában a bártfai apátság alapításáról így nyilatkozik: zwar ist das Begründungsjahr der bartfelder Abtey nicht bekannt, auch wird es von Fessler nicht unter den ersten 15 ungarischen-Cisterciaten Klöstern angeführt, die vom Jahre 1135—1198 begründet wurden, nachdem aber der regierende König Béla III ein besonderer Freund der Cisterciaten war, wird die Begründung des bartfelder Klosters schwerlich in eine viel spätere Zeit als die zweite Hälfte des XII. Jahrhunderts zu versetzen sein, zumal die älteste Jahreszahl, in welcher eine urkundliche Erwähnung desselben geschieht, 1247 ist, in welchem Jahre die Cisterciaten bereits längere Zeit in der Gegend von Bartfeld ein Kloster haben mussten.

² Kysthopul, Kis-Tapoly, egy patak, mely északról a Tapolyba folyik,

³ Gaboltó Bártfától észak nyugati irányban mintegy 1½ mértföldnyire fekvő falu, hol régente a II. András által alapított jeruzsálemi keresztes barátok zárdája volt, lásd FEJÉR *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*. III. kötet 114. lapján.

qui vulgo dicitur Oronnospathok.¹ Deinde vadit per silvas ad caput cujusdam rivuli, qui vocatur Monuhpotok.² Inde vero transit per montana ad unum fluvium, qui dicitur Pricluchyn. Abhinc descendit per silvas ad caput cujusdam rivuli nomine Kysbereznek.³

Inde vero protenditur ad Lopuchmező⁴ et ibi est meta terrae. Abhinc vero transit ad Bureuth.⁵ Deinde ascendit ad montem, qui dicitur Macoucha⁶ — inde vero vadit ad caput cujusdam rivuli nomine Breznicha.

Deinde protenditur et transit ad caput rivuli nomine Nagigrabouch,⁷ et idem Grabouch intrat in quendam fluvium Thopul⁸ nomine et inde vadit per silvam ad caput cujusdam rivuli nomine Kyslocoucha.⁹

Inde vero vadit per silvosam terram ad Chellevmezeo,¹⁰ et ibi est meta terrae. Inde vero transit ad parvum rivulum, qui nominatur Thorycha¹¹ et per eundem rivulum Thorycha intrat in aquam Thopul et ibi terminatur. Item prima meta praedii, quod vocatur Zukchu, incipit in litore fluvii Zukchu a parte orientali et vadit ad partes meridionales. Inde vero transit per planitiem ad dumum, qui dicitur Reketyabucur, deinde **ad viam regalem**, inde vero per novas et veteres metas cadit iterum in Zukchu et sic terminatur.

Item prima meta praedii Delnafew¹² quod pertinet ad fratres praedictos, incipit a parte orientali et vocatur Sydovpotok, ubi sunt metae terrae, et per regalem viam vadit ad fluvium Delnafew, et per eundem fluvium ascendendo vadit iterum ad Thopul.

Deinde per silvosam terram revertitur ad Sydovpathok ad metam priorem et sic finitur. Ut igitur haec nostra descriptio salva semper et inconcussa permaneat, ad instantiam fratrum saepedictorum praesentes concessimus literas duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum Anno ab Incarnatione Domini millesimo ducentesimo quadragesimo septimo, septimo Idus Novembris, regni autem nostri anno tredecimo.

Ezen itt közlött legrégibb okmány eredetije hiányzik a városi levéltárban, van azonban egy — II. Ulászló király által 1503-dik évben kiadott határjárás okmány, melyben a fentemlített régi okmány, tartalma foglaltatik s idéztetik,¹³ mely több tekintetben igen fontos adatot foglal magában, nevezetesen ezen okmányban Bártfa város még nem létezett, miután okmányunk Bártfáról mint városról — civitas — még nem tesz említést, hanem egyszerűen csak terra Bardpha fordul elő.

Igaz ugyan, hogy okmányunkban csak a bártfai apátság határáról van szó, azonban feltehető, hogy miután ezen okmányban sokkal kisebb faluk elősoroltatnak, a város is megemlíttetett volna, a város ily megemlézése azonban okmányunkban még hiányzik.

Továbbá a patakok, folyók, hegyek s helységek magyaros nevei bizonyítják, hogy a bártfai apátság vidéken a XIII-dik században magyar telepítvényesek laktak, s művelték a földet. Úgyisintén kitünik okmányunkból, hogy ezen vidéken keresztül már akkor létezett egy Lengyelországba vezető királyi országút, mely okmányunkban több helyen mint *via regalis* említetik. Végre érdekes s balneographiai tekintetben nagy fontossággal bíró azon adat is, hogy a bártfai savanyúvízü források a XIII-dik században már ösmeretesekek valának.

¹ Oronnospathok, jelenleg Aranyos patak, mely Aranypatak — Zlate — helységénél ered s déli irányban a Tapolyba ömlik.

² Monuhpotok, jelenleg a Tapolyba folyó muyihszki potok, barátok pataka.

³ Kysbereznek, Kisbereznek — mali breznik — Zboró vidékén a nagy bereznek nevű patakba folyik.

⁴ Lopuchmező, azon völgy melyben Stebnik falu fekszik, a Kőhegy északkeleti oldalán.

⁵ Bureuth nem egyéb mint Borkút azaz bártfai savanyúvízü forrás.

⁶ Macoucha, jelenleg Makovica a Bártfától északra fekvő vidék a zborói várnál.

⁷ Nogigrabouch jelenleg Nagy Grabóc — welki Hrabovec — meletti patak, mely szintén ezen vidék főfolyójába, Tapolyba ömlik.

⁸ Thopul, a Bártfa mellett folyó Tapoly folyó.

⁹ Kyslocoucha, Kis-Lauka — mala lukavica a város keleti oldalán folyó patak, mely a város alatt a Tapolyba ömlik.

¹⁰ Chellevmezeo, talán Keselymező — Cselovec — a mai Cselfalva.

¹¹ Thorycha — tótul Torissza — magyarul Tarcza, Kis-Szeben és Eperjes melletti folyó.

¹² Delnafew, Delnafeő vagyis azon hely, hol jelenleg az Eperjes déli oldalán folyó Delna nevű patak a Tarczaba folyik, ezen helyet jelenleg az Eperjes kassai vasút vonala metszi, itt állhatott Delnafeő nevű helyiség, melynek jelenleg azonban már semmi nyoma.

¹³ Lásd WAGNER. *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*. 513. lapját, hol ezen okmány csak «cum Cruciferis de Gybolthó» szóig van közölve.

Vajjon az 1241-dik évben hazánk határát Vereczke mellett átlépő Batu Khán tatár csordái a bártfai apátságot is elpusztították — történeti adatok hiánya miatt biztosan nem állítható, valószínű azonban, hogy ide is behatoltak, annál is inkább, mert a pusztító és rabló tatárok leginkább oly helyeket, apátságokat s zárdákat, keresték fel, hol kincseket véltek találni, s hogy e tekintetben a XIII-dik században már gazdag apátságok bizonyos vonzerővel bírtak a tatárokra, az bizonyos.

Továbbá mindenesetre feltűnő, hogy a IV. Béla királyunk által kiállított és fentebb közlött okmánya majdnem a tatárjárás utáni években adatott ki, tehát oly időben, midőn s bártfai cziszterczita apátság szerzetesei a tatárok által feldúlt és elpusztított birtokuk rendezéséhez s műveléséhez újra hozzáfogtak.

Úgy látszik azonban, hogy a bártfai czisztercziták nemsokára elhagyták zárdájukat, legalább a XIV-dik századbeli okmányokban a bártfai czisztercziták apátsága már nem fordul elő sehol, így az 1300-dik év körül a czisztercziták már nem léteztek itt többé, mivel Kaproncza — azelőtt a czisztercziták birtoka — a XIV-dik század elején már az Izbugyay nemzetségé; — továbbá az 1320-dik évben Róbert Károly által kiadott s Bártfa városa alapítására vonatkozó okmányában nem cziszterczitákról, hanem már világi lelkészekről, s plébánusokról van említés téve, kik minden háztelektől másfél magyar forintot (fertonem) és a gabona dézsmának felét kapták.

A mi az egykori bártfai cziszterczita zárda fekvését illeti, erre nézve — mint későbbben kimutatom — bizonyos, hogy a zárda a jelenlegi parochialis templom vidékén állott, és hogy a mostani templom némely részei s alapfalai csakugyan még az eredeti apátsági templomból valók.

Az egykori cziszterczita zárda épülete, keresztfolyosóival szegélyzet udvarával, s bizonyosan terjedelmes melléképületeivel együtt a mostani templom délnyugati oldalán állhatott, miután a templom nyugati zárfalán lévő, jelenleg már befalazott csúcsíves kapuzata csak a zárda belsejébe vezethetett, mert a templom ezen az oldalán sem tér, sem pedig utca nem létezik, hanem csak az úgynevezett «intra muros» várfal melletti keskeny köz.

II.

A BÁRTFAI PAROCHIALIS TEMPLOM ÉPÍTMÉNYÉNEK S MŰRÉSZLETEINEK LEÍRÁSA.

A sz. Egyedhez címzett parochialis templomunk, a város négyszegletű főpiaczának északi részét foglalja el, északról a város fala, nyugatról pedig a piacz nyugati oldalán levő házsor által határoltatik, a templom déli és keleti oldala a főtér irányában egészen szabadon áll. — Miután templomunk régibb mint a város, természetes, hogy későbbben a város főterének szélessége templomunk kiterjedése szerint határozottatott meg. Ezelőtt a templom egy körfallal volt egészen bekerítve, mely a harangtoronyig terjedt, a mint azt a városház levéltárában levő s 1768-dik évből származó térképen még szemlélhetni. A templom ledőlt tornya ezen a térképen már mint rom van ábrázolva. A templom körüli bekerített téren temető volt. Ezen dombos és egyenetlen tér körfala százados hársfákkal volt szegélyezve. Az 1837-dik évben azonban ezen körfal lebontatott, s a templom előtti tér kiegyengettetett s kiköveztetett. A templom hossz tengelye pontosan keletelt, úgy hogy szentélyével egészen keletfelé néz.¹

¹ A város helyszíni rajzát a *Monumenták* következő kötetében közlendem.

A mint későbbben kimutatom s okmányokkal is bebizonyítom, templomunk nem egyszerre, hanem mintegy négy korszakban épült, s így természetes, hogy a templom egyes részei közt nem található azon arány s egyöntetűség, melylyel az egy korban épült egyházaknál találkozunk.

Templomunk jelenleg a következő főrészekből áll: *A* a szentélyből; *B* a főhajóból; *C* az északi; *D* a déli mellékhajó; *E* a toronyból; a templom déli oldalához 1482-dik évben hozzáépült *F* sz. András; *G* a bemenet felett levő sz. Erzsébet; és *H* a sz. Mária kápolnából; s végre *I* a sekrestyéből s az e felett épült sz. Borbála kápolnájából, melynek nyugati részén egy válaszfal által elválasztott *K* egyházi könyvtár helyisége létezik. (I. tábla, 2. idom.)

A fennálló templom legrégibb, valószínűleg a XIII. század végéről származó része a hosszhajó mellékhajóival együtt, úgy szintén a torony alsó része; a szentély már 1448-dik évben épült, miután azonban a régi, valószínűleg még egyenes zárású szentély keleti zárfa — a mint a megmaradt régi falazatból következtetni lehet — csak a mostani szentély első traveéjának első támpilléreig terjedt, feltehető, hogy templomunk, mely már Róbert Károly által 1320-dik évben kiadott okmányában plébánia templom volt — eredeti szentélye egyenes zárású s kisebb volt a mostani szentélynél. Általában véve templomunk a XV-dik század közepe felé nagy átalakúláson ment keresztül, mert a város lakóinak száma szaporodván, szükségessé vált a templom nagyobbítása is, s ekkor épült a mostani, a régiebbről hosszabb szentély, továbbá a három mellék kápolnát tartalmazó déli hozzáépítés is.

A templom ezen nagyobbítása s újítása az 1486-ik évben folytatott és 1494-ik évben bevégzett torony teljes felépítésével fejeztetett be.

Lássuk most templomunk főmérteit, melyeket Wéber József építőnök, legujabb időben történt pontos felmérése alapján közlöm:

A szentély keleti zárásánál levő szélessége	9.32 méter.
Ugyanannak a diadalív melletti szélessége	10.14 »
E szerint a szentély középszélessége	9.73 »
A szentély hossza a diadalíveztől kezdve a szentélyzárás keleti faláig	17.40 »
A szentély magassága	24.0 »
A főhajó szélessége	10.14 »
Ugyanannak hossza a nyugati zárfaig	30.37 »
Ugyanannak magassága	24.0 »
A déli mellékhajó hossza a torony keleti faláig	21.90 »
Ugyanannak szélessége	4.27 »
Az északi mellékhajó hossza megegyez a főhajó hosszával	30.37 »
Az északi mellékhajó szélessége	4.60 »
Mind a két mellékhajó magassága	10.14 »
Mind a három hajó összes szélessége	21.60 »
A hosszfalak vastagsága	1.20 »
A főhajót a mellékhajóktól elválasztó nyolczoldalú pillérek átmérői változnak így az északi pillérsor két első pillérének átmérője	1.34 »
Az utolsó ferde pillér átmérője pedig	1.63 »
A déli pillérek átmérői	1.63 »
Továbbá a négyszögletes torony négyszög alakú alapidomának egyik oldala	10.50 »
A torony falának vastagsága	3.24 »
A torony megmaradt emeleteinek magassága	12.0 »
A torony megmaradt déli oldalfalának összes magassága	13.50 »
A sekrestye helyiségének hossza	7.14 »
Ugyanannak szélessége	6.00 »
A könyvtár helyiségének hossza	4.20 »
» » szélessége pedig	2.55 »

Végre a déli hozzáépítés helyiségeinek méretei a következők:

A sz. Maria kápolnájának hossza	7.75 méter.
Ugyanannak szélessége	4.38 »
Az előcsarnok hossza	6.40 »
» szélessége — mélysége	7.75 »
» magassága	5.80 »
Az előcsarnok feletti sz. Erzsébet kápolnájának hossza	6.60 »
Ugyanannak szélessége	4.90 »
» magassága	6.3 »
A szent András kápolnájának hossza	6.48 »
» » » szélessége	4.38 »
» » » magassága	9.10 »

A templom szentélye egy szabályos nyolczszög (Octogon) három oldala által záratik be, ily alakú szentélyzárás XV-dik századbeli templomainknál általános; a csúcsíves boltozat, két horonynyal ellátott, késő gótstylu keresztmetszettel bíró gerinceivel, a szentély behajlási szögleteiben álló falioszlopok (Wand-säulen, pilaster) egyszerü horonynyal (Hohlkehle) s pálczataggal képezett fejezetein nyugszik, ezen falpil-lérek a nyolczoldal öt lapjával állnak ki a fal síkjából.

A szentély külfalán s a szentélyzárás szögletein, a sugár irányában álló öt támpillér (Strebe-pfeiler) által támogatatik, mely utóbbiak a lábazati párkányzaton (Sockel) kívül, felfelé négy fokozattal szöknek befelé, az ötödik fokozatot maga a pillér rézs- vagy fedlapja (Schraege) képezvén.

A szentély, a pillérközökben áttört öt csúcsíves ablak által nyeri világosságát, s tekintve ezen ablakok nagy méreteit, a szentély — a templom hajóihoz képest — legjobban van megvilágítva. A szentély zárás három csúcsíves ablakának béléte egy mély kivágású horonyból áll, az ablakok két oszlop által három osztályra osztvák, mérművük a halhólyagidom (Fischblase).

A szentély déli oldalfalán lévő két ablak egyike három, a másik pedig négy osztálylyal bir, s általában véve úgy vannak építve, a mint azok a későbbben említendő 1448-diki szerződésben előfordúlnak:

... cum fenestris quinque, una fenestra cum columnis tribus — vulgariter Pfosten — et ceteras cum columnis duabus.

A presbyterium kövezete egy fokkal, s a szentély kövezete pedig két lépcsőfokkal magasabb a hajó kövezetétől. — A szentélyt a presbyteriumtól egy faragott kőből díszesen idomított, s négy lobbjal áttört mellvéd vagy kartámfal választja el, mely egyszersmind áldozó-sorompóul is használtatik, s ezen alkalommal két ajtócskával egészen elzárható. — Ezen mellvédfal a szerződésben így fordul elő: Pavimentum sive stallum, vulgariter eyn Gelender — intra chorum lapidibus de quadratis cum curvationibus sive arcubus — vulgariter Svybbogen. ...

A szentélylyel ugyanazon időben (1448) épült sekrestye helyiségébe a szentély északi oldalán lévő ajtón juthatni, mely utóbbinak vasajtaja csinos gótstylü vaspántokkal s egy stylszerü ajtógyűrűvel van diszítve.

A sekrestye csúcsíves boltozatának gerincei egyszerü rézslapos profillel birnak, s inkább teherhordásra idomítvák. A sekrestye egy keleti zárfalán lévő három osztályzatú csúcsíves ablak által nyeri gyér világítását. A sekrestye eredetileg nagyobb volt, t. i. annak helyisége egészen az északi mellék-hajó keleti zárfaláig terjedt, jelenleg azonban egy újabb időben épült válaszfal által két nem egyenlő részre van osztva, melynek kisebb részében a fűthető téli sekrestye létezik; hogy ezen válaszfal későbbben épült, azt bizonyítják az eredeti sekrestye boltozatának azon gerincei, melyek a válaszfalon keresztül a kisebb helyiségbe szakadatlanul mennek át.

A középhajó, pillérsorok által választatik el a mellékhajóktól, és pedig az északi sor három, a déli sor — a templom belsejébe beugró torony szöglete miatt — csak két pillérből áll, ezen pillérek faragott kőből építvék, alapidomuk egy szabályos nyolczszög, egy méternyi magasságú lábazatuk változó idomú profillel bír, így az északi oldal első pillérének lábazati párkányzata egy körnegyedes horonyt képez (1. idom); az ugyanazon az oldalon lévő második pillér már diszesebb tagozással bír, t. i. pálczatagok által szegélyezett mély bemetszésű horonyt képez (2. idom); a harmadik pillér, a reá nehezedő nagy nyomás következtében már kissé ferdén áll, s hordképességének biztosítására körülfalaztatott, s azonkívül töve újni vastagságú vas-pántokkal s abroncsokkal vétetett körül, lábazati párkányzata tisztán már nem vehető ki.

A déli pillérsor tövei az előbbiektől s egymástól eltérő lábazati párkányzattal vannak ellátva, t. i. az első pillér lábazati párkányzatának profile a (3. idom), a szószék melletti pilléré pedig a (4. idom) alatt szemlélhető.

Ezen mintegy 7.5 méter magasságú nyolczoldalú pillértövek oszlopköze (intercolumniuma) sem egyenlő mindenütt, így a déli pillérsor mind a két oszlopa majdnem egy meterrel közelebb áll a diadalívezethez, mint az északi, továbbá az első oszlopköz 4.0 méter, a második már 6.5 méter hosszúságú lévén, az alaprajz ezen szabálytalansága következtében a boltozat ívmezei (travée-jai) sem egyenlők, továbbá a pillérek szabálytalan fekvése következtében, az egymás ellen fekvő pilléreket összekötő hevedergerinczek (Transversalrippen) iránya sem lehet merőleges a hajó tengelyére, hanem avval kissé vagy nagyobb elhajlati szöget képez, úgy hogy ennek következtében a boltozat hevedergerincze a bolt oldalnyomását nem merőlegesen — a mint kellene — hanem ferde irányú vonalban viszi át a hajó oldalfalai mellett álló támpillérekre, — mely szerkezet mindenesetre elhibázottnak tekintendő. Ily szabálytalanságok s eltérések előfordúlnak még a szentélynél is, mivel a templom hosszhajójához később (1448.) hozzáépített szentélynek nemcsak tengelye nem esik egy egyenletbe a hajó tengelyével, hanem a szentély déli oldalfalának iránya sem képezi a hajó déli oldalfalának folytatását, de keleti végével kissé befelé hajlik, mely eltérés következtében szentélyünk szélessége nem mindenütt egyenlő, így míg a szentély szélessége a főoltárnál 9.32 méter, addig a diadalívezet melletti szélesség 10—14 méter, tehát már 0.82 méter különbséget mutat.

A szentély fekvésének hibás kitűzése bizonyosan a szentély építésénél követtetett el; egyébiránt ily szabálytalanságok középkori műemlékeknél gyakoriak, így különösen a szentély ferde állása még monumentálisabb külföldi templomoknál is előfordul.

Az ugyanazon oldalon levő pilléreket egymással arcad ívezetek kötik össze, mely ívezetek keresztmetszete egy mély horony által áttört rézslapból áll (5. idom), ép ily keresztmetszettel bír a diadal ívezetének profilja is.

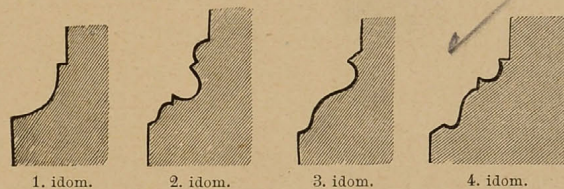
Ezen arcadívezetek rendes ívonalban minden megszakítás nélkül mennek át a pillér tövébe, melybe egyszersmind a mellékhajók heveder és diagonal gerinczei is összefutnak.

Ily formán tehát a középhajót az északi oldalon négy, a délin pedig — a beugró torony miatt — csak három arcadívezetű nyílás választja el a mellékhajóktól.

A középhajó hosszfala tehát a pillérek által hordott arcadívezeteken vagyis válíveken nyugszik.

A hatoldalú pilléreket a bolthajtás gerinczeit tartó fejezetekkel keskeny falpilasterek kötik össze, melyek töve szintén egy nyolczszög öt oldalával áll ki a fal síkjából.

Ezen pilaszterek vagy faloszlopok fejezetei díszesen faragvák, s többnyire címérpaizsokkal díszítvék, és pedig a hosszhajó északi oldalfalán: Magyarország hasított címere, melynek első mezején a szokásos nyolcz pólya, ezüsttel s veressel felváltva, a második részén pedig a hármas halmon álló kettős kereszt veres mezőben látható, — lásd a III. tábla 6. idomát; — a középső pillér fejezetén lévő paizs szintén hasított, első veres mezején a koronás kettősfarkú oroszlánnal (Csehország címere) a

második kémezőben három koronás leopardfej vehető ki, mely utóbbi Dalmátország czímere, (III. tábla 7. idom); végre az északi falon lévő harmadik pillér fejezetén hazánk nyolczpólyás czímerpaizsa látható. (III. tábla 8. idom.)

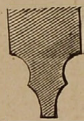
A főhajó déli hosszfalán pedig e következő alakítások fordulnak elő: a diadalívhez legközelebb eső első pillér fejezetét a hazánk czímeréből vett kettőskereszt veres mezőben díszíti (III. tábla 9. idom) a középső pillér fejezetét a két lebegő angyal által tartott városi czímerpaizs képezi, melynek felső kék mezején a keresztbe tett két bárd, koronával s liliummal, alsó veres mezején pedig a hazánk czímeréből vett négy ezüst pólya vehető ki (III. tábla 10. idom) végre az utolsó, a zenekarzat feletti pilaszter helyét egy gyámkő képezi, mely egy barettes, hosszú hajú s szakállas férfialakot ábrázol, kezeiben tartva egy paizst, melynek mezején az építészeti jelvénye, egy körző s egy derékszög *M* betűs mesterjelével látható. A prém-mel szegélyezett öltöny piros színű. Különben ezen alak viselete megfelel tökéletesen a XVI. századbéli német divatnak s élénken emlékeztet Dürer Albert ismert mellképére. A czímerpaizson előforduló építészeti jelvény szerint, féldomborművű mellszobrunk bizonynyal templomunk építésének mellszobrát ábrázolja, erre utal, a mint már említém nemcsak a mesteri jelvény, de az alak ruhaviselete is, mely szerint a XV-dik század végén és a XVI-dik század elején, művészeink s építőmestereink öltözködtek. Talán Magister Nicolaus lapicida mellszobra áll előttünk, ki 1494-ik évben a főhajó helyreállításában is részt vett. A czímerpaizs *M* betűje mellett észrevehető még a fekete festéssel festett 1750. évszám is, mely évszám — mint némelyek állítják — nem a főhajó boltozására, hanem a templom belsejének kimeszelésére vonatkozik, mely meszelés alkalmával a pilaszterek ezen címeres fejezetei újra befestettek.

Építőmesterünk ezen csinos kidolgozású mellképe a III. táblának 11. idoma alatt van ábrázolva.

A főhajó eredeti csúcsíves boltozata magasabb volt a mostani boltozatnál, mivel a régi bolthajtás falgerincei a mostani bolthajtás felett még mintegy fél méternyire emelkednek, tehát annnyival magasabb volt a régi bolthajtás.

A mostani boltozat gerinceinek keresztmetszetéről ítélve már késő gótkorszakból, valószínűleg a XV-dik század végéről vagy a XVI-dik század elejéről való.

A főhajó boltgerincezetének profilje áll két egymással határos horonyból, lásd a 6. idomot, mely profil kétségkívül a késő gótkorszakot jellemzi.

6. idom.

A főhajó déli oldalfalán lévő három csúcsíveszetű ablak, nemcsak bélietének merészebb tagozata, de mérműveinek rendesebb idoma által is különbözik, a szentély későbbkori ablakaitól, mert míg az utóbbiak mérműveiben a halhólyagú idom mindenütt már előfordul, addig a szentélynél régibb főhajó ablakainak mérműve csúcsíves három és négy lobból áll, továbbá az ablakok béliete mélyebb, kifejezés-teljesebb s gazdagabb profillel bír.

A hajó ezen három ablaka, a mellékhajó tetőzete miatt csak 6.0 méternyi magas, azonban az ablakok ezen rövidségét négyosztályzatú ablak szélessége kiegyenlíti.

Hogy a főhajó régibb a szentélynél, az a templom külsején is észrevehető, mert míg a szentély falának vakolata síma és világosabb színű, addig a főhajó falazatának durva s időbarnult vakolata, a faragott kövek fek- és álló hézagait utánzó veres színű vonásokkal, az ablakok keretei pedig gótstylü s a vakolatba karczott bimbókkal s keresztvirággal vannak díszítve.

A templom északi és déli mellékhajója még eredeti csúcsíves boltozattal bír, az egyes boltosztályok egyszerű keresztboltozatot képeznek, a diagonal gerincek profilje még XIV-dik századbéli körte formájú, s erőteljes alakítású. (7. idom.) Az északi mellékhajó négy, a déli pedig — a torony miatt — csak három (travéet) boltosztályt képez. Az északi mellékhajó megvilágítására két csúcsíveszetű ablak szolgál, mely a hajó északi falában van törve, s primitív négy lobbos (Vierpass) ablakmérművet mutat. Az északi mellékhajó utolsó — nyugati — boltosztályának északi fala egy csúcsíveszetű kapuzattal bír, melyen keresztül a templom s városfala által határolt z z z udvarba juthatni. Miután templomunk falazata egyszerű terméskövekből épült, s azon felül némely helyen a

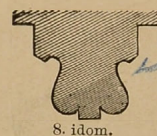
7. idom.

kötkötés is felületes, s végre miután kivált a hajó csekély vastagságú hosszfalai a csúcsíves boltozat oldalnyomásának kellő mértékben nem igen feleltek meg, templomunk falainak ezen hibás szerkezete már a XVI-dik század elején némi aggodalomra szolgáltatott okot, és a templom ezen hibás kivitelén némileg úgy segítettek, hogy a templom északi oldalát hatalmas támpillérekkel erősítették meg, s azonfelül a főhajó hosszfalait a boltozat válköveinek irányában erős vaspántokkal kötötték össze. A templom északi oldalán lévő támpillérek még a XV-dik században épülhettek s 1519-dik évben megújítottak.

A támfalak ezen renovatiójára a Liber Ecclesiarum e következő feljegyzése vonatkozik
item reformatarum certarum columnarum in latere ecclesiae versus murum civitatis factarum. . . .

Ezen támfalak egyrészt a templom északi mellék, s hosszhajójára, másrészt pedig a város védfalára támaszkodnak, s az I. számú táblán lévő alaprajzban világosabb vonalozással jelölve.

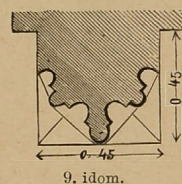
A templom déli oldalának megerősítésére pedig épültek a déli mellékhajó mellett lévő mellék-kápolnák. (Lásd II. tábla 3. és 4. idomát.) Ezen dél oldali hozzáépítés — 1482-dik évben kezdődött — s három mellékkápolnából áll, az első — szent András tiszteletére szentelt kápolna *F* egy csúcsíveszetű nyílással közlekedik a templom déli mellékhajójával, ezen ívet profilje erős tagozással bír s alakja a (8-dik idomban) szemlélhető. A kápolna boltgerincei csinos kidolgozású gyámköveken nyugosznak, ezen gyámkövek kőből faragvák, s szőlő levelekkel díszítve. A kápolna nyugati oldalán, a torony keleti falán még látható azon csúcsíveszetű fries, mely a torony első emeletét a földszinttől elválasztja, — a mi igen természetes, mert a templom tornyának azon oldala, mely most a kápolna belsejébe esik, eredetileg a templomon kívül esett. A sz. András kápolna egy három osztályzatú, csinos mérművel ellátott csúcsíves ablaka által nyeri világosságát, mely a templom főhomlokzati rajzán (I. tábla 1. idom) a bemeneti kapuzattól balra esik. A kápolna keleti oldalán lévő, csúcsíves stílú ajtón, egy a falsíkjából kiálló csigalépcsőn, a bejárás feletti sz. Erzsébet kápolna belsejébe juthatni. Ezen kápolna egy félköríves nyílással a déli mellékhajóba nyílik, s a keleti falán lévő csúcsíves nyíláson át pedig a szomszéd Mária kápolnába láthatni.

Az Erzsébet kápolna, déli oldalán, két csúcsíves ablakkal bír, melyek üvegezése körídomú s öntött üvegből készült üveglapocskákból (Butzenscheiben) áll, az egyik ablakon a város és az ország címere, színes üvegből van kirakva s az ablak üvegezetébe ólom keretézéssel beillesztve. Ezen címerek mind paizsaik alakítása, mind pedig a címerek előállítását által tökéletesen megfelelnek a középkori címertan szigorú szabályainak. A címerek üvege vastag és a színek tüze még most is brilláns hatású.

Ezen kápolna alatt létezik a templom főkapuzata előtti csarnok, mely egy közép oszlop által elválasztott, két csúcsíves kapuzattal nyílik a város főterére. Az előcsarnokba nyílik az Erzsébet kápolnába felvezető kerek csigalépcsőház ablaknyílása is, mely a lépcső megvilágítására szolgál.

Az előcsarnok csúcsíves kapuzatainak profilje, gazdag s változatos alakítású, a pálczatagokat mély horonyok váltják fel, (lásd a 9-dik idomot). Az előcsarnok falzatának alsó részén köpadok futnak körül.

A templom félköríves főkapuzata mély behúzású s gazdag tagozatú bélettel bír. Az 1·9 méter széles és 3·4 méter magasságú kapúnyílás, egy kifelé táguló rézslap (Schraege) által szegélyeztetik be, melynek alsó része, mintegy 1·5 m. magasságban egyszerű s síma, ismét a kapuzat bélete igen gazdag s változatos tagozású, mely hengertövek közti mély horonyok által (Hohlkehlen) képeztetik.

A kapuzat mindkét oldalán toronyfiak szöknek ki élükkel a falsíkjából, mint ez a kassai dom nyugati kapuzatán is előfordul. Ezen toronyfiak sisakjai (Riesen) bimbó nélküliek s csak egyszerű kereszt virággal díszítve. A kapuzat félköríves ívezete egy késő gótkori számár hátú ívezettel (Eselsrücken, Arc talon) van szegélyezve, mely csinos levelekkel s egy kettős keresztvirággal van díszítve. Midőn a déli előcsarnok boltozata épült, ez alkalommal a kapuzat díszes keresztvirága megcsonkított s részben már a boltozat által elfedtetett.

A kapu egy 1655-dik évben készült renaissance stílusú ajtóval bír, melynek csinosan faragott díszítményei színezvék s itt-ott megaranyozvák. Az ajtó tympanonjában lévő s díszesen keretelt táblán olvashatni:

AD ST: EGIDIVM ABBATEM ·
ESA · LVI \tilde{V} 7. DOMVS MEA · DOMVS ORATIONIS EST
OMNI POPVLO ·
Mein Hausz ist ein Bethaus allen Völkern.

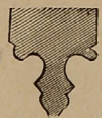
Ezen felirat alatt van az ország czímere, az 1655. évvel, és az akkori városi bíró Huldreich Lenárd ismert monogrammjá alkalmazva. (A monogrammot lásd Huldreich Lénárd siremlékének leírásában.)

Az ajtónyílás felett pedig e következő felirat olvasható:

GEN. 28. v 17. Hir ist die Pforte des Himmels.

A déli hozzáépítés harmadik része a sz. Mária kápolnája, *H* mely polygonal szentélyzárással bír, a szentélyzáras észak keleti falát képi a templom déli mellékhajójának sarok pillére. A kápolna gerinczes csúcsíves boltozattal boltozott, a gerinczek hengeres tövű rövid fali oszlopocskákön nyugosznak. A kápolna déli oldalán lévő csúcsíves ablakainak mérműve halhólyagos. Ezen kápolnában a sz. Mária oltára s a Seredi György márvány-sírkőlapja létezik. A kápolna egy félköríves s leszelt elő nyílással közlekedik a templom déli mellékhajójával, s attól egy vasrácszat által van elválasztva.

A fő- és az északi mellékhajó nyugati végén, tehát a negyedik boltosztály alatti részt az orgona karzata *L* foglalja el, ezen karzat két fali és három szabadon álló pilléren nyugszik, mely utóbbiak szépen tagozott csúcsíves arkadívezetek által egymással összekötvék, ezen ívezetek profilje a 10. idomban van ábrázolva, s igen hasonlít a déli előcsarnok ívezeteinek keresztmetszetéhez. Az orgona karzat a középhajó irányában három egyenlő feszávolsággal bíró kapuzattal nyílik, míg az északi mellékhajó felé nyíló kapuzat nyílása már nagyobb és az északi mellékhajó szélességének megfelel.

10. idom.

A karzat három boltosztályának gerincei rendes csillagalakot képeznek, s csinos gyámköveken nyugosznak. A karzatra való feljárást egy csiga lépcsőzet közvetíti, melynek ajtaja az északi mellékhajó felé nyílik.

Ezen csigalépcső által az északi mellékhajó nyugati csúcsíves ablaka részben befalaztatott, s abban csak egy kis ablak hagyatott meg a csiga lépcsőzet megvilágítására.

Hátra van még templomunk tornyának leírása. A templom délnyugati sarkát a négyzet alakú alaprajzzal bíró torony foglalja el, falainak vastagsága 3·40 méter, a torony északi oldala a főhajó folytatását képezi, ellenben a torony keleti oldala a déli mellékhajó, s a későbbben a templomhoz épített Sz.-András kápolnájának a nyugati zárfalát képezi; végre a torony déli és nyugati oldala a város főtere felé szabadon áll.

A torony földszíni falának déli oldalán egy csinos csúcsíves kapuzat létezik, mely a torony alatt a templom belsejébe vezet, ezen kapuzat átjáróul rendszeren nem használtatik, csak abban az esetben nyitattik fel, ha nagy ünnepélyek vagy búcsúk alkalmával a templom igen látogatott.

Ezen csúcsíves kapuzat béléte horonyok által elválasztott két oszloptövből áll, melyek lábazattal s díszes levelű fejezetekkel vannak ellátva. Ezen kapuzat, tekintve annak béléstét s az oszlopocskák fejezeit — a templom építésének még első korszakából, tehát a XIV-dik század elejéről való. Ezen díszes kapuzaton belépve, először a torony alatt lévő földszinti előcsarnokba jutunk, mely primitív s gerincznélküli keresztbolttal boltozott. Az előcsarnok keleti oldalán — nem kis meglepetésünkre — egy csinosan faragott renaissance stílusú portálével találkozunk, melynek felső párkányzatán olvasható:

IVSTVM EST AVXILIARI PAVPERI.

A félköríves portale párkányzatának vésett díszítményei a renaissance styl legszebb korszakából valók s joggal kérjük vajjon honnan jutott ezen díszes mű ide? azonban ha figyelemmel vizsgáljuk ezen portálé műrészeit, feltűnő hasonlatosságot találunk azok és a bártfai városház renaissance stylű műrészei közt, s valóban ezen portálé nem egyéb, mint a városház tanácstermének díszkapuzata, mely ezen század elején eredeti helyéről elmozdítatván, jelenleg a torony csigalépcsőzetének ajtónyílását díszíti.¹

Ezen a jobboldali ajtón keresztül juthatni a torony felső emeleteibe vezető csigalépcső tornyocskába, mely henger alakú testével a torony keleti fal síkjából áll ki. A lepcső tornyocskának ily elrendezése a kassai dom északi tornyánál is előfordúl, hol a csigalépcső nem a toronyban, hanem annak északi oldalán van alkalmazva.

Templomunk tornya az 1725-dik évi január 29-én történt földrengés következtében annyira megsérült, hogy szükségessé vált a torony falainak lebontása, s így jelenleg csak mintegy másfél emeletből áll, s felső része, egy — a templom főfedélzetének mintegy folytatását képező — fél ereszü fedéllel van befedve. Egyébiránt, hogy templomunk tornya magas és díszes lehetett, azt a még megmaradt műrészekből, valamint a torony alapfalazatának tetemes vastagságából is gyaníthatjuk. A mi pedig tornyunk építési idejét illeti, azt hiszem, hogy legalább a torony alapzata néhány alsó emeletével együtt, egy időben épült a templom főhajójával; a templom építésének történetét tárgyaló fejezetében elősorolom majd azon történeti adatokat, melyek a torony további építésére s befejezésére vonatkoznak.

A torony alatti előcsarnokból egy egyszerű csúcsívetű kapuzaton a templom főhajójának nyugati részén lévő ívezetes orgonakarzat alá jutunk, mely már a templom belsejének egyik részét képezi.

Ezen utóbbi kapuzat felett e következő felirat olvasható:

POST FATALE INCENDIVM 1774. 27. May. RENOVATVM ANNO 1775.

mely felirat az 1774-ik évben történt tűzvészre vonatkozik, melynek áldozatul esett a templom, s nagy részben a belváros is.

A torony egyes emeleteit csúcsívekkel díszített, s kőből díszesen faragott párkányzatok választák el egymástól, egy ily első emeleti párkányzat a torony nyugati, és a templom belsejébe eső keleti oldalfalán még látható, ezen párkányzat déli része, a torony első emeletén lévő s 1521-ik évből származó fresco festmény készítése alkalmával eltávolított, de a torony sarokpillérén ezen párkányzat díszítményeivel együtt ismét előtűnik, (lásd az I. táblán lévő templom déli homlokzatát).

A második emelet alsó párkányzata hasonló díszítéssel bír, s a torony nyugati és déli oldalfalán egészen látszik; a harmadik emelet alsó s hasonló díszítésű párkánya már csak a torony keleti oldalán van még meg, hol a csigalépcső tornyocskát is körül övedzi.

A torony eredetileg öt emelettel bírhatott, a negyedik emeleten valószínűleg a harangok valának elhelyezve, s az ötödik vagy legfelsőbb emeleten pedig lehetett az óra címlepleje. Hogy templomunk tornyán óra is volt alkalmazva, azt több feljegyzett adat bizonyítani látszik, így

1421 *Dedimus pro labore horologii Antonio fabro* fl. 3
 Anno 1432 *magistro Thomae horologiste suum salarium de preterito anno* fl. 33
 Item *Thoma horologiste pro reparatione horologii* fl. 14
 Anno 1455 *pro fune ad horologium,*
 és Anno 1528 *Item feria sexta ante palmarum pro rota ad horologium.*

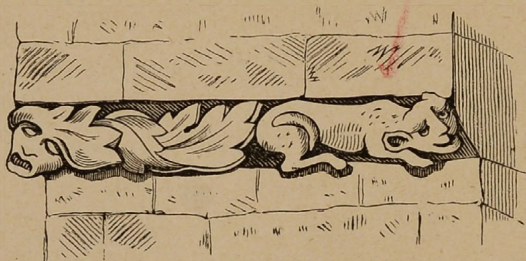
Miután azonban a torony felső emeleteinek építése csak 1494-dik évben végeztetett be, az előbbi 1421-diki adat a torony azon órájára vonatkozhatik, mely a torony — már akkor fennálló — alsó emeleteinek egyikébe lehetett elhelyezve.

¹ Ezen díszes renaissance kapuzat rajzát a *Monumenták* következő kötetében közlendem a bártfai városház részletes leírása alkalmával.

Valóban kipótolhatatlan veszteség, hogy templomunk hiányzó tornyának alakjáról — azonkori rajzok hiányában — csak megközelítő fogalmunk lehet, mert tornyunk alakját a fentmaradt írott adatok alapján némileg kiegészíthetjük ugyan, de egykori idomáról csakis egy részletes rajz adhatna biztos felvilágosítást.

Hogy tornyunk építészeti tekintetben is díszes lehetett, azt bizonyítják a sarokpillérek megmaradt részletei, melyek homokkőből faragvák, s gót stílusú díszes tagozattal ellátvák.

Megemlítésre méltó a torony északkeleti sarkán lévő azon féldomborműves gyámkő, mely a déli

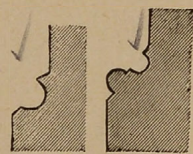

11. idom.

pillérsor nyugati arkádívetetének kezdő pontján a torony falsíkjából kiugrik, ezen részlet, mely már természetesen a templom belsejébe esik — egy levéldíszítménybe végződő emberfőt s egy oroszlányféle állatot ábrázol.

A növény díszítmény levelei akanthus idomú metszéssel bírnak még, a levelek bordái éles élűek s határozottan idomítvák, s e tekintetben az átmeneti korszak levéldíszítményeinek jellegével bírnak, bátran felvehetjük, hogy domborművünk még a XIV-ik század elejéről s így a templom építésének első

korszakából származik; s így ezen domborművünk által is bebizonyítható, hogy tornyunk alapzata, úgy nemkülönben földszíni falazata s néhány alsó emelete egy időben épült a templom főhajójával. Egyébiránt állításom leginkább bebizonyítható a templom régi és új lábazati párkányzatának profilje által, ugyanis míg az 1448-ban, tehát későbbben épült szentély lábazati párkányzata egyszerű horonyból áll (12. idom), addig a templom hajójának és tornyának lábazati párkányának profilje a horonyon kívül még egy torussal is bír, s általjában véve kifejezés-teljesebb s régibb alakítást mutat. (13. idom.)

12. idom.

13. idom.

III.

A TEMPLOM ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

A bártfai cisztercita apátságról szóló történeti adatok a XIII-dik század végével már elenyésznek, úgy hogy ez időn túl mint apátság már elő nem fordul, — de igen is találunk már ezen időben az apátság szomszédságában egy új telepítvényt, melynek lakói a zárda körüli őserdők kiirtása s az így nyert földnek művelése által mindinkább nagyobb tért foglaltak el. Ezen új telepítvényt — mely akkorban már egy város alakjával birhatott — 1312-ben Róbert Károly király az öt Olaszthonból Magyarországra kísérő vitézek egyikének, a nemes származású Lőrincznek adományozta, ki is új lakhelyét csakhamar megnépesítette, minthogy abban minden jövevényt befogadott.

Az 1320-dik évben Robert Károly által kiadott oklevelében Bártfa mint királyi város «Civitas nostra Bardpha» fordul már elő, ezen okmányban mindazoknak kik Bártfán letelepednek, tiz évi adót elenged, de tiz év lefolyása után minden háztelektől másfél magyar forintot (fertonem)¹ követelt. azonkívül meghagyta, hogy a gabona dézmának a fele a királynak, másik fele pedig a plébánosnak fizetendő «quod Decimae ipsorum frugum, aequaliter in agris divisae, una pars media plebano ipsorum cedat, alia media parte Nobis remanente.»²

¹ Ferton PARIZ PÁPAI szerint egy márkának negyed része, azaz egy magyar forint.

² Lásd: WAGNER *Diplomatarium* 97. oldalát, hol a Bártfa város alapítására nézve oly fontos okmány szövege egész terjedelmében közöltetik.

Ezen fontos okmányban tehát egy plébános is említettik, de ha a bártfaiaknak a XIV-dik század kezdetén lelkészük volt, bizonyos, hogy templomuk is volt, mely nem lehetett más mint a megszünt cisztercita apátság temploma. Igaz ugyan, hogy a régi apátsági templom a cisztercita szerzetesek csekély számánál fogva csak kis kiterjedésű lehetett, de a város akkori lakói csekély számának teljesen megfelelt. Most azonban azon kérdés merül fel, vajjon — tekintve templomunk legrégibb részeinek alaprajzát — minő alakú lehetett a régi apátsági templom? s vajjon a mostani parochialis templomnál találhatók-e még oly építészeti részletek, melyek még az eredeti apátsági templomhoz tartoztak?

Tudjuk, hogy a XII-dik századbéli zárda templomaink még román stílusban épültek, s többnyire gerenda mennyezettel födött főhajóval bírtak, melyet alacsonyabb mellékhajók szegélyeztek. A cisztercita rend zárda templomai különösen egyenes zárású szentélyek által tűntek fel, s ily egyenes szentély zárású, három hajós bazilika lehetett a bártfai zárda temploma is. Továbbá ha figyelemmel vizsgáljuk mostani templomunk pilléreit, s a töveknek a bolthajtás gerinceit tartó falipillérekkel való szervezetlen összeköttetését, azonnal belátjuk, hogy ezen pillértövek nem a boltgerinczek, hanem csak a gerendázatos hajó hosszfalának alátámasztására épültek. Természetes, hogy az egykori apátsági zárda-templom főhajója sokkal alacsonyabb volt a mostaninál.

Későbbben, valószínűleg a tatárpusztítás után a zárda templom főhajója mellékhajóival együtt beboltoztatott, ezen régi — most már nem létező — boltozat gerinceinek kiszökését a déli pillérsor első pillérénel mintegy 7 méternyi magasságban a földszin felett, még jól láthatni, továbbá a templom tornyának északi — a főhajó felé fordított falán — szerencsére megmaradt még a régi bolthajtás falívezete (Schildbogen), melynek a templom kövezetétől 17 méternyi magasságban lévő csúcsa — zárköve — a régi bolthajtás magasságát is meghatározza. Ezen igen nyomott csúcsívet a templom hosszmetsetét ábrázoló III-dik táblán (5. idom) jól láthatni.

Parochialis templomunk tehát a XIV-dik század elején egy három hajós, s alacsony boltozatú bazilika volt, s ezen korba helyezendő *e templom első építési korszaka*.

A XIV-dik század közepe táján a város mindinkább nagyobb kiterjedést nyert, úgy hogy Nagy Lajos királyunk, kinek uralkodása alatt Bártfa város minden tekintetben emelkedett, 1352-dik évben kibocsátott okmányában elrendeli a város falainak és tornyainak felépítését, engedélyezvén egyszersmind még egy — Szent Egyed napjára eső — vásár megtartását is. Az okmány erre vonatkozó bekezdése így hangzik:

Nos Ludovicus, Dei gratia Hungariae etc. Rex, profiteamur praesentibus, quia propter aedificationem novam civitatis nostrae Bardphae, quam muro et turribus ex maiestate nostra regie muniri et roborari mandavimus pro cautela omnium inhabitantium firmiori etc.

1365-dik évben pedig I. Lajos királyunk a várost pallos joggal (jus gladii) ruházta fel, — mely jogot 1427-dik évben Zsigmond király is megerősíté. Lajos királyunk uralkodása idejében — a mint azt különösen felső magyarországi műemlékek is bizonyítják — építészeti s egyéb műipari művészetünk nagy lendületet nyert. Nagy Lajos királyunk helyesen felfogva a kifejlett, művelt s gazdag polgári elem jótékony hatását hazánk közművelődésére nézve, nagy barátja s hathatós pártfogója volt a városoknak, így az ő uralkodása alatt falakkal erősített meg, nemcsak Bártfa, hanem Eperjes város is,¹ továbbá az ő idejében a Kassai dóm nagy részben felépült. Különösen buzdítá őt e tekintetben, a lengyel Lokietek házból származó anyja, ki Lengyelhonból Magyarországra gyakran utazva, ezen alkalommal felvidéki városainkban hosszabb ideig tartózkodott, s a zárdák s templomok építését adományaival nagy mértékben elősegíté.

Ezen, — városunkra is fontos körülményeknél fogva — a XIV-dik század közepe felé — a templom hajója, mellékhajóival teljesen kiépült, mely alkalommal a főhajó boltozata is magasabbra emeltetett, s a torony két vagy három alsó emelete is elkészült.

¹ Lásd: WAGNER *Diplomatarium* 217. l. I. Lajos, Eperjes város megerősítésére vonatkozó, 1374. évből származó okmányát.

Ezen kiépítés tehát templomunk második korszakának nevezhető.

A XV-dik század kezdetével s különösen annak közepe felé a város lakosságának száma tetemesen gyarapodván, kíváncsossá vált a templom belsejének megnagyobbítása is.

Miután a XIV. századból származó s a templomunk építésére vonatkozó történeti adatok a város levéltárában őrzött okmányok közt meg nem találhatók, ez oknál fogva a templom *első és második építészeti korszakának* meghatározásánál többnyire az építészeti részletek műízlése vétethetett csak zsinórmértékül; egészen máskép áll a dolog a templom XV-dik században épült részeinek meghatározásánál, itt most már e tekintetben biztos úton haladhatunk előre, mivel erre nézve városi levéltárunk azon időből származó, — tehát hiteles — adatokkal s a mi több, a templom építésére vonatkozó építészeti számadásokkal nem csekély mértékben bővelkedik.

A templom polygonal zárású szentélyének, továbbá a mellette lévő sekrestyének, és a sekrestye felett lévő sz.-Katalin kápolnájának építése képezi a *templom harmadik építési korszakát*.

A templom szentélyének építész, kivel a város az itt alább közlendő szerződést köti, a városnak fia és polgára, Miklós kőfaragó szobrász volt «Magister Nicolaus lapicida».

Az 1448-dik évből származó szerződés így hangzik:

Conventio.

Anno Domini m^o cccc^o xl^o viii^o (1448) in festivitatis pasche, presentibus honorabili viro Domino Christiano plebano nec non providis ac circumspertis viris Georgio Stanislai protunc iudice, ceterisque senioribus Civitatis nostrae Barthiffa, facta est Conventio cum industrioso Magistro Nicolao Lapicida concive nostro, pro correctione Chori Ecclesiae nostrae parochialis Sti Egidii, quem horum munire, et aedificare debet. Om. cooperante cum fenestris quinque, unam fenestram cum columnis tribus, vulgariter Rkoffen, et ceteras cum columnis duabus, Hofio ad Cymeterium Festitudine — Gewelbe — ambitu orbiculari, seu gradu — vulgariter — Snekke vel Wendelstein — pertingente ad summitatem chori, et Sacraria, seu Sacrario; duobus cum pavimentis, seu testudinibus, et fenestris decentibus; Item pavementum seu Stallum vulgariter equ Gelender intra horum lapidibus de quadratis, cum Curvaturis sive arcibus vulgariter Swyrbogen aptis, et congruentibus pro flor. aur. hungar. Serpiginis, tali sub Conditione, quod fundamentum ad horum eundem fodere obligemus, et cetera omnia Materialia uti lapides, cementum, ligno pro Edificiis et funes soli debebimus disponere, ministrare.

Ipsa autem Magister Nicolaus omnes laboratores, et suos Goadjuvatores debet, et tenebitur fovere propriis in expensis et impensis. — Et si que fuissent, vel forent oblita in praefata pactatione, sive Conventione, quo deponi deberunt, vel addi sepefatus Magister Nicolaus emendare tenebitur, et debebit omni sine recusa. — Et in quibus etiam nos, obligare deberemus, nostro stat in Arbitrio, et voluntate. — Actum Anno et tempore quo supra. Consignante hoc Leonardo de Hnyczow.*

Ezen fontos okmányt, s egyéb a templom szentélyének építésére vonatkozó nagyérdekű számadásokat tartalmazó könyv, századokon keresztül ösmeretlenül volt elrejtve a városi könyvtár szekrényének egyik félre eső és porlepte fiókjában, míg néhány év előtt levéltári búvárkodásom alkalmával szerencsés valék nem csekély örömemre ezen fontos kéziratot feltalálni.

A 31 centiméter hosszú és 22 cent. széles, s meglehetősen vastag könyv hártya borítékkal bír, melyen csinos minuskula betűkkel a könyv címe van felírva:

Liber Ecclesiarum Hospitalis Sancti Aegidii ab Anno 1228.

A könyv papírja vastag, jól enyvezett s pergament szerű, a papírban egy kereszttel díszített bikafej mint vízjegy fordul elő.

* Ezen okmány szövegét először közöltem a bécsi «Mittheilungok» XVI. évfolyamának 110. lapján.

A könyv alsó lapján a templom szentélyének építésére vonatkozó, s e következő feljegyzés olvasható:

„*Nota summarum distributarum pro Ecclesia pro Anno Domini 1448 facit florenos auri centum et viginti unum.*

<i>Anno Domini 1449 distributo pro ecclesia et scola facit florenos auri</i>	94
<i>Anno Dni 1450 distributa pro Ecclesia</i>	fl. 200
<i>Anno Domini 1451 distributa pro Ecclesia facit florenos</i>	228
<i>Anno Domini 1452 distributo pra ecclesia facit</i>	fl. 240
<i>Anno Domini 1453 exposita pro ecclesia facit florenos auri</i>	238
<i>Anno Domini 1454 exposita faciunt florenos auri</i>	226
<i>Anno Domini 1455 exposita faciunt florenos auri</i>	204
<i>Item pro cementi et lateribus</i>	fl. 24
<i>Item pro labore fenestrarum</i>	fl. 15
<i>Anno Dni 1456 exposita faciunt</i>	fl. 148
<i>Anno Dni 1457 exposita faciunt</i>	fl. 120
<i>Anno Dni 1458 exposita faciunt singulis imputati</i>	fl. 88

Ezen feljegyzés mintegy recapitulációját képezi a szentély kiépítésére tíz év alatt történt kiadásoknak.

Az 1458-dik évben Miklós városi építész által épített szentély boltozata, annak hibás szerkezete miatt, már 1464-dik évben oly rossz lehetett, hogy annak eltávolítása s újbóli felépítése szükségessé vált.

A város e szerint több idegen hírneves építészhez fordult tanácsért, s a mint egy újabb időben felfedezett eredeti levél bizonyítja, a szentély kiigazítására nézve egy bizonyos György nevű szepesszombati építész így nyilatkozik:

Ich hab vernommen wy das das gewelbe in dem kor des lieben Snt Egidii zol abgetragen und durch zwkwnftig farcht, wyl geben ich euch eyn solche underweisung. — Ist das dy mawer so möget ir dy schlosz treybin mit eyserne keylin, das es ewig mage steyn.

*Idach zo ir eyn ander gewelbe woldet laszen macht thun, zo dy mawer reysset, zo ist is vornixnichten is das man dy mawer beware als ich das wol weys, wenn ich will des beweysen mit mein kunst, das ich habe verbracht mit den wercken als in der **Lewtsche**, do ich hab eyn schone Schule hab gemacht und **eyn Kirche in dem Spital** (sic) und das **Rathhaus in dem Keysemarck**, und eyn schöne turm in der Leybiez (sic), und iezend bawe ich auff dem Jorgyberg (Szepesszombat) eyn herlich kor, und ab euch itzt zu muth is zo begere ich eyn ffreutlich und eyn fro brifflich antwort. — Gegeben off dem Jörgyberge an dem ffreytagh nach des heiligen Leychnamstag Anno 1464. Meister Jörge Steinmetzer, ewer besonderlich Dyner.*

Ezen érdekes levél czíme:

Dem vorsichtigen und weysen herrin Richter und Burgern des Stadt Barthpha zeiner besonderlichen herrn und freunden.

Úgy látszik azonban, hogy a szentély boltozatának újbóli felépítésével István kassai építőmester bízott meg.

A lap tulsó oldalán egy a szentély boltozatának, tehát az egész építésnek bevégzésére vonatkozó e következő fontos feljegyzés olvasható.

Item Anno Domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto (1868) perfecta est testudo chori Ecclesiae sancti Egidii per Stephanum Lapidam de Cassovia et constat florenos auri 324.

Ezen anthentikus adat értelmében tehát templomunk szentélyének boltozata István kassai építőmester által 1464-dik évben fejeztetett be, mely munka 324 arany forintba került.

Ezek után a könyv harmadik lapján a fentebb közlött Conventio — foglaltatik.

Azt hiszem nem lesz érdektelen a templom szentélyének építésére vonatkozó részletes számadásokat is itt közölnöm, annál is inkább, miután középkori műemlékeinkre vonatkozó oly számadások eddig még nem igen voltak közölve, — másrészt pedig közölve vannak azokban az építési költségekhez járuló adományozók nevei is.

Következnek a Miklós építőmester számára kiadott pénzösszegek tételei, ily formán.

Distributa pro Magistro Nicolao.

<i>Feria secta ante Dominicam Jubilate pro Anno 1448 floreni auri</i>	<i>fl.</i>	10
<i>Item in exactione defalcavimus</i>	<i>fl.</i>	3
<i>Item feria tertia post festum Sti Urbani</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item eodem die fruges pro</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item feria sexta scti Viti</i>	<i>fl.</i>	3
<i>Item feria sexta sti Johannis Bapt.</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item pro Wochmannyn defalcavimus in exactione</i>		ort. 1
<i>Item feria sexta sti Peter et Pauli uxori</i>	<i>fl.</i>	2
<i>Item feria sexta Stae Margarethae</i>	<i>fl.</i>	2
<i>Item feria sexta St. Mariae Magdalenae</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Salbato S. Mariae nivium</i>	<i>fl.</i>	2
<i>In Vigilia scti Laurentii</i>	<i>fl.</i>	1 ort. 1
<i>Feria sexta ante exaltationem scte Crucis soli</i>	<i>fl.</i>	4
<i>In vigilia sancti Mathei Apostoli et evangelistae</i>	<i>fl.</i>	4
<i>Feria sexta ante scti Michaelis soli</i>	<i>fl.</i>	4
<i>Feria sexta post sti Jeronimi</i>	<i>fl.</i>	4
<i>Feria sexta ante Calixti</i>	<i>fl.</i>	2
<i>Feria sexta ante Simonis et Judae</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Feria sexta post sti Martini filio suo</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item Grisztmolner pro eo</i>	<i>fl.</i>	6
<i>Item feria tertia post Stae Luciae ex parte Goder</i>	<i>fl.</i>	3
<i>Item eodem die soli</i>	<i>fl.</i>	4
<i>Item pro vino</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Summa</i>		<i>fl.</i> 62 2 ort.

Továbbá:

Distribute communia

Lappischer et Scheewenpflug fecerunt conventionem pro Cementis novem medias cuppas cementi pro fl. auri 2.

Ezután következik a szentély építésének költségeihez járuló egyes adományozók névsora, és pedig:

<i>Anno Domini 1451 Andreas Lanifex super domo suo, obligavit pro aedificio chori</i>	<i>fl. auri</i>	19
<i>Paulus Heyd fecit testamentum pro aedificio chori sti Egidii ecclesiae parochialis</i>	<i>fl. auri</i>	150
<i>Anno 1451 Solutio Andreae Heyd solvit pro ecclesia</i>	<i>fl.</i>	50
<i>Storchlyne Syndones pro ecclesia legavit</i>	<i>fl.</i>	47
<i>Frycz fecit testamentum, Domus penes Weygel vendidebet et medietas cedi debet illius pecuniae pro aedificio ecclesiae Sti Egidii.</i>		
<i>Damianus ex parte socius suae tenetur pro fabrica ecclesiae</i>	<i>fl.</i>	15
<i>Quis legaverat quondam pro Calice solvit Magistro Nicolao Parlin feria III ante festum Appoloniae Anno 1452.</i>		
<i>Testamentum Petri Richteryune Greiffnickel, tenetur pro aedificio chori</i>	<i>fl. auri</i>	10
<i>Jacob Grewlich</i>	<i>fl.</i>	7
<i>Grünnwaldyne dedit pro aedificio chori</i>	<i>fl.</i>	2

<i>Gregor Lanificilla legant pro aedificio chori...</i>	<i>fl.</i>	<i>2</i>
<i>Uxor Nykuschy 6 florenis in Auro Anno 1453.</i>		
<i>In Domo Lallabotneryune Balasch</i>		
<i>Hans Bleicher legavit...</i>	<i>fl.</i>	<i>5</i>
<i>Hans Drechsler legavit...</i>	<i>fl.</i>	<i>7</i>
<i>Leonardus Notarius Anno domini 1452 legavit...</i>	<i>fl.</i>	<i>20</i>
<i>Anno 1456 Item pro lateribus ad Testudinem ecclesiae...</i>	<i>fl.</i>	<i>14</i>
<i>Item Pictori pro Pictura (!)</i>	<i>fl.</i>	<i>5</i>
<i>Anno 1455 Pro fune ad horologium...</i>	<i>fl.</i>	<i>1</i>

Ezután következnek a vakolat készítők (Cementarii) nevei.

Thotzmann, A. Seyler, Knykalb, Stephanus Hancz, Balasch. Ladislaus Czigelbrauer, Jacob Schindler, Peter Soltisz, Andreas de Peterschan, Hanko cum filio Lorenu faul, Mathias Lorencz de Spiskenhausz, Nicolaus Mentzl, Hans Groloch, Laurentius Kalkbrenner.

A szentély ablakai a következő feljegyzés szerint 1458-dik évben beüvegeztettek.

<i>Primum pro vitris fenestrarum...</i>	<i>fl. 67 den. 2</i>
<i>Pro Stanno et Plumbo...</i>	<i>fl. 31</i>
<i>Lapididis lapidum frangentibus...</i>	<i>fl. 11</i>
<i>Pro labore fenestrarum...</i>	<i>fl. 4</i>
<i>Fabro videlicet Magistro Stephano labore...</i>	<i>fl. 21</i>
<i>Pro ferro ad fenestras ecclesiae...</i>	<i>fl. 10</i>

A könyvben előforduló további feljegyzések templomunk építésére már nem vonatkoznak, többnyire városi számadásokat tartalmaznak, s így azokat itt mellőzöm.

A könyv utolsó lapján lévő feljegyzést azonban érdekesnek tartom itt közölni, mely e következő latin és német versekből áll:

*Si sapiens fore vis, sex
retine que tibi mando
Quid loqueris et ubi
de quo, cui, quomodo quando.*

*Quod tacitum esse vis, nemini
dixeris, si enim tibi ipsi non
imperasti, quomodo ab alio
silentium speres.*

S végre:

*Wyld tu wesen weyze
Und koren noch preyze
So haldt dyse sex gebot
Und weise für alles spöt:
Was du redist, und wo
wovon, wem, wygethan
und zu pegwemer zeyt
So pleybistu alles stroffens gweyt.*

Templomunk szentélyének építése tehát 1448-dik évtől 1464-dik évig tartott, melynek bevégezése után gótstylü főoltárunk még ugyan amaz évben munkába vétetett, mert a főoltár készítésére e következő feljegyzés vonatkozik:

Anno Domini 1466 perfecta est Imago et tabula magna Beati Egidii que constant florenos auri 21.

Egyébiránt ezen adatra visszatérünk még a későbbben közlendő főoltár leírásánál.

A templom *negyedik építési korszaka* magában foglalja a templom déli oldalához épített Sz.-Mária, Sz.-András, és a bemenet feletti Sz.-Erzsébet kápolnák, nem különben a templom tornyának teljes kiépítését.

Az említett három déli kápolna építése 1482-dik évben Orbán városi építőmester (Magister Urbanus) által kezdetett meg, és Mager Péter — városi tanácsnok és bíró — Veronika nevű özvegye, részint pedig a város s egyesek költségén 1486-dik évben, végeztetett be.

Ezen mellékkápolnák építésére nézve szerencsés valék a városi levéltárban egy nyolczadrét nagyságú írott füzetkét felfedezni, melyben nemcsak az építési szerződést, de a kápolnák építésére vonatkozó részletes feljegyzéseket is találhatni.¹

A füzet czime:

IHC XP̄C

REGISTRUM

pro Capella supra portam Ecclesiae Scti Egidii parochialis Civitatis Bartpha inceptum die S. Sophiae Anno domini Millesimo quadringentesimo octvagesimo secundo.

(1482.)

Conventio

pro Capella aedificanda est cum Magistro Vrbano lapicida talis, quod ipse debeat edificare capellam supra portam cum duabus testudinibus et una columna in medio circa introitus ecclesiae et concha vulgo Snek pro gradu et introitu capelle et quadam a parte fenestras alias arcu pro visiando in Capellam, domine Veronice Relicte condam Petry Mager etc. versus orientem.

Ita quod eidem magistro Vrbano pro suo precio aut mercede persolvantur floreni auri ducenti, et ipse debet perficere et edificare totam Capellam quantum ad lapicidas et muratores sed non attinentia (?) et omnes lapides sectos in Guntz suis propriis expensis illuc duci facere nisi quod Civitas et Domini Bartphenses eidem subveniant in florenis auri octo pro vectura et apportatione eorundem lapidum sectorum in Guntz illuc ducendorum. Actum die et Anno ut supra. Sed domini Barthphenses debeant tenere singulos alios manuales collaboratores et operarios.

In hoc datum est Magistro Vrbano pro eodem aedificio feria quarta ante Vrbani per vittricum ecclesiae S. Aegidii parochialis ex commissione Domini iudicis et Juratorum ad Rationem florenum 10.

Ezután következnek a részletes kiadások:

Item Magister Sebastianus levavit feria sexta vigilia Petri et Pauli pro aedificio nove Capelle florenos 10
Item Georgio Blaich cum socio ad rationem fracturae Lapidis viginta (sic) Petri et Pauli florenum 1

1483.

Pro Capella supra portam Ecclesiae Sti Egidii Anno Domini m° lxxxiii°

Item dederunt Magistro Urbano lapicide feria sexta ante letare florenos 6
Item pro laqueis Capellarum aedificandarum Relicte Mathie Sailer per taxam defalcatis florenos 1
Item Magistro Vrbano lapicide ad rationem feria sexta ante palmarum . . . florenos 9
Item eodem die pro Slifsteri florenos 1
Feria sexta ante Tiburcy pro laboratoribus florenos 3
Pro asseribus Sthän Nikel filio feria sexta ante Georgii flor. 2
Magistro Vrbano feria sexta ante Georgii fl. 8
Eodem die pro laboratoribus denar. 35
Eodem die abprechrus etc. denarios 44

¹ Ezen nehezen olvasható adatok megfejtését dr. FRANKÓI VILMOS kanonok úr szívésségének köszönhetem.

<i>Pro vectura lapidis vigilia S. Marci</i>	den. 10
<i>Eodem die pro laboratoribus vectura et ceteris</i>	denar. 64
<i>Magistro Vrbano ad Rationem feria sexta post Philippi et Jacobi</i>	florenos 3
<i>Eodem die pro lapidibus vectura eorundem laboratoribus arenarum facit</i>	flor. 4 den. 21
<i>Item feria sexta post Ascensionem domini pro lapidibus, laboratoribus, etc. facit denaros</i>	
II. Centum 28.	
<i>Item feria sexta assumptionis dederunt Magistro Vrbano per Michaelem famulum suum ad rationem</i>	flor. 4
<i>Racio communis eodem die</i>	flor. 2
<i>Racio communis sexta ante Egidii</i>	fl. 3
<i>Racio communis feria sexta ante Exaltationis sanctae Crucis facit</i>	fl. 6
<i>Racio communis feria sexta ante omnium Sanctorum facit</i>	flor. 4 den. 16
<i>Racio communis feria sexta sancti Martini facit</i>	flor. 2 den. 28
<i>Racio communis feria sexta ante Elizabeth facit</i>	flor. 4
<i>Item eodem die Magistro Vrbano lapicide dederunt</i>	flor. 12
<i>Item Racio generalis facta est cum Magistro Vrbano lapicida ex parte hujus Capelle in flor. ducentis et octo, solutus est ipso die S. Elizabeth vidue Anno ut supra.</i>	
<i>Item pro orbalibus in conclusione testudinum alias Schlieszeisen</i>	flor. 1
<i>Item Racio communis feria sexta post Elizabeth denarios</i>	19
<i>Item Racione facta eum Valentino Topper pro lateribus ad ambas testudines facit</i>	flor. 8
<i>Summa totalis super Capella in portam Ecclesiae parochialis aedificatam omnibus mura-</i>	
<i>toribus, lapicidis et aliis laboratoribus exposita facit florenos 305 den. 2.</i>	
<i>In hoc Barthi Antolin dedit in subsidium</i>	fl. 100
<i>Item Domina Catharina Tschaffer dedit florenos</i>	10
<i>Cetera vero Civitas pro ecclesia exposuit feria Dominica proxima post Simone et Jude Anno Domini 1486.</i>	

A templom északi oldalán lévő támfalak is ezen időben épültek, úgyszintén a város felső kaputornya is, ezen építésre a következő feljegyzés vonatkozik:

Pro Muro retro Ecclesiae feria sexta post octavas Corporis Christi:

<i>Dürr Meir</i>	florenos 1
<i>Hanilz</i>	„ 1
<i>Antony</i>	„ 1
<i>Peter</i>	„ 1
<i>Hantsko</i>	„ 1
<i>Klein Hanns</i>	„ 1
<i>Racio Communis parte</i>	„ 2
<i>Racio generalis retro ecclesiam</i>	„ 8
<i>Item summa extradatorum pro edificeione porte superioris et muri retro Ecclesiam sancti Egidii facit flor. Centum 47 den. 19.</i>	

A templom déli mellékkápolnáinak bevezése után 1486-ban a torony felső emeleteinek építéséhez hozzáfogtak, s hogy itt a torony építésének folytatásáról van szó, az, az alább közlendő építési szerződés ezen kitételeiből következtethető: «an unserm Kirchthurm den übersten Boden zu mauern» és «ein Snecken anzuführen auf dem alten Snecken,» mely utolsó feljegyzés a folytatandó csigalépcső torony további építésre vonatkozik.

A déli mellékkápolnák Orban nevű mestere valószínűleg nem birván kellő képességgel a torony kiépítésére nézve, a város a templom tornyának kiépítésére egy anspachi születésű Frankin Stemasek János nevű építőmestert hivatott meg.

A többször említett, Liber Ecclesiarum Hospitalis Sancti Egidii című könyvben a templom tornyának további építésére nézve e következő német szerződést találtam:

Anno Domini 1486.

Wir Georg Stentzl Richter und Rathsmann haben gedinkt mit Meister Frankin Stemasek von Anspach aus, an unserem Kirchthurm den übersten Boden zu mauern, die vier Ecke und dy Dachgesims mit gehawen Werkstucken aufführen und machen, dasz an vier Fenster in eynem jeglichen eyn Pfosten, und ober eyn ausgehauener Form werden sollen.

Darzu sollen wir im schicken alle Hantlanger und Arbeiter, Stein, Kalk, zygel, und andere zugeherung, allein Er den in im selbs als obbegriffen ist aufrechtlich machen und volbringen soll; davon sollen wir in geben 50 gülden, 12 Kübel Getreides, 4 achtel pieres, und zwei zentner Fleisches, Er sich auch des verbunden und uns das versprochen allhie auf dem rathausz (sic) in gegenwärtigkeit des obemeldten Herrn Richters und gantzen Rathes. — Actum Dominica proxima post sancti Martini Episcopi et Confessoris. Anno domini 14 octvagesimo sexto.

Továbbá:

Anno 1487.

Item haben wir obgenannte Richter und Rathsmann mit wissen der Hundertmann verdingt dem obbemeldtem Maister Hansen Frankin zu machen ein Snecken anzuführen auf dem alten Snecken an dem Kirchthurm unserer Pfarrkirche St.-Egidii (sic) über dy zwey Boden mit zweyen Türen oben und unten, und Venster sovil sich gebührn, etc. — dafür wollen im Zalen geben Zwenzig Gülden, Zween Kübel getreid, ein halb Vasz pyr. Geschehen am Dinstag vor Corporis Christi Anno domini Millesimo quadringentesimo octvagesimo septimo.

Ezután következnek az egyes kiadások:

1487.

Item Exposita super Cimentum super superius Boden Turris Ecclesiae hic inveniuntur retro.

Item exposita super labores parte inferioris.

Item exposita super labore et aedificatione servatori privilegiorum in Capella sancte Barbare.

Exposita super Turrim Ecclesiae pro superiori parte Turris aut — übersten Boden pro Cimento tantum et fractio lapidum quadratorum.

Item Sculteto de Grünwaldt pro Cimento finaliter ex anno 86 ducto soluti	fl. 7
Eidem pro 2 vase Cerevisie	den. 54
Item eidem super novis rationes dedimus et solvimus pro Cimento et cerevisia	fl. 30 den. 29
Item Martino Lindner et Hermann pro fractura lapidum quadratorum a feria sexta post Eppiphaniarum incipiendo inque ad feriam sextam Petri et Pauli dedimus et solvimus	fl. 24 den. 5
Item pro Magistro Urbano ultra subsidium domine Reichantlini pro cimento ipsi paulo de Abrahamsdorf solvimus	fl. 3
Item Craphoni de Heslicht (talán Hazslin Bártfától 2 óra járásnyira fekvő falu) a feria sexta post Luciae usque ad feriam sextam ante Margarethe dedimus pro Cimento et cerevisa	fl. 25
Item Nicolao de Grab (Gallicia határszéli falu) a feria sexta post Sophie usque feriam tertiam post Egidi dedimus pro Cimento	fl. 7
Item eidem Zuckony de Grab cum suo socio a feria secunda ante assumptionis Domini usque feria sexta post Nicolai dedimus et exposuimus pro Cimento et cerevisia	fl. 9
Item Valentino Topper pro lateribus	fl. 2
Feria sexta ante Galli pro lapidibus	fl. 4
Feria sexta post Lucie pro quadratis lapidibus	fl. 2
Item Sculteto de Grünwald pro Cimento	fl. 4
Item Magistro Urbano lapicide et suis collaboratoribus	fl. 6

¹ Ezen adat a sekrestye feletti sz. Borbála kápolnára vonatkozik.

A mint ezen utolsó feljegyzésből látjuk, Orban városi építőmester munkásaival együtt is részt vett tornyunk építési munkálatainál.

Ily építési számadások elősorolva vannak egészen 1497-ig, mely évben a torony építése bevégeztetett, mivel abban az évben a torony aranyozott gombja a torony sisak csúcsára feltéttetett, a mint az a következő feljegyzésben is olvasható.

Civitas Ecclesia Anno 1494.

Facta est ratio ex parte et pretextu singularum pecuniarum, quas Civitas superioribus annis ab anno videlicet Domini 1487 ex testamentis et ceteris rebus novae Ecclesiae nostrae Parochialis sti Egidii confessoris percepit, quorum . . . erant fl. 353, et item pretextu singulorum que . . . Civitas pro ipsa ecclesia et aedificiis suis exposuit.

Retro dictam ecclesiam per superiorem globum deauratum, et superiorem partem turris vulgo Boden. Et ipsa Civitas plus exposuit quam ut de bonis ecclesiae percepit florenos auri Centum triginta at septem. Actum feria sexta ante Dominicam Exaudi. Anno ejusdem 1494. Coram domino Georgio Mager Iudice, Paulo Zypser, Jeronimo Hensel, Petro Wagner, Michael Schenzl, et Andreae Rauber Notario. Juratis Civibus nec non Thom. Dhorner pro tunc vitrico civitatis ejusdem.

Ezen itt elősorolt adatokból következtethetünk némileg a jelenleg már nem létező torony egykori alakjára nézve, így miután a számadásokban «pro quadratis lapidibus» gyakran fordul elő, tornyunk ha nem is egészen, de nagyobbbrészt, faragott kövekből épült, továbbá az 1486-ik szerződésben előforduló kitétel szerint: an vier fenster in eynem jeglichen eyn Pfosten, und ober eyn ausgehauener form, tornyunk négyoldalú volt, s egy választékkal ellátott csúcsíves ablakai díszes mérművel bírtak.

Továbbá egy 1528-ik évi feljegyzés szerint:

Anno 1528. Item in octavo Corporis Christi reformare pavementum novum super Campanas in turri ratione periculi ignis, pro quo pavimento dedimus laboratoribus . . . den. 26

a harangokat tartalmazó emelet boltozata kijavíttatott, miután azonban a jelenleg a templom szomszédságában álló Campanile 1669-ik évben épült, bizonyos, hogy templomunk régi tornyán harangok voltak elhelyezve.

Tornyunk órával is el volt látva, mert a «Liber Ecclesiarum» már 1455-ik évi e következő feljegyzése:

Anno 1455. Pro Fune ad horologium,

határozottan a torony órára vonatkozik, miután azonban 1455-ik évben a torony felső emeletei még nem voltak teljesen kiépítve, valószínű, hogy a torony-óra a második vagy a harmadik emeleten volt elhelyezve, s hogy ezen óra 1528-ik évben még létezett, azt a következő adat bizonyítja:

Anno 1528. Item feria sexta ante palmarum pro rota ad horologium.

Azonban hogy tornyunk minő alakú sisakkal bírt, az jelenleg adatok és rajzok hiánya miatt nem határozható meg.

Én azt hiszem, miután tornyunk órával s harangokkal is el volt látva, továbbá miután templomunk tornyával együtt a város véd fala tőszomszédságában állt, hogy a torony, legfelsőbb emeletén egy vigyázó tornáczczal is volt körülvéve. A torony négyoldalú lévén, a sisakjának alakja egy négyoldalú gúla (pyramis) lehetett, mivel ezen sisakidom a XV-ik századbéli tornyoknál igen gyakran használtatott.

Ezen adatok tekintetbe vételével templomunk tornyával együtt a XV. század végén már teljesen ki volt építve, s így nézhetett ki, a mint az a IX. táblán van ábrázolva.

Az 1640-ik évben a torony tetőzete, sisakja részint cinbádoggal, részint pedig veres rézzel fedett be, erre nézve a város egy XVII-ik századbéli jegyzőkönyvében található e következő feljegyzés vonatkozik:

Anno 1640. Turris Renovatio.

Turris Templi cum utraque Rundella (!) tegitur, et in integrum tota dealbatur, ac renovatur. Rundella superior laminis Stanno subductis, inferior vero Cupro per Cuprarium Jonam Scholtz obducitur, et quidem non exiguis Sumptibus, nam pro Cupro duntaxat a scepusio allato, soluti sunt fl. 300.

Ezen időben templomunk tornyával együtt valószínűleg leégett, s így szükségessé vált a torony sisakjának befedése is, melynek vörös réz anyagaért a város 300 frtot fizetett.

Ezen feljegyzésben reánk nézve leginkább érdekes a felső és alsó Rundella kitétel, mely természetesen tornyunk sisakjának alakjára nagy befolyással volt, s már inkább a XVII-ik századbéli renaissance stílnak felelt meg. Ily alakú sisakja volt a toronynak egészen az 1725-ik évi január 29-kéig, midőn ugyanis a villám a toronyba becsapván, nemcsak a szép torony, hanem az egész templom a lángok martalékává lőn. Mások feljegyzése szerint az 1725-ik évi január 29-kén történt földrengés különösen a torony falazatára oly kártékonyan hatott, hogy ezen szerencsétlenség következtében a torony falazata a templom párkányzatáig leszedetett.

A városház levéltárában lévő 1768-ik évből származó, s az egész várost ábrázoló tollrajzon a a torony már mint rom van ábrázolva.

A toronynak 1497-dik évben történt bevégezése alkalmával úgy látszik a templom belseje, s nemkülönben az ablakok is gyökeres újjításnak vettettek alá, mivel az ablakok színezett üveggel s üvegfestményekkel feldíszítettettek.

E tekintetben érdekes a következő feljegyzés, melyben két festő nevével is találkozunk, t. i. Bálint (Valentinus pictor) és Bertalan (Bartholomeus pictor) festő művész nevével. A templom ablakainak üvegfestményeire vonatkozó feljegyzés így hangzik:

Anno 1497.

Registrum super aedificione (sic) ecclesiae.

<i>Item Magistro Nicolao lapicide ad conspiciendas fenestras ecclesiae pro fati-</i>	
<i>giis dat.</i>	fl. 2
<i>Eidem pro expensis apud Valentinum Beschoren per aliquot dies</i>	fl. 2
Convencio <i>facta est cum prescripto Magistro Nicolao lapicide per dominum</i>	
<i>Iudicem in Cassa ad reformationem 4 fenestratum ecclesiae in</i>	fl. 13
<i>In hoc per dominum Iudicem in Cassa Sabbato ante Bonifacii</i>	fl. 5
<i>Per dominum Johannem Mauer</i>	fl. 3
<i>Per dominum Jeronimum</i>	fl. 10
<i>Per dominum Jacobum Schenk</i>	fl. 5
<i>Per dominum Laurentium Brewer</i>	fl. 6
<i>Item in hoc dedimus pro festo Sancti Egidii, Michaeli ex commissione Magistri</i>	
<i>Nicolai familiari</i>	den. fl. 10
<i>Feria sexta ante Lamperti Finaliter solvimus magistro Nicolao</i>	fl. 10
<i>Die eodem familiaribus Barbale</i>	fl. 2

<i>Item Valentino pictori ad rationem laborum fenestrarum vitrorum</i>	
<i>sexta die Nativitatis Marie ferie</i>	fl. 2
<i>Eidem feria sexta ante Lamperti</i>	den. 70
<i>Eidem ad idem de labore fractorum vitrorum</i>	fl. 1
<i>Die eodem Magistro Bartholomeo Pictori ad rationem laborum fenestrarum</i> fl. 3	
<i>Ad idem eodem Bartholomeo feria sexta die Michaelis</i>	den. 200
Valentino Pictori pro labore vitrorum ad fenestras die Michaelis	den. 56
<i>Item Michaeli Rews pro vitris feria sexta ante Dionisii, per defalcationem</i>	
<i>telarum</i>	den. 30
<i>Item Valentino pictori feria sexta ante Hedwigis ad labores vitrorum</i>	den. 56
<i>Item Bartholomeo pictori ad labores fenestrarum plumbum ante Crucis facit in</i>	
<i>Valore</i>	den. 98
<i>Item quibusdam operariis penes Michaellem Nicolaum Georgio</i>	den. 60
<i>Johannem Pathay pro vitris ad fenestras</i>	den. 66
<i>Item pro assesibus vulgo Gerüst</i>	fl. 80
<i>Item pro certo Stanno ad fenestras</i>	den. 24
<i>Vitrici Ecclesiae exposuerunt super fenestras ecclesiarum pro funibus ligneis Car-</i>	
<i>pensis iter</i>	den. 126

Merten Climent.

<i>Item vectores ducentos lapides de Komlos usque in Civitatem</i>	fl. 30
<i>Summa omnium expositorum super fenestras ecclesiarum fecit</i>	fl. 74 den. 59
<i>Item facta est ratio inter Ecclesiam et Civitatem et inventum est, quod Ecclesia</i>	
<i>ad huc obligabitur civitati</i>	fl. 98

A templom ablakainak elkészítésével templomunk feldíszítése a XV. század végével bevégeztett, a XVI-dik század elejéről szóló följegyzésekben azonban előfordúlnak még egyes kisebb munkálatok, melyek a templom boltozatának s pilléreinek ujjitására vonatkoznak.

Így a bártfai levéltár:

Rationes Ecclesiae S. Aegidii Abbatis Confessoris ac Patroni nostri Anno. 1510.

czímű könyvében a templomra vonatkozó e következő feljegyzéseket találtam:

<i>Anno 1514 Pro subsidio Edificii testudinis Ecclesiae Parochialis contulerunt:</i>	
<i>Anno. 1522. Item Magistro Johanni Hensel Aurifabro pro reformatione Ampullae</i>	
<i>dedimus Die Demetrii</i>	fl. 2
<i>Anno 1524. Item Sartori Cristophoro pro una casula rubra et humeralibus ac</i>	
<i>antiquis mappas</i>	den. 34
<i>Anno 1525. Item Monacho quidam Caspar nomine, qui Organum de novo</i>	
<i>emendavit pro labore ex conventionione</i>	fl. 12
<i>Anno 1525. Item in Octava Corporis Chisti reformare pavementum novum super</i>	
<i>Campanas in Turri ratione periculi ignis, pro quo pavimento dedimus labo-</i>	
<i>ratoribus</i>	den. 19
<i>Pro archilla (Argilla?)</i>	den. 17
<i>Pro Straminibus</i>	den. 5
<i>Anno 1528. Item feria sexta ante palmarum pro rota ad horologium</i>	den. 10
<i>Anno 1530. Item Sartori Magistra Christophoro pro labore vestimentorum Ecclesiae</i>	den. 18
<i>Anno 1531. Portantibus Candelarum ad fontem baptismi</i>	den. 6
<i>Anno 1537. Pro jentaculo Portatoribus tabernaculi die Corporis Christi</i>	den. 14
<i>Item Urbano Carpentario pro tecto Capellae St. Andreae</i>	den. 16

A templom kisebb szükségleteire nézve e következő tételek fordulnak elő:

<i>Exposita super Aede divi Aegidii patroni nostri Anno. 1528.</i>	
<i>Die Sti Petri pro Sale</i>	<i>den. 11</i>
<i>Item pro Scopis</i>	<i>den. 7</i>
<i>Pro Carbonibus</i>	<i>den. 3</i>
<i>Calcantibus Dominica Reminiscere</i>	<i>den. 14</i>
<i>Purgantibus Parietes Ecclesiae</i>	<i>den. 5</i>
<i>Purgantibus ecclesiam</i>	<i>den. 3</i>
<i>Portatoribus candelae magnae</i>	<i>den. 6</i>
<i>Item Sabbato post Philippi et Jacobi pro funibus</i>	<i>den. 15</i>
<i>Item pro Unguento ad Campanas</i>	<i>den. 6</i>
<i>Pro Lotione vestimentorum ecclesie</i>	<i>den. 48</i>
<i>Item pro purgatione canalium ab imunditiis de turri missis</i>	<i>den. 6</i>
<i>Pro fune ad magnam Campanam</i>	<i>den. 7</i>
<i>Sabbatho ante festum Sti Pauli pro thure talento medio</i>	<i>den. 38</i>
<i>Pro Cera talentum 4</i>	<i>den. 36</i>
<i>Pro Lychno</i>	<i>den. 7</i>
<i>Pro Lychno ad Candelas</i>	<i>den. 15</i>

Továbbá:

Civitas Ecclesia.

*Anno Domini 1519 feria tertia pro festo Sti Martini Episcopi facta est nova ratio inter Ecclesiam et Civitatem per Dominos Iudicem et Juratos in presentia honorabilis domini Petri Zypser plebani ecclesiae nostrae parochialis nec non circumsectorum Leonardi Stöckl et Laurentii Kayll vitricorum dictae ecclesiae nostrae pro parte eorum que Civitas nomine dictae ecclesiae percepit et a converso exposuit ab Anno domini videlicet 1513 usque ad annum Dni 1518 que civitas per singulos dictos Annos nomine ecclesiae nostrae plus quam florenos 305 den. 42 percepit e converso Civitas per eosdem annos superiores fabrice Ecclesiae . . . **novae testudinis et novi organi minoris in choro aedificato, item reformatarum certarum columnarum in latere ecclesiae versus murum civitatis** factarum, exposuit fl. 829 den. 73 quibus subscriptis florenis 305 den. 42 ecclesiae percepti a summa expositorum videlicet fl. 829 den. 73 ablati fuerint que Civitas plus exposuit quampercepit in fl. 524 den. 31, quos ecclesia Civitali successive suo tempore exolvere tenebitur. Actum die et anno ut supra.*

Bártfán a XVI-dik század második évtizedében a vallás ujítási mozgalom mindinkább nagyobb mérvet öltött, úgy hogy már 1520-dik év körül egy bártfai születésű s krakkói theologus, (kinek családi neve II. Lajos király 1525-dik évi okmányában nincs említve, s abban mint Magister Crakoviensis fordul elő) Bártfán s talán hazánkban először hirdeté Luther új tanát. Őt követé 1530—1539-ig Láng Ezaiás, s később 1539 óta Stöckel Lénard, Melanchton egykori tanítványa és barátja, az ő idejében (1539) a bártfai templomot az ágostaiak foglalták el, s birták egészen 1672-dik évi május 22-ig, s ezen időből származnak a templom belsejében lévő renaissance stílusú székek és epitaphiumok. 1672-dik évi május 22-én Pfeiffer Márton lelkészsége alatt, Kolozsvár Imre császári biztos jelenlétében a templom a katolikusoknak adatott vissza. De már 1682-dik évi augusztus 23-án Kapossy János a Tökölyi hadsereg egyik vezérének parancsára templomunk ismét az ágostaiak birtokába került, kik a templomot 1686. évi márczius 11-ig birták.

Rákóczy idejében 1705-dik évi október 27-én a templom ismét az ágostaiaknak adatott át, azonban Virmond császári generális 1710-ik évben e várost elfoglalván, ezen alkalommal a parochiális templom és pedig véglegesen a katolikusok birtokába került, kik is azt mai napig birják.

Templomunk több alkalommal tűz s földrengés által pusztított, így 1640-ik évben a templom díszes régi toronysisakjával együtt leégett, továbbá 1725-dik évi január 29-én történt földrengés követ-

keztében a templom, de különösen annak tornya annyira megsérült, hogy szükségessé vált a veszélyesen megrepedt toronyfalak lebontása. Ezen alkalommal a templom szentélyének s főhajójának oldalfalai a boltgerinczek kezdő pontjain erős vaspántokkal s vaskapcsokkal erősítették meg, úgyszintén a főhajó északi pillérsorának utolsó, az orgonakarzat melletti meghajlott pillér töve is erős vasabroncsokkal s pántokkal láttatott el.

A toronykapu feletti felirat szerint templomunk 1774-ik május 27-én ismét leégett. Legnagyobb mértékben ártott templomunknak az 1878-ik évi április 22-én húsvét hétfőjén az egész belvárost elhamvasztó, borzasztó tűzvész, mely alkalommal a templom tetőzete is egészen leégett. Különösen sokat szenvedet a lezuhanó égő gerendák s szarufák által a templom úgy is már gyenge s megsérült boltozata. Nagy szerencse azonban, hogy a bolthajtás megmaradása által templomunk belsejében levő műkincseink a végpusztulástól megmentettek.

Van reményünk, hogy a műemlékek felett örökös országos bizottságunk közbenjárása folytán kormányunk felfogván hazánk ezen monumentális műemlékének fontosságát s műbecsét, ezen templomnak stílszerű újjítására czélzó intézkedések erélyes keresztülvitele által, rövid idő múlva ezen műemlékünk is a végenyészettől s pusztulástól valahára meg fog mentetni.

IV.

A TEMPLOM MŰKINCSEINEK ISMERTETÉSE.

Templomunk belseje középkori s renaissance stílusú műkincsekkel annyira bővelkedik, hogy alig van hazánkban középkori templom, mely az építészet, szobrászat s középkori festészet oly számos és kiváló műkincseivel birna, mint bártfai templomunk.

Bártfán a XV-dik és XVI-dik században élénk műtevékenység uralkodott, ezen időben elérte a város úgy szellemi mint anyagi fejlődésének tetőpontját, építészei, szobrászai s festőművészei a távoli országok híres mestereit felkeresvén, később az így kiművelt tehetségeiket szülővárosuk műemlékeinél érvényesítették.

A XV-dik század második felében a parochiális templom építése nagyjából már bevégeztetett, s ezután vette kezdetét a templom belsejének berendezése s kidíszítése, melynek végeztével a XVI-dik század első évtizedének elején hozzáfogtak a főtér kellő közepén álló díszes városház építéséhez. A város ezen két kiváló monumentális építményének építésénél — a mint feljebb láttuk — többnyire városi mesterek vettek részt, s csak ritkán találkozunk külföldi építészek s mesterek neveivel.

1. A SZENTSÉGHÁZ.

(IV. tábla 12. és 13. idom.)

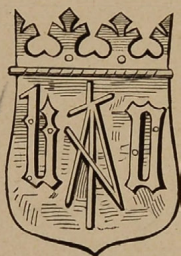
A XV-dik század második felében épülhetett díszes szentségházunk is, mely kőanyagánál s építészeti kivitelénél fogva a templom architecturájának mintegy kiegészítő részét képezi.

Ezen ép oly constructiv egyszerű mint díszes szentségház, nem mint más templomoknál rendszeren a szentély evangeliomi vagy északi, hanem a szentély déli oldalfala mellett, a diadalívetet törszomszédságában áll, s a szentségház fülkéjének negyedik vagy utolsó oldala érintkezik csak a templom falsíkjával, ellenben a toronyalakú s áttört felrakványa vagy sisakja egészen szabadon áll.

Ezen szentségházhoz négy lépcsőfok vezet, mely egyszersmind átjáróul szolgál az úr vacsoráját ábrázoló oltárhoz is, továbbá szentségházunk s ezen oltárunk egy egyszerű, de díszes vasrácsoszat által van körülvéve.

Szentségházunk lábazatát egy csavart törzsű oszlop képezi, melyen az egész mű mintegy áll s nyugszik, ezen oszlop felső részéből kartámok nyúlnak ki, melyek a consol alakú gyámkövet tartják (consolen-artige Vorkragung), ezen gyámkő orrokkal s félköríves gót diszítménynyel van ellátva, s felső részén lévő eszetős horonyos párkányzatát a sarkokon emberi alakok támogatják. Ezen gyámkövön áll a négyoldalú fülke díszes s gazdag tagozású sarokpilléreivel s karsú oszlopocskáival, mely utóbbiak feletti kisebb s mennyezetes fülkékben eredetileg az üdvözítők kinzó eszközeit tartó angyalok szobrocskái állhattak, jelenleg azonban ezen fülkék üresek.¹

A fülke három szabadon álló nyílása díszes kidolgozású vasrácsoszat ajtócskákkal van ellátva melyek egymást keresztező pántjai veres alapon lévő s aranyozott levéldiszítménynyel bírnak. Felette érdekes a homlokzati ajtócska felső keresztezési pontján lévő koronás címérpaizs, melynek mezején a vasajtócskák készítőjének mesteri monogrammjával találkozunk, melynek alakja a mellékelt 14. idomban szemlélhető.

14. idom.

Ezen mesteri monogramm sok tévedésre adott alkalmat, sokan abban az 1111-dik évet vélték felismerni, mely évszám nem régiben még a kassai püspökség Schematismusaiban is, mint a templom alapítási éve, felvettetett!?

Egyébiránt — a ki csak némileg foglalkozik az archaeológiával — már csak a jegyek alakjánál, úgyszintén a szentségház s rácsoszatának már tökéletesen kifejlett csúcsíves stíljénél fogva is, nem fogja kimagyarázni ezen betűjegyekből az 1111-dik évszámot, mely évben hazánkban a félköríves román stílus sem uralkodott még.

Továbbá a középső jegy — alakjára s jellegére nézve — tökéletesen hasonlít a XV-dik századbéli mesteri monogrammokhoz, a mellette lévő két betű pedig nem egyéb mint a minuskula alakú k és n vagy o. A régi számadásokban, nevezetesen az 1460-dik évről szóló jegyzékben, előfordúl a többi közt egy «Cracus-faber» kovácsmester neve is, hátha monogramunk első k betűje nem vonatkozik-e ezen Krakus kovácsmester nevére? ezen állítás bizonyosan több valószínűséggel bír, mint az 1111-dik évszám magyarázata.

Egyébiránt a szentségház fülkéjének bal oldali rácsoszatán, egy címérpaizson a bártfai városi kettős bárdú s nyolcz-pólyás címérkép már előfordúl, pedig a város ezen címérét V. László királyunk 1453-dik évben kiállított okmányával adományozta a városnak, mely okmányon városunk címere is díszesen ki van festve.²

Szentségházunk fülkéje egy nyolczoldalú s merészen kiugró mennyezet által van koronázva, melynek nyolcz oldalát, saroktoronyiak által szegélyezett számarhátívetű ormozatok díszítik, ezen utóbbiak keresztvirágai, nemkülönben egyéb mérműves diszítményei stílszerűleg s mesteri bevégezettséggel készültek. Ezen nyolczoldalú mennyezet (Baldachin) csinos kereszttrózsákkal díszített koronázó párkányzata felett emelkedik a szentségház felrakványának négyoldalú sisakja, melynek minden oldalán, karsú s szép fejezetű oszlopocskák által szegélyezett két fülkében csinos kidolgozású szobrok felállítvák.

A felrakvány második emeletének fülkéiben ismeretlen koronás női szentek szobrocskái vannak elhelyezve, mely fülkék kereszttrózsákkal s bimbókkal díszített ívezetes mennyezete felett emelkedik a legfelsőbb toronyfi sisakja (Riese). A sisak legfelsőbb s igen díszes kivitelű kereszttrózsáján, a saját vérével fiait tápláló pelikán — üdvözítünk jelképe — van alkalmazva, mely csoportozat az egész műnek méltó befejezésül szolgál.

Míg némely középkori szentségházaink túlságos karsú dimensiói s arányai miatt a kiaszott-

¹ A bécsi akadémia autographiáiban a szentségház fülkéi, angyalok stílszerű alakjaival díszítvék.

² A Bártfa város címérének rajzát s heraldikai leírását a *Monumenták* következő kötetében közlendem.

ság érzetét ébresztik a szemlélőben, vagy pedig igen is gazdag diszítványok, s a toronyfiak sokassága által zavarólag hatnak a nézőre mint például a kassai szentségháznál,¹ addig bártfai szentségházunknál, sem a túlságosan alkalmazott decoratio, sem pedig a felrakvány toronyfiainak s tám pilléreinek sokasága s tömörsége semmiképen nem zavarja az összbenyomást, sőt ellenkezőleg itt az egész compositio szerkezete s részleteinek elrendezése első pillanatra tisztán áttekinthető. Általában véve ezen remekmű szentségházunknál az egyszerű szerkezettel párosult mérsékelt decoratio uralkodik.

Műemlékünk ezen jeles építészeti tulajdonságaihoz járul még részleteinek azon aesthetikai arányossága is, mely tökéletesen megfelel az *arany metszés* (Aurea sectio) törvényének, s mely arányosság oly annyira emeli szentségházunk szépségét, hogy e tekintetben a középkori építészet s szobrászat e remeke, a külföld előtt is teljes s megérdemlett méltánylásban részesül, a mennyiben szentségházunk rajzával a külföldi archaeologiai munkákban gyakran találkozunk.²

Az arany metszés törvényének alkalmazását szentségházunkban részletesen kimutattam az *Archaeologiai Közlemények* XII. kötetében megjelent, az úgynevezett „arany metszet” *aesthetikai törvényének alkalmazása a csúcsíves stylben* című értekezésemben.

Szentségházunk készítői éve, valamint mesterének neve — irott adatok hiányában — pontosan még meg nem határozható, tekintve azonban szentségházunk már kifejlett csúcsíves styljét, valamint a vasrácsozatos ajtócskáján előforduló városi címert, nem hibázunk sokat, ha szentségházunk készítői idejét a XV-dik század második felének közepére vagyis az 1465-dik év körül tesszük, annál is inkább, miután okmányilag be van bizonyítva, hogy a szentély boltozata 1464-dik évben épült, tehát csak a boltozat elkészülte után készülhetett el szentségházunk.

A mint már említve volt, szentélyünk építése 1448-dik évben Miklos városi építész (Magister Nicolaus) által kezdetett meg, továbbá István nevű kassai mester (Stephanus Lapidida de Cassovia) folytatója az építkezést, mely 1464-dik évben a szentély beboltozásával végeztetett be teljesen.

Nem lehetetlen tehát, hogy István kassai mester, ki azonos lehet Króm Istvánnal, a kassai szentségház mesterével, a bártfai szentélynek bevégezése után a kassai szentségházat is készíté, s ha tekintetbe vesszük ezen két szentségház műrészleteinek kivitelét s kidolgozását, azok közt valóban nagy hasonlatosságot találunk, különösen a keresztrózsák és oszlopfelvezetek alakításánál; a különbség e két szentségház közt csak az, hogy míg a kassai gazdagabb ornamentációval bír, s egyes emeleteinek diszegebb tagozata, valamint tornyozatának változatosabb elrendezése által szentségházaink közt mindenesetre az első helyet foglalja el; addig a bártfai — talán a megkivántató költség hiányában — részleteiben egyszerűbb, mely egyszerűség azonban szentségházunk szépségét csak növeli.

Mindazonáltal szentségházunk szerkezetének egyszerűsége s építészeti részleteinek tisztább s szabatosabb elrendezése tekintetében műbecsére nézve a kassainál sem áll hátrább.³

2. A TEMPLOM FALFESTMÉNYEIRŐL.

Templomunk belseje eredetileg ki volt festve, bizonyítják azt a mészkéreg alatt előtűnő festmények részletei, s a mint még a mészkéregtől ment helyeken észrevehetni, a templom belsejének falazata kőbarna, a pillértövek s oszlopok késszürke, a fejezetek kék és piros színnel voltak stílszerűen

¹ A kassai szentségházak mindamelllett jelesebbnek kell mondanunk a bártfainál.

(A szerk.)

² Lásd MÜLLER és O. MOTHES *Archaeologisches Wörterbuch* 816-dik lapján; a bécsi központi bizottság *Mittheilungen* című folyóiratának 1856-dik évi folyamát, és LÜBKE *Geschichte der Architectur* című jeles munkáját.

³ Dr. FROMMER KÁROLY a bécsi *Mittheilungen* XV. évfolyamának CXLVI. lapján, szentségházunkról így nyilatkozik: Dieses Sacramentshäuschen mit seinem reichen Schmucke von Strebepfeilerchen, und Strebebogen, Baldachinen, Fialen und spitzbogigen Giebeln, mit Wappenschmuck und zierlichem Blattwercke gehört unstreitig zu den bedeutendsten Schöpfungen dieser Art aus dem Ende des XV. Jahrhunderts.

befestve; a falazat némely részén előtűnnek veres kerettel szegélyezett körfémerek, melyek zöld alapon s piros színnel festett kereszttel ellátvák, ily keresztek a templom felszentelése alkalmával a felszentelő püspök által chrizmával s szent olajjal érintettek, s rendesen tizenkét ily keresztjegy festetett a templom belsejének falazatára, ez által jelképezvén a tizenkét apostolt. A templom bemeszelésénél ezen keresztes körfémerek és a főhajó pilléreinek festett fejezetei eredeti színeikben meghagyattak.

A templom legrégibb falfestménye az északi mellékhajó északi hosszfalán létezik, de csak részben látható, miután a mészréteg némely helyen oly erősen ragadt a festményhez, hogy azt onnét a kép megsértése nélkül eltávolítani nem lehet.

A négyszög alakú frescofestmény hossza mintegy 4 méter, magassága pedig 2·5 méter, s széles piros kerettel van szegélyezve, a kép tárgya: a Getzemanekertben imádkozó üdvözítőnk, körülvéve alvó tanítványaival.

Térdelő Üdvözítőnk sötét olajzöld színű bőredőzetű öltönyében van ábrázolva, szép s kifejezés teljes arcza az aranyozott kelyhet nyújtó angyal felé van fordítva.

A kép balsarkán az alvó Péter, piros palástjában, a jobb oldalon pedig az alvó sz. János apostol, — Üdvözítőnk e kedvencz tanítványa, — még jól kivehető, a kép háttérének nagy része pedig még a mészréteg alatt lappang.

Ezen festmény alakjai jól rajzolvák, a ruhák redőzete természetes, s még nem annyira törött, az alvó Péter arcvonása már bizonyos naturalistikus felfogással van festve, s így ezen falfestményünk valószínűleg már a XV-dik század második felében készült.

De nemcsak a templom belseje, hanem annak külseje is csinos festményekkel volt díszítve, így a polygonal zárású szentély külfalán még jól észrevehetőek egykori falfestmények nyomai, az apsis keleti falán például Krisztus urunk ostromtatása még jól látható, a mint a kép közepén álló s tövis koszorúval koronázott, s szenvedő arczkifejezésű Üdvözítőnk, kezében a nádpálczával, hóhér legények által ostromtatik; a baloldali támpillér felületén pedig a keresztre feszített Üdvözítőnk alakja még kivehető. Valószínű, hogy a szentély támpillérei által képezett falközökben tetővel ellátott, de nyílt kápolnák voltak, mert a hol a tetőzet gerendái a falban beillesztettek, ott ezen beillesztés nyomai még jól láthatók, mi sem természetesebb tehát, hogy az így alakított kápolnák falai frescoképekkel díszítettek. Egyébiránt ily nyitott kápolnák nemcsak hazánk, hanem a külföld templomainál is gyakoriak.

Frescóink közt legérdekesebb és aránylagosan véve legjobban conservált ama nagyszerű falfestmény, mely a torony első s részben a második emeletének déli felsíkját díszíti.

A torony első emeletének egész felülete veressel szegélyezett fekete sávok által két részre van osztva, a baloldali képmezőben sz. István, sz. László és szent Imre herczeg alakjai festvék, a jobb oldali kép mezejét pedig, a gyermek Jézust a vállán hordozó nagy Kristóf colossalis alakja, egészen betölti.

Szent István királyunk öszbevegyült hosszú szakállal s hosszú hajjal van ábrázolva, fején három liliomos koronát visel, balkezében a kettős kereszttel díszített országalmát, jobbájában pedig egy góth stílusú jogart tart, melynek felső vége csinos kereszttrózsával díszített. (Lásd VI. tábla, 15 idomát.)

Aranyos virágú piros brokát palást festői redőkben veszi körül sz. István királyunk jól rajzolt alakját; a kép baloldalán sz. László királyunk pánczélos alakja vehető ki, fején liliomos góthstílusú koronát visel, s míg balkeze az egyenes pallas keresztmarkolatján nyugszik, addig jobbájával egy hosszúnyelű bárd rúdja támaszkodik, végre e kép jobb oldalán, a torony félköríves keskeny ablaknyílásának szomszédságában, sz. Imre herczeg fiatal s daliás alakja van festve, feje fedetlen, a homloka közepén ketté választott hosszú haja vállaihoz simul, bal kezében egy három szárú liliomot tart, mint az ártatlanság s szűziesség jelvényét, jobbájával pedig egy mezítelen, egyenes pengéjű pallas keresztmarkolatára támaszkodik. Hosszú s hasított újjú, haragoszöld színű palástja veresbarna virágokkal díszített, s fehér nyusztprémmel (hermelinnel) szegélyezett s bélelt.

Ezen képesportozat alatt két térdeplő angyal által tartott táblán, ezen frescokép 1521-ik évével találkozunk, a felirat így hangzik:

ANNO DŌM MI
LESŌ QYIGENTE
SŌ VIGSŌ PRIMO.

A két király s Imre herceg már realisticus felfogással van festve, mely műirány a renaissance kezdetével mindinkább nagyobb tért foglal el.

Műtörténeti szempontból felette érdekes e frescokép felső részének festett architecturája, mely három hajlott ivezetet képez, ép úgy, mint azt a gótstylű szárnyoltárok képeinek felső diszitményén is tapasztaljuk, tehát a motivum itt még csúcsíves stylű, az ornamentetio ellenben, mely rojtos zsinórokkal vagy szalagokkal megerősített babérlevelű füzérekéből, valamint rózsákból áll, már a renaissance styl jellegével bír.

Frescoképünk tehát azon érdekes korszakból való, mely a csúcsíves stylből mintegy fokozatos átmenetet képez a renaissance műirányba, mely átmenet korszaka az 1521-dik év által kellően van meghatározva.¹

Ezen falfestmény jobboldali részén Nagy Kristóf, vállán a gyermek Jézussal, látható. Az egész képmezőt elfoglaló óriás nagyságú Kristóf jobb kezében egy gyökerestől kiszakított lombos fára támaszkodik szakállas és férfias arcza a balvállán térdelő gyermek Jézus felé van fordítva, ki baljával a világtekére támaszkodik, míg jobb keze áldólag van fel emelve. A kised Jézus fejét keresztalakú körnimbus diszíti, vörös palástjának a vége szabadon lebeg. Nagy Kristóf hosszú haja homlokán piros szalaggal van összekötve, alsó ruhája tengerzöld színű, piros és bőredozetű palástja festői redőzetben még a képrámázat alsó szélén túl is kiterjed. Ezen óriási alak a kép mezejét annyira betölti, hogy a vízen átgázoló lábak a képen már nem láthatók. A Nagy Kristóf alakjával a templomok s különösen tornyok külfalán gyakran találkozunk, mely alakítás azon jelvényes jelentőséggel bír, hogy valamint Nagy Kristófnak alakja egykor vállán vitte az üdvözítőt, úgy hordozza az egyház is magában a Megváltót. Nálunk a szmrecsányi templom szentélyének a külfalán, valamint a besztercebányai templomon is találkozunk Nagy Kristóf alakjával.²

Miután ezen frescokép — különösen ornamentalis részleteiben — feltűnő hasonlatosságot mutat a városház két ormozatán, csúcsfalán, lévő falfestmények kivitelével; nevezetesen a városház északi csúcsfalán lévő, s a város czimerét körülfogó babérlevelű koszorú felette hasonlít a tornyunk első emeletén lévő babérlevelű füzérekhez, ezen feltűnő hasonlatosság alapján teljesen meg voltam győződve, hogy e két különböző műemléken lévő festményeket egy s ugyanazon művész festé, s valóban nem csalatkoztam, mert későbbi búvárlataim alkalmával, a „*Rationale inchoatum sub Indicatu prudentis ac circumspecti Alexii Glauchner Anno Domini 1509*“ című irott könyvben, frescónkra nézve e következő feljegyzést találtam:

Anno 1521 Item fecimus hoc Anno depingi imaginem Sti Christophori et trium Regum, atque horologium in turri Ecclesiae per Joannem Emerici et Krausz ratione cuius laboris eisdem solvimus fl. 35.

Ezen feljegyzés szerint frescoképünket 1521-dik évben Emerici János és Krausz János festőművészek festették, mely munkáért, valamint a toronyóra feldiszipítéséért a várostól 35 frtot kaptak.

Hogy pedig Krausz János a városház csúcsfalán lévő festményeket is készíté s ujjítá, ez ugyanazon könyvben talált következő feljegyzésből kiderül:

A. 1521. FERIA sexta ante J. Bapt. Johanni Krausz pro renovatione picturae in apice pretorii fl. 5.

Ezen adatok által ismerjük tehát frescoképünk mestereinek neveit is, s mely adat a még hiányos műtörténelmünkre nézve nem csekély nyereségnek tekinthető.

¹ Magyarországon a renaissance már Mátyás király alatt kezdődik.

(A szerk.)

² Lásd Dr. IPOLYI ARNOLD *A besztercebányai egyházi műemlékek* jeles munkájának 39. lapját.

3. A BÁRTFAI TEMPLOM TIZENKÉT GÓTSTYLŰ SZÁRNYOLTÁRA.

A bártfai templom belsejének berendezése s bútorzata műtörténeti s különösen pedig műrégészeti tekintetben felette gazdag s becses, s oly annyira van itt minden korszak képviselve, hogy hazánkban talán sehol sem lehetne oly alaposan az egyházi butorzat styljének fejlődését, s általában véve a középkori és renaissance stylidőszerinti változását, motivumainak jellegét tanulmányozni, mint épen itten, s e tekintetben azt hiszem, hogy templomunk belberendezése nemcsak hazánkban, de még a külföldön is ritkítja párját. Valódi muzeum a mi templomunk, és pedig oly annyira érdekes, hogy híres művészek, mint Matejko, Benczúr Gyula, Gryglevszky s többen, itt tanulmányozták a középkori valamint a renaissance ornamentationnak characterét s hatását.

A magas és keskeny gótablakokon keresztültörő gyér világítás, valamint a háttérnek meleg és mély színezete felette emelik ezen műtárgyak hatását a szemlélőre, mert míg egy újabbkori muzeumban a műtárgyak felállításánál a symetria vagy részarányosság kedvéért (gyakran a tárgyak kedvező hatásának rovására) bizonyos pedanteria s untató egyhangúság észlelhető, addig ezen templomunk belsejében a régi butorzat egyes darabjai a szükség vagy kényelem parancsolta helyeken levén felállítva, bár minden symetria nélkül, de épen ezen keresetlen felállítás által van az untató egyhangúság elhárítva; továbbá mindannak daczára, hogy a bútorok különböző időben történt felállítása következtében néha feltűnő stylkülönbségek jöttek létre és pedig az által, hogy gyakran találunk egy gót stylű szárnyoltár társaságában egy későbbi renaissance stylű széket vagy Epitaphiumot; mindennek daczára az összhangzat s az összhatás ezen stylkülönbség által épen nem háborgattatik, sőt mi több, el van az is érve, hogy ez által a műtárgyak igen festőileg hatnak; s valamint az ó-kori bronze műtárgyak a patina — ezen nemes rozsda — által érdekességükben s mondhatni szépségükben csak nyernek; így a régi butorzat felülete s diszítványeinek (kezdetben talán) élénksége, keménysége s ridegsége a hosszú idő vegytani behatása következtében, mintegy a patinához hasonló érdekes színezetet nyer, s ez által a netaláni színellentétek idővel ha el nem is enyésznek, de háborító hatásukban mérsékeltetnek.

Továbbá a világítás is nagy szerepet játszik itten, így nem felejtsem el soha azon nagyszerű mondhatni monumentalis hatást, melyet különösen a lenyugvó nap arany s meleg színezetű sugarai ily régi egyházak butorzataira esve előidéznek, s ezen hatás épen úgy, ugyanaz marad a velencei sz. Márk basilikájában mint bármely más középkori gótstylű domban.

A mi ezen templomban lévő tizenkét gótstylű szárnyoltárt illeti, e tekintetben templomunk igen gazdag s hazánkban egyedül áll, legalább előttem nem ismeretes még oly hazai középkori templom, mely szárnyoltárokkal ilyen gazdag lenne; itt talán a lőcsei templom képezhetne kivételt, bár ott is a gót stylű középkori oltárművek száma nem haladja meg a tizenkettőt.

Ezen középkori oltárok azonban nemcsak nagy számuk, de műbecsök, valamint szobrászati és festészeti műrészeleik gazdasága, stilszerű művészies kidolgozásuk által is feltűnnek.

Igaz ugyan, nem birunk itt oly nagyszerű főoltárral mint például a lőcsei vagy a kassai remek főoltárok, bár templomunk egykori eredeti szárnyas főoltára, a még fenmaradt műrészelek nagyságáról ítélve, szintén nagyszerű és tetemes méretű lehetett, s műbecsénél fogva is bátran vetekedhetett az említett híres főoltárokkal; mindazonáltal a még fenmaradt mellékoltárok némelyike is még nagy műbecscsel bír, s így joggal feltehető, hogy az eredeti gót főoltárunk is nagyszerű lehetett.

Ezen oltárok alakja s berendezése megfelel a középkorban dívó, egy középszekrényvel, oldal-szárnyakkal, predellával s felrakvánnyal bíró, úgynevezett szárny- vagy szekrényoltároknak (Flügel- oder Schrankaltar). Az oltárszekrényben többnyire szobrászati művek állnak, vannak azonban itt oly oltárok is, melyeknél a szekrény helyét festmények foglalják el, mint például a szent András s az utolsó vacsorát ábrázoló oltáron. A szárnyakon pedig arany alapon az oltárszent életére vonatkozó festmények diszlenek.

A felrakvány (Architectonischer Aufsatz) pedig az egész oltárszekrényt mintegy bekoronázva, a toronyfiak symmetrikus csoportozatából áll, mely elrendezésében követve a pyramis silhouettejét, rendesen egy diszes keresztrózsával ellátott főtoronykával végződik.

Az oltár asztala (mensa) pedig itt is rendesen faragott kőből készült, s áll egy vastag kőtáblából, mely mély horonyú behúzása (Einziehung) által az oltár lábazati-párkányzatával van összekötve.

A mi pedig ezen oltárok irányát és fekvését illeti, azok kivétel nélkül hátlapjaikkal keletfelé vagyis a homlokzattal mind nyugatfelé fordítvák; s részint a hajó pilléreihez támaszkodnak, részint pedig a templom hosszfalai mellett állanak, utolsó esetben azonban oly formán, hogy az oltár síkja a hosszfallal mindig egy derékszöget képez.

Ezen általános bevezetés után vizsgáljuk meg közelebbről is ezen érdekes műkincseinket. Itt legelőször természetesen a főoltár leírásával kellene kezdenem, de miután az templomunkban már hiányzik, azt hiszem elégséges leend, ha a mostani, már renaissance stylben készült főoltárt általánosságban ismertetem meg, különös figyelemmel kísérve és előtűntetve azon középkori műrészleteket, szobrászati és festészeti részleteket, melyek mindenesetre még az eredeti gótfőoltárból valók, s későbbben ezen főoltárnál is alkalmazást nyertek.

Midőn az evangélikusok ezen templomot 1539-dik évben, Stöckl Lénárd lelkész alatt, először átvették, ezen birtokváltozás által természetesen a templom butorzata is részint megváltoztattatott, részint pedig az akkori uralkodó stylben, egészen újból készítettet, ezen átalakulás azonban, a mennyire a körülmények engedék, kimélettel történt, úgy hogy a tizenkét gótskyllű mellékoltár egészen érintetlenül hagyatott, s csak a főoltár esett ezen változásnak áldozatul. A középkori egyházi műemlékek becsét már a protestánsok is fel tudták fogni, s azért a mennyire csak lehetett, a katolikusoktól átvett templomokban a régi oltárokat meghagyták, annak bizonyosságául szolgál az, hogy például a löcsei, kassai, nürnbergi, regensburgi s más templomok nagybecsű oltárai is érintetlenül maradtak reánk, sőt a régi művek iránti kegyelet és pietas annyira ment a protestánsoknál, hogy a bártfai eredeti gótskyllű főoltár egyes műrészleteit a későbbi főoltárnál alkalmazták.

A bártfai templom jelenlegi főoltára 1651-dik évben készült, és pedig a város költségén, az egész oltármű festményekkel együtt 1100 aranyforintba került, mely összeg akkoriban nagy értéket képviselt.

Az oltár a szentély egész szélességét foglalja el, magassága pedig, a felső renaissance stylű ornamentatióval együtt meghaladja a 16·0 métert. Az egész oltármű egy renaissance stylű négy oszlopos portálszerű architecturával bir, a szép levelű és arányú korynthiai oszlopok törzsei (Säulenschäfte) igazi arany brokat szőnyegekkel bevonvák, mely utóbbiak sötétzöld alapon arany ornamentatióval diszeskednek. A középső fő intercolumnium közt az üdvözítő keresztre feszítését ábrázoló nagy méretű oltárkép van elhelyezve. A kép eredetije Rubenstől van festve és az antwerpeni dómban található.¹

Ezen oltárkép pedig Stöckl Péter, bártfai festész által, bizonyosan egy rézmetszett után, 1655-ik évben festetett.² Hasonlóképen Stöckl Péter művészünk festé a nagy oltárkép alatt elhelyezett kisebb képet is, mely az Úr utolsó vacsoráját ábrázolja; mely két festményért a művész a városi tanácstól 480 arany forintot kapott.

A nagy oltárképen a keresztrefeszítés azon jelenete van ábrázolva, midőn a kereszten függő üdvözítő testét egy római lovaskatona lándzsájával szúrja át; és a két lator teste a keresztfára felhuzatik.

Az üdvözítő teste jól van modellirozva, en profil fordított feje mellére hajlott. A keresztfa alatt áll Mária, János és Magdolna szétbontott hajzattal s kezével átkarolva a keresztfa alsó részét.

Ügyszintén az Úr vacsoráját ábrázoló festményen az apostolok fejei kifejezésteljesek, a ruha redő-

¹ Lásd Dr. HENSZLMANN IMRE értekezését a *Kunst und Alterthum in Oesterreich* című folyóiratban (1846).

² Stöckl Péter a híres Stöckl evangélikus család ivadéka volt. Stöckl Lénárd a XVI. század kezdetén Bártfán kovács és egyszersmind városi tanácsnok volt. Az 1510-dik évben született fia, Stöckl Lénárd pedig Bártfának első evangélikus lelkésze volt. Lásd: JANOTA JENŐ *Bardijow*. 60. lapján.

zete pedig természetes. A főoltár mensája még eredeti gótstylü, de későbbi deszkaburkolatja vagy tokja miatt már nem látható.

Jelenleg a mensán egy rococco stylü ciborium áll, mely bizonyosan már azon időben készült, midőn 1710-dik évben a katolikusok ezen templomot birtokukba véglegesen átvették, s a ciborium késő rococco stylje ezen állításomat is bizonyítani látszik.

Eredetileg ezen ciborium hiányozván, az Úr vacsoráját ábrázoló kép az oltár mensája felett állott, míg jelenleg ezen érdekes kép a ciborium által majdnem egészen elfedetik.

A két kisebb intercolumnium mezejét félköríves fülkék törik át, melyekben sz. Péter és sz. Pál colossalis, szépen faragott szobrai vannak felállítva. A ruha redőzetének alakítása, valamint az egésznek kivitele még a XVII-dik századra utal. Szent Péter alakja két kulccsal kezében, Szent Pál apostol pedig lefelé fordított nagy pallossal van ábrázolva, s különösen az utóbbinak arczkifejezése méltóságteljes s ünnepélyes.

A főoltár háromszegletű frontonjának párkányzatán fekvő angyalok a városi nyolczpólyás és ketős bardú czímert, s az alatta lefüggő virág és gyümölcs füzereket (Fruchtschnüre) tartják, annak kimutatására, hogy ezen főoltár a város költségén készült. Az angyalok ezen csoportozata felett lévő és az üdvöztönket mint Ecce Homót ábrázoló szobor talapzatán veres festéssel az 1723-dik évszám vehető ki, mely valószínűleg ezen főoltár renovatiójára vonatkozik, mert ezen időben — a templomot már katolikusok bírván — nemcsak az oltáron, hanem az orgonán is történtek javítások.

Az üdvöztető ezen Ecce Homo szobra mindkét oldalán a kínszenvedés eszközeit tartó angyalok szobrai állnak. Az ornamentatio legfelsőbb pontján pedig a feltámadó Krisztus szobrocskája áll zászlóval kezében, ezen szobrocska az 1836-dik évben történt földrengés következtében a templom kövezetére esett le, későbban azonban ismét feltételezték. Az 1836-iki földrengés a templom csücsíves boltozatának is sokat ártott; a boltozat megrepedése, valamint a szentély zárás falzatának kihajlása szintén azon időben történhetett.

Az oltár építészeti részleteinek alapszínezete fekete, melyen az aranyozott és festett ornamentatio nagy hatással díszlik. A diszitmények motívumaiban azonban már bizonyos határozatlanság kezd uralkodni, a renaissance stylü mascaronek eltorzítottak, s magának a diszitménynek nincs már azon szabatos motívált stylszerű alakja, a mint azt a renaissance styl virágzó korszakában találjuk.

Általában véve ezen diszitmények azon nevezetes korszakból valók, midőn az ornament, saját-szerű alakítás által, bizonyos mascaronszerű arczkifejezést nyert. Ezen korszak tehát nálunk az 1650-dik évvel van meghatározva.

A renaissance stylü főoltárt nagyjából megismertetve, vizsgáljuk meg tüzetesebben ezen főoltár azon műrészleteit, melyek kétségkívül még az eredeti gót stylü főoltárról valók, s melyek műtörténeti s műrégészeti szempontból reánk nézve mindenesetre fontosabbak, mint az egész újabbkori főoltár.

Legelőször is a ciborium felett s a nagy oltárkép előtt álló magasztos s a középkori szobrok sajátos ünnepélyes, s komoly jellegű felfogással idomított szent Egyed, templomunk patronusának, colossalis s fából faragott szobra köti le figyelmünket. Magassága meghaladja a 2.5 métert. Ifjú arcza szakáll és bajusz nélküli, síma, fején egy XV-dik századbeli, alacsony háromszög alakú püspöki süveget visel, mely arany hímzésekkel és drága kövekkel van díszítve. Aranyos s veres bélésű casulája alatt hosszú s bőredőzetű, sötétzöld színű papiöltönyt visel, baljában szintén még a XV-dik században divó sarok diszitményekkel s pántokkal vagy kapesokkal ellátott zárt könyvet tart, míg jobb kezével egy hosszú püspöki botra támaszkodik, mely utóbbi azonban diszitményeinek jellegéről ítélve már újabbkori. Ezen szobor, tekintve nagyságát kitünő művészies kidolgozását és gót styljét, az eredeti gót stylü főoltár belső szekrényében állhatott.

A városi levéltárban lévő s 1448-dik évből származó «Liber Ecclesiarum» czímű írott könyvben az eredeti gót főoltárra nézve egy igen érdekes adatot találtam, mely következőképen hangzik:

«Anno Domini 1466 perfecta est Imago et tabula magna Beati Egidii, que constat florenos auri 21.»¹

Valószínű, hogy itt a «tabula magna» kifejezés a főoltár szárnyaira vonatkozik, és ha tekintetbe vesszük, hogy az «imago et tabula, magna Beati Egidii» mint ezen templom védszentjeé csak is a főoltáron létezhetett; úgy ezen adat által be lenne bizonyítva, hogy a bártfai templom eredeti gót stylű főoltára 1466-dik évben elkészült, mely határozott s kétséget nem szenvedő adat műtörténelmünkre nézve nem csekély nyere-ménynek tekintendő.

A város levéltárának egyik félreeső fiókjában egy irott könyvet találtam, melynek tartalma felette érdekes műtörténeti adatokkal bővelkedik.

A negyedív nagyságú és kemény hártýába bekötött könyv címlapját Bártfa város festett címere díszíti. A könyv címe pedig a következő:

„Registrum Civitatis Perceptorum et Expositorum ab Anno Domini 1866“

szövege pedig szép minuszcula betűkkel van írva.

Ebben a könyvben a többi közt, gótstylű főoltárunk szobraira s festményeire nézve e következő érdekes feljegyzést találtam:

Anno 1866.

Ymago Sancti Egidii Abbatis.

Item Jorgius Stenzl pro edificio ymaginis dedit	fl.	20
Item Pictori in Annis elapsis dedimus	fl.	100
Item Anno isto post nativitatem Christi	fl.	6
Item Verdung	fl.	1
Item vor Grünspan	gros.	16
Item vor Cinnober	„	16
Item vor Bleygelb	„	8
Item vor Blegweisz	„	8
Item vor eyn Teller lazur	„	20
Item vectori qui induxit Pictorem	„	20
Item expense pictori	„	11
Item Pictori Nicolao	fl.	1
Item Pictori Jacobo	fl.	1
Item pro auro Cassoviae per Nikolaum	fl.	2
Item Nikolao pictori	fl.	3
Item pro Auro Cassovie dedit Georg Stenzl ²	fl.	4
Item conclusive pro omnibus laboribus dedimus Jacobo Pictori	fl.	11

Ezen feljegyzésből világos, hogy Miklós és Jakab festő művészek kassaiak voltak, s hogy az annak festményeihez szükségelt arany Kassáról hozattatott.

Továbbá az eredeti gót főoltárról valók azon kisebb szobrok, melyek a két szélső intercolumnium alsó részén lévő fülkékben állanak. A jobb oldali szobor János evangelistát ábrázolja, bal kezében kelyhet tartva, s jobbájával a kehelyben lévő bort megáldva; dús fürtözetű haja, valamint a kissé tört ruharedőzet, még szintén a XV-dik századra utal.

A bal oldali szobrocska talán Zachariast ábrázolja, balkezeében bizonyosan tartott valami eszközt, mert a kéz újjai e szerint vannak idomítva.

Ezen szobrocskák magassága 1.28 méter, s így majdnem biztossággal feltehető, hogy ezen szoborművek az eredeti gótstylű főoltár felső rakványának egyes tornyocskái alatt állottak.

¹ Lásd *Liber Ecclesiarum Hospitali sancti Aegidii ab Anno 1448.*

² Stenzl György Bártfa város akkori bírása volt.

A ruharedőzet igen egyszerűen van markírozva s széles redőket mutat, melyek csak bizonyos távolságnyra tesznek hatást.

Különben mind a két szobor méltóságteljes alak, s azok stylje tökéletesen felel meg a XV-dik század műizlésének.

Végre az eredeti gót stylű főoltárról valók azon képek is, melyek szent István és sz. László királyainkat ábrázolják, s a mostani oltár szélein lévő ornamentatióban befoglalvák.

Ezen képek fatáblára vannak festve, s mintegy 3 méternyi magassággal bírnak; a két alak ornamentírozott arany alapon van festve, a jobboldalon lévő szent István fején koronát s vállain aranyozott diszítésű zöld színű palástot visel, jobbjában jogart, baljában pedig az ország keresztes almáját tartja. A baloldalon lévő sz. László pedig kezében hosszú nyelű bárdal — szokott jelvényével — van ábrázolva. Mind a két alak természet feletti nagyságú.

Tekintve tehát ezen táblák nagyságát és idomát, igen valószínű, hogy azok az eredeti főoltár szárnyainak egy részét képezték.

Ime ezek azon középkori műrészetek, melyek az eredeti gót stylű főoltárról reánk maradtak, s melyekről az egykori főoltár nem csak tetemes nagy méreteire, de szépségére is következtethetünk; hiszen ha a mellékoltárok ily művészeti pazar fényvel s műizléssel készültek, mily fényes kiállítású s nagyszerű lehetett akkor főoltárunk!? miután a főoltár minden templomnál úgy is a legnagyobb s legszebb szokott lenni.

Természetes, hogy ezen régi műrészetek a jelen oltárnál eredetileg nem alkalmaztattak, hanem csak később, meglehet, hogy 1671. utáni években, mely időben a katolikusok ezen templomot újra átvették. Addig az eredeti főoltár ezen megmaradt műrészei a depositóriumban lehettek elhelyezve.

Azonban a jelenlegi főoltáron lévő alkalmazott műrészetek stílkülönbsége nem hat háborítólá a szemlélőre, s általában véve ezen főoltár azon kevés renaissance stylű oltárok egyike, melynél — imposans nagy méretei — a késő renaissance styl mérsékelt s mindamellett hatásos decoratióval alkalmaztatott a nélkül, hogy a diszítmények túlhalmozottsága háborgatná az összbenyomást.

A gót stylű mellékoltárokat műbecsők szerint osztályozván, ily rendben közlöm itt azok részletes leírását is.

A) AZ ÚR SZÜLETÉSÉT ÁBRÁZOLÓ OLTÁR.

Ezen oltár, tekintve annak becses festményeit, úgy nem különben kitűnő szobrászati műfaragványait s tetemes méreteit, a mellékoltárok közt minden bizonynyal a legelső helyet foglalja el. Az oltár áll az északi pillérsor első félpillére mellett, a diadal ívezet baloldalán. Ezen gót stylű oltár alapzatát képezi a kőből díszesen faragott mensa, melyen a predella s az oltár szekrénye áll.

Ezen oltár főméretei e következők:

a mensa magassága a lépcsőzettel együtt	2.10 méter
a predella »	1.64 »
a szekrény magassága	2.52 »
a felső rakvány magassága	3.80 »
tehát összes magassága	10.06 méter
Az oltárszekrény szélessége	2.34 »
s ebből kifolyólag egy oltárszárny szélessége	1.17 »

Alúlról kezdve az oltár leírását, a mind a két oldalon behúzott (eingezogene, ausgeschweifte) predella, oszlopos gót architectura által három részre van osztva, a legnagyobb rész középső mezején egy érdekes s festői csoportozatban az újszülöttnak három keleti király általi imádását ábrázolva látjuk, az alakok

csinosan s műérzéssel faragvák és pedig úgy, hogy az alaptól egészen elválnak, s csak a háttér van féldomborműben kidolgozva. A gyermek Jézust ölében tartó szűz nemes tartású szíves előzékenységgel fogadja az előtte térdelő három király becses adományát, ezen élénk mozdulatú csoportozat alakjainak tartása s állása felette könnyűded s természetes, a rajz, valamint a testrészek anatómiája, helyes, a bő ruha redőzete ugyan az akkori műízlés folytán egy kissé törött, de mindenesetre festői hatású. A háttért egy hegyes vidék képezi, melynek kösziklás hegycsúcsain itt-ott várakat veszünk észre. Ezen középső részlet egymást átmetező, késő kori számárhátú ívezetek által van fent szegélyezve, mely utóbbi motívumok ezen oltár készítése idejét meglehetősen későre teszik.

A predella bal fülkéjében a szűz Máriánál látogatást tevő szent Erzsébet, a jobb fülkéjében pedig az angyali üdvözlés látható, ezen két utóbbi csoportozat alakjai a háttértől szintén egészen külön válnak.

Vannak még a predella mind a két végén fülkéik, melyek azonban jelenleg üresen állanak.

A gazdagon profilírozott rámázattal szegélyezett oltárszekrény belsejében az üdvözítő születésének jelenete foglaltatik. Az egész csoportozat háttérét képezi egy hegyes vidék, fákkal, legelészelő juhnyájjal, pásztorokkal, s egészen a háttérben egy — magas tornyokkal díszeskedő — nagy várossal, melyel a művész talán Jeruzsálem városát óhajtá jelképezni. Fent a levegőben, sugaraktól környezve éneklő angyalok lebegnek, egy szalagot tartva, melyen csinos gót minuskula betűkből álló e következő legenda olvasható :

· gloria in excelsis deo

A hegyes vidék több helyén angyalok hirdetik a meglepett pásztoroknak az Úr születésének örvendeztető hírét, mire több pásztor, követve nyájától, a születési hely felé közeledik.

Majdnem az előtér közepén térdel a szűz, imára kulcsolt kezekkel, gazdagon aranyozott hajzata, szép hullámvonalakban folyik vállára, egy kissé előre hajlott arcában isteni szerénységgel párosult szelídség és jóság honol, szépen metszett szemeit az előtte fekvő gyermek Jézusra irányozva. Bő és gazdag redőzetű hosszú palástja kék béléssel bír, s nyakán egy csattal van vállaihoz erősítve.

Ezen főalak nemcsak nagysága, hanem kiváló kidolgozása által is mindenekelőtt magára vonja a szemlélő figyelmét, s a szekrénynek azon helyén van elhelyezve, a hol épen az aránymetszés törvénye az osztási pontot határozza meg, tehát nem a szekrény kellő közepén, hanem attól kissé balra, úgy hogy ezen osztás által származott nagyobb részben (major) a csoportozat tulajdonképeni főmomentuma a «a pólyában fekvő üdvözítő» kised alakja van elhelyezve, míg Máriától balra fekvő kissebb részben (minor) egy — zsolozsmát éneklő — angyal csoportozat foglal helyet; s miután tehát a főalak helye megfelel tökéletesen az aránymetszés törvényének, ez által az oltár szekrényében lévő csoportozat is felette sokat nyer szépségében.

A térdelő Mária előtt fekszik az újszülött, körülvéve éneklő angyalokkal, ezen felette festői csoportozat háttérét képezi a nyitott istálló, melynek fonadékos kerítésénél az öszvér és az ökör, nyújtott nyakkal, leheletükkal az üdvözítőt melegítve, vehető ki. Sz. Máriától balra egy kőből épített félkörívű kapuzat nyílása alatt pedig egy felette sikerült angyalcsoportozatot veszünk észre, t. i. két angyal, festői redőzetű hosszú öltönyben, Schöngauer-féle hegyes végű s hosszú szárnyakkal — egy nyitott könyvből dicsőhymnust énekel. Ezen két angyal finom arczkifejezése igazi angyalszépségű.

A kőkerítés kapuzata felett pedig a genialis művész, két kíváncsinak kandikáló fejét alkalmazta, mely fejek találó és természetes arczkifejezése nem hágy semmi kívánni valót hátra.

Ezen oltár szekrényében lévő s művészies ihlettséggel s bevégzettséggel készült csoportozat alakjainak természetes és élénk compositiója, úgy nem különben a kivitel különössége — valóban bámulatra méltó, mert itt nemcsak a szárnyakon lévő festményeken, hanem a belső szekrény szobrászati művein is az olasz befolyásra emlékeztető természetességet, s különösen pedig az alakok arczkifejezésének hűségét vesszük

észre, mely utóbbi kelléssel a határozott német iskola úgy festészeti mind szobrászati műveinél csak ritkán találkozunk. Itt tehát mindenesetre egy oly mester sajátkezű műveivel van dolgunk, a ki ugyan német iskolából kerülve ki, később — úgy mint Dürer — az olaszthoni művészetet is tanulmányozá. Ezen oltár középszekrénye mind két oldalról mély horonyok által van szegélyezve, melyekben csinos fejezetű oszlopocskák, toronyfiakkal díszített mennyezetek alatt, négy kitűnően metszett alak áll; és pedig bal oldalon fent sz. Ágnes, kezében pallost tartva, lent pedig sz. Margit, könyvvvel kezében, lábai alatt sárkánynyal; a jobb oldalon pedig fent sz. Borbála a tornynyal, s lent sz. Dorotya vagy Rosalia kezében virágot s gyümölcsöt tartalmazó kosárral.

Ezen alakok is felette finom és szelíd arczkifejezéssel bírnak, s ugyanazon mester művei. A consolokon, melyeken ezen alakok állanak, horonyok és egymást átmetsző pálczatagok képezik a fejezetet, a mely motivum már szintén a gót styl késő korára utal.

A mi pedig ezen oltár felső rakványát illeti, az főrészeiben egy középső nagyobb, és két kisebb oldaltornyocskából van alakítva, melyek alatt díszes faragású szobrászati művek állítvák fel, mely szobrok csinos fejezetekkel bíró consoloszlopocskák állanak. A középső tornyocska alatt sz. László királyunk, pánczélos, nemes tartású, daliás alakja áll, fején lilium alakú levelekkel díszített koronát visel, baljában egy hosszúnyelű lándzsát, jobbában pedig az ország almáját tartva. Sz. László királyunk, ezen attributumaival, középkori festményeinken gyakran fordul elő. Ezen szobor arczkifejezése is felette természetes és nemes. Az alak felett két lebegő angyal, sz. László koronáját tartva, vehető ki.

A három tornyocskát összekötő gót architecturába illesztve van két kisebb szobrocska, melyek egyike sz. Anna, Máriával s a gyermek Jézussal, (metertia) a másik pedig a szűz magában álló szobrocskája.

A bal oldali tornyocska alatt szent Adalbert püspök szobra, ellenben a jobb oldali tornyocska alatt templomunk védszentjének, szent Egyed apátnak díszes faragású szobrocskája áll.

Az utóbbi alak fején apát süveg, jobbában a püspöki bottal, baljában pedig egy könyvvvel van ábrázolva, mellette pedig jelvénye a szarvastehén ágaskodik.

A felső rakvány kivált ezen két utóbbi szobrocskájának kivitele művészies s nagyszerű, mert itt nemcsak a test helyes anatómiájával, az arc, a kezek természetes kidolgozásával találkozunk, hanem a ruharedőzet elrendezése és kidolgozása is mesteri kezekre utal, oly annyira, hogy bátran állíthatni, miszerint általában véve ezen oltár faragványai s szobrai a legbecsesebb s legjobb középkori szobrászati művek közé tartoznak. A mi ezen alakok jellegét illeti, e tekintetben sem a kassai, sem pedig a löcei szobrászati művekhez nem hasonlítanak, egészen más, mondhatni finomabb itt a kivitel modora.

A mi pedig különösen ezen oltár magassági főarányait illeti, e tekintetben azok helyi körülmények következtében nem igen kedvezők, miután a templom északi hosszfalának arcádivézete, illetőleg annak kezdőpontja (Gewölbs-Anlauf) a pilléren meglehetősen lent kezdődik, — három hajós basilika alakú lévén templomunk — ezen körülmény határt szabott az oltár felrakvány magassági méreteinek, s ennek következtében a rakvány ezen oltár szekrényének szélességéhez képest kissé nyomottnak s alacsonynak tűnik fel, s valamint azon növény, melynek egyenes s fölfelé szabad növést valami tárgy akadályozá, az eredeti egyenes iránytól eltérve, elhajlik; így itten is a rakvány legmagasabb középső tornyocskájának teteje, csúcsa (Riese), követve az arczívezet vonalát, előre hajlik.

A legmagasabb toronyfi tetejének elhajlása, görbülése csak a gót styl későbbi korszakában, körülbelül a XV. század utolsó tizedeiben, gyakran fordul elő különösen ott, hol azt a helyi viszonyok követelik, mint például a nürnbergi Lőrincz templom híres szentségházánál, melynél a legfelsőbb toronyfi csúcsa a keresztrozásával együtt szintén előre hajlik.

A gót stylű építészeti részletek, tagozatok ily elhajlása, görbülése s csavarása a XIV. és XV-dik század kezdetén — körülbelül annak közepéig, divó constructiv s még egészséges, virágzó korszakában még nem történt, akkor még a gót styl egész tisztaságában használtatott; az akkori gót művek magassági arányai

még mérsékeltek voltak, mely magassági arányok idővel mindinkább nagyobbakká s nyulánkabbá válván, ez által a mű a kiasztottság s szárazság jellegével birt; s ezen magassági arányok oly rohamos sebességgel nőttek, hogy a későbbi korszakban a gót oltárok, szentségházak rakványaikkal a templom boltozata alá csak akkor fértek, mikor a toronyfiak csúcsai meggörbítették.

Ily alkalommal mintha a szentségtartó vagy az oltár azt mondaná, nőttem volna én bizony magasabbra is, ha növésemnek az a kegyetlen boltozat nem állott volna ellent.

A toronyfiak ily meggörbítése, elhajlása, mindig jelzi már a gót styl elkorcsosodását s hanyatlásának korszakát s ily constructiv ellenes meggörbítések szépeknek semmiesetre sem nevezhetők.

Egy gót stylű szárnyoltár szépségét igen emeli a felrakovány karesú, könnyüded alakja, mivel a felrakovány ezen felfelé törekvő pyramidalis körrajza (silhouettje) az oltárszekrény tömörségét felfelé mintegy feloldja; ezen feloldás pedig, a mennyire kivihető, mindig észrevétlenül történjék az által, hogy a rakoványt képező toronyfiak pillérei úgy nemkülönben a szobrokat tartó oszlopocskák lábazat-parkányzatai lent szélesebbek levén, ez által sűrűbben is állanak egymáshoz; ehhez járul még az oltárszekrény felső parkányzatán majdnem rendesen alkalmazott parkány diszitmény (Zinnenornament) is, mely által a rakovány alsó részének tömötsége még inkább fokozódik, s mely tömötség az oltárszekrénynek átmenetét a rendesen áttört felrakoványba czélszerűen mintegy közvetíti.

Ezen fokozatos átmenet különösen észrevehető hazánk legnagyobb és legszebb gót oltáránál, i. e. a lőcsei templom híres főoltárának felső rakoványánál, melynek alsó része, műrészeinek sokasága és tömötsége által, majdnem áthatlan, mely körülmény által a szekrény a rakovánnyal mintegy összefolyik s egy egészet képez.

Oltárunk kettős ajtószárnyakkal bir, minden szárny felülete a ráházat által két mezőre oszlik, mi által tizenkét kép származik. Nyitott állapotban négy kép látható, mely az oltár szentjének, szűz Máriának életére vonatkozó jeleneteket tartalmaz; ellenben zárt állapotban nyolcz kép tűnik elő, melyeken az üdvözítő kinszenvedésére vonatkozó események s jelenetek ábrázolják.

Ezen festmények fatáblán, aranyozott alapon tempera festékkel vannak művészies és mesteri ügyességgel festve, s mind compositióra, mind pedig mély, élénk, (saftig) s meleg színezésre nézve kitünőek, s valamint ezen oltár szobrászati művei, úgy ezen festmények is egy kitünő művész teremtményei.

A táblák diszes ráházattal bekerítvők.

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről s tüzetesen ezen festmények tartalmát, azok leírásánál azon sorrendet követem, mely a mellékelt idomon számokkal van kijelölve.

Nyitott állapotban az oltár balszárnyán fent látható:

1		3
2		4

5	6	7	8
9	10	11	12

1. Sz. Mária halálának ünnepélyes jelenete.

A kép előterének jobb oldalán sz. Mária szenvedő alakja előrehajolva térdel, finom metszésű kezeit mellén keresztbe téve, állásában a mögötte álló sz. János által támogatatik.

Sz. Mária alakja előtt egy héber főpap áll, fehér és fekete sávok halotti öltönyben, kezében egy vastag nyitott könyvet a szűznek, mintegy imára nyitva. Az előtér baloldalát egy igen érdekes és festői csoportozat foglalja el, itt ugyanis több ülő alak nyitott könyvekből imádkozni látszik, különösen érdekes azon alak, mely a csinos s gót stylű füstölő tornyos fedelét fölemelve, fuvás által a parázstüzet élénkíteni igyekszik. Némelyek pedig a XV-dik század elején dívó fonott vagy csavart alakú hosszú sárga viaszgyertyákat s szentelt vízedényeket tartanak kezökben.

Az egész jelenet szobában történik, melynek háttérét képezi egy kárpitos s mennyezetes ágy, sávós terítővel befedve, valamint egy félig nyitott s felsőrovátkos párkányszékkel bíró faliszekrény is látható, mely utóbbinak ajtaján egy ősz szakálú öreg ember gondolatokba merülve, kezére támaszkodik.

Ezen jelenet compositiója komoly s ünnepélyes, színezete pedig élénk s brilláns.

Ugyanazon bal szárny alsó részén látható :

2. *A tizenkétéves Üdvözítő a tudósok közt.*

A háttér közepén, egy emelkedettebb helyen álló trónon ül a tizenkétéves üdvözítő fiatal alakja, fehér hosszú öltönyben, fürtös haja szőke, egyik kezével egy nyitott könyvre támaszkodik, míg jobb keze felemelt.

A trón emelkedett háttámlával bir, s két oszlopán ülő oroszlányok vehetők ki.

Ezen trón körül az egyik oldalon négy, négy pedig a másik oldalon, tehát nyolcz tudós és zsidó pap ülve foglal helyet, kik a kíváncsiság, csodálkozás és meglepetés arczkifejezésével kísérik az oktató és magyarázó üdvözítő előadását.

Különösen igen érdekes a tudósok közt azon két alak, kik az előtérben ülve, könyveikből egymást capacitálni látszanak.

Ezen oltár festményei Schongauer rézmetszetei után vannak festve, a festő művész azonban szintén mester lehetett a maga szakmájában, mert az alakok arczkifejezését igen természetesen adta vissza, a mi különösen ezen a képen látható, hol a nyolcz tudós mindegyikének más meg más arczkifejezése van, s az utóbbi mindig összhangzó a test többi részeinek mozdulatával.

A ruha redőzete, mint mindenütt, úgy itt is nagy szorgalommal van kidolgozva, úgy szintén a hajazat is Dürer-féle modorban, hegyes finom ecsettel van festve.

A jobb szárnyon fent látható :

3. *A bethlehemi gyermekgyilkolás.*

A kép elő és háttérét a gyermeköldöklés borzasztó jelenete foglalja el. A pánczélos és sisakos római zsoldosok, Herodes parancsát teljesítve, a rimázkodó és síró anyák karjaiból irgalom nélkül ragadják ki az ártatlan s védtelen magzatokat s azokat pallosaikkal a kétségbeesett anyák szemei előtt — kegyelmet nem ismerve — legyilkolják.

Különösen megragadó a kép bal oldalán levő jelenet, midőn egy anya, felhasználva egy előnyösnek mutatkozó pillanatot, gyermekét böredőzetű palástjába beburkolva — futni készül, de egy katona észrevén a nő futását, ebben a pillanatban a csecsemőt lábánál fogva kiragadva, jobb kezével emelt pallossal meggyilkolni készül. A kép jobb oldalán pedig egy szerencsétlen anya, hogy ne lássa szeretett magzatának megöletését, arczát kezeivel betakará.

Általában véve ezen borzasztó jelenet igen nagy hatással van visszaadva; a szerencsétlen anyák arczkifejezése természetes, kimondhatlan; s legmegragadóbb fájdalmat árúl el, ellenben a zsoldosok szálmata nem ismerő arczkifejezéssel végzik borzasztó munkájukat.

A kép háttérében egy falakkal s bástyatornyokkal megerősített, s középkori kinézésű város látható, melynek kapujában Heródes daczos alakja, koronával fején, s böredőzetű, hosszú királyi paláttal van ábrázolva, s míg jobbjában a hatalom látható jelvényét, a jogart tartja, addig felemelt baljával a csecsemők legyilkolására nézve parancsot osztogatni látszik.

Herodes alakja mellett látható még kísérete is. — Ezen kép színezete is igen élénk, az alakok

jól vannak rajzolva, csak a kép háttére kissé nagyon markirozott, s a mit ezeken a festményeken általánosan lehet kifogásolni, ez a levegőtávlat hiánya, ugyanis a háttérben lévő tárgyak ép oly erős színezetűek, mint az előtérben lévők. — Úgy szintén a távlati rajz is itt-ott még hiányos.

Ugyanazon jobbszárnynon lent látható:

4. *Az üdvözítő családjának futása Egyiptomba.*

Ezen kép egy regényes s erdőkoszorúzza hegységgel határolt vidéket ábrázol, mely tölgyfaerdőjével s a pázsíton legelésző szarvasokkal az északi német vidék határozott jellegével bír.

Dr. Henszlmann Imre tudósunk összehasonlítja ezen festményt a kezénél lévő Schongauer-féle eredeti rézmetszettel, s azt találta, hogy ámbár ezen festmények készítője nem éré el azon művészi ihletességű magaslatot, melyet Schongauer (Martin Schön genannt von wegen seiner Kunst) elfoglalt, mindazonáltal ezen festmények jól vannak festve, s hazánk középkori nevezetesebb festményei közé sorolhatók; — s míg a Schongauer-féle rézmetszeten a kép baloldalát egy pálmaerdő foglalja el, mely a déli vidék jellegével bír, addig ezen festmények művésze, talán saját vidéke iránti előszeretetéből, a pálmaerdő helyett egy tölgyfaerdőt festett.¹

Majdnem a kép közepén, egy szürke öszvéren ül az Istenanya, ölében tartva és szoptatva a gyermek Jézust; az öszvér, a pihenés pillanatát felhasználva, az út szélén bujan növä füven legelész. — A kép közepén, az említett csoportozat felett, egy pálmának piros s bogyó alakú gyümölcsessel terhelt ágai angyalok által hajlítottak le. — A pálma alatt még József alakja látható, vállán egy zsákot, hátán pedig egy egészen a magyar kulacshoz hasonló faedényt visel.

A szent család menekvésének azon jelenését festé itten művészünk, midőn az út fáradalmaait kipihenve, egy pálmafa sűrű lombzatának hűs árnyékában, a további utazáshoz erőt gyűjtve megállapodik.

Ezen festmény kidolgozása nagy szorgalmat árul el, mert úgy a fák levelei, mind pedig az előtért képező buja növényzet egyes virágai lelkiismeretes hűséggel s pontossággal festvék.

Úgy mint az előbbi képeknél, hasonlóképen ennél is a háttér, aránylagosan véve az előtérhez, igen erősen van színezve, s ez által természetesen a kép hatásában igen sokat veszít; miután azonban általánosan véve a gót stylű oltároknál az oltárszárnyakon lévő festmények mint ilyenek önállóan soha nem hatnak, hanem azok — mint az oltár egyes részletei — az egész oltárnak díszítéséül szolgálnak, itt tehát az egyes képnek hatása az oltármű összes hatásának van alárendelve, s ez oknál fogva ha az egyes képek itt-ott talán erősen vannak is színezve, ez az összehatást csak emelni képes. — Ahhoz járul még az arany alap, mely a kép alakjai s a keret közti ürt fényével s folytonosságával mintegy kitölti, s ez által a szárnyajtók felületét, melyen a festmények mintegy díszítéséül szolgálnak jobban jellemzi. — Ezen a képen is a levegőt az aranyozott alap képezi, mely a képet ugyan kevésbé elsötétíti, de általánosságban az egésznek nagy díszére szolgál.

A színtávlat (Farbenperspective) hiánya általánosan véve határozottan jellemzi a XV. századbeli német festészeti iskolát.

Az itt leírt négy képtábla az oltárszárnyak belső felületét foglalja el, ha azonban a húsvét előtti nagy böjt alkalmával az oltár szárnyai bezáratnak, akkor természetesen az ajtók túlsó felületén lévő képtáblák lesznek láthatók, melyek rendesen az üdvözítő kínszenvedésére vonatkozó jeleneteket tartalmaznak; a képek ezen beosztása majdnem minden gót stylű oltárnál föllelhető. Miután ezen oltár kettős táblákkal vagy ajtószárnyakkal bír, ennek következtében a bezárt ajtók négy képén kívül, a mozdulatlan, az az be nem zárható ajtószárnyakon még négy kép, tehát összesen még nyolcz képtábla előttünk.

¹ Lásd: HENSZLMANN I. cikkét a *Kunst und Altherthum in Oesterreich* című, s Dr. SCHMIDL ADOLF által Bécsben 1846-ban kiadott munkájában.

Ezen képcycclus, a mint már említém, az üdvözítő kinszenvedésére vonatkozó jelenetekkel bír, melyek hasonlóképen Schongauer rézmetszetei után készültek.

A képek a következő sorrendben következnek:

5. *Krisztus a Gethzemane-kertben, imádkozva.*

A kép kellő közepén térdel s kezeit imára kulcsolva az imádkozó üdvözítő, kinek egy lebegő angyal a keserűség vagy szenvedés kelyhét nyújtja át. — A Krisztus körül fekvő és alvó apostolok csoportozata, melyben a kezében pallost tartó sz. Péter alakját is fölismerhetni, a művésznak különösen sikerült.

A kert háttérében észrevehető az áruló Judás, elővigyázattal közeledő alakja, jobbában egy lámpást, baljában pedig a pénzes zacskót tartva, utána pedig a kert kapuján keresztül, botokkal, villákkal, bárdokkal fölfegyverkezett kísérete tódul a kertbe.

6. *Krisztus elfogatása.*

Az előtérben áll az üdvözítő méltóságteljes alakja, kezei hátrakötve, nyakán pedig egy kötél van hurokra kötve; — sz. Péter, a hű apostol szeretett mesterét kiszabadítandó, egyenes római s rövid pallosával a zsoldosok egyikét támadja meg, a kit fülén meg is sebesít. — Az üdvözítő arcza Péter felé van fordítva, mintha a szentírás ezen intő szavait mondaná Péternek:

«Tedd hüvelyedbe a kardot, mert a kik kardot rántanak, kard által vesznek el».

A kép háttérét egy hegyes és kösziklás vidék képezi, a fák közt észrevehető Judás, midőn a 30 ezüst pénzdarabbal, mint vérdíjjal zacskójában futás által az árulás helyét elhagyni készül. — Ezen kép compositiója helyes és könnyen érthető, az alakok pedig jól rajzolva s színezve.

7. *Krisztus a Pilatus előtt.*

A kép jobb oldalán egészen az előtérben álló mennyezetes trónuson ül Pilatus, a trón előtt pedig az üdvözítő nemes tartású magas alakja látható, kezei hátrakötve, nyakán kötélhurokkal, körülötte pedig a botokkal, baltákkal, lándzsákkal, bárdokkal fölfegyverzett zsoldosok csapatja áll, ezen csoportozatban legérdekesebb azon alak, mely kezében egy lánczos buzogányt (Mordstern) emelve, élénk arczkifejezése által a többi társaival együtt üdvözítőnk halálát kívánja. A háttérben látható nép, szintén mindenféle alakú bárdokkal s botokkal van fölfegyverkezve. Ezen kép compositiója élénk s változatos.

8. *Krisztus vesszőztetése.*

Üdvözítőnk kinszenvedése vesszőztetésével kezdődik tulajdonképen, melynek jelenetét ezen kép tünteti fel. Egy csúcsíves boltozattal bíró helyiség kellő közepén, a boltgerinczetet tartó oszlophoz van Krisztus hátratett kezekkel kötve, piros palástja mellette fekszik a kövezeten. Három hóhérlegény botokkal és vesszővel ugyancsak neki látnak a vesszőztetés munkájához; megható s egyszersmind nagyszerű itt az üdvözítő arczkifejezése, valamint testének nemes tartása. A helyiség csúcsívezetű ablak- vagy ajtónyílásán keresztül láthatni egy várost, melynek hegyes tornyai s csúcsormozatos erkélyes házai a XV-dik században dívó gót vagy csúcsíves styl jellegével bírnak. A festmények háttérét képező várak, városok s tornyok

ily képei műtörténeti szempontból néha igen érdekes alakítással bírnak, miután föltehető, hogy a művész csak is oly építményeket másola, melyek akkor a valóságban léteztek, s hogy ezen másolatok pontosak, azt arról gyaníthatjuk, hogy a középkori festményeken nemcsak az építmények, de a bútorkészítések s eszközök stb., mondhatni minutiósus pontossággal és hűséggel vannak másolva; sőt a régibb koralakjait is a művész korában dívó ruházatban festé.

9. *Krisztus a töviskoronával.*

A kép közepén, piros köpenyében burkolva ül az üdvözítő, véres és fájdalmas arczczal, jobb kezében nádbotot tartva. Krisztus szenvedő alakját (vir dolorum) az őt csufoló s szidalmazó hóhérlegények veszik körül, a háttérben lévő két legény pedig fonott töviskoszorút nyom az üdvözítő fejére. Az egész jelenet egy keresztboltozattal fedett helyiségben történik, melynek boltsüvegei tengerzöld színűek; a gerincezete pedig világos barnaszürke színnel van festve.

10. *Pilátus kézmosása.*

Pilátus, magas rangjának jelvényeivel, egy magas támlájú trónon ülve van ábrázolva abban a pillanatban, midőn Krisztus ártatlanságáról teljesen meggyőződve kezeit egy ezüst tálban mossa, egy a trón mellett álló udvaronc csinos gót stílusú aranyozott kannából vizet önt Pilátus kezére. A trón előtt pedig áll Krisztus szenvedő alakja, fején töviskoronát visel, arcza és felső teste véres, kezei pedig kötéllel összekötve, arczán isteni küldetésének magasztos kifejezésével, nyugodtan s méltósággal viseli szenvedéseit.

A trón lépcsőzetén két kutya játszik. A kép háttérét elfoglaló néptömeg, valamint az üdvözítőt vezető bakólegények, úgy látszik nincsenek megelégedve Pilátus nyilatkozatával s ítéletével.

Ezen jelenet Pilátus palotájának előcsarnokában történik, melynek ívezetein keresztül egy városra nyílik a kilátás.

11. *Krisztus hordozva a keresztfát.*

A kép előterében látható Krisztus a szenvedés által megtört s előre hajló alakja, vállán a T alakú fakeresztet emelve, fején töviskoronával, arcza vérrel borított. A szenvedő üdvözítő mellett áll a fájdalmas szűz és Veronika, az utóbbi kendőjét nyújtva Krisztusnak.

Az üdvözítő egy nyakán hurokra kötött kötélnél fogva egy bakólegény által hurezolva vezetetik.

A kép háttérében a jeruzsalemi síró nők követik a menetet, az egész jelenet Jeruzsalem város kapui előtt történik, midőn a menet Golgathához, a keresztfeszítés helyére indul.

Ezen kép conceptiója valamint compositiója is igen természetes s megható. — Végre

12. *Krisztus a keresztfán.*

Evvel a képpel az egész passiocyclus be van fejezve, s a külső jobb oltárszárny alsó felét foglalja el. A kép közepén en face álló keresztfán, három szöggel van az üdvözítő keresztre feszítve, lábai egymásra vannak téve, feje jobb vállára hajlik. A keresztfá bal oldalán a fájdalmas szűz térdel, kezeit imára össze téve, a jobb oldalon pedig a mester hű tanítványa szent János apostol áll, arczán a fájdalom kifejezésével, míg a keresztfá alatt, Mária Magdolna karjaival a keresztfát átkarolva van ábrázolva.

A háttérben egy hegyes vidékre nyílik a kilátás, hol a művész a pálmafák helyett itt is inkább az északi vidéket jellemző fenyveseket festett.

Mindezen itt elősorolt képek fatáblára vannak festve és pedig, a mint már említém, Schongauer Márton híres rézmetszetei után. Ezen képcycus festő művészenek nevét a régi okmányokban és számadásokban nem találtam feljegyezve, továbbá e tábla festményeiken a lepkisebb monogrammjegyvet sem lehet felfedezni. s így a mester neve határozottan még nem állapítható meg; azonban feltehető, hogy a főoltár festményeinek említett mesterei, az Úr születését ábrázoló oltár festészeti műveit is készíthették.

Ezen tizenkét táblafestmény a XV-dik századbeli legjobb festményeink közé bátran sorolható, ezen képek színezete mindenütt mély, élénk s meleg (saftig) s ebből könnyen látható, hogy ezen festmények mestere a színektől nem ijedt meg, hanem azokat bátran s hatással alkalmazta. A perspectiva, a mint már említém, itt-ott még igen hibás és hiányos, a mi nem is csoda, miután a XV-dik században a távlatban szabályainak alkalmazása még egészen ismeretlen vala (?).

Ezen kitűnő festmények méltók arra, hogy egy ily nagybecsű szobrászati művekkel díszített oltárnak díszül és kiegészítésül szolgáljanak. Ezen középkori festményeknél mindenesetre feltűnő a színgazdag olasz stíl befolyása, továbbá mindenütt találunk életet, változatosságot s élénkséget.

Az alakok nyulánsága s szárazsága, valamint a túlságos bő és hosszú öltönyök törött redőzete jellemzi főleg a német iskola műveit, itt azonban mindannak daczára, hogy ismeretlen művészünk, a német iskola stílus Schongauer-féle rézmetszeteit másolá, megtartva ugyan az alakok helyzetét s állását, de azokban a színezés által életet öntött, alakjai valóban hússal s ízommal bírnak, a testalkatrészek helyesen és jól vannak idomítva, abból látszik, hogy másoló művészünk az anatómiát igen jól tanulmányozá; s pedig oly kitűnő eredménnyel, a minővel csak az akkori olasz művészeknél találkozunk. Igen valószínű tehát, hogy itt egy oly olaszthoni mester műveit csodáljuk, ki Mátyás királyunk által meghíva, hazánkban hosszabb ideig működött. Lepkovszky József, krakkói tanár, ezen kitűnő képcyclust bizonyos Suesz nevű művésznek tulajdonítja, állítását azonban nem képes bebizonyítani, s csak annyit említ, hogy Suesz mester műveinek kidolgozása, tehát technikája igen hasonlít ismeretlen mesterünk festményein tapasztalható technikájával.¹

A kassai főoltár szárnyajtóinak hátlapján lévő festmények közt találtam több oly jelenetet, mely a bártfai oltárunkon is előfordúl, és pedig: A szűz halálának ünnepélyes jelenete; a tizenkét éves üdvözítő a tudósok közt; a bethlehemi gyermekgyilkolás, és végre az üdvözítő családjának futása Egyiptomba. Bártfai oltárunk ajtainak belső lapján is épen ezen négy festmény foglaltatik.

Ezen két oltár ugyanazon tárgyú festményeit egymással összehasonlítva, mindenkifőlött szemünkbe ötlük, hogy mind a két oltár fentebb említett tárgyú festményei ugyanazon mester — Schongauer — rézmetszetei után készültek, mert az alakok rajza, csoportosítása mind a két oltár festményein ugyanaz, bár a kassai képeken itt-ott néhány alak egészen ki van hagyva, mi által a kassai képek, viszonyítva bártfai oltárunk alakdús képeihez, kissé üreseknek tűnnek fel.

Ezen két oltárunk említett festményei azonban leginkább a kivitelben különböznek egymástól, mert míg a kassai oltár hátlapján lévő említett képek helyzetüknél fogva csak felületesen vannak kidolgozva, addig bártfai oltárunk hason tárgyú festményei oly művészies bevégezettséggel és hatással vannak festve, a minő kivitt csak mesteri kezek által alkotott műveken találunk.

B) A SZENT KERESZT OLTÁRA.

(V. tábla, 14. idom.)

Ezen oltár, a mi a szobrászati valamint festészeti műveit illeti, feltűnően hasonlít az Úr születését ábrázoló oltárhoz, ezen hasonlatosság az oltár műrészteinek leírásánál még inkább elő fog tűnni.

A «szent kereszt oltára» áll a hajó északi pillérsorának első vagyis keleti pillére mellett, és pedig annak nyugati oldalához támaszkodik.

¹ Lásd: *A bártfai templom ismertetését* LEPKOVSKY TÓL. A bécsi Central Comissio Közleményeinek II. évfolyamában.

Főméretei a következők:

A mensa magassága a két lépcsőfokkal együtt	1.65 méter
A predella magassága	0.55 »
Az oltárszekrény magassága	2.10 »
Az ormózat vagy felsőrakvány magassága	3.50 »
Az oltár összes magassága tehát	7.80 méter
Az oltár szekrény szélessége	1.60 »

Ezen kitűnő kivitelű oltár középszekrényében a művésziessen faragott, s keresztre feszített Üdvözítő, körülvéve Mária és János szobraival van elhelyezve.

A kereszt alakja majdnem a latin nagy T-hez hasonlít; ezen keresztforma a XV. században általánosan használtatott. Az üdvözítő tövis koszorúzza feje jobb vállára hajlik, arczkifejezése merev, szemei becsukódtak, s szája kissé nyitott, mindazáltal az arczon a megnyugvás nemes kifejezése honol. Melle jobb oldalán a lándzsa szúrás sebe látható, lábai egymásra vannak téve s egy szeggel leszegezve.

Általában véve az üdvözítő ezen keresztre feszített alakja szép arányokkal s természetes testtartással bír, az izomzat kellően van visszaadva, s bizonyosságul szolgál, hogy a mester az emberi test anatómiáját igen alaposan tanulmányozta.

A kereszt felső részén levő tekercsen, a szokásos legenda héber, görög és latin nyelven van írva és pedig a következő alakú betűkkel:

◊ יֵשׁוּעַ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל ◊¹
 VECXC • dΠETΘ • ʎdʒdPET • BdcVΛO • €BPc •
 ʒ Ihesus ʒ nazaren² • rex • judeorum •

azaz «Názáreti Jézus a zsidók királya».

A kereszt alatt a szekrény bal oldalán álló sz. Mária, úgy nem különben a jobb oldalon álló János szobra is mesterileg van faragva, a bő ruházat redőzete természetes, a ruha bélése kék színű, a hajazat kissé göndör s fürtözött.

A szűz kezei imára kulcsolvák, arczán mély bánat és szenvedés kifejezése látható, feje kendővel és palástjával fedett, általában véve egész alakján a megtört szenvedés s fájdalom van kifejezve.

A sz. János arcza az üdvözítő felé van fordítva, felemelt jobbjá fájdalommal tolmácsolni látszik, míg bal kezében egy könyvet tart. Ruházata igen szép redőzettel bír. A szekrény felső részét, a koronázó párkányzat alatt, egy három osztályból álló számráható ívezetes architectura foglalja el, s mintegy mennyezetet képez a szekrényben lévő alakokra nézve. Az ívezetek szép levelekkel díszítvők.

Az oltárszekrény mindkét oldalán lévő két-két fülke vagy páholy alakú erkélynyílás, csinos oszlopos toronyfiakkal szegélyezett, gót architecturával bír, a páholyokból kitekintő zsidó vagy az ó-szövetségi próféták alakjai, az üdvözítő szenvedésére vonatkozó mondatok iratszalagjait tartják, így:

AMOS proféta szalagján:

vinū • dapnator • bitrañ • ı • ppiābat nazāco acetñ •

YSAIAS:

ipse lbl neratus • est • ppt • miqta^b • nrās • atts • ĩ • ppt • scela • nra •

ZACHARIAS:

videbunt • in • qvez • tustixevit et • plāget enm • qui unigenitū •

YEREMIAS:

o • nos • nēs • qui • fullit • p • vīa • videte • si • sit •

¹ Azaz héberül: Jiszer minazareta melech jehüdim.

Ezen feliratok csinos s nyúlánk minuskulákból állanak, s az egyes szavak többnyire rövidítve vannak. Ezen próféták a következő rendben vannak elhelyezve: a bal oldalon levő felső páholyban *Amos* s lent *Isaias* próféta látszik, a jobb oldalon pedig fent *Zacharias* s végre lent *Yeremias* próféta. Ezen alakok nevei a páholynyílás mellvédének felső párkányzatán vannak veres festékekkel majuskula betűkkel kiírva.

Az oltár szekrény háttére, dülényeket — rombusokat — képező vonaldiszítménynyel van ellátva, egészen, és gazdagon be van aranyozva, de úgy hogy ezen aranyozás a szekrényben álló alakokra inkább emelő, mintsem háborító hatással bír.

Mindezen szobrászati művek stílszerűen és érzéssel vannak idomítva, nem legény, hanem valódi mesterművek, s ha tekintjük az alakok egyéni arczkifejezését, úgy nemkülönben a ruházat redőzetének kidolgozását, végre a felfeszített üdvözítő testének helyes izomzatát, mindjárt feltűnik előttünk azon hasonlatosság, mely ezen oltár szobrászati művei, valamint az előbbi oltár ilyennemű készítményei közt létezik, s így azokat egy és ugyanazon mester művének kell tekintenünk. Ezen hasonlatosság természetesen az építészeti díszrészleteknél is észrevehető.

Nyitott állapotban, az oltárszárnyak vagy ajtók belső felülete, három-három táblára oszlott, melyek mindegyike egy lóhere idomú ívezetes gót architectura által ismét két részre oszlik, tehát összesen 12 kisebb mező keletkezik, melyek mindegyikében egy apostol ülő helyzetben van festve. Ezen alakok mind méltóságteljes kinézésűek, jelvényeiket többnyire kezeikben tartják, a háttér aranyozott, de diszitmény nélküli sima, s ez által ezen festményekre nem hat háborítólag. Minden egyes apostol feje egy diszes szegélyű nagy körnimbussal van kerítve, melynek körzetén igen szép alakú majuskula betűkkel van az illető apostol neve írva. A nimbus felületének aranyozása gyengített fényű (matt) levén, ez által előnyösen válik el a síma és fényes alaptól.

Az apostolok következő rendben vannak az oltárszárnyajtókon beosztva, és pedig:

A bal oldali oltárszárnyon:

1. *Szent János* baljában egy szép gót stílusú kelyhet tart, melynek tartalmát jobb kezével megáldja, t. i. János kényszerítettén méreggel vegyített bort kiinni, s a mint ő azt megáldá, a méreg a borból egy kigyó alakjában vált ki; ez oknál fogva sz. Jánosnál a kehely felett mindig kigyó van festve.

Sz. János bajusz és szakálltalan arczeval, homloka közepén ketté választott s vállaira ömlő hosszú hajjal van előállítva, vöröses színű köpenye alatt zöld ruházata látszik.

2. *Sz. Péter* apostol baljában egy igen csinos és a XV. században dívó négyszögletű fogóval ellátott arany kulcsot — mint az üdvözítő által reábizott hatalmának jelvényét — tartja, felemelt jobbának mutató ujjja a kulcs felé van irányozva. Péter szintén bőredőzetű bíbor palástot visel, feje kifejezésteljes, már öszülő félben levő szakála és gyér hajzata veszi körül arcát, bíbor palástjának szegélye gazdagon aranyozott, talán ez által akará a művész sz. Pétert, mint az apostolok fejét a többitől megkülönböztetni s kitüntetni.

3. *Sz. Fülöp* ülő alakja a néző felé egészen en face van rajzolva, baljában egy könyvet tart, míg jobbájával egy T alakú keresztre támaszkodik, alsó ruházata veres, köpenye pedig zöld.

4. *Sz. Jakab, a fiatalabb*, (Jacobus minor) arcza bajusz és szakálltalan, hajzata homlokán két felé választott, alsó ruházata világosbarna, míg palástja sötét tengerzöld. Balkezevel egy posztónyújtó rúdra (Walkerstange) támaszkodik. Sz. Jakab apostol vértanú halált szenvedett, t. i. a jerusalemi nagy templom legfelsőbb párkányzatáról dobott le a kövezetre, s miután esése után még életjelt adott magáról, agyonköveztetett, s végre egy posztónyíró által egy nyújtóval agyonüttetett.

A fiatalabb sz. Jakab ünnepe (május 1-én) összeesik sz. Fülöp apostol ünnepével, azért festményeken — mint oltárunkon is — ezen két apostol rendesen egymás mellett ábrázoltatik.

5. *Sz. Tamás* apostol alakja sötétzöld öltönyben van ábrázolva, jobbájával egy egyenesen álló

1	2		7	8
3	4		9	10
5	6		11	12

s hosszú lándzsa rúdja támaszkodik, míg jobb kezét térdén pihenteti. Sz. Tamás mint az építőmesterek patronusa tiszteltetik.

Vége 6. *Sz. Mátyás* apostol bal kezében egy mezítelen pallost tart, mint a vértanúi halálának jelvényét, jobb kezének mutató ujjával a pallosra mutat; ölében egy zárt könyv fekszik.

Ezzel be van fejezve az oltár balszárnyán lévő képcycus.

Az oltár jobb szárnyajtaján pedig az apostolok alakjai következő sorrendben vannak összeállítva:

7. *Sz. Pál apostol* balkezében kivont egyenes pallost tart, és pedig hegyével felfelé, hosszú haját s hosszú szakállt visel, s bíborszínű és aranyozott szegélyű paláttal van az egész teste beburkolva.

A sz. Pál és Péter apostol képei rendesen egymás mellett fordulnak elő; — s úgy mint az életben együtt működtek, s később együtt multak ki vértanúi halállal, így hasonlóképen az egyház sem választja el őket, sem ünnepeiben, sem pedig a művészet műveiben. — Szobraik egymás mellett, vagy is egymásnak megfelelő helyen állanak; így oltárunkon bár egymástól különválva, mégis az oltárszekrény mindkét oldalán, egymásnak megfelelő helyzetben, részarányosan (symetrice) vannak elhelyezve.

8. *Sz. András* apostol szürkeshínű alsó ruhát és zöld köpenyt visel, balkezevel az úgynevezett ferde Andráskeresztet karolja át, jobbjának mutató ujjával a keresztre, mint a kínszenvedés eszközére s később jelvényére mutat.

9. *Idősebb sz. Jakab* apostol (Jacobus major) itten mint zarándok van ábrázolva, baljában nyitott könyvet, jobbában pedig kagylót (Pilgermuschel) tart. — Az idősebb Sz. Jakab testvére volt szent Jánosnak, és az apostolok közt az első, ki életét hitéért feláldozá. — Ruhája piros, palástja pedig sötétkék.

10. *Sz. Bertalan* apostol az evangéliom magasztos tanait először Ázsiában hirdette, később Örményországban elfogatott, keresztre feszítettett, mire bőre lenyúzatván lefejeztetett; — ez oknál fogva ezen apostol jelvényül egy kést visel, s képünkön is jobbában egy meztelen széles késsel van ábrázolva, míg másik kezével feketeshínű palástja végét tartja. — Alsó ruhája pedig fehér.

11. *Sz. Simon* apostol ülő alakja, sárga alsó ruházata felett sötétshínű palástot visel. — Simon apostol persa papok által öletett meg, és pedig teste egy fűrészszel kétfelé fűrészeltetett, s ezért jelvényül egy hosszú széles fűrész, vagy pedig egy dorongot — bunkót — visel, képünkön jobb kezében mind a két eszközzel van ábrázolva, míg bal kezével rámutat kízó eszközeire. — Vége a jobb szárny legalsóbb részén látjuk a tizenkettedik apostol, vagy is

12. *Sz. Máté* magasztos s méltóságteljes képét; zöldshínű alsó ruhát és piros palástot visel. — Sz. Máté egyszersmind mint első evangelista, Aethiopiában, Hirtallus király parancsára, midőn az oltárnál áldozatot bemutatott az Úrnak, hátulról leszúratott s meggyilkoltatott. — Képünkön bal vállán egy baltával vagy az ácsok fejszéjéhez hasonló eszközzel van ábrázolva,

Míg a byzanti és román styl korszakában általában véve a szentek, tehát az apostolok, alakjai is legtöbbnyire álló helyzetben ábrázoltattak, mi által az alakok ezen szoborszerű, komor, s mondhatni monumentalis jellege a byzanti és román styl merevségének inkább megfelelt; addig a középkor későbbi századaiban, midőn különösen a festészetben az alakok már több természetességgel s mozgással bírtak, s nem tapadnak többé a kép háttéréhez, hanem attól különválva a térben mindinkább szabadabban mozognak, egyáltalában véve realistikusabb felfogással vannak festve, ebben a korszakban tehát a szentek alakjai már ülve is ábrázoltatnak.

A mi oltárunkon például a képek architectonikus s portálszerű kerete mindmegannyi fülkét képez, melyekben gazdagon ornamentirozott drága, s itt-ott aranyszövetű szőnyegekkel bevont háttámlás kereveten az apostolok ülő helyzetben ábrázolva.

Az apostolok alakjai hosszú és gazdag hajazattal, mint *Naziräusok*, azaz Istennek felszentelt egyének vannak ábrázolva, kiknek haját — héber szokás szerint — nem volt szabad lenyírniok. Az apostolok ruházata pedig áll általánosán véve, egy a derékon övvel vagy szíjjal megerősített alsó ruhából és a köpenyből.

Lábaikon szíjjal megerősített sarut viselnek, megfelelően Üdvözítőnk parancsának:

Kössetek sarukat lábaitok alá.

Az apostolok épen saruk által különböztethetők meg a prófétáktól, kik mindig bőrlábbelit viselnek, miután ők az Úr igéit csak Palaestinában, az apostolok pedig az egész világon valának hivatta hirdetni.

A mint már említém, ezen festmények feltűnően hasonlítanak az úr születését ábrázoló s elébb leírt oltár remek kivitelű festményeihez, s ennek következtében igen valószínű, hogy ezen két oltár táblafestményei egy s ugyanazon mester művei. — Az ülő apostolok természetes helyzete, a hibátlan s helyes rajz, továbbá az apostolok kifejezésteljes és élethű arczkifejezésű fejei, valamint a ruházat gazdag, természetes s nem túlságosan törött redőzete, végre pedig a mély s jól alkalmazott színezet mindenestre kitűnő mesterre utalnak. — A színek közt különösen a piros és sötét-tengerzöld feltűnően hasonló egymással, mind a két említett oltáron, s miután tudjuk, hogy a középkori építőpáholokban (Bauhütten) úgy, mint festőműhelyekben is, bizonyos complicált szerkezetek megoldására, vagy pedig a festőknél bizonyos színek vegyítésére nézve csak is a mesterek ismerték a fogást, mely a legények s tanoncok előtt természetesen titokban tartatott; ezen körülmény tehát — tekintve az említett színarányosságot — fentebbi állításomat csak igazolni látszik.

Ezen oltár szárnyajtóinak túlsó oldalán, a kereszt feltalálására vonatkozó festmények foglaltatnak, és pedig mindkét ajtó három mezőre oszlik, tehát zárt állapotban az oltár szárnyai hat képpel bírnak.

És pedig a következő rendben.

A jobb oldali oltárszárnyajtón kívülről:

1	4
2	5
3	6

1. *A kereszt feltalálása.* — Ilona (Helena) császárnő, Constantin császár anyja, koronával fején, egy sötét-tengerzöldszínű királyi palástba burkolva, kezeit imára összetéve áll a kép előterében, s figyelemmel valamint áhítattal párosult kíváncsisággal kíséri a kereszt kiástatását.

Háttérben királyi kísérete, valamint tornyokkal és bástyafalakkal megerősített város — Jeruzsalem — látható.

2. *Constantin császár a kereszttel bevonúl Jeruzsálembe.* — A legenda szerint Ilona császárné a kereszt felét fiának Constantin császárnak küldé, ezen a képen tehát a császár bevonulása van ábrázolva. Constantin császár koronával fején, s egy hermelinnel bélelt s szegélyezett bíbor palástban, a feltalált kereszttel vállán, egy fehér lovon a város felé lovagol, kísérve nagy embertömeg által, de a mint a menet a város kapuja előtt jön, a kapu rögtön bezáródott.

Constantin csodálkozva látszik egy a kapu felett lebegő angyalra tekinteni, mely utóbbi egy irattekercset tart a következő tartalommal:

· ille · in · humilitate · portavit ·

azaz: Ő (Krisztus) alázatossággal vitte t. i. a keresztet. — A legenda szerint az angyal inté a császárt, hogy úgy mint Krisztus, pompa nélkül, alázattal vigye a keresztet, mert csak ebben az esetben nyílik meg előtte a város kapuja; — ezen utóbbi jelenet egy más képen szemlélhető.

3. *A kereszt imádása.* — A kereszt egy veres szegélyű oltárkendővel betakart oltáron áll, körülveve mindkét oldalon égő gyertyákkal, melyek igen csinos s gót stílusú bronce gyertyatartókban elhelyezték. — Az oltár egy kápolna félköríves apsisában foglal helyet, mely egy félgömbalakú concha boltozattal bír, s világosságát négy félköríves, romanizáló s mély béléttű ablaknyíláson nyeri. — A boltozat kékszerű s arany csillagokkal behintett, a boltgerinczek úgy nemkülönben a zárkó veresre festvők.

Az oltár lépcsőzete előtt az imádkozók vannak csoportosítva, vegyítve férfiak és nők, kik között néhány nyírott hajú — tonzurás — pap is észrevehető.

A bal oldali oltárszárny pedig a következő képeket tartalmazza :

4. *Ilona császárné kíséretével* egy égő máglya előtt áll, háttérben egy tornyos város látszik. Az égő máglyán valószínűleg a két lator keresztje, — mely a Krisztus keresztjével egy verembe ásatott el — égettetik el Ilona császárné parancsára.

5. *A csoda tevő kereszt.* A keresztet vivő Constantin császár épen találkozik egy a városból jövő halottas menettel, s míg a menet kísérete áhítattal veszi körül a keresztet, addig Constantin megérinti a kereszttel a halottat, úgy látszik egy nőt; s ime a halott felemelkedik s csudálkozva néz körül elrémült kíséretére.

A háttérben lévő város tornyainak s falainak ablaknyílásaiból több kíváncsi, fedetlen fővel, tekint le a csodálásra méltó jelenetre. — Végre

6. *Constantin császár a kereszttel másodszor vonúl be a városba.* A császár, követve az angyal szózatát, leveté császári ruházatát, s csak egy hosszú fehér alsó ruhában (ingben), mezítelen lábbal, vállán a kereszttel, alázattal lépdél a város kaputornya irányában, melynek kapuzata most már magától nyílik meg.

A menetet a nép áhítattal s fedetlen fővel követi.

Az oltárszárnyajtók külső felületén lévő hat kép az előbbi remek festményektől nagyban különbözik, látszik, hogy nem mesteri munka ugyan, azonban a correct rajz és a helyes színezés ügyes kézre utalnak.

Az oltár ormozata szép, nemes arányai, nemkülönben egyszerűsége miatt tűnik fel, s szerkezeti tekintetben is a gót vagy csücsíves styl szabályainak teljesen megfelel. Ezen ormozat áll általában véve három áttört toronyfi csoportozatából. A középső legmagasabb tovaryfi alatt egy consolát képező oszlopocskán áll az üdvözítő alakja (Vir dolorum), sebeire mutatva.

A tövisfonadékkal koszorúzott s nemes arckifejezésű fejet egy áttört keresztnimbus veszi körül. A két szélső s alacsonyabb toronyfi alatt angyalok állanak hosszú fehér ruhában, a kínszenvedés eszközeit tartva, nevezetesen a baloldaldalon álló angyal kalapácsot, szögeket és szivacsos rudat tart kezében, ellenben a másik angyal az oszloppal, melyhez üdvözítőnk ostromoztatása alkalmával köttetett, és lándzsával kezében van ábrázolva. Az angyalok itt mint szép göndörhajú ifjak, szárnyak nélkül vannak előállítva, s azon átszellemült angyaltypushoz tartoznak, melylyel Schongauer rézmetszetein oly gyakran találkozunk, s mely typus, úgy látszik, a középkorban általában elfogadtatott nemcsak a festészetben, de a szobrászatban is.

Az oltárszekrény felső párkányzatán lévő díszítmény szépen stylizált liliommotivumok sorozatából áll, melyet mindkét oldalán toronyfiak szegélyeznek be.

Fellette szép constructióval bír a legmagasabb középső toronyfi, melynek sisakját (Riese) négy karsú oszlopocskán álló mennyezet kellemesen töri át, és ily formán ez által a sisak egyenes s merev vonala s silhouette-je élénkebb alakítást nyer.

Ezen oltár ormozatának építészeti részletei — a középkorban követett szokás ellenére — nem megaranyozva, de ezüstözve vannak, s ezen ezüstözés is igen gyéren van alkalmazva, úgy hogy az ormozat oszloptörzsei, pillérei, levélsomói s kereszttrózsái, valamint a toronyfiak sisakjainak gerinczei vörös színnel befestvék, s csak ezen építészeti műrészletek finomabb részletei, valószínűleg nagyobb hatás elérése végett, izletesen és mérsékeltén vannak megezüstözve.

Az ormozat szobrai hasonlóképen csak színezve vannak, az angyalok fehér ruhát, a közepén álló üdvözítő pedig piros palástot visel, s csak az utóbbi alaknak nimbusa aranyozott.

A csücsíves stylben az építészeti és szobrászati részletek *mérsékelt* bearanyozása vagy ezüstözése æsthetikai szempontból inkább alkalmazandó, mint ezen részletek teljes megaranyozása, mert ezen utóbbi eljárás által a szobor vagy építészeti műrészlet, túlságosan fényes, háborító, valamint pléhszerű fénye által az egész mű csöndes hatására háborítólag hat.

Miután ezen oltár ormozatával együtt az előbbeni oltárnál alacsonyabb, azért a közép toronyfi

sisakja kényelmesen elférve az arcádívezet alatt, e szerint az meggömböltve nincsen, hanem szép egyenes irányban halad egészen a keresztrózsa legfelsőbb csúcsáig.

Az egyenes és veres színű gót stylű ráházattal szegélyezett predella közepén egy körfémerben az üdvözítő feje arany alapon mesterileg van festve, különösen az arcz szenvedő kifejezése természetűen van visszaadva, a töviskorona szúrása által okozott, s az arczon lefolyó vércseppek nem rikító, hanem természetes piros színűek. A fémer körszélén egy majuszkula betűkből álló felirat vehető ki, de kopottsága miatt már nem olvasható.

Nem emlékszem, hogy láttam volna valahol, a középkorból származó tempera festményeken, üdvözítőnk egy oly kifejezésteljes, s oly természetes hűséggel festett arcát, mint itt. Ez a fej magában véve valódi remekmű, s úgy látszik, hogy az oltár remek festményeinek mestere, nemcsak a kisebb alakok, hanem a nagyobb — és e szerint nehezebb kivitelű — fejek festésében s azok kidolgozásában is járatos volt.

A mint említém, ezen „vera ikon“ feje a legbecsesebb középkori hazai festmények közé bátran sorozandó.

A predella többi felülete szépen hajlított s halhólyag motivummal bíró pálcázattal (Stabwerk) vagy pálczaművel van borítva, mely utóbbi igen szépen s szerkezetileg összeköti a predella közepén lévő féمرت a predella tagozatos párkányzatával.

A pálczamű ezüstözött, s e szerint a predella brillánskék alapszínéből igen előnyösen válik el.

A mondottak szerint méltán lehet következtetni ezen oltár kiváló nagy műbecsére is, annál inkább, mert oltárunknál nem találkozunk még a csúcsíves styl késő korszakbeli s már elkorcsosodott formáival, hanem ellenkezőleg ezen oltárműnél a styl szerkezete, a decoratióval teljes összhangzatban, még tisztán van alkalmazva.

Továbbá a festmények határozott s mély színezete, az előnyösen alkalmazott aranyalap, mely az apostolok alakjainak silhouettjét élesen adja vissza, az oltárszekrény remek kivitelű szobrászati művei, s végre a mérsékelt magasságú, s szép arányokkal bíró tornyozat vagy ormozat, finom műérzéssel színezett alakjaival, szóval mindezen itt elősorolt előnyök, ezen remek kivitelű oltárunk hatását, szépségét s becsét igen emelik.

A mi pedig ezen oltár arányait illeti, e tekintetben, mint ezen templom legarányosabb és legszebb oltára, mint unicum válik ki a többi gót stylű oltárok közt, s ha egy mellékoltár, mely még azonfelül egy oszlop ívezete alatt is áll, oly nemes arányokkal bír, minő lehetett akkor a szentélyben álló főoltárunk?

Az üdvözítő születését ábrázoló s remek kivitelű oltárunk, magassági méreteiben s arányaiban az arkádívezete miatt, nem fejlődhetett ki teljesen, s azért, a mint már említém, ezen oltár ormozata vagy rakványa az oltárszekrény méreteihez képest kissé alacsony, mely körülmény következtében az egész mű kissé nyomottnak látszik; egészen másképp áll a dolog a szent kereszt oltárnál, itt mindannak daczára, hogy oltárunk majdnem ugyanazon magassággal bír, mint az előbbi, mégis az egész oltármű arányos, és pedig azért, mert ugyanazon magasságnál itt az oltárszekrény sokkal keskenyebb, e szerint a felrakomány — mely mindig a szekrény szélességének megfelel — is keskenyebb, mi által az egész oltármű magasabbnak, nyúlánkabbnak látszik.

Ezen oltár tehát, nemes arányainál fogva, templomunk legszebb alakú oltári közé sorozandó, ily szép arányú mű — gondolám magamban — lehetetlen, hogy nem felelne meg az *arany metszés* (Sectio aurea) szabályainak, s csakugyan pontos mérések nyomán kiderült, hogy ezen oltárművünk is tökéletesen megfelel az arany metszés æsthetikai törvényének.

Ám lássuk a mérések és a számítások eredményét.

Az oltár szekrényének s ormozatának összes magassága, az előbbi méretek szerint. = 5·60 méter, a szentségháznál alkalmazott módszer szerint, ha itt kiszámítjuk ezen összegnek (5·60) megfelelő majorját, akkor a következő eredményt kapjuk:

major = 3·50, mely nem más, mint a felrakvány magassága;
és minor = 2·10, mely ismét pontosan megfelel a szekrény magasságának. Az arany metszés ezen szép arányai azonban még az oltár kisebb részleteinél is felfedezhetők, úgy, hogy még a keresztrózsa levélsomóinak helyzete is ezen æsthetikai törvénynek hódol.

C) SZENT MÁRIA OLTÁRA.

Ezen gót stylű szárnyoltár áll az északi mellékhajónak északi fala mellett, de oly formán, hogy az oltár síkja a falsíkjával egy derékszöget képez, s ennek következtében az oltár mensájának keskenyebb oldala a falhoz támaszkodik.

Ezen oltárunk több tekintetben igen nevezetes egyrészről már azért is, hogy ezen az oltárművön három helyen fordul elő az 1505. évszám, ez által tehát ezen mű készítési ideje pontosan van meghatározva; másrészről pedig azért érdekes, mert az oltártábla festményein a művész mesteri monogramma található fel, végre feltűnő ezen oltáron a rakványnak könnyűded, áttört s igen merészen szerkesztett alkotása.

Főméretei a következők:

A mensa magassága a két lépcsőfokkal együtt	1·41 méter.
A predella magassága	0·54 „
A szekrény magassága	1·76 „
A felrakvány magassága	3·80 „
tehát az oltár összes magassága	7·51 méter.
Az oltárszekrény szélessége	0·94 „
s ebből kifolyólag egy ajtószárny szélessége	0·47 „

A mensa itt is faragott homokkőből készült, idomára nézve azonban nincsen behúzással (Einziehung) ellátva, hanem a tumba egyenes oldalakkal bír, melyet lent igen merészen kiugró lábazati párkányzat vesz körül.

A behúzással szegélyezett predella közepén egy fülkével bír, melyben az előtt bizonyosan szobrászati művek voltak elhelyezve, jelenleg a fülke üres, a hátlapján nagy körnimbussal ellátott alakok elmosódott körvonalai már csak gyengén vehetők ki, úgy hogy ezen hiányos részletekből a kép tartalmára nem lehet következtetni. A nagy közép fülkét mindkét oldaláról ismét kisebb fülkék szegélyzik be, melyek oszlopos s már késő kori számárhátú ívezetes architecturával bírnak. Azonban ezen két kisebb fülke is üres.

A predella legszélsőbb részének felülete pedig szép azúr-kék színű s aranyesillagokkal behintett.

Az oltárszekrény belső ürege, fülkéje, három egymásba fonódó számárhátú ívezetes architectura által mennyezetszerűleg van diszítve, s egyáltalában mint mindenütt ezen oltárnál, úgy a szekrény decorationalis részleteiben is a gót styl-hanyatlását jelző motívumokkal találkozunk, melyek az 1505-dik évszámnak meg is felelnek. Az oltárszekrényben három faszobormű van elhelyezve, és pedig a közepén, szűz Mária, karján a gyermek Jézussal. A szűz szépen stylizált liliomkoronával, s homlokán kétfelé osztott s gazdag fürtökben vállaira omló fekete hajzattal van ábrázolva, palástjának gazdag redőzete nagy partiekben van elrendezve, bal kezével egy aranyalmát nyújtva a jobb karján ülő kisdéd Jézusnak.

A szűz jobb oldalán áll bari-i *Szent Miklós* (S. Nicolaus de Bari) püspök alakja, a már kissé magas püspöki süvegének szegélye drága kőekkel van dúsan diszítve, fiatal kifejezésű arca élesen van modellirozva; fekete bajuszt s szakált visel. Bal kezével a stylszerű csinos püspöki botot karolja át, s egyzersmind egy könyvet tart a rajta lévő három kis kenyérrel. Jobb keze áldólag van felemelve. A bal oldalon pedig *Sz. Erasmus* püspök s martir szobra áll, magas püspöki süveggel, szakál s bajusztalan arc-

czal van ábrázolva, jobbjában az előbbihez hasonló csinos gót stylű püspöki botot tartva, de egyéb megkülönböztető jelvénynyel nem bír.

Az említett Mária-szobor talapzatán nem kis meglepetésünkre az 1505-dik évszámot találjuk bevésve, úgy szintén az oltárszekrény háttérének azon részén, melyet a sz. Mária szobra elfoglal vagy eltakar, ismét előtűnik az 1505-dik évszám fekete festéssel írva. Az arabs számok alakja körülbelől így néz ki:

- 1505 -

Az oltárszekrény háttérét egy igen szépen ornamentírozott szőnyeg takarja be, mely gyenge aranyozásával s diszitményeinek szelíd színezésével a három szobor számára igen festői hatású háttért képez.

Az oltár szekrényében álló püspökök alsó ruhát, s e felett casula alakú köpenyt vagy palástot, kezeiken pedig keztyüt viselnek, újjaikon feltűnően sok gyűrű diszlik, általában véve ezen két alak ruházata már azon korszakot jelzi, midőn az egyházi hierarchia hatalmának, tekintélyének s gazdagságának tetőpontját elérvén, az egyházi viseletben, mellőzve az egyszerűséget, fény, hatás s külső pompa után törekedett. Mily egyszerű a két püspök közt álló sz. Máriának „*a mennyország királynéjának*“ szobra! Igaz ugyan, hogy a középkori gót oltároknál gyakran előfordúl, miként például: a lőcsei és kassai főoltároknál is, hogy a szekrényben az üdvözítő vagy sz. Mária szobra mellett még két szent állított fel, azonban oly formán, hogy a közepén álló Üdvözítő vagy a szűz szobra, megkülönböztetésül a többi szobroktól — részint azoknál nagyobb, részint pedig az által, hogy azonkívül még egy külön talapzatra állított fel, — s ez által domináló nagysága, s néha szorgalmasabb kidolgozása által mindig feltűnően kivált a többi szobroktól, — ekként az említett főoltároknál is, a szekrény közepén álló sz. Mária szobra sokkal magasabb a mellette két oldalon álló szobroknál. A szobor ilyeszerű nagyobb magassága által mintegy kifejezést adtak azon különös nagy tiszteletnek, melylyel az Üdvözítő vagy a szűz iránt viseltettek.

Ezen szokás a XV-dik században divott, — ellenben későbbben a mint oltárunkon is látható, a mellékszentek szobrai már sokkal magasabbak mint a közepén álló sz. Mária szobra, mely elrendezés természetesen nem igen felel meg a XVI-dik század elején még divó Mária cultusnak.

Ezen oltár a dyptichonok vagyis a kettős szárnyú oltárok közé sorozandó, miután mindkét oldalán két-két ajtószárnynyal bír, melyek közt a két belső szárnyajtóval — a nagy bőjt alkalmával — az oltárszekrény bezárattott.

A szárnyajtók mindegyike két részre osztott, s így két képtáblát tartalmaz, — tehát az oltár rendes nyitott állapotában a belső szárnyakon összesen négy képtábla látható.

Ezen négy képtáblán a sz. Athanasia életére vonatkozó jelenetek vannak festve, és pedig:

A balszárny felső részén

1		3
2		4

1. Sz. Athanasia — egyik kezében guzsalyt s orsót tartva, míg másik kezével azon pálmaág felé nyúl, melyet egy fehér ruhába öltözött ifjú tart kezében, itt mind a két alak ülő helyzetben van ábrázolva.

2. Sz. Athanasia sírba letétele van itt ábrázolva, ugyanis egy négyszegletű, tumba alakú, s kőből faragott sírban fekszik Athanasia halott alakja, kezeit mellére keresztbe téve. — A sír mellett áll a fehér ruhás ifju a pálmaággal, s háttérben a halott kísérete.

A jobbszárnyon pedig a következő jelenetek láthatók:

3. Sz. Athanasia jelvénye nélkül van ábrázolva, mellette áll a fehér ruhás ifjú a pálmaággal kezében; itt mind a két alak álló helyzetben van ábrázolva. — Végre

4. Ezen a képtáblán Athanasia temetése látható, a halottas menet előtt a többször említett fehér ruhás ifjú lépdél, kezében a pálmaággal. — Athanasia mint a takácsok védszentje néha fonószerék mellett is ábrázoltatik.

Bezárt állapotban az oltár nyolcz képtáblát tartalmaz, melyeken *sz. Lőrincz*, *sz. Miklós* és *sz. Erasmus* életére vonatkozó főbb jelenetek ábrázolják; — és pedig e következő rendben:

1. *Sz. Miklós püspök* (S. Nicolaus de Bari vagy de Myra) szegényeknek és bénáknak kenyeret osztogat, háttérben látható a tenger a csillagos éggel.

2. Ezen a képtáblán *sz. Lőrincz* diakon kínszenvedése van ábrázolva, ugyanis *sz. Lőrincz* levetköztetve egy vasrostélyon fekszik, melyhez kezei s lábai lánczokkal megerősítvék, s míg egy hóhér legény a vasrostély alatti tüzes parázst éleszti, addig egy másik friss fát tesz a tüzre. — A kép háttérében látszik egy koronás alak kíséretével, parancsokat osztogatva. — A láthatárt a tenger képezi, s az egész bórzasztó jelenet felett a csillagos szép kék ég domborodik.

1	3	5	7
2	4	6	8

3. *Sz. Miklós püspök* egy házban fekvő három leánynak kenyeret osztogat, — A szent püspök egy könyvön három kenyeret, néha pedig három követ hord. — A három kenyér jelzi a püspök azon jótéteményét, melylyel Myra városának lakosait az éhhaláltól megmenti, ellenben a három ködarab itt az esetek számát jelenti, midőn *sz. Miklós püspök* az által, hogy egy szegény családnak az ablakon keresztül három ízben pénzt dobott be s így ezen család három leányát a szégyentől és a büntől megmenté.

4. Három, martirhalálra ítélt, keresztyény ifju térdel egymás mellett, elszántan várva a bakó pallosának halálos sujtását, midőn épen a vészthozó perczben megjelenik *sz. Miklós*, kezével vissza tartva a pallost, s így a három keresztyényt megmenti a biztos haláltól.

A csillagos kék ég itt sem hiányzik.

5. *Sz. Miklós* alakja megjelenik egy tengeri vihar alkalmával a hajósoknak, t. i. midőn *sz. Miklós* Palästina felé útban volt a tengeren, előre megjósolta több nappal a vihart, melyet kitörése alkalmával imádságával szelidíté meg.

A tengeri vész alatt hozzá fohászkodó hajósoknak megmentésére *sz. Miklós* megjelent, s azért ezen szent püspök a hajósok, halászsok s molnárok védszentjeként tiszteltetik.

Ezen a képen a háborgó tenger felett a csillagos ég látható, s az égen megjelenő *Miklós püspök* alakja dicsfénynyel (nimbussal) van körülvéve.

6. A kép előterében *Miklós püspök*, teljes papi díszben, fején a püspöki süveggel, kezében a püspöki bottal, egy láda forma emelvényen háttal fekszik, s önmegtagadással türi a körülötte álló bakók ütleget. — A kép háttérét egy tengerparti erdős vidék képezi, melynek erdős sűrűjében *Miklós püspök* rablók által támadtatik meg, a püspök minden ékszerét a rablóknak engedi át, sőt a gonosztevőket még meg is áldja.

7. *Sz. Miklós*, fején püspöki süveggel, de levetköztetve, egy oszlophoz van kötve, két bakólegény pedig kötélkorbáccsal üti a szent martyr testét, melyen, a kínzás által okozott véres nyomok meglátszanak. — *Miklós püspök* arczán a türelem, s önmegadás magasztos érzete van mesterileg kifejezve. Végre

8. Szent Erasmus püspök vértanúi kínszenvedése van ezen a táblán ábrázolva, ugyanis Erasmus levetköztetve, fején a püspöki süveggel egy deszkán fekszik, melyhez egy forogható hengerkerék van erősítve, s melynek segítségével a vértanú gyomrából a belek kiszakíttatnak. — A háttérben látható egy koronás király alakja a bakólegényeknek parancsokat osztogatva. — A kék égboltozat itt is csillagokkal van behintve. A mi ezen oltárunk festményeinek kivitelét, valamint műbecsét illeti, e tekintetben azok az előbbi oltárok festményeivel nem hasonlíthatók össze, ezen képek mestere még nem emelkedett azon művészi színvonalra, melyen az előbbi festmények mestere állott. — Az előbbi művész teljesen uralkodott a színek felett, s azokat bátran s hatással alkalmazá; ellenben ezen oltár festményeinél a rajz minden

correctsége mellett a színezés kissé száraz s élénkség nélküli, mindazonáltal a részletekből kitűnik, hogy mégis mesteri s nem legénymunka.

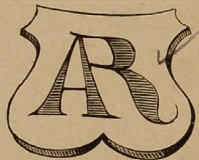
A belső képek háttére aranyozott s ornamentatióval diszített, ellenben a külső képek háttérét általában véve mindenütt szép kék csillagos ég képezi,

A kék szín itten kissé zöldbe játszik, hasonló az olasz művészek által használt úgynevezett Michel Angelo kék színhez, s e szerint ezen oltár bezárt állapotban — tehát nagybőjtben — a külső képcyculus háttérének kék színezetével, s sötét veres rámásatával a bőjtnek megfelelő komor s megható külsővel bír.

Az oltárszekrény, valamint a külső oltár szárnyajtók hátsó felülete csinos gót stylű ornamentatióval van befestve, és pedig fekete alapon lévő zöldszínű levél ornamenttel, melynek ágai és indái közt a város két bárdos s nyolcz pólyás címerpaizsa ügyesen van beillesztve, a címer nem bír heraldicus színekkel, hanem mint egyszerű decoratio az ornament fekete és zöld alapszínével van festve. — Ezen címerpaizs alakja itt megfelel tökéletesen a XVI-dik században mindinkább dívó tarsolya alakú (Tartsche) paizsoknak.

A címer felett egy szalagon találkozunk harmadszor az oltár készítési 1505 évszámával. [1] [1]

Az oltár háttérének ezen ornamentatióját tovább figyelemmel kísérve, szemünkbe ötlék egy kis pais, melynek mezején veres színnel A és R majuskula betűből álló monogramm vehető ki, s pedig ily formán:

Igen valószínű, hogy itt a mester monogramma áll előttünk, kinek nevét ezen monogrammból nehezen lehet meghatározni, ha csak a városi levéltárban levő régi számadások nem nyújtandnak e tekintetben felvilágosítást.

Különben meglehetünk elégedve már azon felfedezéssel is, hogy ezen oltárművünk készítését (1505) biztosan meghatározhatjuk; mert sok oltárnál még az sem ösmeretes.

Ezen oltár felső ormozata — rakványa — három toronyfiból áll, melyek közt a középső kettős fülkével bír s e szerint — mint rendesen — ez a legmagasabb. — A toronyfiak fejei a számrhát ívezetek összerakásából helyesebben összefonásából származó architecturából állanak, mely kiugró kisebb toronyfiakkal mennyezeteket (Baldachine) képez; — ezen mennyezetek alatt, csinos fejezetű s font vagy csavart törzsű oszlopocskákön finom kivitelű szobrocskák állanak; így a középtoronyfi alsó fülkéjében látható sz. Lőrincz diakon szobra, jobbában a vértanúi halálára vonatkozó vasrostélylyal, baljában pedig palmaággal, mint a vértanúság jelvényével. — A középső toronyfi felső fülkéjében pedig sz. Miklós püspök szobrocskája van elhelyezve. A baloldali mellék toronyfi alatt sz. Eutropius, kezeiben jelvényével: egy «saruvál», a jobboldali toronyfi alatt pedig sz. Pamphilius szobrocskája, kezében egy borotva kést tartva, látható.

Általában véve, miután ezen oltárunk már az 1505-dik évből való — a decoratio úgy nem különben az architectura részletei már a gót styl hanyatlási korszakát jelzik. Így a számrhái ívezetek itt már túlságosan s inkább decorativ tekintetben vannak alkalmazva; továbbá a toronyfiak csúcsai, tetőzetei (Riesen) csavaralakba egymásban font ágakból állanak, s végre az egyes mezőket betöltő diszítmány (Füllungsornament) levelei, virágai, sőt az ágak és növény szárak már csigavonal alakú görbülései a gót

styl hanyatlását jellemzik, a nélkül azonban, hogy renaissance motivumokat tartalmazzanak, mint azt hasonkorú lőcsei oltároknál már tapasztaljuk.

Azonban mindezen késő kori motivumok mellett ez oltár rakványa vagy ormózata, szép arányai helyes beosztás s bizonyos merész könnyedség által tűnik ki, s ha tekintetbe vesszük az ormozat részleteinek gazdag aranyozását, valamint, a mint már említém, szobrocskáinak kitűnő kidolgozását, ez mindenesetre még emeli ezen karcsú s nyúlánk ormozat szépségét.

Az ormozat alsó részén, az oltárszekrény koronázó párkányzata felett egy liliom motivumokat tartalmazó szép diszítmény van alkalmazva.

A mi ezen oltár többi szobrászati műveit illeti, azok kidolgozása nem hasonlítható ugyan az előbbi oltárok kitűnő szobrászati műveinek kiviteléhez, mindazonáltal ügyes mesteri kézre utalnak.

Megemlítendőnek vélem itt azon remek kivitelű vasgyertyatartót, mely az oltár jobb oldalán a mensa lapjához van erősítve, s vízszintes irányban mozogható karján egy szépen diszített tányér (Kertzen-teller) van alkalmazva, három gyertyatokkal (Kertzenhalter, Kertzenhülse).

Ezen vasgyertyatartó műrészletei kovácsolt vasból kalapács segélyével izlésesen s stilszerűen dolgozvá, néhol az ornamentatio áttört finomsága miatt egészen csipkeszerű.

Miután ezen vasműről később a megfelelő helyen még bővebben lesz szó, a midőn annak s a többi érdekes vasművek rajzai is közöltetni fognak, ez oknál fogva ezen kitűnő vasgyertyatartót oltárunk leírásánál csak röviden említém meg.

Tekintve ezen oltár faragványait, első tekintetre feltűnik előttünk azon szép arányosság, mely az illető művek szépségét annyira emelni képes; s valóban, ha az oltár főméreteit összehasonlítjuk az úgynevezett arany metszés aesthetikai törvényével, s számításának eredményével, nem csekély meglepetésünkre itt is találunk ezen aesthetikai törvény alkalmazására.

Végre megemlítendőnek vélem itt azon esetet, hogy ezen oltárunk éppen abban az évben készült, melyben a bártfai városházának építése megkezdődött, t. i. az 1505-dik évben s ezen összehasonlításból láthatjuk: hogy még az egyházi művészetben a hagyományos csúcsívesstyl motivumai alkalmaztattak s használtattak, midőn ugyanazon időben már a profán építészetben az előtörő s életerős renaissance styl kezdetleges elemeivel s részleteivel találkozunk. Egyébiránt általán az egyházi művészetben a gót styl hanyatló formáival a XVI. század huszas éveiben még akkor is találkozunk, midőn a profán építészetben már határozott s kifejtett renaissance stylű műrészletek alkalmaztatnak.

Az egyház nem akart túladni egy oly műirányon, melyet annyira kifejlesztett, s mely annyira felelt meg az egyház szellemének s céljainak, mert az egyház úgy a vallási reformok eszméjétől, mint pedig a hitújítással együtt járó renaissance styl kissé profán izlésű irányától természetesen idegenkedett, míg végre a kor általános áramlatának engedni volt kénytelen; s hogy a renaissance styl csak nagy nehezen tört magának utat az egyházi művészetben, ezen körülmény okát azon szoros ragaszkodásban feltalálni vélem, melylyel az egyház a hagyományos gót styl megszokott formáihoz viseltetett.

D) AZ ÚRVACSORÁJÁT ÁBRÁZOLÓ OLTÁR.

Ezen oltár áll a főhajó déli pillérsorának első falpillére mellett, a szentségház tőszomszédságában s azon rácsozattal van körülvéve, mely a szentségházhoz vezető lépcsőzetet is védi.

Nevezetes ezen oltárunk különösen kitűnő és nagy méretű táblafestményeiről, melyek még a középszekrény helyét is betöltik.

Az oltár részeinek főméretei a következők:

A mensa magassága	1.09 méter
A predella magassága	0.63 »
Az oltárszekrény magassága	1.89 »
A felrakvány magassága	3.16 »
Tehát az oltár összes magassága	6.77 méter
Továbbá a belső szekrényt elfoglaló középső képtábla szélessége	1.12 »
mely méret fele esik az oltárszárnyajtókon levő képek szélességére azaz	0.56 »

A mint már említém, ezen oltár középszekrényének a helyét egy táblakép (Tafelgemälde) foglalja el, az oltár szárnyak ajtóinak felülete nincs osztva, s így minden ajtó egy nagy képpel bír, s miután oltárunk kettős szárnyajtókkal van ellátva, e szerint az úgynevezett kettős szárnyú (Doppelflügelig) vagy dyptichonok osztályába sorozandó.

Nyitott s normális állapotban oltárunk három képet mutat, és pedig a középső helyet elfoglaló képen.

1. *Az ur vacsorájának ünnepélyes jelenete* van ábrázolva, és pedig nagyszerű

2	1	3
---	---	---

composotióban. A négyszegletű s meglehetősen jó távlatban rajzolt asztaltábla, két helyen kék sávokkal díszített fehér asztalkendővel van terítve; az asztal közepén egy köralakú, de távlati rajzban egy kerülék (oval) alakúnak látszó ezüst tálon a sült husvéti bárány látható, mellette pedig egy igen izléses, gót stylű, magas ezüst kupa vagy kanna áll. Az asztalon minden apostol előtt egy ezüst tányér, egy mai késeinkhez hasonló késsel van elhelyezve, s azonkívül még egynehány lábnélküli pohár alakú ezüst s arany serleg vehető ki az asztalon.

Fent az asztalfejen, ül az üdvözítő, nemes arczkifejezésű alakja. Kifejezésteljes arczán a jóság s szelídség honol, kis körszakált s homlokán két felé osztott, sötétbarna s vállaira omló hosszú haját visel; a kissé jobb válla felé hajló fejét körnimbusz díszíti, lilium végű kereszttel ellátva, melynek mint rendszeren, itt is csak három ága látható, a negyediket maga a fej fedvén el.

Üdvözítőnk képünkön sötét kék öltönyt visel, mely nyakát szabadon hagyja, felemelt jobbával áldva a balkezében tartó kenyeret, mely ünnepélyes cselekvény (actus) üdvözítőnk magatartásában igen találóan van kifejezve.

Az asztal mind két oldalát elfoglaló apostol alakjainak mozdulatai igen természetesek, s azok részint meglepetést, részint csodálkozást árúlnak el. Az apostolok — mint Istennek felkentjei — hosszú hajjal és szakállal vannak ábrázolva, ruházatuk egy alsó öltönyből, s egy külső palástból áll, mely utóbbinak redőzetei némely helyen igen festői hatással vannak elrendezve és idomítva; az apostolok alacsony és támnélküli padokon ülnek.

Ezen jelenet alakjainak csoportosítása s elhelyezése igen élénk, természetű, ünnepélyes s kifejezésteljes. A rajz mindenütt correct, az arcok és kezek szorgalommal, s a német iskolát jellemző bizonyos élességgel s pontossággal kidolgozva, a színezet élénk s nedvteljes, s általában véve ezen festmények feltűnően hasonlítanak a keresztoltáron levő, s fentebb már megismertetett festményekhez, s így miután a mester monogramma itt is hiányzik, feltehető, hogy ezen oltár képeit is az urunk születését ábrázoló, valamint a keresztoltár képeinek mestere festé.

A baloldali oltárszárnyon látható:

2. *Melchizedek, Salem királya, az első vérnélküli áldozatot az Úrnak bemutatva.* Melchizedek, főpapi díszben, süveggel fején, hosszú palástban áll egy oltár előtt, s felemelt jobbában kenyeret, baljában pedig borral telt arany kelyhet tartva, mint király szokás szerint első vér-

nélküli áldozatot mutatja be az úrnak. A kép elő és háttérében Melchizedek környezete látható, melynek két, az oltárhoz közelebb álló tagja hosszú s csavart törzsű égő viaszgyertyáikkal a jelenet ünnepélyességét még emelik.

Műtörténeti szempontból igen érdekes szerkezetű itt az oltár, t. i. az oltár mensáján áll a félköríves architecturával bíró ciborium, mindkét oldalán gót stylú gyertyatartókban helyezett égő gyertyával, az oltár a helyiség többi részétől függönyök által van elválasztva, ily oltárfüggönyök használtattak a XII. századtól kezdve egészen a XIV-dik század végeig, az úgynevezett ciborium oltároknál, a mint azt a velencei sz. Márk bazilikájának, valamint az a bécsi sz. István dóm némely oltárán még észrevehetők.

Az ily függönyök gyakran drága aranszövetű kelmékből s szőnyegekkel állottak, az oltárképünkön lévő függöny sötét-kék, mondhatni fekete színű.

A Melchizedek vérnélküli áldozatának jelenete gyakran vonatkozik az oltári szentségre, itt vonatkozással van a középső képen festett utolsó vacsorára.

A középképre vonatkozik egyszersmind az oltár jobb oldali szárnyán levő kép, melyen látható:

3. *A manna hullása a pusztában.* Itt a manna tallér nagyságú, fehérszínű lepények alakjában esik az égből, a nép csészékben s nagy tálakban iparkodik a mannát felfogni s gyűjteni; sőt az előtérben álló férfi alak kiterített fehér palástjával iparkodik az ég áldásából a maga részét kivenni.

Miután itt a szárnyajtók osztatlanok s csak egy képpel bírnak, természetes, hogy egy ily kép, csekély szélessége mellett igen magas, s így az előtérben csak pár alak férhet el; s hogy a képtáblák szerfeletti magassága ellensúlyoztassék, s maskiroztassék, erre nézve a kép felső részét számárhátú gót ívezetű architectura foglalja el.

Az említett három oltárképtábla alapja síma aranyozással bír, és pedig minden diszítménnyel; a rámazat pedig szép gót stylú levéldiszítménnyel van borítva.

Zárt állapotban négy képtábla látható, melyek lapjai osztatlanok, s így hasonlóképen itt is minden szárnyajtóra egy-egy kép esik; megjegyzendő, hogy az oltár két hátulsó ajtaja is 1 és 4 nem mozogható. A képek e következő alakokat ábrázolják:

1. *Sz. Egyed apát,* templomunk védszentje nagyszerű felfogással van festve, arcza fiatal, szakáll és bajusz nélküli, fején alacsony, három szegletű, fehér, selyemszövetű s XIV. századbéli formájú apátsüveget visel, majdnem az egész alakját egy sötétzöld színű, szép redőzetű palást takarja be, melle egy nyíllal keresztül lőtt, balkezeében püspöki bottal, míg jobb kezével a mellette álló özet simogatja.

1	2	3	4
---	---	---	---

2. *Vir dolorum,* üdvözítőnk kinszenvedésteljes alakja, sebeit mutogatva, körülvéve a kinszenvedés eszközeivel, látható ezen a képtáblán, s miután a művész a képtábla keskenysége miatt több alakot egész nagyságukban nem festhetett, ez oknál fogva két bakó legény fejét, a gúny és szidalmazás kifejezésével festé a főalak mindkét oldalán. Itt különösen az üdvözítő nemes arczkifejezése igen találóan s valódi mesteri bevégezettséggel van visszaadva, így nemkülönben a mezítelen test tagjai is természetű modellirozással bírnak, s látszik, hogy művészünk az emberi test anatómiáját a természet után szorgalmasan tanulmányozá, mert itt nem követve a test izmainak túlságos előtűntetését — a mint az különösen Dürernél előfordúl, művészünk e tekintetben az emberi test izomzatánál inkább már az olasz iskola természetesebb s e szerint szebb alakítási műirányát követé.

3. *Szent Mária,* mint fájdalmas anya, imára összetett kezekkel van ábrázolva, a szűz hosszú és redődús sötét-kék színű palástot visel, mely részben a fejét is befödi. Az alak itt is kalapácsal, fogóval, és harmincz ezüst pénzzel, mint a kinszenvedés s árulás jelvényeivel van körülvéve.

Végre 4. Sz. *Borbála*, egyik kezében a toronynyal, mint jelvényével van ábrázolva, ruházata és palástja szép redőzetben ömlik le keskeny vállairól, a másik kezével az arcát befedő fátyolt lebbenti fel, arca szép fiatal, kifejezésteljes, s feje körnimbussal körülvett.

Ezen négy külső képen levő alakok háttére égszín kék, azonfelül a sz. Egyedet s sz. Borbálát ábrázoló képtáblán a felső gót architectura alatt egy felette szép diszitményű szőnyeg van festve, melynek motivumai megfelelnek a gót styl korszakában divó hullám vonalú diszitmény elrendezésének; a szőnyeg alakja sötét kék, a gót stylű levéldiszitmény zöld, továbbá az egyes mezőkben fehér s veres szirmú virágok kellemes hatással váltják fel egymást.

A mi pedig ezen oltár festményeinek kivitelét illeti, az, ha nem is oly kiváló szépségű, mint az úr születését ábrázoló oltáron, mindazonáltal ezen képek is templomunk műbecsű középkori festményei közé sorozandók.

Ezen oltár predellájának kellő közepén egy kiálló consola van alkalmazva, melyen eredetileg feszület vagy az oltári szentség állíttatott ki, ezen feltevés igazolására szolgál a consola mindkét oldalán, a predellán festett két térdelő angyal, igen diszes s stilszerű füstölőket tartva kezeikben. Ezen angyalok fűrtös szőke hajjal, hosszú lebegő fehér ruhában, s hegyes végű szárnyakkal vannak ábrázolva, ép oly stylben s oly nagyszerű fölfogással, a mint azt Schongauer által festett angyalok átszellemült s könnyüded alakjain tapasztaljuk. A predella alapszíne fekete, mely színtől a világos ruhájú angyalok igen festőileg s előnyösen válnak el.

A mi pedig oltárunk felrakoványát vagy ormózatát illeti, erre nézve okom van gyanítani, hogy az oltár ezen része már újabbkori, de a renovatio oly annyira stilszerű s lelkiismeretes, hogy a különbséget csak a műrégész gyakorlott szeme képes észrevenni.

A középszekrény felett az oltár tengelyén egy közép toronyfi emelkedik, melynek csinos meny-nyezete alatt, egy nyolczoldalú kiugró consolán a jó és rossz lelket serpenyőjében mérő sz. Mihály angyal csinos szobra áll, s míg baljában a mérleget tartja, addig felemelt jobb kezében a keresztmarkolatú egyenes pallost magasra emeli; a mellén csattal megerősített hosszú palástjának külső kelméje zöld, ellenben bél-lése piros színű.

Ezen középső toronyfit mindkét oldaláról a szokásos alacsonyabb s kisebb toronyfiak helyett itt egy kissé lapos gót architectura fogja körül, mely két sarok fialából s egy késő kori mérművel ellátott számárhátú ívezetből áll, melynek legfelsőbb csúcsát kereszttrózsák diszítik.

Ezen két sarok toronyfihoz a szárnyajtók felett levő számárhátú ívezet símúl, mely utóbbinak belmezejét későkori halhólyag forma motivumokból álló diszitmény tölti ki. Ezen oltár felrakványa tehát csak az említett Sz. Mihály szobrával bir, a felrakvány többi része a közép alaknak csak mintegy háttérül s decoratiójául szolgál.

Meglehet, hogy ezen oltár tornyozata időközben megromlott, s csak későbbben a még megmaradt műrészletekből állíttatott össze, a hiányzó műrészleteket lehetőleg az eredetiekhez hasonló részletek által iparkodtak pótolni, a mi ezen az oltárnál csak félig sikerült, mert a tornyozat aranyozása igen halvány s kissé zöldes, továbbá a pálcázat (Stabwerk) némely helyen ninesen valóságban kimetszve, hanem csak festékkel van megjelölve.

Mindamellet ezen oltárunk is különösen aranyalapú festményeivel még igen szép hatású s a szekrény (itt közép kép) csekélyebb szélessége miatt magassági méretei is arányosabbak, mint a hasonló magassággal bíró, urunk születését ábrázoló oltára, melynél a széles felrakvány az arcadívezeti hevederív bekezdése által nem fejlődhetett ki teljesen.

E) A SZ. ANDRÁS OLTÁRA.

A templom déli oldalához 1482-ik évben hozzáépített kápolnák egyike, a templom tornya és a főbejárás előtti előcsarnok közt foglal helyet, mely kápolna, oltárának védszentjétől sz. Andrástól nyeré elnevezését. Magának a kápolnának s műrészleteinek leírását fentebb az illető helyen már közlém, ez alkalommal vizsgáljuk meg közelebbről ezen kápolna oltárának arany alapon lévő festményeit, melyek mind kivitel mind pedig compositio tekintetében templomunk kiváló festményei közé sorozhatók.

Ezen oltárunk áll a kápolna keleti fala mellett, jelenleg azonban sem a kápolna, sem pedig az oltár eredeti rendeltetés szerint nem használtatik, miután a kápolna nagy részét az ötvenes években készült sz. sír sziklabarlangja foglalja el, és pedig annyira, hogy a kápolna oltárához már alig lehet férni. A kápolna ezen új rendeltetése következtében oltárunk természetesen nem használtatik, és poros s sötét zugában csendesen várja kiszabadulását, mely későbbben bizonyosan be is fog következni, midőn a régi művészetet jobban méltányló s becsülő nemzedék ezen kiváló oltárművünk számára vagy a templom belsejében, vagy pedig valamely muzeumban díszes s műbecsének megfelelő helyet fog kijelölni; addig azonban nyugodtak lehetünk, mert oltárunk igen biztos s könnyen nem is közelíthető helyen van deponálva, tehát minden stylelles újítástól vagy véletlen megsérüléstől kellően biztosítva van. Kíváncsú lenne azonban a festmények jó karbani fentartása czéljából ezen oltárt évenként legalább kétszer leporozni, s egyéb pizsoktól megtisztítani.

Különben én azt hiszem, hogy ha templomunk jelen restaurációjánál a sz. sír meg is hagyatnék, oltárunk tekintve annak kiváló műbecsét minden bizonynyal a templom belsejében fog felállítatni, és pedig legcélszerűbb lenne azt a templom északi fala mellett elhelyezni, hol nem lenne annyira romlásnak kitéve.

Oltárunk nem bír szobrászati művekkel, miután úgy a szekrény helyén, mind pedig a felrakványon csak festmények vannak elhelyezve. Az oltár szokásos tornyozatos felrakványa helyett találunk itt legelső alkalommal egy oly szerkezetet, mely csúcsfalakat (Giebel) utánzó, háromszög alakú lapokat képezve, különösen a kisebb mellékoltárok bevégezéseül, bekoronázásául a középkorban gyakran alkalmaztatott.

A sz. András oltárának középrészén hasonlóképen két ily háromszögű (Wimperg) csúcsos lap emelkedik, valamint a két oltárszárny tetején is vannak ily Wimpergek alkalmazva, melyek felső lapja festményekkel díszített, s horonnyal párkányzott széle pedig levél csomókkal, s a csúcs díszes kereszt-rózsákkal van ellátva, ezen egyszerű és az építészetből vett csúcsok által akarván jellemezni a felrakvány azon pyramidalis silhouettjét, mely a gazdagabb és diszesebb kivitelű oltároknál rendesen előfordúl.

Ily háromszögletű csúcslapokkal bíró oltár, templomunkban még három helyen előfordúl, volt még egy negyedik is, t. i. a nem minden ok nélkül sz. Borbálának gyanított oltára, de ezen, a szekrestye feletti úgynevezett Katalin kápolnájában álló oltárművünk már eltűnt, csak a mensája, továbbá az oltár felrakványát képező egy ily háromszögű csúcslapja marad még reánk.

Oltárunk középső képtáblájának kellő közepén, a két képmezőt elfoglaló lapján sz. András álló s méltóságteljes alakja van ábrázolva, mely képen kívül a középső képtáblán még hét kép veszi körül a sz. Andrást ábrázoló főképet; továbbá a két, bezárható, oltárszárny ajtajának belső felületén, mindkét oldalon még három-három kép foglal helyet, úgy hogy ezen beosztás szerint oltárunk normalis nyitott állapotban, összesen 14 képet foglal magában, oly tekintélyes szám ez, melyet középkori gót oltárainknál nagyon ritkán találunk. Bezárt állapotban pedig a szárnyajtók külső felületén összesen még hat kép foglaltatik.

Ehhez hozzáadva az oltár felrakványát képező négy csúcsalapon lévő hat képet, oltárunk összesen 26 képpel dicsekedhetik, s a mi a képek számát illeti e tekintetben, templomunk egy oltára sem mérkőzhetik a sz. András tiszteletére szentelt oltárral.

Az oltár méretei nem nagyok s a következők:

A mensa magassága, az egy lépcsőfokkal együtt	1.47 méter
A predella »	0.57 »
A középszekrény helyét elfoglaló képtábla magassága	1.79 »
A wimperg-féle csúcsok magassága	0.94 »
E szerint az oltár összes magassága	4.77 méter
A képtábla szélessége	1.44 »
Egy szárnyajtó szélessége az előbbinek fele	0.72 »

A képek a mellékelt idom szerint e következő rendben elhelyezvék:

1. *Sz. András* apostol méltóságteljes s igen finom kivitelű, jól rajzolt alakja foglalja el a képtábla legnagyobb részét; kifejezésteljes fejét körnimbus veszi körül, ősz haja homlokának közepén ketté osztott, bajusza és hoszu szakállá szinte ősz. Jobb kezében X alakú úgynevezett András keresztet tart, míg a köpenye által eltakart balkezén egy középkori kötésű csattos s nyitott könyv nyugszik.

18	15	16	17	
12	2	1	8	9
13	3		7	10
14	4	5	6	11

Sárgás színű és gótstylű ornamentatioval diszitett alsó ruha felett egy bőredőzetű sötét-zöld színű palástot visel, a kép arany háttére sajtolt szőnyeg diszitménynyel bir.

Ezen a képen az úgynevezett András keresztje, nem faragatlan két fatörzsből áll, a mint azt a Liptó megyében fekvő sz. András templom oltárán¹ vagy pedig a besztercebányai templom tornyán² találjuk, hanem e kereszt két gyalult léczből vagy deszkából készült.

2. *Sz. Cosmas és Demjén (Damian)* az egyházi és középkori festményeken majd nem mindenütt együtt vannak ábrázolva, mert testvérek voltak.

Ezen két alak mindegyikének a kezében egy szelencze alakú edény (Büchse) látható, miután mint orvosok sikerrel gyógyítottak, sőt csodákat is tettek, azért az orvosok és gyógyszerészek védszent jeiül tiszteltettek.

Igen érdekes ezen két alak ruhaviselete; polgári állású férfiak lévén, a művész azokat csakis az akkori középkori polgári viseletű ruházatban festheté.

Sz. Cosmas fején szürke süveget visel, sötétkék színű, hosszú, redőzetnélküli öltönye prémmel szegélyezett; míg a mellette álló Demjén, fején kucmaalakú süveget hord, talárszerű hosszú palástja piros alsó ruhája pedig sötét-zöld színű, s mind a két alak feje körnimbussal körülvett. A kép háttérében parapetszerű fal látszik aranyozott hátlattal.

3. *Sz. Márton és sz. Lőrincz*, Sz. Márton rendesen lóháton és páncélban mint római lovag van ábrázolva, itt azonban helyszűke miatt álló helyzetben pallosával vágja le köpenyének egy részét, melyet egy földön csúszó s csak egy ingben öltözött nyomorék kezeivel felfog. Feltűnő, hogy ezen a képen sz. Márton sisak helyett hercegi süveget visel. A mellette álló szent Lőrincz mint diacon van ábrázolva, s míg leeresztett jobbában a mártyr halálának eszközét, jelvényét a vasrostot tartja, addig a baljában tartó szép s diszes kötésű nyitott könyvből olvasni, imádkozni látszik. Épen ily állásban van sz. Lőrincz is a 3-dik szám alatt leírt Mária oltárának felrakványában mint szobor idomítva; feje fedetlen s körnimbussal körülvett.

4. *A keresztre feszített üdvöztő* körülvéve a keresztfa alatt álló Mária és Jánossal

¹ Lásd MYKOVSKÝ értekezését: A liptó megyei középkori műemlékekről az *Archaeologiai Közlemények* XI-dik kötetének II. füzetében, hol egyszersmind a sz. András szobrának rajza is foglaltatik.

² Lásd az *Archaeologiai Közlemények* VII. kötetének I. füzetét, hol annak 16-dik lapján a besztercebányai templom tornyán lévő sz. András szobra rajzban szemlélhető.

látható ezen a képen, üdvözítőnk tövissel koronázott s dicsfényvel körülvelt kifejezésteljes feje jobb vállára hajlik; keresztre feszített kezei majdnem vízszintes irányúak, lábai egymás fölé téve egy szöggel leszögezve. A kereszt jobb, tehát a kép baloldalán álló fájdalmas szűz szokásos sötét-kék színű bőredőzetű köpenyében van burkolva, kezeit imára kulcsolva; a kép jobb oldalán álló sz. János apostol, — üdvözítőnk ezen kedvencz és hű tanítványa — jobbját és tekintetét a keresztfán függő mestere felé fordítja, piros, bő palástjának redőzete nagy partiekben rendezett. A kép háttérét hegyekkel körülvelt város képezi.

5. Ezen, az oltárképtábla kellő közepére eső, és sz. András képe alatt levő képmezőn *Szent Mária* mellképe látható, a szűz kezeit mellén keresztre tartja, továbbá egy csinos gót stílusú fibula-csattal mellén megerősített sötét-kék színű palástja körnimbussal körülvelt fejét is befedi. Arczkifejezése szelid s nemes.

6. *Pieta*; a keresztfá alatt ülő fájdalmas szűz ölében fekszik Krisztusnak a keresztfáról levett holtteste, tövissel koronázott fejét a háttérben álló Arimathia támogatja kezével; a kereszt másik oldalán sz. Magdolna látható, kezében olajat tartalmazó edényvel.

7. *Magyarországi sz. Erzsébet és sz. Ágnes*; szent Erzsébet alakja correct rajzánál fogva különösen kiválik a többi alak közül, fátyolozott fején királyi koronát visel. A jobb kezében levő tányérból, egy csúszó béna koldusnak kenyeret osztogat.

A mellette álló sz. Ágnes szűz, fején koronával, sötét-zöld színű bőredőzetű palástja majdnem egész alakját befödi, ölében kis báránnyt tart, melyre jobb kezével mutat.

A háttér itt is aranyozott.

8. *Sz. Bruno*, a Karthausiak fehér szerzetes öltönyében, baljában egy nyitott könyvet, jobbában pedig egy feszületet tart, mely utóbbinak tetején egy nyolcz ágú csillag látható, haja rövidre nyírott s tonsurával bir; a mellette álló *mathai sz. János* (Sz. Johannes de Matha), a trinitarius szerzetes rend egyik alapítója, itt violaszín hosszú szerzetes ruhában van ábrázolva, feje tonzurás s nimbussal körülvelt; balkezeében békóvasat, jobbában pedig zárt könyvet tart.

Az oltár jobb szárnyán pedig a következő jelenetek s alakok ábrázolva:

9. A kép baloldalán *Sz. Sebestyén* fatörzshöz kötelekkel megerősített alakja áll, teste nyilakkal átlőtt, mellette egy ismeretlen pápa alakja, hármassal koronával (tiarával), s hosszú biborpalástban térdel, kezei imára összetéve, bátran s megadással nyújtja mezítelen nyakát a mellette álló veres ruhás bakónak, ki keresztmarkolatú egyenes hosszú pallosát két kézre fogva, suhintásra fölemeli. A pápa feje körül itt hiányzik a többi alakoknál előforduló nimbus, s miután több pápa pallos általi vértanúhalált szenvedett, itt a pápa neve meg nem határozható, s pedig annál kevésbbé, mert itt a jelvények egészen hiányoznak. A kép háttérét egy hegyes tájkép foglalja el, egy tornyokkal s falakkal megerősített várossal, mely utóbbinak tornyai, bástyái, sánczai s egyes csúcsfalú házai műtörténeti szempontból felette érdekesek, mert a művész rendesen olyforma tornyokat és házakat festett, melyek alakra nézve a művész korának megfeleltek; sőt gyakran oly építményeket, melyeket a művész tartózkodási helyén mindig maga előtt látván ezen építmények alakja a művész emlékezetébe mélyen vésődött be, s képzelő tehetségére, különösen a városok s építmények festése vagy compositiója alkalmával természetesen nagy befolyással volt.¹ Miután templomunk egykori magas tornyának alakja s kinézése, — régi rajzok hiánya miatt — előttünk még ismeretlen, ez oknál fogva iparkodtam a templomunk régi oltárain háttérül szolgáló városok és tornyok alakjainak rajzait gyűjteni, hogy idővel összeegyeztetve ezen rajzokat az okmányokban előforduló leirással, legalább megközelítőleg megalapítható legyen tornyunk egykori kinézése.

10. A kép jobboldalán *sz. Kristóf* vállán hordva a gyermek Jézust, s a jobb kezében gyökere-
restől kiszakított fára támaszkodva van ábrázolva, midőn a gyermek Jézust a folyóvizzen keresztül viszi.

¹ Így látunk például Dürer festményein s rézmetszetein tényleg oly alakú építményeket, a minők akkoriban Nürnbergben s egész Németországban léteztek.

A folyó partján sz. *Makárius* remete egyik kezében lámpással, közeledni látszik sz. Kristóf felé, mintegy meg akarván veszélyes útját lámpásával világítani; a kép háttérében egy zárda alakú s kőfallal körülvett építmény látható.

11. A jobb oltár-szárnyajtó legalsóbb részén a sárkánynyal viaskodó *szent György* fehér lovon ülő pánczélos lovag alakja látható, a midőn hosszú nyelvű lándzsáját a földön hentergő sárkány nyitott torkába döfi; a fehér ló ügetése kissé nehézkes, a kép háttérében látható a térdelő királyleány, koronával fején, s egy megerősített vár.

Ezen oltár balszárnyának felülete — a jobboldalinak megfelelően — szintén három képkeretre osztott, legfelsőbb részén látható:

12. Sz. *Antal* remete, egyik kezében könyvvvel, a másik kezével sajátos T alakú botjára támaszkodva, fején kucma alakú főveget visel, mellette látható jelvénye: egy disznó.

Sz. Antal mellett sz. *Borbála* áll, fején koronát, s alsó ruházata felett pedig sötét-zöld színű bőredőzetű köpenyt visel, egyik kezében jelvényét a tornyot tartja, mely utóbbira jobbjának mutató ujjával mutat. A kép háttérének egy részét is egy parapettszerű falazat foglalja el, a háttér felső része aranyozott.

13. A bal-szárnyajtó középső képtábláján két ismeretlen szent alak van festve, mind a két alak különös alakú szőrös kucsmában, egyik kezében a martyrság jelvényét az egyenes pалlost, a másikban pedig egy pálmaágot tartva. Az első alak egy polgári prémes zubbonyt, a másik pedig a fehér alruha felett egy sötét színű palástot visel. S miután ezen két szent alak jellemzőbb jelvényekkel nem bír, e miatt azok meghatározása nagyon meg van nehezítve.

14. A balszárny legalsóbb mezején látható az imádkozó *Jézus a Getsemane kertben*. körülvéve alvó tanítványai által, a kép háttérében kivehető a deszkapalánk nyitott kapuzatán kisérétével berohanó Judás.

A mint már feljebb említém, ezen oltárunknál a tornyos ormózat helyét, négy háromszög alakú csúcslap (Giebel) foglalja el, melyek közt kettő az oltár középtábláján, a másik kettő pedig az oltárszárnyajtók felett emelkedik.

Ezen háromszögű csúcsokon tehát a következő jelenetek ábrázolják:

15. *A három király ajándékot hoz az új-szülöttnek*, Jézusnak, ki a szűz ölében ülve, kezét áldólag emeli fel a jövevényekre.

16. *Keresztelő sz. János* ülve van ábrázolva, baljában egy könyvet tart, melyen egy kis báránka fekszik, a szent János jobb kezének mutatóujja a báránka felé van irányozva; különös, hogy keresztelő sz. János a szepes-olaszii s más keresztelő medenczéken ép ily alakításban fordul elő, s rá mutatva a báránpra a szent írás e következő helyét illusztrálja;

«Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata Mundi». — Az oltár ajtói felett emelkedő két háromszögű csúcsban

17. és 18. Két ismeretlen szent püspök mellképe látható, figyelemreméltók itt a püspöki jelvények, úgymint süvegek és pedumok stílszerű alakításai így a süvegek — infulák — még alacsonyak s háromszögű alakúak, a püspöki bot felső része — a feje — egyszerűen hajlitott végén csinos s gót stíli levél csomóba végződik, továbbá a casula vagy pallium egyszerű, de mégis izléses csattal bír. Miután pedig sz. Adalbert és sz. Egyed szobrai s képei templomunk több helyén együtt találhatunk, valószínű, hogy ugyanazon szentek itt is együtt ábrázolják.

Ha ezen oltár szárny-ajtói bezáratnak, akkor az oltár felső részén lévő két-két háromszögletű csúcs egymást tökéletesen fedi, úgy hogy oltárunk bezárt állapotában két csúcsfal van koronázva; ezen csúcsok, mint a gótépítészetben előforduló csúcsfalak (Giebel) levélesomókkal (Krabben, Giebelblummen) s rendes kereszttrózsával vagy keresztvirággal díszítvők.

Bezárt állapotban, a két ajtószárny külső felülete három-három képmezőre osztott, összesen tehát hat képtáblája van, a következő tartalommal.

A balszárny legfelsőbb részén:

1. *A szűz Máriának üdvözlését hozó angyal* látható, térdelő helyzetben, fürtös aranszőke hajjal, s igen finomul kidolgozott arczczal, bőredőzetű fehér ruházata, valamint piros tollú s hegyes végű szárnya élénken emlékeztet a Schongauer által rajzolt kedves s szelid kifejezésű angyalalakokra. Kezében egy lebegő szalagot tart az angyali üdvözlésre vonatkozó legendával, melynek egyes betűi, XV. századbeli nyúlánk alakítással bírnak:

$\frac{1}{2}$ ave $\frac{1}{2}$ gratia $\frac{1}{2}$ plena $\frac{1}{2}$ $\widetilde{\text{dnus}}$ $\frac{1}{2}$ tecum $\frac{1}{2}$.

	8		7
	1		2
	3		4
	5		6

2. Az előbbi kép pendantját képezi a jobboldali oltárszárny felső részén, épen szemközt az előbbivel fekvő s a *térdelő szűz Máriát ábrázoló* képtábla, mely képen a szűz nagyszerű fölfogással festett, nemes tartású s szelid arczkifejezésű alakja, finom metszésű kezeit mellén keresztbe téve egész odaengedéssel s alázattal fogadni látszik az angyal üdvözlését. A szent lélek egy fehér galamb alakjában, körülvéve arany dícsfénnyel lebeg a szűz felett. A szűz sötét-zöld palástja redőzetének szorgalmas kidolgozása élénken emlékeztet Dürer Albert mesteri modorára.

3. A balszárny közepén *szent Katalin* alakja látható, fején koronát visel, szép haja vállaira ömlik kétfelé, egyik kezében jelvényét a tört fogas kereket, a másikban pedig vértanui halálának eszközét, egy egyenes s keresztmarkolatú pallost tart.

4. A jobbszárny közepén lévő képtáblán

Sz. Margit van ábrázolva, a fölemelt jobbujában tartott s keresztbe végződő hosszú nyelvű lándzsát a lábainál tekerődő sárkány felé döfésre irányozza. A sárkány t. i. a gonosz szellem vagy a sátán jelképe, mely utóbbi a szent írásban határozottan nagy sárkánynak vagy öreg kigyónak neveztetik. Az egyház folytonos harcztot visel a sátánnal. Hol a keresztyénység elterjed s győz, ott a kereszt is győz a sátán felett.

5. A balszárny legalsóbb részén

Sz. Dorottya látható, kezében tartva a virágokkal s gyümölcsessel telt kosarat. — Végre

6. Az előbbi képtáblának átellenében, tehát a jobbszárny legalsóbb részén

Sz. Krisztina nemes tartású alakja van festve, kezében jelvényét, a nyilat tartva.

Ezzel be van végezve az oltár szárnyajtóin lévő képek cyclusa, megemlitendő még a két háromszög alakú csúcs hátulsó felületen levő két kép, melyek közt a

7. számú *Ysaías*, a 8-dik számú pedig *Elias* prófétát ábrázolja, a lap kis mérete szerint ezen alakok mellképben festvék, feliratos szalagokat tartva

$\frac{1}{2}$ *Ysaías* . prop'eta $\frac{1}{2}$

$\frac{1}{2}$ *h Elias* . propheta $\frac{1}{2}$

minuskulákból álló feliratokkal.

Ezen oltár, aránylagosan véve, alacsony predellájának felülete patronirozott s csinos szőnyeg diszítménnyel bir; és sem a predella, sem pedig az oltár mensája nem bir behuzással, (Einziehung) hanem egyenes oldalakkal határolt.

Tekintve ezen oltárunk festményeinek egyes alakjait, feltűnik előttünk mindenekelőtt a contour rajz bizonyos keménysége s merevsége, a mely jelleg különösen a német iskola régi műveit oly határozottan jellemzi, továbbá az öltözet nagyszabású s még nem aprított redőzete is az ó német iskoláé, s végre szent György lovának alakítása is merev még, lábai nyújtottak, egyenesek s egymás mellé rakvák, ép úgy, mint azokat a XIII. és XIV-dik századbeli lovagpecséteinken találjuk. A festmények tehát ezen oltárunk régi korára látszanak utalni, s miután a templomhoz hozzáépített sz. András kápolnájának építése később,

azaz 1486-dik évben végeztetett be teljesen, igen valószínű, hogy kápolnánk építésénél régibb oltárunk eredetileg a templom hajójában állhatott valahol, s csak későbbben 1486-dik évben, a szent András kápolnájának hozzáépítésének bevégezése után, tétetett át a mostani helyére.¹

Átalában véve ezen oltárunk mind műtörténeti, mind pedig művészeti becse nem csekély, s kár, hogy mesterének monogramma az oltár festményein hiányozván, ezen oltármű mestere nem puhatolható ki oly könnyen, és pedig annál kevésbbé, mert ezen oltár festményei kivitel és styl tekintetében templomunk többi oltárműveink festményeitől egészen elütnek.

Ezen táblafestmények háttére arany lévén, a szentek egyes álló alakjai a fénylő aranyalaptól sötétén válnak ki, s ennek következtében oltárunk a byzanti aranyalapú (mozaikok) rakművek és emaillok hatásával bir, mely hatás természetesen igen emeli oltárunk szépségét s érdekes régiségét.

A mint már említém, a szent András kápolnában, az ötvenes évek elején, a szent-sír kissé szinpadias alkotmánya állíttatott fel, mely kápolnánk belsejét majdnem egészen betölti; e miatt oltárunk jelenleg már nem használtatik, s nehezen hozzáférhető; reménylem azonban, hogy templomunk restaurációja alkalmával ezen oltár tisztességesebb s műbecséhez méltóbb helyet nyerend.

F) SZ. MÁRIA OLTÁRA.

Ezen oltárművünk, a templom déli mellékhajójához 1486-dik évben hozzáépült részének azon kápolnájában áll, mely rendesen *Mária* vagy — miután későbbben abban Serédy Gáspár márványtumbája állíttatott fel, Serédy kápolnájának is nevezetik.

Ezen oltárunk több tekintetben nevezetes; így ez az egyedüli oltárművünk, melynek készítése éve egy Rómában 1463-dik évben kelt indulgentiális okmány által pontosan meg van határozva, továbbá oltárunk nevezetes az oltár szárnyajtóin levő féldomborművű képcycclusánál fogva is, s utóbbi tekintetben hasonlít a löcsei főoltárhoz, valamint a beszteerczebányai sz. Borbála oltárához.

Az oltár főméretei a következők:

A mensa magassága	1.49 méter.
A predella magassága	0.46 »
A szekrény magassága	1.81 »
így az oltár összes részeinek magassága	3.76 méter.
A belső szekrény szélessége	1.36 »

mely méret fele azaz 0.68 megfelel az oltár szárnyajtóin lévő képtáblák szélességének.

Megjegyzendő, hogy ezen oltárunk felrakványa már egészen hiányzik, s csak a sz. Sebestyén szobrocskája marad még fenn, mely e templom depositóriumában őriztetik, ez oknál fogva a hiányzó felrakvány a magassági méretek feljegyzésénél nem is fordul elő.

Az oltár szekrényének belső része két mély oldalhorony által szegélyeztetik be, s az így támadt középső fülkének felső része, mennyezetet képező csúcsívezetes diszítmény által koronáztatik meg, mely fülke polygonal mélyedésében a gyermek Jézust tartó szent szüz szobra áll, koronával fején, s baljában jogart tartva, tehát itt mint a mennyek királynéja van ábrázolva.

Ezen szobor alakítása, a ruharedőzet művészies kidolgozása, valamint a részletek, úgymint a

¹ Lásd HENSZLMANN IMRE értekezését a *Kunst und Alterthum in Oesterreich* című munkában; melyben ezen oltár koráról ekkép nyilatkozik: Der älteste unter den Altären scheint der gegenwärtig in der Andreas-Kapelle befindliche zu sein. Er enthält in 4 Abtheilungen, jede mit einem einfachen Giebel über sich, mannigfache Heiligenbilder auf Goldgrund, in einfacher Composition von wenig Figuren. Da die jetzige Kapelle neuer als der Altar selbst zu sein scheint, mag er ehemals einen anderen Platz eingenommen haben.

hajazat, a kezek s az arcz finom kivitele mesteri kézre utal. A fülke háttere csinosan ornamentirozott függönynyel fedett, mely felett az arany csillagos kék ég boltozata látszik.

Az oltárszekrény belsejében lévő horonyokban, csúcsíves stylű oszlopos architectura által szegélyezett fülkékben a következő kisebb szobrocskák állanak, és pedig:

A baloldali horony felső fülkéjében sz. Péter apostol szobrocskája áll, melynek megfelel a jobb-oldali horony felső fülkéjében lévő sz. Pál csinos kivitelű szobrocskája, az utóbbi alak baljával az egyenes pallosra támaszkodva, a jobb kezében tartott nyitott könyvből olvasni látszik. A baloldali horony alsó fülkéjében sz. Kunigunda II. Henrik király nejének szobrocskája áll, jobbkezeében tartva egy tornyos templom kis mintáját. Rendesen azon szentek, kik templomok alapításával s építésével érdemeket szereztek magoknak, egy templom kis modeljének jelvényével ábrázoltatnak, így sz. Gothárd, II. Henrik, sz. Petronius is az általa épített bolognai dom mintáját tartja, továbbá sz. Lipót Ausztria patrónusa, s végre szent Virgilius a salzburgi dom építője.

A jobboldali horony alsó fülkéjében pedig sz. János evangelista szobrocskájával találkozhatunk.

Az oltárszárnyajtók belső felületén négy képtábla foglaltatik, féldomborműben ábrázolva, a szüz Mária életére vonatkozó főbb mozzanatokkal, és pedig a következő sorrendben:

1. A baloldali oltárszárny felső részén:

Az angyali üdvözlés jelenete ábrázoltatik, a kép jobboldalán egy imázsámoly mellett térdel a szüz, tagmozdulatai által kifejezve azon meglepetést, melyet a megjelenő angyal reá gyakorolt. A szüz előtt egy angyal féltérden állva s jobbját áldólag emelve foglal helyet, a balkezeében levő szalagon olvasható:

• Ave Maria gratia plena •

az angyali üdvözlésre vonatkozik.

2. A jobb szárny felső képtábláján *a szüz látogatása Erzsébetnél* van ábrázolva, hol Erzsébet középkori német ruha viselésében a ház ajtaja előtt kezeit nyújtva a látogató szüznek, szívélyes üdvözlését viszonzni látszik. Ezen két alak igen természetes s élénk alakítású, a test mozdulataiban a kedves meglepetés s öröm érzete igen találóan van kifejezve s visszaadva. A háttér egy kösziklás hegyes vidéket ábrázol, melyen keresztül egy lombos fákkal szegélyezett út vezet.

3. A balszárny alsó képtábláján *az üdvöztető születése* ábrázoltatik, hol a szüz felbontott s vállaira ömlő hosszú hajjal, kezeit imára összetéve, a földön pólýában fekvő gyermek Jézus előtt térdel, míg a kép más oldalán József gyönyörködni látszik az újszülöttben. A háttérben egy nyitott fedelű istállóban ökrök és öszvérek fejei kandikálnak ki. — Végre

4. A jobboldali oltárszárny alsó képtábláján *a három keleti böles* van ábrázolva, midőn az újszülött Megváltónak hódolatukat kifejezve, ajándékot hoznak. A kép baloldalán ül a szüz, ölében a gyermek Jézust tartva, előttük térdel az ősz szakállú Gáspár, egy stylszerűleg díszített csinos kincsszekrénykét nyújtva a megváltónak, ki is az ajándék elfogadásának jeléül kezeivel a nyitott szekrénybe nyúl. A háttérben Menyhért a füstölő edénnyel, és Boldizsár a serleggel vehető ki, mely utóbbi böles az újszülött iránti tiszteletének s hódolatának jeléül a fején levő koronás süveget levenni készül.

Ezen oltárnak itt elősorolt féldomborművű képein lévő alakok ruházata mérsékelve aranyozott, a ruhabéllés felváltva piros és kékszínű, az arcz s kezek gyönyörűen színezték, a hajazat mérsékelten aranyozott, a képek háttere szőnyegszerű préselt arany ornamentatiójával az alakok hatását még növeli. A középszekrény, valamint a képtáblák alsó szélét, egy «á jour» metszett halhólyag motivumú — diszitémény foglalja el, mely ultramarinkék alapjával, kellemes hatású.

A csekély magasságú predellának közepe festett rámászat által három mezőre oszlott, hol az

1		2
3		4

üdvözítő kinszenvedésteljes alakja (vir dolorum) a szűz és József alakjai közt foglal helyet. Ezen három alak — a kopott festés miatt — már nehezen vehető ki, a predella többi felülete pedig arany csillagokkal behintett kék színnel van díszítve.

Az oltárszárnyajtok hátulsó felületén eredetileg hasonlóképen festmények díszlettek, jelenleg azonban azok annyira elkopottak, hogy a kép alakjai már teljességgel ki nem vehetők.

Ezen oltárunk kora és készítése ideje egy a városi levéltárban levő, s Rómában 1463-dik évben kelt, — hat függő pecséttel ellátott — eredeti okmány által pontosan meg van határozva, mely a *fraternitas St. Coporis Christi* nevű egylet teendőit s szabályait tartalmazza. Okmányunk több Cardinális s püspök által van kiállítva, s ezen az oltárnál imádkozó bűneinek megbocsátását biztosítja. Ezen okmány alapján oltárunk alapítója Scultéti Keresztyély az akkori bártfai plébános, valamint még több egyházi és világi személy, kik azonban névszerint nincsenek megemlítve az okmányban.

Ezen okmány szerint tehát oltárművünk 1463-dik évben már készen volt, s a mint már említém, eredetileg a déli mellékhajó keleti zárfa mellett állhatott, mivel a mostani sz. Mária kápolnája, hol az oltár jelenleg áll, 1463-dik évben még nem létezett.

A különösen műtörténeti szempontból felette érdekes okmányunk, csinos minuskulákkal írott szövege a következő tartalmú:

Ysidorus Episcopus Sabinensis, Aladus titl Sancte praxedis; Ludovicus Johannes titl Sanctorum quater Coronatorum; Jacobus titl Sancti Crisogoni; Ludovicus titl Sanctorum Petri et Marcellini presbiteri, et Franciscus Sancte Marie Nove Diaconus Miseratione divina Sacrosancte Roman ecclesiae Cardinales. Universis, et singulis Christi fdelibus presentes literas inspecturis, lecturis pariter, et audituris, Salutem in Domino sempiternam. Etsi propheta docente Dominum in sanctis suis deceat collaudare in illa tamen, per quam humano generi eterna salus apparuit gloriosa beata Maria semper Virgine Christifera eo celebrius Deum laudari, et benedici, fundatasq, in ipsius honorem basilicas, Capellas, Altaria, et alia loca ecclesiastica a Christi fidelibus devocius venerari convenit, quo ipsa Virgo Sacratissima Redemptoris Nostri Mater effecta meruit in Celis pre ceteris sanctis sublimius honorari, et super Choros Angelorum etiam exaltari.

Dum igitur intra Pectoris Archana revolvimus, quod ipsa regina Celorum gloriosissima sedibus prelata sydereis quasi Stella Matutina prerutilans utpote Mater Misericordie, et pietatis Amica humani generis Consolatrix, pro salute fidelium, qui delictorum onere pregravantur, sedula Oratrix, et pervigil apud ipsum regem glorie dominum Nostrum Jesum Christum, quem genuit intercedit dignum, quinimo debitum arbitramur, ut Ecclesias, Capellas, Altaria, Confraternitates, et loca ecclesiastica hujus modi suo nomine, et ad ejus honorem instituta graciosis remissionum impendiis, et indulgentiarum Muneribus decoremus.

*Cum itaque sicut accepimus dilecti Nobis in Christo, **Christianus Sculteti vice archidiaconus, et plebanus Parochialis Ecclesiae sancti Egidii Abbatis et confessoris de Barthfa**, et nonnulli alii plebani et Clerici, ac utriusque sexus laici districtus Opidi de Barthfa, Agriensis Dioeceseos, qui singularem ad ipsam beatam Virginem Mariam gerentes devotionis affectum quoddam Altare sub Vocabulo ipsius gloriose virginis Marie dei genitricis, et misericordie Matris in prefata Ecclesia Sancti Egidii erexerunt, et construxerunt, ac quandam Notabilem Confraternitatem, seu Kalendinum de licentia loci ordinarii fecerunt, et solemniter ordinarunt, prout faciunt de Presenti, singulisque ebdomadis quilibet dictorum presbiterorum integras Vigiliis cum laudibus defunctorum, ac unam missam singulis mensibus celebrant, et singule persone laicales dicte Confraternitatis septem vicibus Orationem dominicam, et salutationem Angelicam, videlicet Pater Noster, et Ave Maria cum tribus symbolis Apostolorum dicunt seu ex Statuto et ordinatione dicte Confraternitatis sub voto Conscientie celebrare, et dicere semel in ebdomada pro Animabus Confratrum et Consororum in dicta Confraternitate decedentium tenentur, et in super predicti Confratres in singulis Quatuor temporibus Anni in dicto Opido (?) ad certum locum Congruum ad hoc peripsos deputatum convenire, ac inibi videlicet presbiteri missam in honorem ejusdem Beate Marie solemniter decantare, nec non alias missas, et Vigiliis pro eisdem Animabus celebrare, et laici vero suas Orationes dupplicare, presbiteri vero pro quolibet decedente hujusmodi triginta Missas celebrare, et laici prefati easdem Orationes dicere, ac quod iidem Confratres, et Consorores unam defunctorum pro eisdem decedentibus in dicta parochiali ecclesia, et in altari praedicto alias Missas de beata Maria solenniter decantari facere etiam teneantur. Cupientes*

igitur, ut Altare, et Confraternitas hujusmodi congruis frequententur honoribus, et a Christi fidelibus jugiter venerentur libris, Calicibus, et aliis Ornamentis ecclesiasticis, ac luminaribus Oblationibus, et obsequiis decorentur, fulciantur, et laudabiliter muniantur, inibique Cultus augmentetur divinus. Et ut ipsi Christi fideles eo libencius devotionis causa confluant ad Altare, et Confraternitatem hujusmodi ac ad Augmentationem, decorem municionem aliaquoque premissa Manus promptius porrigant adjutrices, quo ex hoc ibidem dono celestis gratiae uberius conspexerint se refectos, supplicationibus vero, et precibus Christiani, et Confratrum, Consororumque predictorum super hoc inclinati.

De Omnipotentis dei misericordia, et beatorum Petri et Paulo Apostolorum eius auctoritate confisi, Omnibus et singulis utriusque sexus Christi fidelibus vere penitentibus, et confessis, qui in singulis quator diebus Anni, quibus Contigerit eandem Confraternitatem convenire, et celebrari, ut prefertur Altare, et Confraternitatem hujusmodi devote visitaverint annuatim ac pro Animarum Salute eorundem decedentium et felici statu ejusdem Confraternitatis oraverint, aut Missis landibus et aliis divinis in dicta Confraternitate celebrandis, et dicendis interfuerint, et ea devote audiverint, seu ad augmentationem, Conservationem, municionem, decorem, aliaque premissa operam prebuerint, et manus Adiutrices porrexerint, pro singulis diebus prefatis, quibus id fecerint. Nos Cardinales prefati quilibet videlicet Nostrum Centum dies de injunctis eis penitentiis misericorditer in domino relaxamus. Praesentibus perpetuis futuris temporibus duraturis.

In quorum Omnium, et singulorum fidem, et testimonium premissorum presentes literas exinde fieri nostrorumq Sigillorum jussimus et fecimus Appensionibus communiri. Datum Romae in domibus Nostris Anno a Nativitate Domini millesimo Quadringentesimo sexagesimo tercio indictione undecima, die vero Octava, Mensis Aprilis, Pontificatus Sanctissimūm Christo Patris, et domini Nostri, domini Pii, divina Providencia Pappae secundi Anno quinto.

Az eddig leírt hat gót ízlésű szekrényoltár, tekintve azok architecturáját, festményeit, úgy nem különben remek szobrászati műveit, a templom becsesebb s nevezetesebb középkori műtárgyai közé sorolandók; ellenben azon hat szekrényoltár, melyek ösmertetése következni fog, úgy csekélyebb méreteinél, mint kevésbé műbecsessel bíró faragványai s szobrászati művei miatt a középkori középszerű művek sorába sorozandó; mindazonáltal ezen műveknél is, mind festészeti, mind pedig szobrászati tekintetben itt-ott még becses műrészleteket találunk.

Kezdjük mindjárt az északi mellékhajóban lévő oltároknál.

G) A FÁJDALMAS MEGVÁLTÓ OLTÁRA.

Ezen gót ízlésű oltárművünk áll az északi mellékhajó, északi hossz- és keleti zárfa által képezett sarokban. Kőből faragott mensája egyszerű, de hatásos tagozattal bíró, a négyszegletű predellán áll a középszekrény, melynek a szentélyzáráshoz hasonló polygonal fülkéjében a megváltónk kinszenvedésteljes szobra van elhelyezve. A két oltár-szárnyajtó mind külső, mind pedig belső felületén aranyalapú festmények díszlenek. Ezen oltár felrakványa már hiányzik, helyét későbben egy csinos, de már renaissance stylű Epitaphiummal töltötték be, mely emléktábla még most is ott díszlik gót stylű oltárunk tetején. Janofszky András a város egykori tanácsosának ezen Epitaphiuma magában véve, mint a kifejtett renaissance styl terméke, nagyon érdekes, s részletes leírása a síremlékek fejezetében fog következni, de styl tekintetében természetesen sehogy sem illik egy gót stylű oltárhoz.

Az oltár főméretei e következők:

A mensa magassága az egy lépcsőfokkal együtt	1.78 méter
A predella magassága	0.52 »
Az oltárszekrény magassága	2.68 »
Az oltár magassága	4.98 méter
A szekrény szélessége pedig	0.94 »

mely méret fele, azaz 0.47 m. megfelel egy oltárszárnyajtó szélességének.

Általában véve ezen oltár szekrényének tetemes magassága s karesúsága által tűnik fel, mely arány következtében a szárnyajtókon lévő képtáblák csekély szélességök miatt igen magasaknak látszanak.

Az oltárszekrény belső fülkéjében áll a megváltónak, majdnem természetes nagyságú, s művésziesen faragott szobra; fején töviskoszorúval, kifejezésteljes arcán az önfeláldozás s fájdalom kifejezése honol; véres és megsebesített testének izomzata, annak helyes alkalmazása s megfelelő kidolgozása a mester anatómiai ismereteiről tesz tanubizonyságot, mert ezen szobornál nem találjuk, a középkorban — különösen a XV-dik század vége felé készült szobroknál — tapasztalható szárazság és kiaszottság azon bizonyos jellegét, a melyet különösen Dürer Albert részmetiszetein lévő alakoknál is tapasztalhatjuk, hanem a megváltó testének idomítása itt inkább felel meg a természetnek, s ez által inkább közeledik az olasz szobrászati iskolához. Meglehet, hogy ezen kitűnő szobor mesterének alkalmá nyílt olasz szobrászati műveket tanulmányozhatni.

Ezen szobrászati művön különösen a kezek igen természetesen s finomúl vannak metszve; az ujjak hajlása s alakítása a mester természet utáni tanulmányozását leginkább árulja el; hasonlóképen így vannak idomítva a test többi részei is.

Üdvöztőnk teste egészen mezítelen, s csak a csipője van a szokott kelmével betakarva.

A szekrényfülke alsó részét egy, granátalma motivummal díszített, szőnyeg fedi be, sötétpiros ornamentációja hatással válik ki az aransárga alapból, a szőnyeg alsó széle rojtozatba végződik, a szekrény felső részén látható az arany csillagokkal behintett kék azúrszínű égboltozat. Szobor számára szebb, stilszerűbb és hatásosabb háttért nem is lehet képzelni. A fülke külső széle, nyúlánk oszlopocskákon nyugvó csúcsíves architecturával bir, melynek felső részén egymást keresztező ívezetek, halhólyag motívumokkal, diszeskednek.

A csúcsíves stylben a fülkék ily constructiv decoratiojával gyakran találkozunk, melynél a fülke felső részét elfoglaló mérműves díszítmény a fülkéken rendszeren alkalmazott mennyezetekre emlékeztetett.

Általában véve ezen oltárszekrény fülkéjének sötét színezetű s nyugodt háttérétől igen előnyösen válik ki Üdvöztőnk művészies bevégezettséggel faragott s világos testszínű szobra.

Az egyszerű szárnyajtókon az üdvöztő kinszenvedésére s halálára vonatkozó képek díszlenek, ezen középkori festmények — úgy mint általában véve — itt is aranyozott alappal bírtak eredetileg, de úgy látszik későbbben valakinek kedve kerekedet ezen aranyozott háttért fekete színnel bemázolni.

Az oltárszárnyajtók mindegyike két-két képtáblával bir, mely utóbbiak e következő sorrendben következnek egymásután:

A baloldali oltárszárnyajtó felső részén látható:

1. *Krisztus a Getzemané kertben* imádkozva, körülvéve alvó tanítványai által, ezen festői csoportozat közt észrevehető Péter apostol, ki úgy látszik alvó állapotban sem feledkezik meg a mesterét fenyegető veszedelemről, mert mezítelen palossal kezében alszik. A kép háttérében egy közeledő alak vehető ki, aligha nem az áruló Judás, ki lámpással kezében vigyázva közeledik az imádságában elmélyedt üdvöztítőhöz.

1		3
2		4

2. *Az üdvöztítő koronáztatása s kicsúfolása.* A megkínzott megváltó egy böredőzetű bibor palástban ül a kép közepén, kezében nádjogart tartva, a háta mögött álló két hóhérlegény úgy látszik nagy erőfeszítéssel iparkodik a tövisből font koronát az üdvöztítő fejére nyomni. A kép előterében

álló pupos hátú törpe pedig kicsúfolni látszik az önmegtagadás s nemes türelem kifejezésével ülő üdvöztítőt.

A jobboldali oltár-szárnyajtó felső részén pedig;

3. *Az üdvöztítő ostromoztatása* szemlélhető, mely jelenet egy kökeresztes ablakokkal ellátott teremben történik; az oszlophoz kötelekkel megkötözött üdvöztítő nyugodt türelemmel s önfeláldozással viseli el a mellette álló három bakó csillagos végű ostorainak s vesszőinek csapásait.

Vége ugyanazon a szárny alsó részén:

4. *Krisztus a keresztfán* látható, körülvéve fájdalmas anyja s János kedvencz tanítványa által. A kép háttérét egy fenyves erdővel borított hegyes vidék foglalja el.

Ezen festmények alakjai jól rajzolva, a ruharedőzet szorgalommal kidolgozott, az arcok kifejezésteljesek, csak a kezek és a lábak aránylag kissé nagyok s hosszúk.

Bezárt állapotban az oltárszárnyajtók hátulsó felületén összesen négy képtábla foglaltatik és pedig e következő rendben. — A balszárny felső részén:

1. *Sz. Katalin*, környezve bölcsektől és irástudóktól, hirdeti s tanítja az új vallás alapelveit. Sz. Katalin egy trón alakú emelvényen ül, a körülötte ülő bölcsek nagy érdeklődéssel hallgatják előadását.

2. *Sz. Katalin szűz martir halála*. A kép előterében imára összetett kezekkel térdel a halálra ítélt Katalin, s megadással várja a borzasztó keréketörést, a kép háttérében álló kerék azonban egy a felhőkből cikázó villám által szétretetik, a vészthozó fekete felhőkből pedig nagy darabokban jégeső hull. A villám által elkábult és megvakított hóhérlegények a földön feküsznek szétterülve.

A jobb oldali szárnyajtó felső részén pedig:

3. *Több vértanú égő tűzmáglyán* martyrhalált szenved, az égő máglya felett egy angyal lebeg, fehér kendőjébe felfogva az elhalt vértanúk lelkeit. Általában véve a középkori festményeken gyakran találkozunk, kivált vértanui halált ábrázoló jelenetekben, a légből lebegő angyallal, ki az elhaltak lelkeit, kis csecsemő gyermekek alakjában felveszi.¹ Vége:

4. *Sz. Borbála lefejeztetése*. A kép közepén térdel Borbála, mezítelen nyakát nyugalommal nyújtva a bakónak, ki keresztmarkolatu egyenes pallosát két kezébe fogva, halálos csapást mér áldozatára. Itt is egy angyal lebeg a jelenet felett, várva a vértanú lelkét, hogy azt az égbe vigye.

Ezen festmény alakjai jól rajzolva, az arcok kifejezésteljesek, de, a mint már említém, a kezek s a lábak aránylagosan véve kissé nagyok.

Ezen oltárművünk másodrangú műbecse daczára is a predellán lévő festményei által a többi oltár közt különösen kitűnik, miután az épszőgű egyenközeny alakú predella egész felülete hat női szent képével van díszítve. Ezen alakok úgy látszik nem azon mestertől valók, ki az oltár szárnyajtóin lévő festményeket festé, hanem azokat más művész festheté, mivel itt az alakok kezeinek rajza correctebb s szabályosabb, mint a szárnyajtók festményeinek alakjain.

Balról véve ezen alakok sorozatát legelőször:

1. *A magyarországi szent Erzsébet* alakjával találkozunk, egyik kezében a kenyerekkel telt tálczával, a másikban pedig a szegények számára kiosztandó pénzes zacskóval. Alsó ruházata sötétzöld színű, míg fehér palástja a fejét is betakarja.

2. *Sz. Kunigunda*, II. Henrik német császár hitvese, koronával fején, jobbájában egy dóm kis mintáját (a férje által alapított bambergi dómét) tartja, baljával a mintára mutat. Böredőzetű palástja piros, ruházata pedig sötétkék színű.

3. *Sz. Orsolya*, fején arany koronával van ábrázolva, jobb kezében három nyilat tart, két felé osztott dús hajazata vállára ömlik, palástja sötétzöld színű.

4. *Sz. Katalin*, koronával fején, jobbájában egy — a villám által — összetört kereket tartva, ruházata sárga, s bíbor palástjának dús redőzeteit baljával tartja össze. Igen szépen rajzolt alak.

5. *Sz. Apollonia* a baljában tartó fogóval, melynek csipetjében egy kihúzott fog van illesztve. Vége

1	3
2	4

¹ Így például a többi közt a Szepességben fekvő jekelfalvi régi templom szekrestyéjének falain lévő és Sz. Borbála életére vonatkozó frescók képeken (Sz. Borbála lefejeztetésének képén) egy lebegő angyalt találunk, ki a vértanú szűz lelkével az égbe emelkedik. A lélek ezen ábrázolási módja azonban már régi, s gyakran fordul elő kivált byzánti domborműveken.

6. *Sz. Borbála* jobbában a három ablakos tornyot tartva, — fején koronával van ábrázolva.

Ezen alakzatok háttérét képezi — a középkori festményeknél gyakran található parapett fal, (lambris), a szentek nagy s aranyozott körnimbusai szép hatással válnak el az azurkék ég alapszínétől.

Tekintve ezen oltárművünk szobrászati, mind pedig festészeti műveit, mindenesetre még a jobb oltárok közé sorozandó.

H) A FÁJDALMAS SZÜZ OLTÁRA.

Templomunk ezen kisebb méretű oltárműve áll az északi mellékhajónak északi hosszfala mellett, azonban egy derékszöget képezve a hosszfal síkjával. Egyszerű tagozatú mensája faragott kövekből készült, a predellán álló szekrénye kettős szárnyajtókkal bírván, ezen oltár tehát a dyptichonok osztályába sorozandó.

Az oltár középszekrénye egy későkori oszlopos és számárhátú csúcsíves architectura által van szegélyezve, polygonal s préselt szőnyeg diszítmányú háttérének belső része arany csillagokkal behintett kék alapszínnel bír. Ezen szekrényben egy Pieta szoborcsoporthozata foglal helyet, mely a fájdalmas istenanyát ülve ábrázolja, ölében tartva a keresztfáról levett üdvözítő holt testét. A szüz arcán a fájdalom kifejezése jól van visszaadva, az üdvözítő teste helyesen modellirozott, az egész csoportozat jó arányokkal bír, úgy hogy ezen középkori szobrászati mű egy már gyakorlott s ügyes legény munkájának tekinthető. Az oltárszárnyajtók mindegyike két-két képtáblával bír, melyek leginkább az üdvözítő életére s kinszenvedéseire vonatkozó jeleneteket ábrázolnak. Rendesen nyitott állapotban az oltár-szárnyakon összesen négy kép látható.

Így a bal szárny felső részén:

1. *Az üdvözítő keresztlevétele* van ábrázolva, míg az üdvözítő holt testét kiváló kimélettel, vigyázva eresztik le, addig sz. János a kereszt alá teríti a fehér gyolcsot, a kép bal oldalán pedig a fájdalmas szüz térdel kezeit imára összetéve.

1		2
3		4

2. A jobb szárny felső részén következik: *az üdvözítő sírba tételének jelenete*, ezen alakdús kép háttérét egy hegyes vidék képezi.

A bal szárny alsó részén:

3. *Az üdvözítő megjelenése a Horeb hegyén* látható, az üdvözítő fehér öltönyben, baljában a világ tekéjével, s jobbát áldólag fel-emelve, áll egy magaslat tetején, körülvéve a felhők közt lebegő Elias s Ábrahám alakjaival.

A domb alsó részét pedig az üdvözítő tanítványai foglalják el, csodálkozva s meglepetve a fényes jelenet által. — Végre a jobb szárny alsó részén:

4. *Sz. Rókus* megsebesített lábszárát egy — mellette térdelő — angyalnak nyújtja, mellette fekszik hű kísézője, a kutya.

A kép háttérében a fa törzséhez kötözött sz. Sebestyén nyilakkal átlőtt alakja vehető ki.

Miután ezen oltár a dyptichonok osztályába tartozik, zárt állapotban kettős ajtaján nyolcz képtábla van, és pedig a következő rendben:

1. *Sz. Mihály arkangyal*, keresztbe végződő hosszú nyelű lándzsájával, a lábai alatt tekerődő sárkányt döfi át, míg jobbában egyenes keresztmarkolatú pallost emel.

Sz. Mihály mellett *keresztelő sz. János* áll, mint remete, báránybőrbe öltözve, jobbában egy zárt könyvön egy báránykát tartva.

2. *Villanova-i sz. Tamás* mint püspök, egy nagy pénzes zacskóból a mellette lévő koldusoknak s nyomorék bénáknak pénzadományt osztogat, — T alakú botra támaszkodva.

3. *Ugyanazon szent püspök* egy sírból emelkedik ki, melyben még két püspök fekszik, teljes püspöki ornátusban. — A sírból emelkedő szent Tamás püspök egy papirlapot nyújt át a hozzá két ifjúval közeledő nőnek.

4. *Három koronás nő*, kezeikben pallossal, mint a vértanúi halál jelvényével, a középső szent nő tiara forma hét koronás süveget visel, s miután a pallos által kimult szentek száma nagy, így ezen három női szent neve határozottan nem constatálható.¹

5. *Sz. Antal* a remeték atyja, támaszkodva T alakú botjára, egy asztalhoz ülni készül, melynek tábláján egy korsó, egy csöngetyű s egy arany patriárka kettős kereszt áll. Az asztal másik végén pedig *szent Pál remete* ül, hosszú ősz szakála egészen övig ér, teste tölgyfalevelekből álló ruhával fedett; — repülő hollók csőrükben kenyeret hoznak a remetének. — Az asztal alatt egy kristálytisztá forrás vize csergedez, a kép háttérét egy sziklabarlang foglalja el.

1	2	3	4
5	6	7	8

6. *Sz. Makárius* mint remete halva fekszik a földön, a kép háttérében sz. Antal remete által vezetett két oroszlány egy sűrűreget kapar. — A láthatárt erdővel koszorúzott hegyek képezik.

7. *Sz. Cosmas* egy gyógyszerési edényt tart kezében. S végre

8. *Sz. Damian* szintén mint a gyógyszerészek védszentje egy üveggel kezében van ábrázolva. Ezen két szent, középkori egyházi festményeken gyakran együtt ábrázoltatik.²

A predellán az apostolok jó cselekedeteire vonatkozó jelenetek láthatók.

Ezen oltár felrakványa az oltár magasságához képest igen alacsony, s szerkezeti tekintetben is igen egyszerű, így a felrakványt csak öt toronyfi képezi, melyek késő gótkori számárhátú ívezetekkel egymással összekötve, az így támadt ívmezők egy gót stílusú áttört diszitmény által betöltve. — Általában véve ezen oltár, későkori jellegű ornamentációjánál fogva már a XVI-dik század első évtizedében, s meglehet későbbben is készülhetett.

Ezen oltárművünk arany alapon festett festményei eredetileg bizonyos műbecscsel bírtak, sajnálattal kell itt azonban felemlítenem, hogy az ötvenes években, az akkori bártfai lelkész meghagyása következtében, ezen oltárművünk szép festményei bizonyos Boda nevű festész által renováltattak, azaz teljesen elrontattak, mely ügyetlen átfestés által egészen elvesztették az eredetiség jellegét, és pedig oly alaposan történt ittezen — vandalizmussal határos — újítás, hogy jelenleg ezen festmények műbecscsel teljességgel nem is bírnak. S valóban felette nagy és kipótolhatatlan kár, hogy ezen oltár festményeinek ily lelkiismeretlen s a régi műemlékek iránti tudatlanságot bizonyító, s helytelen újítása által templomunk egyik oltára műbecsét egészen elveszté, olyannyira, hogy annak helyreállítására gondolni se lehet.

Egyébiránt még szerencse, hogy ezen vandalszerű újítás úgyszólván oltáraink legkisebbikét érte csak, s valóban ezen meg gondolatlan renováció elrettentő s intő például fog szolgálni a jövő nemzedéknek is, mely műemlékeink iránt bizonyosan nagyobb kimélettel, figyelemmel és pietással fog viseltetni, mint a jelenkor nemzedéke.

Tisztelendő uraim, járjatok el az ügyis gyér műemlékeink újításánál kellő vigyázattal s lelkiismeretes megfontolással, s bizzatok ily renovációt tapasztalt szakemberekre, mert rontani, pusztítani nagyon könnyű, de teremteni vagy valamit stíluszerűen renoválni nagyon nehéz.

Ezen oltár főmérletei pedig e következők:

A mensa magassága a 2 lépcsőfokkal együtt	1.36 méter.
A predella magassága	0.54 »
A szekrény magassága	1.49 »
A felrakvány magassága	1.26 »
Az összes magasság tehát	4.65 méter.
A szekrény szélessége pedig	1.04 »

mely méret fele azaz 0.52 megfelel az oltárszárnyajtók szélességének.

¹ A kassai dóm északi mellékhajójában álló gót stílusú oltár egyik képtábláján szintén ily három alak van ábrázolva, mely itt a feliratok szerint: «fides», «spes» és «charitas» hit, remény és szeretet jelképez.

² Lásd sz. Damian és sz. Cosmas képeit a bártfai templom sz. András oltárának szárnyajtain.

Ezen oltármű szomszédságában található a

J) SZ. APOLLONIA OLTÁRA.

Ezen oltárunk a főhajót az északi mellékhajótól elválasztó pillérsor második pillére mellett áll, s csekélyebb méreteinél fogva templomunk kisebb szekrényoltárai közé sorozandó. — Főméretei a következők:

A mensa magassága a 2 lépcsőfokkal együtt	1.52 méter.
A predella magassága	0.46 »
Az oltárszekrény magassága	1.68 »
A felrakványt kepező háromszögű csúcsok magassága	1.15 »
Az oltár összes magassága tehát	4.81 méter.
A szekrény szélessége pedig	1.26 »

mely méret fele azaz 0.63 megfelel az oltárszárnyajtók szélességének.

A predella igen egyszerű, felülete barnaszínű és sem festészeti sem pedig szobrászati díszítéssel nem bír.

Ezen egyszerű predellán álló oltár középszekrényében három szobrászati mű van felállítva; a középső szobor sz. Apolloniát ábrázolja, fején koronával, s kezében egy kihúzott fogat tartó fogóval, annak jeléül, hogy vértanúi halála előtt fogai tüzes fogóval kihúztak.

Ezen meglehetősen ügyesen faragott szobortól áll jobbra sz. György lovag pánczélos szobra, feje födetlen s akkori divat szerinti göndör fürtös hosszú hajjal; pánczéla megfelel még a XV-dik századbéli lovagpánczélok szerkezetének. Mellvéde alatt sodrony-ingének kimetszett szegélye látszik.

Az alak jobb lába a sárkány nyakán nyugszik, hosszú nyelvű lándzsájának a hegye a — rosz szellemet képviselő — sárkány fején megy keresztül.

A közép szobortól balra áll a sz. Anna szobra, baljában tartva egy — talán Máriát ábrázoló — leánygyermeket, míg jobbján ülő fugyermek Jézusra látszik utalni.

Sz. Annának ily ábrázolása gyakran fordul elő a középkori egyházi művészetben, így például „az Úr születését” ábrázoló oltár felrakványának egyik consoláján lévő sz. Anna szobrocskája hasonlóképen két gyermekkel van ábrázolva.¹ Különben lehet, hogy ezen szobormű sz. Felicitást ábrázolja, miután az utóbbi szintén gyermekeivel ábrázolva fordul elő.

Az oltárszekrény csinos oszlopocskák által van szegélyezve, a felső részén lévő à jour faragott levéldiszítvány már a gót styl késő korszakára utal, s valószínű hogy ezen oltárunk is az előbbivel együtt már a XVI-dik század első tizedében készülhetett.

A szekrényben álló három szobor azonban, a mint említém, még a jobbak közé sorozandó, s még a XV-dik század jellegével bír. — A szekrény háttérét egy ízletesen stylisált virágú festett szőnyeg mustra képezi, mely hatásos háttérül szolgál a szobrászati műveknek. — A szekrény felső részén pedig az arany csillagos azurkék ég itt sem hiányzik.

Nyitott állapotban a szárnyajtókon összesen négy képtábla látható, következő jeleneteket ábrázolva:

1. A baloldali szárnyajtón fent az *első keresztyének kínzása s vértanúsága*. — A borzasztó gyilkolási jelenet szabad ég alatt történik. — Az előtérben egy T alakú kereszten függő vértanú mellét, halálának kipuhatólása végett — egy bakó lándzsájával döfi át; a kép előterének bal oldalán pedig egy csoport vértanú hátrakötött kezekkel, mezítelenül, várja kínteljes halálát. — Néhány vértanú egy magas köszikláról a mélységbe taszítatik le, hol egy kerekeken járó mű kiálló hegyes vas szuronyai által felfogatnak, s keresztüldöfetnek. — Borzasztó látványt nyújt több ily módon felnyársalt vértanú,

¹ Sz. Annának ily ábrázolása Mettertiának, németül Selbdritt-nek neveztetik.

testeik — az esés véletlensége következtében — különféle helyzetben vannak a vas szuronyok által átszúrva, s kínos arczifejzésük a szenvedést s a halál küzdelmét híven adja vissza.

Ezen a képen az alakok jól rajzolva, a test mozdulatai élénkek s természetesek, csak a szintárvlat — mint általában véve ezen középkori festményeknél mindenütt — a művész előtt még ösmeretlen, mert a legtávolabb alakok s tárgyak ép oly intensiv színezéssel bírnak, mint az előtérben lévők.

2. Ugyanazon balszárnny alsó képtábláján *több szent vértanú csoportozata* látható. — Így a kép közepén sz. Bibiana áll, sötétpiros s bő redőzetű palástjában, kezében egy faágat tartva. — Bal oldalán pedig szent Dénes Arcopagita püspök fejnélküli alakját pillantjuk meg, ki a levágott infulás fejet maga hordja egy könyvön.

A kép baloldalán sz. Margit csinos ifjú alakja áll, kezében tartva egy zöldsznú kis sárkányt. — Ez a három főalak a kép előterét foglalja el, míg a háttérben még számos vértanú látható; így a többi közt kiválóan vehető ki sz. Epimachus, kinek kezei két nagy vasszöggel fejéhez szögezve; továbbá sz. Borbála a tornya és sz. Katalin pedig a villám által ösmerhető fel, valamint Nagy Kristóf is, a vállán hordozva a kisded gyermek Jézust.

Az oltár jobboldali szárnyajtaján pedig a következő jelenetek ábrázolva:

3. *A bölcs Salamon király ítélete.* Salamon egy mennyezetes trónon, teljes királyi díszben ül, fején koronával, testét prémezett biborpalást fedi, baljában jogart tart. — A trón lépcsőjén két anya térdel a gyermekesere miatt panaszt emelve a király előtt; a király parancsára a hóhér a kezében tartott csecsemő felé emeli már az öldöklő gyilkot, míg a gyermek valódi anyja azt megakadályozandó, a gyermek megkegyelmezését kéri, egyszersmind szívjósága s gyermekéhez vonzó anyai szeretete által elárulván magát, mint a gyermek valódi anyja.

Salamon király bölcs ítéletének története azt hiszem annyira ösmeretes, hogy azt itt részletesen leírni nem tartom szükségesnek.

Azon a képen az előrelátó bölcs király nyugodt s méltóságteljes magatartása, valamint a csecsemő valódi anyjának fájdalma mesterileg sikerült a művésznek.

4. A jobb oldali szárnyajtó alsó képtábláján három szent nő van ábrázolva, a középső legmagasabb nő fején tiara alakú hármaskoronát visel, baljában egyenes pallost emel, jobbajával pedig átkarolva tart egy hozzá símuló kisebb női alakot, talán leányát, kinek aranyszőke hosszú haja szét van bontva, s fején szintén koronát visel, s a nagyobb alakhoz fordulva, kezei imára összekulcsolva, ruhája pedig bő redőzetű s fehérszínű. *

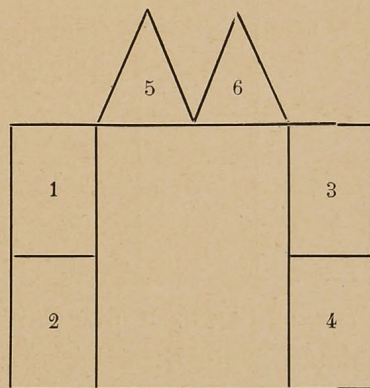
A főalak jobb oldalán álló szent nő, fején koronával, s kezében pallossal, végre a kép jobb sarkán lévő nő szintén pallossal kezében, de korona nélkül van ábrázolva.

Ezen utóbbi szent nő palástjának redőzete élénken emlékeztet Dürer Albert modorára, különösen a sz. Péter és Pál apostolt ábrázoló, s jelenleg a müncheni képtárban levő festményére.

Általában véve ezen oltár festményei a jobbak közé tartoznak, s azokon különösen a ruházat redőzetének elrendezése s kidolgozása gyakorolt mesterre utal.

A mint már említém, ezen oltárunk felrakványát képezi két háromszög alakú csúcs (Giebel), minők a sz. András oltárán is láthatók. A középkori egyházi művészetben, kivált kisebb méretű mellékoltárok gyakran nyertek ily bevezést.

5. A csúcsok egyikén egy szent férfi-alakot látunk, jobbajában egy zászlóval, balkeze pedig egy derekához kötött egyenes pallos keresztmarkolatán nyugszik.

* Ezen három női alak feltűnően hasonlít az előbbi oltáron látható három szent nő alakításához.

6. A másik csúcson pedig egy infulás apát, valószínűleg templomunk védszentje Egyed, kezében egy veres kötésű, arany csattos könyvet tartva, szemlélhető.

Mindezen festmények ornamentírozott arany alappal birnak, úgyszintén a képek széles kerete arany ornamentációval gazdagon diszített.

Ezen oltár szárnyajtóinak külső felülete két-két táblára oszlik, úgy hogy zárt állapotban négy kép látható, és pedig:

1. *Egy szent pápa*, fején pápai hármaskoronával (tiarával), jobbjában egy nyitott könyvvel, baljában pedig egy hosszú nyelű kettős kereszttel (Patriarcha-kereszt) s egy egyenes pengéjű keresztmarolatú pallossal, mely utóbbi ezen szent vértanú haláláról tesz bizonyosságot.

2. *Sz. Elegius* püspök, mint az aranyművesek patrónusa egyik kezében egy hosszúnyelű kalapácsal, a másikban pedig egy gót stílusú csinos kehelylyel van ábrázolva. Szent Elegius kezdetben aranyműves levén Párisban, ezen állásában különösen igen diszes ereklyetartókat, kelyheket s monsztranciákat készített. Későbbben papi pályát választván erkölcsös, istenfélő élete s vallásos buzgósága, de különösen jótékonyága következtében utóbb püspökké lett, mely fényes és méltóságos állásában kedvencz mesterségével — az aranyművességgel — művészeti hajlamánál fogva gyakran foglalkozott.

1	3
2	4

3. *Sz. Kanut*, kezében egy hajító dárdával (Würfspiesz) s egy lándzsával, és végre

4. *Langresi sz. Orbán*, kezében egy fürtös szőlőgerezdet tartva.

Az ezen oltár felrakványát képező két háromszögű csúcson külső felületén is vannak festmények, miután pedig ezen háromszögű csúcsok az oltárszekrény felső párkányzatához erősítvők, a hátulsó felületükön levő Malachias és Johel próféták mellképeit ábrázoló festmények nem juthatnak érvényre; hátulról azonban láthatók, mert az oltár mögötti pillér testével nem fogja be egészen az oltár hátlapját, s így kívánatosá vált a csúcsok hátlapjainak befestése is. Ezen két próféta turbán alakú főveget visel, s a kezökben levő irattekercs szalagján gót minuskulákkal olvasható:

Malachias propheta
Johel propheta

K) SZ. MÁRIA OLTÁRA.

Ezen szekrényoltár áll a déli pillérsor második pillére mellett, a gót stílusú szószék szomszédságában.

Méretei nem nagyok, középszekrényében szobrászati művek felállítvák, míg szárnyajtóit arany alapú festmények diszítik.

Az oltár főméretei a következők:

A mensa magassága	0.97 méter.
A predella magassága	0.31 »
Az oltárszekrény magassága	1.59 »
A felrakvány magassága	0.65 »
Az egész oltár magassága tehát	
	3.52 méter.
Szekrényének szélessége	0.96 »

mely méret fele azaz 0.48 az oltárszárnyajtók szélességének megfelel.

Ezen oltárunk mensája mellett van a Serédy György tumbájának egyik hosszoldalát képező feliratos márvány kőtáblája befalazva, mely utóbbinak bevéselt feliratát, későbbben — Serédy György tumbájának leírásánál — közlendem.

Az aránylagosan kissé alacsony predella felületén a két lebegő angyal által tartott Veronika kendője van festve, melynek Krisztus-feje, fájdalmas arczkifejezésével mesterileg van előtűntetve, továbbá a kendőt tartó angyalok, szép redőzetű lebegő hosszú ruháikkal s finoman hegyezett szárnyaikkal élénken emlékeztetnek a Schongauer-féle angyalokra.

A szekrény középső, bemélyedt fülkéjében áll a szűz Mária, meglehetősen művészi bevégeztséggel faragott szobra. A halántékán kétfelé osztott sötét, majdnem fekete színű hosszú haja, szép hullámvonalban omlik vállaira, a balkezén ülő gyermek Jézus jobbát áldólag emeli fel a baljában levő világgömb felé.

A szűz, valamint a Jézus fejéről már hiányzik a szokásos korona, úgyszintén a szűz jobb kezéből a jogar. A szűz hosszú ruházatának s palástjának redőzete megfelel a gót stílusnak, s kidolgozása gyakorolt kézre utal. A középfülke felső részén, egy áttört gótdisztítmény képezi a mennyezetet. A középszekrény fő fülkéjét, mindkét oldalról keskenyebb fülkék szegélyzik, melyekben csinos gótizálású mennyezetek alatt kisebb szobrocskák elhelyezvék, és pedig úgy, hogy az alsó fülkék mennyezete a felső alakok gyámkövéül szolgál.

Ezen kis szobrok, melyek sz. Borbálát, sz. Erzsébetet, sz. Dorottyát és sz. Margitot ábrázolják, ügyes legény-munkának tekintendők, korántsem oly szépek, mint az úr születését ábrázoló remek kivitelű szoborművek; ezen különbség onnan ered, hogy míg a mester a nagyobb oltárművek szobrászati műveit készíti, addig legényei a kisebb jelentőségű mellékoltárok elkészítésével valának megbízva, mely alkalommal a mester által készített szobrászati művek gyakran mintául szolgáltak a kevésbé gyakorolt legények számára; s így történt valószínűleg ezen oltár szobraival is, melyek az úr születését ábrázoló oltáron lévő négy kisebb szobor gyöngé utánzásának s másolásának tekinthetők, s ha a legénynek még nem is sikerült mesterének remekműveit pontosan lemásolni, mindazonáltal a művészi tökély utáni törekvés meglátszik művének minden legkisebb részletén. Ily folytonos gyakorlat által legtöbb esetben sikerült is idővel a legénynek mestere modorát s műirányát annyira utánozni, hogy gyakran igen nehéz megkülönböztetni a mester művét gyakorlott legénye munkájától.

Rendesen nyitott állapotban az oltár szárny-ajtain összesen négy képtábla foglaltatik.

1. A baloldali szárnyajtó felső részén egy botjára támaszkodó, turbánfővegű, szakállas öreg férfinak egy mellette álló angyal valamit magyarázni látszik; a kép középterén legelő bárányok, a háttérben pedig egy várost ábrázoló tájkép vehető ki.

2. Ugyanazon szárnyajtó alsó felén, egy csúcsíves architecturájú előcsarnokban álló oltár mensája mellett egy női alak térdel s imádkozik, ezen oltárhoz sok lépcsőfok vezet fel az előtérből; a lépcső mellett két női alak áll, arczczal az oltár felé fordúlva. A háttérben egy magas sziklán egy tornyokkal megerősített vár látszik.

3. A jobboldali szárnyajtó felső felén egy csúcsíves ház vagy templom előcsarnokában látunk egy héber papot, kezében egy galambbal, a lépcsőn pedig az első képen leírt férfi megy lefelé.

4. Ugyanazon szárnyajtó alsó felén egy tornyokkal megerősített város kapuja előtt a második képtáblán előforduló nő üdvözlí s fogadja a turbános fővegű öreg férfit.

Ezen alakok jól rajzolva, a színezés élénk s nedvteljes, csak a háttér kissé erősen színezett, az alakok — a szenteknél rendszeren előforduló — körnimbussal nem bírnak.

1. Az oltárszárnyajtók hátlapján, és pedig a két felső képtábla egyikén térdelő angyal látható, kezében tartva a szalagot, majuskula betűkből álló következő felirattal:

AVE · GRATIA ·—PLENA ·-DOMINVS · TECVM

2. Ezen képnek megfelel a másik oltár-szárny felső képtábláján térdelő sz. Mária.

2	1
3	4

Továbbá a baloldali szárnyajtó alsó részén 3. sz. *Krisztina* fején koronával s kezében egy nyíllal; végre a jobboldali szárnyajtón pedig 4. sz. *Apollonia* kezében fogóval van ábrázolva.

Ezen alakok is pontos és stylszerű rajz által tűnnek fel, s a ruha redőzetének kidolgozása is gyakorolt kézre utal.

Ezen oltárka felrakványát képezi, két toronyfi által szegélyezett s egy számárhátú ívezettel ellátott architectura, melynek belső mezeje egy áttört levéldiszníménynyel bír.

Ezen gót stylű felrakvány mind két oldalán két szobrocska áll, az egyik kereszttel kezében «Religiót», a másik pedig oszloppal «Fortitudo»-t ábrázolja. Ezen szobrocskák azonban már renaissance stylűek s valószínűleg egy XVI. századbeli evangelikus Epitaphium fülkéből kerültek ide.

L) SZ. ERZSÉBET OLTÁRA.

A templom déli oldalán, a főbejárás előcsarnoka feletti kápolna keleti záfala mellett áll. Ezen jelenleg már használaton kívüli «sz. Erzsébet oltára», méretei a helyi viszonyoknál fogva csekélyek, szobrászati művei csinosak — de festészeti művei másodrendűek.

Az oltár főméretei e következők:

A mensa magassága	1.3	méter
A predella magassága	0.36	»
A szekrény magassága	1.60	»
A felrakvány magassága	1.50	»
Az egész oltármű magassága tehát		4.77 méter

A szekrény szélessége 1.26 méter lévén, ezen méret fele azaz 0.63 képezi az oltárszárnyajtók szélességét.

A kőből egyszerű tagozattal faragott mensán nyugszik a predella, melynek felülete pálcza-tagozatú keretezés által három mezőre osztott; a középső legnagyobb mezőben Üdvözítőnk Ecce Homo mellszobrocskáját két angyal támogatja. Ezen féldombormű alakjai erősen lépnek ki a síkból s jól vannak idomítva, különösen a test izomzatának kidolgozása gyakorlott szobrászra utal.

A két mellékfülke egyikében a fájdalmas szűz, a másikában pedig Üdvözítőnk kedvenc tanítványa sz. János van kék alapra festve.

A predella többi részének felülete arany csillagokkal behintett azurkék színű.

A középszekrény középső nagy fülkéje csinos oszlopocskák által szegélyezett, melyek egy számárhátú ívezetes későkori gót architecturát támogatnak.

A közép fülkében látjuk a magyarországi szent Erzsébet jól faragott szobrát, fején fátyolt visel, balkezeiben egy tányért, jobbában pedig egy igen csinos és stylszerű alakítású kannát tart.

Ezen szobor ruha-redőzetének elrendezése igen változatos s festői hatású. A fülke hátterét csinos szőnyegmustrával díszített, aranyozott függöny képezi, mely háttérből előnyös hatással válik el az oltár főszobra.

Az oltár-szárnyajtókon lévő képtáblák a sz. Erzsébet életére vonatkozó jelenetekkel befestvék, és pedig e következő rendben: A szárnyajtók belső lapján:

1. Sz. *Erzsébet a kórházban ápolja a betegeket.* A kép előterén szent Erzsébet egy kádban ülő beteg férfi keléses hátát mossa, a háttérben látható egy ágyban fekvő beteg, s egy nőcse-léd üveg edényt tartva kezében.

2. *A rózsacsoda (Rosenwunder).* Ezen a képen sz. Erzsébet közeledik egy ágyhoz,

melyen félig betakarva egy feszület fekszik, körülvéve virító rózsákkal, a szent nő kísérete csodálkozni látszik az eseményen.

3. Sz. *Erzsébet jegyváltásának* jelenete képezi a kép előterét; sz. Erzsébet fején lengő fátyolt, s egy arany csillagokkal behintett, sötétkék palástot visel, melynek redőzetdús alsó szélét angyalok emelik; a mellette álló, páncélba öltözött, fiatal jegyese gyűrűjét készül a sz. Erzsébet újjára tűzni, ki szemérmes odaengedéssel nyújtja karját. A háttérben a herczeg lovas kísérete látszik.

4. *A lakoma.* Sz. Erzsébet, — kinek arany csillagokkal behintett hosszú köpenyének uszályát itt is egy angyal viszi, — egy terített asztalhoz közeledik, az asztal terítője színezett sávós, a tálon egy sült látható, mellette fekszik egy felvágatlan kenyér s egy kés. Az asztal körül vendégek állanak, melyek közt egy ifjú az asztalon lévő ételt kezével áldja meg.

1		2
4		3

A szárnyajtók külső felületén hasonlóképen négy képtábla van következő tartalommal:

1. Sz. Erzsébet térden állva gyermekét nyújtja férjének.

2. Sz. Erzsébet két gyermekével a karjain a városból kiűzetik, a háttérben látszik a város tornyaival és kapujával, melynek felvonó hídja fel van húzva.

3. A kép előterén szent Erzsébet jegyeseivel térdel, kezeik egymásba téve, a házassági frigyet egy süveges püspök áldja meg, a kép háttérében a nászkíséret vehető ki.

Vége:

4. Erzsébet egy mocsáros helyre taszítottat ki egy nő által, kinek oldalán egy táská függ, a kép háttérét egy tornyos város képezi.

1	3
2	4

Az oltárszekrény koronázó párkányzatának erősen kiugró horony tagozatán áll az oltár felrakványa, mely sisaknélküli három toronyfiból álló csoportozatot képez. A toronyfiak sisakjainak hiányzását megmagyarázza a kápolna csekély magassága, mely nem engedé meg a felrakvány teljes kiépítését. Mindennek daczára a felrakvány, pyramidalis elrendezése következtében, jó hatással bír, s az oltárműnek kellő bevégezéseül szolgál.

A középső legmagasabb toronyfi mennyezete alatt egy fejezetes oszlopocsán Üdvöztőnk «Ecce Homo» szobrocskája van elhelyezve; míg a két szélső toronyfi alkotmánya alatt a kínzó eszközöket tartó angyalok szobrai láthatók.

Ezen mellék-toronyfiak mennyezeteinek ívezete alatt két czímerpaizs vehető ki, előtüntetve Bártfa város jelvényeit, melyekről következtethetjük, hogy ezen oltárművünk Bártfa város költségén készült. A mi pedig ezen oltár készítése idejét illeti, feltehető: hogy miután kápolnánk hozzáépítése a templomhoz az illető helyen említett okmányok szerint az 1486-dik évben végeztetett be, oltárunk ezen év utáni években készülhetett. Ezt bizonyítani látszik még ezen oltárunk gót architecturája is, mely kivált az oltár felrakványában, constructiv tiszta, s a gót styl elkorcsosodását még koránt sem jelzi.

Továbbá észrevehető, hogy ezen oltár szobrászati művei valamint az ornamentatio részletei, bizonyos correctséggel idomítvák.

A mi pedig oltárunk festményeit illeti, azok a mesterművek mértékét nem ütik meg ugyan, de mindazonáltal kivitelük már gyakorlott legény-kézre mutat.

Miután ezen oltárunk jelenleg már nem használtatik, tehát úgy látszik gondját sem viseli senki; a felrakvány toronyfiai, úgyszintén egyéb műrészletei is egymás után hullanak le, a középszekrény mellék-fülkéinek négy szobrocskája is már egészen hiányzik, pedig ezen középkori oltármű megérdemelné, hogy az utókor számára jó karban fentartassék. Általában véve reményem biztat, hogy a templom építményének jelenleg már megkezdett renovatioja után, a templom belsejében levő műkincsek is egy gyökeres s stilszerű újításon fognak keresztül menni.

M) SZ. BORBÁLA OLTÁRA.

Templomunk szentélyének északi oldalán lévő sekrestyéje felett egy kápolna van, hová azon csigalépcsőn juthatni fel, mely egyszersmind a templom padlására is vezet.

Egy egyszerűen leszelt élű csúcsíves nyílással közlekedik ezen kápolna a templom szentélyének belsejével, a nyílás ívezete alatt áll a kis orgona.

Ezen kápolna és sekrestye építése a szentély építésének idejével (1448—1458) esik össze.

A kápolna keleti egyenes zárfa mellett és pedig a csúcsíves ablaktól jobbra áll a sz. Borbálának kisméretű ugyan, de műbecscsel bíró szekrényoltárkája, mely úgy mint az előbbi, jelenleg már használaton kívül van, részleteiben azonban jobban van conserválva, mint a sz. Erzsébet oltára.

Az oltár főméretei e következők:

A mensa magassága	1·26 méter
A predella magassága	0·20 »
A szekrény magassága	1·29 »
S végre a felrakványt képező háromszögű csúcsok magassága	0·34 »
Esszerint az oltár magassága	3·09 méter
Az oltárszekrény szélessége	1·0 »

mely méret fele tehát 0·5 méter, adja az oltárszárnyajtók szélességét.

A faragott homokkőből épült, egyszerű de hatásos párkányzattal bíró mensán nyugszik a feltűnően alacsony predella, melynek esvető párkányzattal fedett felülete, egymást metsző félkörök által képezett gót stílusú díszítménnyel bír, mely a predella azurkék alapjától festői hatással válik el.

Míg a mensa magassága, az emberi alak közép magasságánál fogva, majdnem minden oltárnál egyenlő, addig a predella, szekrény és felrakványának magassága mindig a helyi viszonyoktól függő, s e szerint változó is.

Azon esetben tehát, ha az oltár egy csekély magasságú kápolnában terveztetik, akkor rendesen a predella magassága esik áldozatul, s alacsony leend.

Ezen oltár szekrénye oszlopocskákon álló toronyfiak által egy szélesebb középső, s két keskenyebb oldalfülkére oszlik, mely fülkék áttört díszítményű mennyezetekkel vannak ellátva.

A szekrény középfülkéje egy szabályos tizszög öt oldala által képeztetik, mely szerkezet analog a templom szentélyének szerkezetével, s mintegy kis szentélyt képez, melyben oltárunknál a *szent Borbála* kitűnően faragott szobra foglal helyet, fején lilomos gót stílusú szép koronát visel, hosszú szőke haja szépen s természetesen rendezett; szorgalommal s érzéssel kidolgozott arcán a szelídség és vallásos buzgóság nemes kifejezése honol. Jobbjában egy nyitott könyvet, baljában pedig egy királyi jogart tart. Szép redőzetű hosszú palástja mellén egy csinos s gót stílusú csattal van megerősítve.

Aranyozott palástjának belső béllése azúr kékszínű; a derekához övvel erősített alsó ruhája pedig arany brokatszerű szép ornamentációval bír. Az alak lábainál a ruha redőzete alatt kibontakozó szakálos férfi-alak vehető ki, mely sz. Borbála alakjának nagyságához képest azonban igen törpe. Az oltárfülke felületén az alak mögött látható a sz. Borbála jelvénye, t. i. a három ablakos torony, mely jelen esetben a gót stílusnak megfelelő csinos idomítással bír; bástya alakú, henger idomú falának felső részén a rovátkos párkányzat mellett egy polygonal oldalú erkély szökik ki, a torony ablakai csúcsívesek s csinos mérművel ellátva.

Általában véve ezen alak kidolgozása gyakorlott mesterre mutat; hasonlóképen szépen idomítva a szekrény mellékfülkéiben álló kisebb szobrocskák is, melyek ugyanazon mester művei, s a következők: sz. Erzsébet, sz. Katalin, sz. Kunigunda kezében tartva egy templom kis mintáját, s végre sz. Lucia-

mint apáca, kezében könyvvel, melyen két szem fekszik; különben ugyanazon jelvényvel ábrázoltatik sz. Otília apáca is, ki vakon születve, a keresztelő víz hatása által megnyeré szemevilágát.

Az oltárszárnyajtókon levő képeken többnyire a sz. Borbála életére vonatkozó jelenetek festvék.

A középkori egyházi festményeken gyakran együtt előforduló sz. Borbála és sz. Katalin symbolikusjelves jelentőséggel bir; mert míg a szellemdús és tudós sz. Katalin, a keresztyén-vallást felvéve, a hit igazságát nagy erélylyel s szóközi tehetségével mintegy ötven bölcész ellen sikerrel védé, addig az egyszerű és szerény sz. Borbála lelkében előre érzé azon meggyőző igaz hit igazságát, melylyel későbbben a keresztyén vallás felvétele alkalmával közelebből is megismerkedett; s így míg az előbbi a szellem hatalmát, addig az utóbbi a vallásos érzés mélységét jelzi.

A Kis-Ázsiában fekvő Nikomediában, gazdag és tekintélyes szülőktől született sz. Borbála, már ifjú korában a természet nagyszerűsége által áthatva, óhajta megismerni a csillagok teremőjét. A pogány-vallás szellemében kapott válaszsza sehogy sem vala megelégedve s kielégítve, azért még forróbban imádkozott a természet és a *csillagok ismeretlen teremőjéhez*, míg későbbben megismerkedve szent Origenessel, kinek vallásos oktatásai által a hit titkaiba bevezettetett s titkon áttért a keresztyén vallásra. Pogány vallású atyja Dioskuros azonban, óvni akará leányát további kísértetésektől s őt egy toronyba záratta.

Ezen torony falába Borbála a szent Háromság tiszteletére három ablakot töretett. Végre sikerült Borbálának a toronyból kimenekülni, s futásban kerese menedéket, míg pásztorok által egy kőszikla barlangjában elrejtetett. Itt azonban atyja által felfedeztetvén, ez általa hosszú szép hajánál fogva kihúzatott barlangjából, a bíróhoz kísértetett el ki atyjának parancsára Borbálát halálra ítélte. Halálos ítéletének végrehajtása előtt azonban Borbála még megkínóztatott, teste fáklyákkal megégettetett, s éles vas fogókkal szétzaggatatott, végre vérszomját kielégítve saját atyja nyakazta le leányát.

A halálos ítélet végrehajtása után azonban, Dioskuros, a természetellenes atya, villám által agyonsújtatott.¹

Azért a középkorban nagy égháborúk alkalmával sz. Borbála hivatott segítségül, s sok harang szent Borbála nevére kereszteltetett, mivel a középkorban el volt terjedve azon hit, hogy harangozás által az égháború veszélye elháríttatik. Különben ezen hit a népnél, kivált faluhelyen, még mai napig is létezik, pedig hogy épen a harangozás által származott légrezgés nagyobbítja mindinkább a veszélyt, ezt számos eset bizonyította, midőn a villám által épen a harangozó sújtatott agyon.

A puskapor feltalálása alkalmával sz. Borbála választatott az ágyú s a tűzéréség védszentjévé, azért szobrát vagy képét gyakran alkalmazták a fegyvertárak épületjein, és a lőpor kamara a francia hajókon mai napig is St. Barbe-nak neveztetik.

Lássuk most azon festmények tartalmát, melyek ezen oltár szárnyajtóit diszítik.

A balszárny felső felén látható:

1. *Az üdvözítő imádása a három keleti bölc által.* A kép baloldalán levő szűz Mária ölében ül a gyermek Jézus, feje körül keresztnimbussal, s kezeivel egy diszes szekrényke után nyúl, melyet az előtte térdelő bölc nyújt neki. A kép háttérén álló két bölc egyike turbános koronát visel, mind a kettő csinos kidolgozású, gótstylü edényeket tart kezében. Különösen megemléstésre méltó itt a ruházat diszítményeinek hű és pontos kidolgozása, így a térdelő bölc nagyszerű hatású brokatszerű, aranyozott ornamentatióval diszeskedő palástot visel, melynek diszítményes motívumait, szépségöknél fogva szőnyegeinknél jelenleg is sikerrel lehetne alkalmazni.

1		2
3		4

2. A jobb oltárszárnyajtó felső részén azon jelenet szemlélhető, midőn Dioskuros, barlangban

¹ Sz. Borbála legendáját lásd WOLFGANG VENZEL *Christliche Symbolik* című munkájában.

elrejtőzött leányát Borbálát, hajánál fogva húzza ki a barlang szűk nyílásából; a kép háttére egy hegyes vidéket ábrázol, juhokat legeltető pásztorokkal.

3. A sz. Borbála legendájának folytatását képezi a balszárnyajtó alsó képtábláján látható kínzási jelenet. A kép előterén egy akasztófa alakú alkotmány felső vízszintes gerendáján, kötelekkel megerősítve függ szent Borbála félig mezítelen alakja, testének alsó része sötét-kék színű palástba van burkolva.

Míg atyja a harag és bosszútól eltorzított, kárörvendő, pokoli arczkifejezéssel nézi Borbála leányának kínzását, addig az egyik bakó egy éles kétágú vashoroggal vérig karczolja a szűz mellét, a másik pedig egy égő fáklyával a szűz hóna alját égeti. A két bakó a XV-dik században divó hasított végű öltönyben, és hegyes orrú czipőkkel van ábrázolva.

Sz. Borbála a kínzás iszonyú fájdalmainak daczára, nyugodt, s szelid arczkifejezéssel tekint le bakóira, sőt megkötött kezeinek ujjait áldólag terjeszti szét vérengző atyjára.

Ezen jelenet, kevés alakjainak egyszerű compositiója daczára is festői hatással bír, és a kínzás borzasztóságát meghatóan tárja elénk.

4. Végre a jobboldali oltár-szárny alsó képtábláján ezen drámának végső jelenete t. i. Sz. Borbála lenyakasztatása szemlélhető. A kép előterében kezeit imára összetéve, gazdag arany brokát hosszú öltönyben, mezítelen nyakát a halálos pallosnak nyújtva, térdel oltárunk védszentje: sz. Borbála, sötét-kék színű hosszú palástja szép redőzetekben símul testéhez.

A szűz háta mögött Dioskuros atyja látható, a mint a két kezében tartó, kissé görbe pengéjű kardját halálos csapásra emeli.

A kép háttérét a bíró alakja foglalja el, balkezeiben jogarral, míg jobbájával a hóhér-atyának int.

Zárt állapotban az oltár szárnyajtóinak külső felületén az angyali üdvözlés van ábrázolva, a jobboldali szárnyajtó egész felületén a térdelő szűz Mária, a másik szárnyajtón pedig az üdvözlést hozó angyal azon finomsággal s átszellemült arczkifejezéssel van festve, mely különösen a XV-dik századbeli német festészeti iskolát oly kiváló mértékben jellemzi. Ezen középkori festmények kiviteléből látjuk, hogy itt, ha nem is egy mester, de bizonyosan már igen gyakorlott segéd kitünő műveivel van dolgunk.

Ezen oltár szekrénye felett, — ép úgy mint az Apollonia és sz. András oltáránál — a felrakvány helyét két háromszögű csúcs foglalja el. — Ezen csúcsok egyikén sz. Ágnes mellképe, egy könyvön fekvő s nimbussal ellátott báránykára mutatva; ellenben a másik csúcson sz. Katalin mellképe, kezeiben egy tört kereket s egy pallost tartva — látható. — A csúcsok párkányzatai egyszerűek és sem levéldiszitménnyel, sem pedig keresztvirággal nem bírnak.

Ezen oltárművünk már használaton kívül van ugyan, mindazonáltal mind faragványai mind pedig aranyalapon lévő festményei, a többi használaton kívüli oltárok állapotához képest még igen jó karban vannak, s csak több gondot kellene fordítani annak tisztántartására.

Egyébbaránt nemcsak a faragványok stylje, hanem a festmények szigorú modora is még azon időre utal, midőn a csúcsíves styl fejlődésének legmagasabb pontját érte el, s mely időtől (1480) kezdve a csúcsíves styl mindinkább hanyatlani kezdett. — A gót styl ezen hanyatlása nálunk Mátyás királyunk idejére esik. Már a XV-dik század kilenczvenes éveiben, a még Mátyás királyunk által Olaszhonból behozott építészek s egyéb művészek — mindinkább kezdék terjesztetni az olasz Renaissance műirányát, melynek előtörő, élettéljes, friss motivumaival a XVI-dik század első éveiben, — például az 1505-dik évben épült bártfai városházon — — már oly gyakran s oly kifejtett állapotban — találkozunk.

A sz. Borbálának szentelt oltárral tehát be van fejezve a bártfai templom tizenkét csúcsíves stylű szárny-oltárainak leírása s ösmertetése.

Az oltárok száma azonban eredetileg egygyel több volt, (tizenhárom) sőt az eredeti főoltárral együtt *tizennégy* gót oltára volt templomunknak.

Ugyanis ha a Borbála kápolnának belsejét figyelemmel vizsgáljuk, a kápolna sarkában, az ablaktól balra szemünkbe ötlük egy oltár nélküli mensa, melynek létezéséről joggal következtethetjük, hogy

eredetileg itt még egy gót oltár állott, mely azonban már nyom nélkül eltűnt. — S azon kérdésre, valjon melyik szent tiszteletére lehetett eltűnt oltárunk szentelve? azt felelhetjük, hogy miután a középkorban az egyházi művészet szent Borbálát legtöbb esetben sz. Katalinnal egyesíté s ezen szentek szobrai, képeit s oltárait majdnem mindig egymás mellé helyezé — igen valószínű, hogy eltűnt oltárunk — sz. Borbála oltárának szomszédsága következtében sz. *Katalinnak* volt szentelve.

Ezen állításom azonban biztos megerősítést nyer egy írott adat által, mely egyenesen sz. Katalin oltárának egyik főszobrára vonatkozik.

Ezen fontos adatot a «*Liber Ecclesiarum Hospitalis Sancti Aegidii, ab Anno 1448*» című írott könyvben találtam, és pedig a mint következik:

Anno 1476. Altare Stae. Catharinae in Ecclesia parochialis Sti Egidii Anna Consortis Antheri coloratoris testata est pro imaginæ Stae Catharinae altari suo faciendo, florenos auri VIII.

Ezen adat által egyszersmind oltárunk készítési ideje is megvan határozva; mert ha ezen oltár védszentjének, sz. Katalinnak a szobra 1476-ik évben készült, feltehető hogy az oltár többi része, festményeivel együtt is ugyanakkor készülhetett.

A sz. Katalin eltűnt oltárának nagysága tökéletesen megfelelt a szomszédságában lévő sz. Borbála oltár nagyságának, sőt majdnem ugyanazon alakkal is bírt, — miután ezen két oltár mensáinak méretei, nemkülönben a kápolna magassága is egyenlő.

A sz. Katalin oltárából felmaradt még azon háromszögű két csúcs, mely — úgy mint a Borbála oltárán — a felrakvány helyét pótolta.

Ezen háromszögű csúcsok egyikén, sz. Orsolya, kezében nyíllal, s Estras próféta mellképei láthatók a másik csúcson pedig Pálán próféta mellképével találkozunk; ezen utóbbi háromszögű lap jelenleg húsvéti gyertyatartóul használtatik, a mennyeiben az egyenszárú háromszög két egyenlő szárú párkányzatán gyertyatányérok becsavarvák, s az egész háromszög egy faállvánnyal láttatott el.¹

Ezen két csúcs maradt tehát csak, az eltűnt oltárból, de hogy az oltár maga hová veszett el nyomtalanul — anélkül hogy egyéb műrészletére lehetne találni, — az mindenesetre feltűnő.

A bártfai templomunk tizenkét gótstílusú szárny-oltárának részletes leírását bevégezve, nem lesz érdektelen azok szobrászati és festészeti műveit, a kassai, löcsei és besztercebányai ily nemű és azon korú művekkel összehasonlítani, mely összehasonlítás véleményem szerint annál is inkább szükséges és kívánatos, miután sem a kassai, sem a besztercebányai, sem pedig a löcsei festmények mestereit apodicticus biztossággal még nem ismerjük, — kivéve Löcsei Miklóst, ki a poprádi templomban lévő, s szűz Máriát a gyermek Jézussal ábrázoló 1484-dik évből való kis képen mint Nicolaus de Leuczia van megnevezve.

Lepkovszky József krakkói egyetemi tanár s régész a bártfai oltárműveket részint Stosz Vid krakkói mesternek, részint pedig tanítványai műveinek tartja. — Ugyanis a bártfai templomot ösmertető egyik dolgozatában² a bártfai oltár-művekről így nyilatkozik:

«Bekanntermassen verliess Veit Stwoss Krakau mit Schlus des XV-ten Jahrhunderts nach Beendigung des prächtigen Grabmals des Königs Kazsimir, von wo er sich nach Nürnberg begab. — Doch wäre hier anzunehmen, dass er noch vorher in den ersten Jahren des XVI. Jahrhunderts in Bartfeld, Leutschau, Kirchdorf und Neusohl, und zwar mit seinen Schülern sich aufgehalten habe; ich sage mit seinen Schülern; denn ein Jeder irrt, der eine Veit Stwoss'sche Schule nicht annimmt, und ihm selbst diese Menge von Schnitzwerken von ungleichem Werthe zuzuschreiben geneigt ist.»

¹ Ezen gyertyatartót a nagyhétben jelenleg is használják, t. i. a nagypénteki lamentációk alkalmával a presbyterium közepére állíttatik, és pedig a Pálán próféta mellképét tartalmazó oldalát a néphez fordítva; — s így évek hosszú során azon néphagyomány fejlődött ki a nép közt, hogy a nagypénteki lamentációk alkalmával az áruló Judás Iskariót lelke égettetik el.

² Lásd a bécsi *Mittheilung*-ok III-dik évfolyamát.

E föltevés ellen szólnak azon műtörténeti adatok, melyeket Dr. IPOLYI ARNOLD *A besztercebányai egyházi műemlékek* című nagybecsű munkájában idéz, hogy Stoss Vidnek jelenleg már részletes életadatai és művei készülésének chronológiája ellentétben áll a neki tulajdonított magyarországi művek adataival. — A nürnbergi híres mester szülővárosát 1477-ben hagyta el, ottani polgárjogáról lemondva és Krakkóba költözve, hol közel húsz éven át 1496-ig remekei egész sorát alkotta, — mely művek bevégeztével 1496-ban azonnal visszatért Nürnbergbe, hol ez évben már is újra a város polgárai sorába felvétetett, s ott, alig távozva többé a városból, mintegy 90 esztendőig agg korában 1533-ban bekövetkezett haláláig folytonosan lakott.¹

Igaz ugyan, hogy a bártfai oltárművek készítéséről fenmaradt adatok 1463-tól fogva szólnak, midőn tehát Stoss még nem volt Krakkóban; majd 1505—1520-ig midőn már Nürnbergben oly viszonyok közt találjuk, melyek miatt nem foglalkozhatott többé az itteni művek készítésével; mindamellett mégis lehetséges, hogy a krakkói tartózkodása idejében, a XV-dik század utolsó évtizedeiben, ha nem is ő maga, de ügyesebb tanítványai által, részt vehetett a bártfai templom némely oltárának készítésében.

A bártfai városház levéltárának régi számadásaiban e következő festőművészek nevei fordulnak elő:

Az 1466-dik évben készült főoltár festései: *pictor Nicolaus* és *pictor Jacobus*. Az utóbbi Jakab mester neve még az 1517-diki számadásokban is előfordul.

Továbbá:

1509-ben *Magister Theophilus pictor*, ki a városház frescóit festé, s végre

1521-ben *Johannes Emerici* és *Johannes Krausz* festők, kik a templom tornyán lévő falfestményeket készítették.

Vége ismeretes még az 1505-dik évből való sz. Mária oltárán található A R mester monogramma, ily bekezdésű név azonban az okmányokban nem fordul elő.

Valószínű tehát, hogy az itt elősorolt művészek a templom oltárainak képein is dolgoztak.

E művészek azonban bártfai lakosok voltak, mert a város régi Rapulariumáiban mint házbirtokosok jönnek elő.

Feltűnő azonban, hogy a régi számadásokban sehol sem fordulnak elő szobrászok nevei, s így a templom szobrászati műveinek mesterei adatok hiányában jelenleg még nem határozhatók meg.²

4. A DIADAL KERESZT.

A középkori egyházak azon boltívezete, mely a szentélyt a hossz- vagy kereszthajótól elválasztja, az üdvözítő diadalának emlékére, melylyel a halált legyőzvé, az emberiséget megváltá, diadalívnek nevezetik; az ó keresztyén basilikáknál ezen ívezetről egy lánczon függött e az úgynevezett diadalkereszt.

Későbbben a függőkereszt helyett, egy a diadal-ívezet alatt alkalmazott gerendán (Triumphbalken, rood-beam) álló kereszt, körülvéve sz. Mária és sz. János szobraival, használtatott e célra, mindaddig míg későbbben a diadalívezet alatt az úgynevezett olvasószékek (Lettner) jöttek mindinkább alkalmazásba. Ezen olvasószékek, melyeken az evangelium s az epistolák felolvastattak, a XV-dik század közepe felé már mindinkább ritkábban fordulnak elő, s azok hiányában a diadal-kereszt a gerendán ismét elfoglalá régi helyét.

Ily diadalkeresztek még találhatók nálunk, így az eperjesi templomban a szokott régi helyen találunk ily diadalkeresztet, a lőcsei templom diadal-keresztje a diadalívezet alól eltávolíttatván, jelenleg sz. Mária és János szobraival együtt a déli főbejárás kapuzat felett lévő kápolna mellvédére tétetett át.

¹ Lásd: IPOLYI A. *A besztercebányai egyházi műemlékek* című munkájának 74. lapján.

² Nem kevés középkori festész egyuttal szobrász is volt.

(A sz.)

A kassai dom diadalkeresztje pedig, nem tudom mi oknál fogva, még a múlt század végefelé levétetvén eredeti helyéről, jelenleg a kassai kalvária-templom északi hosszfala mellett van felállítva, hol nagy méreteinél fogva méltó feltűnést okoz.

Ezen itt elősorolt diadalkeresztek azonban távolról sem hasonlíthatók össze a bártfai templom nagyszerű kivitelű diadalkeresztjével.

Ez már magában véve egy valódi remekmű, s nemcsak tetemes nagyságánál, hanem különösen művészi kivitelénél fogva, középkori szobrászatunk legjobb művei közé sorozandó, s e tekintetben nemcsak hazánkban de a külföldön is ritkítja párját.

A bártfai templom csúcsíves diadalívezetének nyílásában, a szentély kövezetének niveauja fölött, mintegy 6·6 méter magasságban, egy keresztbe fektetett gerendának kellő közepén áll a diadalkereszt, melynek magassága 8·0 m. a felső keresztgerendának hossza pedig 5·0 m. A keresztben függő üdvözítő 3·5 m nagysággal bír. Tövis koronával koszorúzott feje kissé jobb vállára hajlik, hosszú haja egyes hajfürtökben csüng mellére s nyakára. Üdvözítőnk teste három vas-szeggel van a keresztfához erősítve; jobb lába a bal lábán keresztbe tett, kifeszített kezeinek iránya majdnem vízszintes.

A test egyes részeinek arányossága, úgy nemkülönben a test izomzata is természetesen van kidolgozva, s ment azon bizonyos túlmarkirozott kiaszottságtól, mely az ó német stylű középkori feszületeken majdnem kivétel nélkül észlelhető még.

A művész a keresztrefeszített üdvözítő testét úgy idomította, a mint az a természetnek megfelel. Különösen nagyszerűen sikerült az üdvözítő arcának idomítása; a zárt szem, a kissé nyitott száj, s a fejnek említett mérsékelt hajlása, már a beállt halál jellegének kinyomatával bír; a halál kifejezése azonban itt korántsem elrettentő, visszatetsző, vagy borzasztó, hanem az üdvözítő arcán inkább a fájdalom és odaengedés nyugodt, és szelid kifejezése honol.

Az üdvözítő fejét sugár-nimbus veszi körül. melynek sugarai három csomóban a kereszt szárainak irányában vannak csoportosítva. A kereszt legfelsőbb részén a római lapidar

· I · N · R · J ·

betűket tartalmazó legenda-szalag van egy szöggel megerősítve. A keresztfa négy végén lóhere (Dreipass oder Kleeblattform) idomú táblácskákön a négy evangelista apokalypsi jelvénye van féldomborműben előtűntetve, így az üdvözítő feje fölött a sas (János), a keresztgerenda jobb végén a szárnyas ökör (Lukács), továbbá a bal végén a szárnyas oroszlán (Márk), s végre az üdvözítő lábai alatt az angyal (Máté) látható, mely utóbbinak hegyes végű szárnyai a háromlob keretén túl is terjednek.

Ezen jelvényeket irattekercs-szalagok övedzik körül, melyeken a megfelelő evangelisták nevei csinos minuskula betűkkel kiírva, így:

s · iohānes · s · lucas · s · marcus · s · matheus ·

A három-lob alakú keretek veresszínűek, míg a jelvény féldomborművű s aranyozott képe az azurkék alapszíntől hatással válik el. Mindezen lóhere alakú táblácskák három sugarú nimbussal vannak körülvéve; mely táblácskák alkalmazása által keresztünk az úgynevezett Lázár vagy lóherevégű keresztek (croix tréflée, cross trefoiled, Kleeblatt- oder Lazarus-Kreutz) sorába sorozandó. A keresztfa színe sötétbarna, az üdvözítő teste természetesen színezett, a sebekből folyó sötét-piros vér folyásában követi a test izomzatának mélyedéseit. Azon a helyen, hol a keresztfa alsó vége a gerendába van illesztve, egy — csontokon nyugvó — koponya, mint a legyőzött halál jelvénye látható.

A kereszt alatt és pedig attól jobbra áll a fájdalmas szűz stylszerűleg faragott s mintegy 2·4 m. magas szobra. Arczán a fájdalom kifejezésével, könytelt szemeit ég felé emeli, leeresztett kezei imára kulesolvák.

Fátyollal betakart fejét három nyalábos sugárú nimbus ékíti, s hosszú palástja szép redőzetben símul testéhez. A kereszt bal oldalán pedig áll az üdvözítő kedvencz tanítványának, Sz. Jánosnak szintén remek kivitelű szobra, sűrűn göndörözött sötét-barna haja keskeny vállaira ömlik, fiatal arcán szintén a fájdalom kifejezése honol, s míg baljával hosszú köpenyének redőit fogja össze, addig jobb kezében egy zárt s csatokkal ellátott könyvet tart. Ezen alak feltűnően hasonlít a régi főoltár felrakványában állott, s jelenleg az új főoltár jobboldali oszlop közében álló, valamivel kisebb méretű sz. János szobrocskájához; ezen hasonlat nem csak a test tartására, de még a ruházat redőzetére is kiterjed, s így valószínű hogy ugyanazon mester műve.

A diadalkereszt mindkét oldalán levő s a sz. Mária és János szobra mellett álló mintegy 4 méter magas s T alakú kereszteken függ a két lator, kifeszített kezüket hátra van fordítva, s lábaik is összetörvén, arcukon a halálküzdelem borzasztó kifejezésével. Mindamellett ezen eltorzítás daczára, a test izomzata mesterileg van kidolgozva.

Általában véve ezen szobrászati művek művészies kidolgozása, jellege, feltűnően hasonlít az Úr születését ábrázoló, úgy nemkülönb a kereszt oltára szobrászati művei stíljéhez, különösen a diadalkereszt alsó részén lévő és sz. Máté evangelistát jelképező angyal finom arczkifejezésével s hegyes szárnyaival mintegy hasonmása az Úr születését ábrázoló oltár szekrényében előforduló angyal-alakoknak, továbbá a diadalkereszten függő üdvözítő arcza is feltűnő hasonlatosságot mutat a keresztoltár szekrényében a keresztfán felfeszített üdvözítő arczvonásaival; ehhez járulván még a régi főoltár felrakványában állott s fentebb említett sz. János szobrának hasonlatossága a diadalív gerendáján álló sz. János szobrával; mindez igen valószínűvé teszi, hogy az eredeti főoltár, úgyszintén az úr születését ábrázoló, továbbá a sz. kereszt oltára s végre a diadalkereszt mellékalakjaival együtt egy és ugyanazon mester művének tekinthető, s miután főoltárunk 1466-ban készült, úgy ezen időre tehető az említett, s azon egy mester által készült művek készitési ideje is. Ezen itt említett szobrászati művek a legjobbak közé tartoznak, s így méltán fel lehet tenni, hogy ezen kiváló és fő művek készitásával maga a mester bízott meg, míg a többi mellék oltárművek kidolgozását a mester legényei vállalták el; mert ezen kisebb művek kivitele bár ügyes kezet árul el, mindazonáltal azok a fentemlített mesterművekkel korántsem hasonlíthatók össze.

Ezen kiváló mester nevének biztos nyomói azonban hiányozván, az apodicticus biztossággal meg sem határozható, bár nem tagadom, hogy ezen szobrászati művek kivitele s jellege ismét feltűnően hasonlít a krakkói Stoss Vid mester által készült, s a krakkói templomban lévő főoltár, valamint a Kázmér lengyel király híres síremléke szobrászati műveinek kiviteli modorához; azonban igen merész állítás lenne, ezen kiváló szobrászati műveket Stoss Vidnek magának tulajdonítani; sokkal több valószínűséggel bír azon feltevés, hogy miután a középkorban a felsővidéki szabad királyi városok igen élénk kereskedelmi viszonyban voltak Krakkóval s Boroszlóval, s így felsővidéki művészeink is, kiképzés végett örömezt keresték fel az akkori időben híres krakkói műhelyeket s mestereket, tehát, hogy a bártfai templom ezen kiváló szobrászati műveit is egy bártfai születésű, de Krakkóban Stoss Vid mester páholyában képzett szobrászunk készíthetné.

Ha már a bártfai szobrászati művek kivitelét nem is akarjuk magának Stoss Vid mesternek tulajdonítani, tekintetbe véve azonban azon fontos körülményt, hogy ezen szobrászati műveink mind kidolgozásukra, mind pedig jellegökre nézve oly nagy mértékben hasonlítanak Stoss Vid műirányához, természetes, hogy ezen szobrászati műveinket csakis egy oly művészünk készíthetné, ki Stoss Vid műhelyében hosszas ideig dolgozván, a mester fogásait és modorát képes volt magának egészen elsajátítani.

A diadalkeresztet hordó gerenda, úgylátszik eredetileg csak egyszerűen volt megácsolva, későbbben nevezetesen a XVII. század közepe táján (1655) a gerenda alsó, és a templom hosszhajójához fordított oldalán bedeszkáztatott; ezen deszkaboríték veres kerettel bír, melynek fehér mezejében fekete uncial vagy lapidar betűkkel e következő, s a feszületre vonatkozó, felirat alkalmaztatott; és pedig a gerenda alsó felületén:

JOH: 3 & 14. SICVT MOSES EXALTAVIT SERPEN-
TEM IN DESERTO, ITA EXALTARI OPORTVIT
FILIVM HOMINIS, VT OMNIS QVI CREDIT
IN EVM, NON PEREAT, SED HABEAT VITAM
AETERNAM.

A gerenda oldalán pedig a következő felirat olvasható:

GREGORIVS. LIB. 7. EPIST. 13: SCIO
QVOD IMAGINEM CRUCIFIXI NON IDEO
PETIS, VT QVASI DEVM COLAS, SED OB
RECORDATIONEM EIVS, VT IN ILLIVS
AMORE RECALESCAS, CVIVS TV IMAGINEM
VIDERE DESIDERAS. ANNO: 1655.

Ezen diadalkeresztünk, mellékszobraival együtt tetemes nagy méreteinél, úgy nemkülönben stylszerű kidolgozásánál fogva felette imposans s monumentalis hatású, méltó díszéül szolgál templomunknak, — s e tekintetben hazánkban páratlan.

5. A DÁVID KIRÁLYT ÉS A SZENVEDŐ ÜDVÖZÍTŐNKET ÁBRÁZOLÓ SZOBORCSOPORTOZAT.

(VI. tábla 16. idom.)

Midőn ez alkalommal bártfai templomunk középkori szobrászati műveinek leírását adom, nem hagyhatom említés nélkül azon remekművű kis szoboresoportozatot, mely legutóbbi időben a sz. András kápolnában álló sír oltárán van felállítva.

Ezen nagyszerű compositióval és kitünő művészi bevégezettséggel faragott szobor-csoportozat, a trónon ülő Dávid királyt ábrázolja a mint kezeivel támogatja a mellette álló üdvözítőt.

A magas háttámlájú és gót stylben díszített trónon ülő Dávid király fején liliomkoronát visel, hosszú haja és szakála természetes hajlásokban simúl mellére, szép s nemes kifejezésű arcza a néző felé van fordítva, öltönyének s hosszú palástjának művészies bravourral rendezett redőzete alatt a test tagjai anatómiai hűséggel vannak idomítva.

A mellette jobboldalon álló üdvözítő mezítelen teste kissé előre hajlik; az üdvözítő, fején tövis koronával s arcának fájdalmas kifejezésével, úgy nemkülönben testének egész tartásával a szenvedés nagyságát természetihűen jellemzi.

Úgy látszik mesterünk nem félt a meztelen test előállításától, s ebbeli ügyességét szépen bizonyítja be üdvözítőnk testének anatómiai pontossággal készült kidolgozásával.¹

Hasonlóképen a ruházat redőzetének idomítása is nagy ügyességet s tanulmányt árul el.

Tekintve ezen szoboresoportozat kivitelét, lehetetlen nem gondolnunk az úr születését ábrázoló oltárunk, valamint a diadalkeresztünk e nemben kitünő szobrászati műveire, s én azt hiszem, hogy ezen szoboresoportozat is azon mester műve, ki az említett remek műveknél oly fényesen bizonyítja be mesterei képzettségét.

Megemlítendő még, hogy ezen — mintegy 70 centiméter magas — szoboresoportozat hársfából van faragva, a trón aranyozott, belső lapja sötét vörös, a trón háttámlájának párkányzata azurkék, úgy

¹ A csoport alig érdemli meg a szerzőnk nagy dícséretét.

(A sz.)

nemkülönben az aranyozott ruházat béllése is; az arcz, kezek, lábak, valamint az üdvözítő teste gyengén színezett, egyáltalában véve ezen remek szobrászati mű polychromaticus színezése is csak emeli ezen mű stilszerű szépségét.

Hogy eredetileg ezen szobormű hol lehetett alkalmazva, az bizonytalan, egy elpusztult gót oltár felrakványának egyik fülkájából került-e, vagy pedig talán egy hordozható házi oltárka szekrényében foglalt-e eredetileg helyet, azt jelenleg már nehéz lenne meghatározni; annyi bizonyos, hogy finom kivitele miatt inkább az utóbb említett czélra használtathatott, bár tagadni nem lehet, hogy például az úr születését ábrázoló oltár felrakványának szobrocskái is ép oly részletes finomsággal s bevégezettséggel vannak kidolgozva, mint ezen szoborcsoporthozatunk.

Végre tekintve ezen mű stíljét és jellegét, úgy nemkülönben a ruha redőzetének kidolgozását, ezen szoborcsoporthozatunk is, ép úgy mint az ugyanazon mesternek tulajdonított egyéb szobrászati művek, a XV-dik század második felében készülhetett.

6. A KERESZTELŐ MEDENCZE.

(VIII. tábla 20. idom.)

Templomunk egyik legrégebbi műemléke mindenesetre a bronze érezből öntött, s a maga nemében remek kivitelű keresztelő medencze, mely jelenleg a templom déli hajójának keleti részén van felállítva; — ide azonban csak e század ötvenes éveiben állíttatott fel, ez előtt — a mint még jól emlékszem — az úr születését ábrázoló oltár mellett állott. Azonban ez sem volt keresztelő medenczénk eredeti helye.

A keresztyénség első századaiban a keresztelés szertartása, különös fontosságánál fogva, rendszeren a templomtól külön álló, úgynevezett Baptisteriumokban — keresztelő kápolnában — történt, ezen építmények kövezetének közepét egy mélyebben fekvő vízmedencze (piscina) foglalta el, melynek vízszínehez több lépcső vezetett le. — Ezen baptisteriumok belseje gyakran pazar fénynyel volt kiállítva, márvány falait nagyszerű domborművek vagy falfestvények ékítették, melyek Krisztus keresztelésének jeleteit, vagy azok jelvényes képeit, mint a forráshoz ügető szarvast, stb. ábrázolták.

Ily baptisteriumokat találunk különösen Olaszhon dómjai mellett, kiváló fénynyel és műízléssel feldisztve, így nevezetesen a híres florenczi Baptisterium, a S. Maria del fiore cathedralis nyugati részén, továbbá a pisai dóm mellett lévő kúpolás Baptisterium, melynek belseje fényes márvány incrustatióval s aranyalapú mozaikkal van disztve, s melynek fehér márványból készült keresztelő kútja remek művészi kivitellel bír. — Továbbá Németországban is találunk — bár nem oly fényes kiállítású, de mindenesetre monumentalis jellegű keresztelő kápolnákat, így a speieri, regensburgi, petronelli, fuldai, acheni, esseni, brixeni dómok mellett. — De még hazánkban is találunk ily rendeltetésű baptisteriumokat, így a jáki, pápóczi, sopronyi, szakolezai, holicsi, csütörtöki, hédervári és még más templomoknál.

Ily külön álló keresztelőkápolnák hiányában a keresztelő medencze gyakran a templom belsejében állíttatott fel, mint azt például már a híres galli dóm reánk marad alaprajzában megjelölve találjuk, bár az 524 és 899-dik évi leridai zsinat határozata szerint kimondatott, hogy a keresztelésre használt edények, a keresztelő medencze hiányában, a templomon kívül helyeztessenek el.¹ Későbbben elrendeltetett, hogy a keresztelő medencze «intus ad ostium majus et a latere ubi Evangelium legitur» tehát az északi mellék-hajó nyugati végén állíttassék fel, továbbá hogy a keresztelő medencze két lépcsőfokkal feljebb álljon a templom kövezetétől, hogy vasrácsozattal (cancelli) vétessék körül, és selyem kelmékkel takartassék be,

¹ Lásd: Mothes *Archaeologisches Wörterbuch* 908. lapján.

végre, hogy a medence láttassék el egy bezárható fedéllel (convercle, cover, operculo, clave, sera etc., munitum) s a felett pedig egy mennyezet állíttassék fel «super haec erigatur aliud cooperculum . . . ex ligno pulchro . . . aut certe decenter picto . . . et conopeo seu tentorio serico albi vel rubri coloris velato.¹

A legtöbbnyire nagy méretű románkorszakbeli kő keresztelő medenczék, kivált kisebb templomoknál, a tágasabb tér elérése tekintetéből a templom belsejéből eltávolíttattak, s kisebb ércmedenczék által pótolttak. Az így eltávolított keresztelő-kutak némely helyen privát kertekben és udvarokban mint kút medenczék alkalmazttak, nálunk p. o. a petőszinyei ref. templomban lévő régi és nagy méretű keresztelő-kút, a templomot későbbi időben elfoglaló reformatusok által úrasztalának használtatott fel.²

Későbbben, nevezetesen a XIII. és XIV. századtól kezdve a keresztelő medenczék legtöbbnyire a templom bemeneti kapuzata közelében, az előcsarnokban (paradisus) állíttattak fel, s midőn a XIII. századtól kezdve a keresztelési jog a püspökökről általánosán minden fölszentelt lelkészre átruházottatott akkor a legkisebb templomocskának is volt saját keresztelő medenczéje.

A középkor elején, mintegy a XIV-ik század végeig szokásban³ volt keresztelési rítus szerint hogy a keresztelendő teste a szentelt vízbe egészen bemártatott, s innen van az, hogy az ezen korból származó keresztelő medenczék cuppái feltűnő nagy méretekkel bírnak: csak későbbben hozatott be a jelenlegi keresztelési szertartás, mely a keresztelendőnek keresztvízzeli meghintése vagy megöntése által történik.

A müncheni udvari könyvtárban lévő s még a 817-ik évből származó híres vessobruni Codexének tollrajzai közt találunk egy ily keresztelő kútnak legrégibb nyomára, mely rajz egy zsidó kereszteltetését, a jeruzsalemi püspök által, ábrázolja.

Bár ezen rajz még igen primitív, mindamellett is abból nemcsak az akkori keresztelési szertartás, de a medence formája is jól kivehető; t. i. a keresztelendő neophita egész meztelenül egy vízzel telt hengeridomú edényben áll, melynek vízszíne a keresztelendő csipőjéig ér; a keresztkút ott még minden diszítvány nélkül fordul elő, s csak annak alsó, középső s felső része van egyszerű szalaggal diszítve, mely abroncsot is ábrázolhat.

A keresztkút baloldalán áll a zsidó fejére vizet öntő püspök, a másik oldalon egy pap, kezében kendővel vehető ki.

Románkori keresztelő medenczék hazánkban még igen ritkán fordulnak elő, így eddig csak a kassai,⁴ szamosfalvi, hédervári, petőszinnyi és geczalfalvi ismeretes még. Ellenben a gót korszakbeli keresztelő medenczék egész sorozata ismeretes már, mint például: a beszterczebányai,⁵ kézsmárki, bártfai, kis-szebeni, kakas-lomniczi, szepes-olaszii, teplai stb.

A gót stíl korszakában a keresztelő medenczékkel általános átalakulás történt, mert míg a román stílusú keresztelőkutak henger alakú kádakhoz hasonlítanak, addig a gót stíl virágzásának idejében a keresztelő medenczék felveszik a nagy pokálok, serlegek vagy kelyhek alakját, s azokon a három főrész, t. i. a lábazat, a nodus és a cuppa határozottan megkülönböztethető.

Fentebb említett gót stílusú keresztelő medenczéink műízlés tekintetében is kitűnőek, s bizonyítják, hogy a középkorban az ércöntő művészet hazánkban és pedig nevezetesen a felső-vidéki bányavárosokban nagy mértékben volt kifejlődve; így tudjuk, hogy Beszterczebányán, Szepes-olasziban, Iglón és későbbben Eperjesen az ércöntés művészete ügyes mesterek által üzetett, nevezetesen, a beszterczebányai városi régi számkönyvek 1490 körül János nevű harangöntőt említenek⁶ s továbbá

¹ OTTE: *Handbuch der Kirchlichen Kunstarchaeologie*: «Ommis presbyter, qui fontem lapideum habere nequiverit, vas conveniens ad hoc solummodo baptisandi officium habeat, quod extra ecclesiam deportetur.»

² Ezen régi keresztelő medence rajzát lásd az *Arch. Közlemények* IX. kötetének II. füzetében megjelent: *Adalék a régi magyar keresztelő-medenczék ismeretéhez* című dolgozatomban.

³ A XIV. század előtt is történt keresztelés «per aspersisnem».

(A sz.)

⁴ A kassai nem román korú.

(A sz.)

⁵ L. IPOLYI ARNOLD *Beszterczebányai egyházi műemlékek* című művének 126. l., hol a keresztelő-medence rajza is közölve van.

⁶ Ugyanott: 128. lapon.

ismerjük Wagner János iglói harangöntő nevét, mely egy bártfai harangon mint: meister Hansen Wagner von Neuendorf, az 1486-ik évvel együtt említettik.¹ Végre a tornai templom régi harangján szintén előfordul «magister Augustinus» Ágoston mester neve. Későbbben, nevezetesen a XVI-dik században Illenfeld Ferencz kassai ércöntő nevével találkozunk a kassai «Orbán» nevű nagy harangon, a ki egyszersmind a dóm északi tornyában függő kisebb harangot 1558. évben önté.²

Ezeket tájékozásul előrebocsátva, visszatérök keresztelők medenczénk tüzetes leírásához.

A bártfai keresztelők medenczének idoma feltűnően hasonlít egy pokál vagy pohár alakjához, s áll egy kifelé hajlított felületű cuppából, továbbá egy nodussal ellátott lábazatból.

A keresztelők medencze főméretei a következők:

A cuppa felső karimájának átmérője	...	0.67 méter.
A cuppa alsó részének	»	0.46 »
A cuppa magassága	...	0.68 »
s végre lábazatának magassága	...	0.38 »

A két utóbbi méret összege azaz 1.06 méter adja a keresztelők medencze egész magasságát.

Ezen keresztelők medencze cuppájának tetemes nagysága úgy látszik még azon korra utal, midőn a keresztelés szertartása *per immersionem* történt. Az öntvény anyaga bronz, mely szép zöldes patinájával ezen mű szépségét s érdekességét emeli.

A cuppa felülete több pálczatagozat által mezőkre, vagyis helyesebben mondva: övekre (Zonen) van osztva, a felső keskenyebb övön, szép s karesú minuskula betűkből álló következő tartalmú felirat olvasható:

Johānes baptizavit in aqua nos autem baptizemus
in nomine domini amen + hilf got maria
+ herot amen ½

Ezen felirat bevégezése így olvasandó «helf got maria herof vagy herauf amen.

A betűk kivétel nélkül mind minuskulák s prismaticus éles éllel válnak ki az alapból, továbbá az ily feliratoknál előforduló interpunctiók, így nem különben értelmet zavaró rövidítések itt nem jönnek elő; csak a liliom végű kereszt jegye fordul itt kétszer elő.

Ezen felirat facsimiléje a keresztelők medenczénk rajza felett lebegő szalagon látható.

A felirat alatti széles övön pedig féldomborművű alakzatok díszítik a cuppa felületét; — ily nagy méretű féldomborművek csak ezen a keresztelők medenczén találhatók,³ s e tekintetben ezen medencze hazánkban valódi unicum. — Az alakok nagysága eléri a három decimétert. — Legelőször látjuk Mária üdvözlését; egy félköríves ajtónyílásféle architectura alatt, kissé előrehajolva áll a szűz, kezeit keresztbe mellén összetéve, előtte térdel az üdvözlést hozó angyal; ezen csoportozat után következik fölfeszített üdvöztőnk alakja, de kereszt nélkül; továbbá sz. Borbála, jobbájában tartva a három ablakos tornyocskát, e mellett látjuk sz. Péter alakját, baljában egy lóhere alakú nagy kulcsot tartva, s végre sz. Pál apostolt, ki egyik kezében könyvvel, másik kezében pedig egy meztelen s egyenes pengéjű pallossal van ábrázolva.

A medencze tulsó felén Ádám és Eva kissé hosszúra nyújtott alakjai az élet fája mellett láthatók, ezután következik még a törött kereket tartó sz. Katalin, s végre a sárkánnyal viaskodó sz. György pánczélos alakja.

A mi ezen féldomborművek alakítását illeti, az még nagyon stylizált, az alakok nyúlánksága, nemkülönben a testhez erősen simuló ruha redőzete inkább még a román stylű féldomborművek jellegének

¹ Lásd a jelen munka a *bártfai harangok* című fejezetét.

² Lásd. Az *Arch. Közlemények* VIII. kötetének III. füzetében megjelent *Harangjaink ismeretéhez* című értekezésemet.

³ Nem sokkal kisebbek a lőcseiek és mások sem.

(A sz.)

megfelel, ehhez járúlnak még a tányér alakú nagy kör-nimbusok is, melyek annyira jellemzik a byzanti vagy román stílusú féldomborműveket.

A mester neve vagy monogrammjá nem fordul elő sehol, hacsak egy kis paisot, melynek mezejében egy csillag fénylik egy félhold felett, nem tekintjük a mester jegyének, melyet itt különösen azért említék meg, hogy ezen jegyet összehasonlítva a hazai középkori öntvényeken netalán valahol előforduló hasonló alakú jelvényekkel, az ezen jegyet használó mester neve is könnyebben meghatározható legyen.

A medence 0.38 magas lábazata síma, a merészen kiugró nódus három lapocska (Listello) által határolt két horonnyal van díszítve. A lábazat széles talapzattal bír, mely az egész mű állhatóságát (Stabilität) nagyban fokozza. A keresztelő medence mintegy 1.5 Dm. magasságú kőlépcsőfokon áll, mely utóbbinak alaprajza a keresztelő medence alaprajzának körídomával bír.

A medence födele veresrézből készült s már későbbi időből származik, befestett felületén olvasható:

Öder da glaubet und getaufft wird, der wird selig werden.
Lasset die Kleinen zu mir kommen.

Ezen fedő valószínűleg azon időből való, midőn a templomot a XVII. században az ágostaiak használták. Tekintve tehát keresztelő medenczénk pokál alakját, romanizáló tagozatait, továbbá a barát-betűkből álló feliratának alakját, characterét, valamint a féldomborművek szigorú stílizált jellegét, feltehető, hogy ezen öntvényünk mindenesetre még a XIV. század első felében készülhetett, ¹ s így egykorú a templom hajóival.

7. EGYHÁZI SZÉKEK.

Templomunk belberendezésének kiváló részét képezik az úgynevezett egyházi székek (Chorstühle, Banc d'oeuvre, sediae, stalla), melyek részint a templom szentélyében, részint pedig a hajók különböző helyein, legtöbbször a fal hosszában elhelyezvék.

Egyházi székeink különböző időben készülvén, stílus, úgy nemkülönben kivitel tekintetében magukon viselik az illető kor műirányának jellegét, és pedig oly pontos kidolgozásban, hogy a középkori kézműipar és stílus fokenkénti változását, fejlődését vagy hanyatlását ezen faragvány és díszítmény tekintetében gazdag székeken alaposan lehet tanulmányozni.

A középkori román és gót stílusú régi templomok belsejében, a nép számára, úgy látszik, nem voltak padok vagy egyéb ülő helyek, a nép a templom hajóiban vagy állva, vagy térdelve végezte imádságát, s csak a papság, vagy egyes testületek, s főrangú, gazdag magánzók számára voltak ülő padok, székek a templom belsejében elhelyezve.

A papság számára, különösen szerzetes templomoknál, a szentély melletti presbyterium mindkét hosszoldalán álló, legtöbbször magas háttámlákkal bíró, s egyes ülőhelyekkel ellátott székek hosszú sorozata volt fentartva; a királyi városok parochiális templomaiban pedig ezen a kiváló helyen a városi tanács számára fentartott székek állottak, ily rendeltetésű székeket találunk templomunk presbyteriumában is, továbbá, a löcsei, eperjesi, s körmöczbányai templomokban. Ezen székek vagy padok helyzetüknél fogva egyházi székeknek (Chorstühle) neveztettek.

Azonfölül nemesi családok, gazdag polgárok s egyéb kiváló állású egyének saját költségen készült külön padokkal bírtak, ezen privát székek egy, két vagy legfeljebb csak három üléssel voltak ellátva.

¹ Ezen keresztelő medenczének rajzát közöltem: a *Hazánk s a külföld* című folyóirat 1868. folyamának 21. számában; valamint: az *Archaeologiai Közlemények* IX. kötetének II. füzetében a 96. lapon.

Ezen családiszékek, különösen a XVI. században, a reformatió idejében pazar fénynyel s díszszel voltak kiállítva. A reformatio korszakbeli gazdag városi patricius, (a renaissance styl virágzó idejében) nemcsak gazdagon díszített lakásának termeiben szerette a díszet és kényelmet, hanem kívánta gazdagon s stilszerűen készült családi székével az Úr házának díszét is emelni.

Ily rendeltetésű többnyire renaissance stylű székeket találunk templomunkban is, úgy nemkülönben Lőcsén, Kézsmárkon, s felső vidékünk több helyén; a kézműipar ezen remek kivitelű műdarabjain a renaissance styl felséges díszítményeinek alkalmazását, azok tiszta kidolgozását, stilszerű compositióját, — s kivált a farakműveknél — a munka pontosságát, valóban csodálnunk kell.

Tekintve ezen egyházi székek szerkezetét, stíljét, s díszítményeinek kiviteli módját, azok három főcsoportba osztályoztatnak, ugyanis

a) *Gótstylű egyházi székek*, egymástól elrekesztett ülésekkel, magas hátdeszkázattal, melynek felső párkányzatán lévő kiugró mennyezet, toronyfiakkal szegélyezett ívezetes gót architecturával van díszítve. Ezen székek részletei fából faragvák, a díszítmény (Füllung) vagy faragott (bas-reliéf) vagy pedig a deszka felületébe van vésve, úgy, hogy a díszítmény felülete a deszka síkjával egy niveauban esik, a díszítmény mélyebb fekvésű alapja, háttere — fondja — pedig nagyobb festői hatás elérése végett, sötét színnel van befestve, mely színes alap a faszínű ornamentnek nagy előnyére válik. A XV-dik századbeli egyházi székeinken, ily kivitelű ornamentatióval gyakran találkozunk. A díszítmény ily kidolgozási módszere Viollet-de-Duc-dictionairejében «Koılanaglyph» vagy «basrelief en creux» elnevezés alatt fordul elő.

b) *A kora renaissance vagy átmeneti stylű egyházi székek* közé tartoznak azok, melyek még a gót stylnek megfelelő szerkezettel bírnak ugyan, a díszítmény azonban már nem metszett, hanem különböző színű falemezekből művészileg, s mozaikszerűen van kirakva, mely ornamentatió különféle, mértani idomokból képzett csillagokat, szalagokat, sőt építészeti tárgyakat is, mint tornyokat, falakkal megerősített várakat s városokat ábrázol, mely decorationalis műrészleteken a XVI-dik század kezdetén mindinkább terjedő kora renaissance műtörekvésének jellege már határozottan észrevehető.

Ezen kora renaissance stylű székek közt találkoznak olyan műalkotmányok is, melyeknél a lécezett famozaikkal kirakott, a belső mezők vagy táblák (Füllung) azonban még «basrelief en creux» modorban vannak metszve s színezve, s ezen székek kivitel tekintetében, mintegy átmenetet képeznek a XV-dik századbeli gót stylű, és a XVI-dik századbeli kora renaissance székek közt.

Ezen csoportozat is több kitűnő példány által van templomunkban képviselve. Végre

c) *Renaissance stylű székek*. Ezen harmadik csoportozatot azon székek képezik, melyeknél az architectura, oszlopaival, pilasztereivel, hermáival, párkányzataival s portalszerű ívezeteivel már határozott renaissance műizlésű: az ornamentatio mozaikszerűen van kirakva, s úgy mint architectura, természetes faszínben pompázik, s ha tekintetbe vesszük a belföldi, vagy Amerika fölfedezése óta Amerikából hozott becses faneműek változatos s festői hatású melegbarna színezetét, természetes, hogy az akkori kézműipar előnnyel használá fel a fának mindezen becses tulajdonságát. Az ily modorban készült egyházi székek vagy szekrények, kivált ha azokon a renaissance styl még tisztán alkalmazva fordul elő, felséges hatással bírnak s maradandó becsűek.

A XVI-dik század ezen műalkotványain, a nagyobb festői hatás elérésére itt-ott, a hol épen kívánatosnak mutatkozott mérsékelt aranyozás, sőt későbbben a színekkeli befestés is alkalmaztatott.

A polychromia azonban oly finom műizléssel s oly nemes tartózkodással történt, hogy ez által a mű hatásában csak nyert.

Ezen csoportozatba tartozik több egyházi szék a bártfai, körmöczi s lőcsei templomokban, úgy nemkülönben a híres lőcsei orgonamű is, gyönyörű karzatával együtt.

A renaissance styl fokozatos fejlődésével, nevezetesen a XVII. században, az egyházi székek, szekrények, orgonakarzatok, s különösen Epithaphiumok is mindinkább nagyobb pompával, erősebb aranyozással,

és befestéssel, de néha már kevesebb izléssel és stilszerű szépséggel készültek; s minél inkább elveszett — a voluták s egyéb korcs kinövések alkalmazása által — a stilszépsége, ép oly mértékben törekedtek a styl hiányát, a mű túlságos aranyozása s befestése által pótolni, s hogy ez gyakran nem sikerült, az nagyon természetes, mert a mű szigorú styljét ily surrogatumok által soha sem lehet pótolni.

A XVI-dik század szép renaissance stylje, felesleges, nem motivált formák s decorationalis elemek alkalmazása által a XVII. század vége felé mindinkább hanyatlásnak indul, s a következő XVIII. században a barok és rococco izléstelen formákban végkép elkorcsosodott.

Ezen korból származnak a bártfai templom hosszahajójában álló s a nép számára készült padok is.

A styl fokenkénti fejlődését természetesen nemcsak monumentális építményeken, hanem a kézműipar ezen kisebb műveiben is lehet tanulmányozni, mert hiszen egy bizonyos kor műiránya kiterjedt minden iparágra, s míg az építményeken az architectura nagyszerűségét bámuljuk, addig a kézműipar kisebb termékeinél, a részletek izlésteljes s finom kivitele köti le figyelmünket, s néha valóban bámulatra ragad azon találékonyság, melylyel a régi mesterek az anyag sajátosságainak s természetének megfelelő s jellemző új motivumok s alakítások alkalmazása által a netalán mutatkozó nehéz és complicált szerkezeteket bizonyos bravourral oldják meg.

Ahhoz járul még, hogy a kő, keménységénél fogva, egészen más kezelést igényel, mint például a könnyen faragható fa, vagy pedig a könnyen idomítható vas vagy egyéb ércz, s épen ezen különféle s egymástól eltérő tulajdonságú anyagok, különböző kezelése s idomítása új meg új formákat s motivumokat teremt s hoz létre, s innen van az, hogy például a gót stylű egyházi székek architecturája utánozva a monumentális gót stylű építészet egyes formáit, decorationalis műrészleteiben s párkányzataiban az előbbtől eltérő s inkább már a fa anyagának jobban megfelelő motivumokat vesz fel.

A bártfai templom gót stylű egyházi székei oly szerkezettel és beosztással bírnak, mint általában véve azon XV-dik századbeli egyházi székek, melyeket különösen németországi középkori templomokban még találunk. Ugyanis az egymás mellett lévő ülések, vállig érő választékok (divisoria sedilium, parclose-Scheidewand) által egymástól elkülönítvék, az ülés deszkája (Sellette, formula) legtöbb esetben felemelhető s annak alsó felületén consolok úgynevezett misericordiák (culotte) alkalmazvák oly czélból, hogy azokra kivált öregebb szerzetesek támaszkodhassanak. Ezen czélra szolgáltak egyszersmind azon nyújtványok is, melyek a választékok felső részét összekötve az egyes ülőhelyeket mintegy U alakban körül fogják. Az ülések hátulsó deszkázata a választékok magasságáig háttámlának (dossier, postergale, Rücklehne), azon felül pedig háttáblázatnak vagy hátdeszkázatnak (Rückwand, haut-dossier) nevezhető. A hátfalazat vagy deszkázat felülete, az egyes ülések választékainak megfelelő léczezettel van berámázva, mely úgymint a deszkázat felülete is, ornamentatíóval van diszítve. Az egyházi szék hátfalazatát egy kiugró mennyezet (dais, dasium) koronázza be, mely toronyfiakkal, ívezetekkel s egyéb gót stylű motivumokkal van diszítve. Ha pedig az egyházi szék az ülések egész hosszú sorozatát foglalja magában, abban az esetben a mennyezet több helyen deszkarekeszek és oszlopocskák által támogatatik.

A székek hátdeszkázata gyakran drága szőnyegekkel (dorsalia) volt befödve, mint például a löcsei székeknél, de a bártfai templom szentélyében álló székek hátdeszkázata is eredetileg drága szőnyegekkel volt ellátva, melyek azonban már annyira megromlottak, hogy azok az ötvenes években eltávolítottak s újrolag veres posztóval behuzattak, szerencsére azonban a régi szőnyegek foszlányai, gyönyörű motivumaikkal eltétettek.

1. Ily beosztással és berendezéssel bírnak azon *egyházi székek, melyek az orgonakarzat* (lásd a VII. tábla 19. idomát) *alatt, a főhajó nyugati záfala mellett felállítvák*, s kitűnő műfaragványaiknál fogva megérdemlik, hogy azokkal mindenekelőtt foglalkozzunk. Az orgona karzata alatt álló szék tizenkét ülőhelyet foglal magában, a háttér deszkázatán, és pedig minden második ülőhely felett levő tábla, bevéselt s befestett diszítéssel bír, mely különösen sárkányok által őrzött címer paisokat ábrázol.

Az ülöhelyek számának hat ily címeres tábla felel meg, azonban egy tábla már hiányozván, jelenleg csak öt címeres tábla létezik még.

Ezen címeres táblák kivált heraldikai tekintetben felette érdekesek, mert találunk itt oly királyságok címereire, mely királyságok jelenleg már nem is léteznek; továbbá a címér alakzatainak correct és stylizált rajza, a címertan szabályainak még tökéletesen megfelel. Vizsgáljuk meg tehát ezen címeres táblákat, s kezdjük a vizsgálatot a szék baloldalán levő első ülő hely címeres táblájánál, melyen négy címér-paisot látunk. Ezen tábla, gót stylű pálczatagozatu diszítványok által keretelt négy mezejének első címere a

. REX . CIPRIE .

felirata szerint a cyprusi királyságé.

Ezen címér-pais felső széle vagy feje egyenes; a jobb vagy elő, és bal vagy hátulsó oldalszéle befelé huzott kajácsos; a pais alsó széle pedig félköríves. Ezen címér-pais négyelve (geviert, écartelé, quadripartitus) összetett címér; első mezejében egy nagyobb és négy kisebb arany *mankókereszt*tel, mely jeruzsálemi keresztnek (croix de Jerusalem) neveztetik.

Második mezeje, nyolczszor vágott, vagyis négy ezüst pólya kék mezőben egy rávitt (brochant) jobbra ágaskodó veres oroszlánynyal.

A harmadik arany alapú mezőben egy jobbra ágaskodó természetes barna színű (?) oroszlánynyal.¹

Végre a címér-pais negyedik ezüst mezején egy szintén jobbra ágaskodó veres oroszlány szemlélhető.²

Általában véve megemlítem itt, hogy ezen egyházi szék címerein előforduló heraldikai két fém-tinctura, úgymint az arany és ezüst, sárga és fehér szín által van pótolva vagy inkább helyettesítve; mely helyettesítés azonban a címertan szabályaiba koránt sem ütközik, miután több újabbkori híres heraldikus hat címertani színt (tincturát) vesz fel, melyekbe az arany és ezüst is már bele van számítva.³

A következő, az előbbihez hasonló alakú címér-pais ketté hasított (Längs getheilte oder gespaltene Schild, parti, perpendiculariter sectum); a pais jobb vagy előoldala négyelt, az első és negyedik veres mezőben a keretbe, közönséges és András-keresztbe összetett arany láncz (Navara címere), — a második és harmadik kék mezőben arany lilomokkal szegélyezett, s felváltva arany és kék cserepekkel kockázott (componé) pantallér látható.⁴ (? Szerk.)

A címér-pais bal vagy hátulsó fele *harántosan négyelt* (schräggeviertete, écartelé en sautoir); az első és negyedik veres mező ezüsttel kilencszer hasított, vagy sávozott (gestreift), mely hasítás által öt ezüst karó származik veres mezőben;⁵ a jobb oldali második veres mezőben egy arany torony, a harmadik ezüst mezőben pedig egy jobbra ágaskodó veres oroszlány van ábrázolva.

Ezen címér-pais felett lévő szalagon olvasható:

. REX . AVERNIE .

mely felirat szerint ezen címér a navarrai királyság címere.

¹ Miután a címertan csak hat színt ismer, úgymint: veres, kék, zöld, fekete, arany (sárga) és ezüst (fehér), a régi címereken levő úgynevezett természetes színek csak nagyon gyéren alkalmaztattak, azok helyett a legközelebb álló címertani színt vették, így szarvasok, kutya, fekete vagy veres, továbbá rózsák veres, az emberi test részei veres vagy ezüst színnel jelöltettek. Lásd SACKEN *Katechismus der Heraldik*. 13. lapján.

² A cyprusi királyság ezen címere, előfordul a XVI-dik században a velencei köztársaság címerében, úgy nemkülönben a savoyai hercegek címerében is. Lásd SIEBMACHER JÁNOS *Wappenbuch* című munkájának 28. és 29. tábláját.

³ HILDEBRANDT *Musterbuch* 5. lapján: Gleichbedeutend ist Gelb und Gold, und Weiss mit Silber. — Die Behauptung von den zwei «Metallen» und vier «Farben» ist nur ein Product der tothen Stubenheraldik.

⁴ Egy ilyen ferde pólya, felváltva arannyal s veres mezőkkel, a kassai városi címér alsó részén is található, és Ulászló király 1502-dik évben kiadott okmányában ezen pólya így van leírva: Linea satis ampla rubra, quator Tescellis aureis intextis sejungata

⁵ Páratlanul hasított címerekben a zöldpök (karók) összes száma mindenkor páros; tehát a mezőt mind a két máz egyaránt képezi. A fentebb említett címernél csak azon esetben lehetne öt karó, ha az tizszer lenne hasítva. Szerk.

A harmadik, az előbbiekhöz hasonló alakú címér-pais veres mezeje kilencszer hasított vagy sávozott, mely hasítás által veres mezőben öt arany ezölöp vagy karó (Pahl, pal, palus) származik.¹ A címérpays felett lebegő szalagon olvasható:

· REX · ARRAGONIE ·

mely felirat szerint arragoniai királyság címere áll előttünk, mely címer itt különösen Arragoniai Beatrix királynéra vonatkozik.

Vége a negyedik, szintén az előbbiekhöz hasonló alakú címér-pais kétszer hasított és egyszer vágott; az első mező veressel és ezüsttel hatszor vágott, mely osztás által veres mezőben négy ezüst pólya származik (? Szerk.); a második kék mező aranyliliommal van behintve; a harmadik ezüst vagy fehér mezőben pedig, a cyprusi címerben is előforduló arany jeruzsalemi kereszt foglaltatik. Továbbá a címér-pais alsó felén lévő negyedik mező kék alapú, arany liliomokkal, ezen címer a második címerképhez hasonlít; az ötödik kék mezőben két egymással hátaló arany márna (Barbeau, Barben) van, négy arany liliomtól kísérve: 1—2—1, végre a hatodik mező kétszer szelt, mely harántos osztás által az illető ezüst mezőben egy veres pantallér (bande, balthaus) származik.²

Ezen utolsó vagy negyedik címér-pais felett lebegő szalagon olvasható:

· REX · SICILIE ·

mely felirat szerint a szicíliai királyság XV-dik századbéli címere van itt ábrázolva.

A két utóbbiak, tudniillik az arragoniai és a szicíliai címér-paisok külső széleiken ágas pálcza által bekerítvék, mely azonban nem bír heraldikai jelentőséggel, s csupán diszítmennyül szolgál.

Ezen négy címér-paist tartalmazó első tábla szélessége 1 méter, magassága pedig 1·3 méter, a tábla felső részét négy lobú gót ornament diszíti; a két szélső oldalát pedig oszlopocskák szegélyezik, A tábla közepén álló oszlopzathoz lánczokon megkötött két gyík vagy sárkány alakú állatszörnyek mint a címerek őrei s mint decoratio alkalmazvák. Ezen állatszörnyek egyike oroszlányhoz, a másik pedig, hosszú farkával egy gyíkhöz hasonlít.

A keretezés, valamint a diszítmény alakjainak természetes faszíne, a sötétkék színű alapból igen jó hatással válik ki.

A második tábla három címér-paist foglal magában, melyek függő fürtökkel s levelekkel ellátott szőlőgerezdek vagy venyigék által vannak körülvéve. Ezen szőlőgerezdek egyik végét, a címér-paisok alatt lévő s hosszú farkkal ellátott s nyakán lánczozal megkötött sárkány alakú állatszörny tartja szájában. Ezen ornamentatio csupán a címérpaysok által el nem foglalt üres tér betöltésére használtatott fel, s heraldikai jelentőséggel nem bír, ha csak ezen szőlőgerezdek által művészünk borteremő hazánkat, melynek címér-paisa a tábla közepén díszlik, nem akarta jellemezni.

Ezen tábla felső részének közepén látjuk Magyarországnak nyolcz pólyás címér-paisát. Az ezüst pólyák felülete, szép gót stylű bevéssett damascirozással van diszítve. A román s kora gót stylkorszakában, a címérpaysok mezei vagy címernöki darabjai damascirozása legtöbbször rácsozatos vonások, pontok, keresztek s rózsákból álló egyszerű diszítmennyel történt, későbbben, nevezetesen a XV-dik században, midőn a gót styl mindinkább felvéve decorationalis jellegét, a címerek damascirozása csinosan bevésztett, — vagy a színes mezőknél arany vagy ezüst levéldiszítmennyből állott, mi azonban csupán decorationalis jelentőséggel bírt.

¹ Nézd túlsó lapon való jegyzetünket. Arragonia valódi címere: arany mezőben négy veres ezölöp; vagyis arannyal és veressel 8-szor hasított.

² Helyes címér-leírás szerint: *Ezüstben veres pantallér.*

Hazánk ezen címér-paisának felső széle vagy feje valamint oldalszélei is egyenesek, alsó része pedig félköríves bevégzésű, ezen címérpais tehát alakjánál fogva tökéletesen meg felel a XV-dik századi heraldikai címér-paisok alakjának.

A címér fején vagy fejszélén fekvő szalagon olvasható:

· REX · VNGARIE ·

Ezen címér alatt lévő első címér-pais mezeje négyelt (quadripartitus); első veres mezején három arany torony (tour, turris, toratium), látható, mely címér-kép a pais negyedik mezejében is ismételtetik, — a pais második és harmadik kék mezején, egy veres színű, jobbra ágaskodó (rampant) oroszlány látható. Ezen két utóbbi címér mezeje hibásan van kék színre festve, mert a Spanyolország címérében lévő Leon-királyság veres oroszlánya *ezüst* mezőben foglaltatik.

A pais felső részén levő szalagon

· REX · HISPAN ·

olvasható, tehát címérünk Spanyolország XV. századbeli címérét tünteti elénk.

A harmadik címér-pais mezeje szintén négyelt, a keresztbe fekvő mezők hasonlóképen egyformán vannak alakítva, így az első és negyedik kék mezőben három arany lilium foglal helyet, a második és harmadik veres mező pedig három, egymás felett lévő s jobbra menő arany oroszlányt mutat (lion passant, schreitender Löwe), bár a legtöbb heraldikus ily menő oroszlányt leopardnak tart, kivált akkor, midőn az felénk — tehát en face — fordított fejjel van ábrázolva¹

A címérpaizs fejszélén levő szalagon olvasható:

· REX · ANGLIE ·

A diszítményes tábla alapja itt is sötét-kék színű, melyről a természetes fa színű ornamentáció festői hatással válik el.

A harmadik tábla portalszerű gót architecturával van berámázva, melynek belső mezején szintén három címér-pais foglaltatik. Ezen paisok alakja annyiban tér el az előbbiektől, hogy itt a címér-pais fejszegélye vagy főszegélye már nem egyenes többé, hanem kajácsos s befelé hajló, úgyszintén az oldalszélek is befelé hajlítvák, a pais alsó része pedig hasonló az előbbiekhöz, tudniillik félköríves. A címér-paisok ezen alakja már a XV-dik századbeli késő gót korszaknak felel meg, s ezen század vége felé mindinkább alkalmaztatik.

A tábla felső részének közepén, a portalszerű keret oszlopaihoz lánczon megkötött gyíkforma állatok által őrizve, Svédország címere van alkalmazva. A címér kék mezőben három arany korona és pedig kettő fent, s egy a pais alsó részén. Ezen koronák gót styl szerint idomítvák, a korona pártája (Kronenreif) gót stylű levelekkel diszített, a korona béllése pedig veres színű. A címérpais felett egy körív alakban lebegő szalagon olvasható:

· REX · SWECIE ·

¹ SACKEN *Heraldik*: Andere legen das Merkmal des Leoparden nicht in die Wendung des Kopfes, sondern in die Stellung, nennen daher ersteren einen leopardierten Löwen, da gegen jeden schreitenden Löwen einen gelöwten Leopard. In der alten Heraldik existiren alle diese Unterschiede nicht; Löwe und Leopard sind ein und dasselbe Thier. Wollte man in einem Wappen (z. B. England) mehrere Löwen anbringen, so musste man sie des Raumes wegen über einander schreitend darstellen.

Az alsó két címér-pais elseje, veres mezőben egy jobbra fordított, korona nélküli arany orosz-lányt mutat, feje en face van fordítva, két első lábával egy arany bárdot tartva. Ezen címér a paizs felett levő szalagon olvasható:

· REX · NORWE ·

felirat szerint a norvégiai királyságé.

Végre a harmadik címérpais veres mezején jobbra menő, koronás s kettős farkú ezüst orosz-lányt, a cseh királyság címérét tünteti elénk. A szalagon levő felirat így hangzik:

· REX · BOEMIE ·

Ezen két utóbbi címér-pais alatt egy lánczon megkötött gyíkforma állat van metszve, melynek hosszúkás s nyújtott alakja a címerek alatti üres tér betöltésére alkalmaztatott.

A negyedik tábla igen diszes ornamentatíóval bír, mely áll egy a táblát két mezőre osztó, s gót styl korszakbeli motivumaival diszített, oszlopos s hajlított ívezetű architecturából, mely ívezetek levelei s különösen befelé hajlított keresztvirágai, a tábla felső részét szőnyegszerűen majdnem egészen betöltik, a középoszlop törzse egy metszett ágat ábrázol, sőt a címerek paisai is ily alakú ágakkal vannak szegélyezve.

Az egyházi szék ezen negyedik tábláján csak két címér-pais diszlik, és pedig kivételképen mind a két pais koronás, a jobboldali címér arragoniai Beatrix, Mátyás királyunk nejének királyi családi összetett címérét tünteti elénk, míg a mellette álló baloldali pais a Mátyás királyunk idejében divó Magyarország címérét ábrázolja. Az első címérpais háromszor hasított s egyszer vágott, mely osztás által a címér nyolcz kisebb mezőre oszlik. Az első mező ezüsttel és veressel nyolczszor pályázott, mely a címérpais hatodik mezején ismétlődik, a mellette lévő második kék mező hat elhintett arany lilomot tartalmaz, mely címerkép ismét a pais hetedik mezejének címerképével correspondál. Megjegyzendő itt, hogy ezen két említett címerkép a sicíliai királyság fentebb közölt címérének első és második címerképében szintén előfordúl.

A harmadik kék mezőben pedig egy hármás arany kereszt diszlik, négy kisebb aranykeresztből szögletezve, ezen címerkép előfordúl még ugyanezen címér-pais utolsó vagy nyolczadik mezején is. A négy kisebb kerestől szögletezett arany kereszt előfordúl s szicíliai királyság fentebb leírt címérében is, azonban avval a különbséggel, hogy hármás kereszt helyett ott csak egyszerű görög kereszt van ábrázolva, továbbá ott fehér mezőben, itt meg kék mezőben állanak a kereszték.

Végre a negyedik mező kilenczszor hasított, mely hasítás által veres mezőben öt ezüst karó származik, ezen címerkép ezen paizs ötödik címerképéhez hasonlít, s előfordúl a fentebb közlött navarrai paizs egyik mezején is.¹

A második címérpais négyelt, az osztó vonalak keresztezési pontján, a címér mezejének kellő közepén Mátyás királyunk családi címérének paisa, mint szívpais (Herzschild, sur le tout) van alkalmazva, ezen szívpais még majdnem háromszögletű, alsó része csúcsívbe végződik, arany mezejében² a gyűrűt tartó fekete holló látható. A nagy címérpais első mezején hazánk pályás címerképe látható, s ezt kiegészíti a második veres mezőben, a hármás domban álló kettős ezüst kereszt.

A Magyarország címérét képező ezen két címerkép, a XIV-dik és XV-dik században³ majdnem kivétel nélkül külön alkalmaztatott, ily elkülönített állapotban láttuk hazánk pályás címérét ezen szék második tábláján is, mely utóbbi címerképnek a kettős kereszttel való egyesítése úgy látszik Mátyás királyunk idejéből származik.

A címér-pais harmadik kék mezején Dalmátország címérét látjuk: kék mezőben három koronás

¹ Nézd jegyzetünket a 9. l.

² Hibásan van festve, mert a Hunyadiak címér-mezeje: *kék*.

³ Mátyás király idejében már sűrűn használtatott.

Szerk.

Szerk.

Szerk.

oroszlány- vagy leopárd-fejjel, végre a negyedik veres mező a csehországi koronás s kettős iarkú ezüst oroszlányt mutatja.

Az ezen két czimer-pais felett levő korona pártája három, gömb alakú drágakővel vagy gyönggyel van diszítve.

A czímer-paisok alatt a tábla alsó részén itt sem hiányoznak a gyík vagy sárkány alakú állat szörnyek, melyek itt harczkészen állanak szemközt egymással.

Ezen székek ötödik és utolsó tábláján gót stylű leveles diszítmény közt két czimer-pais van alkalmazva, az első kék mezején három arany liliom látható, a pais felett és a diszítmény indáin megerősített szalagon olvasható:

· REX · FRANCE ·

Franciaország czímerében VI. Károly óta használtatik az arany liliom¹ kék mezőben; a magyarországi pecséteken és címereken is az Anjou-házi királyaink által használt liliom gyakran fordul elő.

A második czimerpais arany mezejében három, jobbramenő vagy lépdelő (schreitend) koronás, fekete² oroszlány vagy leopárd fordul elő, ezen czímerkép a

· REX · DACIE ·

Dánia királyság czímerét jelképezi.

Templomi székünkn ezen érdekes címertani diszítményeinek részletes leírását bevégezve, megemlítem még azon körülményt, hogy tekintetbe véve ezen czímer képeinek s alakjainak stylszerű és a heraldikai szabályoknak eléggé megfelelő kidolgozását, ábrázolását s színezését, feltehetjük, hogy egyházi székünkn ismeretlen mestere nemcsak a gót architecturában, de a heraldikában is otthonos s járatos volt, mert ezen címerek előállítása még egészen ment a XV-dik század második felében már mindinkább lábrakapó naturalistikus felfogástól; s valóban ritkán találunk hazánk középkori műemlékein oly címereket, melyek oly címertani pontossággal lennének kidolgozva.

Ezen czímer-táblákat szépen diszítményezett léczek szegélyzik. Általában véve ezen címerek s diszítmények oly formán vannak kidolgozva, hogy az ornament contourja fába vésett, s míg a mélyebben fekvő háttére színezett, addig a deszka felszínével egyenlő niveaujú ornament felülete természetes faszínű, ezen diszítési modor, a mint már említém, basreliéf en creux elnevezéssel bír, és a XV-dik századbéli székeket s egyéb hasonló műveket különösen jellemzi.

Ezen egyházi széksorozat hossza	8·5 méter
magassága pedig	3·2 »

A szék felső részén kiugró mennyezet homlokzata, az egyes ülő helyeknek megfelelő toronyfiakkal diszített, melyeket számárhátú későkori ívezetek kötnek össze. Ezen architectura műrészei, úgymint a levélsomók s a keresztvirágok nagy ügyességgel, határozott jelleggel s finom műizléssel vannak fából faragva, mely utóbbinak érintetlen természetes színe, a századok behatása folytán szép meleg barnás színezetté változott. — A mennyezet belső s horonyos felülete nyomtatott diszítményű papírszőnyeggel van bevonva.

Figyelemre méltó még ezen szék egyik oldaldeszkája, melynek felső részén egy csodálatos ügyességgel s bravourral metszett gót diszítmény van a deszkázatból kivésve, mely diszítménynek ágai, indái s

¹ VI. Károlytól fogva ugyan a három liliom lett állandóan használva, de azért az arany liliom mint Franciaország illetőleg mint királyai címere kékmezőben elhintve már a XIII. században használtatott, de sőt egy liliomra már VII. Lajos (1157—1180) király ellenpecsétein találunk.

Szerk.

² Dánia valódi czímerének leopárdjai kékek.

Szerk.

levelei egymásba szépen összefonvák, s annyira kidolgozván, hogy az alaptól helyenkint egészen elválnak. Ezen diszítvány felső részén egy csinosan alakított czímer-paison látjuk Bártfa város szép s heraldikus egyszerűségű czímerét, a paizs egyszer vágott, a felső kék mezőben két keresztbe tett ezüst bárd van, fent koronától s lent egy lilomtól kísérve; a paizs alsó mezeje hétszer, mely osztás által négy ezüst s ugyanannyi veres pólya származik.

A czímerkép értelemmel s műízléssel van vésve, s megfelelő heraldikus színéssel befestve.

Ezen czímer-paizs jobbra hajlított s a paizs ezen ferde állása a XV-ik századig¹ majdnem kivétel nélkül alkalmaztatott, s megfelelt a heraldikai szabályoknak is; egyenes állásban a czímerpaizs ritkán fordul elő ezen időben.

Ezen pais felett lebegő szalagon az egyházi szék készítésének éve van bevésve oly formán:

· ANNO · DOMINI · 1 · 2 · 8 · 3 ·

Mesterének a neve vagy monogrammja — sajnos — nem található sehol ezen a széken.

Ezen székek keletkezéséről szóló hagyomány szerint a középkorban, midőn egy-egy király meg nősült, kötelezve valának különösen a szabad királyi városok nászajándékot küldeni a királyi párnak, Mátyás királyunk, arragoniai Beatrixszel való nősülése alkalmával, a Bártfa város tanácsa által nászajándékul neki küldött drága ékszereket s arany serlegeket a bártfai sz. Egyed templomának felszerelésére ajándékozta, mely adomány értékéből azután ezen remekművel, s mintegy hálául s emlékül Mátyás és Beatrix czímeireivel diszített egyházi szék készült volna. Ezen a széken is meglátszik már itt-ott a százados idő vasfogának nyoma, kivált a mennyezet tornyocskái s egyéb műrészletei helyenkint már hiányoznak, s a szék hátdeszkázata is a fal nedvesség következtében már rothadni kezd, azonban reméllem, hogy templomunk ujjitása alkalmával ezen egyházi székünk is stílszerűen fog kijavíttatni s érdeme szerint az utókornak fentartatni.

2. A templom szentélyének mindkét hosszoldalfala mellett álló egyházi székek még szintén gót stílusúak s a XV-dik század végéről valók. Szerkezetre nézve hasonlítanak az előbbi gót székekhez; az egyes ülések választékokkal ellátva, a hátdeszkázat diszített lécezetek által van szegélyezve, a szék oldaldeszkái izléssel faragott ornamentációval bírnak.

Míg ezen székek alsó része még eredeti s gót stílusú, addig a szék tornyos gót mennyezete idővel megromolván, eltávolíttatott, s helyébe 1617-ben renaissance stílusú koronázó párkánnyal láttatott el.

Műtörténeti szempontból felette érdekes itt azon törekvés, melylyel a renaissance stílus formáit iparkodtak összhangzásba hozni a szék eredeti gót izlésével. Az egyes ülő helyeket elválasztó függélyes lécezet felett álló gót tornyocskáknak megfelelnek a csinos alapzatokon álló s esztergályozott gömbök, melyek tulipánhoz leginkább hasonló befejezéssel bírnak; továbbá a csúcsíves stílusú ívezeteknek, melyek minden ülő hely felett emelkedtek, megfelelnek a szépen idomított csúcsok, felrakványok, melyek mezei fekete alapon lévő s drágakő motívumokat utánzó kék és veres diszítéssel ellátva, mely felrakványok az előbbiekhöz hasonló alakú s esztergályozott gömbökkel végződnek.

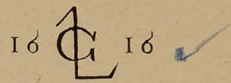
A koronázó párkánnyat, a szék beosztásának megfelelő helyeken csinos gyámkövek (consolok) által tartatik, végre az architravszerű deszkázat cassettirozott mezői fekete alapon lévő színes drágakő ornamentációval diszítvák. Ezen egyházi székek renaissance stílusú koronázó párkánnyata fekete, fehér, veres és kék polychromiájával kellemes hatást gyakorol, s ezen stílkülönbség dacára nem hat háborítólag a nézőre, — mert az architectura stílszerű s a színezés mérsékelt s megfelelő.

Ezen székek a városi tanácsnokok számára készültek, s jelenleg is erre a célra használtatnak.

¹ A XV. századról, különösen e század második feléről korántsem mondhatni többé, hogy a czímer-paisok ferde állása majdnem kivétel nélkül. Már Mátyás király idejében a czímer-paisok úgy a pecséteken mint a faragványokon rendesen egyenes állásban fordulnak elő. De sőt még a XII—XIII—XIV. századi sisaktalan czímer-paisok is majdnem kivétel nélkül egyenes állásban ábrázoltatnak. Csupán a sisakokkal ellátott czímer-paisok lettek az említett századokban harántosan helyezve. Szerk.

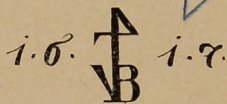
A szék koronázó párkányzata az 1616- 1617-dik években készült, abban az időben tehát, midőn ezen templomot az ágostaiak birták.

Ezen szék mennyezetének készítésére e következő monogrammok s évszámok vonatkoznak, és pedig a bal oldali szék párkányzatán:

Ezen monogramm Gribovszky Lőrincz (Laurentius Gribovszky) városi tanácsnoké, mert ily alakban, de megnevezve, a bártfai városház erkélyén is előfordúl.

Ellenben a jobb oldali széksorozat párkányzatán:

Ezen monogramm Blimberg Tamás akkori városi főbiróé, mely monogramm az említett bíró márvány sírlapján is elő jön.

3. *A negyedik gót stylű egyházi szék* a szentély déli sarkában, az arcus triumphalis s a szentségház melletti szögletben van felállítva, s csak három ülőhelylyel bír, a szék szerkezete s alsó része még a XV-ik századbeli, s kiváló ízléssel van faragva, és zöld alapszínű lécezetrel szegélyezve, a nyugati ülő hely feletti deszkázaton egy későkori gót stylű címér-paizs ily alakú monogrammot vagy mesterjegyet mutat:

A címér-pais felett pedig egy bemetszett szalagon az

1 . 2 . 9 . 2

év látható, mely időben valószínűleg ezen szék készülhetett.

Ezen szék felső gót mennyezete már szintén hiányzik, s jelenleg ép oly alakítású koronázó párkányzattal bír, mint az előbbi két széksorozat. A párkányzaton e következő jel, monogramm s évszám látható:

4. *Az ötödik és utolsó gót stylű szék* a déli mellékhajó nyugati végén, a torony fala mellett áll, s hat ülő helyet foglal magában, a szék főszerkezete magas hátdeszkázatával s mennyezetével megfelel még a XV-dik századbeli gót stylű egyházi székeknek; a lécezet ornamentációja izléses.

A mi azonban ezen egyházi széket nevezetessé teszi, ez a kiugró mennyezete, mely felette szép s változatos ornamentációval bír, így a toronyfiak által képezett ívezetes mezők ritka szépségű s faragott mérművel bírnak, melynek motivumai igen változatosak, s praecis kivitelük mesteri kézre utal. A mennyezet felső párkányzata rovatékos. A szék hátdeszkázata síma és diszítmény nélküli.

Megemlítendő itt a székek egyik nyújtványos karfáján bevéselt labirint alakú diszítvány, melynek köralakú vonalai egymásba fonódó meneteket képeznek. Az ily alakú labirintok (Labirinth, Labyrinthe de pavé) a középkori templomok kövezetében voltak mozaikszerűen kirakva, azon czélból, hogy búcsujárók, kik akadályozva valának Jeruzsálemben zarándokolni, ezen labirint menetein térden csúszva végezheték imádságukat.¹ Ezen labirintok alakja vagy körídomú, mint a mi székekünkön, vagy pedig szabályos nyolcszögű volt, s a menetek, megkülönböztetés végett, sötét-szürke vagy feketeszínű márvánnyal valának a templom kövezetében berakva.

Hogy mily czélja s rendeltetése lehetett ezen labirint alakú diszítványnak székekünkön, azt nem tudom, különben lehet, hogy csupán diszítvánnyul szolgált, szükségesnek véltem azonban ezen alakzatot itt megemlíteni, már csak azért is, mert középkori székeinken ily labirintszerű alakzat — legálább tudtommal — még eddig nem fordult elő.

Mindezen itt leírt öt egyházi székek, a technikai kivitel tekintetében az első csoportba sorozandó.

A második csoport hasonlóképen több egyházi székek által van képviselve.

5. Mindenekelőtt megemlítendő az *orgona karzata alatt, a címeres széksorozat mellett álló két ülő helylyel bíró egyházi székek*, gótszerkezetnek megfelelő magas hátdeszkázattal és koronázó párkánnyal. Általában véve ezen székek szerkezete még a XV-dik századbeli gót stílus székeké, de a párkánnyal profilja, úgy nemkülönben a falemezekkel mozaikszerűen kirakott diszítvány jellege már kora renaissance stílus; székekünk tehát azon nevezetes korszakból való, midőn a megunt gót stílust, elkoreszosodott formáival, a friss és életképes renaissance stílus váltja fel. (VIII. tábla 21.)

Ezen székek léczete mértani csillagokkal, parkétszerű rácsozattal, gótizáló négylevelű virágokkal, meanderrel, s egyéb geometriai szabályos idomokkal van díszítve, tehát a mindinkább tüdőző gót stílus egyes motívumaival találkozunk még itt így; például a két ülőhely feletti hátdeszkázat középső léczetén, a pálcza tagokkal határolt horonyzatú profil (mit Stabwerck eingefasste Hohlkehle) még a csúcsíves stílus, továbbá a négy levelű vagy négy szirmú virágok, mértani szabályosságuknál fogva bár mintegy jegecedve, de az alapformában mégis elárulják még a gót stílus négylevelű motívumot, s végre a székek mennyezetének mintegy fél donga alakú felülete csillagokkal s egymást metsző szalagokkal van díszítve, melyek még határozottan jellemzik a gót stílus keresztboltozat bordáit, sőt még a boltzárkó is egy négyszögletű szalag által van jelezve.

A mint látjuk tehát, nemcsak az architecturában, hanem a kézműipar ezen kisebb mérvű s csekélyebb jelentőségű művein is, az új műirányú renaissance még mindig vegyítve van a gót stílus egyes elemeivel, még mindig küzd a régi megszokott formákkal, míg végre az új műirány diadalmaskodik, s legyőzi az elavult műformákat.

Műtörténeti szempontból azonban legérdekesebbek azon tornyok, bástyák, templomok és egyéb épületek, melyek a hátdeszkázat valamint az imaszék (Pult) mezeit s tábláit díszítik. Így például a hátdeszkázaton két kapubástya által megerősített öt emeletes s csúcsos tetővel ellátott tornyot látunk, melynek második emeletén ablakos erkélyek szöknek ki a falból, a harmadik emelete pedig kiálló fatornáczczal van körülvéve, a negyedik és ötödik emelete pedig kökeresztben egyenes zárású ablakokkal bír, csúcsos meredek s négyoldalú gúla (pyramis) alakú tetőzetén kiálló ablakok (Dachfenster, lucarne faîtière) alkalmazvák.

Ezen négyoldalú torony alakja, úgy nemkülönben egyes műrészleteinek jellege már határozott renaissance stílus, bár az egyik kaputorony még csúcsíves kapuzattal bír. Hogy a kézműipar ily alkotásai, műépítészetünk történetére nézve nagy fontossággal bírnak, az kétséget nem szenved, mert hiszen gyakran ily művek s képek által ismerkedünk meg a rég elpusztult vagy időközben elrontott emlékszerű műépítményeink alakjával s szerkezetével.

Ez oknál fogva kellő figyelemmel vizsgáljuk s gyűjtjük össze régi képeinken, butorainkon s egyéb

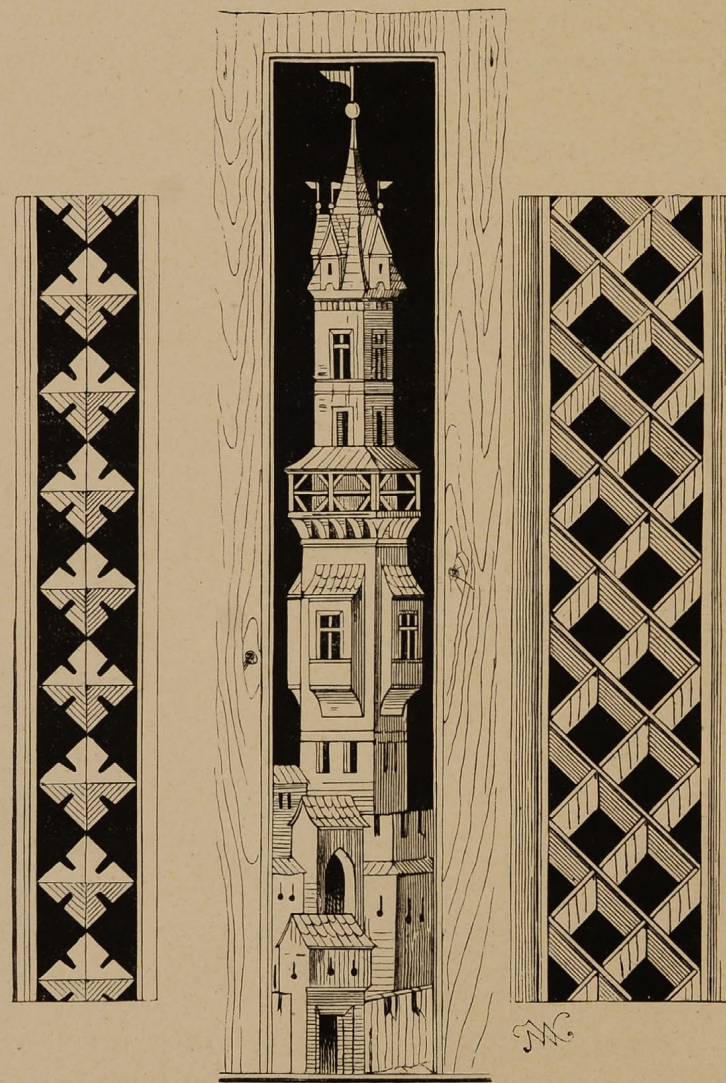
¹ Lásd: Mothes, *Archaeologisches Wörterbuch*. 202. és Otte, ugyanily című művének 70 lapját.

eszközeinken található régi építményeink, bár primitív kivitelű képeit s másolatait, mert azok gyakran nem csupán idealisticus compositiók, hanem az akkori időben valóban létezett műemlékeink hű másai is lehetnek. Sokan azt állítják, hogy székünk ezen tornyához hasonlított a bártfai templom eredeti tornya is, ezen feltevés azonban téves, mert bár templomunk fenállott tornya egészben véve szintén négyoldalú volt, azonban, fenmaradt régi okmányaink szerint, tornyunk esücsíves ablakokkal birt; mindazonáltal feltehetjük, hogy ezen intarziák mestere csakis az akkori időben dívó tornyokat használta fel eszményképül s mintául, mely körülmény már magában is nyereségnek tekinthető, miután így ezen intarziák által a XVI-dik század

első évtizedében épült tornyok alakítása s formája van fentartva. Ily idomú tornyok találhatók még a szék oldaldeszkázatán is. (15-ik idom.)

Műtörténeti tekintetben legérdekesebb azonban az imaszék külső két tábláját (Füllung) diszító, s egy két tornyos templomot ábrázoló intarzia; melynek legkisebb építészeti műrészelei is bámulandó pontossággal, különféle színezetű falemezekből kirakvák. Ezen templom esücsös tetőzettel, rovátkos párkányzattal és három emelettel bíró tornyainak egyike, — t. i. a déli oldalon levő egészen, míg a másik tornyának csak felső emelete s tetőzete látható, mivel az utóbbi torony alsó része a templom szentélye s tetőzete által van eltakarva. A templom valamivel alacsonyabb szentélye polygonal zárású s a magasabb főhajó tetőzetén egy kisebb tornyocska van alkalmazva, azonfelül ezen templom egy lőréses körfallal van körülvéve s megerősítve. Hogy régi templomaink, majdnem kivétel nélkül, körfalakkal sőt bástyákkal is voltak megerősítve, azt tudjuk, így a bártfai templomunk is egy ily körfallal volt körülvéve, mely utóbbi csak e század első évtizedeiben rontatott le. Ily erődítmények: abaúji-, lipóti-, sáros- és szepesmegyei, valamint erdélyi régi templomainknál még most is fennállnak.

Mind ebből láthatjuk, hogy művészünk ezen intarzia alkotások készítésénél szorosan ragaszkodott a valósághoz, sőt a természet utáni másolása

15. idom.

annyira ment, hogy székünk oldaldeszkázatán lévő tornyot kettős körfallal, kettős kapuzattal ábrázolá, mely utóbbi kapu felvonó hídja is természetesen van másolva s visszaadva, s egyáltalában székünk e tekintetben oly gazdagon van diszítve, s az ornamentatio oly válogatott s szép motivumokat mutat, hogy ezen műalkotvány valódi remekműnek tekintendő s ritkítja párját hazánkban.

Ily intarzia diszítésű egyházi székek találhatók még az eperjesi, kis-szebeni és löcsei templomokban is, például az eperjesi székeken ép oly alakítású tornyok vehetők észre, úgyszintén a löcsei templom egyik székén is, azonban azok kivitel tekintetében hátrább állanak a bártfai e nembeli alkotásoktól.

Művészetünk ezen ága is, úgy mint a renaissance styl, Olaszhonból jött hozzánk, így a paduai, pisai, velencei, florenczi s egyéb olaszthoni dómokban található székek intarziái valódi remekművek s még a XV-dik századból származnak, holott hozzánk ezen famozaikszerű ornamentatio csak a XVI-dik század

első évtizedében jutott. Az intarzia (Holzmozaik, marqueterie, peinture en bois) azon módszernek nevezetik, mely szerint székeken vagy egyéb butorokon lévő diszítványok, alakok, épületek s egyéb tárgyak rajza, különféle színű falemezekből mosaikszerűleg van kirakva.

Ezen diszítványok és alakzatok világosabb színe jó hatással válik ki a többnyire sötétbarna színű (különösen az ébenfa) alaptól; a kivitelhez leginkább oly fanemeket választottak, melyek színe az ábrázolandó tárgy természetes színeihez leginkább hasonlított, így az épületek falazata világos színű juharfa lemezekkel van kirakva, a cserép tetőzetek pedig vereses színű szilvafa lemezekből állanak. A fekete színt az ébenfa képviselte, míg a természetben előnemforduló zöldes faszín mesterségesen festetett. Ha tekintetbe vesszük a különféle fanemek természetes színeinek gazdag változatosságát, könnyen belátható, hogy ily mosaikszerűen kirakott intarzia diszítvánnyal pompás hatást lehetett elérni. Olaszthonban — a renaissance styl ezen bölcsőjében — a XV-dik század elején az építmények külső felülete márvány-mozaikkal (incrustatióval) diszített fel, a mint azt például a paviai certosánál, a velencei, florenczi, pisai s orviettoi műemlékeknél láthatjuk, a síma felület ezen diszítési modora későbbben a székek s egyéb butorokra is alkalmaztatott, avval a különbséggel, hogy itt az incrustatio falemezekkel történt.

A XVI-dik század elején az intarziák diszítványe leginkább még egyenes vonalú mértani idomokból s csillagokból állott, sőt az építményeknél is az egyenes vonal volt még túlnyomó, és pedig abból az egyszerű okból, mert kezdetben a falemezek *egyes metszése* még könnyebb volt és nem igényelt nagy gyakorlottságot, s megfelelt a farostozat természetének is.

Ezen időből származó diszítés tehát szorosan ragaszkodik még az egyszerű mértani alakításhoz, mely szigorú mértani szerkezet a későbbi s kifejtettebb renaissance stylű diszítványok mintegy előhírnökeül tekintendő; a kezdetleges renaissance stylű diszítvány még nem mert a kereten kívül terjeszkedni, mint ezt például a XVII-ik századbeli kifejtettebb, diszítványoknál gyakran találjuk, hol már a merészebb és szabadabb mozgású motívumok a keretezés szűk határát szép hajlású vonalakban törik át.

Ily jellegű intarziák találhatók még a bártfai városház levéltárában álló 1511-dik évből származó szekrényénél is, ezen adat által meg lenne határozva az ily művek készítése ideje, s miután az utóbbi szekrényen lévő diszítványok majdnem ugyanazon alakban fordulnak elő egyházi székeknél is, így bizony lehet következtetni, hogy székeink ugyanazon időben s ugyanazon János mester által készülhetett.¹ Egyébiránt, a mint említém, ily munkák akkori időben nemcsak Bártfán, hanem Eperjesen, Kézmárkon, Kassán s Lőcsen is készültek. A lőcsei templom egy ily mosaikszerű kivitelű székén a mester monogrammjával s nevével is találkozunk, a szék felső párkányzatán a fába vésett felirat így hangzik:

GREG · TISLE · FON · KAZE

s így meglehet, hogy Gergely kassai vagy kézmárki műasztalos művének tekinthetjük ezen széket.

A mint látjuk tehát a székek s butorok ily mosaikszerű diszítése a XVI-ik század elején Felső-Magyarország több városában nagyban divott. Ezen időből származó egyházi székek architektúrája még nagyon egyszerű, a föelrendezés még gót stylre emlékeztett, annál gazdagabb azonban a diszítés, mintha a diszítvány gazdagsága s finomsága által akarták volna a mű egyszerű architektúráját pótolni.

Ezen egyházi székeink aránylagosan véve még jó karban van, bár a fali nedvesség hatása következtében a falemezek már itt-ott elválnak az alaptól. A diszítvány természetes, de kezdetben világosabb s élénkebb színezete a por, valamint a világosság vegytani hatása folytán már megbarnult, s sötétebb színű lett, mely színváltozás következtében a diszítvány hatásában sokat veszített, s csak akkor tűnik fel előttünk a diszítvány rajzának s alakjának szépsége, ha közelebbről egész figyelemmel s kellő világítás mellett vizsgáljuk ezen műrészteket.

¹ A bártfai városház levéltári szekrénye 1511-dik évben János mester által készült, az erre vonatkozó feljegyzés így hangzik: Anno 1511. Item Magistro Johanni de almaria pro conservatione literarum priyilegiarum fakta fl. 9.

6. Ezen korból származó s a második csoportba sorozandó azon egyházi szék is, mely a főhajó második északi pillére mellett van felállítva, bár eredetileg bizonyosan más helyen állott. Ezen szék két sorban hat üléssel bír, melyek a gót stílusnak megfelelő beosztással bírnak, úgy szintén az imaszék oldaldesztkázata is még gótizáló párkányzatú ráházattal van keretelve, a deszka lapját elfoglaló metszett diszítvány azonban már renaissance stílusú elemeket mutat. Ezen diszítvány technikai kivitele, mélyebben vésett s sötét színű alapjával, megfelel a XV-dik században dívó: basrelief en creux-féle modernak, de az ornament jellege, a mint említém, már határozott renaissance stílusú. Az imaszék egyik oldaldesztkájának felső s kisebb részén, egy összefont szalagon, olvasható:

AGAMEMNON REX TROIANVS.

A desztkázat alsó és nagyobb négyszögében leveles ágakkal körülfont szalagon pedig, követve a szalag hajlását s menetét, e következő sorrendben vannak latin majuskula vagy lapidarbetük bevésve:

A T A L N I S S S V.

Ezen szék, tekintve átmeneti stílusját, valamint a diszítványok jellegét, szintén még a XVI-dik század elején készülhetett. (VI. tábla, 17. idom.)

A második széksorozat hátdesztkázatán egy későbbi korú s áttört diszítványú, mennyezetszerű felrakvány van alkalmazva, melynek felső párkányzatát egy borostyánkorszorúval körülvelt városi címmer díszíti.

Továbbá a háttámla áttört s már későbbi renaissance stílusú diszítványe közepén ott díszlik szintén az angyal által tartott városi címmer, melynek paísa azonban határozottan már a XVII-dik században dívó műirányra utal.

A címmer körül e következő arany felirat olvasható:

ECCE QUAM BONUM, BONUM ET JUCUNDUM, HABITARE FRATRES, FRATRES IN UNUM.

A széken lévő városi címmer szerint ítélve, ezen szék valószínűleg a városi képviselők számára készült, míg a városi tanácsnokok a templom szentélyében álló egyházi székekben ültek.

7. A Mária kápolnájában lévő székek is hasonló diszítványokkal bírnak, avval a különbséggel, hogy a metszett diszítvány helyenkint színezve van. Ezen székek diszítványain azonban a renaissance műirányának motivumai már kifejezettek, itt-ott már a természet utáni törekvés mindinkább észlelhető, a levelek, virágok s gyümölcsök alakítása már hívebben megközelíti a természetet, továbbá a diszítvány hajlása is természetes, s nem annyira száraz, chablonszerű s erőltetett mint a XV-ik századbeli gót stílusú diszítványoknál. Szóval a XVI-ik századbeli kora renaissance mindinkább fejlődik s nyer szépségében, a műizlés fokozott fejlődését ezen a székeken a legkisebb részletekig lehet követni s alaposan tanulmányozni, s hogy a renaissance stílus a XVI-ik század vége felé már mily nagy mértékben volt kifejlődve, azt azon csinos s stílusos kivitelű széken láthatjuk, mely a templom szentélyének északi fala mellett a sekrestye-ajtó közelében van felállítva. (16. idom.)

8. Ezen három ülésű, határozott renaissance stílusú szék, tekintve stílusját s diszítványainak kivitelét, a harmadik csoportba számítandó. A szék hossza 2.1 méter, magassága pedig 2.45 méter. Az ülések itt még választékkal bírnak, mely szerkezet következtében az egyes ülő helyek egymástól egészen elválasztvák, épen úgy mint a XV-dik századbeli gót stílusú székeknek, de ezen választékok a XVII-ik században már egészen elenyésznek, úgy hogy az 1620-ik évből való körmöczi egyházi székeknek az ülő helyek közt már nincsenek választékok.

Ezen szék hátdesztkázatát egy joniai féloszlopokkal s pilaszterekkel díszített renaissance stílusú

architectura képezi, melynek oszlopközeiben kisebb pilasztereken nyugvó portalszerű kapunyílások alkalmazvák, mely utóbbiak belső lapja szépen erezett falemezekkel van kirakva.

A középső kapuzat a kőmetszést utánzó kirakással van diszítve, a csigafejezetű hengeres oszlop törzsei fél testtel szöknek ki a síkból. A két mellék félköríves kapuzat pilaszterjei is a félkörív által képezett szögleteken intarsia-szerűen berakott diszítménynyel bírnak.

Ezen architectura képszekén (architrávján) az alaptól kiálló metszett diszítmények közt:

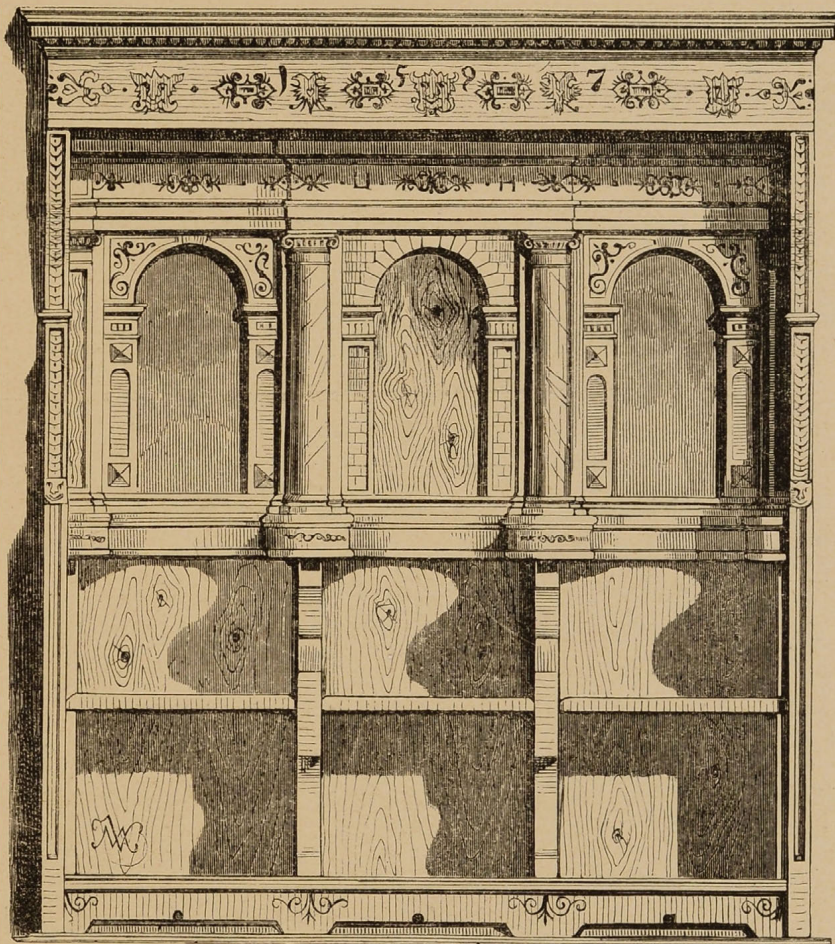
· T · L · H · L · H · E ·

betűk alkalmazvák, melyek valószínűleg a szék tulajdonosainak neveit jelölik.

A szék felső koronázó párkányzatának deszkáján szép renaissance stylű diszítmény oly formán van kivésve, hogy a lapos diszítmény a deszka síkjából kissé kiemelkedik s körrajzának éles contourja által képezett árnyékolása, úgy nemkülönben a diszítmény valamivel sötétebb barna színezete elkülönítőleg hat a diszítményre nézve, s míg a gót stylben a diszítmény felülete ugyanazon niveauuban volt a deszka felületével, s az alap mélyebbre vésetett; itt a diszítmény felülete kiáll a deszka síkját képező alaptól. A mint látjuk tehát, a metszett diszítmény technikája s kivitele itt már egészen elütő a XV-dik században dívó modortól.

Ezen szék homlokdeszkájának diszítménye áll stylizált oroszlány fejből és két fejű sasokból, melyek közt egy igen diszes renaissance stylű diszítmény felváltva ismétlődik. Ezen diszítmény közt a szék készítésének éve ily formán van kivésve:

1597

16. idom.

mely számok alakja tökéletesen összevág a diszítmény jellegével s annak kidolgozásával.

A koronázó párkányzat támlécze csinosan vésett ökör-szem vagy tojás motívumú (Ochsenaugen oder Eierstab) diszítménynyel bír.

Ezen szék oldaldeszkázatán lévő bevésett diszítmény, feketeszínű alapjával, kellemes hatású s igen emeli ezen renaissance stylű szék szépségét.

Ezen szék architecturája, valamint a párkányzat s a diszítése tökéletesen megfelel a hazánkban a XVI-dik században kifejlett renaissance styl egyszerű jellegének, itt még az építészeti műrészletek szabályosak, a diszítmény pedig mérsékelt, s nem iparkodik még — mint a XVII-dik századbeli késő renaissance stylben — a constructiv elemeken túlterjeszkedni, hanem hivatásához és céljához híven, mint másodrendű kellék az architecturának magát alávétve, azt szép formáival csak diszíti.

Továbbá ezen székünknel a fa természetes szép barna színe, változatos erezetével, még teljes érvényre jut, s nem szorúl sem színezésre, sem pedig aranyozásra. A mi pedig ezen székünk kivitelét illeti, az minden tekintetben pontos, tiszta s stylszerű, s az akkori asztalos kézműipar nagy fejlődéséről tesz fényes tanubizonyságot. Ily kivitelű székek találhatók még a lőcsei parochialis templomban, s a kézsmárki Tökölyiféle várkapornában is. Egyébiránt a renaissance styl ezen műiránya észrevehető még a bártfai templomunk több Epitaphiumán, úgyszintén a szószerék 1594-dik évből való felső borítékán is, mely utóbbi bizonyosan székünk ismeretlen mesterének a műve.

A kifejlett renaissance styl mindezen műalkotásai azon időben készültek, midőn az ágostaiak ezen templomot 1539—1671-dik évig először bírták, s míg a XV-dik századbéli művészet remekeit becsülték és a pusztulástól megóvták, addig a templom belsejét iparkodtak az akkoriban divó renaissance stylű műemlékekkel feldisznítani, s valóban méltóbb emléket nem hagyhattak volna maguk után, mint azon renaissance stylű műveket, melyek a város akkori polgárainak műveltségéről, gazdagságáról, finom műízléséről, úgy nemkülönben a kézműipar nagymérvű fejlődéséről sokkal fényesebb tanubizonyságot tesznek, mint sok írott okmány.

9. A templom északi mellékszentélyének keleti zárfa mellett, az Úr születését ábrázoló oltár szomszédságában álló egy ülésű renaissance stylű szék már a XVII-dik századból származik, s hogy ezen század első felében mennyire kifejlett már a renaissance, azt, ezen gazdagon disznított szék disznítményei eléggé tanúsítják. Ezen 1 méter szélességű és a felső szobrocskával együtt 3 méter magasságú szék alsó része egy bezárható ajtócskával van el látva, melyet mind két oldalról igen diszes jonai fejezetű pilasterek fognak be. A pilasterek felülete s oszlopszéke (Piedestal) már az olasz renaissance style emlékeztető felfutó levéldisznítménnyel disznított, mely utóbbinak azurkék alapszínezete kellemes hatású. A levéldisznítmény jellege megfelel az olasz cinquecento stylnek.

Az ajtócska felületét egy szintén renaissance stylű, oszlopos és félköríves architectura diszníti, melynek fülkéjében látjuk a világtékét áldó Jézusnak (mint Salvator mundi) arany körnimbussal disznított alakját. Ezen olajfestmény fára van festve, rajza correct, a színezése hatásos, a ruha redőzetének kidolgozása pedig mesteri kézre utal, s bár e festményen a művész neve vagy monogramma hiányzik, mindamellett, tekintve a festmény kivitelét, egész biztossággal állíthatni, hogy Grünwald János festő, városunk szülöttje, festé ezen művet, mert hogy Grünwald a festészet terén igen szép sikerrel működött, azt bizonyítják, a templomunkban lévő XVII-dik századbéli emléktáblák képei: továbbá azon körülmény, hogy Grünwald Máté, az előbbinek fia vagy öccse, 1641-ik évben a városház erkélyének kifestésével bizatott meg. Különben ezen két festő műveiről későbbben még lesz említés. Mindkettőnek monogrammjával még gyakrabban fogunk találkozni. Székünk ajtócskájának felső párkányzatán, kék alapon s arany, német fractur betűkből álló felirat így hangzik:

Wer begehrt im Himmel herein, dem muss Christus die Thüre sein.

A szék hátdeszkázata hasonlóképen egy portalszerű s gyönyörű hermákkal szegélyezett architecturával van disznítva, a hermák fejezetei szépen faragvák s megaranyozvák, a stela ezüst disznítménye pedig hatással válik el az azur kék alapszíntől. A portalszerű félköríves fülke lapján a szék tulajdonosának Buchholz Simon városi tanácsosnak térdelő alakja, úgy mint gazdagon zsinorozott s prémezett ruházatja már csak alig vehető ki, miután ez a kép is, mint sok reformatio korszakbeli mű, későbbben bemázoltatott. Pedig valóban kár volt az ily műveket bántani, melyek különösen a XVII-dik századbéli magyar viseletre nézve érdekes művészleteket tartalmaztak! Egyébiránt a vallási villongás ezen korszakában, műtörténetünk rovására, másutt is történtek ily vandalszerű pusztítások. A hátdeszkázat felső párkányzatán levő kék alapú arany felirat így hangzik:

*Christus durchs Kreutz und Leiden sein,
Heilt die verwundeten Seelen allein.*

Az üléshely feletti mennyezetszerű s donga alakú deszkán pedig egy csinosan faragott, színezett s gazdagon aranyozott középdiszítvány van alkalmazva, mely különösen pergamentszerű ráházattal, virág- és gyümölcsfüzérékkel (Festons) körülvett drágakő alakú motivumokat képez. A színek összeállítására s az aranyozás mérsékelt alkalmazására jó izlésre mutat. Ezen kiugró mennyezet két szabadon álló oszlopocska által tartatik, mely utóbbiak hengertöve féldomborművű szőlőgerezd indáival van befutva, a szőlő piros fürtjei, valamint az aranyozott szegélyű zöld levelek a fehér alapszínű oszloptőt hatással díszítik. Ezen oszlopocskák corinthis levelű fejezetei aranyozva, az oszloptörzs alsó harmada, az akkori szokás szerint, egy gyűrű által elválasztott piros alapú diszítvánnyal bír, míg az oszlopszék smaragdzöld kövek motivumaival van díszítve. Székünk gazdagon díszített főkoronázó párkányzatán pedig a következő felirat díszlik, kék alapú arany betűkkel:

Durch uns Christus sein Kirch aufricht. Wie uns
lehret das Buch der Schrift;
O! das ich tzu dem Bantwe sein, Ein tüchtiger
zeug Holtz mecht sein.

Ezen feliratban, a szék tulajdonosának nevére vonatkozó két szó, **Buchholtz**, valamivel vastagabb betűkkel van kiírva.

Ezen név a szék oldaldeszkázatának felső párkányzatán, arany inicial vagy lapidar betűkkel még egyszer előfordul ily formán:

SIMON BVCHHOLTZ FIERI CVRAVIT ANNO : 1630. ¹

A szék felső koronázó párkányzata felett emelkedő s áttört diszítványú felrakvány, kék színű alapjával, veres volutáival s aranyozott levéldiszítványeival az egész műnek méltó bevégezésül szolgál. Az oldaldeszkázat is bír megfelelő díszítéssel, így a kar-támok felett lévő delfinek, szép vonalú hajlásban simulnak a szék hátaldeszkázatának párkányszéléhez.

Ugyanis a delfinek alakja, változatos levéldiszítványeival, a renaissance styl egyik legrégebbi és leggyakrabban használt motivumát képezi, melyet az olasz renaissance a görög s római classikus decoratióból kölcsönöz, s később Dürer, Holbein és Burkmayer a német renaissance stylben is alkalmazá. A magyarországi renaissance stylben a delfinek szintén már a XVI-dik században fordulnak elő.

Tekintve ezen kiváló gonddal és műízléssel készült szék díszítési modorát, az már a XVII-dik századbéli gazdag és fény után törekvő renaissance stylt tünteti elénk, midőn a diszítvány, féldomborművű kidolgozása által, már nagyobb és festőiebb hatás után törekszik, s nem elégedve meg a fa természetes színével, a több színű befestést és aranyozást is veszi segítségül.

Így a szék architecturájának alapszínezete fehér, a párkányzatoké legtöbbször vörös és a diszítvány háttere azúrkék színű, a zöld szín csak másodrendű szerepet visz.

Mindenesetre különös, hogy a három főszín, t. i. a fehér, vörös és kék a XVII-dik századbéli renaissance styl műveknél igen gyakran fordul elő, így a templom szentélyében álló egyházi széksorozat

¹ Ezen időben egy Buchholz nevű tekintélyes család Kis-Szebenben is előfordul, ugyanis Buchholz György, ki később kakas-lomniczi ágostai lelkész volt, és a Kárpátokról s a lipitói barlangról egy illusztrált munkát adott ki, mely műről Bél Mátyás igen elismerőleg nyilatkozik, a többi közt megemlítvén: pater vero suus Georgus Buchholezius venerandus senex, et octogenario major, montium Carpathicorum miracula, quae ab ineunte juventute saepe iterumque praesens spectavit, manu sua, quod in ea aetate dignum admiratione est, fuisse et ex vero descripsit, *icone simul adiecta*, quam perillustris ac generosus D. Stephanus Berzeviczy de eadem, pro obtutus ratione, qualem in vico Kakas-Lomnicensi habuit, scite adumbravit, exhibendum, ubi opus integrum ex aequo consumaverimus.

felső koronázó párkányzatán is ezen három főszínnel találkozunk, s itt akaratlanul gondolunk Bártfa város címérének színeire, melyek szintén e három színnek felelnek meg.

Egyébiránt a XVII-dik század első felében a műtárgyak több színű befestése szorosan ragaszkodik még az architecturához, annak határait még soha át nem lépi, s csak a diszitmény hatásának emelésére szolgál; a polychromia ezen alárendelt szerepéből későbbben, nevezetesen a XVII-dik század végén s a következő század elején, már egészen kivetkőzik, a festett diszitmények alakjában önállóságra törekszik, s néha oly annyira, hogy megvetve az architectura szigorú ráházatát, azon kívül gyakran az építészeti formák rovására terjeszkedik. A diszitmény ezen túlságos terjedésének, a symmetrikus pontosságú és az építész szigorú szabályainak megfelelő architectura még egy ideig ellentáll, de végre is, a kor műirányának engedve, maga is kénytelen ezen decorationalis elemeket felvenni, mi által természetesen az architectura egészen elvész, s itt kezdődik azután a XVIII-ik századbeli rococco, nyugtalan, hatást vadászó, minden egészséges szerkezetet megvető, otromba elemeivel, s míg ezen műiránynak először az architectura esik áldozatul, későbbben a diszitmény maga is elveszti eredeti s egészséges elemeit, s a XVIII-ik század közepe felé egy idomtalan chaossá válik.

A Buchholtz-féle szék polychromiája, a mint említém, még igen mérsékelt, a diszitmény pedig csak az építészeti váz diszítésére szolgál.

Továbbá a színek összeállítása összhangzó, s daczára a színek élénkségének, az általános benyomás csendes s megnyugtató. Székünk tehát eredetileg a Buchholtz család számára készült, későbbben azonban, midőn a katolikusok a templomot ismét visszafoglalták, ezen szék két oldalnyílása rácsozattal láttatott el és gyontató széknek használtatik jelenleg is. Egyébiránt az egész szék még jó karban van, s csak a tulajdonos egykorú arczképe esett a későbbi vandalizmus áldozatául.

Végre megemlítsre méltók a templom főhajójában elhelyezett padok, melyek valószínűleg már a XVII-dik század elején készülhettek a nép számára. A padok oldaldeszkái még csinosan faragott levél-diszitménynyel bírnak, mely még ment a késő rococco stílus elemektől, a padokat szegélyező oszlopocskák tövei azonban már csavartak, de fejezeteik még izléssel faragvák. A székek támláinak két sarkán pedig tekét tartó oroszlányok alkalmazvák.

Ezen padok nincsenek befestve, s azért a világosabb színű diszitmény igen jó hatással válik el a vörösbarna színezetű vörös fenyő deszkázattól. Általában véve ezen padok diszitményeikkel együtt, daczára a késő renaissance stílusnak, még elég jó izléssel készültek, s nem mutatnak még oly határozott rococco elemeket, mint például a kassai dóm 1774-dik évben készült rococco izlésű padjai.

Különben valóban feltűnő, hogy míg más templomok belsejében az izléstelen rococco stílus készítményeivel oly gyakran találkozunk, s míg az oly monumentalis kassai dómban egy oly rococco izlésű szószéket állítottak fel, mely valóban elrettentő például szolgálhat az utókor számára; addig bártfai templomunk belsejében szerencsére ily rococco izlésű készítmények s butorzatok teljességgel hiányoznak.

8. AZ EGYHÁZI KÖNYVTÁR SZEKRÉNYE S TARTALMA.

(VIII. tábla, 22. idom.)

A bártfai templom sekrestyéje felett lévő sz. Katalin kápolnájának nyugati részén, az egyházi könyvtár nem nagy kiterjedésű helyisége létezik. A mint már említém, ezen helyiség a Katalin kápolnájától egy válaszfal által csak későbbben választatott el, miután mind a két helyiség azonos eredeti csúcsíves boltozattal bír.

Ezen elválasztás azonban minden bizonynyal még a XV-dik század vége felé eszközöltetett, miután a válaszfalban lévő ajtónyílás, gazdag tagozatú párkányzatával és bélletével, úgy nemkülönben gót stílus s remek kivitelű ajtógyűrűjével határozottan még a XV-dik századbeli csúcsíves stílus jellegével bír.

Ezen nem nagy, de csinos ajtócskán belépve, az egyházi könyvtár helyiségébe jövünk, mely az északi oldalon csak egy ablaknyílással bírván, világosnak épen nem mondható.

Ezen helyiség legnagyobb részét a könyvszekrény foglalja el, mely egész hosszával a helyiség nyugati hosszfalához támaszkodik. Ezen könyvszekrényünk nem csak tetemes nagysága, hanem stilszerű kivitele által is nagy mértékben köti le figyelmünket.

A szekrény hossza...	4.20 méter
magassága pedig a rovátkos párkánnyal együtt	2.40 »

A szekrény három főosztályból áll, melyek szélessége a hossz egy harmadának tehát, 1.40 méternek felel meg. Minden ily főosztály fent és lent kétfelé nyíló ajtócskákkal van ellátva, melyeket remekművi vaspántok, zárlapok s csinos ajtógyűrűk díszítenek. Ezen vasrészletek, a rozsdásodás meggátlása végett, ónnal bevonvák, s így most is még szép fehérresszürke színűek.

A vaspántok liliomvégű három ágú levéldíszbe végződnek, továbbá az ajtógyűrűk alsó lapja is liliomvégű, négy ágú keresztalakú díszítménynyel bír, melynek részletei à jour vannak kimetszve, s a szegkek felett megfelelő domborodással ellátva, s épen ezen féldomborművi kidolgozás által nyernek ezen vasművek bizonyos fényt s plastikus hatást; s hogy a kimetszett díszítmények még annál jobban s határozottabban váljanak ki az alapból, helyenkint a kimetszett díszítmények alatt, hol piros, hol pedig szép zöld színre festett bőr vagy pergament hártya van téve; ezen színes alap által a díszítmény körvonalai élesebben láthatók. Ily színes hártyák a középkori bútoroknál, szekrényeknél, gyakran fordulnak elő, s a díszítményre nézve ép oly jelentőséggel bírnak, mint a színes alap, vagy az ércműveknél a színes zománcz.

A zárlapok szépen idomítvák, felületök, a kulcslyuk mellett, kétfelé ágazó liliomokkal díszített, mely utóbbi díszítmény középkori zárlapokon majdnem kivétel nélkül előfordúl, hol egyszerűen, hol pedig díszesebben alkalmazva, s azon haszna van, hogy a kulcsot, a díszítmény szárain lefelé csúcsztatva, hamarabb lehessen a kulcslyukba illeszteni.

A szekrény egyes osztályai szépen tagozott függélyes léczek által egymástól elválasztvák, ezen léczek felületén, határozott alakú s hullámvonalban egy közepső ág körül tekerődő, bevéssett s zöldszínű alapú gót stílusú levéldíszítmény díszlik. A szekrény alsó szélét is egy véssett, s zöld és vörös színnel felváltva befestett felette egyszerű, de annál hatásosabb díszszegély fogja körül.

A szekrény felső részén rovátkos koronázó párkánnyal fut végig, a rovátkok hal vagy fecskefark alakú löréseket utánzó bemetszéssel díszítvék. Legérdekesebb azon metszett és hatásos színekkel befestett szőnyegszerű díszítmény, mely a szekrény párkánnyal alatti architravszerű deszkáját díszíti.

Ezen díszítmény az egész deszka felületét kiterjed, a motivumot pedig egyenlő távolságban álló, s tizenhat szirmú rozetták képezik, melyek közt felváltva négylevelű, liliomalakú virágok elhelyezvék. Ezen rózsák és négy levelű virágok közti felületet orr nélküli halhólyag alakú cellák foglalják el, melyekben hosszú szárú s megfelelő hajlású lóhere levelek alkalmazvák. A mi pedig ezen díszítmény technikai kivitelét illeti, az ép oly egyszerű mint hatásos, t. i. a rózsák, virágok és lóherelevelek valószínűleg egy henger vagy C alakú eszköz segítségével, a kalapácsütés által a deszka felületébe bemetszettek, de úgy, hogy a díszítmény alapja kissé mélyebbre dolgoztatott ki, ezen C alakú feszítő eszköz (Stemmeisen) megfelelő forgatása által ezen idomok alakja könnyen volt kivészhető, sőt a rozetták szirmainak belső felülete is ezen egyszerű eszköz által idomíttatott. Ezen díszítmény színezete pedig következő: a rozetták szirmjai fehérek, a belső kisebb nyolcz levelű rózsza pedig piros, aranyozott gombbal közepén; továbbá a négylevelű liliom alakú virágok, melyek en face vannak idomítva, szintén fehérszínűek sárga középpel, a halhólyag alakú rekeszek vagy cellák felváltva piros és zöld, a lóherelevelek pedig sárgaszínűek, végre az egész díszítmény alapja, mely azonban csak igen kis mértékben fedetlen, fekete színű.

Az egész díszítmény összhatása pedig igen kellemes, a complementär színek jól vannak választva s mint egy zene-accord oly kellemesen, minden disharmonia nélkül hatnak a szemlélőre! Valóban ezen díszítményből is láthatjuk, mily jó és kifejtett izléssel bírtak a régi mesterek.

A könyvszekrény diszítványeinek, szerkezetének és vasazatának jellege még egészen gót stílusú, bár nem tagadható, hogy a szekrény párkányzata alatt levő diszítvány, nemcsak a motívumok elrendezésében, hanem részleteiben is, inkább már a kora renaissance felé hajlik.

A csúcsíves stílusban a levél és virágdiszítvány soha sem simúl a mértani rendes elrendezéshez, hanem inkább mindig szabadabban mozog, főcélja lévén a diszítendő felületet betölteni s befedni, a mértani elrendezést csak az építészeti mér- és pálczamű követi; ellenben a renaissance stílusú diszítvány, alapformáiban s elrendezésében, a pontos mértani szerkezetre és beosztásra van alapítva, s bár mennyire complicálnak látszik is első tekintetre a diszítvány, mindamellett annak elrendezése mindig visszahozható az eredeti mértani szabályos szerkezetre, mely az egész diszítványnak mintegy vázát képezi.

Igy van ez diszítványunknál is, hol a rozettákat s egyéb főmotívumokat összekötő vonalak egy tökéletes négyzeten (Quadrat) vannak alapítva, s nemcsak ezen motívumok de a halhólyag formaczellák, így nemkülönben a háromlevelű lóherék oly szabályos idomúak, hogy az egész diszítvánnyt tisztán körző segítségével lehet rajzolni s szerkeztetni.

Mindezen szabályosság dacára azonban a diszítvány nem hat untatólag a szemlélőre, mert míg a kétféle alakú rozetták, melyek a részletek tömegében mind megannyi nyugpontok gyanánt szolgálnak, egymást kölcsönösen felváltják, addig a színek elosztása is bizonyos rendszer szerint történt, úgy hogy például az egyik osztály (rapport) diszítványának vörös színezete mindig a szomszéd osztály zöld színezetével találkozunk.

A diszítványnak ezen szigorú mértani beosztása azonban csak a kora renaissance stílusban fordul elő, később a XVI-dik század folyamán a diszítvány itt-ott megtartva még a szabályos beosztást, de műrészleteiben, leveleiben, virágaiban, bimbóiban már szabadabb, realiticusabb s változatosabb alakítást nyer.

A szekrény deszkázatának felülete szép vöröses-barna színezetű s természetes, mely alapon igen jó hatásúak a fehéres szürke színezetű s fénylő vasazatok, színezett hártváikkal együtt; határozottabban vannak markirozva, a metszett és befestett diszítványú léczek s a felső párkányzat.

Tekintve a szekrény még határozott gót stílusját s diszítványeinek kivitelét, ezen mű még a XV. század utolsó tizedében vagy a XVI-dik század elején készülhetett. Megjegyzendő, hogy a bártfai városházban lévő «mensa burindaria» nevű asztal oldaldeszkázatán, valamint a Bártfához közel eső Hervártó község régi fatemplomában lévő szekrényen ugyanily alakú s kidolgozású diszítvány fordul elő, mint a szekrényünk felső párkányzatán, mely részleteket kétségkívül egy és ugyanazon mester készíté; s miután a bártfai városház, úgy nemkülönben a hervártói fatemplom 1506 körül épült, feltehető, hogy a butorzat valamint szekrényünk is a XVI-dik század első tizedében egy és ugyanazon mester műhelyéből került, bár, a mint már említém a könyvszekrény készítése idejét, határozott gót stílusú diszítványeinél fogva, még bátran a XV-dik század utolsó tizedébe tehetnők, annál is inkább, miután ezen szekrényenél a XVI-dik század elején divó farakmű — Intarsia — alkalmazása még elő nem fordul.

A szekrény belsejében négy egymás feletti fiókban — regalen — vannak a régi könyvek felállítva (lásd a 17-dik idomot), sajnos azonban, hogy ezen értékes könyvgyűjtemény egy része 1749-dik évben a városi tanács és Szojkovits János akkori plébános által az egri káptalannak 100 magyar forintért eladatott; mindamellett jelenleg még mintegy 70—80 mű létezik, mely könyvek többnyire nagy folio alakban, remek készítésű csatokkal és sarok-diszítványokkal ellátva. Több könyv még a XV-dik századból való, midőn még a szöveg kezdőbetűi veres vagy kék színekkel s arany diszítványokkal szabad kézzel festettek, mely iniciálék színezete oly élénk mintha csak tegnap kerültek volna ki az illuminator kezei alól.

A papiros anyaga is igen jó, kemény és vastag, különösen nevezetes e tekintetben az 1479-dik évből való Psalterium, vagyis Missale Antiquum, gyönyörűen festett és gazdagon aranyozott kezdőbetűivel s változatos szegélydiszítványeivel.

A középkorban, de kivált a XVI-dik században a reformatio idejében, e könyvtár még számos és eredeti művet birhatott, mert hiszen hazánkban Bartfa volt az első város, hol már II. Lajos idejében 1525-dik évben Lang Eszaiás s később Stöckel Lénárd, Luther személyes barátja, a reformatio új tanait hirdetni kezdé, s ez időben az egész város lakossága, a tanácsesal együtt, az ágostai hitre áttért.¹

Ezen időtájban elérte a város, különösen Németország művelt városainak kereskedelmi összeköttetése által, fénykorának tetőpontját, midőn nemcsak hazánk északi kereskedésének, műiparának, de a művészetek és tudományok központjává (?) vált.

Ezen kort szépen és találóan jellemzik azon versek, melyek a könyvtár minden kötetén, a városi címerrel együtt fel vannak ragasztva. Ezen nyomtatott czédulák nagysága 10 centiméter, a felső részén látható két zászlós férfi által tartott nagy babérlevelű koszorúban a város kettős bárdú, liliomos, koronás s nyolcz pólás címere, mely felett egy angyal mint címerpaistartó vehető ki.

17. idom.

Ezen czímertábla alatt pedig a következőket olvashatni:

In Insignia civitatis Bartphae.

*Non quia Bartpha geris, felix es, signa coronae,
Floribus et gaudes, Angelicóq choro,
Ac utrinq viros pugnaces, laeta canentes,
Quaternas'q tenes, Pannonis orbis, aquas.
Sed quod eras divini seminis Hospita et altrix
Dilectum'q vigil semen Jacob erat.
Hoc igitur recolas, tua non insignia, solum
Huic fidus, felix, salva'q semper eris.*

¹ Lásd: KLEIN SAMU: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger* című 1789-ben kiadott munkájának 173 lapján: Esaias Lang, gebürtig aus Mähren, hat um das Jahr 1525 mit allem Eifer die evangelische Lehre den Einwohnern der Stadt Bartfeld vorgetragen, aber noch vor ihm hat ein gewisser Krakauer Magister, ein gebornes Stadtkind, ein gleiches vorzutragen angefangen.

A lap felső részén levő fametszet még azon egyszerű, primitív, de mindenesetre hatásos modorral van metszve, mely a XVI-dik századbéli fametszeteket oly sajátágosan jellemzi, a szöveg nyomása igen éles, tiszta s könnyen olvasható, s majdnem biztossággal állíthatni, hogy ezen jegy az akkori bártfai nyomdából került ki, lévén ezen időben Bártfán két nyomdász, t. i. Gutgesell Dávid és Klósz Jakab.

A könyvszekrényünkben lévő művek többnyire vallásos értekezéseket és elmélkedéseket tartalmaznak, vannak azonban mértani, csillagászati és egyéb tudományos munkák is, melyek több tekintetben érdekesek, s így nem lesz érdektelen s fölösleges azokat itt, legalább általánosságban, megismertetni; könnyebb tájékozás végett ezen műveket a könyvjegyzékben foglalt rendben sorolom elő:

1. Compillatio Decretorum Gregorii Canonico Juridica.
2. Jus Canonicum. I.
3. Ugyanaz. II.
4. Decretum Gratiani Canonistae per Bas: Bernhardum Richel.
5. Explicatio Vitae Sanctorum.
6. Gregorii Moralia.
7. Opus vitae Christi, per Leutolphum de Saxonia.
8. Gregorii Moralia.
9. Quodlibet Joannis Dunszt Scoti, subtilis Theologorum, Monarchae.
10. Explanator secundum Literas Alphabeti vetusti.
11. Nicolai d'Lina, Explanatio veteris testamenti
12. Opus Variarum Materialium Theologicarum.
13. Alexandri de Ales, Pars II.
14. Ugyanaz III. rész.
15. Ugyanaz IV. rész.
16. Vetus Manuductio Ceremoniarum.
17. Divi Aurelii Augustini Eppi, de Ssta Trinitate.
18. Expositio in Evangelium secundum Joannem.
19. Aurelius Augustinus super Psalmos.
20. Joannis Gerzon, Ord. Coelestinorum Pars I.
21. Ugyanannak II. és III. része.
22. Fortalitium fidei, Origo Mahometanismi.
23. Erasmi Rotterodami I. rész.
24. Ugyanannak II. rész.
25. Ugyanannak III. rész.
26. Ugyanannak IV. rész.
27. Ugyanannak V. rész.
28. Ugyanannak VI. rész.
29. Ugyanannak VII. rész.
30. Ugyanannak VIII. rész.
31. Summa Angelica, de casibus Conscientiae.
32. Bonaventure Pars III.
33. Glossa ordinaria I.
34. Ugyanaz III.
35. Ugyanaz IV.
36. Thomae de Aquino, super Librum 1-mum Sententiarum.
37. Ugyanaz IV. rész.
38. Alberti Ratisbonensis Eppi, Comp. Theol. et Apocalyps.
39. Antonini super Sententiis Pars II.
40. Ugyanaz Pars III.
41. Antonini super Historialis.
42. Musculus Wolfgangus in Joannem.
43. Speculum Aureum 10 Praeceptorum, Henrici Herb.
44. Menfred, alias Hortulus Reginae.
45. Menfred Postilla Aestivalis.
46. Holcot, super proverbium Salamonis.
47. Solida Refutatio Compillationis Zwinglianae et Calvinianae.
48. Moralia Catonis in forma Evangeliorum Dnicalium explicata.
49. Postilla Roberti de Lino.
50. Opus Vincentii Confessoris super Postilla.
51. Compendium Theolog. Joannis Nider.
52. De utino Leonardi Postilla super Sanctis.
53. Martinus Chemnitzius Theologia.
54. Summa S. Scripturae Veteri et novi Testamenti.
55. Psalterium, rectius Missale Antiquum 1479.
56. Liber Psalmorum scripti Anni 1481.
57. Antiphonale Antiquum scriptum.
58. Psalterium Antiquum manuscriptum.
59. Liber de Judicio Ecclesiastico.
60. Dictionarium Petri Berchovii.
61. Dictionarium Joannis Bekkenhaub.
62. Bernhardi super Cantica Canticorum.
63. Chrysostomi Javelii Canapicii Thomus I.
64. Ugyanannak II. része.
65. Georgii Penbarchii Astrologia.
66. Erasmi Osvaldi Commentaria Astrologiae.
67. Aristotelis Organum in Logicam, Liber graecus.
68. Ugyanannak II. része.
69. Commentaria Phylosophiae Lovaniensium.
70. Physica Aristotelis.
71. Explanatio Martini Lutheri in Genesim.
72. Caspari Swengfeldii.¹
73. Philippi Melanchtonis Pas I.
74. Ugyanannak III. része.
75. Ugyanannak IV. része.

¹ Ad 72. A munka czíme: *Der erste Theil der Christlichen Orthodoxischen Bücher und Schriften des Edlen theuren, von Gott hoch begnadeten und gottseligen Hans Casper Schwenkfeldts. Anno MDLXIII.*

9. SÍREMLÉKEK ÉS EMLÉKTÁBLÁK.

Általános szokás volt a középkorban, különösen a kiváló érdemű egyházi és polgári állású személyeket, a templom belsejében eltemetni, s a helyet egy síremléssel megjelölni.

Igaz ugyan, hogy kezdetben a halottak temetkezése a templom belsejében szigorúan tiltatott, így például Olaszországban, hol ezen szokás már a legrégibb időben dívott, valahányszor a pápa egy új templom fölszentelésére írásbeli engedélyt adott, az mindig a következő clausulával volt ellátva: «si nullum corpus ibi constat humanum». Ezen tilalmak ugyan kissé megszorították ezen temetkezési szokást, de általánosságban még sem használtak sokat.

Igy találkozunk középkori templomaink belsejében síremlékekkel, emlékkövekkel, melyek műtörténeti és ezimertani tekintetben igen érdekesek, mert azok féldomborművein nemcsak az akkori viselet, hanem a fegyverzet is, néha a legkisebb részletekig, mint például a lőcsei Thurzók síremlékein, alaposan tanulmányozható.

Alakra nézve kétféle síremlékeket különböztetünk meg, t. i. *fekvő* és *álló síremlékeket*, a középkor elején a fekvő síremlékeket azon fekvő sírkölapok (Grabplatten, Leichensteine, Dalle tumulaire) képezik, melyek a templom kövezetébe voltak beillesztve, hogy az ily fekvő sírlapok kiálló diszítványai s alakjai ne akadályozzák a járó-menőket, a diszítványok a sírlap felületébe mélyen karczoltattak vagy vésettek be, s az így támadt mélyedések (Furchen), barázdák fekete vagy sötétbarna színű ragasztékkal töltettek ki, mely eljárás által az alak köridoma (Coutourja), a nélkül, hogy kiállana, határozottan s láthatólag volt markirozva. Az ily kidolgozású sírlapokat (tombe plate en pierre) gyakran rácsozattal vették körül. A fekvő sírlapok ezen osztályába sorozandók az érczből öntött táblák is, melyek hasonló vésett diszítvánnyal voltak ellátva.

Ily fekvő sírlapok igen régiek s különösen már a XII-dik századtól kezdve voltak szokásban, a külföldi dómokban, nevezetesen Köln, Naumburg, Lipcse, Meissen, Verden, Trier, Krakkó és más városok templomaiban még igen nagy számmal fordulnak elő.

Hazánkban ily kivitelű sírlapokat tudtommal eddig még nem találtak.

Későbbben, nevezetesen a XIII-dik században, a fekvő sírlapok felülete, egymást keresztező s így egy hálózatot képező szalagmű által volt diszítve, mely diszítvány lapos felülete csak igen kis mértékben emelkedett a sírkölap alapja felett. Ily diszítésű sírkölapok már hazánkban is előfordulnak, így a jekelfalvi templom szentélyében is ilyforma kivitelű sírkölap van a kövezetbe beillesztve, a kölap felületén egy kevésbé kidomborodó, lapos keresztet láthatni, továbbá a bártfai templomban is taláztatik még egy ily sírkölap részlete. A második osztályba sorozandók az úgynevezett álló síremlékek, melyek a sírkamara felett épültek, s egy négyoldalú tumbából állanak, mely az elhalálozott féldomborművű alakjával s címérével diszített sírkölapalappal vagy fedővel van fedve.

Ily tumba alakú síremlékek voltak a lőcsei templom szentélyében felállított Thurzó-féle emlékek is, úgy nemkülönben a bártfai templom sz. Mária kápolnájának kellő közepén állott Serédy György tumbája is.¹ Ezen, a templom kövezete felett emelkedő tumbák, későbbben sok helyen eltávolítottak, s részleteik, nevezetesen sírkölapjaik a templom belsejének falazatába álló helyzetben beillesztettek, a hol tehát templomainkban befalazott alakos féldomborművű sírkölapokat találunk, azok majdnem kivétel nélkül a templom kövezetén álló tumbák fedlapjait képezték.

A bártfai templomban lévő ilyenemű emlékek részint valódi síremlékek, részint csak emléktáblák, Epitaphiumok, mely utóbbiak majdnem kivétel nélkül már a renaissance korszakból valók, s a templom pillérein vagy pedig a szentély s a hajók oldalfalain felfüggesztvék. Ezen emléktáblákon előforduló arcz-

¹ A csetneki templom szentélyében levő Csetneki István síremléke is ily tumba alakkal bír.

képek, címerek s feliratok vagy magában a templomban eltemetett személyekre, vagy olyanokra vonatkoznak, kik a templom körüli sírkertben, vagy pedig egészen más helyen eltemetvék. Az ily emléktáblák tehát nem a sírhely megjelölésére, hanem inkább az elhalt személy emlékére szolgáltak. A bártfai templomban lévő emléktáblák többnyire egy portálszerű renaissance architecturából állanak, mely diszes oszlopok, pillérek és hermák által van szegélyezve.

A portálszerű nyílás mezején Üdvöztőnk halálára vonatkozó festményekkel, féldomborművekkel vagy az elhalt személy arczképével találkozunk. Igen gyakran majdnem rendesen egy feszület alatt az egész családot ábrázolva találjuk, a baloldalon a férfi, a kép jobb oldalán pedig a család nő tagjai térdelnek, kezeiket imára kulcsolva. A családtagok korszerint vannak elhelyezve, így a kép előterét a családapa és anya alakjai foglalták el, s ezután következnek sorban a család fiatalabb tagjai.

Az alakok ruházata (Costume) természetesen az akkori szabásnak felel meg, hol a galléros puffadt ujjú spanyol öltöny, a gyér zsinórzatú de sűrű gombos magyar nemzeti viselettel váltakozik.

Nemzeti viseletünkre nézve, úgy mint napjainkban is, mindig nagy befolyással volt a külföldi, nevezetesen a németországi divat, különösen a reformatio idejében az előkelő városi polgárok, bírák, tanácsnokok nagyban hódoltak a német ruhaviselet divatjának, mely körülmény magyarázatául szolgál azon szokás, hogy az előkelőbb, gazdagabb polgárok fiai, magasabb műveltség elsajátítása végett külföldi, többnyire német egyetemekben végezték tanulmányaikat, s így elsajátítva s megkedvelve a külföldi divatját, azt később hazánkban is megtartották. E tekintetben vannak azonban kivételek is, mert a bártfai emléktáblákon gyakran találkozunk határozott magyar nemzeti viseletekkel is.

A bártfai emléktáblák felső része rendesen egy volutás vagy delphineekkel körülvett diszes ormózatba végződik, melynek közepén a halott családi címere, vagy ha csak egyszerű polgár volt, monogramja diszlik. Az emléktábla alsó részén pedig gyakran még egy kisebb táblácska volt keretelve, melyen arany betűkkel, vagy pedig nyomtatásban az elhalt parentatiója, emlékirata foglaltatik.

Ezen emléktáblák gazdagabb, diszesebb, vagy egyszerűbb kivitele természetesen az elhalt személy tekintélyének, gazdagságának s egyéb viszonyainak felelt meg, s így ezen emléktáblák is vagy diszesebben vagy egyszerűbben, de mindig stílszerűleg kidolgozva, némely emléktábla oszlopocskáinak törzse drága brokát arany szövetekkel van burkolva, a diszítmények gazdagon aranyozva, a festmények néha valódi művészi becsesl is bírnak, szóval a mit az építészet, szobrászat s festészet csak nyújtani képes volt, az mind előnnyel felhasználtatott ezen emléktáblák diszítésénél.

S valóban, míg ezen nagyszerű kivitelű emléktáblák által az elhalt családok maguknak méltó emléket állították fel, addig ezen stílszerű műalkotványok a templom rideg falainak még most is nagy diszéül szolgálnak.¹

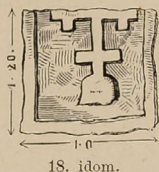
Itt találkozunk azon számos városi bírák, tanácsnokok s egyéb polgárok emléktábláival, kik műveltségöknél s tekintélyöknél fogva Bártfa város történetében egykor irányadó s nagy szerepet játszottak, mily pompás és diszes illustratióul szolgálnak ezen műemlékek Bártfa város egykori műveltsége történetének! nem érthetőbben beszélnek-e hozzánk ezen maradandó becsü emléktáblák a polgárság akkori műveltségéről, kifejtett műérzékéről s általában véve a város történetéről, mint sok írott emlék? Valóban a figyelmes szemlélő ezen emlékek vizsgálatánál mintegy bele éli magát azon korba, maga előtt látván azon érdemdús, tekintélyes városi polgárok élethű képeit, kik a városi polgárság, valamint a haza s a köznép érdekét oly nagy mértékben előmozdítva, példát szolgáltatnak az utókor nemzedéke számára is! Mily fényes, s műtörténeti tekintetben mily érdekes albumot lehetne ezen emléktáblák képeivel kitölteni! Mily örömmel közöltem volna ezen alkalommal ez emléktáblák hű képeit, ha monographiám terjedelme s költsége határt nem szabott volna akaratomnak, így egyelőre meg kell elégednünk ezen emléktáblák leírásával.

¹ Itt megemlítem, hogy a lőcsei parochialis templomban szintén igen csinos Epitaphiumok léteznek, úgy szintén a szepesolaszi r. k. kápolna mostani főoltára is nem egyéb mint egy lutheranus Epitaphium.

A bártfai templom síremlékeinek és emléktábláinak sorozatát időszerinti rendben állítottam itt össze, s ily rendben fog következni ezen emlékek leírása is.

1. *Egy régi, valószínűleg még XIV-dik századbeli sírkőlap egy töredéke*, a hajó déli pillér-sorának második pillére mellett áll s sz. Máriának szentelt oltár lépcsőfokát képezi. Ezen sírkő-alap felülete — a mennyre kivehető — egy kettős kereszt alakú lapos féldomborművel van díszítve, melynek azonban csak egy részlete látható még.

Tekintve tehát ezen sírkőlap díszítési modorát, az még a XIV-dik századból származhatik, kerete felirat nélküli, rajzát érdekességénél és régiségénél fogva íme itt közlöm:

2. *Egy ismeretlen német lovag sírlapja a 16. század elejéről.* (VI. tábla, 18. idom). Ezen felette érdekes sírkő-lap jelenleg a déli mellékhajó keleti zárfalán, az ablak alatt van befalazva, s valószínűleg egy időben került ide az alatta felállított városi birák sírkő-lapjaival. Alakja négyszög, szélessége 1.10 méter, magassága pedig 2 méter, anyaga pedig finom szemcséjű kemény homokkő.

A sírkőlap egyszerűen keretelt belmezején egy pánczélos lovag van féldomborműben ábrázolva. Fedetlen, egy kissé jobbra hajlított fejét jobb kezével támogatja, szemei csukvák, bajuszt s rövidre nyírt körszakált visel, haja göndör, rövid fürtökben símúl magas és nyílt homlokára. Feje, vállával együtt, rojtozott síma vánkoston nyugszik.

Leeresztett bal keze a hosszú, egyenes pallos pengéjéhez símúl. Jobb lába keresztbe van téve a bal lábán, mely pihenő állás a középkori sírkövek alakjainál felette ritkán fordul elő.¹ A sírkőlap alsó részének jobb oldalán (cízmertanilag véve) tollas sisakja az alatta lévő pikkelyes vaskezttyűvel, bal oldalán pedig címere látható.

Ez lenne az ábrázolt alak általános leírása, vasvértézete azonban oly részletesen van kidolgozva hogy érdekességénél fogva annak leírását itt nem mellőzhetem.

Mellén liliom motivummal díszített s egy *éllel* (taboul) ellátott *mellvértet* (plastron) visel. Nyakát, védi a vas-lapokból összeállított *nyakvéd* (haussecol); karjai cső alakú s egész darabból álló *karvassal* (bras-sards) fedvék, a kar szabad mozgását elősegítik a *könyökvasak* (cubitière), melyek a XV-dik században legyező alakúak voltak, a XVI-dik században azonban csiga alakú volutákkal díszítettek, úgy mint azok képünkön is előfordúlnak. A karvasat a mellékvérttel a *válldarab* (épaulières) köti össze, de úgy, hogy a kar szabad mozgása ez által nincs akadályozva. Ezen válldarabok itt még egy gallérral (passe-gardes, garde-collet) összekötvék, a mozogható vaslapokból összetett válldarabok azonkívül kör alakú rózsákkal díszítvék, s azok széle egy zsinorzattal van szegélyezve.

A derékra kötött öv egy csattos szíjjat képez, drágakövekkel díszítve; továbbá a mellvérthez a *csipőfedő vasak* (tassettes) csattos szíjjakkal vannak megerősítve, a csipőfedő vasak szintén bőrlapon gombokkal megerősített mozogható vaslapokból állanak.

Ezen páncél alól kilátszik a halpikkelyes sodronying kivágott széle.

A lábak szintén lábszár-vasvédekkel (gréves, jambeaux) fedvék, a térdkalács-boríték (genouillées) úgy mint a könyökvasaknál, volutákkal díszített; végre a lovag lábai mozogható vaslapokból álló sarukkal fedvék, a lábfejhez szíjjakkal megerősített hosszú nyelű, tüskés taréjú sarkantyúval (éperons à pointes).

A pallos díszített markolata (fusée) gombban (pommeau) végződik, a markolat *keresztvasa* (gardes, quillons) volutákban hajlik a pallos pengéjéhez, s e tekintetben igen hasonlít a broncekardok markolatához. A pallos pengéjének középéle liliomokkal díszített.

¹ Némelyek szerint a keresztbetett láb jelenti, hogy tulajdonosa a szent földön volt.

A páva- vagy strucz-tollakkal diszített sisak vizirrel ellátott, mely a fültájon lévő sisakrózsákkal s szintén torokvéddel ellátott állvassal van összekötve. Ily alakú sisakok különösen a XVI-dik század elején voltak divatban.

A mi pedig a czímert illeti, annak paisa kerülék alakú, kerete renaissance stylű tekercsekkel diszített, mezején jobbra néző rigófejekkel. A pais felső részén lévő koronás sisakon hasonlóképen egy rigófej két toll közt beékelve, mint sisakdísz látható.

Mintán ezen sírkőlap körirattal nem bír, itt csak a czímerkép után lehetne az ábrázolt halott nevét megállapítani, e czélból ezen czímert több czímertani munkában kerestem, de megvallom, minden eredmény nélkül. Tekintve azonban a lovag vértzetét, egyenes pengéjű pallosát s sisakjának alakját, igen valószínű, hogy e sírlap egy német, talán Ferdinánd király uralkodásának idejében, a XVI-dik század első felében Bártfán elhalt lovag vagy vezér szobrát ábrázolja. (?)

Ezen időben Fels Lénárd volt a felső magyarországi osztrák hadak vezére, meglehet, hogy ezen sírkőlap valamelyik kapitányát ábrázolja, egyébiránt a mint említém, itt csak a czímerkép vezethetne kívánt eredményhez.

A mi pedig ezen kiváló féldomborművünk művészeti kivitelét illeti, az ügyes mesterre utal s minden tekintetben bevégezett; mindenekfölött szembeötlő lovagunk nyugalmas fekvése, mert hogy fekvő helyzetben van itt az alak ábrázolva, azt a vánkös és a fej hajlása is bizonyítja, továbbá az arcz, kezek, jól vannak idomítva, a test részeinek anatómiája helyes, a vértzete pedig a legkisebb csattig és gombig szorgalommal van kidolgozva; ha tehát művészünk ezen mellékrészletek kidolgozásánál oly pontossággal s természeti hűséggel járt el, bizonynyal föltehető, hogy a művész iparkodott lovagunk arczvonásait is természetihűen visszaadni.

Végre pedig a mi domborműves sírkőlapunk keletkezési idejét illeti, azt a vértzet, fegyverzet és a címerpais styje határozza meg, mely részleteken már a XVI-dik század elején előtörő renaissance styl határozottan észlelhető, s így domborművünk készitési idejét is a XVI-dik század első felére bizton tehetjük.

Ezen sírkőlap eredetileg egy tumba fedlapját képezé, későbbben ezen síremlék a többivel együtt szétbontatván, domborműves fedlapja a templom déli mellékhajójának keleti zárfalába, az ablak alatt, illesztett be, hol az jelenleg is létezik.

3. *Serédy György síremléke 1557-dik évből.* (19. idom.) Ezen remek kidolgozású síremlék, mint tumba, eredetileg a templom déli oldalához 1482-dik évben épült sz. Mária kápolnájának kellő közepén állott; későbbben azonban valószínűleg még a múlt században, helyszűke miatt ezen síremlék a kápolna közepéről eltávolíttatván és szétvétetvén, annak féldomborműves fedlapja a kápolna nyugati oldalfalába befalaztatott, a tumba négy oldalmárványköve pedig a templom különböző helyén állíttatott fel; ekként lett a tumba egyik hosszoldallapja a szószék mellett álló Mária oltárának mensájába befalazva, az oltár mellett áll szabadon a tumba egyik keskenyebb oldalköve is, míg a Mária kápolnájában a többi oldalkő van szabadon felállítva.

Valóban nagy kár volt ezen remekkivitelű monumentális síremléket így szétarabolni, miután azonban a tumba részletei mind meg vannak még, azok könnyen összeállíthatók, s tervben is van a templom jelen restauratiója alkalmával ezen monumentális síremléket ismét eredeti helyére s eredeti alakjában visszahelyezni.

Serédy György I. Ferdinánd király párthíve volt, s midőn 1548-ban Ferdinand Tárczay Györgyöt, mint Zápolya János párthivét, Makovicza vagy Zboró várának birtokától megfosztá, s azt seregei főkapitányának, Serédy Györgynek adományozta, az utóbbi még inkább ragaszkodott királyához.

1549-dik évben Serédy György már Sárosvármegye főispánja volt.

1550-ben Tárczay Katalin, Podmaniczky Mihály özvegye és Tárczay János leánya, valamint Hagymásy Kristóf, Tárczay Lucának, szinte Tárczay János leányának a fia, pörbe idézik Serédy Györgyöt, a mako-

viczai-zborói-vár birtoka miatt, melyet megnyervén, végrehajtásra mentek Zboróra, de Serédy György várnagya Elek, urának utasítása folytán, a végrehajtásnak kivont karddal ellene szegült, s a megjelent végrehajtókat elűzte.

WAGNER KÁROLY a *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* című művének 83-dik lapján közli Révay Ferencz turóczi gróf és helyettes nádor erre az eseményre vonatkozó s a szepesi káptalanhoz címzett levelét, melynek ide vágó passusa így szól: extunc Egregius Alexius Literatus, alias condam Castellanus prædicti Castri Makovieza, ante portam ejusdem Castri, in memorati Domini Georgii Seredy Domini videlicet sui persona, eosdem Vestrae Magnificentiae, et nostrum homines *evaginato gladio suo*, ab executione omnium, et singulorum præmissorum repulisset, ac præmissam Iudiciariam deliberationem ejusdem Vestrae Magnificentiae nullibi, et in nulla sui parte exequi permissit.

Ezen kiküldött végrehajtó bizottság tagjai voltak Baranyay Kristóf és Pinthér György bártfai tanácsnokok is.

Úgy látszik, hogy a bártfaiak Serédyvel nem igen jó viszonyban voltak, így Serédy György a város birtokához tartozó s a zborói uradalmával határos legelőt s erdőt magának elsajátítá, s azt csak a király határozott parancsa következtében adta vissza Bártfa városának.

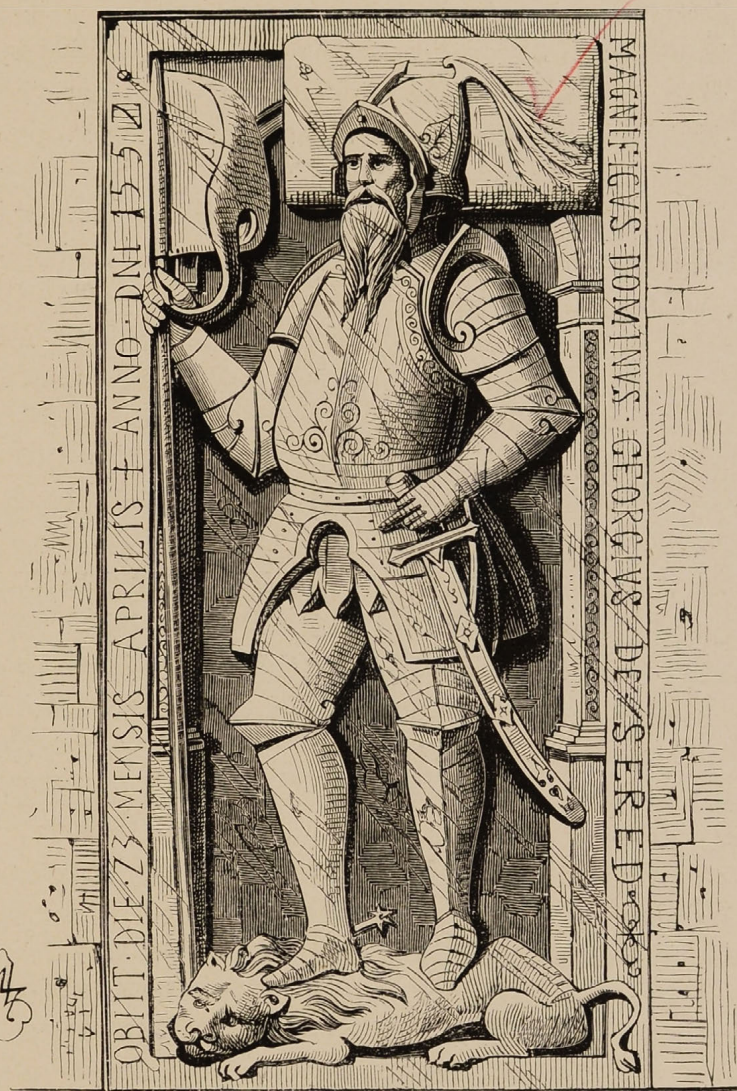
Serédy György 1557. ápril 23-án halt el, neje, olsini Bucsynszka Katalin, a bártfai templomban veres márványsíremléket állított fel szeretett férjének, ki, úgy látszik, később a bártfaiakkal kibékült.

Serédy György ezen síremléke művészi kivitel tekintetében oly remekmű, hogy megérdemli részletes leírását.

A Mária-kápolna nyugati oldalfalába álló helyzetben befalazott sírkölap négyszegletű, méretei e következők:

hossza	2.2 méter
szélessége pedig	1.10 »

Serédy György daliás alakja, korának megfelelő alakú pánczéllal van fődve, az alak egy renaissance stílusú portálszerű félköríves architectura nyílásában áll, melynek finomúl tagozott pilaszterei renaissance stílusú diszitménynyel bírnak. Az alak arcza, úgy mint teste is, kissé jobbra van fordítva, sisakos feje vánkoston nyugszik, s míg jobbában egy hosszúnyelű zászlót tart, addig bal keze a kissé meggörbült magyar kard keresztmarkolatán nyugszik. Csúcsban végződő s pávatollakkal diszített magyar sisakja *orrvéddel* van ellátva, az arcz férfias szépségű, szemei nyitvák, bajuszt, s mellére két csavart fürtben omló hosszú szakált visel. A márványba metszett diszszegély mellvértét szegélyezi be, magyar kardja szíjjacon függ le egyszerű, csattos övéről, a kard hüvelye renaissance stílusú diszítésekkel bír, karjai pikkelyes vaslemezekkel vannak fedve, s kezein is oly forma vaskezytűt visel, sodronyingének kimetszett széle kilátszik a pánczél alól, s lábfejen szíjjal megerősített hosszú nyelű csillagsarkantyút visel. (19. id.)

19. idom.

Az egész alak egy fekvő oroszlányon, mint a bátorság s jellemsszilárdság jelvényén, áll.

A sírlap keretén bevéselt s latin lapidár betűkből álló felirat így hangzik:

MAGNIFICVS · DOMINVS · GEORGIVS · DE ·
SERED · OBIIT · DIE · 23 · MENSIS · APRILIS ·
+ ANNO · DNI · 1 · 5 · 5 · 7.

A régi sírkövek alakjainál gyakran előfordúl azon eset, hogy az alak testének részei közt hiányzik a természetes arány; itt azonban azt nem tapasztalhatni, sőt az egész alak természetes helyzetben van ábrázolva, s úgy látszik mestere az anatomiában is teljesen járatos volt, mert az arc s a test végtagjai helyesen vannak idomítva, a mi pedig a részletek kidolgozását illeti, az, tekintve a vörös márvány keménységét, valóban bámulatra méltó. Az alak féldomborművű felülete szépen s fényesre csiszolt, ellenben a diszítmények alapja finomúl szemcsézve van, s e szerint a fényesre csiszolt diszítmény a kissé homályos, s homokos alapon igen festőileg hat.

Az eredeti tumba egyik hosszabb oldalmárványköve a Mária-kápolnában áll szabadon, felirata a következő:

HAEC MONIMENTA TIBI STATVIT, PRAECLARE GEORGI,
CONSORS CONIUGII PRO PIETATE SVA.
NON SVNT ISTA QVIDEM MERITIS AEQUALIA TANTIS,
QVANTA SIBI MEMINIT PRAESTITA CORDE PIO.
SED VITA FVNCTIS PIETAS NON VLLA SEPVLCHRI
PRAESTARI A VIVIS MAIOR HONORE POTEST.

PRODEST ET VIVIS REVERENTIA, QVANDO SVORVM
OFFICII MEMORES MORTVA MEMBRA FOVENT.
PROPTEREA CONIVNX, MERITO QVAE SEMPER HONORE
VIVENTEM COLVIT TE, VENERANDE SENEX,
MVNERE TE VOLVIT TALI DECORARE SEPVLTVM,
OSTENDENS ANIMI SIGNA VIDENDA SVI.

A sz. Mária oltárának mensájába befalazott második hosszoldali kölapon pedig a következőket olvashatni:

HVNC TVMVLVM QVICVNQVE VIDES, MEDITARE VIATOR,
MORTALEM NVLLVM VIVERE POSSE DIV,
NON, SI PRAESTARET CVNCTIS VIRTUTE, QVOD VSQVE
IN TOTO VIVVNT ORBE, SVB AXE POLI
SED TAMEN EST FOELIX ALIISQVE BEATIOR ILLE,
GLORIA QVEM SEQVITVR CLARAQVE FAMA VIRI.

HANC TIBI MONSTRAVIT VIRTUTE SEREDIVS HEROS
EXCELLENS ALIOS, VT SEQVERERE, VIAM.
ILLE SED HAVT MVLTOS SIMILES A MORTE RELIQVT,
EXTINCTA EST ETENIM CVM PIETATE FIDES.
NVLLVS AMOR PATRIAE, NVLLA EST REVERENTIA LEGVM,
QVAM BONA NVNC MORS EST, QVAM BONA CERTA QVIES.

A második déli pillér mellett szabadon álló harmadik keskenyebb oldalú kő e következő felirattal bír:

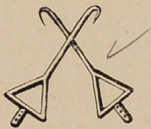
MAGNIFICO · DNO · GEORGIO · DE · SERED · ETC · MARITO
 DEFVNCTO · AC · DE · SE · PRAECLARE · MERITO · GENEROSA
 DOMINA KATHARINA BYCZYNSKA · DE · OLSZYN · CONIVNX
 MOESTISSIMA HOC MONVMENTVM EX PIETATE POSVIT,
 OBIIT AVTEM XXIII · DIE · APRILIS · ANNO · DOMINI: M · D · LVII ·

Végre a negyedik keskenyebb oldalkő felülete Serédy György féldomborművű czímerével van díszítve, a pais már renaissance stílusú kerettel bír, belmezejében egy pánczélos férfikar három nyilat tart. A tumba lábazati párkányzata határozott s kifejezésteljes profillal bír.

A síremlék anyaga vörhenyes színű fehér eres kemény márvány, s valóban szebb s méltóbb emléket nem emelhetett volna egy Serédy György özvegye.

4. *Angern Joachim czímeres emléktáblája 1567-dik évből.* Ezen emléktábla a templom déli oldalához a XV-dik század második felében épített sz. András mellékkápolnájának déli falán függ.

A tábla közepén a családi czímer van festve, melynek damascirozott mezején ily forma s keresztbe tett két vashorgony látható:

e czímerkép két szarvas agancs közt a czímer-pais felett levő pántos sisakon (Spangenhelm, jousting-helmet,) is előfordúl.

A czímer feletti, német betűkből álló felirat így hangzik:

Also hat got die welt geliebet, dasz er seinen eingebornen son gab, auf dasz alle, die an im glauben, nicht verloren werden, sondern das ewige leben haben.

A czímer alatt pedig a következők foglaltatnak:

Anno domini 1567 freitags nach invocavit, die folgende nacht, umb 2 ur, ist der erbare und feste Joachim von Angern alhir zu porfelt in got verschieden, den gott genedig sei.

Miután Angern Joachim sírkő-lapja a templomban nem található, valószínű, hogy a templomot körülfogó s még a jelen század első évtizedében egy körfallal körülkerítve volt temetőben temettetett el.

5. *Czebner György emléktáblája 1610-dik évből.* Ezen emléktábla függ az északi mellékhajó északi hosszfalán, s csinos renaissance stílusú architecturával bír, a korynthi oszlopokkal szegélyezett félköríves képen üdvöztönk mennybe-menetele van festve, melynek felső részén olvasható:

CONFIDITE EGO VICI MVNDVM.

Az emléktábla alsó részén lévő képen pedig a Czebner-család férfi és nő tagjai egy feszület alatt térdelnek. A kereszt jobboldalán először maga Czebner György, prémmel szegélyezett hosszú mentében, zöld atillában, a mely a derékhoz egy vörös övvel van szorítva, térdel, kezeit imára összetéve, feje fedetlen, bajuszt és teljes körszakált visel, utána következik három fia; a bal oldalon pedig neje Haid

Katalin térdel, fején nagy karimájú csúcsos kalapot vagy főkötőt s fodros spanyol gallért visel, mellette térdelő leánya szintén ily viseletben van ábrázolva, avval a különbséggel, hogy ez utóbbi alacsony főkötőt visel. A kép háttérét egy bástyatornyokkal megerősített város foglalja el. Ezen családi kép alatt arany betűkkel a következő felirat olvasható:

EPITAPHIVM GENEROSI · DOMINI · GEORGII
CEBNERI, CENTVMVIRI REI: PVBL: BARTPHEN
SIS PRIMARI, IN CHRISTO DEFVNCTO ANNO. 1610.
AET. 47. PER EJVSDEM RELICTAM CATHARINAM
HAIDIANAM ERECTVM.

Ezen emléktábla mű-részletei már meglehetősen rongált állapotban vannak, a festmények azonban még jól kivehetők.

6. *Farsch János városi bíró emléktáblája 1616-ik évből.* Ezen epitaphium függ az északi pillérsor első pillérén, a főhajó északi oldalán, s igen szép renaissance architecturával bír, különösen a pilasterek síkja igen szépen faragott, befestett s részben megaranyozott díszítményekkel díszeskedik, továbbá a mascaronek, s a gyümölcs- és virág-füzéreket tartó angyalfejek szépen idomítvák.

Az emléktábla portalszerű ívezetének felső párkányzatán az elhalt család címér-paisa foglal helyet, melynek belmezején egy jobbra ugró szarvas vehető ki. A képen egy feszület jobb oldalán Farsch János, szürke prémes gallérral ellátott sötét zöld színű bekecsforma felöltönyben térdel, a bekecs nyílásain kidugott kezek imára összekulcsolvák, szép férfias arczkifejezésű feje fedetlen; a feszület baloldalán térdelő neje az előbbi emléktáblán is előforduló magas s nagy karimás fekete kalapot visel, úgy szintén fodros spanyol inggallért.

Az emléktábla felső gerendázatán, kék alapon, arany fractur betűkkel e következő felirat olvasható:

Ehrengedächtnisz oder Grabmahl des ehrsamten, namhaftten auch wohl weisen Herrn Johanni Farschii, weyland
gewesenen Richters und Vorgeher der ehrbaren Gemeinde allhier. Anno 1616.

Farsch János monogrammjá ezen emléktábláján hiányzik, azonban a templom melletti gymnasium déli falában egy emléköktábla van befalazva, melyen a város címere és az akkori városi bíró (Farsch János) ily alakú monogrammjá van kivésve:

Ez alatt pedig:

ANNO · DOMINI 1 · 6 · 1 · 2.

mely évben Farsch János még élt, továbbá a monogramm melletti I F betű is Farsch János kezdő betűit képezi, kétséget nem szenved, hogy e jegy Farsch János városi bíró monogrammjá.

7. *Partheim Sax ágostai lelkész sírkölapja 1619-dik évből.* Nem messze a szentségháztól, a főhajó kövezetén beillesztve találunk egy négyszegletű homokkölapot, melynek felső részén, féldomborműben, egy renaissance stylű cartouche alakú címér-pais még kivehető; a címér-pais mezeje vágott, felső mezején egy ostyás kehely mellett az isten báránya fekszik, háromszor hasított kelméjű zászlócskával; az alsó mezőn pedig három ötlevelű rózsa díszlik.

Ezen sírkölap vésett felirata már igen kopott, miután olyan helyen fekszik, a hol legtöbb ember

jár keresztül, s így a felirat már nem is olvasható többé, szerencsére azonban a sírkőlap keretének azon része, hol épen az elhalt neve s az évszám van bevésve, még jól kivehető, s ezen a fentartott részen lévő felirat így hangzik:

PARTHEIM · SAX · ECCLESIAE · BARTH:
PASTORIS · M · D · C · XIX.

ezen felirat alapján tehát constatálva van, hogy az 1619-dik évben elhalt Sax Parthén bártfai ágostai lelkész sírköve fekszik előttünk.

Sax Parthén előtt azonban Christiani Ábrahám volt a bártfai ágostai község lelkésze, ki szintén az 1619-dik évben dúló pestis alkalmával meghalt,¹ valószínű tehát, hogy Sax Parthén Christiani Ábrahám után volt lelkész, s ugyanazon év végén elhalt Bártfán. Feltűnő azonban mégis, hogy KLEIN SAMU *Nachrichten von den Lebensumständen evang. Prediger* című munkájában Sax Parthén mint lelkész nem fordul elő.

8. *Haid Lénárd Bártfa város birájának sírköve 1622-dik évből.* A déli mellékhajó keleti zárfalán, a 2-ik szám alatt közölt ismeretlen német lovag síremléke alatt, Bártfa város négy birájának, veres márványból készült sírkövei is befalazták, és pedig Berger Bálint, Blimberg Tamás, Hueber Jakab és Haid Lénárd biróé. Az utóbbinak sírkőlapja felső részén az üdvözítő feltámadása, féldomborműben van ábrázolva. A lap közepén két angyal által tartott címér-paison az elhalt Haid Lénárd e következő monogrammjá bevésve látható:

Ezen sírkő eredetileg a templom kövezetében volt beillesztve, s a rajta lévő felirat már oly kopott s lecsiszolt, hogy az már teljességgel nem olvasható.

9. *Haid Lénárd emléktáblája 1662-dik évből.* Ezen biró sírkövének a felirata már olvashatlan ugyan, szerencsére azonban megmaradt még díszes epithaphiuma, mely a templom szentélyének északi oldalfalán, nem messze a diadalívezettől függ, s nagyságára valamint díszes kivitelére nézve majdnem a legelső helyet foglalja el a bártfai templom emléktáblái közt.

Ez emléktábla díszes renaissance stílusú architektúrával bir, korynthis fejezetű oszlopainak a törzse (Säulenschaft) féldomborművesen metszett, s gazdagon aranyozott díszítményekkel van ellátva. A díszes koronázó párkányzat felett az elhalt családi monogrammjá foglaltatik egy kerülék alakú paison, s pedig oly formában, a mint az a fentebb közlött sírkőlapon is előfordul.

Az emléktábla finom párkányzatú föképen a világ tekét áldó üdvözítőnk mellképe van ábrázolva, szép s kifejezésteljes fejét aranyozott körnimbus fogja körül, dúsredőzetű palástja gazdag himzésekkal és díszítményekkel bir, a kék háttér felső részén olvasható arany betűkkel:

· SALVATOR · MVNDI ·

s bár itt a művész monogrammjá hiányzik, a festmény kiviteli modoráról azonban bizton következtethető, hogy az akkori időben élt Grünwald János, kinek monogrammjával még gyakran fogunk találkozni, festé ezen képet is.

¹ Lásd KLEIN: *Nachrichten evang. Prediger*. Abrahamus Cristiani wurde im Jahre 1610 nach Bartfeld, an die Stelle des verstorbenen Severin Sculteti berufen. Zu seiner Zeit haben die Bartfelder am Allerheiligentage 1617 ihr erstes evangelisches Jubiläum gefeiert. Im Jahre 1619 starb A. Christiani an der Pest.

Az oszlopok által támogatott gerendázaton a következő tartalmú arany felirat diszeskedik:

Chrengedächtnüss oder Grabmahl in Christo ruhenden, ehrfamen, namhaften, auch wohlweisen Herrn Leonhart Haid, weylandt gewesenen Richters, und vornehm mittglied der ehrbaren Gemein alhier. 8. August. 1622.

Az emléktábla alsó részén lévő képen eredetileg az elhalt bíró családjával együtt volt ábrázolva, midőn később, nevezetesen 1671-dik évben a katholikusok visszafoglalták a templomot, ezen alkalommal a lutheranus emléktáblákon lévő jeles férfiak arczképeit is bemázolták, s így történt itt is, hol az alakok körvonala már alig észrevehető.

10. *Greiffenzweig János, városi tanácsnok emléktáblája 1622-dik évből.* Ezen csinos emléktábla a templom szentélyének déli oldalfalán, a szentségház szomszédságában van fel-függesztve, a diszített pilaszterek által hordott főpárkányzaton olvashatni:

Grabschrift des Herrn Hans Greiffenzweig, weylandt rathes, verwandten, und der tugendreichen frauen Margreta Frelichen. Anno 1622.

Az emléktábla főképén az utolsó ítélet jelenete van ábrázolva, fent a felhők közt dicsfénnyel körülvéve egy szivárvány-trónon ül a világ bírása, ezen a képen előfordúlnak még a következő, a kép jelenetére vonatkozó feliratok:

ET IBVNT IN VITAM AETERNAM
és: BEATI MORTVI, QVI IN DOMINO MORIVNTR.

Ez emléktábla alsó részén levő keretelt táblácskán egy — a bártfai nyomdában nyomtatott latin — parentatio foglaltatik, s miután az emléktábla alacsony fekvése miatt könnyen hozzáférhettem ezen régi nyomtatványhoz, azt lemásolám, s a következőkben közlöm is.

E P I T A P H I V M

· IN MEMORIAM MANIVM ·

PIL. HONESTI, ET PROVIDI · VIRI · DOMINI ·

JOHANNIS GREIFFENZWEIG

CIVIS ET SENATORIS REI: PVBL: BARTPHENSIS, QVONDAM
VTILISSIMI: QVI. 5. DIE. SEPT. ANNO. MDCXXII.
AETAT. VERO SVAE CIRCITER 50 E TERENA IN
COELESTEM POLITIAM EVOCATVS EJUS ANNI PESTIS
SE VITAM PRO VOTO SVO BARTPHAE PIE CLAVSIT.

*Certe ceu flores teneris nascuntur in hortis
Tali est humanum conditione genus.
Casus mille hominem vexant, flos laeditur aestu;
Jam perit atq alius, nascitur atque alius.
Fallax haec vita est, multisque obnoxia naevis,
Et mala multa nimis, quae comitantur habet:
Rectius inspecturus eam; qualis sit, inanem
Fortunae lusum dixeris esse probe.*

Dic age quid citius fugit hanc? citiusque senescit?
 Saepe haec vel medio languida vere cadit!
 Umbraque ceu instabilis mox evanescit in auras,
 Sic veluti pennis usus homo omnis obit
 Transitus hinc celer est, alioque repente volamus,
 Accipitrem veluti praepes hirundo fugit,
 Hoc quoque dum cogito testantur fata **Joannis**
 Heu heu qui justos anfugit ante dies:
 Qui pietas, virtus, leges probitasque fidesque
 In vita magnum promeruerunt decus.
 Sustulit e medio hunc cura anxiosa cordis, amore
Margaretæ abrepte Conjugis ante nece.
Paulo praecipisti, vix non gnatumque duorum
Jani et Jacobi nominis ingenuit.
 O mihi qualis erat? quam fortis et acer in ictu.
 Mortis, ut ex mundi sorde pararet iter.
 Vivida justifici dixit solamina verbi,
 Quæ crucis impositæ dulce levamen habent
 Ah mea mens (dixit) noli diffidere: noli
 Cedere terrori, vel trepidare necem.
 Heu male peccavi (fateor) sed victima Christus
 Pro male patrato crimine. Sponsor adest.
 Fili (Christus sit Sponsor) carissime fili
 Fide mihi, misero grande remitto nefas.
 Sed quis is est Christus? qui mortuus in cruce pro te,
 Crimina qui mundi bajulat, Agnus is est!
 Appeto dissolvi, cum Christo vivere coram
 Appeto, quid mundi dona caduca moror?
 Vita mihi Christus, quidnam mors atra nocebit?
 Nil vere magnum mors mihi foenus erit.
 Sume **Deus** divam divinae mentis alumnam,
 In que beatorum, nunc age ferto domum,
 Quid mihi cum mundo? jam turpem desero mundum,
 Impie munde vale, munde superbe vale!
 Sic ait: et placido nutu conclusit ocellos,
 Succubuit que datae victus agone necis,
 Da mihi sancte **Deus** simili suavissime Christe
 Morte mori et superi prendere regna poli.

Compatri de se optime merito, piaie gratitudinis et gratæ pietatis ergo scribit

Martinus Wagner B:

Eccl: Patriae Pastor.

Humanaequae sit tristis conditio vitae,
 Hoc rebus variis pingitur usque: satis
 Quas vel commemorat doctissima turba Sophorus
 Dius Aristoteles, Democritusque sagax,
 Ipse Plato insignis, tum qui secreta rimatur,
 Naturæ graviter Plinius egregius.
 Quid? quod tum sacra hoc testatur pagina verbi.
 Quae dictis pariter, consonat ipsa probis,
 Dum nitido flori confert tenuique favillae,
 Umbrae et similibus quaeque repente abeunt;
 Hoc verum qui vis Janus sic comprobat esse,
 Ipsa dies quando hoc quod dieque monet.

*At nonne experti nuper cum lurida pestis
 Lustraret nostros asperitate lares?
 Sic puro, cum nemo sit quem non invida sors haec
 Presserit, afflictum reddideritque virum.
 Pervigiles quonamque senes? quo lecta juvenus?
 Cives pacifici, turba verenda fori?
 Multi ex his ceu flos curva sunt falce resecti.
 Et velut umbra fugax hinc abivere citi.
 Quorum de numero est, signat quem picta tabella haec
Greifenzeiciades, re, pietate, gravis,
 Exemplar praestans morum fideque mariti
 Pacifici civis, munificisque viri.
 Cui candor facie luxit de pectore verum
 Virtutis studium, tum sine felle fides.
 Queis etiam meruit dici prudensque Senator
 Consilio Patriam reque fideque juvans.
 Graviter huic sed dum gestat virtutis honorem
 Heu vitae filum Parca nefanda secat;
 Abripit hinc miserum, mors nescia parcere lapsis,
 Cum gnato caro cumque marita proba.
 Ergo viri tristem quis non de pectore sortem
 Defleat, ex animo condoleatque vicem?
 Ec quis non reputet cernens haec, mente revolvat.
 Humanae gentis lubrica fata satis.
 Atque simul dicat: vita haec non vivida vita est;
 Mors sed perpetua cumque labore dolor.
 Quam casus varii exercent tristesque fatigant
 Moerores, ac vix dinumeranda mala.
 Quorum vel tandem est mors ultima linea, certe
 Cunctos quae aeterno fixa tenore manet.
 Haec quia tum praesto fuerant, statuit sic diva voluntas,
 Ut promptus premeres hocce salutis iter.
 Quando id jam nuper Christo duce et auspice Christo
 Clausisti, Domino sit decus omne Deo.
 Hic te olim poterit superas producere in auras,
 Cum mundi extremus fulserit orbe dies,
 Nunc ergo in Domino fac hic tua membra quiescant,
 Meus vigeat coelo consociata piis.*

Fautori optimo

Leonhartus Wagner

rector Scholae B.

Typis Jacobi Kloesz. A. Domini 1623.

11. *Weigmann Márton ágostai lelkész emléktáblája 1625-dik évből.*

A templom szentélyének északi falán, a főoltár szomszédságában függ ezen elegáns külsejű emléktábla, melynek portálszerű ívezetes architecturája kettős oszlopokkal bir; a diszes koronázó párkányzat felett lévő paison az elhalt Weigmann Márton monogrammjá ilyképen fordul elő:

Az oszlopzat gerendázatán lévő felirat későbbben szürke festékekkel bemázoltatott, azonban nagyító üveg segítségével sikerült ezen feliratot kibetűzni, mely így hangzik:

Grabmahl des hochgeborenen, hochgelehrten Herrn Martin Weigmann, gewesenen Pfarrherr alhier, und seiner tugendreichen hauszfrau Margreta Glatzin.

Az emléktábla főképén az alvó Jézus tanítványaival egy hajón a Genezareth-tó hullámain van ábrázolva, a mint a felbőszült elem végpusztulással fenyegeti a kis gyenge vízijárművet, s míg az üdvözítő nyugodtan alszik, addig kishitű tanítványai kétségbeeséssel s félelemmel tekintenek mesterükre, ki későbbben egy parancsszavával lecsendesíti a hullámozó tengert.

Az alakok jól rajzolva, úgy szintén az apostolok arczán a kétségbeesés s félelem kifejezése természetes hűséggel van visszaadva. A kép alsó részén látható Grünwald Máté bártfai festő ily formá monogrammjá:

alatta 1625-ik évszámmal, mely évszám alapján az emléktábla készítési ideje is meg van határozva.

Az alsó táblán eredetileg az elhaltak alakjai térdelő helyzetben voltak festve, de későbbben ezen festmény is bemázoltatott.

Weigmann Márton kezdetben rector volt Bártfán s valószínűleg Sax Parthén lelkész halála után bártfai lelkészszé választatott meg.

Emléktáblája szép arányai s stilszerű kivitele által tűnik ki; a csinos fejezetű oszlopocskák törzse egy világos színű s arany arabeskekkel díszített szövettel van burkolva.

12. *Blimberg Tamás városi tanácsnok s későbbben bíró sírköve 1626-dik évből.* A déli mellékhajó keleti zárfalán befalazott négy sírkő egyike Blimberg Tamásé, a veres márványból készült sírkő felső részén egy feszület jobb oldalán látjuk Blimberg Tamás térdelő alakját, feje fedetlen, fodros nyakgallért s egy rövidspanyol köpenyt visel, a feszület bal oldalán pedig a fiát saját vérével tápláló pelikán mint a megváltó Krisztus jelképe van szintén féldomborműben ábrázolva. A sírkő közepét e következő felirat foglalja el:

· THOMAS · BLIMBERGVS · VIR · SERVANTISSIMVS · AEQVI ·
· SPE · VITAE · AETERNE · CONDITVR · HOC · TVMVLO ·
· EXPECTANS · CHRISTI · LAETAM · SVPER · AERA · VOCEM ·
· SVRGITE; QVEIS · MORTE · EST · VERA · PARATA · SALVS ·
L · W · R · S · B ·

A sírkőlap alsó részén pedig egy — csinos sas-fejekkel keretelt — czímer-paison, melyet angyalok tartanak, az elhalt Blimberg Tamás monogrammjá látható ily alakban:

Ezen monogramm a templom szentélyében álló székek felső párkányzatán is előfordúl.

Blimberg Tamás tekintélyes városi bíró Tamás nevű fiát, a város 1610-dik évben tanulmányozás s kiképzés véget a strassburgi egyetemre küldé ki, hol két tudományos értekezést tartott, az elsőt ily czím alatt: «Centuria quaestionum criminalium», 1623-dik évben Strassburgban kinyomatta, s apjának ajánlotta fel; a másik: «Disputatio de praecipuis ex philosophiae partibus, iuxta Aristotelem ejus

interpretes conscripta» czímű értekezését még 1619-ben szintén Strassburgban kinyomatta, melyet Pertinger János és Kristóf pozsonyi tanácsnokoknak, valamint Gutt György, Pertinger György pozsonyi tekintélyes polgároknak s Blimberg György rokonának s bártfai tanácsnoknak ajánlá fel, ezen munkája nyomtatási idejére e következő chronosticon vonatkozik:

ADIVVAT INCERTOS MARTIS ET ARTIS OPVS.

A munkája végén, Duchon Mátyás mosóczi születésű iskolatársa, szerencsét kíván Blimberg Tamás barátjának, e következő versekben:

Quam bene cognomen florum de monte tulisti
Thoma animi fulcrum deliciæque mei.
 Namque tuo vigili perculta labore Minerva
 Te beat en *Sophiæ* floribus hisce novis.
 Te beet o utinam maturis fructibus olim
 Quo patriæ fias utilis atque tibi.¹

Egyébiránt Bártfa város tanácsa a XVII-dik század folyamában számos bártfai születésű növendéket küldött ki a külföldi egyetemekre, így a többi közt 1608-dik évben Wagner Márton a thorni, továbbá Glatz Lénárd és Grünwald Salamont a königsbergi egyetemre, Wagner Márton, kinek parentatiójával a Greiffenzweig-féle emléktáblán már találkoztunk, visszatérte után lelkész volt Bártfán, Glatz Lénárd pedig városi bíró.

Az 1655-dik évben Kray Pál és Csapkó Mihály városi ösztöndijasok a wittenbergi egyetemről visszahivattak. Ezen időben Thornban külön tápintézete volt a városnak, hol Heidenreich János, Lippisch János, Ritzmann Miklós, Henrici János, s több bártfai növendék kapott teljes ellátást, valószínűleg a Hrabovszky-féle hagyományból.

Ily körülmények következtében könnyen elképzelhető, hogy akkori időben Bártfa város polgársága a műveltség magas színvonalán állott, s hogy a tudomány és művészet biztos menedéket talált Bártfa város falai közt, s ha az akkori viszonyokat összehasonlítjuk a mostaniakkal, mily rettentő különbséget találunk! valóban igen szomorítólag s leverően hat az egykor oly művelt, tekintélyes, tudomány s művészet kedvelő, és gazdag polgárság pusztulása!

Hanem hát így van ez most nemcsak Bártfán, hanem hazánk felső vidékének több — ezelőt virágzó, jelenleg pedig mindinkább pusztuló — szabad királyi városában is.

De térjünk vissza sírköveinkhez, városunk történetének ezen megezáfolhatlan s beszélő műemlékeihez.

13. *Blimberg Tamás emléktáblája 1626-dik évből.* Ezen csinos s gazdag díszítésű emléktábla a hajó déli pillérsorának első pillérén függ, a koronázó párkányzat gerendázatán e következő arany betűkből álló felirat olvasható:

Epitaphium des ehrsamten, nahnhaften, und wohlweisen Herrn Thome Blimberg, Richter und Vormund allhier in
 Gott entschlafen im Jahre 1626 im December, seines Lebens 58 Jahr.

Az emléktábla főképen egy feszület alatt térdel Blimberg Tamás nejével együtt, Blimberg sötét piros s arany gombos magyar szabású ruhát visel, a kép háttérén Üdvöztönk mint kertész, lapátforma

¹ Lásd KLEIN SAMU: *Nachrichten evangelischer Prediger* czímű munkájának 442. és 443. lapján.

kapával vagy ásóval a vállán egy asszony előtt megjelenik, ki meglepő arczkifejezéssel tekint a megváltóra. A kép hatással van festve, s becsületére válik mesterének, Grünwald János festőnek, kinek a kép alsó részén lévő monogramja:

eltűnően hasonlít Golezius Henrik, németalföldi festész s rézmetsző monogrammjához,¹ s valóban a monogramm ezen rendkívüli hasonlatossága következtében hajlandó valék ezen emléktábla festményét Golezius Henriknek tulajdonítani, miután még ezen festő kora is a monogramm mellett lévő 1627-dik évvel összevág, ha nem találtam volna később az alamizna-szekrény feletti festményen szintén ezen monogrammot, a mellette lévő «Hans Grünwald» névvel együtt, így tehát ezen adat által constatálva van Grünwald János bártfai festői monogrammjá, valamint az is, hogy Blimberg emléktábláját Grünwald János s nem Golezius, festé. Az emléktábla képen azonfelül előfordul még e következő felirat:

«DICIT EI IESVS, NOLLI ME TANGERE»

mely a képen lévő üdvöztökre vonatkozik.

Az emléktábla széleit szintén pelikánok töltik be, általában véve ezen műemlék kivitele felette díszesnek mondható.

14. *Wolf János városi polgár emléktáblája 1628-dik évből.* Ezen, a maga nemében szintén csinos emléktábla a déli mellékhajó nyugati oldalán, vagyis a templom déli hajójába beszökő torony keleti falán van elhelyezve a hat ülésű csinos gót stílusú egyházi szék felett. Ezen tábla már egyszerűbb, oszlopos architektúrával nem bír, a helyett azonban szépen metszett s festett keretdíszítménnyel van ellátva. Az emléktábla felső részén egy címer-paison látható Wolf János ily forma monogrammjá:

Ezen csinos monogramm alatt e következő feliratokat olvashatjuk német és latin nyelven:

Grabmahl des ehrbaren und wol vorhaltenen Herrn Joannes Wolf mittbürger allhier, welcher beim Duplin jemerlich ermordet worden wahr, seines Alters XXVIII Jahr, den XX tag Juni im 1 . 6 . 2 . 8 . Jahr.

EPITAPHIVM HONESTI ET PROVIDI DOMINI JOANNIS
WOLFFII 20 DIE IVNI ANNI 1628 AETATIS VERO
28 PROPE DVPLIN OCCISI.

Ezen felirat értelmében Wolf János bártfai polgár Duplin falu mellett öletett meg; Duplin falu fekszik Szvidniktől Sztropko felé vezető úton, a megölt halálának oka azonban nem ismeretes, valószínűleg rablók által támadtatott s öletett meg.

Az emléktábla képének felső részén Wolf halálára vonatkozó, Kain testvérgyilkolása van ábrázolva, az alsó részen pedig egy oszlopos csarnokban álló feszület alatt Wolf János térdel kezeit imára össze-

¹ Golezius Henrik született 1558-ban s meghalt 1630. Lásd HELLER JÓZSEF: *Monogrammen-Lexikon*.

téve, s bár még csak 28 éves volt, mindamellett teljes férfi korában van ábrázolva, bajuszt s hosszú korszakált visel, öltözete pedig sűrűen gombozott s zsinorozott hosszú magyar mentéből vagy bekecsből áll, prémmel bélelve s szegélyezve.

A tábla baloldalán lévő diszítmény-részen olvasható:

Ehr ist mein Leben, Sterben, und Gewinn;

A jobb oldalin

Herr Jesu nimm meinen Geist auf.

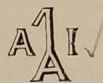
Az emléktábla alsó részén pedig:

Selig sind die Todten, die im Herrn sterben, denn der Geist spricht: sie ruhen von ihrer Arbeit, und ihre wercke folgen ihnen nach.

15. *Janofszky András városi tanácsnok emléktáblája 1628-dik évből.*

Ezen csinos renaissance stylü s oszlopos emléktábla eredetileg más helyen volt felfüggesztve, jelenleg az északi mellékhajó keleti zárfala mellett álló «Ecce Homo» vagy «Vir dolorum» féle gót oltár eredeti, de későbbben elromlott gót stylü felrakványa, ormózata helyén van felállítva.

A koronázó párkányzat felett lévő czimer-pais, Janofszky János e következő idomú monogrammjával van díszítve:

A főképen az utolsó ítélet jelenete van ábrázolva.

Az emléktábla felső gerendázatán e következőket olvashatni.

Ehrengedächtnisz des E. H. und W. W. Herrn Andreas Janofszky, weylandt allhier gewesenen mittglied eines ehrsamten Raths, seines Alters im 73 Jahr, 14 Tag Octobris in Christo verblichen 1 . 6 . 2 . 8.

A kép alatt pedig e következő felirat létezik:

Die Gerechten werden ewig leben, und der Herr ist ihr Lohn, und der Höchste sorgt für sie.
Im Buch der Weisen.

16. *Berger Bálint városi bíró síremléke 1631-dik évből.* Ezen veres márvány sírkőlap a déli mellékhajó keleti zárfalán van befalazva, s még megglehetősen jól van fentartva, a sírkő szélén bevéssett körirat így hangzik:

· SEPVLTVRA · VIRI · AMPLISSIMI · ET · CONSVLIS · DOMINI · VALENTINI BERGERIS ·
REI · PVB. BARTPHENSIS · QVONDAM · IVDICIS · GRAVISSIMI · DIGNISSIMI · ACVTISSIMI ·
· MAGNIS DOLORIBVS · EX · HVIVS · VITAE · EREPTI · PIA PROMPTAQVE · MORTE XIII
SEPTEMBRIS · A · DOMINI · M · D · C · XXXI · AETATIS SVAE LXX.

A sírkő felső részén egy — angyalok által tartott — babérkoszorúban Berger Bálint monogramja ily alakban kivésve látható:

Ez alatt pedig e következő felirat olvasható:

SAEPE SIBI CVPIENS DISOLVI ET VIVERE CHRISTO,
BERGERVS TVMVLI MOLE SVB HACCE CVBAT.
DVLCE SOLI QVONDAM FVERAT DECVS AST MODO SVM̄I,
DVLCTVS ILLE MICAT SIDVS IN AXE POLI
NONNE NICET CHRISTO QVI VIXIT MORTVM ATQ. (hibás)
CHRISTO AD QVEM AETERNAE FESTA QVIETIS AGIT,
TEMPVS ERIT QVANDO REDIVIVM NVMINE CORPVS
COELESTES SOCIA MENTE VIDEBIT OPES
TVM CHRISTOCEV LVCIDA STELLA PER OMNE
FVLGEBIT MIRIS SOLE MICANTE MODIS.

· M · W · P · B ·

Ezen sírkőlap mellett áll a

17. *Hueber Jakab városi biró emlékköve 1645-dik évből.* A síremlék felső részén egy körfémerben Hueber Jakab féldomborművű mellképe foglaltatik, szép férfias kifejezésű arcza nagy pontossággal s valószínűleg természetes hűséggel van kidolgozva, homlokának közepén osztott, hosszú hajat, bajuszt és nagy körszakált visel.

Jobbjában három búzakalászt, baljában pedig két szőlőfürtöt tart. Öltönye áll egy prémmel szegélyezett, sűrűen gombozott magyar szabású bekecsből, melynek nagy s kiálló gombjai szépen díszítvék, s ha a művész ezen másodrendű részletek kidolgozására oly nagy gondot s fáradságot fordított, joggal következtethető, hogy a szobor arczkifejezése is természetű.

A sírkő közepét e következő felirat foglalja el:

SEPVLTVRA GENEROSI NOBILITATE ANIMI ET CORPORIS AVTORITATE MORVM PROBI-
TATE, FACVLTVM NVMEROSITATE IN ECCLESIAM ET SCOLAM PAVPERESQVE EXER-
CITA LIBERALITATE, NEC NON OFFICIORVM DIVERSORVM IN HAC REPVBICA PRIMI-
PILARIVM ADMINISTRATORVM SVMMA DEXTERITATE QVONDAM MAXIME CONSPICVI
VIRI DOMINI JACOBI HVEBER PIE DEFVNCTI. ANNO. 1 · 6 · 4 · 5. AETAT 58 DIE
7 SEPTEMBRIS.

A sírkőlap alsó részének baloldalán van az elhalálozott Hueber Jakab családi címere, mely azonban már nagyon le van csiszolva, úgy hogy a címerekép már teljességgel nem vehető ki; egyébiránt a bártfai városház erkélyének csúcsán Hueber Jakab akkori városi biró monogrammjával s egyszersmind címérével szintén találkozunk, ugyanis az ő hivataloskodása alatt 1641-ben a városház erkélye vagy tornyocskája Grünwald Máté festő által a tizenkét városi tanácsnok monogrammos címérével feldíszítetett, az erkélytornyocska csúcsán tehát a városi címer alatt látható még Hueber Jakab címer-paisa is, a négyelt mezejű pais első és negyedik mezején fekete alapon egy vadkanhoz hasonló állat ágaskodik, a pais második és harmadik negyede kétszer vágott, mely osztás által fekete mezőben egy arany pólya származik, különben meglehet, hogy a mi most fekete, eredetiben más színű lehetett, s csak az arany marad változatlan.

Végre a sírkő alsó részének jobb oldalán egy paizon, a bártfai városház erkélyén is ily alakban előforduló következő forma monogramm látható:

Hueber Jakab ezen monogrammja előfordul még több városi házon s bástyán, és pedig mindig ugyanazon alakítással, mely körülmény annak bizonyosságul szolgál, hogy az egyszer választott monogramm alakja nem változtatott meg.

Hueber Jakab az 1645-dik évben Bártfán dühöngő kolera áldozatává lett. Hueberről a következőket olvasom KLEIN SAMU többször emlegetett munkájának 100. lapján: Auch starb an der Pest den 7. September Jakob Hueber, damals Stadtvormund, der mit seiner frau, Dorothea, einer geborener Bergerin (kinek síremlékét alább közlöm) der Stadt einen Weingarten Namens Nyerges, mit solchem Beding hinterlassen, das jährlich an Jacobitage armen Wittwen und Waisen, und sonderlich dem Spital, ein fass Wein daraus gegeben werde. Und dieses wird bis auf den heutigen Tag beobachtet (1789) (most azonban már nem). Von diesem Jakob Hueber findet man in der alten Matrikel oder Taufbuche folgende Werse:

*Occidit ante diem. dolor heu. qui saecula longa.
Perpetuo sospes vivere dignus erat.
Insignem in terris laudem post fata reliquit.
Ullo, quae non est. interitura die.
Scilicet omne perit; verum postfunera virtus.
Nomen inextinctum sola superstes habet.*

18. *Günther Richárd rector emléktáblája 1645-dik évből.* Ezen kisméretű ugyan, de szép renaissance stílus művészi kivitelű emléktábla a diadalívezet északi pillérén függ, a párkányzat közepén díszlik Günther Richárd monogrammja, ily alakításban:

Az azurkék gerendázaton a következő tartalmú arany felirat olvasható:

EPITAPHIVM CLARISSIMI AC DOCTISSIMI VIRI
DOMINI RICHARDI GVNTHERRII QVONDAM
SCHOLAE PATRIAE CONRECTORIS MERITISSIMI.

Az emléktábla képén Üdvöztőnk menybemenetelének jelenete van festve. E kép alatt olvasható:

IN MEMORIAM ERIGI CVRAVIT DERELICTA VIDVA
DOROTHEA SCHERERIN MOESTISSIMA. OBIIT.
ANNO 1645. 28 NOV. AETATIS SVAE XXX ANNORVM.

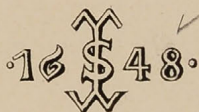
Az emléktábla legalsó részén a feszület alatt térdelő Günther nejjével s családjával volt ábrázolva, hanem hát itt is meglátszik a vandalkéz pusztításának nyoma, és pedig oly annyira, hogy a bemázolás által az alakok körvonalai teljesen megsemmisültek.

Günther Richárd bártfai születésű lévén, mint városi ösztöndíjas, tanulmányait Poroszországban fekvő königsbergi híres egyetemen végzé, honnét 1639-dik évben a bártfaiak által visszahivatván, elfoglalta a bártfai akkori híres tanintézetnél a másodtanári állomást, mely állásban szorgalommal oktató a vezetésére bízott növendékeket.

Günther — az 1645-dik évi november 28-kán a Bártfán iszonyúan pusztító járvány áldozatává esett.¹

19. *Adam Katalin és Berger Dorottya síremléke 1649-dik évből.* Ezen remek kivitelű s vörös márványból készült sírkő a hajó északi pillérsorának első pillérében, a szent keresztnék szentelt oltár szomszédságában van befalazva, és tetemes méretei, nemkülönben féldomborműveinek művészi kidolgozása által tűnik fel. Schmitz Menyhért, akkori városbíró, két elhalt nejének állítá ezen síremléket, első neje Ádám Katalin 1645-dik évi június 4-kén halt el, második neje pedig Berger Dorottya volt, az 1645-dik évben elhalt Hueber Jakab városi bíró özvegye, kivel azonban, miután az utóbbi 1649-ben elhalt, csak négy évig élt.

A sírkő felső részén látjuk a Schmitz Menyhért bíró monogrammjával diszített czímer-paist, az 1648-dik évvel, mely év a sírkő készítése s felállítási idejére vonatkozik, a monogramm pedig így néz ki:

A renaissance stílusban szépen keretelt czímer-pais jobboldalán sz. Katalin féldomborművű alakja a tört kereket s egy pallost, vértanúságának e jelvényét tartja, a czímer másik oldalán pedig sz. Dorottya pallossal s gyümölcs kosarával van ábrázolva, ezen két szent neve azonos az elhalt két nő nevével. Az ábrázolt két szent szokott jelvényeivel ugyan, de nimbus nélkül van feltüntetve, szép s kifejezésteljes arcuk valamint kezeik is fehér alabastromból faragvák, a szép hajlású s redőzetű ruha arany szegélylyel van diszítve, s a kidolgozás mesteri kezekre utal.

A négy oldalú sírkőlap szélén a következő köriratot olvashatni:

IN · MEMORIAM · HONESTISSIMARVM FOEMINARVM
CATHARINAE ADAMIN, ET DOROTHEAE BERGERIN
PRVDENTIS DOMINI · MELCHIORIS SCHMITZII,
SVAVISSIMARVM VXORVM, QVARVM ILLA IN DNO
OBIIT ANNO CHRISTI 1645, 4 JVNII AETATIS 68;
HAEC VERO ANNO CHRISTI 1649 DIE 19 MAII AETATIS: 59
C. A. —:— D. B.

A sírkő felirata pedig így hangzik:

MELCHIOR HOC SCHMICIVS VOLVIT DE MARMORE SAXVM,
HVC STATVI CATHARAE-DOROTHEAEQVE MEAE.
JLLA PRIOR QVAR: HOC PRVDENS MIHI POSTERA CONIVX
MVLTI EX MERITIS, VTRAQVE CARAFVIT,

¹ Ezenjárványra vonatkozó e következő észrevételt olvasom még KLEIN SAMU, sokszor említett munkájának 100. lapján: Diese Pest hat in Oberungarn grausam gewüthet. Nur in Bartfeld allein sind 2325 Personen gestorben. Unter denen auch Daniel Matthei Notarius bei der Stadt (kinek monogrammos paisa a városház erkélyén is diszlik). Er war ein kluger und in seinen Verrichtungen recht glüklicher Mann, dem man nach seinem Tode folgende Verse aufgesetzt:

Quid mihi pro patria multos tolerare labores
Proderit? e patria mors fera abire jubet.

IN COELIS GAUDENT, EGO MOX, FAC GAUDIA CELSI,
 IPSE EADEMQVE SEQVAR, TE DVCE CHRISTE POLI.
 NAM QVIA TV VIVIS VIVEMVS NOS QVOQVE QVOT QVOT,
 CORPORIS HIC FVIMVS MEMBRA SACRATA TVI.
 NOS NEQVE TRVX DAEMONEQ STYX NEQVE ET ORBIS ET ORCVS,
 NEMO TVIS MANIBVS FORTIBVS ERIPIET.

· M · W · P · B ·

Itt megjegyzem, hogy Schmitz Menyhért városi bíró 1669-dik évben ünnepélyesen tévé le a templom mellett álló harangtorony alapkövét, különben erről még későbbben lesz szó.

20. *Huldreich Lénárt sírköve 1659-dik évből.* Ezen, homokkőből készült sírkőlap a templom szentélyének kövezetébe van beillesztve, és pedig azon a helyen, hol a sekrestye ajtaja mellett három ülésű, 1597-ből való, csinos renaissance stylű szék áll.

Ezen sírkő féldomborművei a sok járás által már meglehetősen le vannak lecsiszolva, felirata is már alig vehető ki.

A sírkő felső részén egy babérlevelű koszorúban, a fiait saját vérével tápláló Pelikán látható, Huldreich Lénárd e következő monogrammjával együtt:

A sírkő szegélyén bevéssett körirat e következő:

MONVMENTVM VIRI AMPLISSIMI · PRVDENTISSIMI · LEONARDI HVLDREICH CONSVLARIS
 ET IUDICIS QVONDAM MERITI, QVI OBIIT IN CHRISTO ANNO MDCLIX DIE Z1 APR.
 AETATIS LXIII.

A monogramm alatti táblán pedig e következőket olvashatni:

HVLDREICH BARTPHANI DÑI, QVONDAM DECVS VRBIS ET ORBIS, SPE VITAE AETERNAE
 CONDITVR HOC TVMVLO, ME DVE ISTO(?) PATRIA TRANSILVANVS FVIT ILLE, HIC CIVIS
 SOLERS VIROQVE SENATOR OVANS, IVDICIS OFFICIO PER SEPTEM FVNGITVR ANNOS,
 SEXAGINTA ET TRES EXPLEVIT · IPSE · HIEMES.

L · W · F.

Huldreich Lénárd monogrammos czímer-paisa előfordul még a bártfai városház erkélyén, az 1641-dik évben Grünwald Máté bártfai festő által festett tizenkét városi tanácsnok czímerei közt, mely évben Huldreich még városi tanácsnok volt; továbbá a templom déli kapuzatán is, hol az 1655. év mellett fordul elő, mely évben Huldreich városi bírósága alatt a templom kapuzata készült.

21. *Kloesz Jakab városi tanácsnok és könyvnyomdász emléktáblája a XVII-dik század közepéről.* Ezen — már meglehetősen megrongált — emléktábla a főhajó északi pillérsorának harmadik megrongált s vas pántokkal megerősített pillérén van felfüggesztve, s egyszerű oszlopos renaissance stylű architektúrával bir, melyen már meglátszik a styl hanyatlásának nyoma.

A koronázó párkányzat közepén díszlik Kloesz család nemesi czímere, melynek czímerképe azonban már ki nem vehető.

Az emléktábla képén az utolsó ítélet jelenete van festve, az alsó részén a feszület alatt térdelő s

imádkozó családtagok vehetők ki, hol Kloesz fiaival díszmagyar ruhában, neje pedig szintén hosszú magyar mentében van ábrázolva. A felirat pedig így hangzik:

EPITAPHIVM NOBILIS AC AMPLISSIMI DOMINI
JACOBI KLOESZ SENATORIS REI PVBLICAE
BARTFENSIS DEFVNCTI ANNO DIE
. . . AETATIS SVAE . . .

Feltűnő, hogy Kloesz Jakab halálozási éve és napja itt egészen hiányzik, meglehet, hogy Kloesz ezen emléktábláját még életében készítette, későbbben azonban a datumot beírni elfelejtették, vagy ha volt, akkor valaki rosszakaratból azt megsemmisíté.

Kloesz Jakab Bártfán már 1590 körül birt könyvnyomdával, s még 1642-dik évben mint könyvnyomdász előfordúl. Sőt 1643-dik évben Kloesz nyomdájában nyomtatott a híres Verböczy-féle Tripartitum, ily cím alatt: «Tripartitum Decretum Latino Hungaricum, sive Opus Juris consuetudinarii Regni Hungariae authore Stephano Werböczy, Bartfae, Typis et sumptibus Jacobi Kloesz Anno 1643.», mely műnek megmaradt kevés példánya közt még egy a bártfai városház levéltárában őriztetik.

Miután 1650-dik év körül nyomtatványai már hiányzanak, feltehető, hogy Kloesz Jakab ezen év körül halt el.

Ezek lennének tehát azon síremlékek és emléktáblák, melyek a templom belsejének különböző helyein felállítva vagy felfüggesztve, tanúságot tesznek egyrészt a renaissance styl fokenkénti fejlődéséről, másrészt pedig a városi tekintélyes polgárok s kitűnő férfiak a közérdek s közjó érdekében kifejtett munkásságáról is, képviselvén városunk történetének egy részletét, egy korszakát.

A közlött síremlékeken kívül van még több a templom kövezetébe beillesztett ilyféle sírkő, de azok féldomborművei s feliratai már annyira lecsiszolva, hogy azokat megfejteni már teljes séggel nem lehet, több sírkőlap a padok alá jutott, s így csak azok eltávolítása által lehetne hozzájuk férni.

Kiváló szorgalmas és ízléses kidolgozásánál fogva megemlítésre méltó még azon síremlék is, mely a Mária kápolnájának külső falán, az ablak alatt van felállítva, anyaga finom szemcséjű homokkő, a feliratos tábla pedig fehér eres fekete márvány. Daczára, hogy ezen síremlék már az 1782-dik évből való, tehát oly korszak szüleménye, midőn leginkább az ízléstelen roccoco styl dívott, mindazáltal művészletei csinosak, s főlöszleges diszítványokkal nincsenek túlterhelve, egyébiránt az egész emléken bizonyos francia renaissance műirány vehető észre, mely nálunk egyéb műemlékeinknél ritkán fordul elő.

Az emlékkoronázó párkányzatának közepén a Kray-féle család nemesi címere van alkalmazva, a csinosan idomított címer-pais osztatlan mezején egy jobbra ágaskodó oroszlán látható, egyik lábával egy görbe magyar kardot, a másikkal egy vasrostélyt tartva, ugyanezen címerkép előfordúl a sisakon is mint sisakdísz.

A feliratos fekete márványtábla tükörsíma felületén a következő felírás van bevésve :

MÓNVMETVM.

QVOD PRAENOBILI ET CHARISSIMAE CONIVGI
FRANCISCAE KRAAY NATAE MIHICS,
26 NOV. 1782 AET : 42 ANNORVM IN PVERPERIO ; ET FILIAE
FRAN : EVAE 4. DEC. AETAT DIERVVM 24 IMMATVRO FATO
EREPTIS, LVGENS VIDVVS PAVLVS KRAAY DE ROKVS.
J : REG : HVNG : PED : B. A PREYSAE SVPR. VIG. PRAEFECTVS
EREXIT.

Továbbá:

PER TERRAS VARIAS, PER COMPITA SAXA PETENTI,
 POST VISAS VRBES COMMODA BARTPHA FVIT
 ECCE SVI SEXVS EXEMPLVM, AC GLORIA MAGNA
 QVAE FVERAT VIVENS, EXANIMATA IACET,
 REGALIS-DEDIT-ALBA ILLI DVLCI PATRE CVNAS
 ANTONIO, MATER BLANDA THERESA FVIT.

A mint említém, ezen síremlék finom szemcséjű puha homokkőből készülvén, az idő rongáló behatása következtében már-meglehetősen meg van viselve.

Az emlék alsó részén egy — denevér szárnyakkal ellátott — halálkoponya jelzi a mulandóságot, emlékeztetvén a halálra.

10. AZ ALAMIZSNA SZEKRÉNY FELETT LEVŐ KÉP.

Ezen fölötté érdekes és jól festett kép eredeti rendeltetése más lehetett, jelenleg a hajó déli pillér-sorának első pillérén lévő alamizsna szekrény fölött van alkalmazva. A fatáblára festett kép 1522-dik évben festetett, továbbá 1614-dik évben Grünwald János által újjíttatott, s ugyanazon évben csinos renaissance styllben faragott ráházattal s egy feliratos táblával láttatott el.

A festmény azon jelenetet ábrázolja, midőn Üdvöztök anyjától Máriától s női kíséretétől búcsúzik; az alakok jól rajzolják s festvők, a ruhadarabok élénken emlékeztet még Schongauer vagy Dürer modorára, a kép hátterét egy tornyokkal megerősített város foglalja el, a kék ég színezete fölötté hasonlít a középkori oltárokon levő festmények egéhez. A kép alsó jobboldali sarkán látható a festő monogramma a következő felirattal:

·K·I·S·Z·Z·

NACH GEMELTE ZCIFER HAT HERR HANNS KOELLER DIS TAFEL FVNDIRET Aº 1·5·Z·Z·

Ez alatt pedig a kép újítására vonatkozó e következő felirat olvasható:

HANNS GRÜN WALDT HAT SI IM JAR 1614 RENOVIRET VND NEV GEZIERET.

Ezen feliraton kívül Grünwald János festő a szokott monogrammját 1614 évvel a képtábla felső baloldali szögletében is alkalmazá, és pedig ép oly alakításban, minő a Blimberg Tamás bíró emléktábláján is előfordúl. Az előbbi felirat értelmében Koeller vagy Keler János, mint a kép alapítója szerepel, miután azonban festői monogramma is előfordúl, föltehető, hogy ezen képet csakugyan ő maga festé, s így régi ismeretlen festőink névlajstroma ismét egygyel, és pedig egy nevezetes s kiváló festőnek nevével szaporodott.

A XVI-dik és későbbi századokban a bártfai Keler család kiváló és nevezetes tagjai által nagyban szerepelt a város történetében; így Keler Zsigmond a bártfai tekintélyes kereskedő és városi tanácsos hasonnevű — s 1712-dik évi december 4-kén született — fia felsőbb tanulmányait a thorni egyetemen kitűnő sikerrel végezte, később meglátogatta az akkori időben híres jenai egyetemet is, hol több tudományos dissertatiót adott ki. Visszatérve hazájába Körmöczön, Bártfán és utoljára — Bél után — Pozsonyban viselt lelkészi hivatalt, hol 1759-dik évben márczius 3-kán meg is halt. Zsigmond nevű fia királyi ügyész volt, s később a király által Majláth György helyére a szombathelyi tábla ülnökévé nevezetett ki, mely alkalommal «Tractatum practicum de processu concursuali secundum ordinem judicarium pro regno Hungariae» 1786 című nevezetes jogi munkát adott ki.¹

¹ A Keler család egyik ága Bártfán maradt, s abból származik a külföldön most is élő Keler Béla hírneves zeneszerző.

Az alamizsna kép felső párkányzatának közepén, — a város czímere és a Haid Lénárt városi bíró ismert monogrammjával ellátott egy angyal által tartott czímer-pais díszlik, gazdag aranyozásban. Ezen czímer-paisok alatti táblán olvasható:

HEBR. XIII W 16.

NE OBLIVIVS CAMINI BENEFICĒTIAE COMVNICATIONIS
PAVPERV̄ HIS. ENĪ VICTIMES PLACET H̄O DEO.

Woll zuthuen und mitzutheilen vergesset nicht,
Den solche opffer gefallen Gott.

A kép mai rendeltetését tehát még az 1614-dik évben nyeré, midőn a templomot már az ágostaiak birták; a képtábla oldalait diszes renaissance stylű rámászat veszi körül, melyben a fiát saját vérével tápláló pelikánok alkalmazvák, az áldozatkészséget jelezve. A kép alatt alkalmazott táblán a következő öt nyelvű felirat olvasható, mely nyelvészeti szempontból is érdekes:

BENE VIRO, QVI MISERETVR ET COMMODAT
QVIA IN AETERNV̄ NON COMMOVEBITVR.

Wohl dem der da barmherzig ist,
Den ehr wird ewig leben.

IO ANNAK AZ FÉRFIVNAK AZ KI MÁSON KÖNYÖRVL
ÉS KÖLCZÖNT ÁD: ANNAK OKÁÉRT SOHA MEGH NEM INDVL.

BLAGO sloveni mīlosierni cłowiek
Bo na wiek trwac bedzie.

ПРАВНЫ ТО ІС ТОСЫ Ё МАЏДНЫ
СЛОВА ЕФО ТЏТВАТИ БѢДО НАВѢ

15 Б. 1614. 17. МАІ.

Ezen tábla alatt egy vasszekrényen az Üdvözítő mellszobrocskája van felállítva, tövis koronával koszorúzott feje arczkifejezésén a fájdalom művésziessen van visszaadva, jobbjaival mellsebére mutat.

A vasszekrényke, mely pénzgyűjtő ládául szolgál, még eredeti s stilszerű vasazattal bír.

A mi ezen festmény műirányát illeti, azon Dr. Henszlmann Imre szintén Dürer befolyást vesz észre, midőn a „*Kunst und Altherthum in Oesterreich*“ című, s 1846-dik évben Dr. SCHMIDL ADOLF által szerkesztett folyóiratban megjelent s a bártfai templomról szóló cikkében erről a festményről így vélekedik:

Wegen Dürer'schen Einflusses, der darauf sichtbar wird, ist noch eines Gemäldes Erwähnung zu thun, das sich am südlichen — der Eingangsthüre entgegengesetzten Pfeilerschafte, über der Armenbüchse befindet stb.

Valószínű tehát, hogy Kéler vagy helyesebben Koeller János bártfai festő a német iskola növendéke volt.

11. AZ EGYHÁZ PARAMENTÁI ÉS KELYHEI.

A középkori egyháznak szüksége volt nagyszámú s különféle rendeltetésű kelmékre, szőnyegekre, melyek részint az úr asztalának — az oltárnak — s a templom feldiszhítésére, részint pedig a szolgálattevő papok és diaconok öltöztetésére alkalmaztattak. Az ily liturgiai paramenták, kelmék s szőnyegek készítése s díszítése a középkori *szövőművészet* — textile Kunst — kiváló feladataul szolgált.

A keleti szövetek, drága kelmék, s szőnyegek már az ó-korban híresek s keresettek valának. A gazdag díszítésű selyem és arany szövetek a görögöknél és a fényt kedvelő rómaiaknál nagy mértékben használtattak fel, részint templomaik, részint pedig palotáik díszítésére, s midőn Nagy Constantin alatt a keresztyénység győzött, az ókeresztyény templomok belseje is ily drága kelmékkel díszített fel.

Midőn a VI-dik században az eperfaültetvények s a selyembogarak Európába is behozattak, ezen időben nevezetesen Görögországban s annak szigetein, valamint a mórok által Siciliában s Spanyolországban a díszkelmek s szövetek készítése nagy lendületet nyert. Ezen időből származnak azon byzanti stílusú remek díszítésű kelmék, melyekkel középkori templomainkban oly gyakran találkozunk.

A kelmeszövés a XII-dik században érte el fejlődésének fénypontját, mely században a byzanti és román stílus is már teljesen ki volt fejlődve.

Ezen korszakbeli kelméknél bíborvörös és sötétviola szín volt a leggyakoribb s legkeresettebb; az arany fonalakkal átszőtt díszítmény változatos s stílizált motívumait leginkább az állatországból kölcsönzé, nevezetesen az oroszlány, az elefánt, szarvas, valamint a griff, egyszarvu, sphinx, sárkány s több efféle mondaszerű állat stílizált alakja gyakran használtatott a régi aranyszövetű kelmék díszítésénél. Ezen állatok motívumai nem naturalistikus, hanem inkább typicus és jelvényies alakítással, domborodás s árnyékolás nélkül alkalmaztattak.

Ezen első korszakból származnak a griffek és oroszlánok történetével himzett palástok, «*pallia rotata seu scutellata cum historia gryphorum, leonum*», mely drága kelmék arany fonala «*aurum cypreum*»-nak nevezetett.

A keresztyén szövő ipar fejlődésének második korszaka a XII-dik századtól egészen a XIV-dik század végéig, a gót stílus teljes kifejlődéséig terjed.

Midőn az arabok Siciliából a normannok által kiűzettek, ezen alkalommal a selyemszövetek gyártása keresztyén kezekbe került. Palermóban Roger király alapította azon nagyszerű kelmeszövő gyárat (Hôtel de tiraz), melyből Európa többi része azon nagyszerű díszítésű drága szöveteket nyerte, melyek közé a német császárok XII-dik századból származó koronázási díszöltöneyei is számíthatók. A szent István királyunk palástja és a híres pannonthalmi casula, byzanti stílusú díszítményeinél fogva még az első korszakba helyezendő.¹

A díszkelmek készítése Palermóból később Olaszország több városaiba, mint Luccába, Genua, Velence, Milano s különösen Flórenczbe átszármazott, mely utóbbi városból bártfai templomunk is bír néhány misemondó ruhát és casulát.

A szövő ipar második korszakának díszítményein — mint díszítési motívum az állatvilág mellett a növény díszítmény is előfordul, s míg az első korszak kelméi a szigorúan stílizált díszítményi-motívumaik által nagyszerű, mondhatni ünnepélyes s monumentalis hatással bírnak, addig e második korszakból származó kelmék szép hajlású növénydíszítményeik által tűnnek fel.

A kelmekészítés fejlődésének harmadik korszaka a XV-dik századdal kezdődik és tart egészen a XVI-ik század majdnem közepéig, midőn a mindinkább terjedő renaissance stílus ezen iparágra is kiterjeszté hatalmas befolyását.

Ezen harmadik korszakból származó szöveteken a gyümölcs- és levéldíszítmény motívumainak alapját képezi a granátalma vagy passiovirág, melynek teljes virágzásban lévő virágkelyhét bimbók, rózsaaalakú virágok s gyümölcsök változatos motívumai veszik körül.

A legtöbbször sötét, bíborveres, vagy violaszínű bársony alapon lévő arany díszítmény felette festői hatással bír. Ide számíthatók a tányér vagy sugár mintára díszített bársonyszövetek, melyek alapszíne sötét ibolya purpura imperialis, vagy dibaffa, kétszer festett, s «*Sassanid bárányszövetek*» elnevezéssel bírnak.

¹ Lásd a *Magyarországi régészeti emlékek* II. kötetének II. részében megjelent Dr. HENSZLMANN IMRE közleményét a bécsi világkiállításon kiállított magyarországi casulákról.

Ily kidolgozású szövetekben a sárosi, abauji, szepesi és lipói középkori templomaink még igen gazdagok, s valóban csodálatra méltó azon változatosság és stílszerű alakítás, melylyel ezen díszítmények bírnak, s azon solid munka, mely a középkori műkészítményeket oly általánosan jellemzi.

A bártfai templom régi ruhatárában őriztetik még négy régi casula, melyek rossz állapotuk miatt már nem használtatnak ugyan, de becses aranyhímzéseik által még az 1873-diki bécsi világkiállításon is feltűntek.

Mindezen casulák díszítésének alapdomául a kereszt-alak szolgál, melyben az egyes alakok részint fémerekben, részint pedig gótstíli architectura alatt elhelyezvék. A casulák e következők:

1. Casula, arany brokát díszítményekkel s vörös bársony virágokkal, arannyal hímzett keresztje négy mezőre osztott; és pedig fent a szűz látható, karján a gyermek Jézussal, a kereszt mindkét ágán két térdelő és imádkozó angyal, továbbá a kereszt közepén sz. Borbála a toronynyal, lent pedig sz. Erzsébet. Ezen alakok gótstíli architecturával díszített fülkékben állanak; nagy szorgalommal és művészettel vannak kidolgozva a féldomborművű ruhák redőzetei, ellenben az arcok selyemre festvék. Ezen casula már meglehetősen rossz állapotban van.

2. Casula aranybrokát, vörös virággal, a kereszt tövén atyaisten, Mária a gyermekkel, továbbá Péter és Pál apostol, s végre a kereszt ágán az angyali üdvözlés; az alakokat tartalmazó fülkék még romanizáló félköríves architecturával vannak keretelve.

3. Casula aranybrokát ezüst ornamentatíóval. A kereszt tövén menekülés Egyiptomba, továbbá a körülmetélés jelenete, és az angyali üdvözlés, a kereszt négy ágán pedig a négy evangelista jelvényei szemléltethetők. Végre

4. Egy régi casulának hímzett keresztje, mely jelenleg ujabbkori kék selyemszövetű alappal bír. A keresztelési ponton a trónon ülő Üdvözítőnk feje körül egy kereszt nimbuszal van ábrázolva, jobbát áldásra emelve.

Ez alatt következik a szűz, karján a gyermek Jézussal, a kereszt ágak végein az evangelisták jelvényei, feliratos szalagokkal, vehetők ki.

Ezen négy régi casulán kívül van a templomnak még két aranybrokát s bíborvörös ornamentatíóval díszített misemondó ruhája, és egy ezüst ornamentatíóval díszített feketebársony palliuma, mely utóbbi még most is használtatik, például requiemnél és egyéb halotti szertartásoknál.

A «Liber Ecclesiarum Hospitalis Sancti Aegidii ab Anno 1448» és a «Rationes Ecclesiae S. Aegidii Abbatis 1510» című, s a városi levéltárban őrzött kéziratban, a bártfai templom számára vett Casulákra vonatkozó e következő érdekes tartalmú adatokat találtam.

Anno. 1505. Eodem Anno dedimus ad rationem Casuli et duarum dalmaticarum albi et purpurei Rafoni Italo de florentia in auro ... floreni 9.

Anno. 1524. Sartori Christophoro pro una casula rubra et humeralibus ac antiquas mappas ... d. 34.

Ez utóbbi adat bizonyosan csak a casulák és egyéb egyházi szövetek kiigazítására vonatkozik, úgy szintén e következő jegyzet is.

Anno. 1530. Item Sartori Christophoro pro labore vestimentorum ecclesiae ... d. 18.

Műipartörténeti szempontból azonban elég érdekes az első adat is, mely bizonyosságul szolgál, hogy még a XVI-dik század elején drága kelméjű egyházi paramentáinkat Olaszország s nevezetesen az akkori híres florenczi gyár szolgáltatatta.

Megemlítésre méltó az eredeti gótstíli főoltár antependiuma is, mely azonban jelenleg már szintén nem használtatik.

Ezen antipendium 1°3' 6" hosszú és 2' 10" széles, alapja sötét bíbor-vörös bársony, melyen zöld bársony granátalma díszítmény hatással válik el a vörös alaptól.

A szőnyeg kellő közepén egy magas támlájú s olasz renaissance stílusú trónon ül az Istenanya, ölében a gyermek Jézust tartva; a fejek köralakú arany nimbussal ellátva, s a ruha redőzetének elrendezése s alakítása az olasz iskolára utal.

A középalak jobboldalán (cízmertanilag véve) angyal által tartott Bártfa város címere van alkalmazva, a baloldalán pedig egy címer-pais.

Analysáljuk kissé ezen címer-pais képét, mely nem egyéb, mint egy olaszországi szőnyeggyár jelvénye vagy gyári jegye, én legalább annak tartom. A pais felső részén lévő görög kereszt, körülvéve négy kisebb kereszttel mint címerkép a cyprusi, jerusalemi, későbbben pedig a nápolyi és a savoiai uralkodók címereiben is előfordul a keresztbe tett két kulcs pedig a pápaság jelvénye, a kulcsok alatt észrevenni még egy három küllös tört kereket, és egy jobbra ágaskodó griffet.

Nem lehetetlen tehát, hogy ezen szőnyegünk is Olaszországból került ide, és pedig mivel azonkívül még a bártfai címerrel is van díszítve, bizonyosan Bártfa város egyenes s határozott megrendelésére készült Olaszország valamely szőnyeggyárában.

A szőnyeg balvégén pedig templomunk védszentjének — szent Egyednek — alakjával találkozunk, köralakú arany nimbussal körülvelt fején alacsony apátsüveget visel, s míg baljával püspöki botjára támaszkodik, addig jobbkezelével a feléje ugró özet simogatja; cisterci rendű egyszerű ruházata felett egy arany himzésű palliumot visel. Végre szőnyegünk bal vége keresztelő sz. János alakjával van díszítve, kifejezésteljes feje szintén köralakú, teljes arany nimbussal körülvelt, testén bárányszőr ruhát s azonfölül egy piros palástot visel, leeresztett balkezében egy papirtekercs látható S. JOHANNES felirattal.

Mindezen alakok, valamint a címerek is megfelelő színű selyemmel hímézve a bársony szőnyegbe, s még meglehetősen jó állapotban vannak. Emlékszem, hogy ezen szőnyeg még a negyvenes években a főoltár felett volt alkalmazva, jelenleg már a templom depositóriumában található. Azonban kétséget nem szenved, hogy eredetileg a gót stílusú főoltárunk antipendiumául használtatott.¹ Ezen szőnyegen kívül találhatók még több XVI-dik századbeli szőnyegek, melyek azonban már oly hiányosak s rongált állapotúak, hogy némelyikből csupán foszlányok maradtak fel. Ezen szőnyegek díszítményei oly alakú motívumokat tartalmaznak, a minők például a Holbein által festett drezdai Madonna képén is láthatók.

Mindezekből látjuk, hogy templomunk belseje, valamint egyházi székeink is, középkori valamint renaissance stílusú szőnyegekkel nagy mértékben voltak feldíszítve s bár egyes szőnyegek közül csak foszlányok maradtak reánk, mindamellett azok is, stíluszerű díszítményeiknél fogva felette érdekesek s reánk nézve tanulságosak, miután stíluszerű díszítményeik előnnyel használhatók fel újabbkori szőnyegeinknél.

A mi a kelyheket s szentségmutatókat illeti, e tekintetben templomunk felszerelése gazdagnak épen nem mondható, sőt nagyon is egyszerű és szegényes, s valóban feltűnő, hogy középkori monstranciákkal és egyéb, az egyházi szertartáshoz szükséges szerekkel itt nem találkozunk; van ugyan még négy középkori kehely, de az is igen egyszerű, pedig Bártfán XV-dik és XVI-dik században az aranyművesség nagyban virágzott, továbbá feltehető, hogy az akkoriban oly gazdag és tekintélyes város, templomát művészies stíluszerű kivitelű egyházi edényekkel és szerekkel ellátta, mert alig gondolható, hogy míg az akkori időben a legkisebb falusi templomnak is meg volt a maga gót stílusú szentségmutatója, addig az oly gazdag és különösen műemlékeire nézve oly gazdag város, monumentális templomának felszerelésénél fukarkodott volna. Mindazonáltal kelyheink némelyike, feliratánál fogva, mindenesetre érdekes.

¹ Ezen Antipendium szőnyegének rajzát közöltem a Stuttgartban megjelenő „Gewerbehalle“ című folyóiratnak 1876-ki évfolyamában.

A négy középkori kehely a következő:

1. Régiségénél, díszítményeinél és nagyságánál fogva legelső helyen megemlítendő, a jelenleg ciboriumnak használt kehely, melynek magassága 27 centimeter, cuppájának átmérője pedig 12 centimeter. Félgömb alakú cuppájának felülete síma, közepén e következő tartalmú és alakú felirat van bevésve:

ad honor · s · Marie
vig · Cristianus plbns Barthphen ·

Ezen kelyhet tehát a szűsz tiszteletére Keresztély, bártfai plébános készítette, ki nem más mint Sculteti Keresztély «Cristianus Sculteti plebanus», kinek nevével a szentély építésének 1448-dik évi szerződésében már találkozunk, mely év által kelyhünk készítési ideje is meg lenne határozva.

Egyébiránt («Cristianus Sculteti vice archidiaconus et plebanus parochialis ecclesiae Sancti Egidii Abbatis et confessoris de Barthfa»). Sculteti Keresztély bártfai plébános neve előfordul még az 1463-dik évben Rómában kiadott és a sz. Mária oltárára vonatkozó búcsúlevélben, melynek szövegét az oltárok leírásánál már közlém. Miután tehát e kelyhet Sculteti Keresztély plébános készíttette, föltehető, hogy kelyhünk készítési ideje a XV-dik század közepére esik.

A kehely hatoldalú fistuláján, a nodus felett és alatt maria $\frac{z}{2}$ bevésve olvasható.

Maga a nodus erősen tagozott, és sugár irányában kiugró prismáin szintén maria olvasható, a betűk minuskulák, az alap pedig kék és piros zománczczal fedett.

Kelyhünk lábazatának alapidoma egy szabályos hat levelű rózsát képez.

A kehely lábazatának hat oldalán e következő hat alak van bevésve, és pedig:

1. Sz. Mária a gyermek Jézust ölében tartva, fején liliomvirágú koronát visel, ruházatának és palástjának bő redőzete művészies elrendezésű s még nem annyira tört mint a XV-dik század vége felé.
2. Sz. János evangelista, jobbával áldva a bal kezében tartott kígyós kehely tartalmát;
3. Sz. Katalin fején koronával, baljában egy kereket, jobbában pedig egy széles pengéjű görbe kardot tartva;
4. Szent András, X alakú keresztjével van ábrázolva;
5. Sz. Borbála a toronynyal és végre
6. Sz. Egyed apát, templomunk patronusa, fején alacsony háromszegletű süveget visel, baljában a püspöki botot s jobbában egy régi kötésű könyvet tart, oldalán jelvénye az őz vehető ki.

Mindezen alakok csúcsíves architecturák által keretelvék, az alakok körrajza mélyen vésett, az árnyékolás pedig vonalozás által van jelezve. A kehely anyaga ezüst, gazdag aranyozással.

b) Egy aranyozott ezüst kehely, magassága 21 centimeter, cuppája már újabbkori, nodusa kiálló hatlevelű rózsákkal díszített, hatoldalú lábazatának alsó részén az 1483-dik évszám van bevésve.

c) Egy aranyozott kehely, magassága szintén 21 centimeter, felfelé szélesedő cuppájának alsó része csinos gótstylű féldomborművű díszítményekkel bír; a cuppa közepén e következő tartalmú és alakú felirat van bevésve:

:hilf: heilige: frav:
:sanct: anna: salb: drit:

az az: hilf : heilige : frav : sanct : anna : salb : drit :¹

¹ «Anna selbdritt» Anna, Mária és Jézusra vonatkozik. «Anna ist auch Patronin der Geburten, in dieser Eigenschaft wird sie sehr oft in Kirchen dargestellt, wie sie Marien auf dem Schoosse oder auf dem Armen trägt, die dann wieder das Christ-

A kehely hatoldalú fistulájának felső részén *maria* alsó vagyis a nodus alatti részén pedig I · H · S betűk kivésvék.

A csinos alakú nodus nyolcz ötlevelű rózsákkal díszített. A kehely lábazatának alapja háromszögű három lobbót képez, a lábazat egyik oldalán egy körfémerben üdvöztőnk kifejezésteljes feje van bevésve, a fej körüli körnimbus liliomvégű keresztjének három ága stylszerűen van alakítva. A körfémer alatt pedig az 1511-dik évszám, kelyhünk készítési idejét pontosan határozza meg. Végre

d) A negyedik kehely cuppája díszítmény nélküli, valamivel díszesebb a nodus, s különösen a kehely lábazata, melynek felületén a négy evangelista jelvénye, továbbá az Isten báránya zászlócskával van bevésve. Díszítményeinek styljéről ítélve ezen kehely már a XVI-dik század elején készülhetett.

A «Liber Ecclesiarum Hospitalis Sancti Aegidii» című és 1448-dik évből való kéziratú könyvben néhány bártfai aranyműves nevére bukkantam így a többi közt:

*Anno 1452 feria III ante festum Appolonie legaverat Damianus pro Calice solvit
Magistro Nicolao Parlin fl. 4
Anno 1455 Item Caspar aurifabro pro labore magnae crucis fl. 4
Anno 1522 Item Magistro Johanni Hensel Aurifabro pro reformatione Ampullae
dedimus die Demetrii fl. 2*

Ezen itt közlött adatok is bizonyítják, hogy templomunk gazdagon volt fölszerelve, s ha tekintetbe vesszük, hogy az ampullák is már aranyból készültek, föltehetjük, hogy a fontosabb egyházi szerek és edények is szinten gazdagon valának kiállítva. A fentebb említett nagy kereszt jelenleg már nem létezik, a mostani ezüst pacificale már a XVI-dik századból való.

12. BRONCE ÉS VASCSILLÁROK S KÖZÉPKORI GYERTYATARTÓK.

Már Dr. Henszlmann Imre az *Archaeologiai Monumenták* II. kötetének II. részében teljes elismeréssel nyilatkozik a bártfai templom vasesillárjairól s középkori gyertyatartóiról, midőn a bécsi 1873-dik világiállítás alkalmával kiállított bártfai csillárok leírását így kezdi: «A bártfai parochialis templom a középkori egyházi szerek *valóságos muzeumának* tekinthető; régi casuláit említettük, kitűnő szentségháza, oltárai, egyházi székei s szekrényei igen nevezeteseek; de a nálunk másutt csak igen gyéren előforduló ritkaságai közé tartoznak több rendbeli — a XV-dik és XVI-ik századból származó — *kovácsolt vasművei* is, nevezetesen csillárai s gyertyatartói...»

S valóban e tekintetben templomunk ritkítja párját hazánkban.

A középkori művészet és műipar egyik kiváló tulajdonságát képezé azon törekvés, hogy az alkalmazandó s feldolgozandó anyagok természetét s sajátságait az alakításnál mindig tekintetbe vették; a középkori kézműipar ezen kiváló s minden tekintetben utánzásra méltó sajátsága a vasműveknél is határozottan érvényre emelkedett.

Bár a rómaiak a vas feldolgozásában már jártasak voltak, mindamellett ezen kézműipari ág csak a XII-dik század óta indult virágzásnak. Ezen időtől fogva különösen az építészetben, az eddig használt bronze helyett a kovácsolt vasat használták, miután azonban a középkorban a jelenleg már gyárilag idomított henger vagy bádogg hiányában, a középkori műkovács kénytelen volt izzasztás és kalapácsolás által a

kind trägt. Eine solche Gruppe heisst italienisch Mettertia, altddeutsch: *Selbdritt*. Ein Stich von Niklas Mar vom Jahre 1499 stellt dieselbe Gruppe dar, und unten steht: Bild d. Anna Selbdrit. «Tehát kelyhünk feliratának bevégezése is ily értelemben veendő. Lásd MENZEL. *Symbolikájának* 63. lapját.

ezéjének megfelelő idomú vasat előállítani, s hogy ez nem csekély munkájába s fáradságába került, az bizonyos. Hanem épen a vasnak ezen gyakori izzasztása és kalapácsolása a vas jó tulajdonságait, ugymint annak nyúlóságát, hajlékonyságát és idomíthatóságát nagy mértékben növelte, s abból magyarázható meg, hogy a középkori szép vasművek úgy néznek ki, mintha azok nem kemény vasból, hanem inkább puha és könnyen idomítható viaszból lennének készítve.

A gót styl fejlődésével természetesen lépést tartott a vasműipar is, mely utóbbinak fejlődéséről könnyen meggyőződhetünk, ha a középkori templomainkban található vasműveket, mint gyertyatartókat, csillárokat, rácszatokat, ajtó- és szekrény-vasazatokat különös figyelmünkre méltatjuk, mert hiszen a középkori művészet a legigénytelenebb tárgyat is stylszerű alakításban állítja ki, a zár, lakat, sőt az egyszerű szög is művésziesen s a stylnek megfelelő modorban volt kidolgozva.

Az oltár és a templom belsejének kivilágítására függő csillárok, gyertyatartók, vagy lámpák használtattak.

Ezen, vasból vagy bronceból készült művek általában véve három osztályba sorozandók, ugymint: a) függő csillárok vagy lámpák, b) fali gyertyatartók és c) álló gyertyatartók.

A vas-művek mindezen három osztálya templomunkban méltóan van képviselve.

A) FÜGGŐ CSILLÁROK.

Ide tartozik azon 1. *corona lucida*-féle nagy vascillár (couronne de lumière, pharocantharus) is, mely eredetileg a templom szentélyében, vagy annak hosszhajójában volt felfüggesztve, jelenleg azonban már használaton kívül van. Ezen vascillár áll három vízszintes vasabroncsból, melyeket egymás mellett álló henger alakban elhelyezett függélyes vaslemezek vagy pántok tartanak össze, ezen szerkezet által vascillárunk a hengerhez hasonló alakot nyer, melynek magassága 60, átmérője pedig 45 centiméter. A legalsóbb vasabroncson vastövissel ellátott tányérok alkalmazvák, melyekben az égő gyertyák beillesztettek, és pedig úgy, hogy minden függélyes vaspántnak egy gyertya felelt meg csillárunkon, összesen tehát tizenkét gyertyára volt hely. Az alsó és középső vasabroncs üres közei kalapácsolt vasbádogból metsett lilomokkal kitöltvék; a gyertyák jobb s biztosabb megerősítésére szolgáltak azon vashorgok is melyek a középső vízszintes abroncs táján a függélyes vaspántokon alkalmazvák. A harmadik legfelsőbb vasabroncs gót stylű koronázó vasdíszítménynyel bír, mely által csillárunk korona alakú bevégezést nyer.

Az alsó vasabroncs két, egymásra merőlegesen álló vas átmérőjének keresztezési pontján lévő tokjában egy vastagabb gyertya állítatott fel. A vascillár alsó részén finomabb vas-lánczocskán gót stylű levéldíszítmények függtek, úgy szintén a középső lánczon a város czimer-paisa volt megerősítve, a pais felső mezején lévő két keresztbetett bárd közt fekete festékekkel az 1632-dik év van festve, mely évszám korántsem vonatkozik csillárunk készítési idejére, mert tekintve a csillár szerkezetét, díszítményeinek jellegét, valamint vasanyagát, a csillár készítési ideje még bátran tehető a XV-dik század második felébe. Az 1632-dik évben valószínűleg a pais czímerképe újíttatott meg, mely újítás alkalmával a festő az évet is megjelölé; állításom támogatására felhozhatom azon körülményt, hogy a XVII-dik században a vascillárok helyébe már inkább a bronce csillárok jöttek alkalmazásba.

Egyébiránt még az is lehetséges, hogy középkori vascillárunkra a város czímeres paisa csak 1632-dik évben függesztetett fel.

Vas csillárunk a középkori vasműveink közt tehát kiváló helyet foglal el, s alakjára nézve még a külföldön is keresi párját.

Van Dézsen is egy a bártfaihoz hasonló, de sokkal kisebb és egyszerűbb vascillár, hol azt ama koronának mondják, melyet izzó állapotban Dózsa fejére tettek. Azonban ez is csak olyan «corona lucida»,

mint a bártfai. Meglehet, hogy ezen mondára alkalmat adott nemcsak a csillár koronaféle alakja, hanem a «corona» neve is.¹

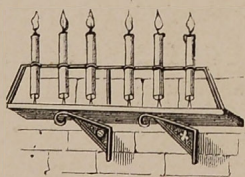
2. *A gót stylű bronz csillár*, (VIII. tábla 23. idom.), mely jelenleg a főhajó második travéjének középpontján a boltozatról függ, az e nemű csillárok kiválóbbjai közé sorozandó, s mind alakjára mind pedig részleteinek finom és stilszerű kivitelére nézve egyaránt érdekes.

A csillár középrésze, orsója — Spindel — a gót stylnek megfelelő díszes tagozással bír, alsó részén sugár irányban tizenkét gyertyatartó-kar nyúlik ki, e karok felső része gótstylű toronyfiakból álló architektúrával díszített, a karok alsó része pedig három levelű, csipkeszerű, s áttört díszítménynyel szegélyezett. A gyertya tányér valamint a gyertya tokja is, megfelelő díszszel van kiállítva. A csillár orsójának alsó végén a csinosan idomított és ciselirozott oroslány főszájában egy gyűrű van alkalmazva, melynek segítségével a csillár fel és lehúzható. Ezen csillár felett az arany gömbökkel díszített kötélén egy csucsba végződő középkori alakú címér-pais (fából) van alkalmazva, melynek egyik oldalán a város címere, a másik oldalán pedig hazánk koronás címere van festve, s gazdag aranyozással díszítve. Ezen csillárunk készítése ideje, évszám hiányában pontosan meg nem határozható, van azonban a bártfai városház tanácstermében az előbbihez majdnem hasonló bronz csillár, melynek orsóján az 1544-dik évszám látható bevéssé, miután azonban az utóbbin a gót részletek mellett már renaissance stylű elemek is fordulnak elő, továbbá templomi csillárunk 3 lábnyi magassága mellett sokkal karcsúbb arányokkal is bír, feltehető, hogy templomi csillárunk régibb, talán a XV-dik század végéről származik, s előmintául szolgálhatott az 1544-dik évben készült városházi csillár mesterének, mert bár első tekintetre mind a két csillárunk egy s ugyanazon mestertől származottnak lenni látszik, közelebbről megvizsgálva és összehasonlítva azok művészleteit, jellegre nézve egymástól egészen eltérő motivumokat fogunk találni, mert míg az egyházi csillár levéldíszítményei határozott gót stylűek, addig a városházi csillár részletei bár csekély, de a műregész gyakorlottabb szeme által nagyon is észrevehető eltéréseket, nevezetesen már renaissance stylű elemeket mutatnak. Mind az előbbi vas- úgy ezen bronz-csillárnál is tizenkét gyertyát találunk, mely gyertyaszám jelvies vonatkozással bír a tizenkét apostolra.²

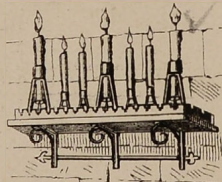
A főoltár előtt a szentély boltozatáról függő ezüst «öröklámpa» már a múlt század elejéről való, csinos s izléses díszítményeinek stylje még a kifejtett renaissancénak felel meg, súlya mintegy öt font, s különösen a díszítmények gondos és stilszerű szépségű kivitele által tűnik fel.

B) FALI GYERTYATARTÓK.

A templom belsejének kivilágítására szolgáltak továbbá a fali gyertyatartók is, melyek részint a templom falain, részint pedig — mint Bártfán — a pillérek s oszlopok törzsein erősítették meg, A leg-egyszerűbb szerkezetűek azok, melyek a templom hajójának első északi pillérén alkalmazták. (20. idom.)

20. idom.

21. idom.

Ezen fali gyertyatartók egy vízszintes vaspántból állanak, melyen a vas-tokok és tövisek a gyertyák befogadására egymás mellett alkalmazták, a pántok széle vagy egyszerű vagy pedig rovatékos lemezzel van szegélyezve, a vas kartámok a pillér falába beeresztvék. (21. idom.)

A fali gyertyatartók közé sorolandók azon lámpa alakú vas-gyertyatartók is, melyek az orgonakarzat két középső oszlopán alkalmazták, ezek már díszesebbek az előbbieknél.

¹ Lásd a „Regészeti Emlékek“ II. kötetének II. részét, melynek 195-dik lapján a dézsi corona lucida ábrája van közölve.

² A híres hildesheimi dóm óriás nagyságú s remek kivitelű csillárja szintén tizenkét gyertyát tartalmazó tornyoska alakú lámpással van felszerelve. Lásd OTTE HEINRICH: „Handbuch der christlichen Kunst-Archaeologie“ című művének 120. lapján.

A pillér tövébe beeresztett vas-csapon nyugszik a vízszintes síkban mozogható vaskar, mely a lámpának mintegy támul szolgál. A vas karon egy diszes szegélyű gyertyatányér (Lichtteller, bassin) gyertya tartó tokkal van alkalmazva, a tányér abroncsának felülete vágott gótstylü levéldiszítménynyel bir, mely alatt festőibb hatás elérése tekintetéből piros pergamen van alátéve, a diszítmény maga pedig aranyozott. A tányért a vaskarral összekötő köríves pántok csipke alakú szegélylyel díszítvék, s ezen — a tányér alátámasztásra szolgáló — pántok kölcsönzik ezen vasgyertyatartónak a lámpa alakot.

Ép ily alakítású gyertyatartó a 3-dik szám alatt itt közlött sz. Mária oltárának mensáján van megerősítve, avval a különbséggel, hogy míg az orgona karzat-oszlopain lévő gyertyatartók csak egy vastagabb gyertya számára készültek, addig a sz. Mária oltárának mensáján megerősített vas-gyertyatartó négy gyertyatokkal ellátott, a kivitel azonban mind a kettő-nél ugyanaz.

A műrészetek kidolgozása finom izlést árul el, s ezen ritka szépségű és alakú fali vasgyertyatartók készítése ideje, a sz. Mária oltárán lévő 1505-dik évszám szerint van meghatározva.

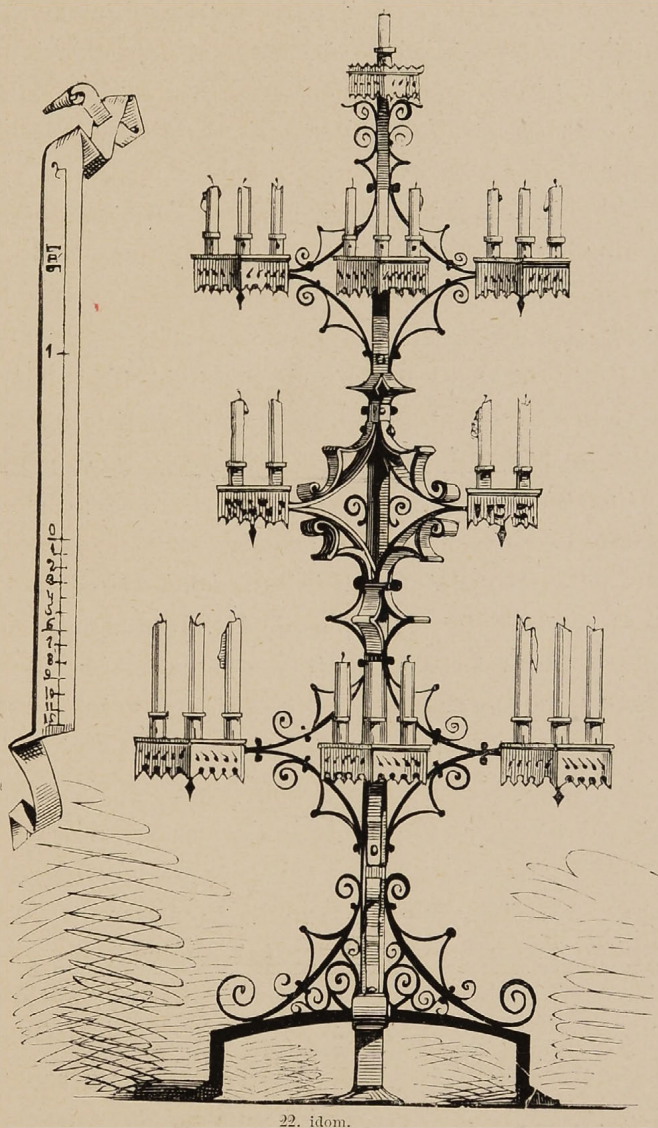
c) ÁLLÓ-, VAS- ÉS BRONCZE-GYERTYATARTÓK.

Van a bártfai templom depositoriumában egy mintegy 1·3 méter magasságú álló vasgyertyatartó, mely úgy szerkezeténél, mint pedig művészies kidolgozásánál fogva, még a külföldi régészeti munkákban is méltó elismeréssel találkozik.¹

Ezen vasgyertyatartó egy négy lábú s négyzet keresztmetszetű vas oszlopból áll, melyhez vaspántok segítségével tizenkét vaskar, három egymás feletti emeleten, sugár irányban van megerősítve. Ezen karok végein csipke alakú szegélylyel díszített és négy gyertyára való tokkal ellátott négyszegletű csészék alkalmazvák, mely elrendezés következtében gyertyatartónk 49 gyertyát hordhat, beleszámítva a közép vasoszlop legfelsőbb végén lévő tövises csészét is. Az első és harmadik sorban lévő karok iránya azonos, ellenben a középső emelet négy karja az előbbiekkal egy 45 foknyi szöget képez, mely elhajlás következtében szükségessé vált a közép oszlop csavarítása is.

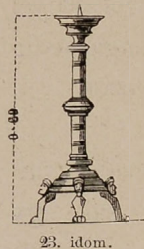
Ezen vas-gyertyatartónk minden egyszerűsége mellett diszesnek s stylszerűnek mondható, ámbár itt inkább a czéla, mint az ékességre voltak tekintettel.

Azonkívül van még egy az előbbinél egyszerűbb vasgyertyatartó is, melynek középoszlopa csavart, a két sorban levő vaskarok szintén csavartak, és S alakúak, a tányérek széléi pedig rovatékos szegélylyel vannak ellátva, s azokra hat gyertya rakható fel.

¹ Ezen gyertyatartó rajza megjelent a bécsi „Mittheilung“-ok 1870-iki folyamának 75-dik és a Mothes „Illustrirtes archaeologisches Wörterbuch“ 624-ik lapján.

Középkori oltárgyertyatartók láthatók még az úr születését ábrázoló oltár mensáján, melyek — minden egyszerűségök mellett is — elég csinosak. (23. idom.)

Ezen — bronceból öntött — gyertyatartók felső csészéji tölcéséralakúak, a behuzás itt három horony által eszközöltetik, a hengeres tő közepén egy pomellummal, lábazata pedig három lábbal ellátott, mely utóbbiak bajuszos és szakállas férfifejekkel s oroszán lábakkal diszítvék.

A gyertyatartók magassága megközelíti a 0.69 métert, az egyes részletek közti arány pedig helyesen választott.

Művészi kidolgozásánál fogva megemlítésre méltó a bártfai templom *gyertyatartó póznája* is, különösen csinosan metszett gót stílusú lombozata miatt, mely a fapálcza vagy rúd körül szép hajlásokban fonódik; a rúd kékre festett alapjából az aranyozott levéldiszítvány jó hatással válik ki, e pózna felső végén van alkalmazva a tövissel ellátott tányér vagy csésze, melynek szegélye rovatékos metszésű. A tányér és a rúd diszítványos töve közti — jelenleg üres — részét eredetileg egy áttört levelű fejezet foglalta el.

Ily alakú gyertyapóznák találhatók még a Késmárk mellett fekvő Nehre község régi templomában is, ezen pózna kosáralakú áttört fejezete még ép állapotban van, ez után tehát a bártfai gyertyatartó pózna könnyen kiegészíthető s restaurálható lenne. Ily hosszú póznájú gyertyatartók az egyházi körmenetek alkalmával használtattak.

Diszítványos póznánk, gyönyörű és valóban művészi bevégezettséggel, sőt bizonyos bravourral metszett levéldiszítványeinek jellege feltűnően hasonlít, különösen a mi az egyes részletek alá-metszését illeti, az 1483-dik évszámmal jelölt, s az orgona karzat alatt álló egyházi székek egyik oldaldeszkázatán található metszett diszítvány kiviteli modorához, mely hasonlat következtében póznánk készítése ideje is meg lenne határozva.

Egyébiránt póznánk diszítványeinek stíljje is még határozottan a XV-dik század jellegével bir, s művészi kivitele miatt a bécsi 1873-diki kiállításon is feltűnt.

A mi pedig a középkori vas-gyertyatartókat s csillárokat illeti, azok kétségkívül bártfai műkovácsok által készültek, általában véve az akkori kézműiparosok, a különböző országok műiparának tanulmányozása tekintetéből beutazták a legtávolabb országok iparüző vidékeit, ott megismerkedtek mesterségük műirányával s a kezelés módszerével, később visszavertve hazájokba, a külföld műirányát nálunk is átplántálták, s így természetesnek találjuk, hogy az akkori kézműiparunk ép oly mértékben volt kifejlődve, mint a külföldi műipar, s hogy az akkori készítmények stíljre nézve majdnem ugyanazon jelleggel bírnak, mint a külföldiek s így vagyunk bártfai középkori vasműveinkkel is, melyek közé — a csillárokon s a gyertyatartókon kívül — a csinos kidolgozású ajtó gyűrűk, zárok s nevezetesen szentségházunk díszes kivitelű vasrácsoszatú ajtócskái is számíthatók. A bártfai műkovácsok czéhegyletének a nyoma már a XV-ik századbéli okmányainkban elő fordul. Így egy helyen «Cracus faber», más helyen ismét «Magister Stephanus» jön elő az egyházi számadásokban. A díszes és gyöngyházzal művésziesen kirakott nyelvű czéhkalapács Kassán, a felső-magyarországi muzeumban őriztetik.

13. A HARANGOKRÓL.

Régi harangjaink részletes ismertetése előtt, szükségesnek látom mindenekelőtt harangtornyunk (Campanille) építésének történetét előrebocsátani. Campanillénk áll a templom déli oldalán, de attól elkülönítve, alapjának idoma egy négyzet, falai termésköböl, sarkai s párkányzatai pedig faragott kövekből készítvék. Eleinte csak két emelete épített ki, melynek ablaknyílásai már renaissance stíljűek s csinos vasrácsokkal ellátvák.

A Campanille északi oldalán félkörívben kidomborodó tornyocskában elhelyezett csigalépcsőn juthatni fel a torony harmadik emeletébe, hol a harangok felfüggesztvék, ezen harangszoba 1856-ik évig csak fából volt szerkesztve, mely évben azonban ezen harmadik emelet is kőből épült, s valóban nagy szerencse, hogy ez így történt, mert az 1878-dik évi husvét másodnapján nagy mértékben dühöngő tűzvész — mely alkalommal az egész belváros a parochiális templommal együtt, a városház kivételével leégett, — okvetlenül harangjait is elolvastotta volna.

Harangtornyunk a XVII-dik század második felében épült s alapköve 1669-dik évben Schmitz Menyhért akkori város bírása által nagy ünnepélyességgel tétetett le. E torony építésére nézve felette fontos feljegyzést találtam a „*Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evang. Prediger in Ungarn*“ czímű s városunk történetére nézve sok adatot tartalmazó munkában, melynek 256-dik lapján e következőket olvashatni:

«Martinus Pfeiffer als Pfarrherr in Bartfeld hat bei der Grundlegung des ersten Steines beim vorzunehmenden Glockenthurmbau eine feierliche Rede gehalten. Zugegen waren Richter und Rath, die ganze erwählte Gemeinde, und übrigen Bürger der Stadt.

Der Richter Melchior Schmitz legte in den ersten Stein eine Platte, mit diesen lateinischen chronographis:

IACTO TVRRIS BARTPHENSIS FVNDA MENTO, oder
FVNDAE TVRRIS CHRISTIANO BARTPENSIVM ZELO.
id est Anno. 1669. ¹

Ezen két chronosticon elseje az 1613-dik, a másodika az 1669-dik évet jelzi.

A torony nyugati kapuzata felett lévő márvány kövön a torony építési és ujtási idejére vonatkozó feliratok a következők:

IACTO TVRRIS ALTERIVS BARTFENSIS FVNDA MENTO.

ZELOSA POSTERITAS DECORIA VIDE VIGILANS
PROPENSIS SVFFRAGIIS STATVIT, LEVAVITQVE
OPVS, OPIT-VLANTE DEO. ²

A csigalépcső bemeneti ajtaja felett lévő e következő chronosticon, szintén a torony ujtási évét (1856) foglalja magában:

ELATA CORONATA CONDA MPVSILLA.

¹ Ezen időben Schmitz Menyhért bírósága alatt e következő tizenkét városi tanácsnok fordul elő: Christiani Abraham, Grünwald Salamon, Sambuch Gergely, Ritzmann Miklós, Sattler Jónás, Herrlich Fülöp, Splényi Elias jegyző, Heydenreich Jónás, Pusch Lénárt, Jüngling András, Coriani Márton és Wayda Gáspár.

² Azt hiszem nem lesz édektelen itt azon feliratokat is közölni, melyek e toronyra tervezettek, erre nézve a bártfai levéltárban e következő feljegyzést találtam:

Ad Turrim Campanarum a Medietate usque ad modernam altitudinem Anno Dni 1856 elevatam, et exornatam sequentes versus per diversos elaborati Lapidis Marmoreo insculpendi projectantur:

1. CONDIDIT ME VETVS BARTFENSIVM CIVIVM ZELVS,
DECORI QVOD DEERAT, ADDIDIT POSTERITAS.
MD.CCCLVI

Parochus Loci Frans. Jergencz.

2. VRBS ME LEVAVIT BARTFA PROPENSO PECTORIS ZELO
DECORI INTENTAQVE SVO, OVANSQVE POSTERITAS.
AVXIT.

Consul Civitatis Joannes. Chyzer.

Tornyunk tehát 1669-dik s a következő években épült, s miután mind a három harangunk a toronymál régibb, feltehető, hogy ezen három harang eredetileg a templom tornyában volt elhelyezve, és azok csak a campanile építésének bevégezése után függesztettek fel a harangtoronyba.

A templom tornya a mint láttuk az 1494-dik évben végeztetett be, miután ebben az évben tétetett fel a torony aranyozott gombja, s hogy ebben a toronyban harangok függtek, azt az 1528-iki egyházi számadások e következő feljegyzéséből tudjuk:

Anno 1528 pro fune ad magnam Campanam den. 7.

s miután tehát 1528-ban campanilénk még nem létezett, természetes hogy ezen adat a templom tornyában függő nagy harangra vonatkozik.

Előre bocsátván harangtornyunk építési történetének rövid leírását, vizsgáljuk most meg harangjainkat közelebbről is.

A campanilénk harmadik emeletén, erős tölgyfa gerendázatú haranglábon függő három harang közt legrégibb a közép nagyságú, szent János tiszteletére szentelt, 1486-dik évben Wagner János iglói harangöntő által öntött harangunk. Alsó karimájának átmérője 4' 6'', magassága pedig 4 láb. A harang formája is megfelel a XV-dik századnak, miután a harang testének középső hajlása (faussure) meredek s aránylagosan véve kissé hosszúkás és nyújtott. Ezen harang felső részén — fején — (cervau) lévő kresú s szépen idomított minuskulákból álló köriratból tudomást szerezhetünk nem csak harangunk öntési idejéről, helyéről, de mesteréről is. Ily teljes feliratok középkori harangjainknál igen ritkán fordulnak elő, némely haragnál csak a mester neve, vagy az öntés ideje van feljegyezve.

Az érdekes tartalmú harang feliratunk így hangzik:

m 2 dem 2 1286 jahre 2 ist 2 gemacht 2 dis 2 werk 2 in der ere 2 gots 2 und 2 der 2 jungfraven 2 marie 2 und 2
sankt 2 egidii 2 durch 2 meister 2 hansen 2 wagner 2 von 2 neuendorf 2.

Ezen harang tehát öntetett 1486-dik évben Wagner János mester által, az Isten, a szűz s a szent Egyed dicsőségére.

A harang derekát egy hullám vonalú szőlőgerezd fogja körül, melynek szőlő levelei ép oly alakúak, mint az 1483-ik évben készült egyházi székek magyarországi czímerét körülfogó szőlőgerezd levelei, a szőlőfürtök szemei pedig egymás mellett elhelyezvők.

Ezen régi harangunk fis hangja összhangzólag egyez össze a nagy Orbán harang alaphangjával, de egy repedés miatt nem oly tiszta hangzású mint az utóbbi.

Harangunk öntésére nézve igen fontos adatokat találtam a többször említett «Liber Ecclesiarum

3. INGENVO PII PECTORIS ZELO,
ME SVPPERLEVAVIT VRBS PIA BARTHA,
GRATIOR AVXIT POSTERITAS DECORI SVO INTENTA.

Clastrum P. P. Franciscanorum.

4. LONGE ERAM HVMLIS, POSTHAEC ELEVATA VENVSTE,
VT SPARGAM SONITVM CHRISTIADIS VERIS.

MDCCCLVI.

Senator, et Orphanorum Curator Franciscus Myskovszky.

5. QVANTO CESSAVI SVB ANTENATIS VRBICOLIS,
TANTO EXALTAVIT ME SVBSEQVE NITIDE POSTERITAS
EIVS.

Idem qui supra.

Hospitalis Sancti Egidii» czímű, s a városi levéltárban lévő, 1448-dik évből származó könyvben. A harangunkra vonatkozó fejezet így hangzik:

Regestrum pro fusione novae campanae sub Anno Domini 1485 circa festum Sti Antonii Confessoris.

Ezután következnek a harang ércz-anyagának beszerzésére s egyéb munkálatokra vonatkozó e következő kiadások:

<i>Item ad rationem cupri dati sunt in Leutscha per Dominos Michaellem Clamny et Georgium Stanislai</i>	<i>fl.</i>	18
<i>Item sumptus ad idem Leutschau</i>	<i>fl.</i>	6
<i>Item miserunt Leutscham feria quinta ante Mathiae Alexio Brizer pro cupro per Nicolaum Schramperger</i>	<i>fl.</i>	25
<i>Item sumptus ad idem</i>		<i>den.</i> 33
<i>Item dederunt Domino Schwartz Martino de Lewtscha ad rationem cupri per Emericum familiarem ante feriam sextam ante Dominicam Oculi</i>	<i>fl.</i>	57
<i>Item miserunt Cracoviam per Joannem Stenzl feria secunda post dominicam Oculi in Quadragesima pro Stanno</i>	<i>fl.</i>	157
<i>Ad idem consumptus</i>	<i>fl.</i>	6
<i>Ad idem pro libratura stanni</i>	<i>fl.</i>	4
<i>Item pro lignis quercinis</i>	<i>fl.</i>	2 <i>den.</i> 28
<i>Ad idem carpentariis</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Ad idem pro vectura stanni de Cracovia</i>	<i>fl.</i>	3
<i>Ad idem pro vectura cupri Georgio Dlugoss</i>	<i>fl.</i>	7
<i>Item pro Carbonibus</i>	<i>fl.</i>	1 <i>den.</i> 17
<i>Item pro vectura aliis appertinentiis pro foco</i>	<i>fl.</i>	3
<i>Item pro cupro missi sunt D. Schwartz Martino, dominica post Joannis Bapt. feria post Theophilum, Leutschoviam</i>	<i>fl.</i>	50
<i>Item pro stanno de Cassovia ducto</i>	<i>fl.</i>	57
<i>Item pro laboratoribus, carbonibus faginibusque</i>	<i>fl.</i>	2 <i>den.</i> 8
<i>Item Dno Martino Schwartz de Leutscha post Dominicam ascensionis Domini dati sunt ad rationem cupri</i>	<i>fl.</i>	50
<i>Item coadjutoribus pro Campano fusa feria sexta ante ascensionem</i>	<i>fl.</i>	4 <i>den.</i> 7
<i>Item eisdem feria sexta ante pentecostes</i>	<i>fl.</i>	2
<i>Item eisdem et pro medio vaso cerevisie</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item ad idem pro cerevisia et coadjutoribus</i>	<i>fl.</i>	2 <i>den.</i> 7
<i>Ad idem pro laboratoribus, vectura etc.</i>	<i>fl.</i>	2
<i>Ad idem pro telonio cupri</i>		<i>den.</i> 60
<i>Ad idem pro cerevisia et laboratoribus</i>		<i>den.</i> 60
<i>Ad idem pro laboratoribus</i>	<i>fl.</i>	2
<i>Ad idem pro laboratoribus</i>	<i>fl.</i>	2 <i>den.</i> 16
<i>Ad idem pro laboratoribus</i>	<i>fl.</i>	3
<i>Ad idem pro duabus vasis cerevisie</i>	<i>fl.</i>	2 <i>den.</i> 16
<i>Ad idem pro sumptibus usque Leutsha</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Ad idem pro pregesta Campana</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Ad idem pro vectura rerum et alimentacione Magistri Joannis</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Ad idem pro carbonibus</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item pro laboratoribus sexta post Jacobi</i>	<i>fl.</i>	6
<i>Item pro vectura cupri de Nova villa (Neudorff, Iglo) ad Lewtscha</i>	<i>fl.</i>	3
<i>Item laboratoribus feria sexta post Laurentii pro Campanili</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item feria sexta post ascensionis eisdem laboratoribus</i>	<i>fl.</i>	2
<i>Item pro vectura lignorum pro intrologacione carpentario</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item pro saeco</i>		<i>den.</i> 6
<i>Item vectori qui duxit magistro Martino instrumenta pro ad Campanam pertinentia</i>	<i>fl.</i>	1
<i>Item presentibus campanam ponentibus 2 vaso cerevisie</i>	<i>fl.</i>	1 <i>den.</i> 40
<i>Item pro Carbonibus per Dnum Nicolaum</i>		<i>den.</i> 14

<i>Item Conventio cum Magistro Martino Paulotsch pro intraligatione campanae est</i>	
<i>facta pro florenis</i>	fl. 20
<i>Item eidem dati sunt ad rationem pro ferro</i>	fl. 6
<i>Feria sexta ante Matthei Apostoli et evang.</i>	fl. 1
<i>Sexta post Mathei Apostoli</i>	fl. 1
<i>Sexta post Michaelis Archangeli</i>	fl. 1
<i>Sexta post Francisci</i>	fl. 1
<i>Item pro sua solutione finali feria tertia ante Gali</i>	fl. 16
<i>Eidem pro emendatione introductorum Campanae</i>	fl. 1
<i>Ad eidem</i>	fl. 1
<i>Ad idem carpentario</i>	fl. 1
<i>Item Johannes Wagner ex parte Magistri Joannis ad rationem feria sexta ante</i>	
<i>ascensionis</i>	fl. 1
<i>Feria ante pente-costem</i>	fl. 2
<i>Sexta ante Viti et Modesti</i>	fl. 2
<i>Sexta post Viti et Modesti</i>	fl. 2
<i>Item finalis solutio pro expensis Magistri Joannis campanae fusoris et famulorum</i>	
<i>ejusdem</i>	fl. 17 den. 22

Ezen feljegyzés több tekintetben érdekes, így említettik itt, hogy a vörösréz Lőcséről, az ön részint Kassáról részint pedig Krakkóból hozattatott, s hogy a harang öntése alkalmával négy hordó sör fogyasztatott el.

A számadás egyes tételeit összegezvén, ezen harang a városnak 422 firtba és 28 denárba került, 100 denárt számítva egy forintra, a mely összeg akkori viszonyoknál fogva csekélynek épen nem mondható.

Időszerinti rendben következik most az 1574-dik évben öntött Orbánharang, mely tetemes nagyságánál fogva, harangjaink közt első helyet méltán foglalhatná el.

Az 5' 5" átmérőjű s 5' 2" magas Orbán harang felső része, feje Akanthus levelekkel diszített, az itt két sorban körülfutó felirat a következő tartalmú:

Az első sorban: HOC ½ OP ½ RENOVAUIT ½ IMPERANTE ½ RODOLPHO ½
 SVMPTV ½ ADIVTATE ½ PATRE ½ EL ½ MAXIM ½ IVDICE ½ DAVIDE
 ½ GVTGESEL ½ PATRICIO ½ DAVIDE ½ STOKELIO ½ RESPVB ½
 BARTPHEN:

A 2-dik sorban: IOHANNES STANIFVSOR ½ TARNOVIENSIS ½ CVM ½ FILIO ½ IO-
 HANE CONFECIT ½ ANNO ½ CHRISTI ½ M · D · L · XX · III. ½
 MENSIS ½ SEPTEMBRI ½ IESVS NAZARENVS ½ REX ½
 IVDEORVM.

A harang derekán pedig a következőket olvashatni:

MATH ½ XXIII. ½ DOMINVS ½ MITTET ½ ANGELOS ½ SVOS ½
 CVM ½ TVBA ½ ET ½ VOCE ½ MAGNA ½ ET ½ CONGREGABVNT ½
 ELECTOS ½ EIVS ½ QVATOR ½ VENTIS ½ SVMM: SIGOELORVM ½
 VSQVE ½ AD ½ ETERMINOS ½ EORVM.

Végre a harang karimájának szélén lévő körirat így hangzik

SINT ½ LVMBI ½ VESTRI ½ PRAECIN (olvashatlan) ET ½ VOS ½
 SIMILES HOMIB ½ EXPECTANTIB ½ DOMINV ½ SVV ½
 QVANDO ½ REVERTATVR ½ ANNVTIIS ½ VT ½ VENERIT ½
 AC ½ PVLSAVERIT ½ CONFESTIM ½ APERIANT ½ EI ½ LVCE ½ XIII.

Ezen feliratból kitűnik, hogy Orbánharangunk 1574-ik évben Rudolf király uralkodása kezdetén, Gutgesel Dávid¹ városi bíró idejében János tarnói öntőmester s hasonnevű fia által újra öntetett.

Ezen harang oldalán látható a város kettős bárdú s négy folyamos ezímer-paisa, mely utóbbinak alakja megfelel a XV-dik század azon torna-paisainak (Tartsche, Tergum, target), melyek egyik oldalszéle a lándzsa számára szükséges kivágással (bouche) volt ellátva.² A harang, karimájának belső felületén, az átmérő irányában lévő helyen az ütő által már meglehetősen elkopott, nehogy tehát harangunk a kikopott s elhasznált helyen elpattonjon, a harangot merőleges tengelye körül mintegy 90 foknyi szög alatt megfordították, s ez alkalommal a harang homlokzatán lévő ezímer-pais természetesen a haranggal együtt, annak baloldalára került. Harangunk ezen forgatása valószínűleg 1825-dik évben történt, midőn t. i. a harang fakoronája (Tornetum) új vaspántokkal is megerősítetett, melyeken e következő bevéselt felirat olvasható:

REN: 1825 DIE 16 NOV. — IOAN HAZIR FABER
IOS. BAVDIS. CVRATOR.

Orbán nevű nagy harangunk hangja mély, tiszta s harangozás alkalmával tetemes súlyánál fogva négy ember erejét igényli, s megfelelő lengésének elérésére kezdetben mintegy 60 másodpercnyi idő szükségeltetik.

Súlya egy régi feljegyzés szerint 100 mázsát tesz. A kassai Orbánnevű nagy harang épen 17 évvel régibb harangunknál, miután az előbbi 1557-dik évben Illenfeld Ferencz kassai harangöntő által öntetett, s valóban feltűnő, hogy a bártfaiak inkább a távolabb fekvő Krakkóból hívtak harangöntőt, holott Illenfeld kassai mester is képes lett volna ily munka véghezvitelére, a mint azt a kassai harangoknál is bebizonyítja, melyek mind díszre mind pedig az öntés tisztaságára nézve bátran vetélkedhetnek a bártfai haranggal. Végre a harmadik legkisebb harang, mint annak feliratából kitűnik, már 1625-dik évből való, alsó karimájának átmérője 2', magassága pedig szinte annyi.

Ezen haranggal kizárólagosan csak temetések alkalmával harangoznak, s mint e szép jelentőségű felirata is bizonyít:

· VENITE · AD · ME · OMNES · 1625.

erre a célra öntetett is.

A köznép a legnagyobb harangot Urbánnak, a középsőt Jánnak, s a legkisebbet pedig Signaturkának nevezi, az utóbbit azért, mivel ezen haranggal adatik az első jel (Signum), midőn a lelkész a temetésre a templomból indul.

Az ágostaiak ezen harangokat majdnem 150 esztendeig használták, miután azonban a mult század első felében az ágostaiak kénytelenek valának III. Károly parancsára a templomot a harangokkal együtt a katolikusoknak átengedni, ezen alkalommal (1728-ban) a harangok Zorger Gergely akkori egri püspök által újra felszenteltettek. Ezen ünnepélyre nézve a templom anyakönyvében a következő feljegyzés olvasható:

Pro aeterna memoria:

Anno 1728 Die 7 Septembris sub plebanatu Domini Joannis Kortuezy benedictae sunt Campanae Ecclesiae parochialis Bartfensis per illustrissimum ac reverendissimum Dominum Gregorium Zorger suffraganeum Dioecesis Agrensensis Episcopum, et quidem:

Major benedicta nomine Sancti Egidii Abbatis, Altera nomine S. Georgii Martyris; tertia tamen nomine Urbani.

¹ Gutgesel Dávid városi bíró, egyszersmind könyvnyomdász is volt.

² Lásd: HEFNER—ALTENECK *Trachtenwerke* III. tábláját.

Harangjaink ismertetésével ezennel bevégezem a bártfai templom, s műrészeinek leírását, ezen alkalommal el nem mulaszthatom kijelenteni, hogy költségkimélés tekintetéből templomunk csak legérdekesebb műrészeit s műkincseit közölhettem rajzban, pedig mily nagy azon műrészeket rajzainak száma, melyeket jelen munkámnál a fentebb említett oknál fogva kénytelen valék mellőzni; így például a tizenkét gót stílusú szárnyoltár rajzával és gyönyörű középkori festményeivel egy egész albumot lehetne még összeállítani; továbbá a diadalkereszt, egyházi székek, gazdag ornamentális díszítményeikkel, s különösen a renaissance stílusú Epitaphiumok stíluszerű részleteikkel, műtörténeti tekintetben szintén felette érdekesek, — azok műbecsét azonban, csak hű rajzaik közlése által lehetne teljes mértékben méltányolni.

Mindamellett megnyugtatómra szolgál azon öntudat, hogy az itt közlött rajzok kiválasztásánál mindig tekintettel voltam a műtárgyak egyes csoportjaira, s azon iparkodtam, hogy minden csoport a kitünőbb s jellemzőbb példányok által legyen kellően képviselve.

Végre megemlítem, hogy e munkámhoz mellékelt IX. tábla, — felvételeim után, — Divald Károly, eperjesi fényképész fénynyomdájában készült.

MACYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

3.

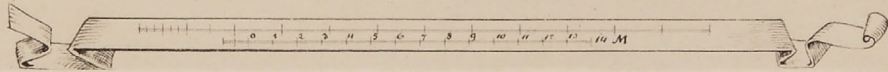

В. В. Мухоморов

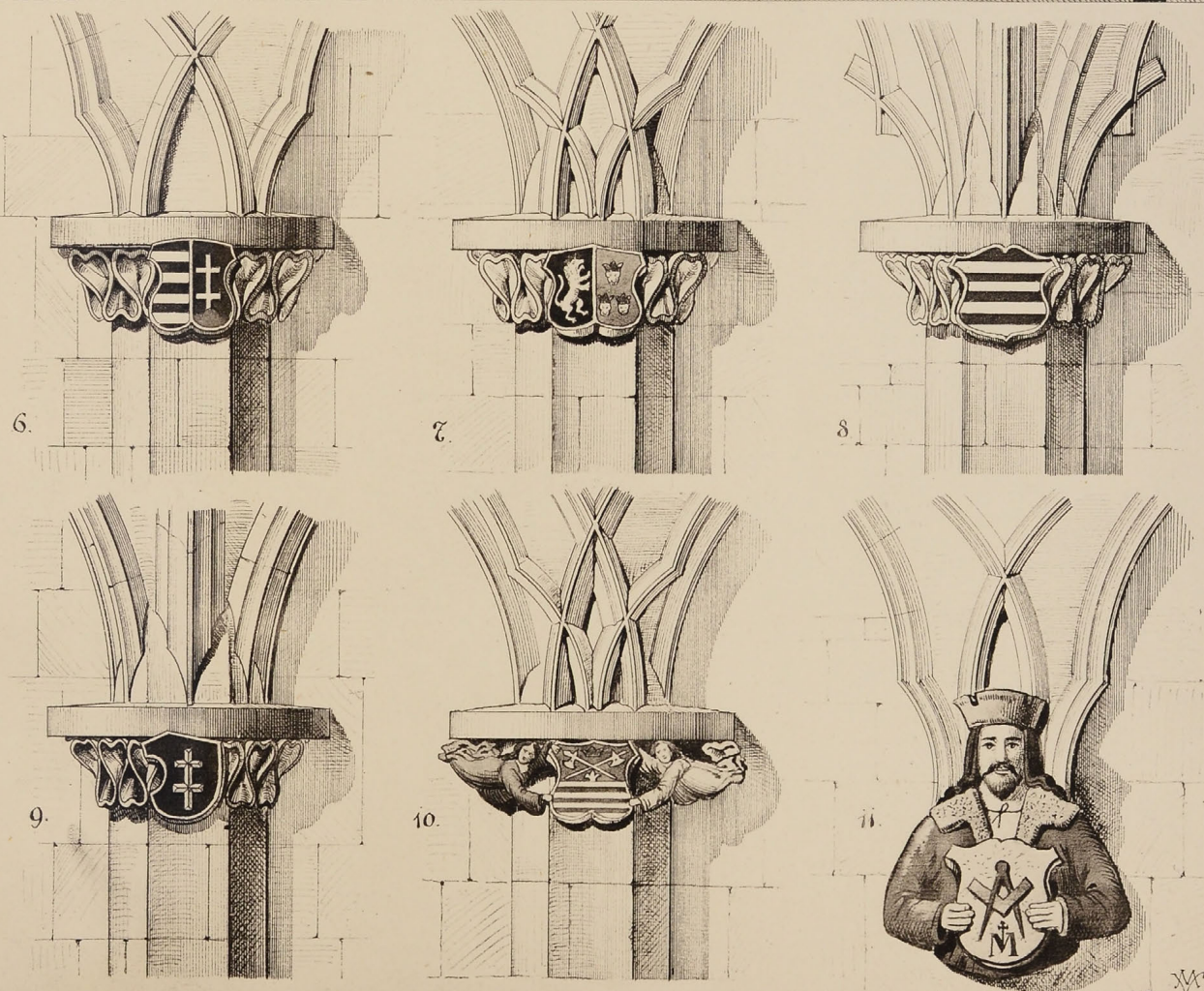
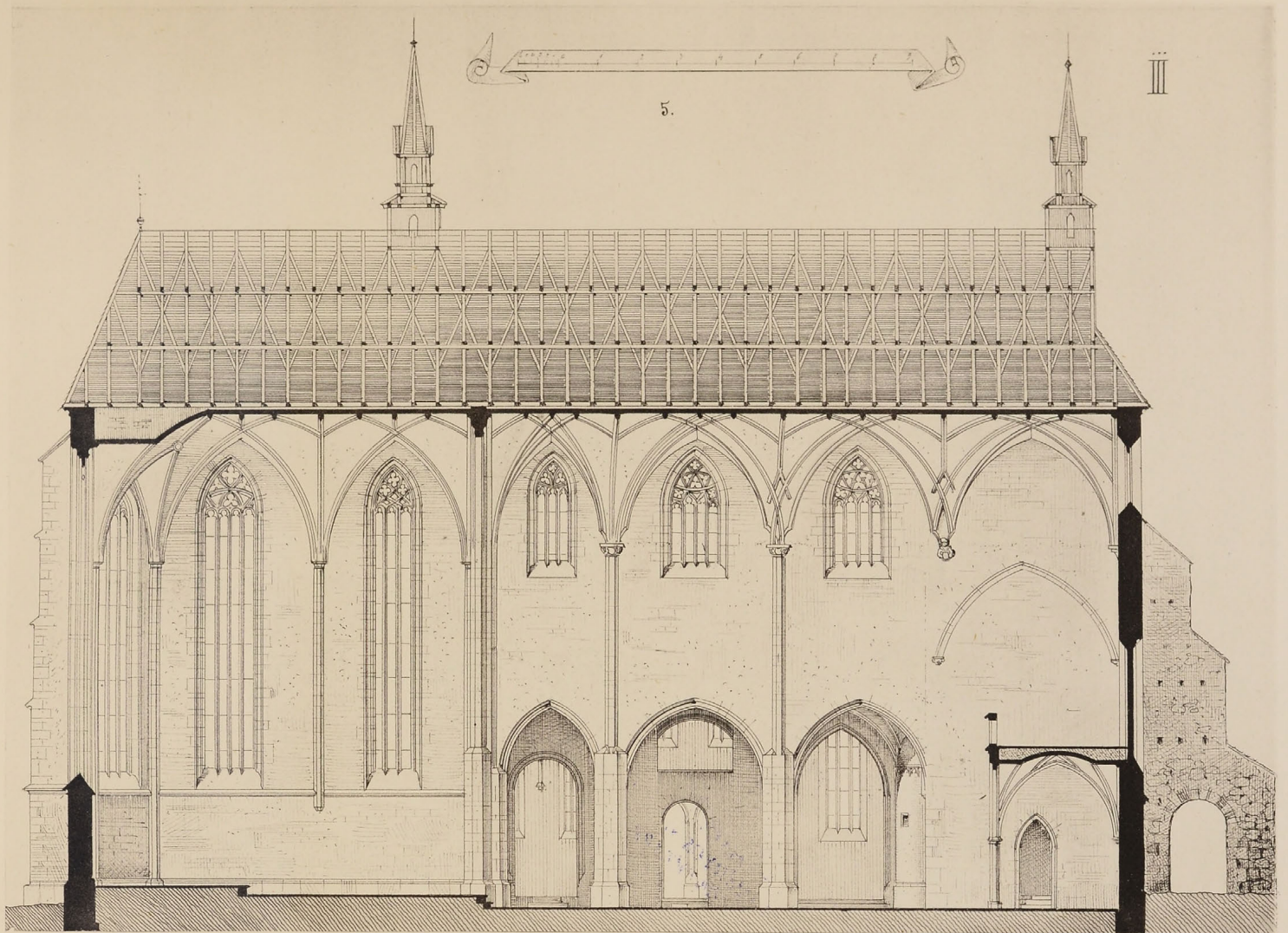
4.

В. В. Мухоморов

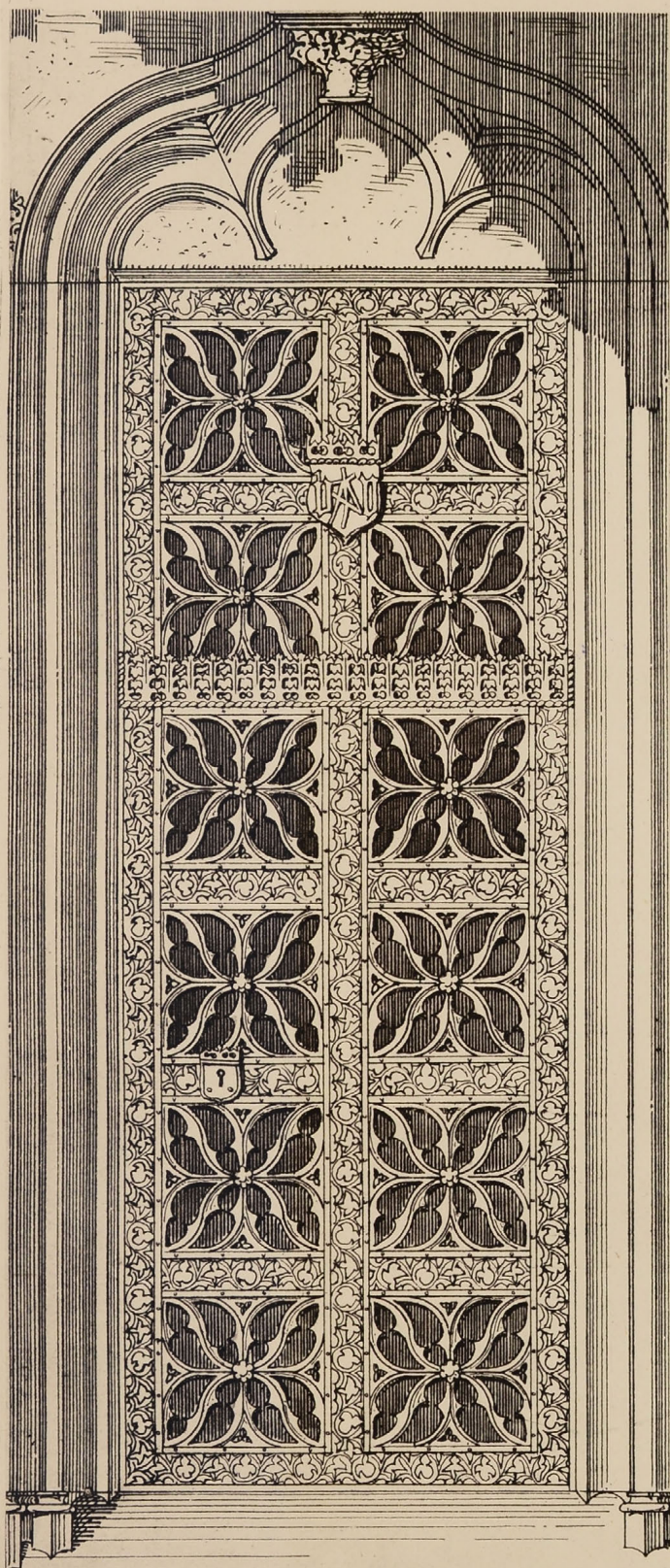

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

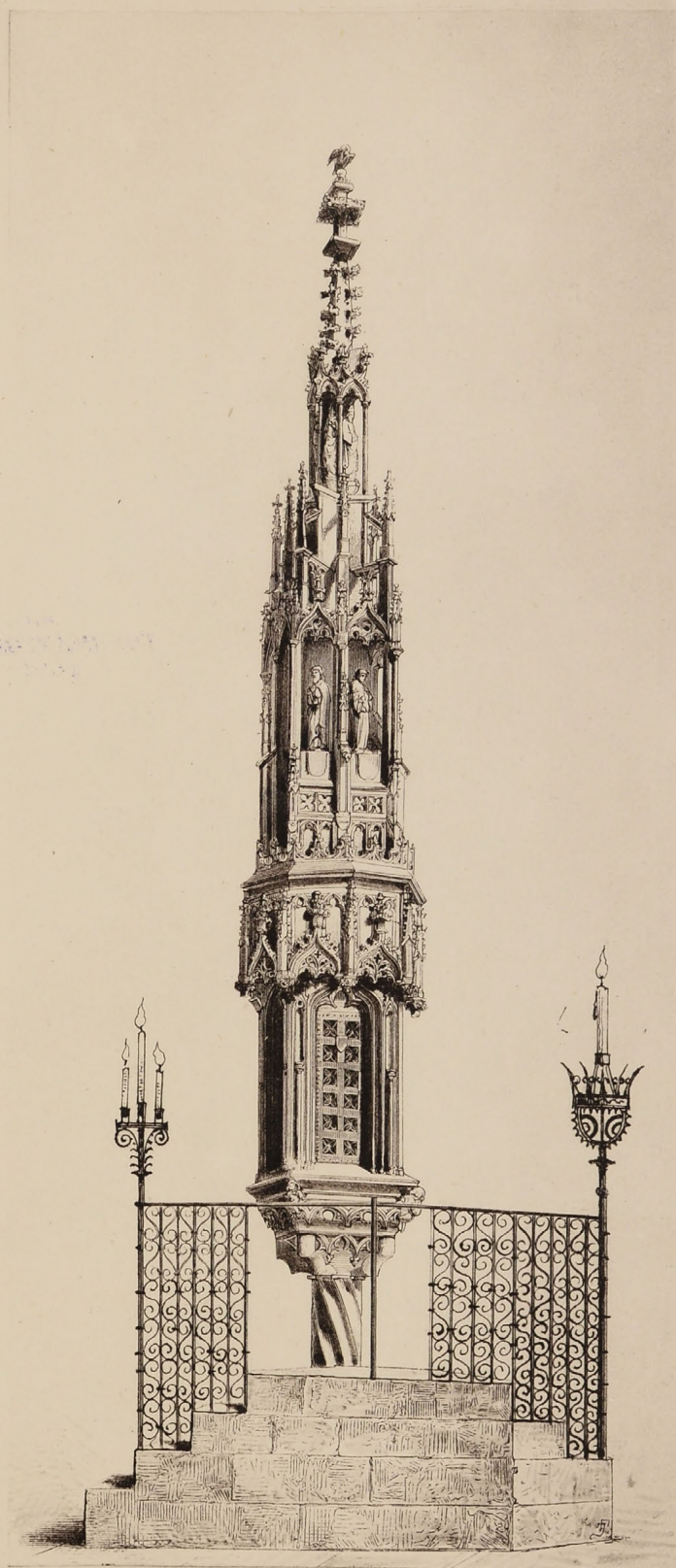
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

13.

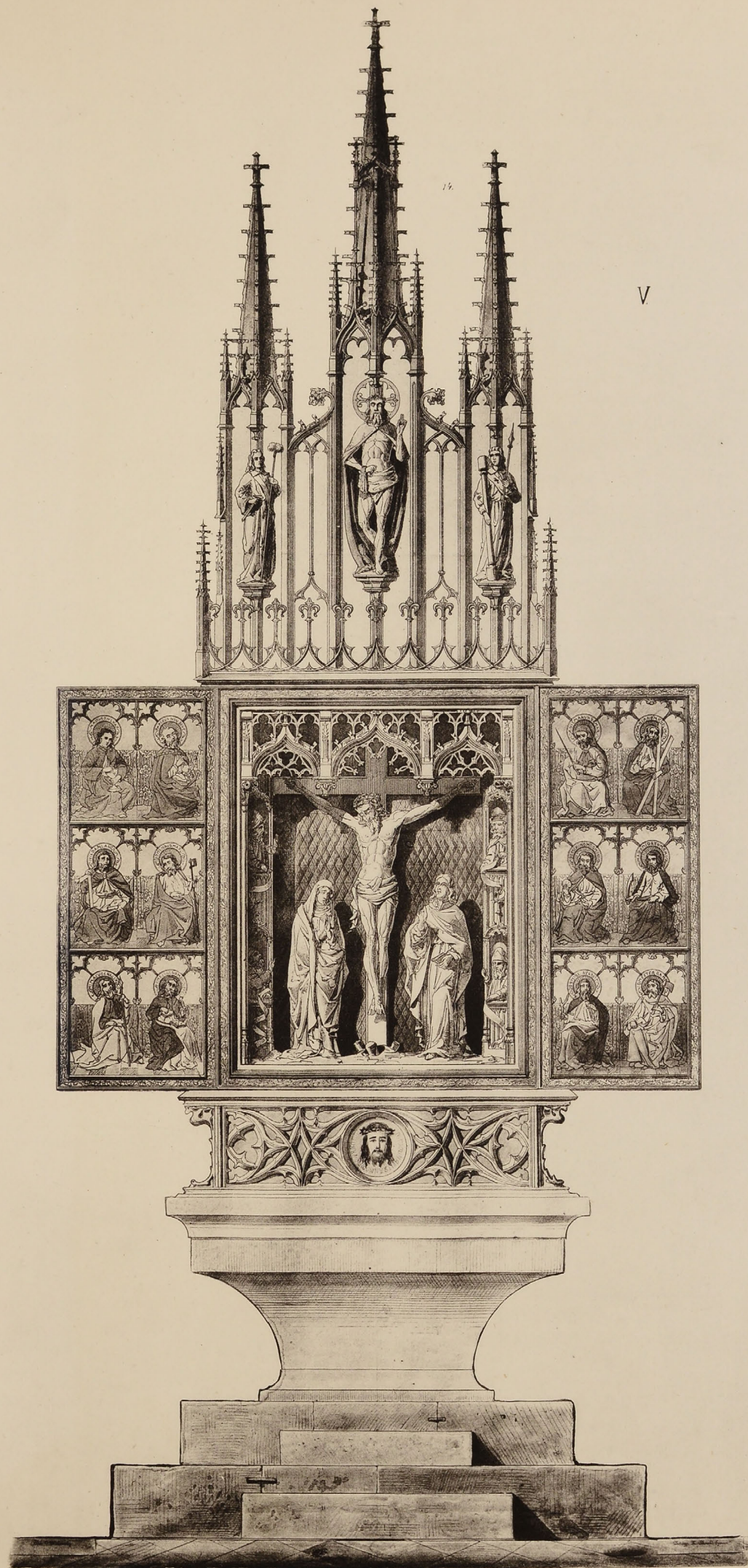
Del. V. Mishkovsky.

12.

Phototyp. H. Oswald Speries.

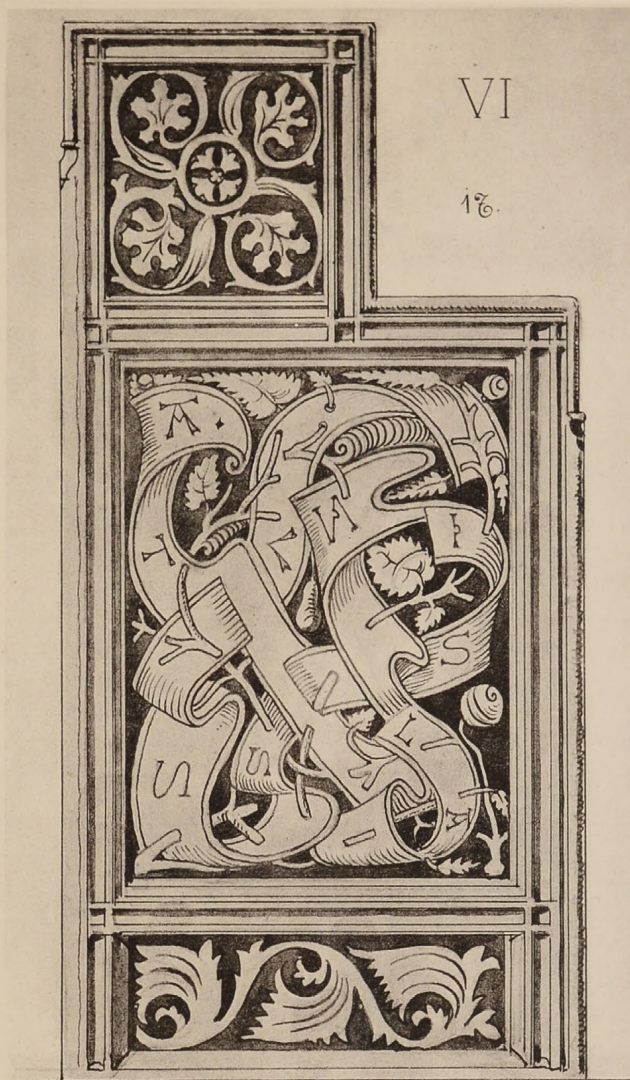
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

15.

16.

18.

Del. V. Mishovsky.

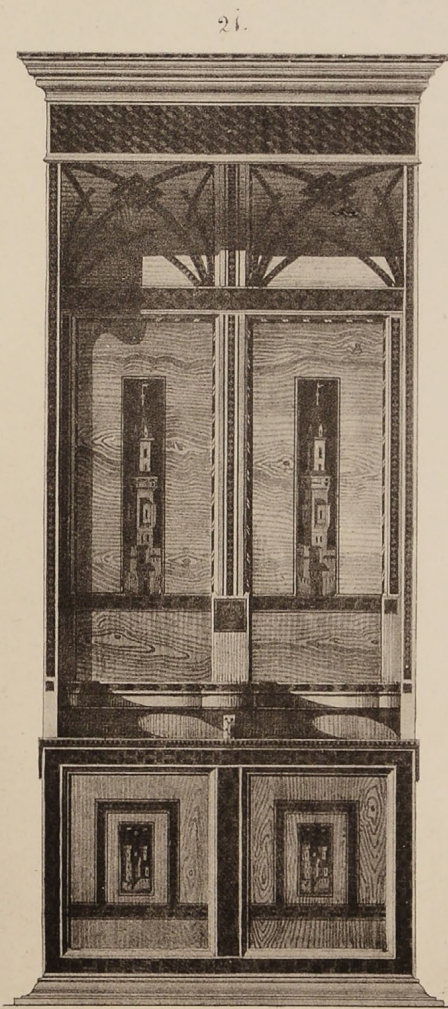
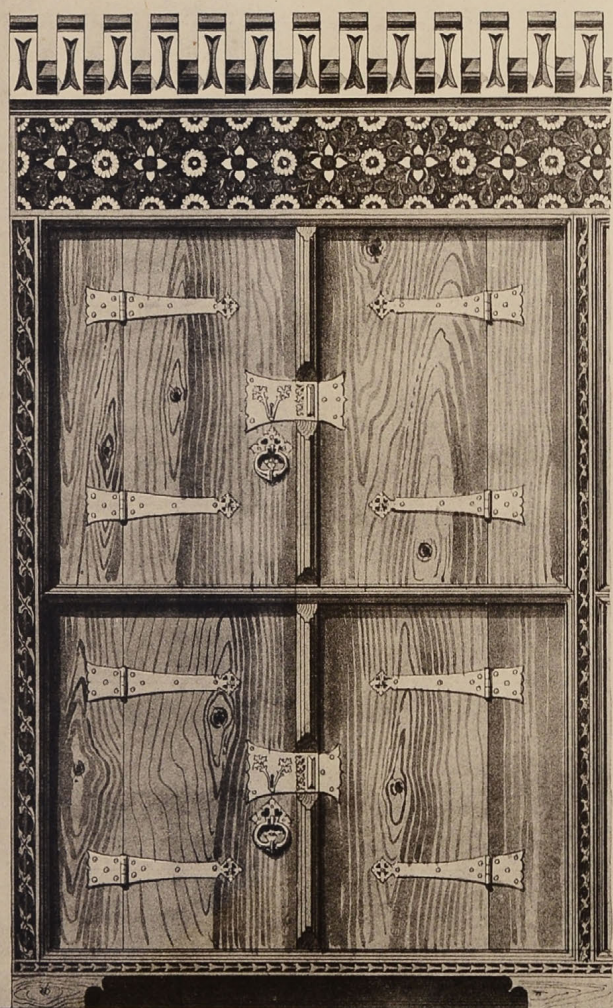
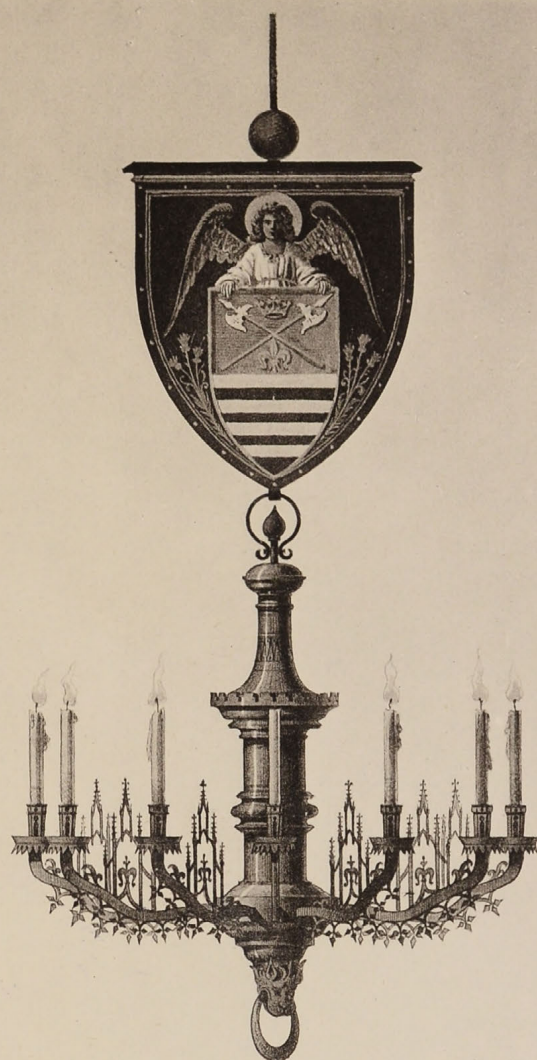
16.

Prototyp. R. Oswald Episcopo.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
JUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

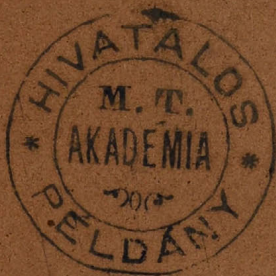
MAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI EMLÉKEK.

—•••—
KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÉNAK
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

IV. KÖTET.

II. RÉSZ.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1880.

NYOMATOTT A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJÁBAN.

MONUMENTA
HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

VOLUMEN IV.
PARS II.

MONUMENTA HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

MAGYARORSZÁGI
RÉGÉSZETI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÉNAK
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

IV. KÖTET.

II. RÉSZ.

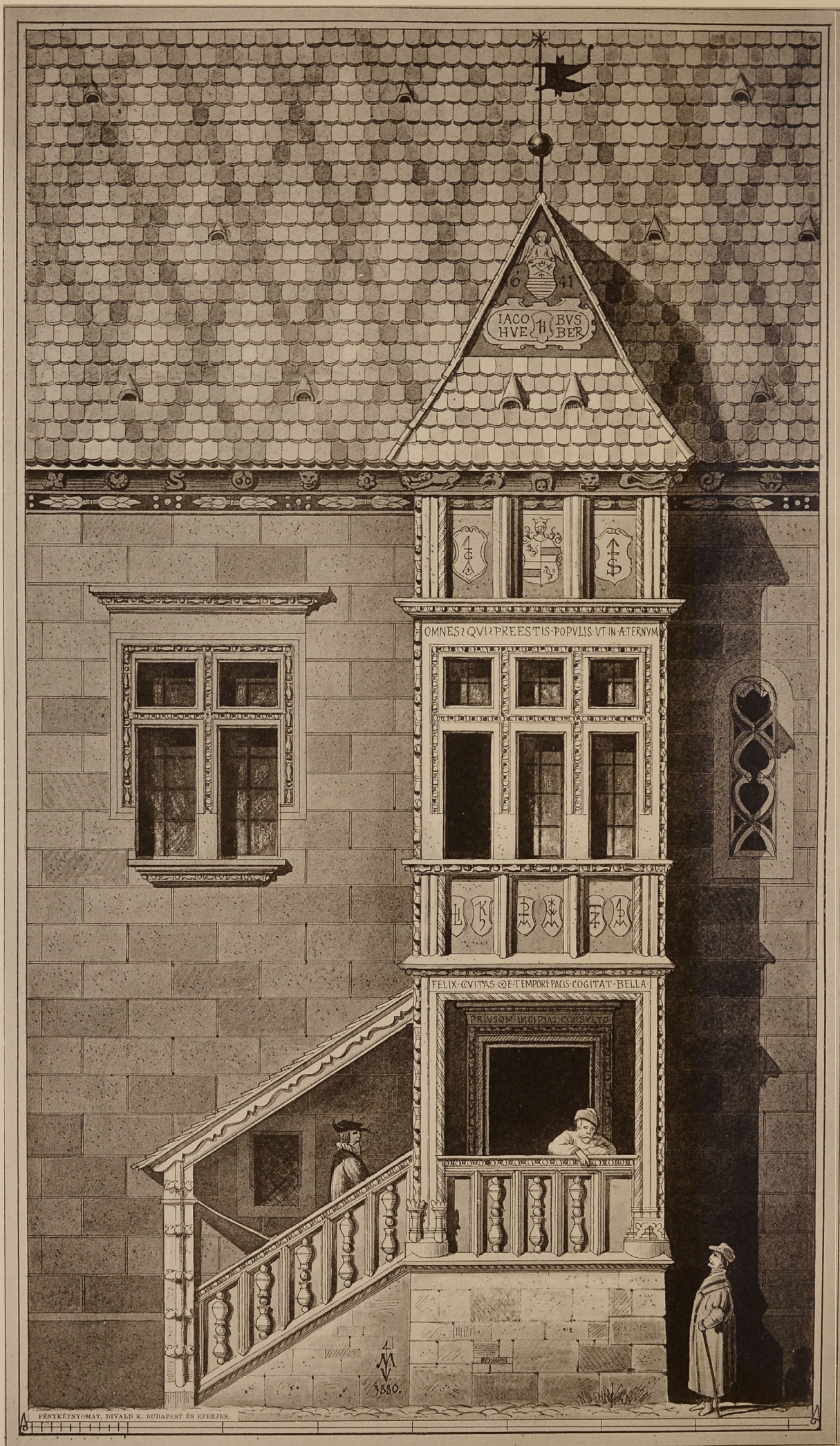
BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1880.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

BÁRTFA

KÖZÉPKORI MŰEMLÉKEI.

A VÁROSHÁZ S A VÁROS ERŐDITMÉNYEINEK
MŰRÉGÉSZETI LEÍRÁSA.

IRTA S RAJZOKKAL ILLUSTRÁLTA

MYSKOVSKY VIKTOR,

A KASSAI ÁLLAMI FŐREÁLTÉZETNÉL AZ ÁBRÁZOLÓ MÉRTAN ÉS AZ ÉPÍTÉSZET RENDES TANÁRA, MŰÉPÍTÉSZ, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA, A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT-, AZ ORSZ. MAGY. IPARMUZEUM FELÜGYELŐ, A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK, A BÉCSI «K. K. CENTRAL-COMMISSION ZUR ERFORSCHUNG UND ERHALTUNG DER KUNSTDENKMALE», A MILANÓI «COLLEGIO INTERNAZIONALE DI SCIENZE LETTERE ED ARTI» LEVELEZŐ TAGJA, S A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUM ÖRE.

ÖT FÉNYNYOMATÚ TÁBLÁVAL S SZÁMOS FAMETSZETTEL.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADEMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1880.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

T A R T A L O M.

I. A város erődítményeinek leírása:	
1. A város fekvése s helyszínrája	1
2. A középkori erődítési rendszer általános rövid ösmertetése	10
3. A város körfalai és bástyatornyai	14
a) A felső kapu	17
b) A közép vagy olaszkapu	18
c) Az alsó kapu	19
d) A kis kapu	19
e) A város bástyatornyai	20
4. A városi erődítmények építésére s azok felszerelésére vonatkozó adatok	24
II. A városház leírása:	
A renaissance kezdete és fejlődése hazánkban	28
1. A városház alaprajza s helyiségeinek leírása	29
2. A városház műrészleteinek leírása:	
a) A városház erkélytornyocskája	44
b) A koronázó párkányzat féldomborművű alakjai	48
c) A városház csúcsfalainak alakjai s falfestményei	55
d) A városház diszkapuzatai	59
e) A városház eredeti ablakai	65
f) A tanácsterem gerendázatos mennyezete	66
g) A városház régi fődélszéke	67
h) A városi mérczék	69
3. A városház építésének története	70
4. A városház műkincseinek s a városi levéltár régiségeinek ösmertetése:	
a) A levéltári szekrény	79
b) Egy renaissance stílusú kisebb szekrény	79
c) Az úgynevezett «Mensa burindaria» fiókos asztal	80
d) A tanácsterem bronce-csillárja	81
e) Roland szobra	81
f) Sámson szobra	82
g) A város XIV-ik századbéli legrégebb pecsétje	83
h) A város 1453-ik évben adományozott czimere s hasonkorú pecsétje	84
i) A régi — függő pecsétes — diplomák	87
j) Régi nyomtatványok	88
k) Középkori fegyverek, zászlók, velencei üveg poharak s egyéb régiségek	88
l) A halálos ítéletek	90
m) A város pallosai	101
n) A halotti-lámpa oszlopa	103
III. A város krónikája	105

A RAJZTÁBLÁK S ÁBRÁINK, VALAMINT A FAMETSZETEK JEGYZÉKE.

I. tábla:	1. idom.	A város látképe egy 1768-ki évből származó eredeti tollrajz után.
	2. «	A város helyszíni rajza (katasteri fölvétel után).
II. tábla:	3. «	A városház délkeleti oldala.
	4—15. «	Az erkélytornyocskán lévő monogrammok.
	16. «	«Mensa burindaria» nevű asztal.
III. tábla:	17. «	A főbejárás diszkapuzata.
	18. «	Az irodákba vezető ajtó.
	19. «	A tanásterem diszajtaja.
	20. «	Az erkély pilléreinek részlete.
IV. tábla:	21—85. «	A koronázó párkányzat alakjai.
V. tábla:	86—118. «	A koronázó párkányzat alakjai s a tizenkét égi jegy.
	119. «	A h tömlőcz ajtaja.
	120. «	A J helyiség gótstíli ablaka.
	121—122. «	A városi mérezték.
	123. «	Az erkély mellvédének balluszterei.
	124. «	Az erkély mennyezetén lévő rózsza.

F A M E T S Z E T E K :

1. idom.	A középkapu s az előerőd egykori kinézése (reconstruálva a szerző által).
2—3. «	A Wasserthurm nevű bástya.
4. «	A rovátkos bástya sgrafitto diszitményeivel.
5. «	A városház földszinti alaprajza.
6. «	Ugyanannak első emeleti alaprajza.
7. «	Részlet a tanásterem gerendamennyezetéről.
8. «	A városház régi fölélszéke.

ELŐSZÓ.

Jelen művem: „*Bártfa középkori műemlékei*“ czimű monographiám II-dik részét képezi, melylyel munkám ezennel be is van fejezve. — Ezen II-dik részben *a város középkori erődtípményei*, továbbá *a városház és műkincsei* — különösen műrégészeti s műtörténeti szempontból — vannak ösmertetve.

Bártfa azon csekély számú városaink közé tartozik, melyeknél a középkori erődtípmények főfalai, bástya- és kaputornyai, sánczárkai még nagyjából fennállanak, a hol pedig azok már részben hiányoznak, ott még megvannak alapfalazatai, úgy hogy e szerint Bártfa középkori erődtípményeinek hiányzó részletei teljesen rekonstruálhatók, sőt egy 1768-diki eredeti tollrajz erődtípményeink s általában véve városunk egykori képét hiven tünteti elénk. Ez oly kedvező körülmény, melylyel középkori városainknál csak ritkán találkozunk.

Bártfa határszéli város lévén, annak kellő megerősítésére — már az alapítás alkalmával — kiváló gond fordított. Így Róbert Károly — ki városunk alapítójának nevezhető — már 1320-dik év körül a várost falakkal véteté körül, Nagy Lajos királyunk pedig egyik okmányában a városi erődtípmények teljes kiépítését határozottan megparancsolá.

Ezen erődtípmények építésére s azok fölszerelésére vonatkozó levéltári okmányokat, építési számadásokat s egyéb fontos följegyzéseket — a mennyire munkám kiszabott kerete engedé — jelen művemben közöltem.

Ezen följegyzések nem csak az akkori hadviselés, de általában véve középkori polgári védrend-szerünk eddig még meglehetősen homályos viszonyaira is némi fényt vetnek.

Jelen művem második fejezetét a városház és műkincseinek ösmertetése képezi. Városházunk nemcsak mint a XVI-dik századbeli monumentalis profán építészet egyik kiváló műemléké, hanem különösen mint a XVI-dik század elején mindinkább előtörő kora renaissance-stil egyik ritka példánya, műtörténeti szempontból is felette becses.

Nevezetesen érdekesek városházunk műrészletei, faragványai és a főkoronázó párkányzat toronyában lévő féldombormívü alakzatai is, melyek ily mennyiségben és változatosságban talán sehol sem fordulnak elő.

A városház építésére nézve pedig szerencsés voltam igen részletes s fontos följegyzéseket találni, melyek által nem csak a műrészletek, műtárgyak, s falfestmények készítése ideje van meghatározva, de azok mesterei is megnevezvék, mely adatok ismét műtörténetünkre nézve nem csekély nyereségnek tekinthetők.

ELŐSZÓ.

Városházunk műrészeinek alakítása a kora renaissance stílnak fejlődésére nézve felette érdekes s tanulságos, miután a diszitménynek a gót stílból a renaissanceba való fokozatos átmenetét itt mintegy megleshetjük; s valamint a természetben a felbomló szervezet elemeiből — bár más alakú — de ismét új élet származik: úgy hasonlóképen a hanyatló középkori csúcsíves styl diszitményi motivumainak felbomlott elemeiből a renaissance stíl bontakozik ki, s phönixként új életre ébred.

A XV-dik század vége felé, de különösen a XVI-dik század kezdetén a szellemi ébredés és mozgalom oly általános erővel tört elő és foglalt tért nemcsak a tudomány, de a művészet mezején is, hogy ez által a renaissance átmeneti korszaka általában véve csak pár évtizedre terjed ki.

A renaissance ezen mondhatni rohamos fellépése és terjedése által előidézett rövid átmeneti korszakból származó monumentális építmények nem csak a külföldön, hanem kivált hazánkban is felette ritkák, s azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy bártfai városházunk hazánkban ezen átmeneti korszak egyedüli képviselője, — s mint ilyen a magyarországi renaissance fejlődésének tanulmányozására nézve felette fontos és érdekes műalkotásnak tekintendő.

A harmadik fejezetben iparkodtam a város eseménydús történetét rövid s így könnyen áttekinthető krónika alakjában közölni. — Ezen, a város történetére és culturalis viszonyaira vonatkozó, nagyobbreszt szétszórt eredeti adatokat, könnyebb áttekintés s tájékozás végett időszerinti rendben állítottam össze; s miután jelen művem címénél s rendeltetésénél fogva — nem lehetett czélom a város történetét részletesen megírni, ezen krónika összeállítása és közlése által inkább oda volt irányozva törekvésem, hogy a bártfai középkori műemlékek műrégészeti ösmertetésének oly történeti háttért állítsak elő, mely által ezen műalkotások kellő világításba helyeztessenek.

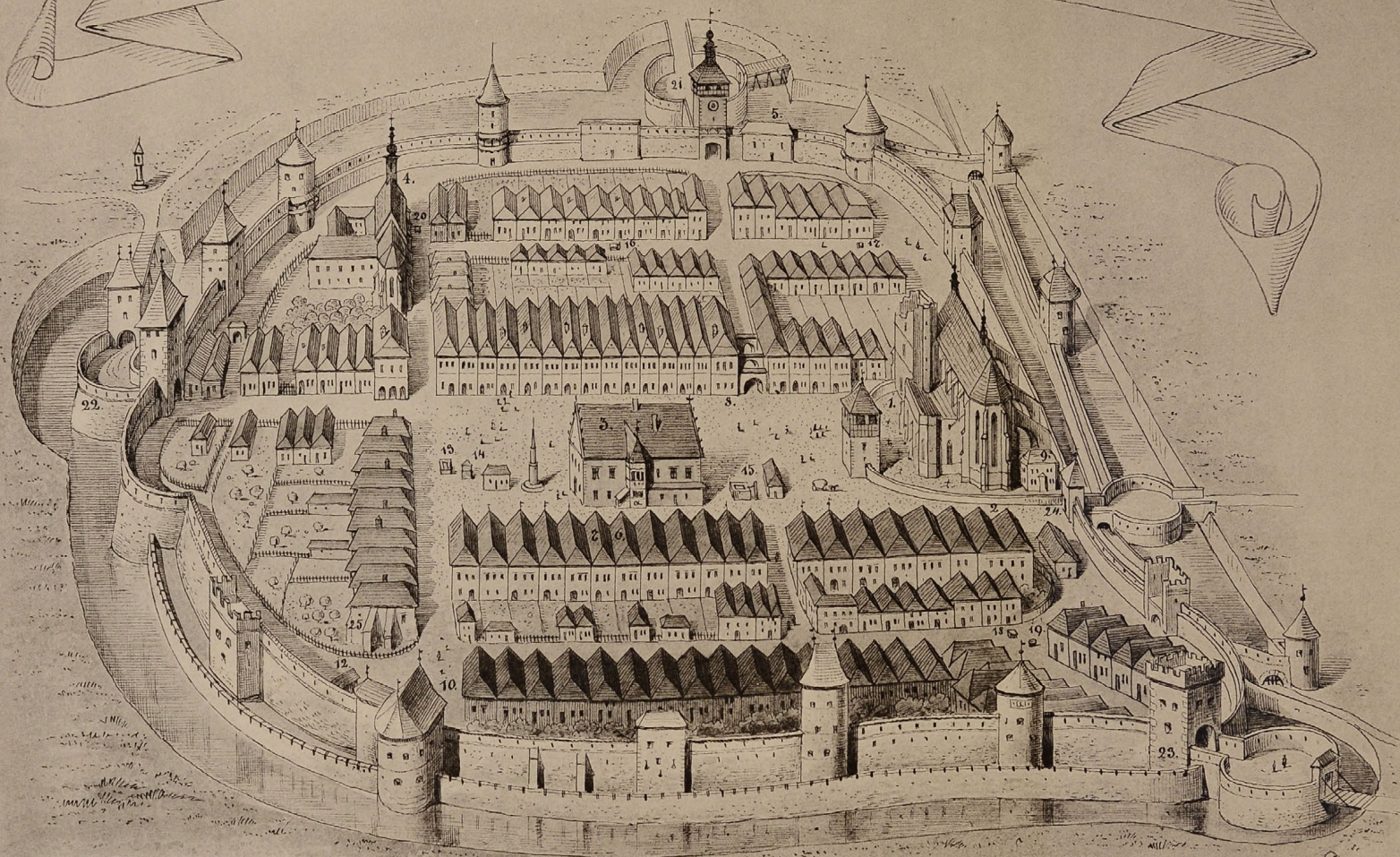
Műemlékeink ismerete csak akkor fog igazán gyarapodni, ha műalkotásainkat más ilyennemű emlékekkel hasonlítjuk össze. Ez azonban csak természetutáni szemlélet s tanulmányozás, de kivált szakmonographiák által érhető el, mert: *Monumentorum artis qui unum vidit, nullum vidit; qui millia vidit, unum vidit.*

Kassa, 1880-dik évi május 14-kén.

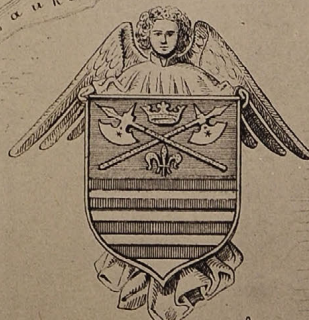
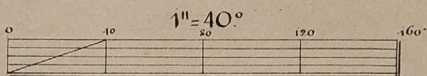
MYSKOVSKY VIKTOR.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
- KÖNYVTÁRA

i.

i.

2.

Del: Victor Műskovszky. 1880.

·1·2·5·3·④

A VÁROS ERŐDITMÉNYEINEK LEIRASA.

1. A VÁROS FEKVÉSE ÉS HELYSZINRAJZA.

Ott, hol hazánk északi határát félhold alakjában befogó Kárpátoknak hegyláncolata éri el az északi szélesség legmagasabb fokát, ott azon a helyen fekszik — erdőkoszoruzta s festői fekvésű hegyektől körülvéve — Bártfa, országunk ezen legészakibb fekvésű s hazánk egyik legrégibb szabad királyi városa.

A város által elfoglalt hely, előnyös fekvésénél fogva, már a középkorban is stratégiai fontossággal birhatott, mert azon a ponton magas hegyekkel körülvéve, négy völgy torkolata pontosul össze; s a város a völgy talajánál jóval magasabb fekvésű, körfalakkal s bástya-tornyokkal megerősített, s így ezen völgyek felett uralkodik, melyek közt a déli, azaz a Zabava melletti völgy, keskenysége s a hegyoldalak meredeksége miatt valódi szorosnak tekinthető.

Ezen vidék hadászati és kereskedelmi fontosságát már Árpád korszakbeli királyaink is felösmerték, mert már a XIII-dik század első felében, Bártfa városán s vidékén vezetett keresztül Lengyelhonba az úgynevezett *királyi út* (via regia), mely azonos a mostani budapest-dukai állami útnak e vidéken átvonuló útrészletével. — Ezen út, — mely nem csekély befolyással lehetett városunk gyarapodására, — úgy látszik, egy ága azon középkori útvonalnak, mely a fekete tengert összekötve a keleti tengerrel, hazánk felső vidékét észak-nyugati irányban átszelé. — Ezen középkori útvonal iránya jelezve van azon középkori műemlékek által, melyek Erdélyen, Szathmár, Bereg, Ung, Zemplén, Abauj, Sáros, Szepes s Liptó megyéken keresztül egy összefüggő láncolatot képeznek.

Vidékünk ezen útvonalán jött be 1849-dik évben az orosz hadsereg legnagyobb zöme, e szerint hadászati tekintetben ez út jelenleg is fontossággal bir.

Képzeljük most, — mintegy madártávlatból, — vidékünk domborulatát, orographiáját, s városunk situációját. Sárosmegye északnyugati részén fekvő *Minesol* vagy *Javore* nevű, mintegy 604⁰ magasságú hegytörzs (Bergstock) képezi a Tapoly, a Tarcza s a Szekcső folyók vízválasztóját (Wasserscheide). Ezen Minesol nevű hegytörzs kelet felé fekvő része a *Csergő* hegy, mely 350·51 öl magasságnyira fekszik a közép-tenger színe felett. A Csergő hegy északi hegyláncolata ismét képezi az úgynevezett *mihályói* hegyet, melynek északkeleti nyújtványa végén fekszik Bártfa városa. — Ezen utóbbi hegyhát a Tapoly és a Lauka völgyét választja el egymástól, a város tehát keletről a Lauka (Lukavicza), északról pedig a Tapoly folyók által határoltatik.

Eperjesről Bártfa felé utazva, az út kezdetben bár észrevétlenül, de későbbben mind jobban meredekké lesz; a szekcsői völgy egyre szűkül, s a Szekcső vizének medre pedig ép oly arányban keskenyedik, míg Lófalu mellett elérjük a Csergő hegy egyik keleti nyújtványa, — helyesebben nyerge — által képezett vízválasztó legmagasabb pontját, melyen túl, észak felé, az út egészen Bártfáig lefelé vezet.

Ezen vidék főfolyója a Tapoly, részint a nagy Minesol, részint pedig a Sárosmegyét a Szepesség-től elválasztó hegységek keleti völgyeiben ered, honnét majdnem egészen Bártfáig kelet felé folyik, de Bártfán túl, és pedig Bártfa-Ujfalu mellett, folyása irányát délkelet felé változtatja meg, míg végre Margonya és Terebes vidékén egészen délre kanyarodván, Zemplénmegyében Imreg mellett, az Ondáva folyóval egyesülve, a Tiszába folyó Bodrogba ömlik.

A Lauka nevű kisebb folyó a várostól délkeleti irányban fekvő Lukavicza helység mellett veszi eredetét, s folyásában a klyussói s richvaldi patakot felvéve, Bártfa város körfalainak keleti oldalát majdnem érintve, a városon alól a Tapolylyal egyesül.

Bártfa város mellett elterülő Tapoly völgynek északi oldalát az úgynevezett *Kőhegy* (Steinberg, Kamena hura) nyújtványai képezik, melyek közt megemlítendő a keletnyugati irányban fekvő Wimberg, — eredetileg Weinberg, — és az úgynevezett *Paphegy* (Pfaffenberg, Popova hura). A várostól délkeletre pedig a Lauka folyón túl fekszik a *kalvária* hegy, s valamivel tovább délfelé az *akasztó* hegy (Galgenberg), melynek legfelsőbb csúcsán felállított akasztófán a középkorban, de még később is az akasztások történtek.

A Bártfától északra, Gácsország felé vezető útvonal, a Kőhegy keleti nyújtványai által szegélyeztetik, s meglehetősen keskeny völgyben Zboróra vezet, melynek vidékét a XIV-dik században már fenállott *zborói* vagy *makoviczei vár* védte.

A zborói vagy berezneki völgy egyik nyugati mellékvölgyében, fenyvesektől festőileg körülvéve, s északfelé a 471° magasságú Kőhegy által védve, fekszik a savanyú víz gyógyforrásairól nevezetes bártfai fürdő, mely már a XIII-ik században «Borkút» neve alatt ismeretes volt, s ezen század harminczas és negyvenes éveiben elérte virágzásának fénypontját, jelenleg azonban, valamint a város is, — valószínűleg a vasúti összeköttetés hiánya miatt, — hanyatlásnak kezd indulni.

Bártfa város majdnem két négyszögmértöldnyi területű határának képe azon a mappán van ábrázolva, mely a városház egyik termében függ; ezen meglehetősen nagy kiterjedésű térképet az 1768-diki évben bizonyos Gáspár Gáspár mérnök készíté, s keretének felső részén e következő feliratot visel:

FACIES GEOMETRICA LIMITVM AC TERMINORVM
TERRENI LIBERAE REGIAEQVE CIVITATIS BARTPHENSIS.

A város nagyjából hegyes határát a Tapoly völgye nyugatkeleti irányban szeli át, a határ a következő helységekkel határos; északra: Sztebnyik, Zboró és Hosszúrét; keletre: Andrásvágás, Bártfa-Ujfalu s Komarócz; délre: Lauka és Klyussó — a régi Künstyl; — s végre nyugotra: Richvald, Sárpatak és Aranypatak helység határával.

Bártfa városa fekszik 38° 56' 45"-nyi hosszúság, és 49° 17' 10"-nyi szélesség alatt, s tekintetbe véve Budapest fekvését, mely megfelel a 36° 43' 0"-nyi hossz- és 47° 31' 0" szélességi foknak, ha ezen adatokból — a gömbháromszögtan szabályai szerint — kiszámítjuk Bártfának egyenes távolságát Budapesttől, a számítás eredményeül nyerünk 34-625 földrajzi mértöldet, vagyis 256-918 kilométert. — Megjegyzendő itt, hogy a távolság csekélysége miatt ezen számításnál földünk alakja tökéletes gömbnek vétetett.

Ezen általános bevezetés után, — melyben városunk vidékének alakja, kiterjedése, útvonalainak összeköttetése, folyóinak, valamint völgyeinek irányát általánosságban ösmertettem meg, — vizsgáljuk meg most közelebbről városunk fekvését, tereit s utcáit is.

Bártfa városa áll a köfalakkal körülvett s megerősített *belvárosból*, melyet minden oldalról *külvárosok* vesznek körül.

A belváros alaprajzának alakja leginkább egy latin nagy D betűhöz hasonlítható, melynek egyenes oldalát a város északi körfalának iránya képezi, mely utóbbi ismét a város árkán keresztül folyó malompatak irányával majdnem párhuzamos. (Lásd I. tábla 1. és 2-dik idomait.) — Ezen egyenes irányt követi egyszersmind az északi külváros egyik leghosszabb utcája is, mely különösen hosszúságánál fogva

hosszú sornak (Lange-Zeile) is neveztetik. — Ezen utca déli oldalát, a külső sánczfal irányában, a sétatér, s az e század elején épült ágostaiak temploma képezi.

Az északi külvárosnak — suburbium — még a következő utcái vannak: az említett *hosszú sornak* mintegy folytatását képező úgynevezett *tótuteza* melynek iránya azonban már északfelé esik; ezen *tótuteza* — *slavische Gasse* — a XV-dik századbeli okmányokban «Windischgassen» elnevezés alatt fordul elő.

Ezután következik a felső malom melletti *újuteza* — Neugasse; — s végre a *békautca* — Froschgasse, — mely utóbbi a *tótutezával* derékszöget képez.

Az említett északi külváros már a Tapoly völgyének talaján, a síkságon fekszik, s a város többi külvárosaitól, valamint a belvárostól is a malompatak által van elválasztva.

A belváros nyugati oldalán, majdnem egyenlő niveauban az előbbivel fekszik a nyugati külváros, mely az úgynevezett *halpus utcából* és a belváros nyugati sánczárkát szegélyező pázsit — Glacis — nevű térségből áll, a pázsit nyugoti oldalát egy ház sor képezi.

Miután, — a mint már említém, — ezen külváros (niveauja) földszíne egyenlő magasságú a belváros talajával, ez oknál fogva, nehogy az ostromló ellenség a város erődítményeihez könnyen közeledhessék, itt a sáncz árka nemcsak legszélesebb, de legmélyebb is, s azonkívül nehogy az ellenség földött rejtekhelyet találjon, honnét a város falait romboló s tüzelő fegyvereivel megtámadhassa, tehát hadászati fontos oknál fogva a sánczárkot körülfogó pázsitos szabad hely szélessége megfelel majdnem 50—60 ölnek, s így azután e pázsitot szegélyező ház sor szinte oly távolságban van a belváros erődítményeitől. — Egyéb-iránt a középkori megerősített városokat mindig egy ily szabad tér — Glacis — vette körül.

A *halpus utca*, mely a közép kapu, vagy az úgynevezett Wallenthor tengelyének irányában, nyugat felé terjed, a XV-dik századbeli okmányokban, nevezetesen adólajstromokban, mint «Helpisch vagy Hilpuschgasse» elnevezéssel fordul elő.

A felső kapu előtti térségen pedig állt azon halotti lámpa-oszlop — statua mercurialis — mely-nél a kivégzések történtek. — Ezen nevezetes emlékoszlopról, — mely az I. táblán is szemlélhető, — későbbben lesz még említés.

A belváros déli oldalán az úgynevezett *fazekas utca* — Hafnergasse — terül el, mely a XV-dik századbeli feljegyzésekben — rapulariumokban — mint «Topper Gassen» fordul elő. — Ezen utca hossztengelye északdéli fekvésű, talaja vagy földszíne azonban a belváros niveauján mintegy 40 lábbal felülemelkedik, s így a város legmagasabb fekvésű utcája.

Az Eperjesről Bártfára vezető út a Micskó-féle fehérítő mellett fekvő hídtól kezdve elhagyja a Lauka völgy talaját, s a mihályói hegy nyujtványának keleti oldalajtőjén meglehetősen meredekséggel felfelé halad, míg a *fazekas utca* végén levő vámsorompónál eléri a hegygerincz legmagasabb fekvésű pontját, mely pont tehát a város legmagasabb pontjának veendő, mert innét kezdve, északfelé az út már lefelé halad, e lejtőséget természetesen a *fazekas utca* mindkét oldalán lévő ház sorai is követik.

Erről az oldalról tehát városunk legkönnyebben lett volna ostromolható, de a város erődítményeinek építői s tervezői a város ép ezen leggyengébb pontját erősítették meg legjobban, s hogy miben állott ezen megerősítés, arról későbbben, nevezetesen a város erődítményeinek részletes leírásánál még leendő említés.

Vége a belváros keleti oldalán, a Lauka völgyében elterülő *ó-fehérítő* nevű külváros is több utcából áll, melyek közt megemlítendő a *posztajek* nevű utca, mely a német „Basteichen“ (az az kisbástya) szóból eredhetett, ezen utca szomszédságában lévén egy kis bástya, mely csekély méreteinél fogva Basteichen német elnevezéssel birt.

A keleti külvárost a Lauka vize S alakjában szeli át, utcáinak egy része a völgy talaján, más része pedig az úgynevezett kalvária hegy lejtőjén fekszik.

A külváros házai nagyjából földszintesek s egyszerűen vannak építve; középkori lakházakat a külvárosokban nem találtam, hogy azonban a középkorban a külvárosok is, a váratlan támadás ellen egy czölöp- vagy palissád-sor által meg voltak védve, az valószínű; miután a középkorban a külvárosok ily meg-

erősítése szokásban volt, továbbá egy XV-dik századbéli adólajstromban — Taxa — a többi közt ezen feljegyzést találjuk: «vor dem Schrankenthor in der Hilpusch Gasse» a mely adat alapján bátran lehet következtetni, hogy a külvárosok is meg voltak erősítve; — mely megerősítés, — a mint említém, — egy karó sövényből, vagy egy alacsony falból állhatott, mely előtt egy mély árok az ellenség berohanását legalább addig tartóztatta fel, míg a külvárosi lakosság a jobban megerősített belvárosba menekülhetett.

Bártfa külvárosai a XV-dik században már meglehetősen kiterjedéssel birhattak, miután egy 1437-dik évről szóló rapulariumban, a külváros ezen utcái már előfordulnak; így: Dy lange Zeyle, — Windischgasse, — Dy alde bleyche, — (ó-fehéritő, a mai sztare blichi), — Toppergasse, dy hohe Zeyl — Hilpuschgasse, — Hinter der mole, Retro Albatorum, Pasteichen, — Galgengasse, mely az ó-fehéritőn az akasztóhegy irányában létezhetett.

Megösmertetvén a belvárost körülfogó külvárosok fekvését, vizsgáljuk meg most közelebbről a belvárost, melynek helyszínrajza az I. táblán 2-dik idoma alatt szemlélhető.

Itt megjegyzem, hogy ezen helyszínrajzot a legújabb időben készült catastralis térképről a lehető legnagyobb pontossággal másoltam le, a mércze lévén 1 bécsi hüvelyk egyenlő 40 öllel. — E térképen természetesen a város erődítményei is méret szerint vannak berajzolva. (I. tábla 2. idom.)

Egyelőre eltekintve a város erődítményeitől, — melyekről későbbben még bővebben lesz szó, — foglalkozzunk a belváros beosztásával s berendezésével. — A belváros által elfoglalt tér majdnem kello közepén a város díszes s meglehetősen kiterjedésű főtere — Ringje — foglal helyet. A világ négy tája szerint pontosan keletelt főtér négyszögletű, hossza a parochialis templomig 116 öl, közép szélessége pedig 38 öl. — Ugyanis a főtér legszélesebb (43°) azon a helyen, hol az úgynevezett rózsza és katonanőveldei utca *GF* a főtérre nyílnak, ellenben a főtér legkeskenyebb (33°) a déli és az északi végén. — Egyébiránt itt a különbség nem nagy lévén, a főtér alaprajza rendes négyszögnek tekinthető.

A főtér kello közepén áll a városház *b*, északi oldalát pedig a parochialis templom *a* képezi. — A főtér nyugati és déli oldalán lévő házsor meglehetősen egyenes irányú, s csak a keleti házsor képez egy csekély hajlású ívet, mely azonban a természetben alig észrevehető. — A főtéren levő házak kivétel nélkül emeletesek, s a háztelkek keskenysége bizonyítani látszik, hogy a város építése alkalmával az úgynevezett ringbürgerek száma tetemes lehetett. — A középkorban dívó oszlopos házcsarnokok, az úgynevezett arcadok (Lauben) itt csak egyetlen egy házon fordulnak elő, mely az eperjesi utca sarkát képezi. — (Ezen oszlopos ház kiszökése a *H* betűvel jelölt eperjesi utca alaprajzában látható, a ház homlokzatát pedig a város látképén igen jól vehetni ki.)

A főtéren lévő házak nagyobbbrészt még a XV-dik századból származnak, bizonyítják ezt a csúcsíves kapuzatok, s egyéb határozott gót ízlésű építészeti műrészek is.

A középkori városok alapításánál s építésénél mindig egy bizonyos meghatározott rendszer követtetett, így a város főtere mindig kiváló helyet foglalt el, s számára lehetőleg sík hely választatott ki, kivéve a hegyes vidékü városokat, hol azt a föld felületének lejtősége nem engedé meg, például Kőrmöczön és Selmeczbányán; más városoknál, mint Kassán, Eperjesen, Lőcsén és Késmárkon a főterek niveauja meglehetősen vízszintes, így Bártfán is, mindannak daczára, hogy a város egy hegy-nyújtvány lejtőjén épült, a főtér mégis elég sík helyen fekszik; mivel a főtér legmagasabb déli részének niveauja csak mintegy 36 lábbal magasabb a főtér északi részének földszínétől, mely lejtőség, — ha a főtér 116 ölnyi hosszát tekintjük, — tetemesnek épen nem mondható.

Továbbá a főtér, ha csak a helyi viszonyok megengedték, rendszeren négyszögű alaprajzzal terveztetett, melynek oldalai a világ négy főtája irányával estek össze. — Ily négyszögletű főtérrel bír hazánkban Lőcse, Kőrmöcz, Beszterczébánya, Szepesváralja, Rosnyó s végre Bártfa is. — Ellenben Kassa és Eperjes azon városaink közzé sorozandók, melyeknél a főtér egy hosszú utcát képez. Így az eperjesi főutca kerülék-alakú, északi és déli végén legkeskenyebb, s közepén t. i. ott, hol a parochialis templom áll, legszélesebb; ugyanaz áll Kassa főutczájának alakjára nézve is. — A főtér kiterjedése, a gazdagabb lakosság

számaránya, vagy pedig a főtéren álló építmények, templomok s egyéb nyilvános épületek kiterjedése és fekvése szerint határozott meg; így például a bártfai négyszögletű főtér szélességének meghatározására nézve is a már fennálló s régibb apátsági templom hossza s fekvése volt mérvadó. Ennélfogva főterünk északi oldalát a parochiális templom képezi egyedül. — Ezen berendezés következtében főterünk nyugati házsorának vonala, a templom tornyának délnyugati sarkának irányában kezdődik, a főtér keleti házsora pedig a templom szentélyétől mintegy 10 ölnyi távolságnyra áll el, mely térség természetesen közlekedési tekintetben szükséges is volt, — itt lévén ugyanis a város egyik kis kapuja, mely közvetíté a belvárosnak az északi külvárossal való közlekedését.

Hadászati és védelmi szempontból az utcák nem a főtér közepe felé, hanem rendszeren annak sarkaiban nyíltak a főtérre, úgy, hogy a főtér befogó házsor, közbeeső utcák által ne legyen félbeszakítva; s a hol ezen eset kivételképen előfordult, ott a főtérre nyíló utcák ívezetes kapuzatokkal voltak ellátva, melyeket szükség esetében könnyen lehetett eltorlaszolni s elzárni. — Ily elrendezést tapasztalunk nemcsak a bártfai, de a löcsei és körmöczi főtereknél is. — Ugyanis Bártfán a főpiacson keresztül észak-déli irányban vezető út, a déli oldalon az eperjesi utcával a főtér délnyugati sarkán nyílik a főtérre, míg azt az észak-keleti sarkon — a templom mellett — elhagyja. (Lásd I. tábla 2. idomát.)

Hasonlóképen Lőcsén is, a főközlekedési út az úgynevezett új-utcán (Neuegasse) a délnyugati sarkon nyílik a főtérre, s azt az északkeleti sarkon elhagyván, a minorita zárda-templom mellett a keleti vagy felső kapu felé folytatja irányát.

A mint említém a főtér házsorait félbeszakító utcák a főtér felé nyíló végein kapuzatokkal erősítették meg, így például Bártfán a főtér nyugati házsorát félbeszakító, úgynevezett rózsza utca (*G*) torkolatát három ily ívezettel találjuk ellátva, melyek nemcsak a város térképén, de ennek látképén is még jól kivehetők, s jelenleg is fenállanak. (Lásd I. tábla 1. és 2. idomát.)

A rózsza-utca irányában a főtérre nyíló, úgynevezett katonai növelde utca (Stiftgasse) F szintén ily ívezetekkel volt a főtér felé megerősítve, mely kapuzatokra öreg emberek még jól emlékeznek, jelenleg azonban ezen kapuzatok már nem léteznek.

Kassán, a malom utca a főtérre nyíló végén szintén ily kapuzatok voltak, melyek a Hajdú-féle ház újítása alkalmával csak a 70-es évek elején bontattak le.

Némely helyen az ily ívezetek feletti ür a szomszéd házak emeletei által töltetett ki, úgy hogy ez által a házsor folytonossága ismét helyreállított. — Így például Kassán a sörház-, a fehér-, a harang- s a lakatos-utca főtérre nyíló végein lévő ívezetes kapuzatok felső része be van építve, oly formán azonban, hogy a közlekedés az ívezetek nyitott nyílásán akadályt s fenakadást nem szenved.

Így Eperjesen is találunk ily ívezeteket, nevezetesen a városház melletti Flórián-utca végén, továbbá annak átellenében a megyeház-, s a vízi utca is ily ívezetekkel vannak ellátva, melyek elzárva vagy eltorlaszolva, a főutca megerősítésére szolgáltak. — Az utcák végén lévő ívezetekkel azonban nemcsak az utcának a főtérre nyíló részén, hanem a mellékutcák keresztezési pontjain is gyakran találkozunk, úgy, hogy ez által szükség esetében minden utcát lehetett a betóduló ellenség ellen elzárni, s védelmül felhasználni. — A város utcáinak ily megerősítéséből láthatjuk, hogy a középkori városok, az ellenséges támadás ellen nemcsak mély sánczárokkal, körfalakkal s bástyatornyokkal voltak megerősítve, hanem a védelmi rendszer még a belváros utcáira, s nevezetesebb stratégiai pontjaira is kiterjedt, sőt egyes lakházak, kiszökő erkélyeikkel, lörés alakú keskeny ablakaikkal s eltorlaszolható kapuikkal egy-egy erőseget képeztek.

A város főtérének kitüzésénél a templom, mint főépítmény, fekvésére mindig voltak különös tekintettel. — A mennyire kívánatos volt, — különösen művészeti s aesthetikai szempontból, — a templomot a főtér közepére építeni, mindazonáltal ezen törekvés a helyi viszonyoknál fogva csak ritkán volt kivihető, s legtöbb esetben csak ott foglalhatta el a templom a főtér közepét, hol a templom a várossal együtt, vagy pedig utólagosan épült; így történt ez például Lőcsén, Eperjesen s Kassán is, mely városokban a parochiális templom a főtér vagy a főutca közepét foglalja el; ellenben azon esetben, midőn a

templom elébb épült, mielőtt még a belváros utcái s térei — a lakosok csekély száma miatt — megállapítottak, s irányuk meghatározott volt, a templom a főtér egyik oldalát képezé, vagy pedig a főtérrel egészen kiszorított. — Így történt ez Bártfán is, hol a régi cisztercita apátsági templom nem áll a főtér közepén, hanem annak északi oldalát képezi. Itt tehát a város főterének kellett a már fenálló templomhoz alkalmazkodnia. Késmárkon pedig, hasonló oknál fogva, a régi templom a későbbben épült fő-utcából egészen kiesett.

A tanácsház, — mint a város egyik főépülete, — ha csak a helyi viszonyok azt megengedték, szintén a város főterén, a templom mellett épült; így van ez Lőcsén s Bártfán is, sőt a kassai régi s még csúcsíves stílusú városház is a főutca közepén, a jelenlegi sétatér helyén állott. Bizonyítják azt azon számos alapfalazatok, melyek a sétatér helyén a földszín alatt még megvannak, s újabb időben, különösen a gázcsövek számára kiásott árkokban napfényre kerültek, úgyszintén a Houfnaglius által 1617-dik évben kiadott rajzán a kassai régi városház még jól vehető ki.

A bártfai főtér, úgy rendes alakjánál, mint tetemes kiterjedésénél fogva, jól tervezettnek, szabályosnak, sőt díszesnek is mondható, továbbá főterünk, magában foglalva a díszes városházat, s az ódon templomot, oly monumentális jelleggel is bír, a minővel városainkban csak ritkán találkozunk.

A város mellékutczáinak fekvése s beosztása szintén elég szabályos, úgy hogy ezáltal derékszögű házcsoportok származnak. — A mellékutczák a következők:

1. *Zárda-utca BB* (Lásd az I. tábla 2. idomát) délészak irányában vonúl, meglehetősen egyenes és széles, s a főtér hosszoldalával párhuzamos; ez utca kezdődik a *c* zárda-templomnál, és a város északi körfala mellett végződik. Ezen utca a XV-dik századbeli adókönyvekben: *platea lanifectorum Wollwebergassen* elnevezéssel bír, de már 1510-dik évből való Taxában: *Wollweber oder Clostergassen*, mint zárda-utca fordul elő, mely elnevezéssel jelenleg is bír. — A házak itt részint egy emeletesek, részint földszintiek; vannak azonban azok közt félemeletes házak is, melyek mintegy átmenetet képeznek az emeletes és földszinti házak közt. — Ugyanis ezen házaknál a földszinti szoba felett egy fél emeletnyi padlásszoba létezik, mely többnyire csak kamarául szolgál, s az utca felé kis ablaknyílásokkal van ellátva.

2. Az úgynevezett *rózsa-utca* az előbbi egy derékszögben metszi át, és az olasz kaputoronytól a város főterére vezet. — Ezen utca mintegy két részből áll, s a középkorban kétféle elnevezéssel is birt; így a kaputoronytól a zárda-utczáig terjedő rész (*C*) *Wallenthorgasse*, *Wallengasse*, vagy *Kurtze Zeyl vor Wallenthor*, vagy olaszkapu utczának, — másik része (*G*) pedig *Weinhauszeile*, borház utczának neveztetett, utóbbi elnevezését a városi borháztól nyerte (*Weinstube*), mely ezen utca sarkán, az említett ívezetek mellett állott, s jelenleg is létezik.

3. Az *abroncs-utca (DD)* meglehetősen hosszúságú kiterjedéssel s párhuzamos a főtér hosszával. A XV-dik századbeli taxákban ezen utca *Rewffergassen* elnevezés alatt fordul elő s jelenleg is így neveztetik.

4. Az előbbi utca mintegy folytatását képezi az úgynevezett *zborói utca (E)*, mely az alsó kapuhoz (*Niederthor*) vezet.

5. A *növelde-utca (Stiftgasse)*, (*F*) úgy látszik csak az újabb időben nyerte ezen elnevezését az utca sarkán álló katonai neveldetől, mely csak e század elején épült, eredeti elnevezése már nem nyomozható ki.

6. Az *eperjesi utca (HH)* a felső kaputól a város főteréig vezet, s tekintve csekély hosszát, a város kisebb utcái közé tartozik.

A mint későbbben kimutatom, városunk felső kapujának vidékén a XV-ik század elején az úgynevezett *Castrum regium*, királyi várkastély állott, mely körfalakkal és tornyokkal volt külön megerősítve s mintegy akropolist, vagy felső várat képezett. — Ezen körülménynél fogva a mostani eperjesi utca, mely egykor a vár felé vezetett, eredetileg *vár utczának* — *Burggasse* — is neveztetett.

Vége 7. a *börtön-utca (y)* *Büttelgasse*, *platea lictorum* elnevezéssel jelenleg is

azon utcza bir, mely a főtér déli sarkától az abroncs-utczáig terjed; elnevezése igazolva van a városi börtön-épület által, mely az utcza keleti sarkát képezi, s a hol a középkorban a kínzó kamara is létezett.

A város összes házainak száma az 1462-dik évi adólajstrom szerint 668 volt, a XVI-dik század második felében 680; a XVII-dik században pedig 710; s végre jelenleg 750, mely számba a külvárosi házak is beleszámítvák.

A belvárosban jelenleg 128 ház foglaltatik, melyek sörfőzési joggal bírnak.

A város népessége az utolsó országos összeírás szerint mintegy 4600 lélekre rúg.

Városunk tehát sem kiterjedésére, sem pedig lakosságának számarányára nézve Kassával nem vetekedhetik ugyan, de főterének s utczáinak szabályossága, nemkülönben középkori műemlékeinek s erődítményeinek kivitele tekintetében a felső magyarországi szabad királyi városok közt kiváló helyet foglal el.

A középkori városoknál, a körfalak által befoglalt tér szűke miatt, valamint a földszíneinek egyenetlenségénél fogva hiányzottak ugyan az egyenes és széles utcák, de kétségtelen, hogy középkori városaink, tornyos körfalaikkal, csinos homlokzatú s kiszökő erkélyes házaikkal, s egyéb monumentalis építményeikkel igen festői hatást gyakoroltak a szemlélőre; — s míg a mi modern építkezésű városainkban, a többnyire kaszárnyszerű házak által szegélyezett, hosszú és egyenes utcák, a szabályos egyformaság untató érzetét ébresztik a szemlélőben, — addig a középkori város görbe utczáinak minden legcsekélyebb fordulatánál is változatos és festői hatású részletek — veduták — gyönyörködtették a vándor szemeit; s valóban élénken emlékszem vissza azon különös s kellemes műélvezetre, melyet Nürnberg vagy Regensburg utczáinak s festői kinézésű régi házainak szemlélete alkalmával élveztem. — Úgy látszik, a középkorban dívó csúcsíves styl, az egyenes síkok vagy felületeknek nagy ellensége lévén, amennyire lehetett, mindig megtörte azokat, vagy változatosság kedvéért más fekvésű felületek által szakította félbe. A felületek ezen festői törése nemcsak az építészetben volt általános, hanem kiterjedt ezen törekvés a ruhaviseletre is, hol a törött redőzetű ruha oly határozottan jellemzi a XV-dik századbeli gótkorszakot; sőt mi több, az egyenes vonalak és felületek törése, az akkori — úgynevezett — barátírás minuskula betűiben is nyilvánul. Így igen természetes, hogy a középkorban, különösen a gót styl korszakában, a nagy és unalmas síkfelületek törése a város utczáira s azok házaira is kiterjedt. Az utcza egyenes vonala, a ki- és beszökő házak sarkai által, — lépcsőzetesen, követve a talaj egyenetlenségét, — kellemesen s festői hatással szakítottatott félben, a házak egyenes falának síkja pedig itt-ott, csinos s kiálló erkélyek által volt élénkítve, melyek a középkori profán építményeknek oly festői, mondhatni pikáns kinézést kölcsönöztek. — A középkori ház homlokzatának beosztásában nem vehető észre azon hajszállhasogató pontosságú symmetria, mely az újabbkori úgynevezett modern stylű bérházakat oly egyhangúakká és unalmasakká teszi; — s épen ezen keresetlenség, mondhatni fesztelen szabálytalanság, s szinte természetesség kölcsönzi a középkori lakházak külsejének azon meglepő s festői jellegét, mely oly kellemesen hat a szemlélőre.

A falakkal s magas sisakú tornyokkal megerősített középkori városaink tehát imposans és festői kinézéssel bírtak. Bizonyítják ezt nemcsak a még napjainkig fenmaradt rajzok és városok képei, hanem a még meglévő erődítmények is; például Kassa városának 1617-dik évből való s Hufnaglius György által kiadott képén, a város számos bástyatornyaival s csúcsos sisakú dóm tornyával mily nagyszerű, monumentalis s festői kinézéssel bír.¹

Általában véve, a mi középkori városaink egykori kinézését illeti, e tekintetben még meglehetősen számú rajzokkal birunk; így a többi közt csak e következőket említem meg:

¹ Lásd Kassa városának a felső magyarországi múzeumban levő képét, melynek jobb sarkán a művész neve, s az eredeti kép készítésének éve ily formán van feljegyezve:

Depictum ab Egidio van der Rye Belga.
Com. Georgius Houfnaglius Anno 1617.

A *budai vár* Mátyás királyunk idejéből, állítólag Wolgemut rajza, melyről a Kubinyi Ferencz és Vachot Imre által szerkesztett «Magyarország és Erdély képekben» című munkában megjelent s Varsányi által rajzolt kép van másolva.

Ugyan e munkában *Vác megerősített város* XV-dik századbéli képével is találkozunk.

Továbbá egy bécsi antiquariustól szereztem egy igen érdekes kis könyvet, melyben számos váraink és városaink rézmetszetű képei foglaltatnak. — A könyv czíme: *Der Donau Strom mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, angelegenen Königreichen, Provinzen, Herrschaften und Städten, auch dererselben alten und neuen Namen, vom Ursprung bis zum Ausflusse in Dreyfacher Landmappe vorgestellt auch sambt kurtzer Verfassung einer Hungar- und Türkischen Chronik und des Anno 1662 und 1664 geführten Türkenkrieges, beschrieben durch Sigmund von Birken C. com. Pal. nebenst XXXIII figuren der fürnemsten Hungarischen Städte und Vestungen* in Kupffer hervorgegeben von Jacob Sandrart, Kupferstecher, und Kunsthändler in Nürnberg Anno Christi M.DC.LXXXIII.

Ezen érdekes könyvben e következő magyarországi városaink képei foglaltatnak:

Pozsony, Győr, Pápa, Komárom, Érsekújvár, Tata (Dotis), Sz. Mártonhegy (S. Martinsberch), Palota, Esztergom, Fülek (Filleck), Novigrád, Visegrád, Vác (Weitzen), Ó-Buda, Budapest, Veszprém, Székesfehérvár, Serimvár, Kanizsa (Canischa), Szigeth, Tokay, Kassa (Caschav), Eger, Hatvan, Szolnok (Zolnok), Nagy-Várad (Wardein), Gyula, Temesvár, Sziszek, Sabacz, Belgrád, s azonfelül még Konstantinápoly is.

Mindezen városok, erődítményeikkel s tornyaikkal, úgylátszik a természet után, megbízható pontossággal ábrázolvák.

Továbbá birunk még Eperjes városának 1768-dik évből származó képével is, mely a városház termének falán felfüggesztett térkép egyik alsó sarkán, távlati rajzban van ábrázolva, s ezen felirattal bir: *Prospectus liberæ regiæque Civitatis Eperiesiensis, occidentem versus. Anno 1768.* — Ezen a képen nemcsak a város utczái, templomai s nyilvános épületei, hanem még a meglehetős jókarban lévő erődítményei, kapui s bástyatornyai is ábrázolvák.¹

Szerencsére Bártfa városunknak képe is fenmarad még a városház egyik termében lévő térképen, mely szintúgy, mint az eperjesi az 1768-dik évben készült, s alighanem egy mestertől való, miután ezen két városi térkép — nemcsak készítési éve (1768) ugyanaz, hanem az ábrázolt építmények távlati rajza, valamint a feliratok betűinek feltűnő hasonlatossága s jellege is ugyanaz.

Városunk képe a keleti oldalról van felvéve. A rajzoló bizonyosan a város keleti oldalán lévő Kálvária-hegyet választá állópontjául. Ezen — egyszerű tollrajzban készített távlati képen az egész belvárost, főterével, templomával, a főtéren álló városházával, pellengér oszlopával, továbbá rendes fekvésű házsoraival, körfalaival, bástya s kaputornyaival együtt látjuk. — Mily érdekes és festői képet nyújt itt városunk! (Lásd I. tábla 1. idom.)

A szabályos négyszegletű főter (Ring. Circulus) kellő közepén álló városház csinos erkélyével, még eredeti kőkeresztes ablakaival van ábrázolva itt, a városház déli oldala előtt áll a tornyos pellengér-oszlop, továbbá a katonai őrház, s több ciszterna-kút; a pellengér oszlopa s a katonai őrház jelenleg már nem létezik.

A főter északi oldalán a város parochiális, s csúcsives stílusú temploma, romszerű tornyával tetemes magassági méreteivel a város házcsoportjai felett mintegy dominál.

A templom délnyugati sarkán épített hatalmas-négyszegletű tornya, itt már mint rom van ábrázolva; továbbá a templom megerősítésére, még a XVI-dik század elején épített hatalmas támpillérek, ívezeteikkel a város északi körfalához támaszkodnak.

¹ Eperjes városának ezen képét lemásoltam az első párisi világkiállítás számára készített KUBINYI FERENCZ-féle albumban; ezen kép leírását pedig közöltem az *Archeologiai értesítő* 1874-diki évfolyamának 5-dik számában megjelent: *Az eperjesi középkori műemlékek rövid ösmertetése* című dolgozatomban.

A templom déli oldala előtt álló campanilénak felső emelete itt még fából épült, mely emelet csak a jelen század ötvenes éveiben láttatott el kőfalazattal.

Itt látható még a templomot körülfogó körfal is, mely jelenleg már szintén nem létezik. — A főtér nyugati házsorában, a városi borház melletti kapuzatos ívezetek, melyek azonban még most is fenállanak, úgyszintén a város egyetlen oszlopcsarnokos háza (Kamene slupi) jól vehető ki.

A belváros délnyugati részén álló templom pedig nem egyéb mint a XV-dik század elején épült Augustinus, jelenleg pedig ferenczrendi zárda-templom. A város egy vizárokkal és hármaskörfalal van megerősítve; az egyes bástya-, úgyszintén kapu-tornyok itt még meglehetősen állapotban ábrázolvák.

A déli oldalon látjuk az úgynevezett *felső kaput* (Oberthor, Porta superior) félköríves Barbakánjával s még egy külső kaptuoronnyal.

A város nyugati oldalán az úgynevezett *olasz kapu* (Wallenthor, Porta vallarum, vagy porta latina) látszik, melynek kaputornyán az óra címleplája, s a felett a toronyör nyitott ablakú folyosója van alkalmazva. — A város északi oldalán lévő sánczárkon keresztül, a külön fallal és bástya-tornyokkal megerősített malompatak folyik, melynek vize a sánczárkok megtöltésére is használtatott. — Legjobban látható azonban a város harmadik, úgynevezett *alsó kapuja* (Niederthor, porta inferior), melynek négy szögletű és felső részén lőréses rovátkokkal ellátott kaputornya előtt a köríves alaprajzzal bíró Barbakan, felvonó-hiddal van ábrázolva. — Valóban nagy köszönettel és elismeréssel tartozunk ezen kép készítőjének: Gáspár Gáspár mérnöknek, ki oly pontossággal és természeti hűséggel rajzolta le városunkat, ezzel nem csak műtörténetünknek tett jó szolgálatot, hanem magának is méltó emléket emelt.

Városunk I. Táblán lévő rajzát az eredeti után készítettem, de szükségesnek láttam, a már 1768-dik évben néhány hiányzó bástya-tornyot a még meglevő alapfalazatok alapján mintegy rekonstruálni s kiegészíteni.

Az eredeti képen a következő feliratok fordulnak elő:

Facies geometrica limitum ac terminorum terreni liberae regiaeque Civitatis Bartphensis, qui adjunctis certis positionibus urbis viarum, agrorum, sylvarum, fluviorum, pratorum, montium etc. coram peril. ac gen. Dominis deputatis Jacobo Lipter senatore, Ioanne Georgio Grünwaldt, sena. Michaelae Guth notario, Ladislao Schullery cive exactissimis instrumentis sunt accepti et juxta geometriam appositi M. Sept. Anno MDCCLXVIII per M. Casparum Gáspár. S. i.

Ezután következnek az akkori bíró és városi tanácsnokok nevei:

Sub iudicatu perill. ac gen. d. d.
Andreae Miskolczy; senatoribus peril. ac gen. d. Jacobo Lipter, Jacobo Vajnarovich, Martino Wagner, Adamo Mokossiny, Georgio Horváth, Andrea Czizer, Jacobo Obrist, Antonio Sztanko, Samuele Vagner, Joanne Georgio Grünwaldt; sub notariatu peril. ac gen. D. Michaeli Guth, Camerario: g. D. Ladislao Vajnarovich, sub Tribunatu g. D. Joannis László.

*Explicatio rerum:*¹

Numero 1. Primaria sacra Aedes venusta et spirans antiquitatem, — 2. Parochiana Domus. — 3. Curia in cujus ascensu videlicet quadrata turri, aut potius observatorio a, diversa coetum (?) aliorumque Insignia visuntur, ac variae inscriptiones sequitur, quarum una est: felix civitas quae tempore pacis cogitat de Bello. — 4. RR. PP. franciscani. — 5. Salis domus. — 6. 7. 8. Domus Civitatis, — 9. Scholae. 10. Levigatorium. — 11. vigiliarum domus. — 12. Xenodobium militum. — 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19, fontes atque cisternae in Civitate. — 20. princeps fons aquae ductus. — 21. Porta Sarpatakam versus. — 22. Porta Sabavam. — 23. Porta ad Breznyik. — 24. Parva porta, — 25. Carceres.

¹ Az itt előforduló számokkal az I. tábla 1. idomának számai összeegyeztetnek.

A mostani belváros jelenleg nem igen sokat változott, csak a házak sátor-alakú fedelei (Zeltdächer), úgyszintén a kiálló vízi facsatornák az utolsó nagy tűzvész (1878. évi húsvét hétfőjén) alkalmával elégvén, jelenleg két ereszü fedelekké és vasbádógos vízvezető csövekkel váltattak fel; mely újítás által a város külseje divatosabb alakot nyert ugyan, de egyszersmind elveszíté régi jellegét is.

2. A KÖZÉPKORI ERŐDÍTÉSI RENDSZER ÁLTALÁNOS RÖVID ÖSMERTETÉSE.

Általában véve erődnek vagy erődítménynek oly — bizonyos eszközök által megerősített — menedékhelyet — várost, várat vagy tábor — nevezünk, mely egy nyíltan előre nyomuló vagy titokban közeledő ellenség beütése s megtámadása ellen kellően védve van. — Minden erődítménynek főkélléke tehát, hogy vastag, erősen épült, s megfelelő magassággal bíró falak által az ellenség ostromló szereinek ellentálljon. — Ebből következik, hogy a falazatok, bástyatornyok æsthetikai s művészeti díszítése s alakítása — az erődítmények rendeltetésénél fogva — csak másodrendű fontossággal bírhat. — Az idők folyamában azonban, a védelmet elősegítő részletek is oly alakítást nyertek, melyek minden constructiv egyszerűségük mellett is az erődítménynek bizonyos szépséget és körvonalainak élénkséget kölcsönöznek.

A profán vagy polgári és az egyházi építészet jellegre nézve annyiban különbözik egymástól, hogy míg az egyházi építészet műrészleteinél bizonyos eszményi műirány félreismerhetlen; addig a profán építményeket inkább a célszerűség, a lakhatóság, a mindennapi élet viszonyaihoz való alkalmazkodás, s az egyszerűség jellemzi.

A világ-hódító rómaiaknál nemcsak nagyszerű, mondhatni pazarfényű műépítészetet találunk, hanem a római erődítmények is azon hatalmas, daczos, az egész világot uralni akaró jelleggel bírnak, mely a rómaiakat annyira jellemzé. A római erődítési módszer minden tekintetben olyannyira ki volt képezve, hogy az a középkori erődítményeknek mintául szolgált. — A középkori védművek és erődítmények tehát, általában véve, a római rendszer szerint épültek, a miért is a középkori erődítményeknél majdnem kivétel nélkül mindazon szerkezeteket találjuk, melyek a római védműveknél is alkalmaztattak. — Későbbben, nevezetesen — a XIV-dik században feltalált puskapor romboló hatásának felismerése s annak hadi célokra felhasználása által a római erődítmények építésének rendszere nagy átalakuláson ment keresztül.

Az I. és II-dik század erődítményeit jellemzik a rómaiak által megerősített harci telepek és táborok, a III-dik századét pedig a római váracsok — Castellumok — melyek legfeljebb egy legió befogadására szolgáltak. — Ezen csekély kiterjedésű római Castellumok alaprajza rendesen egy épszögű egyenközeny (Parallelogram), melynek sarkain négyszögletű vagy köralakú alaprajzzal bíró tornyok, bástyák a Castellum oldalfalainak kellő megvédésére alkalmaztattak.

A római Castellum közepén lévő, s többnyire a várparancsnok lakhelyéül szolgáló *praetoriumból* lett későbbben a Palatium, a váraknál pedig a Donjon — öregtorony. — A fedett folyosókat (Mordgang) Theodosius császár alkalmazta először, a falazat rovátkái (Zinnen, Merlon) azonban már régiek, mert azokkal, valamint a lörésekkel is az assyr és chinai erődítményeken is találkozunk.

A németországi úgynevezett határvárak, a IV-dik és V-dik századból erednek és a római határvonal — limes — megvédésére szolgáltak.

Általában véve a római eredetű erődítményeket, különösen a falazat egyes faragott köveinek kiváló és pontos kőkötése, valamint a finom szemcséjű vakolat jellemzi, — továbbá a faragott kövek álló- és fekhézagai alig vehetők észre, olyannyira össze vannak illesztve a falazat egyes kőköczeit.

A római erődítmények falazatának ezen pontos szerkezete későbbben, nevezetesen a VI-dik századtól a X-ig már nem található, úgy látszik lassanként feledésbe ment a római technika.

A X-dik században — a román styl korszakában — Némethonban favarak jöttek alkalmazásba, melyek egy vagy több toronynyal voltak ellátva.

A XI-dik században Francia- és Angolhonban a normán Donjonok vagy öregtoronyok keletkeztek, melyek kellően megerősítve, külön s önálló erődöt képeztek, s a vár bevétele alkalmával a várbelieknek s a vár urának utolsó biztos menedékül szolgáltak.

A hazánkban még itt-ott található római erődítmények közt megemlítendők a Duna és Tisza közti római sánczok — vallumok — továbbá Castrumok közt az aquincumi, illosvai, ó-szőnyi (a régi bregetiumé), a váci stb. — s igen valószínű, hogy több, most fenálló városunk erődítményeikkel, az ily római eredetű Castrum helyén épült, nevezetesen Esztergom, Veszprém, Győr, Gyula-Fehérvár, Ó-Buda. — Ellenben a hazánkba bevándorlott németek és szászok építették: Buda, Pozsony, Nagy-Szombat, Körmöcz, Soprony, Kassa, Bártfa, Eperjes, Lőcse, Kézsmárk, s a többi szepesi, továbbá Erdélyben Kolozsvár, Besztercze, Brassó városainkat.

Középkori erődítményeink következő részletei római vagy byzanti eredetűek:

1. A *falköz* (Zwinger). — A várost körülfogó és védő *főfal* előtt rendszeren még egy, alacsonyabb s szintén rovátkos úgynevezett *előfal* (Vormauer) van építve. Ezen két — egymással párhuzamos fal által képezett és határolt falköz a várost gyűrű formában keríti be, innét elnevezése is: Cingulum, Lice, s az angol outer ballium.

Az erődítés ezen szerkezete már a rómaiaknál szokásban volt; a falközt Procopius: De ædificiis Justiniani (Lib. II. cap. 1.) című művében említi először, midőn a Nisib mellett Dara nevű város, Anastasius által 490-dik évben megkezdett és Justinián által 518-dik évben bevégzett erődítményeit leírja.

A Konstantinápoly városát — a szárazföld felőli oldalán körülfogó s még jelenleg is fenálló falköz, kétségkívül a legnagyobb szerű; ezen falköz mindkét végén a főfallal együtt erős négyszögletű toronyok által van védve.¹

Ily, bár kisebb méretű falközök (Zwingerok), középkori városaink erődítményeinél is rendszeren előfordulnak, nevezetesen Lőcsén és Bártfán.

2. Az *erkély* (Erker). Már Diocletian idejében a körfal síkjából kiálló oszlopok hordására gyámkövek használtattak, később e fal felületének czélszerűbb megvédésére a byzantiak s később a rómaiak is ezen kiálló gyámkövekre egy szekrény alakú erkélyt (arca) alkalmaztak, melynek nemcsak oldalán, de a gyámkövek közt a fenekén lévő nyílásokon keresztül az ostromlókra forró víz, felolvasztott szurok, stb. öntették.

Ime itt látjuk később a középkori erődítményeken, nevezetesen a kaputoronyok nyílásai és bejáratai felett gyakran előforduló *öntőlyukak* (Pechmasen, Moucharabi) eredetét.

Egyébaránt Spanyolhonban, a mórok által épített erődítmények főfala, a rovátkos párkányzat kiálló gyámkövei közt, az ily öntőlyukak egész sorozatával találkozunk.

3. Az *előerőd*, vagy *előudvar* (Vorhof, Barbakan, Propugnaculum, Rundella) hasonlóképen már a rómaiaknál is szokásban volt. — Az előerőd rendszeren köralakú fallal kerített és vagy közvetlenül a kaputorony előtt vagy attól bizonyos távolságban található, utóbbi esetben az előerőd a kaputoronnyal egy oldalfalakkal védett úttal volt összekötve. — A barbakan egy zuhanó ráccsal elzárható kapuzattal s felvonó-hiddal volt ellátva.

Ily megerősített előerődök, — Barbakan elnevezés alatt — Európa nyugati középkori erődítések rendszerében is találtak alkalmazást. — A Dr. Henszlman Imre által felásatott bácsi vár is ily előerődökkel volt megerősítve, továbbá Körmöcz, Eperjes, Kassa, Lőcse, de különösen Bártfa kaputornyai előtt, a bejárás hathatósabb megvédése tekintetéből, hasonlóképen találkozunk ily rendeltetésű barbakanokkal. — Krakkóban a sz. Flórián kapuzata előtt lévő köralakú előerőd még jelenleg is fenáll. — A latin «barba-

¹ Lásd dr. HENSZLMANN IMRE *Lőcsének régiségei* című művének 8-dik lapján lévő 1. idomát.

chanum» vagy «barbicanum» szó, egy keskeny, befelé erősen tágitott lőrést, vagy a várfalon keresztül vezető vizesatornát jelent, s így történhetett, hogy az ily lőrésekkel ellátott kaputornyokat barbakánnak nevezték el.

A régi erődítmények tanulmányozásánál s megvizsgálásánál tekintetbe veendő nemcsak az akkor dívó hadviselés, s az erődítés módszere, hanem különösen a falazatok építési anyagának idomítása s elhelyezése is; mivel gyakran az erődítmények falazatainak kőkötése, valamint a műrészletek kivitele és stylje alapján határozható meg az erődítmény keletkezésének s építésének ideje oly esetben is, midőn az erre vonatkozó írott adatok hiányoznak.

Míg az «Archæologia monumentalis» — az egyházi műemlékek ismertetését magában foglaló része, — nemcsak a külföldön, de már hazánkban is számos buzgó művelőre talált, úgy hogy egyházi műemlékeink keletkezési ideje, részint okmányok, tehát documentatio, részint pedig az építészeti styl fejlődésének megbízható meghatározása által, már meglehetősen pontossággal alapítható meg; addig a középkori erődítmények tanulmányozása legalább eddig még nem terjedt el oly mérvben; pedig az erődítmények ismerete nemcsak az emberiség közmívelődésére, de az építészettörténetre nézve is nem csekély fontossággal bír; így a polgári építészeten előforduló erkélyek, tornyok, rovátkos koronázó párkányzatok és több efféle műrészletek, melyek a polgári épületnek gyakran csak díszül szolgálnak, a régi erődítményekből erednek, s azoknak nélkülözhetlen szerkezeti alkatrészeit képezték.

Egyébaránt örömmel s megnyugvással constatálható, hogy — kivált újabb időben — a műrégészek figyelme már a középkori erődítményekre is kezd mindinkább kiterjedni. — Az angolok a *castelleted architecture* történetének összeállításával még nem készültek el ugyan, de Németországban már több e szakbavágó mű látott napvilágot. — E tekintetben a francziák leginkább haladtak előre, nevezetesen Viollet le Duc «Essai sur l'architecture militaire du moyen âge. Paris. 1854» című műve részletes alaposággal, s kitűnő rajzok kíséretében tárgyalja a középkori erődítmények történetét. — Végre, bár hazai műrégészeti irodalmunkban eddig még hiányzik ugyan ily szakmájú mű, mindazonáltal középkori erődítményeink tanulmányozása, felkutatása, s megismertetése által, ezen eddig elhanyagolt szakma iránt is kezd a közfigyelem fordulni. — Így a többi közt Dr. Henszlman Imre, a bácsi, visegrádi, s legutóbbi időben a löcsei erődítményekről irt becses munkája, valamint Dr. Römer Flóris és Dr. Hampel József különösen a hazánkban előforduló római Castrumok s egyéb erődítmények nagybecsű ismertetése által a kezdet ezen irányban is már megtörtént.

A középkori erődítmények ösmertetésére nézve még a következőket jegyzem meg: ha a középkorban valamely város az ellenséges beütések s megtámadások ellen — tehát védelmi szempontból körfalakkal, bástya-tornyokkal s mély árkokkal megerősített, gyakran, kivált a gazdagabb városok — nem elégedtek meg az erődítmények egyszerűségével, hanem iparkodtak a védművek építményeit művésziessébb kiviteli külsővel, szóval bizonyos architekturai díszszel is alakítani, és pedig azáltal, hogy kivált a bástyák, a falak rovátkos koronázó párkányzatai, valamint különösen a kaputornyok díszesebb tagozatu parkányzatok, toronysisakokat s egyéb műrészleteket nyertek. A város alapítóinak s a védművek építőinek törekvése tehát oda irányult, hogy városuk nemcsak daczos és imponáló, de díszes külsővel is bírjon.

Így találunk például külföldön, nevezetesen Német- és Francziahonban több ily középkori várost, melyeknek erődítményei, tornyai nemcsak az akkori védrendszer szabályainak minden tekintetben megfelelnek, hanem díszes, mondhatni, monumentális külsővel is bírnak; erre például felhozom Nürnberg, Regensburg, Augsburg, Strassburg, Dijon, továbbá a Rajna melletti városokat, melyek erődítményei bizonyos díszszel alakítvák.

Igaz, hogy hazánkban ily díszes erődítményekkel bíró városok nem léteznek, mindazonáltal hazánk középkori városai sem maradtak hátra e tekintetben; így a fennmaradt egykorú rajzokból tudjuk, hogy például Mátyás királyunk budai várpalotája, ugy nemkülönben a többi szabad királyi városaink is, mint Kassa, Győr, Pozsony, Lőcse, Bártfa stb. díszes és festői kinézésű védműveik által tüntek ki. Nevezetesen

Kassa város — Van de Ry belga művész által rajzolt, s Hufnaglius által kiadott XVII. századbeli rajzán elég díszes s helyenként színes architektruával alakított tornyokat és bástyákat veszünk észre. A mi pedig Bártfa városunk erődítményeinek egykori kinézését illeti, az eredetileg szintén díszes lehetett, a mint azt az 1768-iki térképen lévő s I. táblánkon közölt rajzból is kivehető.

Ezen rajzunk Bártfa város XVIII-dik századbeli képét ábrázolja; de hogyan nézett ki városunk a XV-ik században, az egykorú rajzok hiányában már meg nem állapítható, bár némi valószínűséggel feltehető, hogy bástyatornyai az ekkor dívó gót styl izlésében voltak alakítva.

Általában véve, középkori városaink erődítményei inkább a szükség parancsolta egyszerűséggel épültek, azért azok külsején csinosabb és művésziesebb kivitelű építészeti díszrészleteket csak kivételesen találunk. Városaink erődítményeinek lőrésai, ablakai, erkélyei, rovátkos párkányzatai egyszerűek, s korán sem oly díszesek, mint például a hasonkori külföldi erődítmények.

Középkori erődítményeink ezen kevésbé díszes alakításának oka azon körülményben keresendő, hogy egy város megerősítésénél a polgárok mindenekelőtt városukat az ellenséges megtámadások ellen iparkodtak *mielőbb* biztosítani, s ezen céljukat azáltal érték el, hogy legelőször a várost egy szakadatlan gyűrű formában körülövedző főfalak építését, a mennyire a körülmények megengedtek — sietették, s bevégezvén a főfalak építését, ez által városuk némileg már biztosítva volt. Állításom bizonyosságául felhozom, hogy városi erődítményeink beható vizsgálatánál gyakran vettem észre, hogy a bástya-torony fala a főfallal (Courtine) nincs szerkezetiileg összekötve, az összekötés köcsorbázatok által csak későbbben történhetett.

A munka ezen sietősége következtében a díszrészletek alkalmazására természetesen nem maradt idő, sőt mint a bártfai főfal némely részén tapasztaltam, a kőfal építése oly sietséggel ment végbe, hogy a fal csak két oldala épült kövekből, s az így támadt belső ür vakolattal elegyített kő- és téglatörmelékekkel töltetett be s így természetes, hogy a főfal építése ily szerkezet mellett igen sebesen haladt.

Középkori erődítményeink egyszerű és dísznélküli kivitelének második oka pedig abban a körülményben keresendő, hogy a XIV. század elején — midőn például Bártfa városunk is a bevándorlott németek által benépesített erődítményekkel láttatott el, az erődítés építészete (Fortificationsbau) még Németországban is csak kezdetleges állapotban lehetett, az onnét bevándorolt német vendégeink tehát kifejlett díszépítészeti motívumok s művészeti ösmeretét Bártfára vagy hazánk más vidékére még nem is hozhatták, s így architektonikus szépségű erődítményeket még nem építhetették.

Az erődítmények építészete, építészeti modora s stylje ép úgy mint az egyházi és profán építészet az idő folyamában, a fejlődés bizonyos fokozatain ment keresztül; — kezdetben, — a mint említém — az erődítmények igen kezdetleges és egyszerű alakúak voltak, és csupán az erődítés főcéljának feleltek meg. A mint azután később, nevezetesen a XIV. és XV. században, különösen az egyházi építészet mindinkább szebb és díszesebb formában decorative is fejlődött, — midőn a polgárság gazdagságával és hatalmával, annak pompa és fény utáni törekvése is nagyobbodott — az egyházi építészet ezen kifejlődése természetesen az erődítményekre is lassanként kiterjedt, s az építészet ezen virágzó korszakából származnak például a külföldi, díszes erődítmények is, melyek az építész leleményességét s geniálitását épen úgy mint annak nemes izlését nagy mértékben bizonyítják.

Ily díszes kivitelű középkori erődítmények, nevezetesen kaputornyok hazánkban is találhatók ott, hol a régi kor műizlésének s kifejlett építészetének ezen tiszteletre méltó emlékeit az ujkor újítási dühe, még le nem romboltatá, nevezetesen Vajda-Hunyadon, Pozsonyban, Körmöczön s még több helyen, továbbá a kassai, eperjesi s bártfai erődítmények is díszesek voltak, bár az utóbbi városok bástya-tornyai már csak részben állanak fen.

A XVI. és XVII. század renaissance-styljének gazdag ornamentatiója a városok erődítményeire is átment, azonban itt sem annyira építészeti, plasztikai tekintetben, hanem inkább csak a felfelület díszítésében nyilvánult. Ezen korszakban ugyanis a renaissance műirány decoratív törekvése nem csak az építé-

szet, hanem a kézműipar készítményeire is kiterjedt. Így nevezetesen a mellvérték, pánczélok, fegyverek, damascirozása és niellirozott díszítményeinek modora, és jellege átment az építmények falainak sgrafittóiba.

Úgy látszik, hogy akkoriban — a renaissance-izlés fejlődésének fénykorában, — a tárgyak vagy építmények sima és dísznélküli felületét, a mennyire a körülmények engedték, mindig iparkodtak megfelelő ornamentáció által stylszerűen feldíszíteni, — s általában véve a XVI. és XVII-dik századbeli építmények díszítésében nagymérvű műtevékenység észlelhető; így például a szepes- s sárosszegyei templomok tornyai, valamint Eperjes renaissance-stylú polgári házain, a sgrafitto díszítmények egész sorozatát találjuk, mely hatásteljes, és stylszerű díszítés ezen modora által az építmény falazata a damascirozáshoz hasonló kinézést nyer.

Hogy ezen ép oly monumentális mint stylszerű díszítési modor az egyházi és polgári építményekről az erődítményekre is kiterjedt, az nagyon természetes, így nevezetesen a késmárki Tökölyi-féle vár több bástyáján, a díszítendő tárgy nagyságához képest, természetesen nagy mérvben rajzolt sgrafittokat találunk. Ezen díszítési modor kiterjedt az ajtók ablakok és lőrések nyílásaira is.

Ily díszítésűek Bártfa város bástya-tornyai is, melyekről később lesz szó.

Az erődítmények alaki fejlődésére nézve az építési anyag majdnem döntő befolyást gyakorol; így a kőanyagban gazdag vidék erődítményei — már az építési anyag természeténél fogva is — más alakítást nyertek, mint például a téglából épültek.

Hazánk felvidékének Kárpátok koszorúzza hegyes vidéke jó építési kőanyagban bővelkedik, a kárpáti homokkő nemcsak keménysége, de finom szemcséjű szerkezete folytán is az idomításra igen alkalmas.

Bártfa, Eperjes, Kassa, Lőcse, Körmöcz stb. felföldi városaink középkori erődítményei, bástya-tornyai is homokkőből épültek, a téglát csak helyenként fordul elő, és inkább a tornyok és falak befedésére, továbbá párkányzatok kirakására használtatik.

3. A VÁROS KÖRFALAI ÉS BÁSTYATORNYAI.

Bártfa városunk középkori erődítményeinek alaprajza az I. táblán 2. idom alatt szemlélhető, azonban a legújabb katastrális térképen, — melyről ezen alaprajzot is lemásoltam — csak a jelenleg fenálló erődítmények vannak ábrázolva, ezen hiányt pótolandó, az erődítmények már romban heverő falazatait a helyszínén felmérve, azokat a mellékelt rajzomban kiegészítettem. Mindamellett erődítményeink nagyobb része még fenállván, azok szerkezetéről, kinézéséről, valamint az itt követett erődítési rendszerről még elég hű képet alkothatunk magunknak.

Városunkat mindenekelőtt egy főfal keríté be, melynek vastagsága 2 méter, magassága pedig a helyi viszonyoknál fogva 8—10 méterig változik. A főfal felső részének a város felőli oldalán egy 1.5 méter szélességű körjárda van alkalmazva. Szokás szerint ezen körjárda rendesen oly keskenyre hagyatott, hogy azon csak két ember térhetett ki egymásnak, mindamellett abban az esetben, ha a fal csak csekély vastagsággal birt, akkor a járda szélességét egy fajárdával szélesbbitették. S valóban a bártfai főfal némely részén észrevehetők még azon lyukak, melyekben a fajárdát hordó s alátámasztó feszítő gerendák voltak beillesztve. Hogy főfalunk csakugyan ily fajárdával volt ellátva, következő feljegyzés is bizonyítani látszik:

**Anno 1433 Item Jorgen Czymberrmann das hat Dielen gelegt
off dy mawer hin und her florenos 1
Item Czymberr und holz zu dem bawen umb dy Stadt.**

Az utóbbi adat vonatkozhatik ugyan az erődítmények építéséhez szükségelt faállványokra is, előbbi adatunk azonban már határozottan említi a körjárda bedeszkázását.

A körjárdát egy 2·2 meter magasságú s lőrésekkel ellátott mellvédfal védi, melynek felső párkányzata csatornás cseréppel volt fedve.

A főfal azon részén, hol a fal folytonosságát a bástyatornyok törik át, a körjárda, a bástya falának a város felőli oldalán, a falból kiálló kötámokon elhelyezett, többnyire fedett folyósó által nyerte szakadatlan folytatását.

Ily rendeltetésű, rendesen három egymás felett fekvő kötámok, még több helyen nyúlnak ki, a bástyák falából. A körjárda ezen szerkezeténél fogva, az ellenséges támadás okozta védelem alkalmával, a főfal járdáján álló polgár közlekedhetett a bástya-tornyok emeletein lévő társaival, sőt ezáltal a lőszer is könnyebben oszthatott ki a várost védelmező polgárság között. Egyébaránt a körjárda azonfelől még lépcsőzettel is volt ellátva, melyeken a városból a főfal körjárdájára könnyen lehetett feljutni.

A főfaltól mintegy 6 méternyi távolságra egy alacsonyabb, de szintén lőrésekkel ellátott úgynevezett *előfal* (Vormauer) állott, s ezen két fal közti rész nem egyéb mint azon *falköz* (Zwinger), mely az egész várost gyűrű-formában keríti be. Az előfal lőréses mellvéde a tűzvonal (Feuerlinie) megerősítésére s nagyobbítására szolgált az által, hogy a várost védelmező polgárság innét is szórhatta halált hozó lövegeit a városhoz közeledő ellenségre.

A majdnem 8 méter magasságú előfal, többnyire lejtős falsíkjával a várost minden oldalról körül-fogó 24 méter széles és 10 méter mély sánczárók (Stadtgraben) egyik belső oldalát (Escarpe) képezi, míg az árok külső oldalát (Contre-Escarpe) az úgynevezett *külső fal* (Aeussere Mauer) fogja be.

Ha a bástyafai erődítmények keresztmetszetét összehasonlítjuk a löcsei erődítmények keresztmetszetével (lásd Dr. Henszlmann Imre, «Löcsének régiségei» című munkájának 24-ik lapját) azok közt feltűnő hasonlatosságot találunk, mely hasonlatosság — a mint későbbben kimutatom, nemcsak a bástyák alapidomaira, hanem különösen az előerődítmények alakítására is kiterjedt.

Városunk — fekvésénél fogva — a keleti, déli és nyugati oldalról hármass fallal van kerítve, a legmeredekebb északi oldalon pedig, miután ott a város sánczárkán, egy védfallal szegélyezett és bástya-tornyokkal megerősített malompatak folyik keresztül, — négy fallal van megerősítve, — A malomárok két végpontján, a külső fal rácsozatokkal elzárt hídnilyásokkal birt, mely könnyen megközelíthető s az ellenség által elfoglalható pontok, 14. és 16-dik számmal jelölt erős bástyatornyak által voltak védve.

A város ezen körfalai természetből erősen építvék, némely helyen azonban jól kiégetett kemény téglasorok is észlelhetők. A mi pedig a vakolatot illeti, azzal úgy látszik, elődeink nem igen gazdálkodtak, mert annak nagy mértékbeni alkalmazása és használata erődítményeiknél is tapasztalható. A vakolat zsiros mészszel vegyített tiszta homokból áll, s oly kemény, hogy aczéllal ütve szikrát ad.

A falazatoknál általában véve különösen nagy kövek használtattak, a kőkötés nem rétegekben, hanem inkább a természetes alakja szerint a cyclopfalazat modorában történt, a hézagok nagy szorgalommal kisebb kövekkel vannak kitöltve.

Könnyen belátható, hogy ily kitűnő építési anyag felhasználása mellett, valamint pontos s lelkiismeretes szerkezeti kivitel által az akkori erődítmények a célnak megfelelő erősséggel, tartóssággal s ellentállási képességgel bírtak. Faragott kövek csak a falak sarkain, a bástyatornyok s ajtók ablaknyílásain, valamint párkányzatain alkalmaztattak. A falak felülete bevakolt, s faragott köveket utánzó világosabb színű vonásokkal van díszítve.

A megerősített középkori város erődítményeinek leglényegesebb építménye a *kaputorony* (Thor-thurm) volt, mely nem csak közvetítő a forgalmat és a közlekedést, hanem hadászati tekintetben is kiváló fontossággal bírt. A kaputornyok tehát rendesen oly szerkezettel bírtak, hogy a közeledő veszély alkalmával azok könnyen ki és bezárhatók voltak. A kapu-nyílásának megerősítésére és biztosítására kiváló gond fordított azáltal, hogy a kaputorony nemcsak megfelelő számú lőrésekkel, de a kapunyílás felett a falból kiugró erkélyekkel is volt ellátva, mely utóbbiak nyílásaiból forró víz, olvasztott szurok, kövek és egyéb gyilkoló szerek dobhattak le az ostromlókra. Továbbá magának a kapunyílásnak elzárására s eltorlaszolására külön-

féle szerkezetek szolgáltak. Így az úgynevezett *zuhanó rácsozatok* (Fallgitter, Fallrechen) rendesen a kapunyílás belső részén voltak a falba alkalmazva s csigákon menő lánczokkal megerősítve, olyképen, hogy a lánczok felhúzása vagy leeresztése által, a kaput elzáró zuhanó rácsozat minden perczen volt fel- vagy lebocsátható.

A kapunyílás teljes elzárása pedig három féle módon történt, vagy közvetlenül a *felvonó híd* (Zug- vagy Fallbrücke) segítségével, vagy a kapu szárnyajtóinak bezárása által, mely alkalommal a kapuk nehéz, többnyire vasbádoggal erősen bevont ajtó szárnyai a torony belső falába lévő üregbe betolható *zárgerenda* (Sperrbalken) segítségével eltorlaszoltattak; s végre egy *lebocsátható rekesz* által, mely esetben a kapunyílás külső részén lévő bemélyedésben elhelyezett s lánczokkal fel- vagy leereszthető vasrekesz a kapunyílás elé bocsáttatott le.

A kapu elzárásának ezen harmadik módszerét a körmöczi felső kapu tornyán még jól lehet ki-venni; ugyanis ott látható még a horonynyal ellátott s kőbe vésett esatorna vagy bemélyedés, és annak felső részén egy falnyílásban lévő vasciga, melyen a rekeszláncza volt megerősítve.

A kül- vagy az úgynevezett előerődök (Vorwerk, Barbakan) tornyainak kapunyílásai kivétel nélkül mindig egy *felvonó híd* (Zugbrücke) segítségével zárattak el. Ezen eljárás által nemcsak a kapu zárattott el, hanem egyszersmind a — rendesen vízzel telt — sánczárók áthidalása is megszakított.

Általában véve kétféle alaprajzú kaputornyokat különböztetünk meg; úgymint *négyszögleteseket*, melyeknél a kapu-nyílása a torony emeletein lévő lőrések és a falból kiszökő erkélyek által volt védve; másodsor oly kaputornyokat, melyeknél a bejárat rendesen *két kerek-bástya közt foglalt helyet*. Ezen két körbástya vagy a kaputorony sarkait képezé, vagy pedig közbefogva a kaput egymástól elkülönítve állott.

A kaputornyok első neméhez tartoznak általánosan véve a némethoniak és magyarországiak; így nálunk például a még fenálló bártfai, körmöczi, besztercebányai kaputornyok; ellenben a második rendszer szerint alakítvák a francziahoni kaputornyok. Ily kettős kerekbástya által védet kapuk a bury-i ecouen-i, chantilly-i, chenonceau-i, gaillon-i s még számos francziahoni erődítményeknél fordulnak elő.¹ A kaputornyok alakításának ezen két rendszere gyakran egyesítve is fordul elő; ez esetben, — a mint említém — a kaputorony sarkait a két kerekbástya képezi, ily alakítással bírnak például a baseli úgynevezett (Spahlenthor)², továbbá a hainburgi és a kölni St.-Márton kaputornyai.

Középkori városaink kaputornyai tehát általában véve a német rendszer szerint épültek, a mi nem is feltűnő, miután tudjuk, hogy különösen felső vidéki városainkat a királyaink által behívott német gyarmatosok alapították s építették.

A kaputornyok ezen német erődítési rendszere azonban nemcsak hazánk, de Lengyelhon, sőt Olaszország erődítményeire is kiterjed, bár ezen rendszer csak Olaszhon felső vidékein, nevezetesen Lombardiában észlelhető, míg a déli olaszthoni kaputornyok a római védrendszer szerint épültek.³

A mi tehát a kapuk megerősítési módszerét illeti, tagadhatlan, hogy a franczia rendszer két bástya-torony által flankirozott kapui jobban voltak megvédve, mint a német rendszer kapunyílásai. Ez utóbbi megerősítési mód hiányait a németek az által pótolták, hogy egy kettős kaputornyot építették, mint pl. Körmöczbányán és a bártfai felső kapunál — vagy pedig — a mi gyakrabban is fordul elő, a kaputornyok előtt még külön *előerődöket*, barbakánokat emeltek, mint például Löcsén, Bártfán és Eperjesen.

¹ Lásd LÜBKE: *Geschichte der französischen Renaissance*.

² Lásd LÜBKE: *Geschichte der Architektur*.

³ Lásd SCHULTZ FERENCZ: *Studien über die Befestigungsbauten des Mittelalters* című érdekes közleményét a bécsi *Mittheilungen* XIV-dik évfolyamában. Auf Deutschlands Boden schuf die Befestigungsbaukunst des Mittelalters gar herrliche Kunstwerke, welche gleich den Bauten kirchlicher und profaner Bestimmung dieses Landes in ihren Formen den Stempel deutschen Geistes unverkennbar an sich tragen, und diesen weit über des heiligen römischen Reiches Grenzen hinaus verbreiteten, wie nach Polen und Ungarn, ja selbst in Italien finden wir fortificatorische Bauten, die unzweifelhaft von deutschen Meistern herrühren.

Előrebocsátván a kaputornyok alakításánál követett rendszerek általános ösmertetését, vizsgáljuk meg most bártfai tornyaink szerkezetét közelebbről is.

a) *A felső kapu.* A város déli oldalán lévő úgynevezett felső kapu (Porta superior) tornyai (lásd I. tábla 2 idomának 1. számát) jelenleg már nem léteznek, de az alapfalazatok, valamint a két kaputornyot összekötő s falakkal segélyezett út, valamint az egy félkörben kiugró főfalak még fenállanak. A mint azt a város, — az I. táblán ábrázolt, 1768-dik évi — képén még jól lehet kivenni, kaputornyunk négy-szögletű alaprajzzal birt, két emelete lőrésekkel ellátott, s kapunyílása még csúcsíves. Ezen felső kapunál nem lévén *előerődítmény*, ennek helyét egy hídtorony pótolja, melynek külső kapunyílása egy felvonó híd-dal volt elzárható.

A kaputornyok felé vezető út rendesen nem esett össze a torony kapuzatának tengelyével, hanem majdnem egy derékszögű kanyarulatot képez.

A város kapuzatai felé vezető út ezen kanyarodása hadászati szempontból történt, miután a város kapuit ostromló ellenség ez esetben a város körfalain és bástya-tornyait elhelyezett városbeliek lövegeinek jobban volt kitevé, s így a városba vezető utat jobban is lehetett megvédeni.

Az út ily kanyarodása még a löcsei s körmöczy kapuknál is előfordúl, sőt ezen rendszer észrevehető már a római erődítményeknél is. Így az Aosta és Semendria kapui felé vezető út, egy barbakanon keresztül menve szintén egy kanyarulatot képez.

A bártfai felső kapu előtornya egy fahíddal volt a városi sánczárók külső falával összekötve. Ezen híd utolsó, azaz a kaputorony melletti jármát vagy osztályát a lebocsátott, felvonó híd képezé, mely utóbbi, ha felhuzatott, a torony- és az állóhíd közt egy nyílás származván, a közlekedést teljesen elzárta. Az egykori fahíd helyén 1770-ik évben Sztankó városi bíró idejében egy ívezetes kőhíd közvetíté a közlekedést; jelenleg azonban ezen híd használaton kívül van, miután 1846-ik évben a sánczárkon keresztül egy egyenesen vezető út, az árok feltöltése által készült. (Ezen most használatban lévő út az I. táblán pontozott vonalak által van jelölve.)

Felső kapunk elrendezésének, úgy mint főfalainak és tornyainak még jelenleg is meglevő alapfalazatait felkutatva s felmérve, azokat összehasonlítva az I. táblán lévő 1768-diki képpel, megbízható biztossággal alapítható meg felső kapunk erődítményeinek egykori kinézése is, mely, valóban monumentális lehetett.

Felső kapunk építésére s későbbi kijavítására nézve, a városi levéltárban a következő érdekes adatokat találtam:

Anno 1432. Item an tagwerk tzu der pastey dy do ist vor Thor	fl. 30	
Anno 1483. Registrum super edificatione porte superioris inceptum s. Gregorii.		
Item pro lapidibus sexta ante Judica		den, 62
Item die eodem pro destructionibus muri in porta superiori. (sic)	fl. 2	
Anno 1514. Item super reformatione murorum circa portam superiorem in fossato	fl. 1	den. 5
Anno 1516 pro reformatione ponticuli exterioris portae superioris	fl. 2	den. 6
Anno 1643 muratori Hans Herbst Turriculam ad portam superiorem Horologii exstruendi et dealbanti soluti sunt	fl. 35	
Item pro erectione novae turriculae in rationem Horologii ad portam superiorem muratoribus in Universum soluti sunt	fl. 51	

Felső kapunk tornyán az óra-mű elhelyezésére egy kisebb tornyocska épült 1643. évben.

A felső kapu tornyán az 1766-dik évben történt renovatio alkalmával az említett óratornyocska lebontatott, miután a város 1768-iki képén, annak nyoma már nem létezik. Ezen újításra vonatkozott a kapunyílás felett alkalmazva volt következő chronostikon is:

BE LLA ME CLA VSERE, PAX DATA APPERIT,

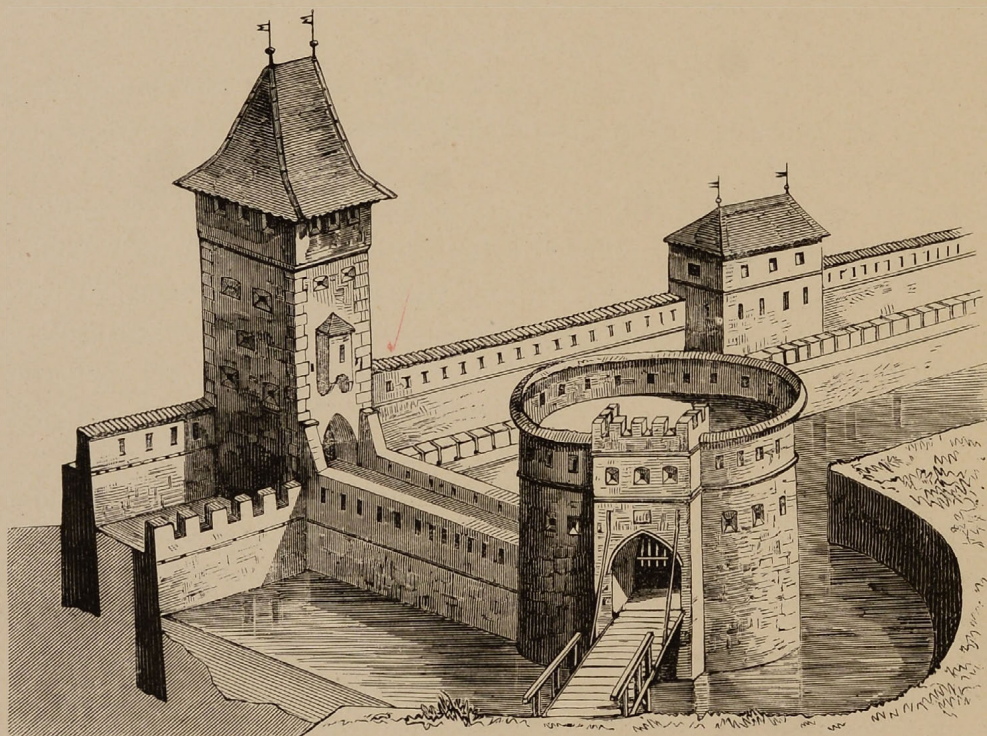
mely mondat számbetűi az 1766-dik évet jelölik.

1843-dik évben a felső kapu tornya egészen lebontatott.

b) *A közép- vagy olasz kapu.* A város erődítményeinek nyugati oldalán álló közép- vagy olasz kapu (lásd I. tábla 2. idomának 5. számát.) régi feljegyzésekben Porta vallarum, Porta latina, Wal-lenthor elnevezés alatt fordul elő, s hasonlóképen hatalmasan volt megerősítve. A még most is fenálló kaputorony négyzet-alakú alaprajzzal s löréses nyílásokkal áttört három emelettel bír. A torony külső nyugati kapunyílása csúcsíves, míg a város felüli kapu körív (Segmentbogen) alakú. A kapuk belső részén még észrevehetők azon vastag és erős vas-horgok, melyeken a kapuk szárnyajtói fel voltak függesztve.

Ezen kapu-tornyunk első emeletén — közvetlen a külső kapu nyílása felett egy — valószínűleg öntölyukakkal ellátott, s a falból kiugró erkély volt a kapu megvédésére alkalmazva. (Lásd a mellékelt 1. idomot.)

A torony későbbi újítása alkalmával ezen erkély eltávolított, belső nyílása vagy ürege azonban még a torony belsejében látható. — Ezen kapu tornyunk déli és északi oldalfalához a falköz símul, a nyugati oldalán lévő külső kapunyílás pedig az oldalfalakkal szegélyezett s a városi sánczárkon keresztül vezető

1. idom.

út felé nyílik, mely a kapu-tornyot a köralakú előerőddel (Barbakánnal) köti össze. — A barbacán körfalai lörésekkel vannak ellátva, melyek az előerőd északi oldalán lévő felvonó híddal ellátott kapunyílás megvédésére szolgáltak. — A híd és a falakkal szegélyezett út iránya itt is majdnem egy derékszöveget képez, mely elrendezés által — a mint említém — a kapukhoz vezető út, a körfalak s bástyák lövegei által jobban volt fedve.

A sánczárokkal körülvett barbacán körfalai még jelenleg is fenállanak, a kapunyí-

lás azonban már be van falazva, s a fahídnak is már semmi nyoma. — A sánczárkon északi oldalán, a városba vezető út helyén jelenleg a «középkapuhoz» (sztrédnya brana) címzett vendéglő áll, melynek északi falában azon városi címér van befalazva, mely eredetileg a barbacán kapuja felett díszlett. — A renaissance stíli címérpaizs kőből vésett, mezeje egyszer hasított, jobboldalon a város négy folyam, kettős bárdú, koronás és liliomos címérképe látható, míg a baloldali mezőben Glatz Jakab akkor bíró ösmert monogramma vehető ki. — A címérpaizs alatt pedig a címér készítésének éve olvasható.

ANNO DOMINI 1 · 6 · 4 · 7.

Jelenleg a barbacán nyugati falán és a sánczárkon az 1822-ik évben Obrist bírósága idejében készült egyenes út vezet a belvárosba.

A középkapu erődítményeinek egykori kinézését mellékelt 1. számú rajzunk tünteti elénk, melyet a meglevő adatok, s még fenálló tornyok rajzának alapján rekonstruáltam.

Középkapunk erődítményei azonban nem csak hadászati tekintetben teljesen feleltek meg az akkori erődítés szabályainak, hanem, mint mindjárt kimutatom, művészileg is díszes festményekkel voltak feldisztve.

A középkapura nézve a következő adatokat találtam :

<i>Anno 1509. Item pro sera una ad portam vallarum</i>	den. 5
<i>Anno 1514. Item pro oleo ad Colorem rubrum pro decoloratione turris supra Valenthor</i>	den. 56
<i>Anno 1521. Item reformavimus hoc Anno unam ruinam muri penes portam Latinam super eadem reformatione exposuimus dumtaxat super muratores et eorundem operarios quem ad modum in rapulario clarius septimanatim continetur</i>	fl. 18 den. 6
<i>Anno 1523. Item Johanni pictori pro tabula pieta ante portam latinam</i>	fl. 2
<i>Item Magistro Theophilo pro berggrün</i>	fl. 3
<i>Anno 1615, 14 Stufnägel zum Zaum ins Wallenthor</i>	den. 14
<i>Anno 1626. Ins Wallenthor zur Zugbrücken Stangen das Eisen geschweisst</i> ..	den. 6
<i>Anno 1640 pro pictura in propugnaculo spheristerio</i>	fl. 2
<i>Item circa propugnaculum in spheristerio in universum dati</i>	fl. 9 den. 6

Az 1725-dik évben a templom ledőlt tornyán lévő óramű a középkapu tornyára tétetett át, mely alkalommal ezen bástya óratoronynyá változtatván át, ezen rendeltetésének egészen az 1878-dik évi április hó 22-kén dühöngő s az egész belvárost elpusztító tűzvészig felelt meg. — Ezen utolsó nagy tűzvész óta ezen torony ideiglenes tetőzettel van befedve.

c) *Az alsó kapu.* Az úgynevezett *alsó kapu* (porta inferior, Niederthor) I. táblánk 2-ik idomában 10-ik számmal van jelölve, s városunk erődítményeinek észak-keleti sarkát képezi. — A jelenleg már nem létező négyszegletű kaputorony — a mint azt az említett, 1768-ik évből származó képen még jól kivehetni, két emeletes volt, felső párkányzatát rovátkok sorozata koszorúzta be, a kapu előtt látható a körfalas előerődítmény, melynek lőréses falai még most is fenállanak.

A sánczárokkal körülvett barbacan északi oldalán lévő külső kapunyílás felvonó híddal volt ellátva.

Az alsó kapura vonatkozó, eddig talált adatok következők :

<i>Anno 1517. Item Magistro Thomae de labore portae inferioris medii cum pinnaculo</i>	fl. 16
<i>Anno 1517. Magistro Thomae lapicidae cum suis operariis circa reformationem fundamenti portae inferioris</i>	fl. 1 den. 18
<i>Anno 1556 Reparatio muri a pomerio delapsi juxta portam inferiorem sexta feria magna Antonio lapicidae et eius operariis solvimus</i>	fl. 20
<i>Anno 1611. Beim Niederthor zur Zugbrücken ein Blech zur Stange gemacht, dafür gezahlt</i>	fl. 1

d) *A kis kapu.* A város erődítményeinek majdnem egyenes irányú északi oldalának közepén, a parochialis templom s a parochia épületének tözomszédságában látjuk a város alaprajzán 8-dik szám alatt az úgynevezett *kis kapu tornyának* (parva porta. Thürl) négyzet alakú alaprajzát, maga a kaputorony már nem létezik többé, a bejárás előtti *előerődítmény* körfalai azonban még most is fenállanak.

Ezen kis kapu közvetíté a város főtere és az alsó külváros közti közlekedést. — A kaputorony előtt az oldalfalakkal szegélyezett út alatt, a malompatak folyik, melynek csatornája a lejobb fekvő sánczároktól egy fal által van elválasztva.

A felső sáncz-árokban eredetileg nem volt víz, ezen malompatak melletti száraz sánczárookban lehettek azon halas tavak, melyekről a régi feljegyzések megemlékeznek, így :

<i>Anno 1432. Item den Fischern dy do haben gefischt ym stattgraben an tagwerck</i>	fl. 1
<i>Anno 1611. Ein Fischfass gebunden auf die Stadt</i>	den. 6
<i>Anno 1669. Ratio piscinarum purgatarum, Inspectoribus Nicolao Ritzmann et Do Andrea Jungbrich</i>	

e) *A város bástya tornyai.* Bártfa város főfala eredetileg tizenkilencz bástyatoronnyal volt megerősítve, a mint azt az I. táblán lévő rajzon még jól lehet kivenni. — Ezen erődítményekből azonban jelenleg még csak tíz bástya-torony áll, bár azok is részint az idő vasfoga, részint az utolsó nagy tűzvész által már meglehetősen rongált állapotban vannak.

A tűzvonal megerősítésére, valamint a főfal hathatós megvédésére, bizonyos távolságban a főfalból kiálló bástyatornyok épültek. — A bástyák egymástól távolsága, az ókorban, a puska- por használata előtt csekély volt, a bástyák a római erődítményeknél rendszeren két nyíllövésnyire álltak egymástól, későbbben a bástya közti távolság mindinkább nagyobbodott; — így Bártfán mintegy 20—25 ölnyi távolságban állanak a bástyatornyok egymástól.

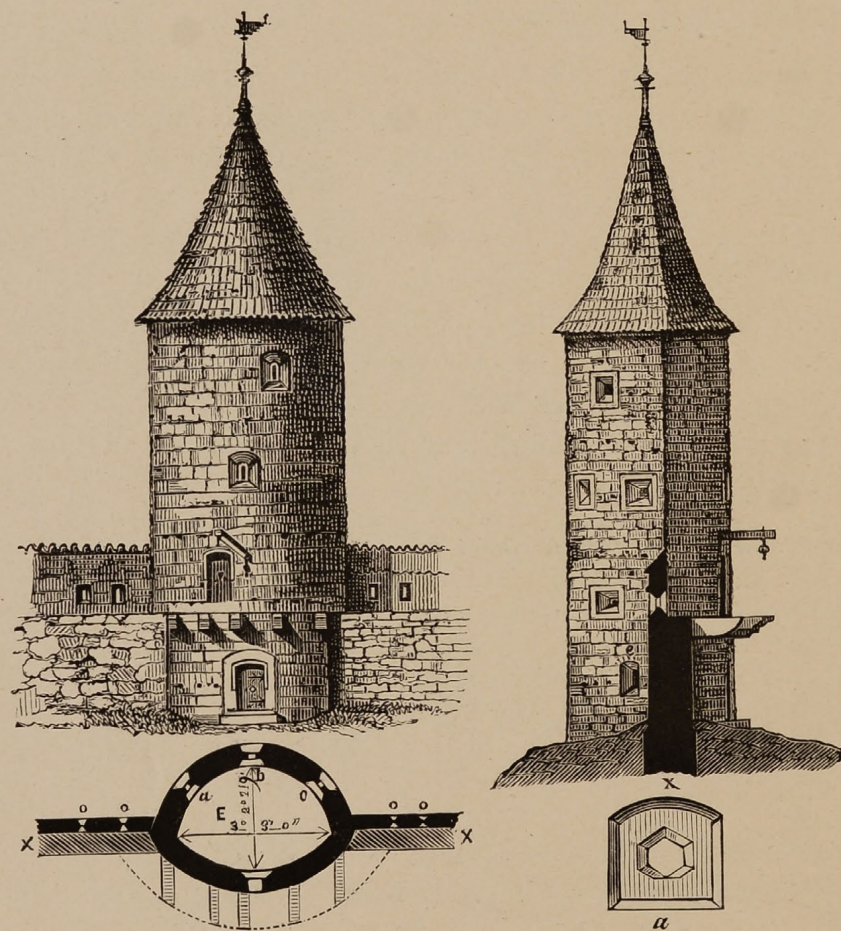
Bástyáink alaprajzának idoma kör, kerület, négyzet vagy leginkább D alakú, csak a 7-ik számú bástya alapja polygon. — A rendszeren három vagy négy emeletű bástyák lőrészekkel s ablaknyílásokkal

vannak ellátva, a bástya belsejébe csak a város felőli oldalon fekvő földszinti, vagy a körjárdával közlekedő első emeleti ajtón lehetett bejutni, — a bástyatornyok második vagy harmadik emeletén lévő ajtó-nyílásokon a lőszer helyezettett el a bástya emeleteibe. A lőszer felhuzására szolgáló, csigával ellátott és a falból kiálló gerenda több bástyán jelenleg is észrevehető még. A főfal valamint a bástyák csatornás cseréppel voltak fedve, a tornyok rendszeren kúp- vagy pyramis-alakú csúcsos sisakkal bírtak, melyek csúcsát vaslemezből készült, néha művészies kivitelű zászlócskák díszítették.

Bástya-tornyait általános s rövid ösmertetésének és leírásának alapjául szolgáljon az I. tábla 2-ik idomában látható alaprajz, melynek bástya-számai, az itt közlendő sorszámokra vonatkoznak.

1. *A felső kaputorony,* jelenleg már hiányzik, leírását a) pont alatt már közöltem.

2. *Egy négyszegletű bástya,*

2. idom.

a főfal felső kapu melletti félkörívű kanyarulatának beugró szögletében még jelenleg is áll, felső emelete lakszobának használtatik.

3. Az úgynevezett *zárdá bástya* (Klosterbastey), alaprajza egy teljes kör, két emelete lőrészekkel van ellátva; az első emeleti, kiugró gyámköveken épült fedett folyosója a főfal körjárdájának folytatását képezé. A földszinti ajtó mellett a bástya-fal vakolatába az 1541-ik évszám van karczolva. — Ezen bástyatorony még fenáll s a ferenczrendi barátok által magtárnak s éléskamrának használtatik.

4. *A vízi bástya* (Wasserthurm, vagy Pastey hinter Schön Andres), felső 3 emelete lőréses ablaknyílásokkal, a város felőli oldalon pedig ajtókkal van ellátva. — A körjárda folytatását képező folyosó kiálló gyámkövei még most is megvannak, csúcsos és meredek sisakja csatornás cseréppel volt fedve. Mondom «volt», mert az 1878-iki utolsó nagy tűzvész ezen bástya-tornyot is elhamvasztá. — A bástya

szomszédságában lévő vízvezeték (*F*) földalatti csövei itt metszik át a város sánczárkát s falait, innét Wasserthurm elnevezése is.

Ezen bástya-tornyunk ábrákkal ellátott részletes leírását közöltem az «Archaeologiai Közlemények» IX. kötetének I. füzetében. — A torony-sisak csúcsán lévő egyszerű, de díszes alakítású vaspléhzászlócskán az 1637-ik év van kiverve. (Lásd a mellékelt 2. és 3-ik idomot.)

A bástya, — város felőli, — oldalán a következő — most már alig észrevehető — német versek voltak alkalmazva:

• CVM • DEO • ABSOLVI •

*Mit Gott vund mit Gebeth hab ich in allen
Sachen
So mir befohlen war, den Anfang müssen
machen,
Nun schon ist verricht mit Gotteswerke gar
Brauches „gesund friedlich viel Jahr der
Bartfelderischen Schaar“
Dies wünscht Andreas Kuntz von Grund
des Hertzens mein.
Demganzen edlen Rath, wie auch der löb-
lichen Gemein.
Anno 1661.*

Ezen felirat valószínűleg bástya tornyunk egyik újítására vonatkozik, melyet Kuntz András építőmester vitt véghez.

Ezen bástya-torony az 1878-iki nagy tűzvész óta romban hever.

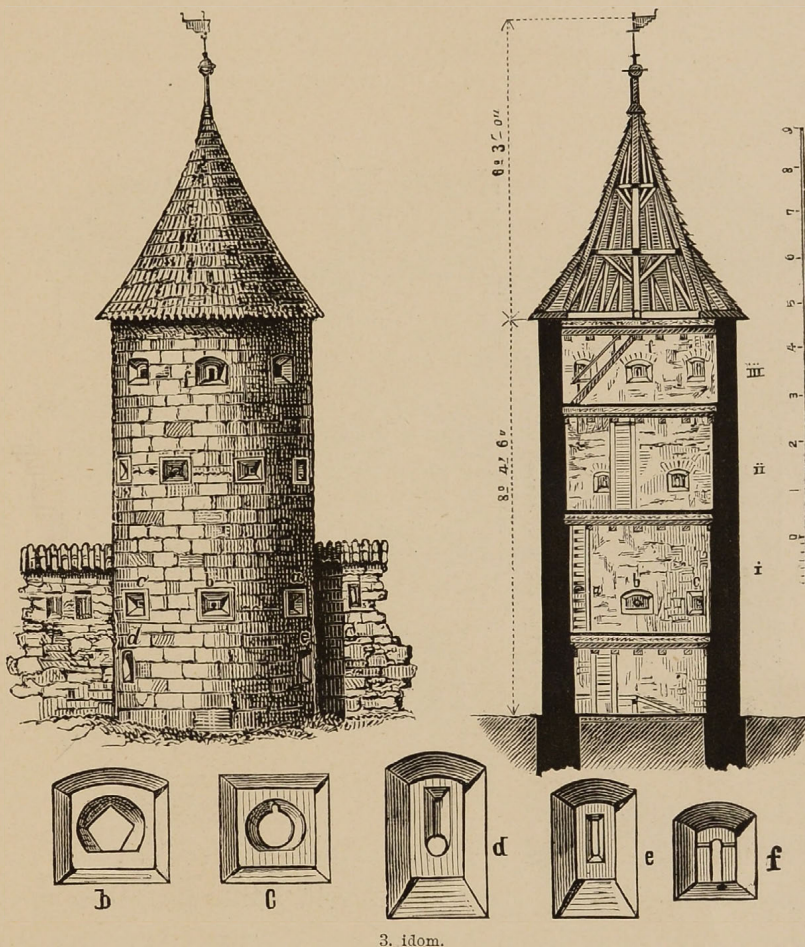
5. *A közép vagy olasz kapu* (porta vallarum vagy porta latina, Wallenthor) ösmertetését a *b*) pont alatt már feljebb közöltem. Ezen bástya hosszabb ideig óratornyul használtatott, az utolsó tűzvész óta romban hever, s legújabb időben egy ideiglenes tetőzettel fedetett be.

6. *Az észak-nyugati fokbástya* már egészen eltűnt, csak köralakú alapfalazatai maradtak még fen.

7. A város északi oldalán álló *polygonal alaprajzzal bíró bástya* (Stäntzelsturm) csak földszinti falai emelkednek még ki a falköz földszínéből.

8. *A kis kapu* (parva porta, Thürl), jelenleg már nem létezik, csak a barbican lőréses falai állanak még fen részben.

9. *A rovátkos tetejű bástya* (Thurm hinter dem Pfarrhof) az úgynevezett nyitott bástyatornyok (offene Basteien) osztályába sorozandó; miután négyszegletű alaprajzának csak három oldalfala épült fel rendesen, a torony negyedik, a belváros felőli oldala pedig nyitva volt. — Megemlítésre méltó ezen bástyatorony felső rovátkos párkányzatának díszes alakítása, úgyszintén azon csinos, fekete alapú sgraffitók, melyek a párkányzat alatti szegélyt díszítik, a bástya-torony nyugati oldalán, borostyánkószorúval körülvett Magyarország címerpaizsa két delphin közt vehető észre; a keleti oldalán pedig egy — szintén delphineek által közbefogott medaillonban, a római német szent birodalom — körnimbussal körülvett — két-

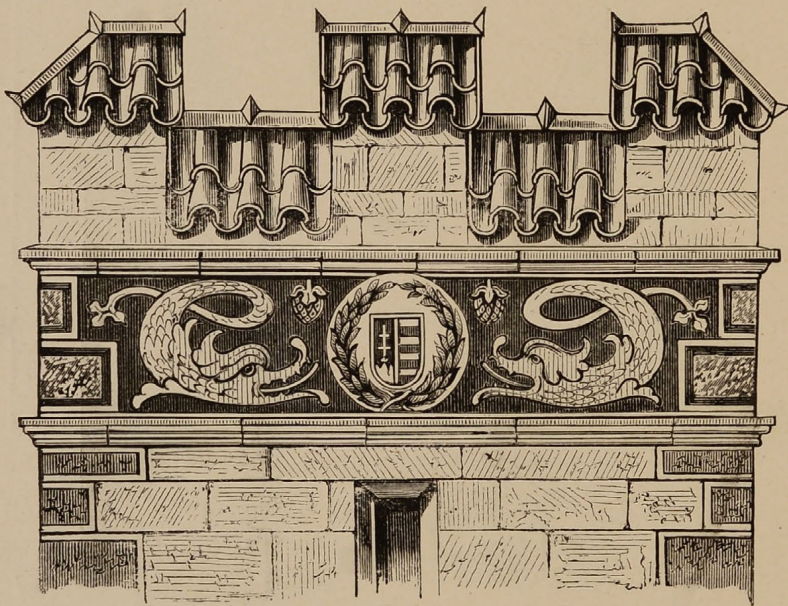
fejű sasa látható, — ellenben a bástya északi oldalának sgraffitói már teljesen elenyésztek, úgyszintén ezen az oldalon lévő következő felirat is :

BERNARD PEL DE LVGANO FECIT ISTVM LABOREM ANNO DOMINI MDLXXXII.

Ezen felirat értelmében tehát, Pel Bernát luganói születésű művész készíté ezen díszes sgraffitót ; — melyeket az «Archæologiai Közlemények IX. kötetének I. füzetében rajzban is közöltem, mely utóbbi az 4. idom alatt itt szemlélhető.

10. *Az alsó kapu* (porta inferior, Niederthor) leírását feljebb C) pont alatt már közöltem ; — itt is már csak a köralakú barbican falai állanak még fén.

11. *A vörös torony.* (Rother Thurm) három emelete lőréses ablakkal van ellátva ; a még most is fenálló bástya-torony régi elnevezését bizonyosan azon veres színű és a vakolatba vésett vonásoktól

4. idom.

nyerte, melyek faragott koczka-köveket utánózva, még most is észrevehetők, sőt a korona párkányzata is vörös és kék színnel van befestve. — A torony legfelsőbb emeletének két lőréses ablaka közt észrevehető még egy fresco — festmény, mely két angyal által tartott két címert paizsot ábrázol, melyek közt a jobboldali a város ismert címert képét, a baloldali paizs pedig G L betűkből álló s Glatz Lénárd akkori városi bíró monogrammját égszín-kék alapon tünteti elénk. — A két paizs felett lebegő szalagon olvasható még :

ANNO DOMINI 1 · 5 · 9 · 7.

mely évben Glatz Lénárd csakugyan városi bíró volt.

Ezen bástyatorony első emeletének észak-keleti oldalán — a mint még jól emlékszem — egy vértess és sisakos férfi alak, hosszúnyelű bárdal kezében volt alfresco festve, jelenleg azonban ezen festmény már annyira eltűnt, hogy az alak körrajza is már alig vehető észre.

12. *A nagy bástya* (Die grosse Pastey) három emeletes, legmagasabb bástya s talán azért is nagy bástyának neveztetett, sátor alakú és csatornás eséréppel fedett csúcsos sisakja három év előtt dőlt össze. — Jelenleg a bástya belseje rom, az emeletek padozatát hordó gerendák végei itt-ott még kiállanak a falból.

13. *A vastag bástya* (der dicke Thurm vagy Zanser Thurm) még ép állapotban van, D alakú alaprajza erősen szökik ki a főfal síkjából, s belsejének terjedelmére nézve igen tágas, falazata pedig három emelete daczára, aránylagosan alacsony, a miért is alakja zömök és vastag, s innét elnevezése is «der dicke Thurm». Sátor alakú sisakja zsindelyezett, belseje jelenleg katonai szertárnak használtatik. — A vastag bástya déli oldalán álló ablak és lőrés nélküli kisebb bástya eredetileg talán a puskapor eltartására használtaték.

Ezen itt említett bástyákon kívül részint a fő, részint pedig az előfal némely helyein négy oldalú nyitott bástyák (z z z) még fenmaradt falai vehetők észre. Ezen nyitott bástyák az előfal által kerített falköz hatásosabb megvédésére használtattak.

Régi szokás szerint a városi erődítvények ezen bástya-tornyai, védelem tekintetéből egyes czéhek-

nek osztattak ki, azért bástya kulcsai rendesen az illető czéh ládjában őriztettek; így volt ez Kassán is, hol az aranyművesek szintén egy ily bástyatornyot bírtak.¹

Az ostrom alkalmával minden bástyára egy városi tanácsnok vezérlete alatt egy polgárokból álló őrség rendeltetett ki. — A bástyák és falak megvédésére kiküldött tanácsnokok és polgárok neveinek ily lajstromát találtam, a halálos ítéleteket tartalmazó jegyzőkönyvben; ezen jegyzék már azért is felette érdekes, mert abban nagyobbbrészt a bástyák nevei is elősorolvák.

Ezen, 1582-ik évből származó, jegyzék tartalma következő:

Verordnung der Rathsherrn vund ander Bürger auf die Thürme und Mauern, geschehen den 14 november des 1582 Jahres.

<p>1. Zum Thürl</p> <p>H. Michel Wallach
Paul Lukasch
Martin Schadt.
Jörg Waeber
Johann Farsch
Alexander Scherer
Melchior Krakowszky
Walther Schad</p>	<p>5. Zum roten Thurm</p> <p>H. Bartel Köller
Christof Jawer
Jörg Köler
Melchior Fibinger
Thobias Salzer
Nickel Janko
Gregor Mager</p>	<p>David Schneider
Mathias Jammer
Andreas Kreysel</p>
<p>2. Zum Thurm hinter den Pfarrhoff</p> <p>Michael Demian
Cristof Hankovszky
Ambrosius Tischler</p>	<p>6. Auff die grosse Bastey</p> <p>Thomas Kirschner
Jakob Weigmann
Joachim Scherer
Andreas Figner
Valter Zypser
Ambrosius Schwertfeger.</p>	<p>9. Beim Kloster</p> <p>H. Salamon Köler
Schön Michel
Daniel Tischler
Olbricht Schneider
Thobias Maurer
Walther Saroser</p>
<p>3. Zum Thurm hinter Thomas Henisch</p> <p>Salomon Tischler
Christof Zypser</p>	<p>7. Zum Zanserthurm</p> <p>Emerich Klein
Walther Kupferschmied
Johann Millner.</p>	<p>10. Hinter Schön Andres</p> <p>Andreas Klein
H. Johann Ledel
Valentin Meltzer
Johannes Csakan
Ambrosius Tischler</p>
<p>4. Zum Nieder Thor und Thurm.</p> <p>H. David Gutgesell
H. Christof Köller
Andreas Glatz
Mathies Berger
Hanns Schneider
Jörg Friedrich</p>	<p>8. Hohe Mauer</p> <p>H. Johannes Henslmann
Gregor Wolgerath
Jörg Schlosser
Andreas Schadt</p>	<p>11. Zum Wallenthurm.</p> <p>H. Alexander Burger
Joachim Rimpler
Johannes Taschler</p>
		<p>12. Stantzls Thurm</p> <p>Jörg Fröhlich
Leonhard Schneider</p>

A városi régi jegyzőkönyvek feljegyzéseiben azonkívül még a következő bástyák említettnek meg, mint *Schmiedtpastey*, *Pulverthurm*, *Kalkthurm*, *Spiessthurm* és *Dickerthurm*. — Miután a bástyák ezen elnevezése csak általánosan történik, a bástyák fekvésének meghatározása nélkül, nem tudhatni, mely bástyatornyokra vonatkoznak a fentebbi elnevezések, bár remélhető, hogy határozottabb adatok felfedezése által egykor az egyes bástyatornyok elnevezése is megállapítható lesz.

¹ Lásd a felső-magyarországi muzeum III-dik évkönyvében megjelent: *A kassai aranyműves-czéh pecsétjének s okmányainak rövid ismertetése* című közleményemet.

4. A VÁROSI ERŐDITMÉNYEK ÉPÍTÉSÉRE ÉS AZOK FELSZERELÉSÉRE VONATKOZÓ ADATOK.

A XIII-dik század második felében Bártfa még nem volt falakkal megerősített város, hanem valószínűleg csak kisebb telepítvény, mely az egykori bártfai cisterciták zárda-falai körül terjedvén el, csekély számú lakosai a közeledő veszély alkalmával a falakkal megerősített zárdában kerestek és találtak biztos menedéket és oltalmat.

Ezen telepítvény, talán kies és regényes fekvése miatt — eredetileg *széphelynek* neveztetett; ily elnevezéssel fordul elő a város Róbert Károly 1320-dik évről szóló s a város telepítésére vonatkozó okmányában is.

... *Nos ad instar considerationis hujusmodi inducti, populis. seu hospitibus cujus cunque Status et Conditionis ad locum Civitatis nostrae Bartpha vocatum in Széphelyud existentem congregatis.....*

Róbert Károly királyunk tekinthető városunk alapítójának, a mint azt Wagner «Analecta Scepusii» című művének 10-dik lapján is felemlíti:

„Anno 1324. Hat König Carolus die Stadt Barthfeld fundiret und Innwohner eingesetzt.“

Valjon a városnak ezen alapítása alkalmával a város körfalai s bástyatornyai is épültek-e? az valószínű ugyan, de azok építése okmányilag mindeddig be nem bizonyítható.

A legrégibb adat, mely határozottan Bártfa város erődítményeinek építésére vonatkozik — az 1352-dik évből való s Nagy Lajos királyunk által kiállított okmányában foglaltatik, melyben a lakosok biztonsága végett elrendeli, hogy a város körfalakkal s bástyatornyokkal erősíttessék meg.

Nos Ludovicus, Dei gratia Hungariae etc. Rex, profiteamur praesentibus, qui propter aedificationem novam Civitatis nostrae Barthfae, quam muro et turribus ex majestate nostra regia muniri et roborari mandavimus pro cautela omnium inhabitantium firmiori etc. ipsis omnibus et singulis inhabitantibus nec non commorantibus in jam dicta civitate nostra Barthfa annis singulis in die beati Aegidii confessoris forum annuale in eadem civitate nostra celebrandum libere concedimus et donamus, dantes et concedentes omnibus et singulis hominibus, mercatoribus. hospitibus. cujuscunque status fuerint, juste et legaliter cum ipsorum rebus nec non mercimoniis omnibus ad forum anuale dictae civitatis nostrae saepedictae venientibus in termino praenotato octo diebus continue sibi sequentibus de omni exactione, occupatione seu arrestatione teloniorum quorumcunque plenam, securam, et omnimodam libertatem etc. Datum in Barthfa quarta feria post Reminiscere. — Anno Domini Millesimo CCC° qui nquagesimo secundo.

Ezen okmányunk közlését azért tartottam szükségesnek, mivel ez Wagnerben még nincs közölve, továbbá mert erődítményeink építésére nézve nem csak fontos, de azért is felette érdekes, mert Bártfán van keltezve.

Városunk erődítményeinek építése tehát a XIV-dik század közepére biztosan tehető.

Együttal megemlítem, hogy városunknak is volt akropolisa, t. i. egy királyi vára „*Castrum regium*“, mely a város legmagasabb pontján, tehát a *felső kapu* vidékén állott. — Ezen királyi váracsról Zsigmond király 1412-diki okmányában történik említés, melyben Zsigmond király a városi tanács kérelme folytán a Bártfa város falai közt létező várát, — melynek zárt kapuja a polgárságot üzleti s kereskedelmi ügyeiben akadályozza s károsítja, tekintve a bártfai polgárok mindenkor tanúsított hűségök s áldozatkészségökre, — a várnagyok kezéből kiveszi, s a város kormányára s fentartására bizza, megengedvén, hogy a várkaput kényök-kedvök szerint bármikor kinyithassák.

A királyi várra vonatkozó passus így hangzik :

...nostrae celsitudini humiliter declararunt, quomodo iidem nostri Cives et populi ob clausuram portae ejusdem Civitatis sub Castro nostro Regali, intra muros ejusdem Civitatis constructo, et aedificato existentis...¹

E szerint bizonyos, hogy a királyi váracs a felső kapu tözsomszédságában állhatott, miután a város kapuja a vár alatt létezett. — Ezen váracs azonban már annyira eltűnt, hogy annak kiterjedését vagy alakját jelenleg már nem lehet meghatározni.

A városunk kaputornyaira vonatkozó történeti adatokat már közölván, az erődítmények építésére, kijavítására s azok feldiszítésére nézve a régi jegyzőkönyvekben még a következő adatokat találtam.

Anno domini 1420 Item exposuimus pro muro civitatis 20 septimanas quilibet XVII fl. summa... fl. 340

Anno 1420. Dominus Magister Nicolaus lapicidae.

1420 Item pro fornace cimenti dedimus Andreae Wolgemuth... fl. 90

1421. Item pro edificatione Ambóne muri Civitatis 400 ulnas longitudine.

1421. Item pro reformatione turris Civitatis... fl. 10

1425. Zsigmond király ónodi Czudar Jánosnak meghagyja, hogy a bártfaiaknak, kiknek királyi meghagyás folytán a városuk erődítményeinek felépítéséhez fára és mészköre van szükségök, ezen anyagokat a közte és a város közti peres erdőből, a polgárok megkeresésére minden akadály nélkül szolgáltatassa ki.

.. Quia de commissione nostra et de bene placito nostrae voluntatis fideles nostri Cives Civitatis nostrae Barthfa vocatae pro ipsius nostrae Civitatis fortificatione certum murum in circuitu ejusdem laborari facere habent. videnturque indigere silvis et lapidibus pro cimenti crematione et muro faciando....

Anno 1432. Item 2 tagwerk das man an der mawer hinter den Pfarhoff hat gearbeitet... den. 80

Anno 1433. Item Iorgen Czimermann der hat Dielen gelegt off dy mawer hin und her... fl. 1

1483-ik évben a felső kapu tornya épült vagy alakíttatott át.

Anno 1510. Item expositum hoc Anno super reformatione muralis retro plebanum fl. 23

Anno 1514. Item super reformatione murorum circa portam superiorem in fossato... fl. 1 den. 5

Item similiter super reformatione murorum fossati versus turrin magnam fl. 17 den. 7

Anno 1521. Item exposuimus presenti Anno super aedificium turris versus hohe Zeil site presertim super muros demptis omnibus vecturis lapidum et cimenti... fl. 47

Anno 1611. Item hinter dem Michel Drommeter an den Pulverthurm einen neuen Schlüssel... den. 15

Item zum Kalkthurm einen neuen Schlüssel... den. 4

Anno 1615. Ein Schloss zum Spiessthurm gegeben ein drei eckes Schloss den. 18

Anno 1631. Super Muratores penes tubicen's domum in platea vulgo Stampfgassen ad turrin pulveris tormentarii erectum.

Anno 1642 die 25 Sept. Conventio cum Architectis Martino et Jurko Molitoribus causa tegendi propugnaculi penes Vaporarium (Schwitzbad).

In parata pecunia fl. 65; siliginis Cubuli 6; hordei Cubi 1½; panici cubi 1½; Cerevisiae vasa 4; duas succidias Burendae; duo muletralia Butyri; unum lapidem salis.

Anno 1644. pro labore in Spiessthurm Michel Winkelstein soluti... fl. 6 den. 50

Anno 1698. Pictori pro depictis tympanis, ut et insigniorum Civitatis in moeniis reparatis... fl. 1 den. 50

Anno 1698 pro aedificatione et tectura propugnaculi fabrorum (Schmied-pastey)... fl. 48

¹ Lásd WAGNER Dipl. Com. Sarosiensis. 102. lapon.

Ezen itt közlött adatokból is kivehető, hogy bástya-tornyaink nem egyszerre épültek. — Itt még megjegyzem, hogy Bártfa városunk erődítményeit legutoljára az 1848/9-dik évi szabadságharcz idejében az oroszok a város megvédésére használták, mely alkalommal a hiányzó főfalakat palissádok által pótolták, s az örök számára a főfal mellett fa-körjárdát építettek, — a város bejárásait pedig lőrésekkel ellátott kapukkal zárták el, s az ágyúkat nem csak a bástyákra, de a főfalakra is elhelyezték.

Hogy az ily jeles erődítményekkel bíró város megfelelő számú ágyúkkal és egyéb lőszerrel is volt ellátva, az bizonyos. — Erre nézve a következő adatokat találtam:

<i>Anno 1432. Item Meister Philippo Jung zu Wortenber 8 Gelöte gross und kleyn 6 zu böchsen</i>	fl. 14	
<i>Anno 1433. Item dass man dy pulver Stampe hat aufgericht</i>	fl. 1	den. 80
<i>Item dass man Pfeil hat gemacht</i>		den. 70
<i>Item Philippi Rothgiesser das er dy buchsen hat beschlagen</i>		den. 17
<i>Item 8 schosbret ad pixides.</i>		
<i>Item pro Cupro ad prixidam magnam</i>	fl. 8	
<i>Item Philippo Rothgiesser das er V ezundpulver hat gemacht dedimus</i>	fl. 180	
<i>Item Philippo Bogner für eyn Armbrust</i>		den. 30
<i>Anno 1434. Item Hans Freudenthal ezu Cracau Haben wir bezahlt vor buchsen und pulver</i>	fl. 82	
<i>Anno 1436. Item solvimus Martino Rothgiesser pixidario</i>	fl. 2	
<i>Anno 1437. Item dedimus Match. Stuck giesser de nova villa</i>	fl. 10	
<i>Az 1449-dik évből származó Registrum Syndonum című írott könyv utolsó hártya lapján ez olvasható:</i>		
<i>Anno 1449. Summa prixidum manualium:</i>		
<i>Morgenroth in propugnaculo</i>	22	
<i>Hengelhaupt in sua valva</i>	13	
<i>Mager Michel sup portule</i>	8	
<i>Schönbleser in inferiora valva</i>	10	
<i>Rawer in turri Czanzer</i>	10	
<i>Item manet</i>	4	
<i>Anno 1517. Emimus pixidam magnam pro Civitate a Magistro Georgio Dittmayer pro</i>	fl. 3	
<i>Anno 1518. Cuidam Johanni de Leutschovia pro mille et tercentis globulis pixidum ferreis</i>	fl. 2	
<i>Anno 1520 Emimus sulphuris centenarios 11. a Nicolao de Keyssmarkt quarta ante Georgii</i>	fl. 4	den. 57
<i>Anno 1521. Item feria quarta in vigilia Assumptionis Magistro pixidario emendos pulveres bombardicos de Epperyes</i>	fl. 1	
<i>Anno 1522. Item dedimus pro doabus bombardis manualibus de nova villa</i>	fl. 3	
<i>Anno 1523. Item emimus Dominica ante Egidii viginti libras pulverum bombardici a Gregorio Kratkofszky</i>	fl. 4	den. 20

A városi levéltárban találtam a fegyverfogható polgárság fegyvereinek 1536-ik évi jegyzékét, mely a város abroncs-utczai negyedére vonatkozik. — Ezen jegyzékben elősorolvák a polgárok s szolgálíknak a nevei, valamint a fegyvernem is. — Hosszúra nyúlna ezen — bár magában véve igen érdekes — jegyzék teljes közlése; azért csak röviden említtem meg, hogy a „*Conscription der Wehrmänner und ihrer Waffen. Das Viertheil yn der Reyffgasz*“ című jegyzékben megnevezett fegyvernemek összege a következő:

Büchsen 38; hellparten 9; eyserne flegel 2; tschakan 4; schabel 20; spiesz 39; schwerdt 73; lange spiesz 20; tzuntpxe 36; armbrust 9. A jegyzék végén az egész városban összeirt fegyverek főösszege olvasható: Die gesampste Zahl der Waffen: büchsen 480; schwerte 609; flegl 60; armbrust 89; spiesz

¹ Nova villa — Neudorf, — Igló szepesi város.

390; hellparten 160. — Továbbá valószínűleg a fegyvereket összeíró városi hivatalnok ezen bevégezetlen feljegyzése: Kurtze Meynunk und Antwort auff vorgegebene Sache allessampt: Wyr haben wenigk, und wo die wenigk bleybt, oder bleyben wyr, do wollen wyr auch bleyben, Kurtzumb.... Kár, hogy a hivatalnok véleményének ezen kijelentése nincs bevégezve. — Ezen feljegyzésből is látjuk, hogy a város polgársága, az akkori viszonyokhoz képest tekintélyes számú fegyverrel rendelkezett.

Továbbá:

Anno 1556 Magister Bombardarius Laurentius.

Anno 1563. Globorum ferreorum emptio.

Tertia post Dominicam Palmarum eminus a quodam fabro Igloviensi globulos ferreos pro barbatis minoribus vulgo Sturmhacken dictis, binis florenis etc. den. 45

Anno 1571. Georgio Lantsknecht nostro Bombardario fl. 20

Anno 1611. Item als das Schiessen gewesen, habe ich 8 doppelhacken zugericht, an fünfen den Deckel zugricht und an 3 einen neuen Hau gemacht den. 31

Anno 1613. dem Püksenmeister zwei Pulverfässer gemacht den. 20

Anno 1616 den Püksenmeister auff dem dücken Thurm unter ein Stuck ein Deichsel vuntergezogen, darin 12 stufnägeln den. 24

Item ein Rad beschlagen mit alten Eisen vunter ein Stuck im Oberthor den. 50

Item ein Zwick gemacht zum Keil was man die Stuck anzieht den. 10

Item außs Rathhaus eyn Puffert zugericht eine rothe feder, und ein abzingl ausgeputzt den. 50

Item dem Herrn Leonhard Heid das Rohr ausgeputzt, dafür den. 20

Anno 1617 Item den Herrn, so in landtag sind gezogen, zwei dreieckige Schloss gemacht, und Püksen reparirt den. 40

item zu 2 Muschketen neue Schloss gemacht fl. 1

Item in eynem Hacken das zindtloch verschräubet den. 3

Item zu dem Stadtpuffert ein Spannet gemacht den. 12

Anno 1626 In die pulvermühle zwei fässlein zugericht den. 12

Anno 1639. Super pulveris tormentarii emptionem aut renovationem: pro tunc sione pulveris C. 7. honorati bombardario Hans Schad fl. 10

Super fusionem tormentorum bellicorum et similia.

Hoc Anno novum tormentum bellicum fusor tormentarius Eperjes confecit centenariorum N. 7. 29. unum centenarium per fl. 9 una cum ipsius metallo facit fl. 78 den. 12

Pro Vectura tormenti Eperies dati fl. 2

Pro repositoio sclopeti vulgo doppelhacken dicti tormentario den. 40

Pro expurgatione aliquorum sclopetorum item pro rectificatione rotarum circa tormenta Starelio datusunt den. 50

Super salis nitri emptionem et clarificationem in summa dati sunt fl. 54 den. 45

Anno 1680. Civitas isthaec habuit molam praeparandorum palverum pyriorum

Ezen feljegyzés szerint a város ágyúit Iglón vagy Eperjesen öntette, de puskaportörő malma már 1433-dik évben volt a városnak.

II.

A VÁROSHÁZ LEIRÁSA.

A RENAISSANCE KEZDETE ÉS FEJLŐDÉSE HAZÁNKBAN.

Az olasz renaissance-styl kitűnő tulajdonai s könnyen alkalmazható volta mellett a szomszédos országok művészetére nem maradhatott minden befolyás nélkül, hanem elterjedt Európa többi országaiban is, mindenütt más meg más elemeket vevén föl magába.

Az olaszthoni kora renaissance-styl ránk nézve különös fontossággal bír, mivel hazánkban a XV-dik század második feléből származó műemlékeinken az olasz műirány félreismerhetlen s túlnyomó, mely körülmény bizonyoságul szolgál, hogy nálunk a renaissance nem Németországon keresztül, hanem egyenesen Olaszországból hozatott be; sőt biztosan állíthatjuk, hogy a renaissance nálunk elébb honosult meg, mint divatossá lett Németországban.

Igaz ugyan, hogy hazánkban az Olaszthonból oly korán beszivárgott renaissance-styl tanulmányozására s kellő megismerésére vajmi kevés műemlékünk kínálkozik, mindazonáltal birunk még néhány műemlékeket s műrészleteket, melyek elég anyagot nyújtanak a tanulmányozásra.

A mi van, az leginkább hazánk felső vidékének szabad királyi s bányavárosaiban található. — Itt is azonban a renaissance nem a templomokban és palotákban, hanem polgári házaknál nyilvánul, s ha tekintetbe vesszük, hogy még Némethonban is csak kevés számú renaissance-stylú templomot találunk, úgy a háborúk által majdnem folytonosan zaklatott hazánkban, — a hol általában véve az építési kedv is jóval csekélyebb volt mint Némethonban — ne is keressük a renaissance-stylú egyházi műemlékek nagy alkotásait.

Nem lehet szándékom a jelen munkám szűkre szabott kereténél fogva a magyarországi renaissance fejlődésének történetét adni; különben is adataink e tekintetben oly csekély számuak s hiányosak, hogy az ily munka megírására jelenleg még nem is gondolhatunk, s azt tartom, hogy a gyéren fenmaradt renaissance-stylú műrészletek alapján, e styl fejlődésének történetét hazánkban, egyelőre még általános fővonásokban is csak nehezen alapíthatjuk meg. Mindazonáltal elérkezettnek látom az időt, midőn a középkori műemlékeken kívül a hazai renaissance-stylú műkincsek felkeresésével, azok gyűjtésével, rendezésével s tanulmányozásával is kellene már foglalkoznunk, annál is inkább, mert míg a középkori román- és csúcsíves-styl ösmerete már meglehetősen általános, addig a renaissance-műízlés — dacára annak, hogy napjainkban ezen styl nem csak monumentalis építészetben, hanem a műipar különféle czélú műtárgyainál is nagy mértékben alkalmaztatik — még kellő alapossággal nem tanulmányoztatik.¹

A renaissance műízlés fokozatos fejlődésének s jellegének ösmerete míg egyrészt a művelt ember jó és nemes ízlését fejleszti, addig más tekintetben mintául szolgál a profán czélú polgári köz- vagy magán épületek építésénél, s a helyiségek czélszerű s ízléses feldiszipítésénél.

¹ Ezen kívánságnak is megfelel már a magyarországi műemlékek ideiglenes és a m. tudom. akadémiának régészeti bizottsága, midőn munkáiban nem csak a középkori, hanem a renaissancekori emlékekre is fordítja figyelmét, így a pozsonyiakra, löcseiekre; valamint STEINDL Imre tanár igazgatása alatt növendékei is mindennütt, hova régészeti kirándulásaikban érkezték, a renaissancekoru emlékeket is felvették és lerajzolták. Ennek tanuságát adta az országos ideiglenes bizottság f. é. május hóban rendezett kiállításában, kisebb mérvű tárgyakra nézve különös gond fordítatik a műipar muzeumában.

Egyedül a renaissance azon műizlés, mely sokféle fokozatban az élet különféle igényeinek képes megfelelni. Így a renaissance-stylű műalkotás lehet egyszerű, továbbá közepszerű s végre dúsgazdag s fényes kivitelű is; mind a három fokozaton a styl megtartja a maga szépségét, s a mintegy vele született nemes-ségét. — A renaissance-styl nem csak kiváló szépsége, életrevalósága s czélszerűsége, hanem határozott jellege által is mintegy folytatása azon műizlésnek, mely a XV-dik század első felében Olaszthonban kezdődött s későbbben Európa egyéb országaiban is elterjedvén, egészen majdnem a XVII-dik század végéig csodás szépségű műemlékeket alkotva, oly nagyban virágzott, s fejlődésének oly magas fokát érte el, a minőt a mostani renaissance-stylű műveinknél, még meg sem közelítettünk.

A hazánkban található és létező renaissance-kori műemlékek s műkincsek eddig még csak részben ösmertések, mert hiányozván még az azok iránti közérdeklődés, az e nembeli adatok is csak szórva-nyosan találatnak feljegyezve.

A jelenkor építésze a régi renaissance-motivumait csak ritkán alkalmazza ezen műirány szellemében, s tiszta szerkezetében, hanem — a mint újkori budapesti palotáink is bizonyítják — csak a mellékes decoratióra fektet különös gondot; — a mai műiparosnál pedig hiányzik még a renaissance műkincsek iránti érdeklődés, végre a régész kutatva a középkori műemlékeket, a renaissance műalkotások tanulmányozására csak kivételesen fordít gondot, — szóval a renaissance nálunk még nem vívta ki magának azon kiváló helyet, melyet a külföldön már jogosan foglal el.

Így a külföldön a renaissance iránti érdeklődés jelenleg nagy mértékben észlelhető, sőt a műemlékek felkutatására s azok fentartására Bécsben felállított központi bizottság felfogva a kor intő szavát, közleményeiben a renaissance számára is nyitott tért, s ép ezek képezik a legújabb időben a közlemények legdiszesebb részét. — Nem mondom, hogy a renaissance miatt a középkori műemlékek tanulmányozását meg kellene szorítani, korántsem, mert hiszen ép ezen középkori műizlések fejlődésének története képezi egyszersmind az emberiség fejlődésének mérfokát, továbbá a román és a csúcsíves-styl — kivált egyházaknál — jelenleg is sikerrel alkalmazható; mindamelllett a reciprocitás szempontjából kívánatos, hogy — kivált a renaissance műalkotásokban oly szegény — hazánkban, ezen styl műemlékeinek felkutatására, összegyűjtésére és azok megőrzésére nagyobb gond és figyelem fordíttassék.

Az újabb időben nálunk is észlelhető élénkebb műmozgalom, és a renaissance-styl iránti nagyobb közérdeklődés remélni engedik, hogy hazánk műrégészete e tekintetben is a művelt külföld példája szerint mindinkább fog kifejlődni, — mert ámbár a hazai renaissance-korszakbeli művek száma csekély, de ha ezen elszórt műmaradványokat s culturalis adatokat összegyűjtjük, s kor szerint rendezzük, már ez által s a hazai renaissance-műizlés fejlődéséről oly képet nyerünk, mely jobban, érthetőbben világítja meg, akkori culturalis viszonyainkat s közművelődésünket, mint bármily absztrakt történettudományi munka.

Míg az olasz-renaissance Francziahonban s Németországban csak a XVI-dik század első évtizedében kezd lassan terjedni, addig hazánkban ezen új műirány alkotásaival már a XV-dik század közepe táján találkozunk.

Már a XIV-dik században dicső királyaink gyakran érintkeztek olaszthoni kitünőbb művészekkel így tudjuk hogy Robert Károly *Péter* nevű aranyműves mesterének — Magister Petrus, filius Simonis, *de Senis* dictus, et fidelis aurifaber noster — későbbben szepesi alispánnak s szepesváraljai várnagynak 1331. évben Jamnik helységet adományozza, még pedig részint azért, mert a reá bizott várat sikeresen védte, részint azért, mert az okmányok hitelesítésére szolgáló *pecsétnyomót* véste.¹

Robert Károlynak ezen Péter nevű mestere sienai születésű volt; továbbá a bécsi képes chroni-

¹ Lásd dr. HENSZLMANN IMRE *a magyarországi régészeti emlékek* II. kötetében megjelent *Renaissance* című fejezetét.

kát is Nagy Lajos uralkodásának első évtizedeiben Florenczben készítették; később (Zsigmond alatt) az olasz születésű Pipo Scolari, kit — mivel mint Zsigmond kedvence temesi főispán volt — Spagnonak is neveztek, meghívta Olaszországból *Masolino* festészt, ki 1427 előtt nálunk tartózkodott.

Később Mátvás királyunk udvara telve volt olasz tudósokkal s művészekkel; — a híres királyi könyvtár számára pedig a Corvinákat leginkább Flórenczben iratta és diszítette.

A Beatrix királyné atyjának szolgálatában álló Benedetto da Majano (?) olasz művész s építész, a fentnevezett királyné meghívására Mátvás udvarába jött. Ezen kiváló művésztől származnak az ambrasi gyűjteményben lévő Mátvás és neje Beatrix féldomborművü mellképei, melyeken az olasz renaissance-műizlés jellegével s diszítményi motivumaival találkozunk.

A művészeti közlekedés Olaszhonnal tehát folytonos volt Robert Károly, az az a XIV-dik század óta.

A mint már említém, hazánkban különösen a dicső emlékezetű Corvin Mátvás királyunk által behívott olasz mesterek és művészek ültették át a renaissancet Olaszországból. — Mátvás királyunk uralkodásának ideje tehát azon nevezetes korszaknak tekinthető, melyben a renaissance-styl hazánkban nem csak kisebb művészeti tárgyaknál, hanem emlékszerű építményeinknél is már alkalmaztatott. — A renaissance tehát, a mint azt a történeti adatok, valamint a fenmaradt műrészek elégé bizonyítják — hazánkban régibb mint — Olaszország kivételével — bárhol másutt.

Dr. Henszlmann Imre tudósunk ásatásai és bűvárlatai folytán tudjuk, hogy Mátvás Visegrádon többet épített e stylben, sőt az úgynevezett fellegrvár Mátvás-féle pavillonában, a többiekhez képest roppant nagy ablaknyílások már nem csúcsívesek többé, hanem határozott renaissance-stylben vannak alakítva.

Lássuk most azon renaissance-stylű műmaradványokat, melyek ezen korszak korán kifejlett műtevékenységéről s műizléséről tanuskodnak.

A pesti régi egyetemi könyvtár előcsarnokának egyik falában befalazva volt, jelenleg a nemzeti muzeumban lévő s veres márványból művésziesen készült, Mátvás királyunk hollós szívpaizsával ellátott országos címerrészleten nemcsak a címerpaizs alakja, s a részlet feletti öt levelű rozetta, hanem különösen a címerpaizs mellett lebegő szalagok is már határozott renaissance-stylűek, s bizonyosan még a XV-dik század hetvenes éveiből valók. Az 1485-dik évből való a váci ferenczrendi zárda építése alkalmával kiásott, s jelenleg a nemzeti muzeumban őrzött Báthory püspök márvány emléktáblája is, melyen a Báthoryak három agyaras címerpaizsa egy gyík-alakú sárkány által van körülvéve; ezen címert oly babérlevelű s lebegő szalagokkal összekötött koszorú övedzi körül, melynek alakítása az olasz kora renaissance korszakbeli művekre emlékeztet. — A koszorúszalag alatt az 1485-dik év van bevésve.¹

Ezen címeres emléktábla tehát a magyarországi kora-renaissance egyik legrégibb műmaradványa, melynek készitési ideje, a bevésott 1485 dik évszám által határozottan meg van alapítva.

A Mátvás király parancsából 1483-dik évben épült budissini Ortenburg nevű várnak kaputornyán, egy fülkében Mátvás királyunk emlékszobra látható; mely műemlék reánk nézve több tekintetben felette fontos. — A szobormű Mátvás királyt tünteti elénk, trónján ülve, hatalmának és királyi méltóságának jelképeivel körülvéve, lábai egy oroszánon nyugszanak, ki fejét a király jobb lába alá hajtja. — Jobb kezében egyenes kardot tart; baljában pedig az ország almáját.²

Legfontosabb része a szobornak Mátvás király arcza; sőt ez annál nagyobb figyelmet érdemel, minthogy a budissini annálisok tudósítása szerint Stein György — a vár akkori kormányzója — különösen gondoskodott arról, hogy a szobor a királyhoz tökéletesen hasonlítson. — Ennek okáért, már befalaztatása

¹ Lásd KUBINYI FERENCZ és VAHOT IMRE *Magyarország és Erdély képekben* című művét, melynek — német példánya — 78-dik lapján a Báthory püspök emléktáblájának rajza meglehetősen jó fametszetben van közölve.

² Lásd WENZEL GUSZTÁV az *Archeológiai közlemények* I. kötetében közölt igen érdekes értekezését valamint ezen műemlék rajzát is.

után a szobor háromszor volt ismét levéve s végre Budára is küldetett, hogy a művész Mátyás arcvonásait hiven eltalálja.

Műtörténeti szempontból legérdekesebb azonban a fülkét körülfogó architectura, melynek

MATHIAS REX

feliratos architrav-szerű párkányzata már a renaissance-stylú építészetre emlékeztet, valamint ezen párkányzat felett emelkedő csúcsos front is.

Ezen mű architecturájában tehát már bizonyos határozatlanság vehető észre, mely még csúcsíves stylú diszrészletei mellett, már a kora renaissance jellegével bir. — Érdekessé teszi ezen műemléket még az alsó gyámkő alakú párkányzaton bevéssett évszám:

ANNO · MCCCCLXXXVI · SALV ·

E felirat betűi s számjegyei is már nem minuskulák többé, hanem a renaissance korszakbeli latin majusculák.

A magyarországi kora-renaissance-styl tanulmányozására nézve, még egy kiváló s művészi kidolgozású címéres emléktáblával birunk, t. i.

Az 1492-dik évvel van jelölve azon emléktábla, mely jelenleg a kassai városház lépcsőházának északi oldalfalában van befalazva.

Ezen felette érdekes kölap felületén, féldomborműben egy csinos alakítású címerpaizs körülvéve egy tökéletesen olasz renaissance jellegű gyümölcs és virágfüzérrel van ábrázolva; a címer balról jobbra (Links geschrägt) osztott, s felváltva veres és kék mezején két arany lilium s két öt levelű arany rózsza látható. — Ezen két mezőn egy keresztbe fektetett pólyának (rechter Schrägbalken) kék mezején egy arany oroszlán (passant) van ábrázolva.

A címerpaizs egy szépen idomított szalagon függ, melynek lebegő végei a paizs alján szép hajlásokban vannak elrendezve; ezen szalag, de különösen az említett gyümölcs és virágfüzér (feston) alakítása s kidolgozása élénken emlékeztet a florenczi Ghiberti-féle bronz-ajtájának felséges diszítványeire.

Tutkó József «Kassai évkönyve» szerint, ezen címéres kölap a kassai születésű Szathmáry György pécsi püspök s később esztergomi érsek és kanczellár címerét ábrázolja, s eredetileg a sz. Mihály kápolnájában volt felállítva, s csak a városház építése alkalmával falaztatott be mostani helyén. — A címerpaizs alatti renaissance-stylben keretelt táblán e következő latin felirat van bevésve, melynek lapidár betűi aranyozvák:

· LILIA · BINA · ROSIS · TOTIDEM · CONIVNCTA ·
GEREBAM · REX · DEDIT · AVRATVM · CORVINUS ·
ET · IPSE · LEONEM · MCCCCLXXXII ·

Valószínűleg a XV-dik század végéről valók azon kora-renaissance-stylú építészeti díszrészletek is, melyek Dr. Henszlman Imre vezetése alatt a bácsi erődben ásattak ki. — Igy a Tomori érsek cimere, melynek belmezején egy törbe harapó farkas van ábrázolva, még a kora-renaissance korszakból való.

A címerpaizs mellett észrevehető szalagok feltűnően hasonlítanak a pesti könyvtári egyetem előcsarnokában befalazva volt Mátyás-féle címer, — valamint a váci zárdában talált Báthory püspök címerének szalagjaihoz.

Határozottabb renaissance-stylűek azon bácsi rozetták és kartám részletek, melyeket Henszlmann a Monumenták II. kötetének 170-dik lapján sikerült rajzban közöl. — Kivált a kartám részlete, — baluszterjeivel szegélyezett gyümölcsfüzérének stylje már határozott olasz-renaissance ízlésű. Felette érdekes e tekintetben a Szathmáry pécsi püspök kora-renaissance-stylú oltára a pécsi székesegyházban. — Ezen az oltáron a renaissance-styl már teljes szépségében van alkalmazva.

Mindezen itt említett kora-renaissance műrészeink bizonyosságul szolgálnak arra nézve, hogy ezen műirány hazánkban már a XV-dik század második felében általánosan volt elterjedve, továbbá, hogy a renaissance hazánkba nem Némethonból, hanem Olaszországból szivárgott át.

Ezen kora-renaissance átmeneti korszakot hasonlóképen azon diszítményrészletek jellemzik, melyek a szepesszombati templom egyik gótstilű oltárán fordulnak elő, ugyanis míg az oltár szerkezete még tökéletesen a középkori oltárok stiljének felel meg, addig a diszítmények motivumai már renaissance stilűek. Különösen érdekes, műtörténeti tekintetben, az oltár szekrénye alatti diszítmény, melynek közepén lévő renaissance stilű virágedényt két delphin fogja körül, mely utóbbi motivum már csak a renaissance ornamentációban fordul elő. — Ezen delphineket uszóhártái azonban itt még gót stilű levelekből állanak!

Ugyanezen oltár predellájának mindkét végén babérleveles koszorúkat tartó angyalok ábrázolva, mely koszorúk, lebegő szalagokkal összekötött levélsomói már határozott renaissance jellegűek. Kár, hogy ezen érdekes oltár készítési ideje, évszám hiányában, határozottan meg nem alapítható, mindazonáltal az még a XV. század utolsó évtizedébe helyezendő.

Nevezetes e tekintetben, mint a díszes renaissance styl egyik kitűnő műalkotása hazánkban, az esztergomi basilikának Bakács nevű kápolnája, mely mind stiltisztasága, mind pedig diszítményeinek stilszerű szépsége és nemessége által e nembeli legbecsesebb műemlékeink közt kétségkívül az első helyet foglalja el.

A XV-ik század végéről való a liptó-szent-miklósi templom egyik mellékoltára is, melynek diszítványai közt ép oly alakítású babérleveles füzérek találhatók, minők a bártfai városház koronázó párkányzata alatti sgraffito kivitelű díszszegélynél is előfordulnak. — Egyébiránt megjegyzendő, hogy a babérleveles diszítvány olaszthoni eredetű, s — úgy mint a rómaiaknál — a polgári erények tudomány és vitézség megjutalmazásának jelképéül használtatott. — Így a Miksa császár számára Dürer Albert által 1515-dik évben készült diadalív tervrajzán a babérlevél-csomók már bogyókkal fordulnak elő.

Az 1506-ik évben épült bártfai városház műrészei, ablakai (cum fenestris yticalibus), díszportái s egyéb részleteinél fogva a kora-renaissancestyl korszakának legkiválóbb monumentális műépítménye gyanánt tekintendő hazánkban.

Ezen műemlékünk párkányzatai, különösen pedig az erkély s a díszkapuzatok műrészei inkább az olasz renaissancestyl befolyására utalnak, a mely körülmény nagyon természetes, miután ezen időben (1506) Némethonban renaissance stylű műemlékek még nem léteztek, s így az úgynevezett német renaissance, városházunk műrészeinél még nem is alkalmaztathatott.

A középkori csúcsíves styl vallási czélú egyházi műveknél még akkor is divatban volt, midőn a profán építményeknél már a renaissance styl volt a mérvadó; így a bártfai templom 1505-dik évből származó, s sz. Mária tiszteletére készült oltár nemcsak szerkezetében, de diszítványeiben is még csúcsíves stylű; — valamint a rozsnyói dóm 1509-ik évben készült díszes szentségháza is még határozottan a gót styl szabályai szerint van alakítva; — sőt az iglói 1549 ik évből való keresztelő medenczéjén is még a középkori csúcsíves styl jellege vehető észre.

Míg tehát — a mint látjuk — a renaissance új műirány az egyházi művészetben csak lassan és nehezen tört magának utat, addig a profán és polgári műalkotásoknál valóban bámulandó gyorsasággal foglalt tért.

Így a löcsei templom, Henkel János által, 1520-dik évben készült oltára, középkori szerkezete mellett, már határozott renaissance stilű diszítványi részletekkel dicsekedik, nevezetesen a középszekrény fülkéje, — melyben sz. Anna, sz. Mária s a gyermek Jézus ülő szobrai vannak felállítva — már egy renaissance stylű félköríves diszítmánnyal van szegélyezve.

A két oldalszárny, valamint a predella diszítványai szintén ezen új műiránynak hódolnak. — Legérdekesebb itt azonban az oltár felrakványa, mely egy félköríves középfülkéből, a toronyfiak helyett pedig egy díszes alakítású bimbó- és gyümölcs-diszítványból áll, melyet a középfülkével felette csinos

s renaissance stylü delphineek kötnek össze. — Itt tehát a csúcsíves felrakvány, jellege s felfelé törekvő arányainak megtartása mellett, már a renaissance styl diszitményeivel van alakítva.

Míg ezen időben az egyházi műtárgyaknál még a csúcsíves styl harcza a renaissanceval vehető észre, addig a héthársi templom 1513-dik évben raguzai Vince mester által épült díszkapuzata, úgy nem különben az ugyanazon évben készült szentségház fali fülkéje is, már tiszta renaissance stylü. — Az említett templom még csúcsíves stylü, annak déli díszkapuzata pedig félkörű archivolt ívezetével, pilasztereivel s a koronázó párkányzat antik római profiljével már tiszta renaissance ízlésű; a szentségház fali fülkéjén pedig csak a — valószínűleg eredeti régi fülke ívezete még csúcsíves, — a fülkét körülvevő architectura, korintheta pilasztereivel, koronázó párkányzatával s e felett lévő félköríves felrakványával, valamint diszitményeivel már határozottan az új műiránynak hódol.

Műtörténeti tekintetben ezen héthársi műalkotványok azért is érdekesek, mert azok készítése ideje, nemkülönben mesterök a kőbe vésett felirat által pontosan és hitelesen van meghatározva. — A kapuzat feletti felirat így hangzik:

ANNO · DNI · M · D · 1 · 3 · 0 · MATER · DEI
 MEMENTO · MEI · NICOLAI · TÁRCAY ·
 MAGISTRO · VINCENCO · DE · RAGVSA · HOC · OPVS · FECIT · ¹

Mely korai adat ismét annak bizonyosságul szolgál, hogy a renaissance hazánkba olasz mesterek által hozatott be.

A kora-renaissance stil ezen időben már a polgári házakra is kiterjedt; így Bártfán a Tirscher-féle ház egyik ajtaja, díszes párkányzatával, már renaissance stilü. Ezen műmaradvány műtörténeti értékét emeli az ajtó felső párkányzatán bevéssett felirat:

ANNO · DNI · 1 · 5 · 1 · 8.

és egy monogrammos paizs D. R. betűkkel, melyek valószínűleg Rauber Dávid patricius nevét jelölik.

Kora-renaissance műemlékeink általános ösmertetésénél megtartva a chronologiai rendet, megemlítendő most a bártfai templom tornyának első emeletén lévő, s Krausz János, valamint Emericzi János bártfai festő művészek által 1521-dik évben festett fresco kép, mely sz. László, sz. István és szent Imre herczeg monumentalis felfogású alakjait tünteti elénk.

Ezen érdekes fresco kép rajzát, valamint leírását már közöltem jelen munkám VI. tábláján, ez alkalommal különösen érdekel minket azon diszitmény, mely a kép felső részét foglalja el. Ezen diszitmény motivumain is már határozottan észrevehetni a mindinkább előtörő renaissance műízlést, — mely adat bizonyítékul szolgál azon feltevésnek, hogy míg a némethoni renaissance legelőször a festményeken s a könyvek festett miniaturjain fordul elő, s az építészetben csak később kezd terjedni; addig hazánkban úgy látszik a renaissance nemcsak a festményeken, de az építészetben is egyszerre jelenik meg.

A kora-renaissance, az az a csúcsíves ízlés átmenete a renaissance stylbe hazánkban körülbelül a XVI-dik század második évtizedének végéig tart. Ezen korszakbeli műemlékeinken a renaissance-styl többnyire még a középkori csúcsíves ízlés elemeivel, vegyítve jön elő, melyek azonban mindinkább gyérebben fordulnak elő, míg az 1530-dik év körül a renaissance — teljesen legyőzve a középkori reminiscenciákat — egész kifejlett szépségében s tisztaságában uralja a művészet alkotásait.

A renaissance ezen második, mondhatni virágzási korszakából, e következő hazai műemléket említem meg.

1544-dik évvel van jelölve a kézsmárki vár Tökölyi-féle kápolnájában álló pompás renaissance

¹ Lásd IPOLYI ARNOLD: *A középkori szobrászat Magyarországon* című értekezésében, melynek 55-dik lapján teljes mértékben méltányolja ezen kora-renaissance maradványokat.

stylben készült imaszék, melynek intarsia kivitelű diszítményei, valamint a már határozott renaissance ízlésű finom profilú párkányzatai s pilaszterei a kifejlett renaissance jellegével bírnak. — Ezen imaszék hátlapján egy oszlopos, félköríves architectura által keretelt lapon egész termek s udvarok, meglehetősen jó távlati rajzban, továbbá egy tóban uszó és bukdácsoló kacsák s egyéb vízi madarak természetes színű falemezekkel művésziesen kirakvák. — Az ülés jobboldali deszkáján pedig ezen imaszék mestere és készítési éve akképen van feljegyezve :

Joannes Langius archelarius Kaseoforensis agens Annos 80 parens 14 februarii maior vero natus Christophorus Langius aetatis suae 55 ut testarent eos vixisse hoc sedile in decorem Templi et in usum pio parenti suo posteritatisque suae propriis sumtibus manibusque utrumque inchoarunt Anno 1544.

Megemlítésre méltó a Lang János és nejének egy körfémerben foglalt famozaik kivitelű arc képe en profil ; a férfi hosszú hajjal, az akkoriban dívó spanyol fodros gallérral s nagy karimájú kalappal, míg a nő különös alakú főkötőben van ábrázolva.

Ily intarsia kivitelű székek s szekrények találhatók a velencei S. Marco basilika szekrestyében, hol hasonló portálszerű mezőkben ép oly alakítású építmények ábrázolvák, s kétséget nem szenved, hogy a kézmárki szék intarsiatora az e nembeli olaszthoni műveket természet után tanulmányozta.

A festmények és diszítványok ilyenmü imitációja, különféle színezetű és néha égetés által is árnyékolt falemezek összerakása által hazánkban már a XVI-ik század első évtizedében volt ismeretes, így a bártfai templom ily kivitelű egyházi székeiről jelen munkám I. kötetében már megemlékeztem. Megemlítésre méltók továbbá az eperjesi és löcsei intarsia kivitelű egyházi székeink is, melyek diszítványaiknél fogva már szintén a renaissance korszakba sorozandók. — A körmöczi vártemplom híres székeinek intarsiaszerű diszítványai pedig a legszebbek közé tartoznak. Ezen kiváló mű leírása még később fog előfordulni.

Az 1552-dik évben készült, s a bártfai templom egyik déli kápolnájában álló, Serédy György vitéz alakját féldomborműben ábrázoló sírkőlap, félköríves architektúrájával s felséges diszítványeivel már a renaissance styl virágzási korszakába helyezendő ; valamint a Bártfa város czímerét ábrázoló, s az 1563-dik évszámmal jelölt emléktábla is, mely eredetileg a városi mészárszék (Macellum) épületének dískapuzata felett díszlett, jelenleg pedig a városi vendégfogadó homlokzatán van beillesztve. — Ezen vendégfogadó helyén állott a XVI-ik században a városi redoutte-épület, melynek első emeletén díszes oszlopos csarnokok és termek a nyilvános táncmultságok s lakadalmi ünnepélyek megtartására voltak fentartva, a földszinti helyiségeket pedig részint kereskedői boltok, részint húsáruló mészárszékek foglalták el. — Ezen városi épületet Lajos és Bernát nevű olasz építőmesterek építették, a mint azt a következő feljegyzés bizonyítja :

Anno 1563 feria tertia post Conductum pascae Conventio facta est cum duobus murariis fratribus Italis Ludovico et Bernhardo Pel ex parte macelli denuo extruendi praeter cellaria testudinata priori Anno absoluta in hunc modum.

Omnia de polito lapide. —

Pro statua lapidea supra tectum colorata.

Johannis Italo florenos 1

A mint ezen adatból is látjuk, felső vidéki városaink renaissance stylü építményeit többnyire olasz mesterek építették s díszítették. Ezen Bernard Pel de Lugano nevű olasz mester Bártfán hosszabb ideig tartózkodott, s meglehet, hogy itt végképen le is telepedett, mert a város egyik bástyáján lévő s 1582-dik évből származó sgraffito diszítványai alatt ismét találkozunk nevével. — Az említett városi czímer díszes babérlevelű koszorúval van körülvéve, s általában ezen féldombormű művészletei az olasz renaissance styl jellegének felelnek meg.

Hogy a bártfai polgári házak mily díszes renaissance stylben épültek, ennek bebizonyítására

elégséges leendő itt az úgynevezett Ganzaug-féle ház díszes portáléját megemlíteni; melynek pilaszterei, félkörű ívezete s párkányzatai a kifejlett renaissance-styl legfelségesebb féldomborműveivel vannak díszítve. — Architrav párkányzatán olvasható

WER · GOT · TRAVT · DER · WOLL · BAVT. 1 · 5 · 6 · 6.

Azonkívül van még Bártfán három ily díszkapu, mely a renaissance kifejtettségéről, valamint az alkotó művész nemes műízléséről tanuskodik.

A polgári épületek ezen stilszerű díszítése a város erődtítményeire is kiterjedt. Így Bártfán sok bástyán nemcsak sgraffito díszítményekkel, de többszínű fresco festményekkel is találkozunk; így a város egyik északi bástya-tornyán delfinekkal körülvett magyar- és németországi czímerek díszlenek, legalább díszlettek, mert azok az idő pusztító hatása következtében jelenleg már csak gyengén vehetők ki; úgy ezen sgraffittók készítése éve, valamint a mester neve is ma már alig olvasható; s ha ezen feliratot — úgy mint sok mást — Krinner Manó nyugalmazott városi tanácsnok s az előtt gyógyszerész annak idején le nem másolta volna, úgy műtörténetünkre nézve ezen adat is elveszett volna.

Ezen felirat így hangzik:

BERNARD PEL DE LVGANO · FECIT ISTVM · LABOREM ANNO 1 · 5 · 8 · 2.

A bártfai templom egyik háromüléső egyházi székén, kivételesen a német renaissance elemeivel találkozunk; ezen szék az 1597-dik évből való — és díszítményeinek stilszerű kivitele által tűnik fel.

A XVII-ik század elején a renaissance stil mindinkább kifejlődik, s míg ezen kori műveknél az architektura még mindig szorosan ragaszkodik a szerkezethez, addig az ornamentatio gazdagabb és díszesebb alakítást nyervén, a hatás emelésére többszínű befestést és mérsékelt aranyozást vesz igénybe. — A műrészletek díszítésének ezen törekvése s hangsúlyozása az architektúrában is nyilvánul; így ezen századbeli építményeken a fal felületének sgraffito-díszítményei nagy mértékben alkalmaztatnak, mely díszítési modor a házak s egyéb építmények homlokzatát mintegy damascirozva, igen emeli azok szépségét.

A XVII-ik század elejéről származnak azon eperjesi polgári házak, melyeken a renaissance stilű architektura még teljes épségében fentartva található, — s mely építészeti modor hazánkban úgy látszik egyedül itt fordul elő.

Míg a német renaissance a házak ormait fokozatosan pyramis-alakban idomítja, addig Eperjesen, Lőcsén s Kézsmárkon a régi házak attikaszerű vízszintes párkányzatú főfalban végződnek, s azonkívül ezen homlokzatok díszes pilaszterű félköríves fülkékkel vannak élénkítve, melyekben pompás kivitelű sgraffittók, a többnyire sötét-barna vagy fekete alapból, festői hatással válnak ki.

A házak felső emeletét pedig a falból kiugró s csinos alakítású gyámköveken nyugvó erkélyek díszítik. — Ezen házak födél-szerkezete szükségessé tette ily magas homlokfalak emelését; ugyanis a házak — valamint a szepességi tornyok is — egymáshoz hajló két félereszű födéllal vannak befedve, melyek közt, a homlokzat közepén alkalmazott csatorna az esővíz elvezetésére szolgál. — Ezen vízvezető csatorna, a ház talajának lejtőssége szerint — vagy a ház udvarára vezeti az eső vizet, vagy pedig a csatorna vége, a ház homlokzatának falazatában lévő ablaknyíláson keresztül vezetve, a falazatból jó messzire áll ki, s az esővizet a ház előtti járdán túl önti ki. — A csatorna ezen kiálló vége díszes vastámok s díszített vaspántok által támogattatik, s gyakran a csatorna végén veres rézből készült tátott szájú, vízkádó sárkány- vagy gyík-alakú állatszörnyeket is találunk, melyek a középkori dómoknál és házaknál is mint vízkádók (Wasserspeier) alkalmaztattak. — A renaissance ezen vízkádó állatszörnyeket is díszesen alakítja. Ilyen csinos és czélszerű alkotásokat nevezetesen az eperjesi házakon, valamint a kézsmárki és kassai campanile-tornyokon is találunk.

Az eperjesi házak közt megemlítendő a Waniek-féle emeletes s három kiszökő erkélylyel és pompás sgraffittókkal díszített ház, mely nem messze a parochialis templomtól a főutca keleti házsorában

áll. — Ilyen továbbá ennek szomszédságában a 126-dik és 129-ik számú ház is, mely kiugró gyámköveken nyugszik s díszes pilaszterekkel élénkített homlokzattal bír. Elseje a velencei paloták rovátkos párkányzatához hasonló koronázattal van ellátva, mely a ház homlokzatának különös festői kinézést kölcsönöz. Az utóbbi homlokzata pedig négy lobb-alakú nyílásokkal van áttörve, melyekben díszes vázák s egyéb alakú csinos edények vannak beillesztve; koronázó párkányzatán pedig négy fekvő delfin nyugszik.

Ezen házaknál a gyámköveken merészen kiugró párkányzat a homlokzat alatt mintegy védő ernyőt képez, mely által nem csak a ház fala, hanem a járdán menők is védve vannak az esőtől.

Ezen renaissance-stylű házak nem csak díszes homlokzattal, hanem festői kinézésű udvarokkal is dicsekedhetnek.

Ugyanis ezen házak az udvar felé eső oldalon csinos alakítású oszlopokon nyugvó, s merész ivezetű Loggia-féle nyitott csarnokokkal bírnak, melyeknek boltozatai is stilszerűek s itt-ott befestett és aranyozott stucco féldomborművekkel díszítvők; — továbbá az udvar felőli nyitott folyosók és erkélyek díszes gyámkövekkel és stilszerűen kovácsolt vas-rácsozatokkal vannak ellátva.

Ily festői, de egyszersmind monumentális udvarokat találtam még különösen Lőcsén és Kézsmárkon is. Nevezetesen ide tartoznak a lőcsei Thurzó-házak is, melyeknek renaissance-stylű homlokzatait és kovácsolt rácsozatait dr. Henszlmann Imre tudósunk «Lőcsei régiségek» című jeles művében — rajzaim után — közlé.

Mily nagyszerű illusztrált munkát lehetne kiadni hazai renaissance profán építészeti műemlékeinkről, ha csak a még meglevő műalkotásokat összegyűjtenők, s azokat hű illusztrációkban közölnők! Hát mily nagy az eddig még ismeretlenül lappangó renaissance stylű műemlékeink száma?!

Örömmel és a megnyugvás bizonyos kellemes érzetével constatálom, hogy e tekintetben nincs okunk a panaszra, s ha a renaissance styl korszakának alkotásaiban nem is vagyunk oly gazdagok, mint a külföld, mindazonáltal bírnak még oly nagy számú hazai műkincsekkel, melyek míg egyrészt az akkori hazai műtevékenység magas fokú kifejlődéséről oly fényesen tanuskodnak; másrészt azok ismertetése által a külföld előtt is bebizonyíthatjuk, hogy a XVI-dik és XVII-dik században közművelődésünk, építő-művészetünk s korral haladó kulturánk tekintetében majdnem egyenlő lépést tartottunk a művelt külfölddel.

A XVII-dik század kezdetével a renaissance nem csak az építészetben, hanem a kisebb műalkotványokban is mindinkább jobban fejlődik. — Kivált a templomokban lévő siremlékek s emléktáblák azon művek, melyeken a kifejlett renaissance különösen alkalmaztatott.

Igy a bártfai, szepesváraljai, kézsmárki, kassai és különösen a lőcsei templomokban díszlenek ily siremlékek, melyek a renaissance korszak ismertetéséhez tekintélyes számú műtörténeti adatot szolgáltatnak. — Ezen renaissance stylű műveinkre — régészeti utazásaim alkalmával — mindig különös tekintettel voltam, s valóban nem csekély ezen felvételeimnek száma, melyek vázlatkönyveimben a feltámadás t. i. a közlés és feldolgozás pillanatára várnak.

A tér szűke miatt nem lehet szándékom mindezen renaissance stylű műkincseinket jelen alkalommal részletesen s érdemük szerint megismertetni; mindamellett a renaissanceról irt jelen dolgozatom hiányos volna, ha azokat egészen mellőzném, s így legalább csak röviden fogom azokat elősorolni.

1612. — A lőcsei templomban lévő — Rhael Antal, városi tanácsnok — fehér és fekete márványból készült epitaphiuma, nemcsak becses anyagánál, de kivált művészies kidolgozásánál fogva a kiválóbb műalkotások közé sorozandó. — Kivált a fehér alabastromból készült szobrászati művek valódi remekműveknek mondhatók. — A besztercebányai főtér egyik házának díszes renaissance stylű erkélye, különösen gazdag ornamentatio által tűnik ki, s készítési ideje — stílj szerint — a XVII-dik század elejére tehető.

1620. — Urbanovits Márton — homokkőből művésziesen faragott — epitaphiuma a lőcsei templom déli falának külsején van beillesztve; itt különösen szépek és stilszerűek a gyámköveken nyugvó oszlopok díszített törzsei, valamint egyéb díszítmények is.

A Thurzó-féle emléktáblák diszes faragványaikkal szintén ide sorozandók.¹

A löcsei epitaphiumok közt megemlítendő még a Triebel Gergely tanácsnok 1593-dik évből való, fehér márványból készült renaissance stylű siremléke, melynél különösen a finom érzéssel kidolgozott pilaszterek díszítményei tűnnek fel kiváló szépségük által; Engelhart György 1598-dik évben készült epitaphiumát pedig stilszerű kidolgozásánál fogva kell megemlítenünk.

A fából készült renaissance stylű emléktábláink közt megemlítem: a bártfai templom e nembeli műalkotásait is, melyeket azonban jelen munkám I-ső kötetében már részletesen ismertettem meg.

A lipótmegyei Tepla helység templomában található az 1611-dik évből való Kubinyi János epitaphiuma, mely mű különösen az ábrázolt személyek XVII-dik századbeli magyar costumje végett is bir érdekkal.

Ezen emléktáblák közt, különösen tetemes nagysága s gazdag kiállítása miatt, feltűnik a löcsei templom északi hajójának egyik pillérén függő, s 1607-ik évben készült epitaphium, mely Hirscher Dániel városi tanácsnok s kereskedő (Handelsmann und Beisitzer des Rathes) emlékének van szentelve. — Ezen műnél a polychromia nemcsak a díszítményekre, hanem az architecturára is kiterjedvén, ez által pompás hatásúnak mondható.

A szepes-szombati templom belsejében lévő emléktáblák közt érdekes a Grosz Pálé; ezen mű gyönyörűen van kidolgozva és felette stilszerű ékítményekkel bir, s 1688-dik évben ifj. Grosz Pál szepes-szombati szobrász által készítettet. — Ezen felirat által tehát a XVII-dik századbeli szobrászaink névsora egygyel ismét szaporodott.

Hogy a XVII-dik század műipara mennyire volt kifejlődve, és a renaissance mily finom műízléssel s gyakorlottsággal kezeltetett az akkori művészek által, ez állításom bebizonyítására elég az 1620-dik évben készült körmöczi renaissance-stylű egyházi székeket, és az 1624-dik évből való hires löcsei orgonaművet felhoznom.

Ugyanis a körmöczi vártemplomban lévő, s városi tanácsnokok számára 1620-dik évben készült renaissance stylű széksorozat nemes architecturája, valamint valódi művészi izlésű s kitűnő technikai kivitelű intarsia díszítményei által nemcsak hazánkban, de még a külföldön is keresi hasonmását. A székek stylje még a renaissance virágzási korszakának jellegével bir, az intarsiák szép compositiójú díszítményei, valamint a korynthi oszlopok finom metszésű fejezetei, s a gyámkövek helyét pótoló mascarónok s hermák gyönyörűen vannak kidolgozva.

Ezen remekműnél a faanyag természetes színében pompázik, az ajtócskák vaspántjai pedig szintén a renaissance-styl izlésében idomitvák s díszítvék.

A mi pedig az említett löcsei orgonát illeti, az minden tekintetben valódi műremeke a renaissance stylnek, itt nem csak a díszítmények, de a karzat fülkéiben álló szobrocskák is valódi mesterművek.²

A XVII. században a renaissance építészet fejlődésének főpontját éri el hazánkban.

A sárosmegyei színei templom tornyának felső része az eperjesi házaknál is előforduló architecturával van díszítve; a felséges sgrafitto díszítmények a felirat szerint 1628-ik évből valók.

A nehrei campanile csinos sgrafittói pedig 1629-dik évben készültek.

A Sárosmegyében fekvő fritsi várkastély az ilyenmű renaissance stylű építmények valódi remekművének nevezhető. A kastély felső homlokzatát finom párkányzatú pilaszterek által elválasztott, s félkör íves fülkék egész sorozata díszíti, melyekben részint növény-díszítmények, részint pedig római és magyar hadvezérek daliás alakjai sgrafittószerű kidolgozásban díszlenek, melyeken továbbá a XVII. századbeli magyar nemzeti ruhavisélet az utolsó gombig tanulmányozható. S valóban igen szomorító, hogy a hazai

¹ Lásd dr. HENSZLMANN IMRE: *Lőcse régiségei* című művét, melyben nemcsak az *Urbanovits*, hanem a *Thurzó-féle epitaphiumok* is rajzban közöltek.

² Ezen hires orgonánk rajzát és leírását közöltem a bécsi központi bizottság *Mittheilungen* 1874-dik évfolyamában.

renaissance ezen remek kivitelű műalkotásai kellő gondviselés hiányában mindinkább halványodnak s pusztulnak, s ha kellő intézkedés nem történik, akkor az úgy is gyér renaissance stílusú műemlékeink egy nevezetes példányával szegényebbek leszünk.

Ezen kastély díszes portáléja felett olvasható az egykori tulajdonos neve és az építési év

HOC . OPVS EXSTRVXIT VALENTINVS BERTOTI
ANNO 1630.

A felső párkányzat sgrafittói alatt pedig az építész nevével találkozunk:

VNICA DIVITIAS DOMINI BENEDICTIO DONAT
SIS . PIVS ET VICTVS . COPIA . LARGA . FLVET.
MICHAEL SORGER AEDIFICAVIT.
ANNO 1630.

A krasznahorkai várban lévő 1640-ik évből való kályha, színes díszítményű kályha-fiókjaival s egyéb érdekes műrészleteivel, valamint a kassai felsőmagyarországi muzeumban őrzött díszes kályha-fiókok bizonyítják, hogy hazánk műpara e tekintetben is versenyezett a külfölddel, s hogy a renaissance-izlés ezen műalkotványokon is nagy mértékben alkalmaztatott.

Műtörténeti szempontból felette érdekes a Liptó megyében fekvő szent-mariai templom renaissance stílusú s 1647-ik évben készült díszes keresztelő medenczéje, melynek kőből faragott díszítményei s alakjai megfelelő befestéssel s aranyozással is bírnak.

Hazánkban a XVII. század második felében a renaissance stílus már mindinkább hanyatlásnak kezd indulni; a stílus ezen hanyatlási korszakának kezdete az 1681. évben Báthory Sófia által épült kassai szent. Háromság temploma által pontosan van meghatározva.

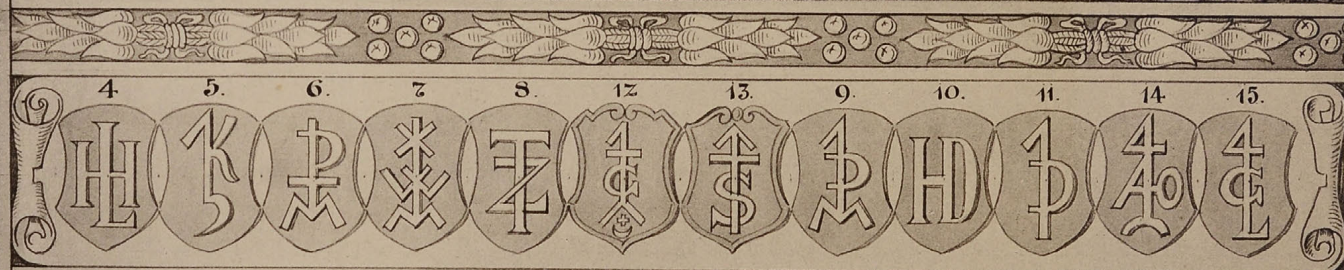
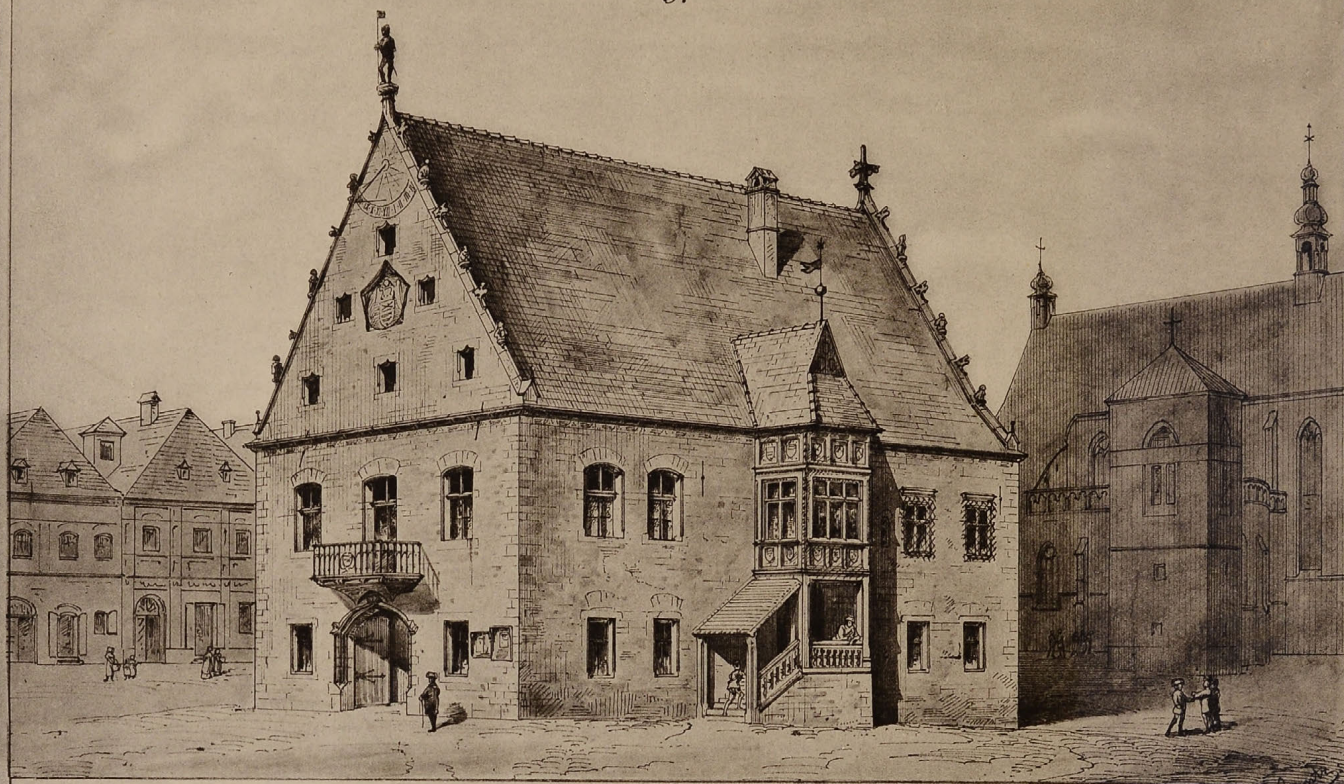
Ezen templom egyeneszárású szentélylyel s a hajó nyugoti részén kettős toronnyal bír.

A templom belsejében az alacsonyabb mellékhajók, pillérek álló félkörű ívezetek által nyulnak a főhajóba. A templom külseje, a faragott homokkövekből rendesen épült falazata miatt, monumentális kinézésű ugyan, de közelebbről vizsgálva a párkányzatokat, azok már nem oly szabályosak s rendesek mint a renaissance stílus virágzása korszakbeliek, mert egyes tagozataik túlságosan részletezvék. Így a pilasztereknél az echinus és plinthus, kisebb párkányzatok által annyira szét van darabolva, hogy hatását egészen elveszti.

Ugy látszik, hogy ezen időben az építészeti tagozatok rendeltetésének ismerete már meglehetősen hiányos volt, s azok már nem az architectura törvénye szerint, hanem az építész kénye-kedve szerint idomítottak.

Mindamellett a renaissance — bár méhében hordja már az elkorcsodás magvát — a XVII. század végéig még kielégítő mértékben tartja meg constructiv jellegét; a XVIII. században azonban a renaissance a pompát hajhászó s minden æsthetikai szépséget kizáró elkorcsosodott motívumaival már tökéletesen elveszti eredeti nemes szépségét, s izléstelen rococco- vagy barok-modorra változik. A rococco-korszakbeli stíllelles alkotványokban hazánk épen nem mondható szegénynek, de mint minden rossznak, úgy annak is meg van a jó oldala t. i. a mennyiben ezen izléstelen korszak művei mintegy elrettentő példaként szolgálhatnak az utókornak, intvén egyszersmind a művészettel és műparral foglalkozókat, hogy műalkotásaiknál mindig szem előtt tartsák a renaissance stílus tisztaságát, nemes egyszerűségét s izlésük nemesítésére és fejlesztésére tanulmányozzák a renaissance virágzása korszakának utánzásra méltó alkotásait; mert csak ez esetben remélhetjük, hogy a mit a művészet tekintetében a XVI. század megkezdett, azt a jelen XIX-dik század második fele, hasonló szellemben s irányban folytatni fogja, annál is inkább, miután napjainkban nemcsak a monumentális építészetben, hanem a műpar különféle célú műtárgyainál is oly műirány foko-

MAC
TUDOMÉNTOS
KÖNYVTÁRA

zatos fejlődése vehető észre, mely nem csak kiváló szépsége, életrevalósága s czélszerűsége, hanem határozott stylje által is mintegy folytatása azon műízlésnek, mely Olaszthonban, a régi görög és római műemlékeken születve, a görög klasszikus styl egyszerűségét s szépségét a római styl nagyszerűségével és fényével párosulva; oly dicső és emlékszerű műalkotásokat teremtett.

S így még eljöhethet azon korszak, midőn felkiálhatunk Hutten Ulrikkal:

*Oh Jahrhundert! die Geister erwachen,
die Studien blühen: es ist eine wahre
Lust zu Leben!*

Elősorolván tehát néhány kiváló hazai renaissance műemlékünket, s legalább fővonásokban állapítván meg a renaissance fejlődésének főkorszakait — térjünk vissza tulajdonképeni tárgyunkra, a bárt-fai városházhoz, hazánkban a kora-renaissance styl ezen kiváló műemlékéhez, melynek művészletei, nem csak ezen elmúlt korszak nemes izléséről s a kidolgozás ügyes — mondhatni mesteri — technikájáról, hanem az akkori szellemi műveltséggel párosult, — s a művészetben is nyilvánuló — azon előszeretetről is tesz tanubizonyságot, mely a renaissance klasszikus elemeit a monumentális építészetben oly korán s oly finom műízléssel alkalmazá, mint hazánkban talán sehol sem.

1. A VÁROSHÁZ ALAPRAJZA, S HELYISÉGEINEK LEIRÁSA.

Városházunk alaprajza s helyiségeinek beosztása nem csak szabályos, de czélszerűség szempontjából is kitünő. A világ négy főtája felé keletelt városház alaprajzának idoma egy szabályos épszőg (Rechteck), melynek déli és keleti keskenyebb oldala 16·0, keleti és nyugoti hoszoldala pedig 28·5 meter.

Tekintve városházunk alaprajzának földszinti (Parterre) beosztását, itt mindjárt szemünkbe ötlök azon csarnok-forma közép folyósó, mely az alaprajz épszőgü idomát — a hosztengely irányában mintegy három egyenlő részre osztja.

Ezen csarnok eredetileg nem volt közbeeső válaszfalak által beosztva, — mint most — hanem azon keresztül szabadon lehetett átmenni, mely czélből mindkét végén kapuzatok nyíltak, melynek egyike a déli oldalon levő most is nyitva áll, ellenben az északi kapuzat jelenleg már be van falazva, melynek nyoma azonban a városház északi homlokzatán még most is jól vehető ki, s nagysága valamint alakjára nézve a déli portáléhoz hasonlított.

Ily középcsarnokot látunk — a néhány évtizeddel későbbben épült lőcsei városház földszinti alaprajzán is,¹ — valamint némely némethoni városháznál is láthatók ily hosszú csarnokok, melyek, míg egyrészt a földszinti helyiségekbe vezettek, másrészt a városház alatt, vagy inkább azon keresztül — a nyilvános közlekedést is megengedték.

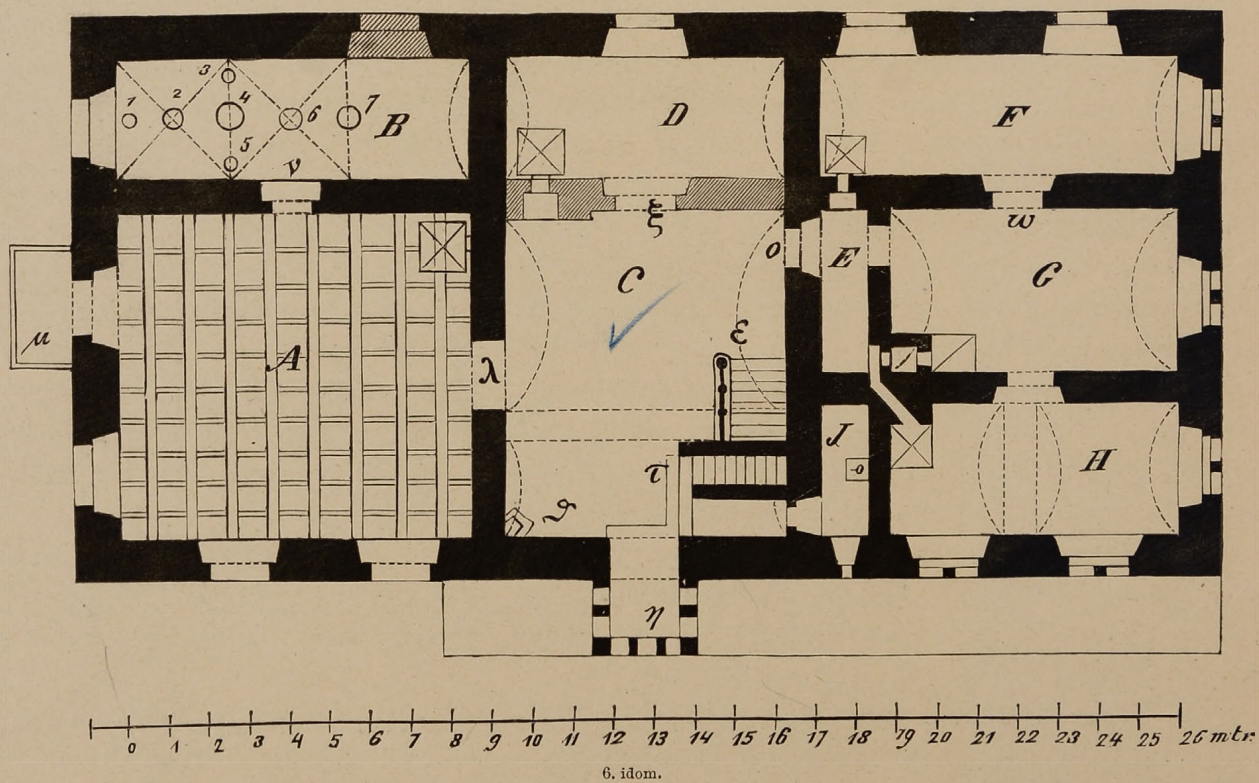
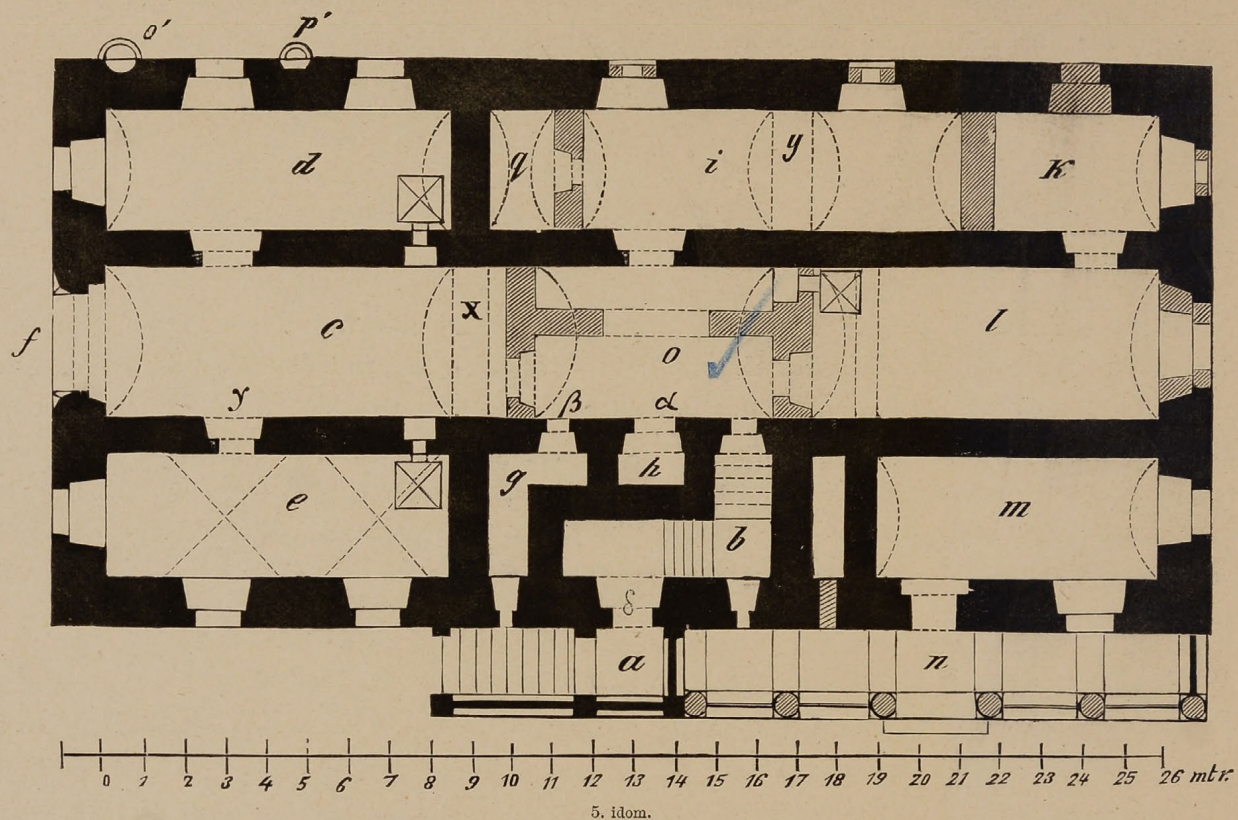
Előcsarnokunk majdnem 4 méter széles, s így az alaprajz szélességének mintegy harmadát képezi, — hossza pedig megfelel az alaprajz hosszának.

A városház földszinti helyiségeinek falazata tetemes méretei által tűnik fel; így a városház főfalai 1·15 a válaszfalak pedig 1·0 méter vastagságúak.

A falak ily tetemes vastagsága a lőcsei városháznál, s általában véve majdnem minden régi építménynél is fordul elő, mivel a régiek köztudomás szerint — nem csak szépen stylserűen, de tartósságra is építettek.

¹ Dr. HENSZELMANN IMRE lőcsei monographia 153 és 155-dik lapját.

A falak ezen tetemes vastagsága szükségessé vált azon körülménynél fogva, mert mint például városházunknál is — az összes helyiségek, többnyire donga vagy pedig keresztboltozatokkal vannak bebol-

tozva, a donga boltozatnál pedig, a mint tudjuk, a bolt nyomása az egész falra vitetik át, s így ezen nyomás ellensúlyozására vastag és erősen épült falak szükségesek.

Belépve a városház déli homlokzatának díszkapuzatán (*f*), (lásd a mellékelt 5 idomot), először egy előcsarnokba (*c*) jutunk, melyből a jobbra és balra vezető ajtók két földszinti helyiségbe vezetnek. Ezek egyikében (*d*) a városi telekkönyvi hivatal, a másikban pedig (*e*) a házi pénztár van elhelyezve. — Itt megjegyzendő, hogy az utóbbi helyiség jelenlegi ajtaja (*z*) eredetileg a tanácsterem intarzaszerűen kirakott bejáratán volt alkalmazva, úgy szintén a városi ezímerrel a bíró és a tanácsnokok monogrammaival díszített vasajtó is a tanácsterem eredeti — jelenleg a templom tornyának földszinti helyiségében befalazott — ajtajáról való, melynek részletes leírása későbbben fog közölni.

Mind a két helyiség három-három vasrácsozatos ablakkal nyílik a fötérre, s az egyik (*d*) helyiség donga, a másik pedig (*e*) keresztboltozattal bír.

A középcsarnok mintegy közepén két — későbbben épült — válaszfal által van félbeszakítva, mely közbenső helyiség (*o*) jelenleg a börtönörnek konyhául szolgál. Ezen meglehetősen sötét konyha-helyiségből két csücsíves stílusú ajtó (*a* és *β*) a régi börtönökbe (*g*, *h*) vezet, melyek közt az utóbbi kis méreteinél fogva feltűnő s valóságos teljesen sötét carcer.

A másik börtön (*g*) lépcső falának beszögelése folytán másik végével a városház keleti főfaláig terjed, hol egy erős vasrácsozattal ellátott kis ablaknyílás a börtön gyér megvilágosítására szolgál.

A belső csarnok északi vége (*l*), valamint a többi (*k*, *i*, és *q*) mellékhelyiségek is jelenleg szintén börtönül használatnak, mivel a járásbíróság nem bírván külön börtönhelyiségekkel, a rabokat ezen városi börtönbe zárátja.

Vége az (*m*) alatti sarokhelyiség, rendőri szobának használatnak, melynek bejárása előtt a későbbben épült s dóriai faoszlopokon nyugvó előcsarnok (*n*) katonai főörhelyül szolgál.

Megemlítendő itt még, hogy a felső emeleti falak hordására a *c* előcsarnokban az *x*, az *i* alatti helyiségben pedig az *y* erős boltövek szolgálnak, melyek felfogva a felső falak súlyát, a nyomást a földszinti falakra viszik át. Ezen két boltöv (Gewölbgurte) szükségét azonnal belátjuk, ha a városház első emeletének falbeosztását a földszinti alaprajzzal hasonlítjuk össze.

Városházunk földszinti helyiségeit megvizsgálva, szükségesnek tartom még azon régi mérezeit megemlíteni, melyek a városház nyugati falának *o'* és *p'* helyein vannak befalazva.

Ily régi méretek hazánkban még a kis-szebeni és kassai városházaknál is találatnak, s a régi űrmértékek hitelesítésére használtattak. Városházunk ezen régi mértékegységeiről majd későbbben, a részletes leírásnál lesz szó.

A középkori építményeknél, legyenek azok egyházi vagy profán rendeltetésűek, térnyerés tekintetéből, a lépcső rendszeren egy különálló toronyforma lépcsőházban volt elhelyezve.

Ezen lépcsőházak idoma természetesen a lépcső szerkezetétől függ; így a csiga-lépcsőknél hengeralakú, vagy néha szabályos sokszögű a lépcsőház, s valódi tornyocskát képez; ellenben az egyenes lépcsőknél a lépcsőház rendszeren négyszegletű alaprajzzal bír.

A városház keleti homlokzatának közepén álló toronyforma erkély (*a*) tulajdonképpen nem is lépcsőház, hanem csak mintegy közvetíti az alsó és felső lépcső összeköttetését, és pedig oly nyugvóhely (podesta) által, mely felett a négyoldalú erkély van építve.

A feljárás tehát mintegy 12 fokból álló, a városház keleti főfalának síkjával párhuzamos, s fedett lépcsőn történik, mely azonkívül díszes ballusterű mellvéd által van szegélyezve. Ezen a lépcsőn fölmenve, először az erkély alatt lévő első nyughelyre érünk; erkélyünk ezen első emeletén nyílik a városház főbeimeneti díszkapuzata (*δ*), melynek gazdag tagozatú homlokzatán lévő: PRIVSQVAM · INCIPIAS · CONSVLTQ · jelentőségteljes felirata a belépő tanácsnokokat állásuk fontosságára emlékeztet.

Ezen díszes ajtón belépve, s öt lépcsőfokot haladva, elérjük a lépcső második podestáját (*b*), honnét nyolcz lépcsőfokon a városház első emeletének niveauját elérve, a *C* előcsarnokba jutunk (6 idom). A lépcső ezen elrendezéséből is kitűnik, hogy a régiek sokat adtak a kényelemre, miután a csekély lejtőségű lépcsőt még két pihenő helylyel is ellátták, a fal felületén pedig a lépcső irányában kőből vésett

és kiálló kartám tetemesen megkönnyíté a fölmenést. A mellvédfal a lépcső-csarnok felőli oldalon díszes renaissancestylú, s kőből faragott oszlopos galleria által képeztetik, melynek sarok-oszlopán az oroszlanál viaskodó Samson faszobrocskája (ε) van felállítva.

Az első emeletnek ezen csarnoka (C) eredetileg sokkal nagyobb volt mint jelenleg; azelőtt a csarnok hossza a városház első emeletének egész szélességét foglalta el, most pedig egy későbbben épült válaszfal által két nem egyenlő részre van osztva, mely utóbbiban a városkapitányság D helyisége létezik.

Ily tetemes kiterjedésű előcsarnokokkal nemcsak a németországi, de hazai városházaknál is találkozunk; így a lőcsei városház egy tekintélyes nagyságú, közép-oszlopokon nyugvó s csinos boltozattal ellátott előcsarnokkal bír. Ezen előcsarnokokba a polgárok szoktak összegyűlni, s itt várták meg a tanács határozatainak kihirdetését, s úgyszintén esős időben biztos menedékhelyet találtak itt.

Ezen csarnok egy félköríves nyitott kapuzat által az erkély második emeletének ablakos helyiségevel (γ) közlekedik, melynek tágas ablakai a csarnok kellő megvilágítására szolgálnak.

A csarnok délkeleti szögletében egy talapzaton a Roland szobra (θ) van felállítva, mely sajátos alakjával, nagyságával, de különösen arcának majdnem ijesztő kifejezésével a csarnokba feljövő idegen figyelmét nagy mértékben vonja magára.

A csarnokból egy újabbkori tágas ajtó (λ) a városház díszes tanács-termébe (A) vezet, melynek stilszerűen készült gerenda-mennyezetéről egy csinos kivitelű s még gótstilu bronce-csillár függ le.

A tanácssterem alaprajzának alakja majdnem tökéletes négyzet (Qúadrat), miután annak hossza 8·6 méter, szélessége pedig 8·0 méter, az eltérés tehát csak 6 deciméter.

A terem három nagy ablakon és egy üveg-ajtón keresztül nyeri világosságát. Ezen üveg-ajtó eredetileg szintén ablak volt, s csak utóbbi időben az ujonnan készült erkély (u) miatt alakíttatott át ajtóvá. Ezen erkély (balcon) csinos vasrácszatának közepén — egy körfémerben — a város aranyozott címere díszlik. A városi tisztujítás alkalmával ezen erkélyről hirdettetnek ki a megválasztott tisztviselők nevei a városház előtt összegyűlt polgároknak.

A tanácssterem eredetileg oly kőkereszties ablakokkal bírt, a minők a városház északi homlokzatán léteznek; azonban e század elején történt stylelles ujtás alkalmával az ablakok kőkeresztjei a díszes bélétekkel együtt kitörtek, s a mostani elég dísztelen átalakításon mentek keresztül.

A terem gerendázatos famennyezete nemcsak szépsége, hanem pontos és művészies kivitele által is ritkítja párját hazánkban.

A terem falait — eredetileg — nagyszerű fresco-képek díszíték; jelenleg egy a városház styljének jellegével össze nem férő modorban festett oszlopos csarnok alatt az igazság, mértékletesség, szerénység, stb. symbolikus alakjai vannak ábrázolva. S bár ezen alakok jól vannak festve a ruharedőzet, valamint a jóniai fejezetű oszlopsor távlata is dicséretére válik mesterének, Schultz Lukács városi építésznek, mindazonáltal, tekintve e városház styljét, a terem ezen kifestését sikerültnek s megfelelőnek nem tekinthetjük, s pedig annál kevésbbé, mivel valamely terem kifestésénél csak a felület jellegű decoratió juthat érvényre, s a valószínűségben nem létező oszlopok és építészeti részleteknek ily nagy mérvű utánzása pedig teljességgel helytelen.

A terem nyugati oldalfalán áttört s díszesen faragott díszítményekkel ellátott párkányzatú ajtón (γ) keresztül a városi levéltár helyiségébe (B) érünk, melynek mind a három oldalfalát majdnem a boltozatig nyúló fiókos szekrények foglalják el, melyekben a királyi kiváltságokat tartalmazó, többnyire függő nagy pecséties okmányok s egyéb irományok chronologiai rendben vannak elhelyezve. Ezen helyiség a déli oldalon lévő egyetlen ablak által világíttatik meg, donga alakú keresztboltozatát pedig monogrammos zárkövek díszítik.

Általában véve megjegyzendő, hogy a tanácssterem kivételével a városház összes helyiségei be vannak boltozva, a mint azt az alaprajzból is kivehetni.

Visszatérve ismét a C alatti előcsarnokba, itt még két ajtó tűnik szemünkbe; az egyik (ξ) igen egyszerű s díszítmény nélküli a (D) városi kapitány hivatalos szobájába vezet, mely helyiség — a mint

már említém — egy későbbben épített válaszfal által az előcsarnokból nyeretett; a másik ajtó (σ) díszes renaissance-stylú párkányzatával és finom ízléssel kidolgozott bélletével még eredeti s egykorú a városházzal. Ezen portálszerű ajtó először egy meglehetősen sötét, pitvarszerű helyiségbe (E) vezet, mely úgy látszik, csak arra épült, hogy abból a három helyiség (F , G , H) kályháját fűtteni lehessen.

Innét egy egy ablakos szobába érünk, melyből két ajtó az iktatói (F) és jegyzői (H) irodákba vezet.

Ezen két ajtó közül az első (ω) csinos renaissance-stilú architektúrával bír, a másik azonban díszítmény nélküli.

Végre az előcsarnokból vezető (τ) lépcsőn a városház padozatára jutunk, hol alkalmunk nyílik egy — még a XVI-dik századból eredő — földélszék különös szerkezetével megismerkedni, mely annál érdekesebb, minél ritkábbak hazánkban már az ily régi és nagy méretű földélszékek.

Miután a városház beosztásával s belső helyiségeinek fekvésével már megismerkedtünk, mielőtt még ezen műemlékünk műtörténeti fontosságú s mesteri kiviteli művészleteit a tárgyhoz méltó figyelemmel és részletességgel megvizsgáljuk, tekintsük meg városházunk külsejét is, mely alakjánál fogva csinos távlati képet nyújt. A város tágas főterének kellő közepén álló városház, kőkeresztes ablakaival, erkélytornyocskájával, különösen pedig levélesomókkal, alakokkal s csinos keresztrózsával díszített magas csúcsfalaival, általánosságban véve még a csúcsíves styl jellegével bír ugyan (lásd a II. tábla 3. idomát), de tekintve közelebbről egyes művészleteit, azokon a XVI-dik század elején mindinkább előtörő renaissance-styl határozott jellegével találkozunk. Városházunk építésze valószínűleg nem ismerte, s így nem is merte még a renaissance-ízlést nagyban alkalmazni. Akkor ugyanis a középkori gót styl az építmények szerkezetének architektúráján még teljes hatalommal uralkodott, s míg az akkori építő-művészek a csúcsíves stylbe már be voltak gyakorolva, s annak sajátosága és jellege már mintegy vérükbe ment át, addig a fejlődő renaissance természete előttük még ösmeretlen lévén, ezen új műirány szellemében egyelőre csak a részleteket alakíták. Városházunk tehát még ezen átmeneti korszakban épülvén, természetes, hogy annak architektúrája még a csúcsíves styl jellegével bír.

A renaissance-styl nagy kedvvel és előszeretettel alkalmazá a nyitott és a szellős oszlopos csarnokokat (Loggiákat), így az ötven évvel későbbben épült löcsei városház nyugati oldalát is ily oszlopos nyitott csarnokok képezik, városházunknál ellenben még mindenütt zárt helyiségekkel találkozunk, a renaissance ily nagymérvű alkalmazását még itt nem találjuk.

Városházunk kétségen kívül legimpozánsabb a délkeleti oldalról, a mint azt a II. táblán lévő 3. idomban láthatni. A főkapuzattal és — bár újabbkori, de elég csinos — vasrácsozatú erkélylyel ellátott déli fala felett meglehetősen meredekséggel emelkedő csúcsfala, alakjaival s függöny ívezetű ablakaival, az ország és város címereivel, valamint a városház keleti oldala díszes erkélyével s kőkeresztes ablakaival mindenesetre monumentális kinézésű. A városház két csúcsfala (Giebel) által határolt nyeregalakú, két ereszü, s szintén elég magas földel eredetileg színes cseréppel volt fedve; ezen szőnyegszerű színes cserepű földel akkoriban még nagyobb mértékben emelé városházunk külsejének emlékszerű kinézését; jelenleg a földel egyszerű cseréppel fedett, azonban helyenként megmarad még a régi fedanyag egynéhány színes példánya is, nevezetesen a piros, zöld és sárga színű földelcserepek nemcsak a jól égetett anyag tartósságáról, de különösen a színek élénkségéről s intenzitásáról is tesznek tanubizonyságot. Egyébiránt tudva van, hogy a régiek a színes cserép készítésében is mesterek voltak, s hogy mi — dacára a technikai tudományok nagymérvű kifejllettségének — e tekintetben is még sokat tanulhatunk elődeinktől, azt bizonyítják azon színehagyott és megromlott színes cserepek, melyekkel mintegy tizenöt évvel azelőtt a kassai dóm tetőzetét befedték.

Városházunk falazatának külszíne kemény vakolattal van földve, mely simítva nem lévén, bársonyforma kinézéssel bír, s a faragott köveket utánzó világosabb vonások bizonyos élénkséget s szabályosságot kölcsönöznek ezen bevakolásnak.

Az építmények külsejének ily bevakolása és hézagvonalakkali ellátása még a középkorból származik, s nemcsak egyházi, de profán építményeknél is nagymértékben alkalmaztatott, sőt a bártfai körfalak és különösen bástyatornyok is ily módon díszítvék.

Megjegyzendő azonban, hogy az építmények kőből faragott részletei nem vakoltattak be, s ez városházunknál is tapasztalható, hol az erkély s egyéb — kőből faragott — részletei tisztánhagyattak meg.

Városházunk északi oldala annyiban érdekes, hogy itt mind a három első emeleti ablak még eredeti kőkeresztekkel s díszes párkányzatokkal bír, az északi csúcsfal nagy körfémerében, valamint egyéb fülkéiben frescofestmények nyomai észrevehetők. Végre városházunk nyugati oldala a legegyszerűbb, miután itt a hosszfal felülete csak az újabbkorban elrontott ablaknyílások által van kissé élénkítve.

Képünkön a Roland szobra eredeti helyén, t. i. a déli csúcsfal csúcsán van ábrázolva, jelenleg azonban e szobor az előcsarnok egyik szögletében van felállítva.

A mi pedig városházunk magassági főmértékét illeti, azok a következők:

A városház főfalainak magassága a koronázó párkányzatig	9.60 méter.
A csúcsfalainak magassága a koronázó párkányzattól mérve	13.0 méter.
Összes magassága tehát	22.60 méter.

Ezen magassági méretek közt is azon arányosságot találjuk, mely az «arany metszés» (Sectio aurea) törvényének tökéletesen megfelel.

T. i. a minor x úgy viszonylik a major y -hoz, mint az az egészhez $(x+y)$. — Jelen esetben

$$x = 9.60$$

$$\text{és } y = 13.00$$

ha tehát itt ösmerjük az $x+y$ értékét (22.60 méter), ezt az y major viszonyértékkel 0.615-tel szorozva, nyerjük a major vagy y értékét, azaz 13.90, mely a városházi csúcsfal magasságának megfelel, a többlet, 9 deciméter, a keresztrózsa magasságára esik. A választó pont tehát ép azon a helyre esik, hol a homlokzat koronázó párkányzata határt képez, t. i. a homlokzat és a csúcsfal közt.

Az arany metszés törvényének viszonyszámait a városházunk magassági méreteire alkalmazva, a következő viszonyt nyerjük:

«A városház főfalának magassága úgy viszonylik a csúcsfal magasságához (ide számítva a keresztrózst is), mint az utóbbi a városház egész magasságához.» A városház homlokzati főfalának a magassága adva volt a földszín és első emelet helyiségeinek magassága által, ellenben az építész a csúcsfal magasságát már szabadon veheté fel, s a csúcsfalat oly magasságra építé, mely tökéletesen megfelelt az arany metszés törvényének.

Ime, az arany metszés törvényét itt ezen kiváló műemlékünkön is alkalmazva találjuk, ezen eset is bizonyosságul szolgál azon általam felállított alapelvnek, hogy a középkori monumentális műemlékek alkotásánál az „arany metszés” — az æsthetikai érzés ezen alaptörvénye — által meghatározott arányok pontosan megtartattak.

S ép ezen arányosság az, mely városházunk külsejének ama bizonyos szépséget kölcsönözve, a homlokzatot a magas csúcsfalával együtt oly széppé s emlékszerűvé teszi.

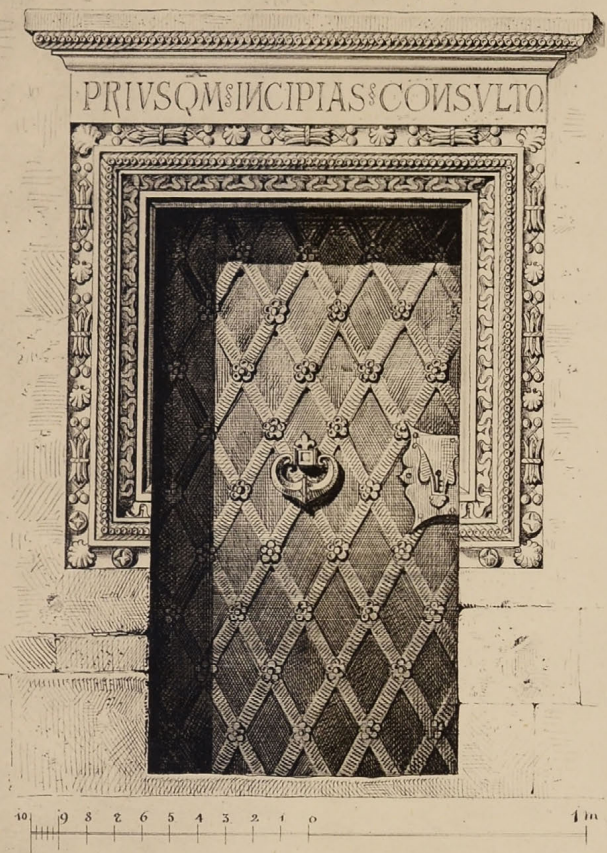
Városházunk helyiségeinek beosztását s külsejének alakját ösmerve, lássuk most azon nevezetes műrészleteit, melyek a kora renaissance-styl fejlődésének történetére nézve oly kiváló műbecsessel bírnak, s melyek alakításánál a styl ezen átmenetét mintegy megleshetjük.

2. A VÁROSHÁZ MŰRÉSZLETEINEK LEIRÁSA.

a) A városház erkélytornyocskája.

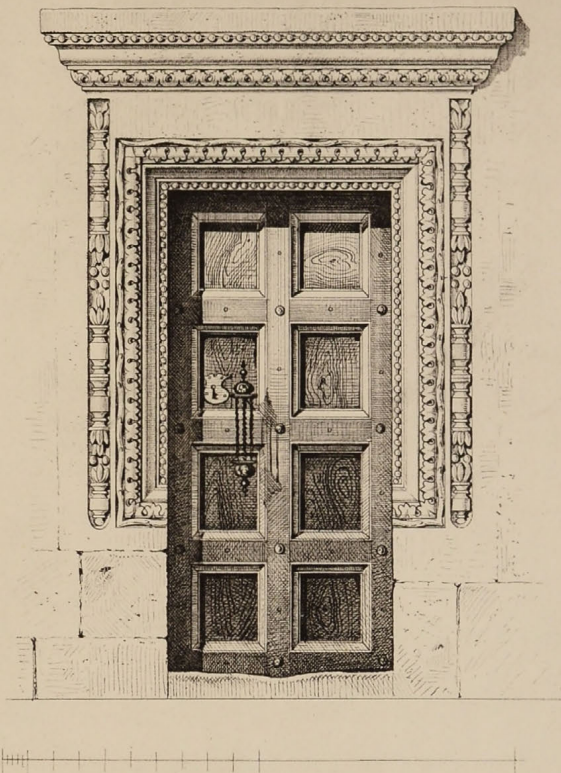
Műépítészeti, valamint műtörténeti tekintetben mindenesetre legérdekesebb s legszebb része városházunknak a keleti hosszfal síkjából kiszökő *erkély* (Erker, fenêtre en saillie, tourelle, oriel). Magyar

17.

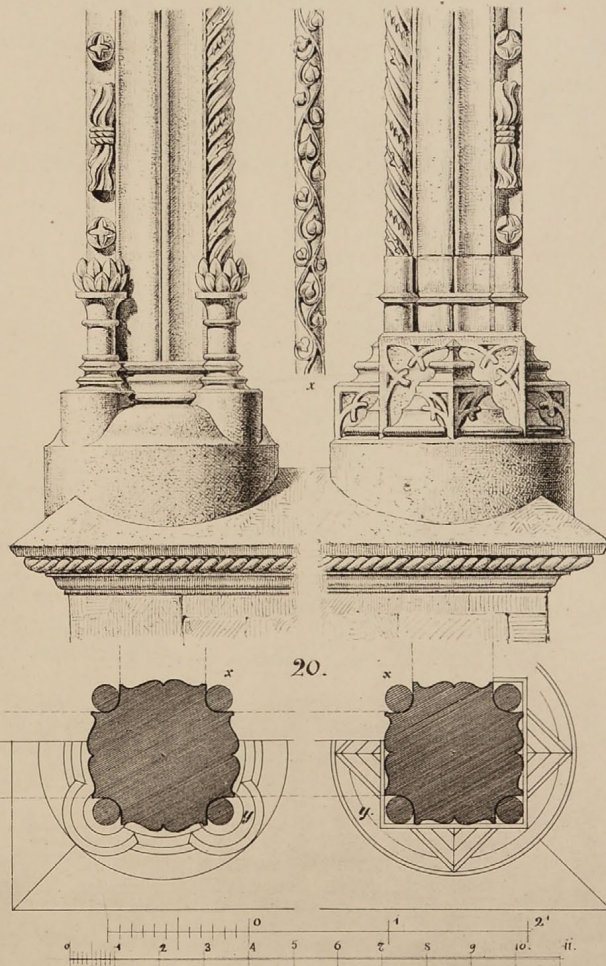
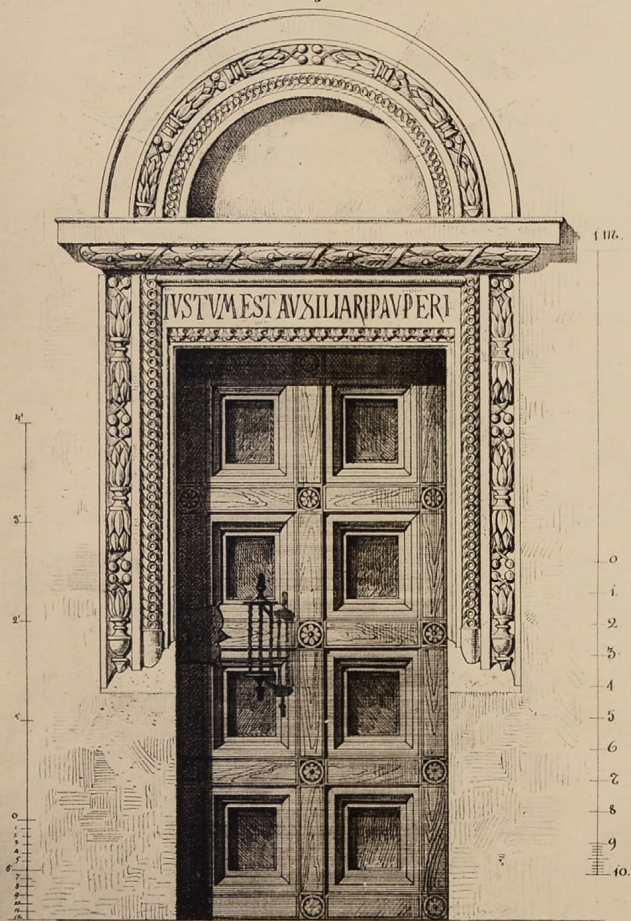

18.

III.

19.

MACYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

«erkély» elnevezését valószínűleg a német szótól «Erker» nyeré, mely ismét vagy a latin «arcula» (szekrényke) vagy pedig az arab «alcor» (emelt hely) szótól vette eredetét.

Erkélyünk a lépcsőzet alsó nyughelyével, s a felső ablakos kis helyiséggel mintegy két emeletből áll, mely utóbbiak díszes párkányzatok által egymástól elválasztvák. Az erkély testének nyugati része a városház keleti hosszfalának síkjával esik össze, s így erkélyünk három oldalával szökik ki a főfal síkjából.

Az erkély a földszinti díszítmény nélküli alapfalon nyugszik, melynek magassága 1.41 méter, ezen magasságban az alsó falrész egy merészen kiugró esvető párkányzattal van szegélyezve, a horony helyét itt egy csavart kötéltag foglalja el. Ezen díszes és bizonyos erőt kifejező párkányzat azon falrészt is szegélyezi be, mely az erkély déli részén lévő lépcsőfalat képezi. Ezen lépcsőzet mellvéd fala erősen kiszökő s ökörszemekkel díszített oszlopocskák, vagy helyesebben választékok által öt mezőre van osztva, melyekben díszes baluszterek vannak elhelyezve. A lépcső alsó kapuzatának oldalbéllete, vagy oszlópa, egy hengertővön alkalmazott csúcsíves stílusú kereszttrózsákkal van díszítve, ezen kapuzaton egyszersmind nyugszik a lépcső födele, mely félereszű földélsíkot képezvén, az esővizet a főfal mellett vezeti le.

Erkélyünk első emeletét egy nyitott fülke képezi, melynek 1.10 m. magas mellvéde renaissance-stílusú s már említett díszítésű választékok által öt mezőre van osztva; a középső három mezőben csinos alakítású s kora renaissance-stílusú baluszterek féltestökkel szöknek ki a mellvéd kőszikájából.* A mellvéd fal fekirányos s kifejezésteljes profilú felső párkányzata szintén ökörszemekkel van díszítve. (V. tábla 123. idom.)

Az erkély két sarkát képező pillérének lábazata az alsó párkányzat rézslapjából emelkedik ki, és pedig közvetlenül, ép úgy mint a csúcsíves stílusé.

Ezen két sarokpillér lábazatának alakításánál leginkább szembeötlő azon átmenet, a midőn a gót stílus a kora-renaissance elemekbe megy át, s ép ezen fontos oknál fogva szükségesnek láttam a pillérek ezen részének rajzát is közölni. (Lásd III. tábla 20. idomát).

Az erkély ezen pilléreinek töve négyzet alakú keresztmetszettel bír, melynek éleit részint horonyokban álló hengertövek, részint pedig féldomborművű díszítmények foglalják el. A pillérek lábazatát az alsó párkányzat rézslapjából közvetlenül kiemelkedő hengertövek képezik, melyekből, csinos átmeneti tagozatok közvetítése által, a négyoldalú pillérek emelkednek. A déli pillér lábazata merészen kiálló szíjtagok által képezett horonyokat mutat, melyek nemcsak a pillér tövét, hanem a hét sarokoszlop külön lábazatát is körül fogják. Ezen pillér kiálló sarkán lévő horonyban granát-alma és háromszoros zsinórral összekötött csomóalakú díszítmény felváltva van alkalmazva, mely féldomborművű s hatásos díszítmény az erkély sarokpilléreire egészen a koronázó párkányzatig fut végig.

Az északi sarokpillér lábazatán a csúcsíves stílus jellege még tulnyomó, itt ugyanis a pillér lábazatát két egymást átható s egymáshoz 45 fokkal hajlított koczka képezi, melyek felülete még gót stílusú díszítményekkel van ellátva. A sarokhoronyban az előbbihez hasonló granát-alma s egy csomagalakú díszítmény foglaltatik.

Ezen két pillér a fülke irányában fordított sarokhoronyaiban pedig csavaralakban díszített hengertövek vagy pálcza-tagok (Stäbe) foglalják (y), melyek nemcsak az erkély első emeleti fülkéjének nyílását szegélyezik be, hanem az erkély első és második emeletében a sarokpillérek beszegélyezésére is szolgálnak.

Ezen pálczatagok felületét egy csavaralakú díszítmény képezi, melynek fölfelé törekvő meneiteiben faágat utánozó motívum van alkalmazva, azonfelül minden harmadik menet éle csinos alakú bemetszésekkel bír; a díszítmény ezen változatos motívumai bizonyos élénkséget kölcsönöznek ezen tagozatnak, mely ezen alakítás által a pillérek síma felületéből hatással emelkedik ki.

Az oszloptövek s egyéb pálczatagok ily csavaralakú díszítése különösen az úgynevezett norman stílus jellemzi, valamint a román stílusban is előfordulnak ily alakítások s nevezetesen kötélforma tagozatok.

* Megemlítsre méltó, hogy HOLBEIN a bázeli házak homlokzatainak falfestményein ép oly alakítású balusztereket festett; egyébiránt ilyforma baluszterek az olasz renaissance-stílusban általánosan használtattak s Holbein azokat csak a német renaissance-stílus szellemében alakította át.

Továbbá a velencei gót stílusú paloták falainak sarkai, nemkülönben az oszlopok tövei is ily csavaralakú menetekkel ellátva, s valóban feltűnően hasonlítanak erkélyünk e nembeli díszítményeihez, sőt mi több, a Pavia melletti Certosa zárda udvarának oszlopos csarnokainál, nevezetesen a heveder-ívezetek szegélyezésére szolgáló kötélalakú pálczatagozat a legkisebb részletekig hasonlít a bártfai városház erkélyén lévő csavart felületű tagozatokhoz! Ezen díszítményi motívum is bizonyítani látszik, hogy városházunk művészleteire nézve nagyobb volt az olasz mint a német befolyás.

A díszítmény pontos és mesteri kidolgozásánál fogva megemlítésre méltók az erkély pilléreinek belső sarkait képező hengeres tövek ($x\ x$), melyek felületét egy a hársfalevelekhez leginkább hasonló növény-díszítmény futja körül; nevezetesen itt azon praecis kidolgozás, mely erkélyünk díszítményeit általánosán jellemzi, s valóban bámulatra méltó azon technikai ügyesség, melylyel ezen féldomborművű díszítmények finom részletei a meglehetősen kemény s finom szemcséjű kárpáti homokkőből kifaragva.

Erkélyünk ezen első emeleti fülkéje eredetileg nyitott volt, jelenleg azonban északi oldalnyílása be van falazva, ezen befalazás valószínűleg akkor történt, midőn a katonai őrség számára az oszlopos csarnok épült. Hogy az erkély északi oldalán is nyitott volt, azt bizonyítják azon díszes baluszterek, melyek a mellvédfal síkját az északi oldalon is díszítik, továbbá maga a befalazás minősége, mely a régi falazattól első tekintetre különbözik.

Megemlítendő itt a fülke mennyezetének közepén lévő féldomborművű rózsza, melynek alakítása mesteri kezekre utal. (Lásd V. tábla 124. idomát.) A rózsza az almafa virágának öt szirmú rózsájához leginkább hasonlít, szépen idomított szirmai négy rétegben veszik körül a belső, sárgás színű bibét; s míg a rózsza szirmai fehér színűek, addig a rózsza két egymásra merőleges átmérőinek irányában lévő csészelevelek zöld színűek. Az erkély mennyezetét egyetlen egy kőlap képezi, melynek közepén a rózsza erős féldomborműben van kifaragva. Napjainkban még monumentális építményeknél is ily művészletek többnyire gipszből vagy terracottából készülnek, míg városházunk legkisebb építészeti művészlete s díszítménye a tartós s monumentális jellegű kőből van kidolgozva, és pedig oly lelkiismeretes pontossággal s bevégezethez, a minőt az újabbkori gyps vagy terracotta művészleteknél hiában keresnénk, s míg elődeinket műemlékeik építésében, valamint műipari tárgyaik készítésében az æsthetikai érzésen kívül a tartósság és solid kivitel jellemzi, addig alkotásaink csak szemre s hatásra készülvén, a tartósságot gyakran nélkülözik, és pedig oly mértékben, hogy emlékszerű építményeink romladozó művészletei gyakran pár év múlva már igazítást igényelnek!

Sokan állítják, hogy a főbejárás mennyezetén lévő rózsza nem csupán dekorationalis, de jelvényes jelentőséggel is bír, a mennyeiben a tanács titkos ülésein hozott határozatok „*sub rosa*“ titokban voltak tartandók, s e rózsza mintegy emlékezteté a tanácsnokokat a titoktartásra.

Az erkély ezen első emeletét egy gót profilú kordonpárkányzat koronázza be, melynek mély horonyában azonban már renaissance-stílusú s féldomborművű díszítmények foglalva, melyek babérleveles csomókból, csigákból és gránát-alma motívumaiból állanak. Ezen párkányzat alatt e következő s kőbe vésett latin lapidár-betűkből álló szép jelentőségű feliratok díszlenek, és pedig az erkély déli oldalán:

· HABITACVLA · IVSTORVM · BENEDICENTVR ·

a keleti oldalon:

· FELIX · CIVITAS · QVE · TEMPORE · PACIS · COGITAT · BELLA ·

s végre az erkély északi oldalán:

· DOMVS · IVSTORVM · PERMANEBIT ·

Az alsó koronázó párkányzat rézslapjából (Schraege) közvetlenül a *sarokpillérek emelkednek ki*, tehát e szerkezet még gót-stílusú. Az erkély második emeletét képezi azon ablakos fülke, mely a városház első emeleti előcsarnokával, egy portálszerű nyílás által, közlekedik. Az erkély ablakainak párkányzata ökörszem-moti-

vummal keretelt, s igen díszes profillel bír. A második emelet mellvéde két középpillérke által három fülkére vagy mezőre van osztva, melyekben festett czimerpaizsok, a tanácsnokok monogrammaival díszlenek.

Így az erkély déli oldalán lévő mellvéden:

1. *Az ország czímere*, a négyelt paizs első és negyedik veres mezején a zöld dombon álló kettős kereszt; a paizs második és harmadik mezején nyolcz pályás.

2. *A város czímere*, az egyszer osztott paizs alsó mezeje nyolcz pályás, a felső kék mezőben pedig két keresztbe tett bárd, arany koronával és arany liliummal.

Továbbá az erkély keleti oldalán lévő mellvéden a következő városi tanácsnokok monogrammos czimerpaizsai díszlenek:

3. DOMINVS · LENHARD · HVLDREICH	lásd II. tábla 4. idomát.
4. D. IOHANN CHREISEL	» » »	5. »
5. D. MARTINVS PVSCH	» » »	6. »
6. D. MARTINVS WOLGERATH	» » »	7. »
7. D. THOBIAZ ZODER	» » »	8. »
8. D. DANIEL MATEI	» » »	9. »

Az erkély északa oldalán pedig négy czimerpaizs látható, melyekben

ANNO · DOMINI · 1 · 6 · 4 · 1

felirat betűi és számjegyei részarányosan szétosztvák.

Erkélyünk második — ablakos — emelete belülről csinos csúcsíves boltozattal bír, melynek boltgerinceit kőből faragott, s szalagokkal összekötött faágak képezik, a gerinczek keresztezési pontjain kis czimerpaizsok alkalmazvák. — Kívülről pedig ezen emeletet egy határozott renaissance stílus, merészen kiugró párkányzat koronázza be, melynek echinusát csinosan faragott ökörszemek díszítik.

Ezen főpárkányzat alatt e következő feliratok olvashatók, és pedig az erkély déli oldalán:

· DILIGITE · LV MEN · SAPIENCIE ·

a keleti és északi oldalon pedig:

OMNES · QVI · PREESTIS POPVLIS · VT · IN · AETERNVM.
· REGNETIS · ET · PRODERIT · VOBIS ·

Az erkély felső koronázó párkányzata feletti részén e következő czimeres monogrammok fordulnak elő:

9. Magyarország hármal álló kettős keresztje.

10. D. IOHANNES DEMIAN lásd II. tábla 10. idomát.

11. D. IOHANNES DVSCHEK » » » 11. »

Az erkély keleti homlokzatán:

12. D. IACOBVS · GLATZ » » » 12. »

13. A középső mezőben az akkori városi bíró Hueber Jakab nemesi czímere van festve, melynek négyelt paizsa felváltva egy oroszlánt és fekete mezőben két arany pályát mutat.

A czimerpaizs felett egy koronás, zárt rostélyú sisak vehető ki. — A paizs felett pedig egy lebegő fehér szalagon a bíró neve olvasható.

G · D · IVDICI · IACOBI · HVEBER.

ANNO · 1 · 6 · 4 · 1.

14. D. THOMAS · STAVFN. lásd a 13. idomot.

Végre az erkély északi oldalán :

15. D. ANDREAS OROSZ lásd a 14. idomot.

16. D. LAVRENTIVS GRIBOVSKI » a 15. »

Az erkély legfelsőbb koronási párkányzatának alakokkal diszített horonya egyenlő magasságba esik a városház alakokkal diszített horonyával, s így annak mintegy folytatását képezi, — ennél fogva az itt előforduló alakokat, a városház főpárkányzatának horonyában lévő alakokkal együtt, későbbben ismertetem meg.

Megemlítésre méltó az erkélyünk tetőzetének keleti csúcsfalán lévő festmény is, mely az angyal által tartott városi czimert, valamint Hueber Jakab ismert monogrammos czimerpaizsát ábrázolja, körülvéve JACOBVS HVEBER ANNO 1 · 6 · 4 · 1 felirattal. *

Végre erkélyünk tetőzetének csúcsát egy arany gombos s vasbádogból készült zászlócska diszíti, melynek felületén szintén Hueber Jakab bíró monogramma van kivésve. — A zászlócska rúdjának felső csúcsán pedig egy aranyozott csillag fénylik.

A faragott kőből épült erkélyünk külső felülete egyszerű kőszinű lehetett, a most látható befestése 1 · 6 · 4 · 1-dik évben Grünwald Máté városi festész által eszközöltetett, sőt ő aranyozta meg a zászlócska gömbjét is. Ezen kifestésre nézve, a városi számadási könyvekben, e következő érdekes följegyzést találtam, hol azon bizonyos zöld festék is meg van nevezve, melylyel az erkély külső felülete festetett be.

Anno 1 · 6 · 4 · 1.

*Matheus Grünwald pictor positis rationibus suis, qui curiam et turrim
depinxit manet debitor..... fl. 20*

Super pictorem.

Pro Oleo et coloribus viridibus vulgo Berggrün dictis ad curiam renovandam fl. 3

Pictori pro de aurando nodo in Curia rundelle soluti sunt fl. 1 den. 50

Pro 6 mediis olei lini pro rundella curiae decoloranda den. 8

*Pictori curiam depingenti conducti sunt fl. 20, ea conditione, quod si inconstans fuerit
pictura ob frigoris asperitatem tenetur propriis sumtibus iterum restaurare eandem.*

A Grünwald Máté festész által készült s feljebb említett monogrammok veres színű paizsokba foglalvák, melyeknek mindenütt sötét zöld szín szolgál alapul. — A városi tanácsnokok ezen monogrammai itt azért is érdekesek, mert nem állnak magokban, hanem minden monogramm mellett az illető tanácsnok neve fekete betűkkel van megjelölve. — Ezen festmények azonban már évről évre mindinkább halaványulnak, úgy nemkülönben diszes erkélyünk is itt-ott már repedéseket mutat, s általában véve — úgy mint az egész városház — nagy mértékben igényli a stilszerű renovatiót.

b) A koronázó párkányzat féldomborművű alakjai.

A városházunk koronázó párkányzatának horonyában lévő sajátos alakú féldomborművek műrégészeti szempontból felette érdekesek, s azok nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is keresik hasonmásukat, én legalább eddig sem természetben, sem illusztrált munkákban ily nagymérvű s változatos alakítású műrészeket eddig nem találtam műépitményeknél alkalmazva.

Hasonló műrészeket előfordulnak ugyan a Crosnier «Iconographie Chrétienne» című munkájában, azok száma azonban aranylag véve nagyon csekély.

A korona-párkányzat alá vésett és mély horonya felett lévő rézslap a fal síkjától mintegy 2·5 decimetryi távolságra szökvén ki, ez által mint esvető párkányzat a főfalak felületét — az eső káros befolyásától — eléggé védi. A koronázó párkányzat profilje az alaksorozat első idománál látható. (IV. tábla.) A horony (Hohl-

* Lásd Monographiám I. részének 126. lapját.

kehle) sima felületéből az egyes alakok testökkel erősen domborodnak ki, sőt némely helyen annyira aládolgozván, hogy az alak majdnem egészen kiáll az alapból.

Ezen alakzatok egymástól mintegy 4—5 decimetryi távolságban vannak elhelyezve.

Már az egyiptomi műemlékek horonyos párkányzataiban találunk bizonyos alakokat és diszítványokat, melyek részint kígyókkal szegélyezett szárnyas napot, részint pedig a különösen kedvelt lotoszvirágot leveleivel ábrázolják. Ezen alakítások az egyiptomi architektúrában többnyire jelvies jelentőségűek, bár egyszersmind az illető tagozatok diszítésére is szolgálnak.

A görög és római, valamint az ezekből későbbben származó renaissance stylü architektúrában a koronázó párkányzat csatornaléczze (Sima, Rinnleiste) az esővíz levezetésére tátott szájú oroszlánfejekkel láttatott el, itt tehát ezek nemcsak decorationalist tekintetben, de egyenesen a szükség s czélszerűség szempontjából is alkalmaztattak.

Azonkívül a koronázó párkányzat kiugró födlapjának (hängende Platte) alsó felülete cseppek és rozettákkal volt diszítve, mely diszítványok azonban tisztán már decoratív jelentőséggel bírtak.

A görög és római stylben az úgynevezett képszék (Fries Zophorus) metopái, azaz a triglyphek közei nemcsak az áldozatok jelvényeivel, mint ökörkoponyákkal, edényekkel, áldozó oltárokkal, triposzokkal továbbá fegyverekkel s paizsokkal, hanem mythologiai jelenetekkel is voltak diszítve; a képszék ilyennemű diszítése a renaissance stylü műemlékeknél is tapasztalható, így a Sansovino által épített velencei sz. Márk könyvtárának palotáján, a földszinti rész képszékének metopáiban sisakokat, paizsokat, s egyéb hadi jelvényeket találunk alkalmazva, mely részletek tehát nemcsak decoratív, de jelvies jelentőséggel is bírnak.

A középkorban divó román és csücsives stylü architektúrában hasonlóképen diszített koronázó párkányzatokkal találkozunk, mely decoratio részint növényi, részint pedig állati motívumokból állott. — Így a roman stylben a koronázó párkányzathoz tartozó consolák közei különféle állatszörnyek s stylizált növényekkel diszítvék.

A gótstylü architektúra pedig — a koronázó párkányzatok horonyait hasonlóképen részint növénydiszítvánnyal, részint alakzatokkal — kiváló előszeretettel diszíté; sőt a tátott szájú s a fal síkjából merészen kiugró vizokádó állatszörnyek (Wasserspeier), már rendeltetésöknél és szerkezetöknél fogva is, szintén rendesen a csatorna alatt lévő koronázó párkányzat horonyából nyúlnak ki. Ezen vizokádó alakzatok míg egyrészt diszélül szolgálnak a gót architektúrának, addig az esővíz levezetésénél, mint szükséges csatornákat pótló szerkezeti részletek, nélkülözhetlenek.

A mint látjuk tehát, a koronázó párkányzatok ilyennemű diszítése már igen régi s a diszítvány általános decoratív jelentőségéhez gyakran hozzájárul még a symbolikai is, s így igen természetes, hogy városházunk építész ezen régi szokást követve, a koronázó párkányzatot oly számos és mindamellett változatos alakításokkal diszíté, melyek művészies kivitele, compositiója s az alakok változatossága: az építész vagy szobrász élénk s képzeletdús képességéről tesznek tanubizonyságot. Igaz, hogy ezen alakoknál találjuk a valóságban előforduló tárgyak s mindennapi eszközök másolatait is, mindamellett ezen alakítások nagyjából a művész compositiójának szüleményei; továbbá ezen változatos alakítások úgy tűnnek fel s oly benyomást gyakorolnak a szemlélőre, mintha a művészet geniusa megúnván már a középkori művészet chablonszerű, elhasznált s elavult elemeit, itt a renaissance új műirány kezdetével teljes ifjú erővel új életre kezdene ismét ébredni, s a művész cselekvésének teljes felszabadítása feletti széles örömeiben belevonja a decoratióba még a profán élet mindeddig figyelemre sem méltatott motívumait is.

Az individualitás s a természet utáni törekvés kilátszik itt minden egyes alakból, és csak itt-ott találunk még a középkori műizlésre emlékeztető reminiscenciákat és műrészleteket, melyek ismét bizonyosságul szolgálnak arra nézve, hogy művészünk — a renaissance styl ezen kora korszakában — még nem volt képes a középkori megszokott formákból teljesen kivetközni.

Így találunk itt még tátott szájú fejeket s alakokat, melyek élénken emlékeztetnek a gót stílusú vízőkádó állatszörnyekre, azonban ezen alakítások itt nem úgy, mint a középkorban, a víz levezetésére, hanem csupán decorationalis szempontból alkalmazták.

A koronázó párkányzat faragott köveinek hossza 0.6 és 1 méter közt változik, az alakok ugyanazon kövekből vannak kidolgozva, s ezen kidolgozás minden tekintetben igen hatásos, mivel az erősen kidomborodó alakok a nap sugaraitól megvilágítva, plasztikai hatású ön és vetett árnyékot vetnek. Az alakok ezen megvilágítása azonban csak reggel és este felé következik be, midőn t. i. a nap a láthatáron még nem emelkedett fel kellő magasságra, vagy midőn a láthatár széléhez közeledik, s így ezen alakok a nap derekán többnyire árnyékban vannak. Az alakok ezen védett helyzetüknél fogva mai napig jól vannak conserválva és pedig oly annyira, hogy azok polychromatikus színezete is még jól kivehető.

Ezen alakzatok a városház keleti és nyugoti hosszoldalának párkányzatán vannak elhelyezve, a városház északi és déli homlokzatán pedig a tizenkét égi jegy van alkalmazva. A városház keleti homlokzatára 44, a nyugatira pedig 41 alak esik, az alakzatok számának ezen felosztása azért nem egyenlő, mivel a városház keleti homlokzatán kiugró erkély koronázó párkányzatának a horonyában is vannak alakok.

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről ezen több tekintetben érdekes alakzatokat, melyeket a IV-dik és V-dik táblán, kitelhető hűséggel és pontossággal, találunk ábrázolva. Megjegyzendő, hogy itt a zárjelbe foglalt számok az említett táblák idomaira vonatkoznak.

A városház keleti homlokzatának alaksorozatát a déli sarkon kezdve, az alakok e következő rendben sorakoznak:

(21.) Egy tátott szájú s hosszú fülű állat, feje sötétbarna színezetű, szájában éles fogak látszanak. Ezen alak előtt látható a koronázó párkányzat horonyának profilje.

(22.) Egy veres színű, hatszirmú virág, a hatágú, csillagalakban nyitott, sárgás színű magtartóban piros bogóalakú magvak látszanak.

(23.) Egy tátott szájú — természetes színű — emberfej, világoszöld fejtakaróval. ¹

(24.) Egy fehér színű köralakú tányér, kissé bemélyedt öblében részarányosan elrendezett hat sárga gombóczezel.

(25.) Egy barna színű pénztárca, fekete s csattos szíjjal összekötve.

(26.) Egy sárga színű korsóalakú virágedény, melynek nyílásából két szőlőfürt lóg lefelé, a gyümölcs szárai kötélformára csavarvák.

(27.) Egy világossárga színű serleg, közepén zöld gyöngysorral körülövezve.

(28.) Egy füles bohócsapkába öltözött emberi fej, nyitott szájjal s kilógó nyelvvel, arcán a kigúnyolás határozott kifejezésével. ²

(29.) Egy sajátságos alakú, kétfejű lúdforma állat, tollazata fehér színű, az alakítás hasonló a kétfejű saséhoz.

(30.) Zöldes színű gót stílusú, levéldisznómény, kiálló gumóval vagy csomóval (Knollen), a minő a gót stílusú oromlevelek-nél fordul elő.

(31.) Természetes sötétbarna füles bagoly kiterjesztett szárnyakkal.

(32.) Zöld színű négy levelű növénydisznómény.

(33.) Egy piros gyöngyökből álló nyakék vagy olvasó.

(34.) Egy S alakban hajlított pikkelyes hal.

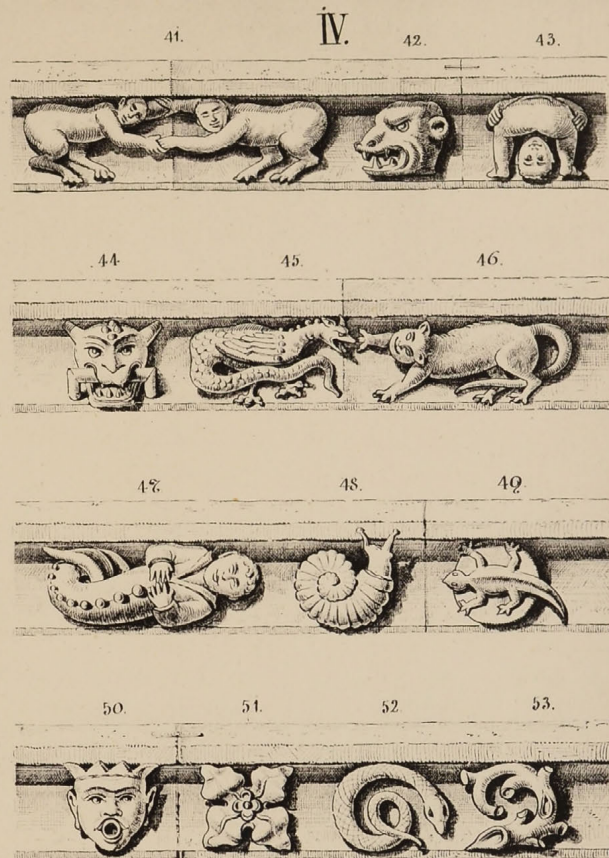
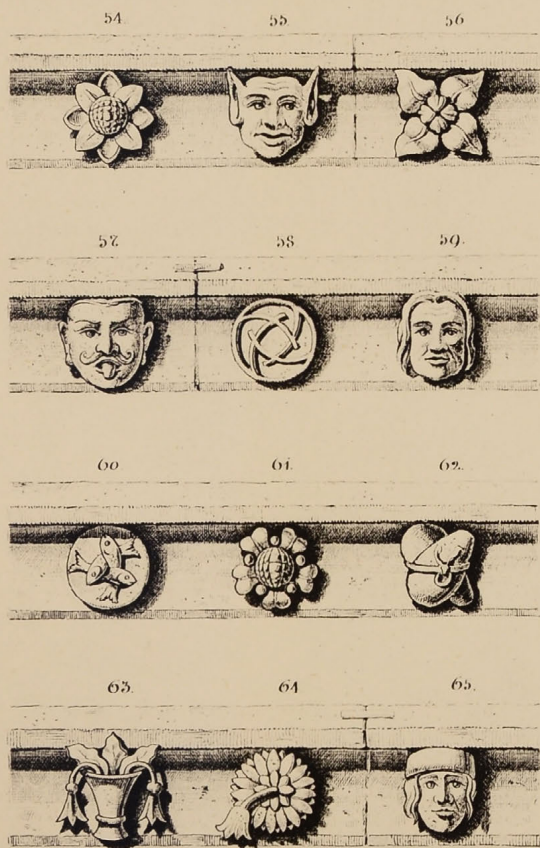
(35.) Ezen alakot sokan posztónyiró- ollónak (Tuchschere) tartják, mely azonban felette hasonlít egy pápaszemhez vagy még inkább az orvosok és természettudósok által jelenleg is használt nagyító üveghez (Loupe.) Ezen hasonlatosság még inkább az által tűnik fel, hogy a karikák nem üresek mint az ollónál, hanem zöldes üveg színnel befestvék. — A Zöllner, O. Mothes és Luckenbacher Ferencz által 1864-dik évben szerkesztett «Das Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien» című munkában a nagyító üveglencséinek feltalálásánál említetik, hogy bár a feltalálás idejét és helyét határozottan még nem lehet megállapítani, annyi bizonyos, hogy az üveg és hegyikristályból készült lencséket már a rómaiak ismerték. ³

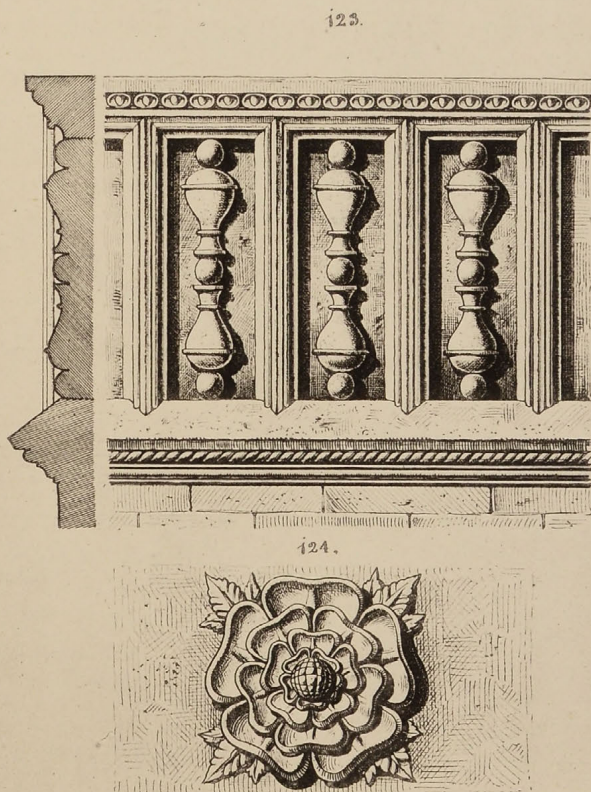
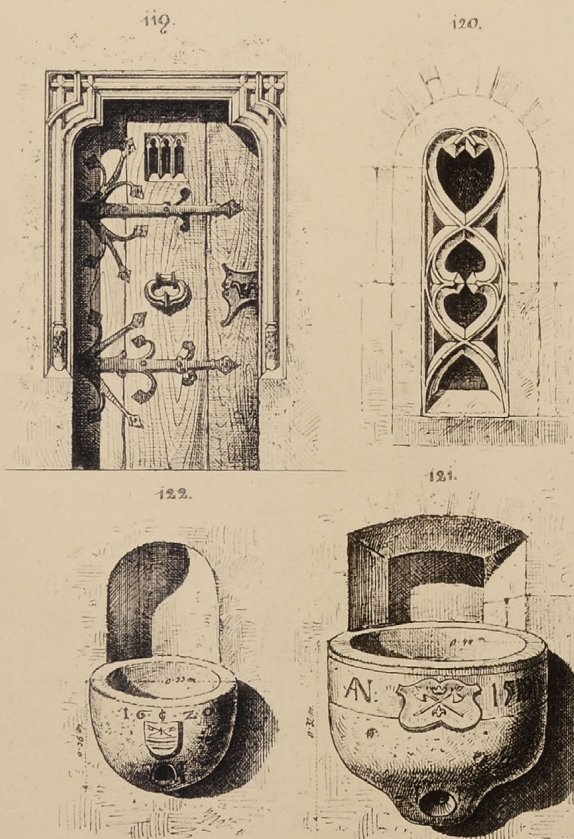
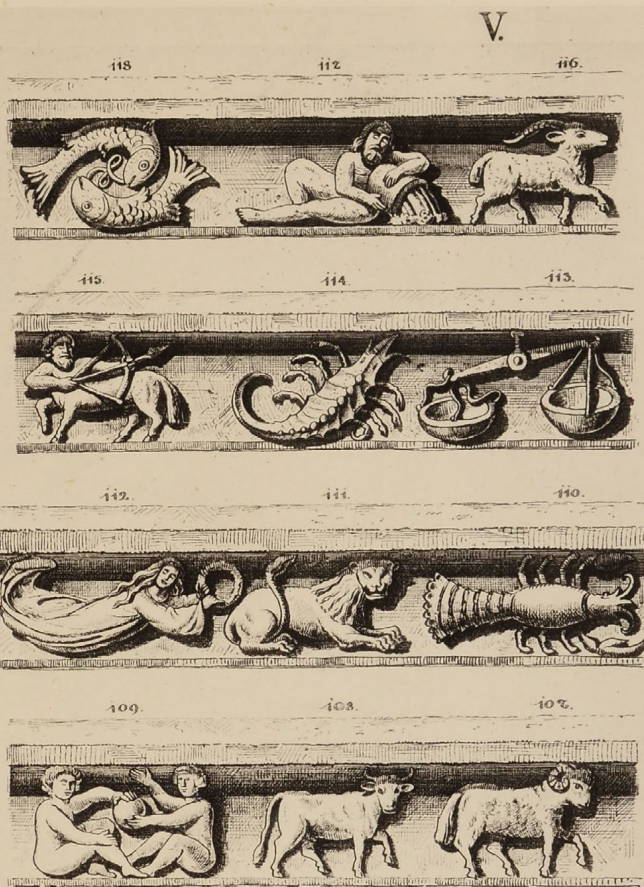
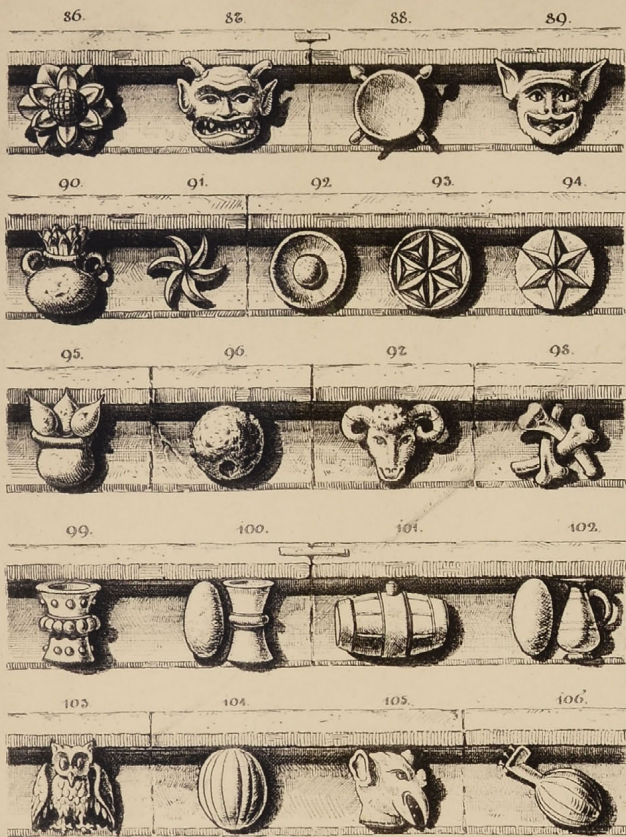
¹ Ily alaku főveg vagy sapka (Mütze) a XV. században általában divatban volt. — Lásd FALKE JAKAB «Zur Costumgeschichte des Mittelalters» című dolgozatát (Mittheilungen 1860. évf.), melyben a 80-ídom alatt közölt lelógó végű sapka leginkább hasonlítalakunk fővegéhez.

² Ugyanott: Die Gugel zog sich dann im XV. Jahrhundert von den Jägern zu den Bauern und blieb endlich den Narren allein überlassen, bei denen sie auch mit Eselohren versehen wurde.

³ Lásd az említett munka 194. lapján: Die Kunst, Linsen aus Glas zu schleifen, wurde zuerst in Holland in ausgedehntem Masse geübt; über die Zeit der Erfindung herrscht aber durchaus keine Wahrheit . . . so viel ist aber gewiss, dass die alten Römer Linsen aus Berg-Krystall und Glas kannten.

A táveső 1608-dik évben Hollandiában LIPPERSHEY JÁNOS, egy middelburgi üveg-köszörüs által találtatott fel «eyn Instrument um weyt zu sehen».

Hogy a «pápaszemek» már a XV. század vége felé ösmeretesekek valának az kétséges sem szenved; így Dr. Ipolyi Arnold püspök bars-szent-kereszti kastélyában elhelyezett gazdag képgyűjteményének egyik 1498. évből származó s a szűz halálának jelenetét ábrázoló festményen, egy alak nyerges pápaszemén keresztül egy nyitott könyvből olvas. Ezek után feltehető, hogy a bártfai városház az 1506. évből származó ezen alakzata nem posztónyíró- ollót — mely valamivel másképen is néz ki, — hanem csakugyan pápaszemet ábrázol.

(36.) Egy fekete színű szerezsenyfej, szájában két cseresnyéalakú piros bogyt tartalmazva.

(37.) Hat fehér szirmú rózsza, sárgás bibével.

(38.) Egy hármás arc; ezen felette érdekes alak a koronázó párkányzat azon beugró szögletét tölti be, mely a homlokzathoz kiugró erkély által képeztetik, ezen hármás fej tehát már alakjánál fogva a városház s az erkély párkányzata közti átmenetet mintegy közvetíti.

Ezen négy szemű alak három arcot ábrázol, így a középső en face fordított arc jobb szeme a jobboldali arc bal szemét, a középarc bal szeme pedig a baloldali mellékarcs jobb szemét képezi. A hármás arc ily egyesítése által a szent Háromságot is jelképezték. Így a nürnbergi German muzeumban őriztetik egy XV. századbéli ékszer vagy bűv-ereklye (Amulet), melynek belső mezején hasonló alakítású hármás fej, körülvéve egy sugárnimbussal, féldomborműben látható, ezen alak itt a sz. Háromságot jelképezi, miután erre vonatkozik az amulet szélén bevéssett, s minuskula betűkből álló következő felirat:

Pater . fili . s . p . s . s . *

Alakunk nélkülözvén a nimbust, symbolikus jelentősége alig veendő az említett értelemben.

Az erkély délioldali homlokzatának horonyában a következő három alak foglaltatik.

(39.) Egy — lábát nyaló — világosszürke kutya; ezen alak különösen a természet után ellesett testmozgás hű utánzása által tűnik ki.

(40.) Keresztalakban elhelyezett, öbleikkel befelé fordított négy serleg, mely azonban az ostábla középkori köveihez is hasonlít.

(41.) Az erkély déli sarkának mind a két oldalán két emberarcú, de majomtestű alak, kezeikkel egymásba fogódzva, s így az erkély sarkát átölelve, látható. Ezen két alak ily helyzetben mintegy az erkély sarkának megerősítésére szolgál, jelképezvén egyszersmind — úgy mint a hármás arcú alak — a párkányzat folytonosságát. Az alakok színezete barnásszürke.

Az erkély keleti homlokzatának párkányzatában pedig négy alak van elhelyezve.

(42.) Egy tátott szájú kutyafej, — en profil — szája éles s kiálló fogakkal ellátott.

(43.) Egy — hátulsó részét mutató — emberi alak, mely elég komikus helyzetben præsentalja magát, ugyanis a test hajlása által az alak feje a lába közé esik, s ily helyzetben a szemlélőre bémésködni látszik.

(44.) Egy kutyafej, szájában tartva egy derékszög alatt kétszer megtört pálcát, mely vaskampóhoz is hasonlít.

Az erkély északi sarkán látható:

(45.) Egy sárkányalakú állat, mely egy, az erkély északi oldalán lévő macska- vagy majomforma állatot készül megtámadni.

(46.) A sárkány hosszú farka alatt láthatók az állat éles karmú lábai, hosszú nyaka előre — a megtámadott állat irányában — nyújtott, ellenben a macskaalakú állat karmaival védi magát.

(47.) Egy kígyófarkba végződő emberi alak, melynek teste hosszában fekszik a párkányzat horonyában, kezei hasán nyugosznak, az alak alsó része egy összetekert kígyófarkba végződik, melynek hasvarránya gyöngyökkel szegélyeztet.

Az itt következő alakok a városház keleti homlokzatú párkányzatában vannak elhelyezve.

(48.) Egy kerti csiga, kinyújtott szarvával a párkányzat felső, kiálló élét érintve.

(49.) Egy gyík, melynek alapzatát egy köralakú lap képezi.

(50.) Egy koronás emberfej, szájában egy csövet tartva. Ezen alak élénken emlékeztet a gót stílusú vízkádók koronás fejeire, a minők a kassai dóm szentélyén is előfordulnak. Alakunk rendeltetése azonban itt tisztán decoratív.

(51.) Egy négylevelű, gót stílusú növénydiszítvány, közepén négylevelű piros virággal.

(52.) Egy kígyó, összegyűrűzött farkkal.

(53.) Egy faág, elmetezett mellékágaival, az alakítás megfelel még a gót stílusnak.

* Lásd «Die Sammlungen des germanischen Museums» című, Nürnbergben 1868-ik évben kiadott munka 103-ik lapját, hol a sz. Háromságot jelképező Amulet rajza a 99. idom alatt közöltetik.

(54.) Egy nyolczlevelű sárga virág, mely lándzsaszerűen hegyesített leveleivel leginkább az úgynevezett szalmavirághoz (Strohblume) hasonlít.

(55.) Egy hosszú fülű állatszörny feje.

(56.) Egy piros színű, négylevelű rózsza, félig nyílt állapotban, miután a belső szirmok a magtartó bibét még eltakarják.

(57.) Egy emberi arezvonású fej, magyarosan pedert bajuszzsal, nyelvét mutatva.

(58.) Egy körlap, négy egymást átmetsző pálczatagozatú díszítménynyel, mely még a gót styl izlésének felel meg ily alakítású szokott lenni az úgynevezett halhólyagdíszítmény.

(59.) Egy emberfej, homlokán két felé osztott hosszú hajjal, az arezkifejezés typusa szláv, vagy még inkább német (svab).

(60.) Egy körlap felületén három, egymásba fonódó hal van ábrázolva, a halak ezen elrendezése csinos s részarányos.

(61.) Egy ötszirmú s világoskék színű rózsza, sárga nagy bibével; a rózsza szirmai közt még öt piros bogyó van alkalmazva.

(62.) Két zsemlyealakú sütemény (Wecken) kék szalaggal összekötve.

(63.) Egy poháralakú sárga virágedény, melynek öbléből kehelyalakú piros virágok nyílnak ki.

(64.) Egy zöld levelű rózsza kelyhéből egy fehér és sárga színű tulipán nyul ki.

(65.) Egy emberfej, sapkaalakú főveggel, s hosszú, lelógó hajjal, ezen alak határozottan tót typussal bír.

A városház nyugati homlokzatának alaksorozatát az északi saroknál kezdve, az alakok e következő sorrendben vannak elhelyezve:

(66.) Egy négy behajtott oldalú négyzetből álló gót stylű díszítmény.

(67.) Három halhólyag-forma, orrnélküli gót díszítmény egy körlap felületét kitöltve.

(68.) Egy veresbarna színezetű katlan.

(69.) Három dombon álló s lombos levelű három fa, természetes zöld színű befestéssel.

(70.) Két kanna- vagy ibrikalakú sárgás színezetű edény, tálcákon állva.

(71.) Egy piros gyöngysorral körülövedzett serleg öbléből két kigyóalakú állat, fejjel függ lefelé, a test kötélformára esavart.

(72.) Egy pásztorduda; jelenleg is még ily alakban előfordul, fúvó csővel s három tárogató alakú sippal ellátva.

(73.) Egy piros szőlőfürt-alakú gyümölcs vagy magtartó, három csészelevellel körülvéve, melyeknek pártázata metszett, a levél bordái élesen állanak ki; a levéldíszítmény ily kidolgozása és alakítása a románstylű ornamentatióra emlékeztet.

(74.) Egy tátott szájú kutyafej — en profil.

(75.) Egy sárga színezetű edény, mindkét oldalán lelógó pikkelyes virággal s gyümölcsessel.

(76.) Egy kettéhasadt ananászalakú gyümölcs.

(77.) Egy emberfej csörgős és hosszú fülű bohócsapkával, szája fedett.

(78.) Egy szivalakú, négyszirmú piros virág vagy rózsza, sárga bibével.

(79.) Egy tarcsaalakú czimerpaizs (Tartsche).

(80.) Egy fonott pereczalakú sütemény, hasonló a mi pereczeinkhez.

(81.) Egy tányér öt gombóccsal.

(82.) Egy hernyóalakú állatszörny, gyűrűs teste bibircses, sajátos alakítású fejjel s nyitott szájjal.

(83.) Háromleveles növény egy cseréptálban.

(84.) Egy, a mi kulacsainkhoz hasonló füles edény.

(85.) Egy kagyló kajácsos szélű éles bordákkal.

A következő idomok az V-dik táblán láthatók.

(86.) Egy hatszirmú rózsza, melynek szélső szirmai sötétpirosak, a belsők pedig narancsszínűek.

(87.) Egy tátott szájú, két szarvú, füles állatszörny feje, szájában éles fogakkal.

(88.) Egy réz üst-dob (Kesselpauke) keresztbe tett két dobverővel.

(89.) Egy a denevérhez leginkább hasonló állat feje, sajátos alakítású szájjal, hosszú fülekkel, s macskaszemekkel.

(90.) Sárga virágcserep, leveles növénynyel.

(91.) Hatágú, hajlott küllőjű csillag.

(92.) Egy tál vagy tányér, gömbfelületű fenékkal.

(93.) Építészeti díszítmény, egy hatágú csillagot képezve, a contour éles élű, bemélyedt közekekkel. Ily alakú csillagok a bártfai házak portaléin s boltozat-zárkövein igen gyakoriak.

(94.) Egy egyenes küllőjű, hatágú csillag, féldomborműben egy körlapon előállítva.

(95.) Egy öblös edény, három körte- vagy inkább retekalakú gyümölcsessel.

(96.) Egy darázs-fészkekhez hasonló gömb.

(97.) Egy kos feje — en face.

(98.) Három részarányosan — symetrice — összeállított csont, egy háromszöget képezve; ezen idom alakítása hasonlít a 48-dik idomú halakéhoz.

(99.) Egy gyöngyökkel gazdagon díszített serleg.

(100.) Serleg egy zsemlyealakú süteménynyel, mely utóbbinak gömbölyű alakja a serleg vájt felületéhez illik, s azt mintegy kiegészíti.

(101.) Egy háromabroncsos hordócska.

(102.) Egy füles ibrik vagy korsócska, egy az előbbihez hasonló zsemlyealakú süteménynyel.

(103.) Egy füles bagoly, repülésre kész kiterjesztett szárnyakkal.

(104.) Egy sárga dinnyéhez hasonló gyümölcs.

(105.) Egy — pulykához hasonló madár — fej.

(106.) Egy gitáralakú hangműszer; ily alakításban a németalföldi XVI-dik századbeli mesterek festményein gyakran fordul elő.

Ez utolsó idommal elérvén a városház nyugati homlokzatának déli sarkát, az alaksorozatnak itt vége szakad. Ime, mily nagy változatosságú alakzatok ezek! Mily művészi bevégzettséggel és hatással vannak azok kidolgozva! Hol találunk hazánkban, vagy pedig a külföldön is ezekhez hasonló féldomborműveket és alakzatokat? Igaz, hogy egyes alakok gyakran fordulnak elő a monumentalis építményeken, de ily nagy számmal és változatossággal aligha; mert ezen 85 alak közt csak a bagoly alakja fordul elő kétszer, de az is más alakítással.

Ezen sajátos féldomborműveink — a mint már említém — diszítmenyi (decorativ) szempontból vannak városházunkon alkalmazva ugyan, de még sem tagadható, hogy némelyike azoknak jelvies (symbolikus) jelentőséggel is bírhat, a mint bir is; mert valamint a városház északi és déli homlokzat-horonyában lévő tizenkét égi jegy a csillagképeket (Sternbilder) jelképezi; úgy hasonlóképen a közlött alakítások is jelvies jelentőségűek.

Feltűnő itt mindjárt például — a mi egy városháznál nem lephet meg — hogy az ipar, mesterségek, tudomány, zeneművészet, czéhek vagy kereskedés jelvényei jönnek elő, így: 58., 66., 67., 93. és 94. idomok alatti építészeti mérművek s részletek a köműves és kőfaragók; 68. (katlan) rézműves; 27. és 99. (serlegek, sz. János poharak) aranyművesek; 72., 88. és 106. (dob-, duda- és gitáralakú hangszer) a zenészek; 23., 28., 43., 77. bohócok s alakosok; 79. (paizs) czimerkészítők; 62. kenyérsütő vagy süteményárus, pék; 80. perezkes sütők; 101. bodnárok; 84., 102. fazekasok; 70. borbélyok; 33., 40. esztergályosok; 25. (táska vagy tárcza) szíjjártók; 35. pápaszem-készítők; 34., 60. halászok; 64., 75., 83. virágárusok vagy kertészek; továbbá 76., 104. gyümölcs-árusok; 98. sirások; és 100., 101. koresmárosok, vendéglősök vagy bormérők mesterségét jelképezik.

Ily mesteri jelvények a Martin «Vitroux des Bourges» czimű művében is fordulnak elő, hol a hentesek disznóval, a mészárosok marhahussal, a halászok halakkal, a kertészek virágokkal jönnek elő. — Továbbá ezen jelvények némelyike családi, polgári és beszélő czimer (Redende Wappen, Namenwappen) is lehet, például 91., 94. csillag «Stern»; 92. tányér «Teller»; 88. rézüst-dob «Pauckenschläger»; 99. Serleg «Goldschmied»; 35. olló «Scherer»; 70. edények tálon «Schenk»; 101. hordó «Binder»; 97. kos «Baran»; 90. csupor «Töpfer, Topf alias Topp»; 80. perez «Beck»; 57. magyar típusú arc «Ungar»; 58. kördiszítmény «Kreisl»; 68. rézüst «Rothgiesser»; 29. kétfejű lúd «Ganzer»; 34., 60. halak «Fischer»; 40. «Drexler»; 23. «Kumaul»; 67. mérmű «Maurer»; 25. táskák «Riemer»; 32. káposztalevelű növény «Krawtrichter»; 69. hármass fa «Schönwald»; 91. csillag «Schneestern»; 53. ág «Kynast»; 95. «Knobloch»; 72. pásztor-duda «Hirth»; 105. madárfej «Fogler»; 35. pápaszem «Brilleser».

Legérdekesebb az egész dologban az, hogy mind ezen itt közlött nevek a polgári adó 1503-dik évi regestromában egytől egyig előfordulnak,* s így nem lehetetlen, hogy az említett jelvények a Bártfán lakó polgárok családneveire vonatkoznak.

Ezen alakzatok több idoma azonfelül symbolikus jelentőségűnek is látszik, így a 31., 103., (bagoly) tudományt, de irigységet is jelent; 89. (a róka) a hitetlenség, eretnokség s ravaszság; 45., 46. a

* Lásd a bártfai levéltárban őrzött ily czimű jegyzőkönyvet: Regestrum Taxe, in Anno domini Millesimo Quingentesimo Tertio, sub Judicio prudentis ac circumspecti DOMINI MARTINI WEYTLAND, tempore Nativitatis beatissime VIRGINIS MARIE exacte etc.

verekedő s egymással viaskodó szörnyetegek, Centaurok, a harag; 48. (csiga) a jóra való restség; 47. a farkba végződő syren a bujaság s tisztátalanság; 39. (kutya) a hűség; 52., 82. (kigyó) az irigység, az ördög képe, de az okosság jelvénye is. — Továbbá 29. (a lúd) a pogányoknál fehértiszta tollazata miatt a tisztaság s a hóban gazdag tél jelképe; 34. (a hal) a hallgatagság, vagy a vizelem; 99. (a gyík) mely szereti a napsütötte helyet felkeresni, tehát a világosság, vagy a világosság utáni vágy jelképéül veendő.

Némely alakzatok ismét a különböző nemzeti típusokat jelképezni látszanak, így 57 a magyar, 59. a német és 65. a szláv faj típusának tökéletesen megfelel.

Végre a tátott szájú állatszörnyek mint a 21., 23., 100., 87. és 89. idom alattiak, gót stílusú vízőkádók utánzásának tekintendők, továbbá néhány fő, mint a 21., 44. és 55. tisztán diszítvási jelentőségű mint a párkányzat súlyát viselő, alátámasztó, consoltartó építészeti diszrészlet, a teherviselés kifejezésével igazolva rendeltetését. — Egy-kettő lehet az úgynevezett «städtisches Wahrzeichen» is, például a kétfejű lúd s a többi.

Kétségtől mentes tehát, hogy ezen nevezetes alakzatok többnyire decorative vannak a párkányzat horonyában alkalmazva, még is egyben-másban első tekintetre feltűnő az allegorikai, jelvényi és realis jelentőség is, a minthogy ez hasonló esetekben többnyire együtt jár. — S így ezen alakzatokban egy oly suíttat birunk, mely a XVI-dik századbeli kora renaissance képzeletdús szobrászat már realisztikus fel-fogású műirányának beható tanulmányozására s megismerésére bő anyagot szolgáltatni van hivatva.

Ezen alakzatok általában leginkább a békés fejlődés és becsületes munka jelvényeit tartalmazzák, s valóban különös s mindenestre feltűnő, hogy ezen alakzatok közt az építmények feldiszipítésénél oly gyakran használt háború s rombolás eszközei és fegyverei itt teljességgel hiányoznak; s így ezen féldomborművekből a bártfai polgárság munkás, korához művelt, és békeszerető természetére lehetne következtetni, a polgárság, a háboruszkodást és támadást soha sem kezdte, csak ellenséges megtámadás esetén vitézül védte magát, s mindig hiven ragaszkodott uralkodójához. A város polgársága azonban az ellenséges támadás visszaveretésére mindig készen volt, s e czélból a mint későbbben történeti adatokkal kimutatom, a város fegyverekkel, ágyúkkal s egyéb lőszerrel bőven el volt látva, és saját puskaportörő malommal is birt.

Az akkori polgárság harczias szellemét a városház erkélyének ezen felirata: «Felix Civitas, quætempore pacis cogitat bella» — azaz szerencsés város, mely béke idején is háborúra gondol azaz készül — igazolni látszik.

A városház északi és déli homlokzatának koronázó párkányzatában a tizenkét égi jegy (Zodiacus) van alkalmazva, így a déli homlokzaton e következő hat alak vehető ki: (V. tábla.)

(107. idom.) **Kos**, jobbra lépdelve, feje en profil fordított.

(108.) **Bika** szintén jobbra megy, feje azonban en face a néző felé van fordítva.

(109.) **Kettős** vagy **ikrek**, két ülő gyermekalak, közösen egy gömböt vagy golyót tartva, mely utóbbi a közös embrioburkot is képviselheti, melyben az ikrek születnek.

(110.) **Rák**, természetes alakításában, testével és előre nyújtott ollóival hosszában fekszik a párkányzat horonyában.

(111.) **Oroszlán** jobbra fordulva fekszik, feje a néző felé van fordítva, sörénye s farkának rojtja finomul van kidolgozva, mely kidolgozása a szörnek élénken emlékeztet az assyr s babiloni szárnyas oroszlánokra.

(112.) **Szüz**, hosszú uszályos ruhában, kibontott hosszú hajzata vállaira ömlik, előre nyújtott két kezével egy rózsából s liliumokból fonott koszorút tart, mint a szüziesség jelvényét.

Ezen női alak, — mely inkább lebegni látszik, — csinos fiatal arczkifejezéssel bír, s bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy ezen szobrászati művek mestere nem csak ijesztő kifejezésű állat-szörnyeket, de a hol a szükség megkívánta, szép arcokat is tudott alakítani. Ezt bizonyítja még azon nyolcz angyalalak, mely a városház négy sarkán, egy világteket tart, ezen alakok arczkifejezése is æsthetikai szépségűnek mondható.

Az északi homlokzat alakjai pedig e következők:

(113.) **Mérleg**, közönséges kétkarú rudmérleg, a minőt a kereskedők használni szokták.

(114.) **Skorpió**, stílisált alakítással, teste pikkelyes, gerince gyöngyökkel díszített.

(115.) **Nyilas**, Minotaurus-alak, félig ember, félig pedig ló, kezében egy feszített nyilas ívet tart, lövésre készen.

(116.) **Kecskebak**, jobbra lépdelő természetes helyzetben ábrázolva.

(117.) **Vízöntő**, egy fekvő öreg ember alakjában van ábrázolva, hosszú szakállal és hajjal az alak egy edényre támaszkodik melyből víz ömlik ki; végre

(118.) **Halak**, két úszó hal egymás felé elhelyezve, melyeket egy szalag köt össze; ezen compositio csinos élénk és tökéletesen betölti a horony felületét.

Az állatkörnek symbolikus jelentősége is van, t. i. az Isten bölcsességének, a világegyetemnek s az idő czélszerű felosztásának s felhasználásának, valamint a hónapok jelképe. Az állatkör (Zodiacus) ily alakításai különösen a normann-román architektúrában, nevezetesen a diszkapuzatok ívezetein gyakran fordulnak elő, azonban profán építményeknél azokat még nem találtam sehol, s így ezen állatkörünk féldomborművei e tekintetben aligha nem unicumok, ennél fogva különösen műrégészeti szempontból felette érdekesek.¹

A koronázó párkányzat azon részei, melyek az egyes csillagjegyek közt vannak, nem üresek, mint a keleti és nyugati párkányzatnál, hanem még gót stylű, az úgynevezett szalagos felhő-motivummal, vannak kitöltve.

Ily alakítással birtak a középkori domborműveknél a felhők. Ezen magában véve igen hatásos kidolgozású, s a horony vájt felületét egészen betöltő diszítvány közt az említett csillagképek alakzatai — mintegy felhők közt — vannak elhelyezve.

A városház sarkain, a koronázó párkányzat horonyában pedig a mint említém világtekét tartó angyalok féldomborműben alkalmazták; a dél és párkörökkel, valamint a nap útjának vonalával ellátott teke, testével épen a városház kiálló sarkaira esvén, a sarok élenségét ez által elfedi, és mérsékli.

A tekét tartó lebegő angyalok még a csúcs-ives izlésre emlékeztető hegyes végű szárnyakkal s tört redőzetű ruhával bírnak; ezen angyalok a városház sarkát képező mindkét homlokzaton elhelyezvék, ez által a párkányzat folytonosságát — ép úgy mint azt az erkély sarkait átölelő centauroknál láttuk — közvetítik és mintegy szerkezetileg is összekötik.

Hogy a kissé keskeny koronázó párkányzat jobban legyen előtüntetve s hatásosabban diszítve, erre nézve a horony alatt, avval párhuzamosan egy diszszegély (bordure) à la sgraffito van festve, mely csinos és stylszerű diszszegély fekete alapján szalaggal összekötött babérleveles füzérek, közbe-közbe részarányosan elhelyezett babérbogyókkal vannak diszítve. A jellemzően rajzolt diszítvány, valamint a bordure két szegélye sajátos vörös színezete nem csak hatással válik el a fekete alaptól, hanem általában véve a városház melegbarna homlokzatának különös diszétül is szolgál.²

Műtörténeti összehasonlítás czéljából szükségesnek vélem itt felemlíteni, hogy ép ily alakítású babérfüzérek a Dürer által — Miksa császár számára — rajzolt diadalivezet párkányzatán, valamint a liptó-szent-miklósi templom egyik mellékoltárán is vannak alkalmazva.

c) A városház csúcsfalainak alakjai és falfestményei.

A városház déli és északi homlokzatát meglehetősen magas és meredek csúcsfalak egészítik ki, úgy hogy ez által városházunk igen imponáló és monumentalis kinézést nyer. Ezen csúcsfalak a mint azt a padlásról láthatni jól kiégített téglákból épültek, s csekély mintegy 0.5 m. vastagságuk miatt, a padlás felőli felületén támoszlopokkal ellátvák, melyek szintén téglából építvék s egykoruak a csúcsfalakkal. — A koronázó párkányzat felett emelkedő csúcsfalak (Giebel, pignon) lejtősen fekvő szélei got stylű esvető köpárkányzattal szegélyezvék, melynek egyes köveiből részint oromvirágok részint pedig alakok vannak kidolgozva, s melyek egymást felváltva a csúcsfal párkányzatát diszítik.

A csúcsfalazat ezen párkányzatai az oromban egyesülnek, mely felett csinos kidolgozású és gót-stylű keresztrózsa (Kreutzblume) diszlettek.

Az északi csúcsfalán még létezik a keresztrózsa, a délin azonban már hiányzik, s valószínűleg akkor távolított el, midőn 1641. évben Hueber Jakab városi bíró idejében a városház külseje gyökeres újítás alá vétetett. Az 1641. évben eltávolított keresztrózsa helyét a Roland szobra foglalta el és csakugyan ezen feltevésemet igazolni látszik az 1641-dik évszám, mely Roland szobrának lábszárain is látható.

¹ Egy ily zodiacus kis részlete OTTE HÉNRİK «Anhaeologisches Wörterbuch» (1857), 125-ik lapján 138-ik idom alatt szemlélhető. — Megemlítésre méltó hogy városházunknál az állatkör alakjainak elrendezése az ismert latin versnek megfelel:

*Sunt aries taurus gemini cancer leo virgo,
Libraque scorpio arcitenens caper amphora pisces.*

² Ezen diszszegély rajza látható a II. táblán lévő városház látképe alatt.

A városház csúcsfalának párkányzatán előforduló alakok nyolcz-szögletű csinos gyámköveken — consolákon — elhelyezvék; ezen gyámkövek egy kiálló lapból s egy pálczataggal diszitett horonyból állanak, mely utóbbi a csúcsfalazat párkányzatának, egy közép éllel (Grat) ellátott felső felületéhez simúl. Megjegyzendő még, hogy a csúcsfal párkányzatának alsó végéin keresztrózsákkal diszitett kis toronyfiak a csúcsfal lejtős párkányzatának mintegy alátámasztására szolgálnak.

Ezen orom-alakzatok általában véve nemcsak nagy diszével szolgálnak városházunknak, hanem a csúcsfal lejtős párkányzatának unalmas és rideg vonalát élénk hatással törik meg.

A déli csúcsfalnak alakjai csinos oromlevelekkel váltakoznak; így a csúcsfal egyenszerű három-szögének mindkét egyenlő oldalán három alak felváltva három oromlevéllel fordul elő. A déli csúcsfal keleti lejtőjén felülről kezdve a sorozatot, a következő alakok vannak felállítva:

1. Egy tátott szájú oroszlán, ülő helyzetben, hosszú sörénye habos vonalú kidolgozással bír; a minővel nemcsak a déli homlokzat csillag képei közt előforduló, hanem a városház első emeleti előcsarnokában álló Sámson szobrocskájának oroszlánán is találkozunk.

2. Egy hosszú szakállas férfi mellszobra; haja és szakála gondosan ki van dolgozva, bajusza hiányzik, s fődetlen fővel van ábrázolva; bal kezét mellén tartja, jobb kezével pedig szájára mutat; valószínűleg az igazmondás jelképe.

3. Egy golyóval vagy tekével játszó majomalakú állat, legalább arra mutat hegyes füle, valamint fejének alakítása is.

Ezen alak közt három oromlevél foglal helyet, melynek stylje, valamint kidolgozási modora is, még a csúcsives stylnek felel meg.

A déli csúcsfal nyugati lejtőjén pedig a következő alakzatok találhatók:

4. Egy — az előbbihez tökéletesen hasonló — ülő oroszlán, avval a különbséggel, hogy ez utóbbinak nyelve kilóg a szájából.

5. Egy majom vagy macska alakú állat, egyik lábával hasát látszik takarni, a másikban pedig egy tekét vagy golyót szorít melléhez.

Legérdekesebb azonban az alsó alak, mely

6. Egy férfi mellszobrát ábrázolja, fején magyar szabású, álló karimájú pörge kalapot visel, nyírott körhajjal és bajusszal, álla borotvált, s míg egyik kezét a mellén tartja, addig a másik félig felemelt kezével öltönyét lebbenti félre.

Ezen alaknál feltűnő különösen az individualitás, — az egyénítés — utáni törekvés, mely nem csak ruhaviseletében, de arczában is nyilvánul.

Ezek lennének tehát a déli csúcsfal alakjai; a mi pedig az északi csúcsfal alakjait illeti, itt már egy alak hiányozván így összesen még csak öt alak létezik, és pedig: az északi csúcsfal keleti lejtőjén:

7. Egy emberi alak mellszobra, két kezével a szájából kilógó nyelvére mutatva; az arez szakáll- és bajusztalan.

8. Egy tátott szájú, hosszú fülű gyík vagy sárkányforma állatszörny, gyűrűs teste gömbökkal diszitett. Megjegyzendő, hogy ezen alak is már igen rongált állapotban van, úgy hogy részletei csak gyengén észrevehetők.

9. Egy emberi alak tátott szájjal s hosszú fülekkel, a kezeiben tartott XVI-dik századbeli alakítású cziperpaizon egy serleg vagy pohár alakja féldomborműben vehető ki, ruházata ránczos.

Végre az északi csúcsfal nyugati lejtőjén:

10. Egy királyi jelvényekkel ellátott emberi alak, feje fedetlen, bajusztalan, kifejezésteljes arcza körszakállal van körülvéve, s míg jobbájában egy liliomvirágba végződő jogart tart, addig baljában az ország almáját, vagy a világ tekéjét jelképező gömb vehető észre, ruházata egyszerű.

Itt a középső alak már hiányozván, annak helye csak az alapzatúl szolgáló gyámkő által van még megjelölve.

11. Egy álló egész emberi alak, feje fedetlen, ifjú arcza sima, jobbát csipőjén nyugtatja, félig emelt baljában egy rudat vagy dorongot tart, mely eredetileg valószínűleg egy zászló rúdját képezte.

A városház csúcsfalain álló allakzatok itt is valószínűleg nem csak decoratív, de symbolikai vagy allegorikai jelentőséggel is bírhatnak; így az oroszlán a bátorságot, erőt; a róka vagy kutya, éberséget, hűséget s kitartást jelent; továbbá a jogaros királyi alak királyi méltóságot, míg a nyelvére mutató alak hallgatagságot, titoktartást is jelenthet. Az igazmondást vagy igazságot pedig a 2-dik számú alak látszik jelképezni. A 6. számú kalapos s polgári öltözetű férfialak pedig talán az akkori főbíró (Rauber András) vagy valami más

főember mellszobra lehet, kinek a városház emelésében legtöbb érdeme volt. Egy és más főben talán az építész arczképe maradt fen.

Ezen, valamint a koronázó párkányzat alakjai, s általában véve a városház összes díszépítészeti műrészei is, finom szemcséjű kárpáti homokkőből készítvék, mely azonban meglehetősen keménysége daczára is itt-ott már romladozni kezd.

A csúcsfalak alakjai, számítva a tetemes magasságra és távolságra, részleteikben durvák ugyan, de egészben véve, különösen távolabbról tekintve, nagy s festői hatással, valamint kifejezésteljes s jellemző silhouettával bírnak.

Csúcsfalaink — ezen alakzatokon kívül — még csinos bélietű ablaknyílásokkal, sőt frescofestményekkel is vannak díszítve. Így a déli csúcsfal felülete ablaknyílások által mint egy három emeletre van osztva. Ezen ablaknyílások, — melyek a csúcsfal meglehetősen nagy felületét kellemesen törik át, és a padlás megvilágítására is szolgálnak, — a XVI-dik század elején mindinkább lábrakapó úgynevezett függönyívezettel (Vorhangbogen oder Sternbogen) vannak beboltozva. A déli csúcsfalán összesen négy ily alakítású ablak létezik, melyek nagyságra nézve felfelé mindig kisebbednek, úgy hogy az alsó emeletűek legnagyobbak.

A két alsó emeleti ablak közt a csúcsfal középtengelyén egy kisebb, de szintén függönyforma ívezettel ellátott falfülkéjének bemélyedt mezején egy angyal által tartott városi czimer van festve, melynek mezején a keresztbe tett két bárd, koronával, liliummal és nyolecz pólyával látható. Ezen czimeres fülke mindkét oldalán eredetileg fegyveres alakok voltak alfresco festve, melyek azonban jelenleg már nem léteznek, s éles körvonalaikkal csak akkor tűnnek elő a mészréteg alól, ha egy kivált délről jövő nyári eső a csúcsfal felületének mészrétegét megnedvesíti s áthatja.

Egy ily alkalmat felhasználván, ezen két alakot, a mennyire az kivehető volt, hamarjában lemásoltam. Ezen két daliás alak a XVI-ik századbeli katonai ruhaviseletben van festve mely costume jellemzi a festmény keletkezési idejét is. Ily costumeben festé Holbein vitézeit és katonáit.

A baloldali alak sisakkal s pánczéiban van ábrázolva, balkeze az övéről lelógó egyenes pengéjű kard keresztmarkolatján nyugszik, felemelt jobbjaival pedig egy csinos alakítású bárd hosszú rudját tartja.

A jobboldali alak pedig nagy karimás s tollas kalapot visel, teste szintén vaspánczéllal fedett s míg bal keze az egyenes kard keresztmarkolatján nyugszik, addig félig felemelt jobbjaiban egy bárd hosszú nyelű rudját tartja. Mind a két fegyveres alak ruhaviselete valamint fegyverzete fölötté hasonlít Holbein János azon rajzához, melyet egy ablakfestmény számára készített, s mely rajz jelenleg a berlini rézmet-szetgyűjteményben őriztetik.*

Mind a két alak a városi czimert tartalmazó fülke felé van fordítva, s így azok itt hasonlóképen mint a városi czimer őrei tekintendők, mire azon czimeres vers is vonatkozni látszik, mely a bártfai templom könyvtárában őrzött könyvekre van felragasztva:

*Non quia Bartpha geris, felix es, signa coronae
floribus et gaudes, Angeli-coq . . . choro,
Ac utrinque viros pugnaces laeta canentes . . . stb.*

A mint említém, ezen jellemző s a városház homlokzatának nagy díszére szolgáló alakok jelenleg már teljességgel hiányoznak, s csak azok contourja, körvonala, van a vakalatrétegre élesen bevésve, és pedig oly részletes pontossággal, hogy a városház netalán később bekövetkezendő újítása alkalmával ezen alakok újra befesthetők, és előtüntethetők.

A déli csúcsfal felületének közepét egy behajtott ötoldalú fülke foglalja el, melynek bemélyedt felületén egy koronás nagy czimerpaizs díszlik. A XVI-dik századbeli alakítású paizs mezeje négyelt, felső részében a négy folyamós és három halmon álló kettős kereszt magyar czimerkép foglaltatik, a harmadik

* Lásd LÜBKE VILMOS: Geschichte der deutschen Renaissance I. kötetének 61. lapját, hol a bárdokkal s kardokkal fölfegyverezett — két katona hasonló costumban, mint a bártfaiak, egy czimerpaizs mellett van ábrázolva.

kék mezőben három koronás leopárd vagy oroszlánfej a dalmát; a negyedik mező pedig veres fehér ostábla, mely Horvátország czimerét tünteti elénk. Azonkívül még egy kisebb aranymezejű szívpaizson egy jobbra néző fekete sas vehető ki.

A korona pártája gyöngyökkel gazdagon diszített, s felső részén drágakövekkel szegélyezett négy pánt (Kronenbügel) metszési pontján a gömbön álló koronakereszt egyenes s nem hajlított állásban vehető ki. Ezen czimer alakítása még a XVI-dik század izlésének felel meg, tehát a csúcsfalak többi festményeivel egy időben készült, azonban későbben és pedig 1641-dik évben Grünwald Máté városi festő által újjátartott meg. Ezen újítás alkalmával az országos czimerpaizs mindkét oldalához még két kisebb paizs festetett, melyek egyike a városi czimerképet, másika pedig Hueber Jakab bíró a renovált erkélyen is előforduló monogramját tünteti elénk.

A fülke hátterének egyéb része sötétzöld színű, mely alapból a heraldikai pontossággal és hűséggel festett czimer képe jó hatással válik ki.

A csúcsfal legfelsőbb részét atyám — Myskovszky Ferencz — városkapitánysága idejében az ötvenes évek végén készült óramű, csinos, s fekete alapon festett arany számokkal ellátott czimlapja diszíti; az óra két kisharangja pedig a csúcsfal második emeletének kisebb ablaknyílásaiban van czélszerűen elhelyezve.

Az északi csúcsfal, fekvésénél fogva egyszerűbben van diszítve; így az állandó északi szél miatt csúcsfalunk csak két ablaknyílással van áttörve, mely egyszersmind a padlás megvilágítására szolgál.

Az északi szél romboló hatásának tulajdonítandó, hogy ezen csúcsfal kőből faragott alakjai, szobrocskái s egyéb építészeti műrészletei, mind pedig falfestményei is már meglehetősen rongált állapotban vannak, mindazonáltal az utóbbiak, kivált gyakorlott szemmel, még jól kivehetők.

Ezen északi csúcsfal felületének mintegy közepét egy tetemes nagyságú, mintegy 3 meternyi átmérővel bíró, bemélyedt felületű körfémer (Medaillon) foglalja el, mely élénken emlékeztet a francia dómok körablakaira. Ezen körfémer felületén találjuk Bártfa városnak egy babérlevelű koszorúval körülvelt czimerét, melynek részletei, valamint a körfémert kívülről körülfogó diszítványai, a renaissance stílus kidolgozás által valóban monumentális hatásúak.

Ugyanis a körfémer belső mezeje eredetileg arany alappal diszlet melyet egy gyöngyörű kivitelű babérlevelű koszorú szegélyez be; a koszorú babérlevelei finom érzéssel rajzolják, a veres bogycsokrok, a koszorút körülfonó piros szalaggal együtt, jól válnak ki a koszorú zöld színétől. A körfémer belső aranyozott mezején pedig az — egy angyal által tartott — városi czimerpaizs már többször említett szép heraldikai czimerképpel diszlik. Valóban nem emlékszem, hogy láttam volna valahol szebb és stílszerűbb kivitelű czimert, mint ez, mely dacára annak, hogy az északi szél által már meglehetősen megvan viselve, egyes megmaradt részleteiben s elhalványodott színeiben is még pompás és monumentalis hatású.

Jól vehető ki ezen czimerfestmény kivált nagyító üveggel az átellenben álló harangtorony első emeletének ablakából, mely majdnem egyenlő nibeauban fekszik czimerünkkel, s honnét még azon felséges növénydiszítványokat is láthatni, melyek a körfémer külső szélét szegélyezik be.

Megemlítendő itt még az északi csúcsfal legfelsőbb — s szintén egy függőnyalakú ívezettel ellátott — fülkéjében festett emberi alak, mely feje felett felemelt két kezében két halat tart: az alak már többé ki nem vehető férfi-e vagy nő, csak az arc és a két hal s az alak veres ruházata még jól válik el a fülke feketére festett hátterétől.

Meglehet, hogy ezen alakunk is symbolikus jelentőséggel bír, jelképezvén t. i. a hallgatagságot vagy a titoktartást.

Az északi csúcsfalazat legfelsőbb csúcsát — a diszes keresztrózsa alatt — egy napóra foglalja el; melynek azonban csak az árnyékot vető rudja áll ki a falból, az óraszámok már nem vehetők ki. Ily napóra volt a városház déli csúcsfalának legfelsőbb részén is, újabb időben azonban már eltávolítottatott.

Az északi csúcsfal napórája, fekvésénél fogva, csak a nyári hónapok napjainak reggeli és estéli óráit mutatta, mert a nap derekán a városház északi oldala árnyékban volt.

Városházunk csúcsfalainak ezen stílszerű diszítványeiből nemcsak az akkoriban uralkodó jó műízlésre s a decorationális emlékszerű festészet magas fokú kifejlődésére, de városházunk egykori csinos kinézésére is lehet következtetnünk, mely a művészetet pártoló és előmozdító művelt polgárság büszkeségét képezvén, ez által a város méltóságának is megfelelt.

Ezen diszes falfestményeket, a mint később okmányilag is kimutatom, egy bizonyos Theophilus pictor, városunk szülöttje, 1509-dik évben festette, később pedig Kraus János 1521-dik évben némely festmény kiigazításával volt megbizva.

A déli oldalon lévő czimereket 1641. évben Grünwald Máté újítja meg. Műtörténelmünkre nézve fontos adatok ezek, annál is inkább, miután régi mestereink és művészeink nevei még nem igen nagy számban ismeretesek, s így az e téren talált adatok műtörténelmünkre nézve nem csekély fontossággal bírnak.

d) A városház diszkapuzatai.

A bártfai városháznak talán egy műrészleténél sem jut a renaissance oly annyira érvényre, mint a portálszerű diszkapuzatoknál, melyeknél nem csak a constructiv, de diszítványi részletek is már határozottan az új műírányt követik. Általában véve a profán építészetben a diszkapuzatok diszítésére mindig kiváló gond fordított; így találunk például gyakran igen egyszerű homlokzatú polgári házakat, melyek kapuzatai azonban különös diszszel alakítvák.

A kapuzatok ily kiváló diszítése azonban már a románkori s csúcsíves stílusban is előfordult. Ezen stylek kapuzatai különösen gazdag tagozású bélettel bírtak; az ívezetek és toronyfiakból álló gót architektúra csak az ajtónyílás diszítésére, s mintegy annak körülramázására szolgált.

Ennek következtében a kora renaissance stílusú diszkapuzatok és ajtók kezdetben hasonlóképen csak gazdag tagozású bélétekkel diszítettek fel, melyek az ajtónyílás szélét mintegy diszkeretbe foglalták. A kora renaissance stílusú ajtó architektúrája gyakran csak egy egyszerű koronázó vagy félköríves archivolt párkányzat által volt képviselve, itt a pilaszterek vagy szabadon álló oszlopok még egészen hiányzanak.

A renaissance további fejlődésével, a kapuzatok előtti oszlopos architektúra csak később, nevezetesen a renaissance stílus virágzó korszakában jött alkalmazásba; így találunk például Lőcsén és Kézsmárkon is oly oszlopos kapuzatokat, melyeknek részletei már a renaissance stílus virágzó korszakát jellemzik. Az oszlopos portálszerű renaissance architektúrát ezen korszakban nemcsak az építészetben, de műipar a különféle műtárgyainál is, mint: emléktábláknál, egyházi székeknél, sőt profán butorzatnál is találjuk alkalmazva, és pedig néha igen stílszerű és kitűnő alakításban.

Így városházunk kora renaissance kapuzatainál ily kifejlett architektúrát nem kereshetünk, a helyett azonban találunk nem csekély szépségű decoratiót, mely stílszerű alakítású műrészletei mellett nemcsak plasztikai hatásnak, hanem gazdagnak és emlékszerűnek is nevezhető.

Az átmeneti műjelleg természetesen itt sem hiányzik, így az ajtók bélletének profilja pálczagokból és horonyokból áll, melyek laposkák (listello) által vannak egymástól elválasztva. A béllet profiljának ezen alakítása élénken emlékeztet még a gót stílusú párkányzatokra, itt csak azon csekély különbséget találjuk, hogy a laposkák nem kiálló élő rézslappal határolvák, hanem felületük a fal síkjával párhuzamos, mely alakítás természetesen már inkább a renaissance jellegének felel meg.

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről is a kora renaissance ezen kiváló műalkotásait, melyek nem csak a városház díszét nagyban emelik, de kiváló kidolgozású műrészleteikkel a műtörténész és építész figyelmét is magokra vonják, bő anyagot szolgáltatván a kora renaissance műízlés beható tanulmányozására.

1. *A főbejárás diszkapuzata* (lásd III. tábla 17. idom) a városház keleti homlokzatán lévő erkélytoronyocska alatt létezik; az ajtónyílás egyenes zárással bír (gerader Sturz). — Az 1.11 meter széles és 2.60 meter magasságú ajtó béllete gazdagon diszített; és pedig a külső horony babérlevelű kötegekkel és bogyókkal, melyek közt felváltva az úgynevezett zarándokesiga (Pilgermuschel) szép idomítású teknői vannak elhelyezve, azonkívül a horony alsó szélén — az erkélyen is előforduló — gránátalmaalakú

gyümölcsök (Ballenblume, ball-flower) vannak alkalmazva, mely utóbbi motívum különösen az angolhoni gót stílusú építmények párkányzatain is gyakran fordul elő.

A béllet középső pálczatagozatának (Stab) felülete kötélformára csavart s közepén gyűrűalakú körlapocskákkal díszített; mely motívum ismét a velencei gót stílusú palotáknál gyakran fordul elő és különös festői és elegáns hatással bír. Végre a béllet belső horonya egy Meander-forma szalaggal díszített, mely a gót stílusú felhőmotívumra emlékeztet. Mindezen dísztagozatokat sima lapocskák választják el egymástól, mi által a gazdag díszítés bizonyos nyugodtságot és szabályosságot nyer. Feltűnő azonban, hogy a béllet ezen díszes tagozatú párkányzata, nem fut le végig az ajtó nyílás aljáig, hanem az alaptól mintegy 0.8 deciméternyi magasságban végződik, képezvén itt egy derékszögű átmenetet, melynek vízszintes folytatása az ajtó nyílása által szakítottatik félbe.

Az ajtóbéllet tagozatának ezen megszakítása a kora renaissance stílus jellegére utal, melyen a gót stílus befolyása még észlelhető; így tudjuk, hogy a gót stílus korszakában az ajtók dús tagozatú béléte csak az alapzati párkányzat felett kezdődik, a kapuzatok alsó része — a mint azt a kassai bártfai s löcsei polgári házak még meglevő kapuzatainál láthatjuk — rendesen igen egyszerű volt és minden díszítmény nélküli; a kora renaissance stílusú kapuzatok tehát még nem bírván önállóan kiképzett architektúrával, természetesen, hogy azok még a gótstílusú elrendezés szerint alakítottak.

Egyébiránt a béllet párkányzatának ezen megszakítása nemcsak ajtóknál, de az ablakoknál is alkalmaztatott. Így városházunk eredeti ablakainak oldalpárkányzata bizonyos magasságban félben van szakítva (verkröpft).

Diszkapuzatunk koronázó párkányzata pedig a renaissance stílus szerint profilozott, Echinusa párnatagozata szintén kötélformára csavart, s gyűrűvel díszített felülettel bír.

A mi pedig általában véve ezen portál művészeteinek kivitelét illeti, az minden tekintetben praecis és kitűnő, kivált a horony s a csavart felületű pálcza-tag részletei élesen (scharfkantig) s mesteri bevégezettséggel vannak kidolgozva. Diszkapuzatunk frissen e következő nagy jelentőségű felirat van bevésve:

PRIVSQM § INCIPIAS § CONSVLTO

azaz «mielőtt határoznál, gondold vagy fontold meg.»

Ezen fontos s mély értelmű felirat városházunk főbejárását díszíti, talán oly czélból, hogy a belépő városi tanácsnokok, szem előtt tartván ezen mondat jelentőségét, hivatásuk s állásuk fontosságára emlékeztessenek, kik egyszersmind élet és halál felett határozván, az ítélet kimondásánál megfontolva és lelkiismeretük szerint járjanak el.

A főbejárás diszkapuzatának nyílása egy — keresztpántokkal ellátott vasajtóval zárható el; a pántok keresztezési pontjain vaslemezből kovácsolt rozetták díszlenek. A még gót stílusú ajtó gyűrűje és a zárlapja, — bár egyszerű de mindamellett stíluszerű alakítással bír. Nevezetes ezen ajtó hatalmas zárának belső szerkezete, mely felette complicált és mindenestre az akkori lakatosmesterség dicséretére válik.

Diszkapuzatunk faragványai jelenleg piszkos kékes szürke színnel vannak befestve, eredetileg azonban ezen díszrészletek megfelelő s stíluszerű polychromiában pompáztak, a mit itt-ott még jól lehet észrevenni.

2. *A tanácsterem eredeti díszajtaja*, III. tábla, 19. idom, már határozottabb renaissance stílus, de különösen gazdag díszítményei által tűnik fel, a mi igen természetes, miután a tanácsterem, tehát mintegy a városház főhelyiségének ajtaja, mindig kiváló díszszel volt alakítva. Így van az a löcsei, eperjesi, továbbá a florenczi, velencei, augsburgi stb. városházaknál is, hol a tanácsterem portáléi, a helyiség méltóságához képest, kiváló és díszes architektúrával bírnak.

Itt mindenekelőtt megjegyzem, hogy ezen díszajtó már nincs eredeti helyén, hanem jelenleg a templom tornyának földszinti helyiségének keleti oldalán van befalazva, és díszes bélletével a toronyba

vezető csigalépcső bejárasi nyílását kereteli be. Úgy hasonlóképen az intarsiákkal diszített belső fa-, valamint a külső vasajtó jelenleg a városház pénztári ajtaján van alkalmazva. Ugyanis e század elején Szepesházy városi bírónak szűknek tetszett a terem eredeti ajtaja, azt lebontatta s annak helyébe egy tágasabb ugyan de stiltelen ajtót csináltatott. Szerencsére azonban az eredeti ajtó részletei — bár szét-szórva — mindamellett napjainkig fentartattak, s így ezen megmaradt részleteket legalább képzeletünkben összerakva, tiszta fogalmat nyerünk ezen díszajtó eredeti kinézéséről. Rajzunkon az ajtó eredeti alakjában van előtűntve.

Ezen díszajtó bélletének profilrozott tagozata — a gót korszakra emlékeztető — rézslapból emelkedik ki és pedig közvetlenül. A béllet diszítése — úgy mint az előbbinél — nem az ajtónyílás alján, hanem az alaptól mintegy 0.9 meternyi magasságban kezdődik, hol a fal síkja egy rézslapot képez, melyből a béllet tagozatai emelkednek ki. A tagozás áll egy horonyból és egy pálczatagból, melyek lapocskák vagy szíjtagozatok (listello) által egymástól elválasztvák. A horony babérlevél-füzérekkel diszített, melyek keresztbe fektetett gyümölcs bogyókba végződnek. Ezen díszítmény egy a horony alján álló csinos alakítású cserépből *látszik kinőni*, mely motívum már határozottan a renaissance stylü díszítményre emlékeztet. A pálczatag (Stab) pedig, a főbejárasi kapuzatnál is előforduló csavart felülettel bír, melynek csavarmeneteit gyűrűk diszítik. Az ajtónyílás felső vízszintes részét (Thürsturz) egy igen díszes levelekkel ellátott karnies fogja be, mely felett az ajtó friséen, a következő szép jelentőségű feliratot találjuk:

• IVSTVM • EST • AVXILIARI • PAVPERI •

mely az akkori humanus s a szegények felsegélyezésére irányzó, gondoskodó jóakarat és nemes emberbaráti érzelem tanubizonyságul szolgál.

Ezen díszajtó koronázó párkányzatának fedlapja egyszerű s merészen ugrik ki a fal síkjából, ellenben az Echinusa egy szalaggal körütekert babérlevelű füzérből áll, mely míg egyrészt domborúságával az Echinus tagozatát képezi, tehát annak előtámasztó jellegét és rendeltetését nem torzítja el, addig decorationális tekintetben nemcsak a koronázó párkányzatnak magának, hanem az ajtó architektúrájának is nagy díszére szolgál.

Általában véve itt első tekintetre feltűnő, hogy a városház műrészleteinek diszítésénél a babérleveles füzérekkel s gyümölcsseikkel oly gyakran találkozunk; így nemcsak a városház ajtain, ablakain, de az erkélytornyocska részletein, valamint a koronázó párkányzat alatt a városház homlokzatait körülfogó babérlevelű füzérek ábrázoló díszszegélyen is mindig ugyanazon motívum babérlevelekkel találkozunk, mi valószínűleg mint a polgári erények megjutalmazására szolgáló jelvény, a városi polgárság ezen főépítményénél jelvies értelemben is használtatott decoratióul. Egyébiránt az olasz kora renaissance stylü decorationál ily babérkoszorúk és füzérek igen gyakoriak, ezen motívum hasonlóképen úgy mint a delfiné, a római stylből szivárgott át a renaissance stylbe.

A babérlevű motívum oly nagymérvbeni alkalmazásánál fogva igen valószínű, sőt a mint később kimutatom, majdnem bizonyos, hogy városházunk építésénél nemcsak hazai, de kiváltképen olasz honi művészek is résztvettek.

Ime nemcsak az írott okmány, hanem a műrészletek motívumainak összehasonlítása s jellege alapúl és kiinduló pontjául vehető az ismeretlen építőművész vagy szobrász kipuhatólására.

Az egyszerű, de hatásos profillel bíró koronázó párkányzat felett, közvetlenül, az ajtó félköríves archivolt ívezete emelkedik, mely díszítményeivel méltó bevégezésül szolgál az egész kapuzatnak; ugyanis az archivolt ívezetének béllete ép oly tagozattal és ép oly ornamentatióval bír, mint az ajtó oldalbéllete, így az archivolt ívezet horonya hasonló babérlevelű füzérekkel van diszítve, melyeknél a keresztbe fektetett bogyók sem hiányzanak, a különbség csak az, hogy míg az ajtó béllet füzéreinak levelei két irányban, t. i. le- és felfelé vannak elhelyezve, addig az archivolt ívezetének horonyában lévő füzérek az ív

mindkét oldalán követik az ívezet emelkedő irányát, mely két oldali ellentétes irány természetesen az ív zárkövének pontján egyesül. Így hasonlóképen az ívezet pálczatagozata csavart felületű s gyűrűkkel díszített.

Jelenleg ezen ajtó díszes architektúrája szürkekékes színnel van bemázolva, eredetileg azonban ezen faragványok is felséges színekben pompáztak, mely színek a mészréteg alatt itt-ott még kivehetők.

Miután városházunk kora renaissance stylú féldomborművei s műrészei, például a koronázó párkányzat alakjai, nagyobb hatás miatt színezve voltak, úgy nem lepett meg azon mindenesetre örvendetes fölfedezés sem, midőn gyanítva portálénk polychromiáját, a szürkés mázolás színrétegét karczolván, az alatt az eredeti polychromia pompás színeire bukkanám. Így a horony sötétpiros, a szép metszésű babérlevelek világos zöld, finomúl aranyozott szegélylyel s levélbordákkal, a bogyók czinóber vörös, a csavart felületű pálczatag sárgás zöld színben mérsékelt aranyozással pompáztak. Tekintve tehát a styl-szerű kivitelű féldomborművek ily színezését, elképzelhetjük magunknak azon nagyszerű hatást, melyet ezen díszajtó gyakorolt.¹

Hasonló díszszel volt az erős tölgyfa-ajtó felülete is kiállítva, melynek csinosan profilozott lécezettel keretelt casettái ízléssel összeállított faintarsiaikkal vannak díszítve. Ezen faintarsiaik jellege szintén még kora renaissance stylú, a midőn t. i. az intarsiaik még mértani idomú szalagokat és csillagokat képeztek. Ezen mértani szabályosság és pontosság kezdetben oly nagymérvben követtetett, hogy például az ajtó lécezetén látható négylevelű gótizáló díszítmény, egyenes metszésű levélszirmaival, még tökéletes négyzeteket képez. A casetták rámásztatását képező pálczatagok körülfont szalaggal díszítvék, a casetták mezői egymásba fonódó négyzeteket ábrázolnak, melyek világosabb faszínű szalagjai a fekete alaptól festői hatással válnak ki. Ezen ajtó intarsiai felette hasonlítanak a parochiális templom orgonakarzata alatt álló, kétülésű szék mértani szabályosságú intarsiaihoz (lásd monographiám I. kötetének VIII-ik tábláján levő 21., valamint a szöveg közé nyomtatott 15-ik idomát). Az intarsiaik ezen kora renaissance stylú ornamentációjának jellege tehát még mértani szabályosságú, az egyenes vonal, különböző fekvésű változataival, határolja be még az egyes idomokat, melyek nagy változatossággal töltik be az architektura által meghatározott és képezett felületet. Ezen ajtó intarsiai a XVI-ik század elejére utalnak, melylyel városházunk építésének ideje is tökéletesen összeesik.

Megemlítendő itt ezen ajtó — kovácsolt vasból valódi műízléssel készült — fogantyúja (Thürgriff), mely négy — kötélformára csavart — vaspántból áll, ezen pántok makkaik végződő tartókkal vannak ellátva. Az egész fogantyú minden egyszerűsége mellett is csinosnak nevezhető, jól megfogható s így tökéletesen megfelel a czéljának.²

Az ajtó intarsiai még jó állapotban vannak, a zárlap mellett észrevehetők még azon baltaütések s mély vágások nyomai, melyek csak egy erőszakos betörés alkalmával származhattak. Ugyanis 1680-dik évi szeptember 3-án, midőn Szalánczy, Tökölyi Imre egyik vezére, 600 katonájával a várost megtámadta s ostromolni kezdé, több polgár, a városház termében elrejtett puskaort gyanítván, a terem zárt ajtaját erőszakkal betörni igyekeztek; vajjon sikerült-e tervök, arról hallgat a krónika. Ezen eseményre vonatkozó feljegyzés így hangzik: . . . quo tempore seu 3-a Septembris aliqui Curiae portam destruxerunt, nam pulveres ibidem reconditos excipere volebant. Mindenesetre elég különös, hogy a polgárok a gyúlékony s veszélyes puskaort a városház tanácstermében, a levéltár szomszédságában tartották volna, annál is inkább, miután a városnak volt egy e czélra épült külön puskaortos tornya is, s így valószínű, hogy a terem ajtaját betörő polgárok társaik által félrevezettettek.

¹ Ezen díszajtót az eredeti polychromia alapján restaurálva, aquarellben közöltem — mely rajz az 1878-iki párisi világkiállításon kiállítva volt «Les monuments d'art du moyen âge et de la Renaissance en Hongrie» című munkámban (Le portail de l'Hôtel de ville à Bartfa.)

² Ezen vaspogantyú rajzát lásd a bécsi «Mittheilungen der Central Commission» 1872-ik évfolyamának CXVI. lapján, hol «Einige mittelalterliche Schmiedearbeiten in Ober Ungarn» című dolgozatom 4. idomát képezi.

A tanácsterem ajtaja azonkívül még egy külső vasajtó által volt elzárható, mely jelenleg szintén pénztári helyiség bejáratán van alkalmazva. Ezen vasajtó belső felülete, a város s a tanácsnokok monogrammos címerpaizsaival van befestve. Ugyanis az ajtó közepén díszlik az — egy angyal által tartott — városi, valamint Glatz Jakab akkori városi bíró monogrammos címerpaizsa, melynek ezinóber vörös mezején az említett bíró II. tábla 12-dik idom alatt ábrázolt monogrammjá vehető ki.

A város s a bíró címerét tíz tárcsa-alakú veres címerpaizs foglalja be, melyeken a tanácsnokok — a városi erkélyen is előforduló — monogrammjaival találkozunk, így Demian János (II-dik tábla, 10. idom); Pusch Márton (6. idom); Huldreich Lénárd (4. idom) és Zoder Tóbiás (8. idom) monogrammjával. Azonkívül előfordul itt még Farsch János monogrammjá is (lásd Monographiám I. részének 116-ik lapját).

Itt az évszám hiányozván, ezen festés készítése évét pontosan meghatározni nem lehet, tekintetbe véve azon körülményt, hogy Glatz Jakab 1634-től 1639-ik évig a városbírói tisztet viselé, annyi bizonyos, hogy a vasajtó ki festése ezen időközbe esik.

A festés modora a városi erkély monogrammos címerpaizsainál is észrevehető, e szerint a vasajtó ezen címereit is Grünwald Máté, erkélyünk decoratora, festé.

A terem ezen külső vasajtójának befestése is bizonyítani látszik, hogy akkoriban a decorálási vágy — a különféle tárgyak feldíszítése által — nagymértékben nyilvánult. Hiszen, hogy maradhatott volna ezen vasajtó felülete festetlenül, midőn nemcsak maga a díszkapuzat, hanem a városház előcsarnoka is stílszerűen volt kifestve? A számadások «pro depictione anti cameræ senaculi» feljegyzése városházunk előcsarnokának befestésére vonatkozik.

Valóban mily monumentális hatású lehetett akkoriban városházunk ezen előcsarnoka is, midőn az, az építészet, szobrászat és festészet oly kiváló műveivel volt díszítve, hol lépten-nyomon szobrok, festmények, mély jelentőségű feliratok a belépőt emlékeztették a polgárság ezen főépítményének jelentőségére s méltóságára.*

3. Az előcsarnokból az irodákba vezető ajtó (III. tábla, 18. idom), tekintve gazdag ornamentációját, díszesnek mondható, s méltán sorakozik a két említett díszkapuzathoz; sőt a mi a párkányzatok profilírozását illeti, e tekintetben legdíszesebb s leggazdagabb tagozatú.

Bélletének díszítése — úgy mint az előbbieknél is — a talapzattól 0.8 meternyi magasságban kezdődik. Az ajtó oldalait a falsíkjába vájt horonyok fogják be, melyek egészen a koronázó párkányzatig felnyúlván, egyszersmind a friest is határolják.

Valóban jellemző a kora renaissance styldre nézve ezen díszajtók architektúrája, melynél az oszlopok és pilaszterek — a kifejlett architektúra ezen nélkülözhetetlen constructiv részletei — még hiányozván, a béllét gazdag díszítésű tagozatában lelte kifejezését. Itt a renaissance még nem bontakozott ki egészen a gót styl befolyása alól; így ha ezen díszportálék díszítményeit eltávolítva gondoljuk, akkor a tagozás, vagy úgy szólván a szerkezet mintegy magva még csakugyan határozott gót stylű jelleggel bír, mert itt ép úgy találkozunk pálczatagozatokkal s horonyokkal, mint a gótsílnél.

A tagozás (Profilirung) alakítására nézve azonban a mindinkább előtörő renaissance itt-ott már kezdi befolyását érvényesíteni, mert az úgynevezett díszlécz (Karniess) ezen ajtónknál már előfordul. A kora

* Városházunk ezen díszajtójának a rajza a párisi 1878-iki világkiállításon kiállítva volt művemben ekképen volt ösmertetve :

L'Hôtel de ville à Bártfa, cet intéressant monument de l'architecture gothique et de la Renaissance primaire, nous offre des détails bien instructifs pour l'étude de la Renaissance primaire. Ayant vu sur la page précédente la tourelle pittoresque de l'Hôtel de ville à Bártfa, nous en présentons maintenant le Portail richement sculpté. La brillante polychromie de l'architecture et des ornements fait preuve d'un goût excellent. Les feuilles bordées d'or et les baies rouges du laurier y sont employées comme motif de décoration. De belles fresques nous font connaître au tympan les armoiries de la ville. Les panneaux de la porte sont faits en marqueterie magnifique, etc.

renaissance styl elemeinek ép ezen fokozatos alakítása s alkalmazása teszi ezen műrészteket érdekessé, mert itt az átmenetet — a mint már említém — mintegy megleshetjük.

Az említett külső horonyok kis és díszes korszókból kinövő babérlevelekkel és bogyókkal diszítvák. Az ajtónyílás keretét képező s gazdagon diszített béllet külső széle egy keskeny horony által kerített be, melyben a gótstylre emlékeztető hullámvonalú faág van mint diszítmény alkalmazva; ezt követi befelé egy csinos és határozott alakítású levelekkel diszített karniess, végre az ajtóbéllet belső szegélyét egy zsinórra fűzött gyöngysor fogja be, mely utóbbi, mint kora renaissance motiv, városházunk műrészteinél nagy szerepet játszik, s nagy díszéül szolgál ajtónknak is.

A kissé vastag felső lemezű (Platte) koronázó párkányzat alsó keskeny horonyát szintén gyöngyfűzér diszíti, mely alatt a párkányzat csatornaléceze (Sima, Rinnleiste) diszítménynélküli felülete tűnik fel, s ez egyszerűsége által kellemes változatosságban választja el a koronázó párkányzat levelekkel diszített támléczét.

Egy ily diszítménynélküli karniess az ajtóbéllet diszítményeinek hatásos elválasztására szolgál.

Általában véve ezen kora renaissance műrészteknél különösen a mérsékelt decoratio igen emeli azok hatását, itt mindenütt bizonyos nemes tartózkodás vehető észre, sehol sem hat a diszítmény túlhalmozottsága vagy annak pompa és fény utáni törekvése kellemetlenül a műértő szemlélőre, sőt ellenkezőleg ezen kora renaissance decorationál mindenütt a legszebb harmónia és összhang uralkodik.

Ezen ajtó csinos féldomborművű műrészteit jelenleg egy vastag mészréteg födi, melylyel műértő elődeink tudatlan és semmi műértelemmel nem bíró utódai ezen ajtó faragványainak díszét szép fehér meszelés által iparkodtak emelni?! Szerencsére azonban a mészréteg — a domborművek megsérülése nélkül — még leszedhető, mely művészi ügyességet igénylő műtét azon időre halasztandó volna, midőn városházunk egykor talán stilszerűen s jelentőségéhez méltó szakértelemmel fog megújíttatni.

Ajtónk friese jelenleg üres, azonban miután a városház többi díszajtai feliratokkal vannak ellátva, valószínű, hogy ezen ajtó felett is valami felirat lappang még a mészréteg alatt.

A 19 deciméter magas és 9 deciméter széles ajtónyílás egyszerűen cassettirozott tölgyfa ajtóval bír, melynek lécezete azonban csinos tagozást mutat.

A zár lapja (Schlossplatte) tárcsa paizs-alakú, a stylszerű alakítású s kovácsolt vasból készült fogantyú (Thürgriff) négy kötélformára csavart vaspántból áll, s többi részeiben, valamint szerkezetében is hasonlít a terem ajtajának ép oly alakítású vafogantyújához.

Ezen díszkapuzatoknál általában véve az olasz renaissance befolyás nem kis mértékben észlelhető, — úgy, a mint már említém, a babérlevelű füzérek, gyöngysorok, de különösen csavart felületű pálcza-tagozatok — melyek oly alakításban, a német renaissance stylü műemlékeknél tudtommal nem fordulnak elő — határozottan jelzik az olasz befolyást, sőt tekintve például tanácstermünk díszajtajának architektúráját, az ismét a florenczi városház — Palazzo vecchio vagy Signoria — ajtóinak architektúrájához feltűnő hasonlatosságot mutat. Így a florenczi városház díszajtai párkányzatainak gazdag diszítésű ornamentációja, továbbá a félköríves archivoltok, valamint az ajtó mezőinek intarsiái jellegre nézve feltűnően hasonlítanak a bártfai városház hasonnemű műalkotásaihoz, a különbség csak az, hogy míg a florenczi ajtók tisztán kifejlett, s díszes tagozású architektúrája, s az ornamentationak már reálistikusabb s művésziesebb felfogású kivitele, úgy nemkülönben a könnyen alakítható s szép színezetű fehér márványnak tisztább kidolgozása által tűnnek fel, addig a közönséges homokkőből faragott bártfai ajtóink architektúrája, mindamelllett, hogy az darabosabb, egyszerűbb erősebb s markirozottabb tagozású, mégis az architektura alapjellege, valamint diszítményeinek motivuma nagy hasonlatosságot mutat az olasz styl e nembeli műalkotásaihoz.

Ezen három díszajtón kívül, van még itt néhány csekélyebb becsű, mindamelllett érdekes részletű

ajtó és kapuzat is, melyeket röviden megismertetni azért is szükségesnek vélem, mivel egynémelyike, styljénél fogva, még egészen a gót műízlés szerint van alakítva.

4. *A városház déli homlokzatának főkapuzata* a városház alaprajzát előtüntető 5-ik idomban *f* betűvel van jelölve, s a földszinti előcsarnok bejárását képezi. Ezen 2·52 méter széles és 3·45 méter magas, tehát tetemes nagyságú kapuzat béllete faragott homokkőből készült, és gazdag tagozású gót stylú profillel bír, mely pálczatagozatok által szegélyezett s képezett négy horonyból áll. Ezen késő gót stylú kapuzat kétszer hajlított számárhátú ívezetével magán hordja a már elkorcsosodott és destructiv gót styl jellegét, mivel a kapuzat felső sarkain, valamint csúcsán a béllet tagozatai egymást keresztezve, mintegy egymásba vannak fonva, s így tisztán decoratív jellegűek, úgy szintén a kapuzat, minden ok nélkül kétszer hajlított felső ívezete is csak a gót styl hanyatlási korszakában nyerhette ezen alakját, mely nemcsak nem stylszerűnek, de még szépnek sem nevezhető. Mindezen hiányok miatt azonban ezen késő gótszilú kapuzatunk is műtörténeti szempontból elég érdekes, miután annak alakításán szemlélhetők és tanulmányozhatók azon hanyatlási elemek, melyek a XVI. század kezdetén a gót styl teljes felbomlását idézték elő.

A kapuzat bélletének külső széle egy igen díszes s már kora renaissance stylú díszszegélylyel van keretelve, melynek al-fresco modorban festett fekete színű alapjából világosabb ornamentáció szép alakítású levelei s gyümölcsei hatással válnak ki. Ezen díszszegély (bordure) közvetlenül a fal vakolatrétegének felületén van festve, s már csak egyes részleteiben vehető ki.

5. *A gót stylú börtön ajtó, a*, (V. tábla 119. idom) a városház alaprajzát ábrázoló idomban *h*-val jelölt szűk börtönhelyiségbe vezet, s különösen még csinos alakítású, gót stylú architektúrája által tűnik ki.

Az 1·10 méter széles és 1·81 méter magas ajtó, kőből faragott bélletének profilje két horonyból és egy pálczatagozattól áll, mely utóbbi csinos lábazatával emelkedik ki a rézslap síkjából (Schraege). Az ajtó felső sarkain a pálczatagozatok egyenest keresztezik és áthatják, mely motivum itt azonban még constructive s díszesen alkalmaztatott.

Az egyszerű tölgyfa-ajtó egy tolókával elzárható ablakocskával van ellátva, melynek nyílása gót stylú mérművel van díszítve. Az ajtó vaspántjai, gyűrűje és zárlapja szintén még a gót styl ízlése szerint alakítvák. Ily kinézésű volt az ajtó mintegy öt év előtt, midőn a városház mŰrészleteit rajzoltam, jelenleg azonban a vasazata már nem látszik. Mindenesetre feltűnő ezen ajtónál alkalmazott tiszta gót styl, mely bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy városházunk építésének első évében (1506) még erősen ragaszkodtak a középkor ezen műízléséhez.

6. *A városi levéltár ajtaja* (a 6-ik idomú alaprajz *v* betűje) már renaissance stylú decoratióval bír, horonyában ismét találkozunk babérlevelű csomókkal s granátalmaféle gyümölcs-motivummal, mely városházunk renaissance stylú díszítményeinél oly gyakran fordul elő. A vaslemezekkel borított ajtó egyszerű keresztpántokkal van ellátva: Végre

7. *Az irodába vezető ajtó* (az alaprajz *o* betűje) minden egyszerűsége mellett is díszesnek mondható. Így változatos tagozású bélletének horonyában ökörszemek felváltva gyöngyfüzérékkel vannak alkalmazva.

Városházunk mindezen ajtaja s kapuzata — a mint említém — kiváló műízléssel s példányszerű szorgalommal van kidolgozva.

Sándor mester — városházunk építésze — részt vett ezen ajtók kidolgozásánál is, a mint az a későbbben közlendő építési számadások következő feljegyzéséből tűnik ki: Anno 1507 Magistro Alexandro lapidæ convenimus cum eodem hoc anno *unam portam ad praetorium* — fl. 8.

e) A városház eredeti ablakai.

Városházunk eredeti ablakaiból fenmaradt még az északi homlokzaton három, a keletin pedig kettő, a többi e század elején — díszes párkányzataik kitörése s eltávolítása által — megújított vagy helyesebben mondva elrontatott.

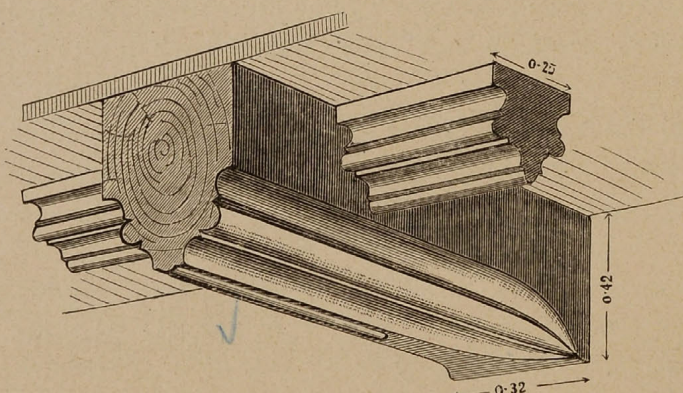
Az 1·44 méter széles és 2·16 méter magas négyszögletű ablaknyílás díszesen tagozott ablakbélletének horonyában granátalmák, gyöngyök és csinos korszócskák — mint díszítményi motívumok — az ablak kökeresztjének horonyában pedig sajátságos alakítású ökörszemek alkalmazvák. Az ablak koronázó, valamint alsó párkányzata hatással szökik ki a fal síkjából, s horonya hasonlóképen gyöngyökkel és korszócskával — mely utóbbiak baluszterekhez is hasonlítanak — van díszítve. Ezen ablakok — kőből faragott — architektúráján a középkori gót stílus motívumok már teljesen hiányzanak; itt tehát nemcsak a tagozatok, hanem a díszítmények is, valamint általában véve az egész ablak alakja és szerkezete már a renaissance stílus szabályai szerint van alkotva. Ablakunk párkányzatainak díszítményei feltűnően hasonlítanak erkélytornyocskánk díszítményeihez, s így bizonyos, hogy készülési idejük, valamint mesterök is ugyanaz. Ablakaink készítője egy bizonyos Elek nevű mester, mert az az építési számadások e következő feljegyzése határozottan megnevezi ez ablakok mesterének nevét, így:

Anno 1507. Fecimus Conventionem cum Magistro Alexio hoc Anno pro fenestris yticalibus in altitudine trium ulnarum, in latitudine duarum demptis utrobique mediis interstitiis vulgo pfosten pro his laboribus solvimus ... fl. 12.—

Ezen itt közlött feljegyzés több tekintetben igen fontos és érdekes. Így a „fenestris yticalibus“ kitétel vonatkozik az olasz modorban készült vagyis az olasz renaissance stílus ablakokra, mely egyszerű adat biznyságul szolgál, hogy különösen városházunk renaissance stílus műrészzleteire nézve nagy befolyással volt az olasz műirány; továbbá ezen feljegyzés alapján pontosan határozható meg a XVI. század kezdetén hazánkban dívó rőf „ulna“ építési hosszegységnek a nagysága is, mivel ezen feljegyzésben ablakunk szélessége két, magassága három rőfre van megállapítva, miután azonban ablakunk szélessége egyenlő 4' 7"-kel vagy 1·44 méterrel, ezen méret fele azaz 2 láb $3\frac{1}{2}$ hüvelyk, vagy 72 centiméter egyenlő az akkori ulna vagy építési egység hosszával. A régi hossz mérték ezen egységét alkalmazva városházunk főméreteire, kitűnik, hogy városházunk alaprajzábanak szélessége $22\frac{1}{4}$, s hossza $39\frac{1}{2}$ ulnát vagy rőföt tesz ki. Végre ablakunk magassága is — mely a feljegyzésben három ulnára van meghatározva — tökéletesen megfelel a 2·16 méternek.

f) A tanácsterem gerendázatos mennyezete.

A mint városházunk 5. és 6. idomban közölt alaprajzából is kivehető, a helyiségek belthajtás-

7. idom.

sal vannak ellátva, s csak egyedül a tanácsterem bír gerendázatos mennyezettel vagy úgynevezett borító gerenda-padolattal (Balkendecke), melynek ízléssel tagozott gerendái s deszkázata a tanácsteremnek különös ószerű s monumentális kinézést kölcsönöz, mely annál inkább meglepő, miután hazánkban ily gerendázatos mennyezetek azon korból felette ritkák, s többnyire újabbkori renovációknak estek áldozatul az által, hogy a régi gerendázatos mennyezetek, mint tűzveszélyes szerkezetek, később kő- vagy téglaboltozatok által pótolattak.

Szerencsére azonban e díszes gerendázatú mennyezetünk ily renovációtól megmenekülvén, alkalmas szolgáltat nekünk a kora renaissance stílus mennyezetek szerkezetének s kivitelének tanulmányozására.

A mint a városház alaprajzából is kitűnik, tanácstermünk mennyezete áll nyolcz — kelet-nyugati irányban fekvő — főgerendából (thrams, Hauptbalken), ezen főgerendák egymástól mintegy 8 deciméternyi távolságra vannak elhelyezve, s végeikkel a terem keleti és nyugati falában vannak befalazva. A főgerendák

által képezett közök kisebb, az úgynevezett *fiók*- vagy *keresztgerendák* által négyszegletű mezőkre — casset-tákra — osztvák, melyeknek felső része borító deszkázattal van ellátva. Ezen egymást keresztező gerendák által 9×10 azaz 90 kassetta-mező származik, melynek felülete eredetileg kék alapon lévő arany csillagokkal volt díszítve. A főgerendák díszes profilje két horony által közbefoglalt pálczatagozattól áll, melyek keskeny szíjtagok által vannak egymástól elválasztva. A fiókgerendák hasonló idomú, de — csekélyebb keresztmetszetükhöz képest — kisebb tagozással díszítvék (lásd a mellékelt 7. idomot).

Tanácteremünk ezen gerendamennyezete — tekintve annak díszes kivitelét, gerendázatának gazdag tagozását, úgy nemkülönben stilszerű polychromiáját s mérsékelt, de annál nagyobb festői hatású aranyozását s kék alapú arany csillagait — valóban nagyszerű s monumentális kinézéssel bírhatott, s a tanásterem díszét nagyban emelte. Jelenleg ezen mennyezet márványozva van, mely stíltelen befestést akkor nyeré, midőn a tanásterem Schultz Tamás városi építész s rajztanár által ezen század harmadik évtizedében kifestetett, mely renovatio jóniai oszlopaival s mythologiai alakjaival magában véve csinos ugyan, de városházunk építési modorához sehogys sem illik, s így stílszerűnek épen nem mondható.

A tanásterem gerendázatos mennyezete 1508. évben készült, mivel az építési számadások e következő feljegyzése egyenesen a tanásterem (Stuba major) mennyezetére vonatkozik:

*Anno 1508. Item exposuimus hoc anno super Carpentariis tecto praetorii et
trabum super stuba majori fl. 97 den. 48*

A mi pedig ezen gerendamennyezet anyagát illeti, a gerendázat tiszta-, a deszkázat pedig veres-fenyőfából készült, s így csakis ezen fanemek tartósságának tulajdonítható, hogy ezen mennyezetünk jelenleg is — tehát 372 év után — még jó állapotban van. A tiszafa (*taxus baccata*) tartóssága és keménysége miatt nagy becsben tartatott, és az építészetben is gyakran használtatott, s ha tekintetbe vesszük azon körülményt, hogy a bártfai régi polgári házakban tiszafából készült gerendamennyezetek, valamint faliszekrények, ajtók s egyéb házi butorok igen gyakoriak, úgy feltehető, hogy ezen vidék erdősegeiben akkoriban a tiszafa is előfordult, jelenleg azonban hiában keresnők ezen kitűnő jóságú fanemet erdeinkben, úgy látszik, egészen kiveszett.

g) A városház régi földélszéke.

(8. idom.)

Városházunk eredeti földélszékének szerkezete oly sajátos, és több tekintetben oly nevezetes, hogy jelen ismertetésem alkalmával, a XVI. századbeli ácsmesterség s építészet ezen valódi s ritka remekművének leírását nem hagyhatom el, annál kevésbbé, miután alig hiszem, hogy volna hazánkban még valahol hasonló kivitelű XVI. századbeli földélszék, mely a maga eredetiségében fentartva, a szakértőknek alkalmat szolgáltatna a földélszékek régi szerkezetének ily beható tanulmányozására.

Régi földélszékeink többnyire tűz által elpusztultak már, a bártfai városház földélszéke azonban ezen calamitástól szerencsére még mind eddig megkiméltetett, sőt az 1878. évi április 22., húsvét hétfőjén, délután négy órakor kiütött s az egész belvárost elhamvasztó nagy tűzvész alkalmával is városházunk ezen veszélytől megmentetett. Elődeink bölcsen gondoskodtak arról, hogy a főtér kellő közepén álló városházunk, izolált fekvésénél fogva, a tűzveszélytől megkiméltessék, valamint az által is, hogy tetőzete tűzmentes cseréppel van befedve, s így kívülről városházunk eléggé van biztosítva a tűzveszélytől. Továbbá a földélszék belső gerendázata is tűzmentes, miután a városház összes kéménycsatornáit csak két kéménybe vannak összpontosítva, a földélszék gerendái s szarúfái pedig a kémények belső tűzfelületétől a biztonságának megfelelő távolságban vannak elhelyezve. Így csakis ezen faktoroknak tulajdonítható, hogy földélszékünk a maga eredetiségében máig is fennáll.

A városház első emeleti *C* előcsarnokából vezető kölépcsőn fölmenve, egy középkori vasjton keresztül a városház padlására jövünk, itt — nagyobb fokú világosságra szoktatott — szemünk kezdetben

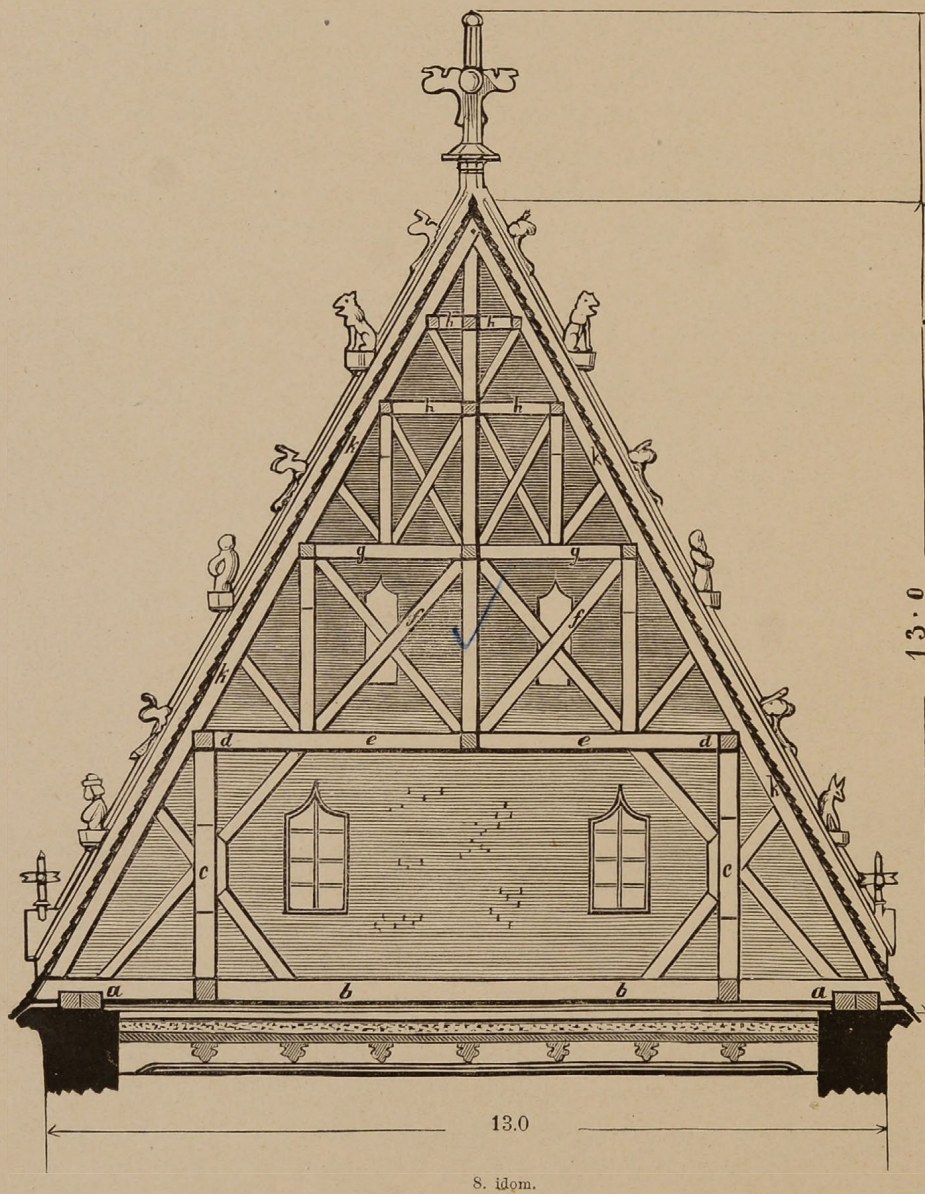
csak bajosan képes egyes tárgyakat megkülönböztetni, s csak bizonyos idő múlva, midőn szemünk ezen gyér világitáshoz már hozzá szokott, bontakoznak ki a födélszék számtalan egymást metsző gerendázatának részletei mindinkább a homályból, s már az első pillanatban a meglepetés bizonyos érzetével állunk az építészet s különösen a faszervezet ezen kiváló középkori műve előtt. Az itt felhasznált famennyezet előkerítésére majdnem egy egész erdőrészlet faállománya volt szükséges, s első tekintetre a számtalan oszlop, keresztgerenda s egyéb részleteinek tömkelege zavarólag hat a szemlélőre ugyan, de midőn a födélszék egyes gerendáinak ügyes szerkezetét vizsgáljuk, s látjuk, hogy a gerendázat tömege bizonyos meghatározott rendszer szerint van alakítva; csak akkor tűnik fel előttünk födélszékünk szerkezetének szép-

sége s czélszerűsége, valamint mestereinek képzettsége igazi nagyságában.

Födélszékünk szerkezete általánosságban véve úgynevezett *álló födélszék*ek (Stehender Dachstuhl charpente du comble) rendszeréhez tartozik.

Alakra nézve a födél két lejtős felületével az úgynevezett *nyereg alakú födelek* osztályába tartozik, melynek végső homlokzatát a városház déli és északi csücsfala képezi; födélszékünk szerkezete a 8-ik idomban szemlélhető.

A városház hosszfalain nyugvó kettős *koszorúfák aa)* (plate forme, sablière, Mauerbank) tetemes hosszúságuk miatt kettős rálapolással vannak meghosszabbítva. Ezen koszorúfákon nyugsznak a 13 méter hosszú s megfelelő keresztmetszettel bíró *kötőgerendák b)* (maitresse poutre, Bundtram), melyeken a *födélszék oszlopai c)* (poteau Stuhlsäulen) csapolással állanak a *kötőgerendákkal összekötve*. Ezen oszlopokon nyugvó *szelemenek d)* (pannes, Pfetten) közt a

8. idom.

torokgerenda e) (entrait supérieur, Kehlbalken) van feszítve, mely szerkezet födélszékünk tulajdonképeni magvát s alapját képezi. A torokgerendán ismét oszlopok állanak, melyek megfelelő szelemenekkel és torokgerendával összekötve az egész szerkezet mintegy második emeletét képezik. Végre a felső *g)* torokgerendán álló oszlopok a *kakasülövel h)* (faux en trait, Hahnbalcken) és keresztpántjaival a födélszék legfelsőbb részét képezik. Mindezen gerendák nagyobb szilárdság és tartóság tekintetéből az úgynevezett *András keresztelkek f)* (croix de Saint-André, Andreaskreutze) vannak szorosan s szerkezetileg egymással összekötve; ezen összeköttetés által tudniillik származnak azon félre nem tolató háromszögek (unverrückbare Dreiecke), melyek az ily szerkezetek tartósságának s erősségének alapját képezik.

A 14.5. méter hosszúságú *szarufák k)* (chevrous, Sparren) a kötőgerendákba vannak becsapolva és a födélszék mindkét oldalának szelemenlein nyugosznak.

A tetemes méretű s így nagy súlyú cserepes födél-felület nyomásának felfogására, egyenletes elosztására, s ellensúlyozására nézve a szarufák a szelmeneken kívül, még külön feszítő gerendákkal vannak alátámasztva, s így a szarúfa összesen hét ponton nyugszik a födélszék gerendázatán, mely szerkezet következtében a födél lap súlya a födélszéken egyenletesen és czélszerűen van elosztva. A mint láttuk tehát, s a mint a mellékelt idomban is szemlélhető, födélszékünk szerkezete mintegy három emeletből áll, melyben a szerkezet gerendái mindenütt ismétlődnek. Miután tehát ezen szerkezet szerint az egész födélzet súlya az alsó oszlopokra *c) c)*, valamint az alsó torokgerendára *c)* nehezedik, ennek következtében ezen utóbbi oszlopok nemcsak a torok- hanem a kötő gerendával is hatalmas feszítők által erősen vannak összekötve, mely utóbbi szerkezet ismét az egész műnek biztos állását és hordképességét nagyban növeli.

Födélszékünk ezen szerkezete mellett első pillanatra azon nem minden födélszéknél található körülmény tűnik fel, hogy a padlás alsó részének közepe teljesen szabad és ment minden gerendától, úgy hogy a padlás ez által nagy és tágas teremnek látszik, melyet a kötőgerendák, az álló oszlopok és az alsó torokgerendák sorozata képez.

A padlás megvilágításáról a déli és északi csúcsfal ablaknyílásai szolgálnak, melyek a padlás alsó részét megvilágítják ugyan, de a födélszék felső részét teljes sötétségben hagyják.

Ezen felső, közvetlenül a födél-él alatt lévő sötét födélür, számtalan gerendáival biztos menedékkül s tartózkodási helyül szolgál egy egész denevér-seregnek, mely már századok óta háborítlanul lakja a padlás ezen félreeső és hozzáférhetlen sötét részét.

h) A városi mérceék.

(V. tábla 121. és 122. idom.)

A középkori kereskedelmi városokban gyakran találjuk még azon ős mértékeket, melyek mint hossz vagy ürmérték hitelesített egységei — unitas — az adás vevésnél, tehát különösen a kereskedelmi forgalomban a csalás kikerülése végett használtattak. Így nevezetesen Nürnbergnek volt azon híres és nyilvános városi mérleg, mely Kraft érczöntő művész által műizléssel kiállítva, egyszersmind a városnak büszkeségét is képezte. Továbbá Némethon több városában is találunk még ily többnyire nyilvános középületeken, városházakon alkalmazott hitelesített ősmértékegységeket, melyek a nyilvános forgalom s kereskedelem alapjául szolgáltak.

Miután különösen felső vidéki szabad királyi városaink többnyire a német rendszer szerint voltak szervezve, a Némethonban szokásos ősmértékek használata szabad királyi városainkban is elterjedt. Az ily hitelesített mértékek használatát bizonyítják azon ősmértékek, melyek hazánk több városában jelenleg is léteznek, mint például Bátfán, Eperjesen, Kassán, Kis-Szebenben Lőcsén és Körmöczbányán. Így a kis-szebeni városház előcsarnokában álló ürmérték kőből van díszesen faragva, négy oldalú gót stílusú talapzaton áll a hengeridomú, belül kivájt, mérték, melynek alsó részén alkalmazott s egy vas tolókéval elzárható nyíláson a megmért gabonanem ismét kiürítettett, a bevéselt évszám szerint még 1573-ik évből való. Öblének átmérője 73, mélysége pedig mintegy 37, centiméter.

A kassai városház előcsarnokának egyik sarkában, és pedig a főbejárási kapuzat bal oldalán néhány év előtt látható volt még egy kőből faragott henger-alakú, s a falba befalazott ürmérték, melynek öble 42, s mélysége 24, centiméterrel egyenlő, s alsó részén szintén egy kiömlő nyílással volt ellátva.

Jelenleg ezen mérték a felső-magyarországi muzeumban őriztetik. Az eperjesi városház nyugati oldalán még most is látható a meg lehetős nagyságú s vasból készült mérleg, úgy szintén a kassai dóm északi díszkapuja mellett befalazott vasrúd, melynek felületén lévő bevágások, a középkori hosszegységet jelölik. Mindezen hossz-, ür- és súlymértékek a városi tanács által voltak hitelesítve, s azok használatát hivatalos közegek ellenőrizték.

A régi űrmértékek — eltekintve azok gyakran művészies alakításától — még azon érdekekkel is bírnak ránk nézve, hogy azok által képesek vagyunk a régi mértékegységét kellő pontossággal meghatározni, mely meghatározás ismét az árak történetéhez fontos adatokat van hivatva szolgáltatni. Erre nézve felette tanulságos volna az ily hazai űrmértékeket a hasonló külföldiekkel, úgy nem különben egymásközt valamint a mostaniakkal is összehasonlítani, s megállapítani azok egymásközi viszonyát. Azonban ezen összehasonlítás hosszabb tanulmányt s a meglevő űrmértékek részletesebb s alaposabb megvizsgálását tételezi fel, ez oknál fogva mindenekelőtt jelen művem czélját szem előtt tartva, a bártfai városház nyugoti falában befalazott űrmértékeket ez alkalommal csak általánosan ösmertetem meg, mellékelvén egyszersmind ezen űrmértékek rajzát is, mely az V. Tábla 121. és 122-dik idoma alatt szemlélhető.

A 121-dik idomban látható nagyobbűrmérték egy darab kőből van faragva s henger-alakú, melynek alsó része, egy nyílással ellátott nyújtványba végződik, homlokzatán a város czímerpaizsa az 1519-dik évszámmal van bevésve. Öblének átmérője 63., mélysége pedig 46. centiméter. A 122-dik idom alatti űrmérték már kisebb az előbbinél, miután öblének átmérője 44. s mélysége csak 32 centiméter, alakja inkább egy félgömbhöz hasonlít, és nyílása felett itt is, mintegy a hitelesség jeléül a városi czímerpaizs 1620-dik évvel van bevésve; az évszám közt pedig Glatz Lénárd — az akkori városi bíró — ösmert monogramma foglal helyet. A nyílások mellett észrevehetők még azon vashorgok, melyeken az űrmérték elzárására szolgáló vasajtócskák voltak megerősítve.* Jaschek Ferencz városi hivatalnok szerint a nagyobb mérték űrtartalma 111 liter; a kisebb mértéké pedig 32 liter.

3. A VÁROSHÁZ ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

A műemlékek építési idejének meghatározása — történjek az a műrészletek jellegének s styljének kölcsönös összehasonlítása, vagy hasonló eredeti s hiteles okmányok — tehát a documentatio — alapján, — a műtörténelemre nézve mindig nagy fontossággal bír, mivel ez által nem csak az építészeti műizlés fejlődésének fokozata, hanem általában véve az akkori közművelődés állapota, valamint a korszellem műiránya is meghatározható.

Továbbá technológiai tekintetben is érdekesek a régi s eredeti építési számadások s följegyzések, mivel azok gyakran az építés módjára, menetére, s a részletek szerkezetére nézve fontos és instructív adatokat tartalmaznak; úgy szintén megismerkedünk ez által az építészeti részletek technikai megnevezésével és terminológiájával.

Igaz ugyan, hogy a középkori műemlékeink építésére vonatkozó följegyzések s építési számadások vajmi ritkák, a régi történelem csak a népek és fejedelmek viselt háboruival foglalkozik kiváló előszeretettel, az akkori közművelődés, valamint a polgári magán életmód viszonyaira vonatkozó följegyzések igen ritkán vagy csak hiányosan s futólagosan említetnek meg.

Mindazonáltal közművelődésünk, valamint magán életünk, műiparunk, építészeti tevékenységünk kellő tanulmányozására nézve — kivált szabad királyi városaink régi levéltáraiban, valamint a czéhek — mind eddig oly féltékenységgel őrzött — ládáiban még számtalan, eddig ismeretlen adat lapang. Tehát csak fel kell keresni s kutatni ezen levéltárak poros s gyakran még rendezetlen állapotban lévő aktáit, rendezni s összegyűjteni ezen elszórt adatokat, mert csak is így leszünk képesek az oly hiányos műtörténelmünknek alapját megvetni.

A mi bártfai városházunk építését illeti, erre nézve szerencsés valék a városi levéltár aktái közt

* Lásd a bécsi «Mittheilungok» XVIII. évfolyamát, melynek 335-dik lapján a welsi űrmérték van ösmertetve, — mely, egy lábazattal ellátva, inkább a kis-szebeni mértékhez hasonlít.

több igen érdekes adatot feltalálni, mely adatok többnyire a városi bevételeket és kiadásokat tartalmazó számadási könyvekben vannak feljegyezve, — s kielégítő részletességgel közlik nemcsak a felhasznált anyag mennyiségét, árát, hanem a mesterek neveit is.

A legrégebbi adat, mely határozottan a mostani városház építésére vonatkozik, az 1505-dik évből való; hogy azonban ezen ideig a város nem volt városháza nélkül, az bizonyos, legalább erre utal több adat, mely még a XV-dik századbéli városházra vonatkozik, így például az „*Anno Domini 1432 Registrum omnium expositorum inchoatum die Circumcisionis Domini*“ című írott könyv e következő feljegyzése:

Anno 1432 Item an tagwerck für acht fur Holz ad pretorii

Stubam fl. 1 den. 20

Anno 1433 Item pro lignis ad stubam prætorii fl. 30

a régi városházunk építésére vonatkozik. Ennél több adatot eddig még nem bírtam fölfedezni, azt hiszem azonban, hogy ezen két adat is elégséges annak bebizonyítására, hogy Bártfa már a XV-dik században birt városházzal. Egyébiránt föltehető, hogy a már teljesen kiépített s falakkal megerősített városunk, mely ezen időben is már nagy szerepet játszott hazánk történetében, városház nélkül — hol a polgárság nyilvános tanácskozásai tartottak — nem is képzelhető.

Miután azonban akkoriban több helyen megtörtént, hogy a város előljárósága tanácskozmányait s egyéb hivatalos összejegyzéseit a városi bormérő házban tartotta, lehetséges, sőt a hagyomány szerint igen valószínű, hogy Bártfán is a városi vendéglőben (Oenopolium), mely a főtér nyugati házsorának északi sarkán állott (lásd I. tábla 8-dik számát) s részben most is áll, tanácskozmányok tartottak.

Ezen városi vendéglő vagy bormérő ház boltozott felső emeletei különféle drága árúczikkek, valamint vászon s gabonanemek elhelyezésére s eltartására használtattak, a földalatti terjedelmes pinczékben pedig a Hegyalján fekvő városi szőlőkből nyert borok, tekintélyes nagyságú s gyakran művészies kivitelű hordókban helyeztetek el.

Az utolsó nagy tűzvész előtt láthatók voltak még azon csigák, hengerek s egyéb felhuzó eszközök, melyek segítségével az árúczikkeit tartalmazó csomagok, ládák s boros hordók a bormérő ház különböző helyiségeibe huzattak fel vagy lebocsátattak. Általában véve ezen régi ház, kiugró faerkélyeivel, felhuzó készülékeivel s a mellette lévő három nagy kapu ivezetével igen festői kinézésű volt, s nagy szerencse, hogy városunk ezen régi építményét még a maga eredetiségében rajzoltam le s így legalább rajzban tartottam fenn az utókor számára.

Az 1878-dik év április 22-kén dühöngő s az egész belvárost elhamvasztó tűzvész alkalmával a város ezen régi háza is a pusztító elemnek áldozatul esvén, újabb időben megújított ugyan, de eredetiségét ez által végkép elvesztette.

Ezen bormérő ház azon földszinti helyiségében tartottak tanácskozmányok s városi ülések, mely tetemes nagysága mellett egy díszes gerendamennyezettel és kőkeresztes ablakokkal mai napig is bír. Az ablakok architektúrája azonban már renaissance stílusú, díszítményeinek jellege a XVI-dik századra utal, mindazonáltal valószínű, hogy ezen ablakok csak későbbben nyertek ily alakítást, mert az épület belsőjében még itt-ott előforduló csúcsíves ajtók s egyéb gót stílusú műrészletek a borház épületének régibb keletkezéséről tesznek tanúbizonyságot; s hogy ezen helyiség komolyabb célra használtatott, azt megint az említett ablakok kőparkányzatán bevészt s most is olvasható következő tartalmú feliratok eléggé bizonyítják:

SIT . NOMEN . DOMINI . BENEDICTUM . IN . PERPETVVM .

SOLI . DEO . HONOR LAVS DECVS ET GLORIA PER

INFINITA SECVLA.

Valószínű tehát, hogy a mostani díszes városház felépülte előtt a városi tanács ezen régi borház említett helyiségében tartotta tanácskozmányait, melyek végeztével természetesen ősi szokás szerint a bizalmas véleménycsere a díszes billikomok, serlegek s velencei poharak gyöngyöző, vidámító s gondüző tartalma mellett tovább füződött, — s hogy a régi polgárság ezen tiszteletreméltó, érdemdús és tekintélyes patriciusai városuk s a közjó előmozdítására czélzó kötelességeik lelkiismeretes teljesítése után a barátságos vendégségeknek koránt sem voltak ellenségei, sőt a jó egyetértés fentartása czéljából gyakrabban is összejöttek az bizonyos. A bártfai városház levéltárában őrzött velencei pokálok, — egykori tartalmuk még észrevehető üledékével — eléggé tanuskodnak a régi senatorok ezen barátságos s bizalmas viszonyáról.

A város nagymérvű fejlődése s polgárságának gyarapodása következtében a borházban lévő tanácsterem szűk helyisége s igénytelen — a város méltóságának meg nem felelő — kinézése és állapota nem felelhetett meg a czélznak, és azért a tanács már a XVI-dik század elején, nevezetesen 1501-ben egy új, czélszerű, monumentalis kinézésű s a város főterét díszítő városház emeléséről gondoskodott. — A városi tanács ezen elhatározásának híre a vidéki építészek közt gyorsan terjedt el. Így a Lengyelhonban fekvő Uj-Szandecz nevű város püspöki palotájának Tamás nevű építész 1501-dik évvel datált, s a bártfai tanácshoz czímet levelében felajánlja magát a városház építésének keresztülvitelére.

Ezen, a városházunk építésére vonatkozó legrégibb s igen fontos okmány fölfedezésének érdeme Rhody Alajos városi jegyző urat illeti, ki a városi oklevéltár rendezése alkalmával ezen érdekes okmányt egy szekrény legalsóbb fiókjában fölfedezvén, annak irott tartalmát szíves volt velem közölni.

Ezen levél czíme így hangzik :

Egregiis viris Domino Jud'ci ac Juratis Civitatis Barthphensis Dominis honorandis.

Beltartalma pedig e következő :

Egregii Domini mihi honorandi, pervenit ad notitiam meam, quod edificium vestri praetorii Civitatis aedificare intenditis, magistro ut audio carente.

Quare si fiet voluntas Dei, et vestrarum Dominationum completo labore in curia Domini Episcopi in Sandecz, si me certificabitis de labore, veniam ad vestras Dominationes, et id perficiam, quod fiet ad placitum et ad voluntatem vestrarum Dominationum.

De meo labore me non laudando, sed patet labor meus multis hominibus in Regno Poloniae. — Cum his valeant vestrae dominationes. — Datum in Sandecz feria quinta post Dominicam Ressurexi Anno 1501.

Magister Thomas

Carpentarius de nova Sandecz.

Ezen fontos levél tartalmából megtudjuk egyszersmind a szandeczi püspöki palota építésének idejét, úgy nem különben építőjének nevét is, mely adat azonban inkább a lengyelhoni műtörténelmet van hivatva gyarapítani.

Ugylátszik azonban, hogy ezen ajánló levél daczára a bártfai városház építésével Tamás mester nem bízott meg, legalább neve a városház építési számadásaiban sehol sem fordul elő.

A következő adat az 1505. évből való, s a Rationale perceptorum et expositorum inchoatum Anno Domini millesimo quingentesimo quinto, sub Judicatu prudentis ac Circumspectis Domini Andreae Rauber czímű könyvből foglaltatik :

Praetorium Anno 1505.

Facta est cum Magistro Alexandro conventio, ut nobis hostia venditoria... et certas praecipuas fenestras pro praetorio ad loca inferiora. — Unum quoque hostium cum Circumferentiis pro fl. 2, item tres praecipuas fenestras pro fl. 1.

Eidem ad rationem laboris quarta feria post Martini ... fl. 3

Eidem ad rationem dictorum laborum sexta ante Thomae Apostoli ... fl. 5

Item factoribus lapidum hoc Anno pro Praetorio lapidum quadratorum ... fl. 10

Városházunk építése tehát 1505-dik évben Sándor nevű építész vezetése alatt kezdetett meg. — Városházunk további építésére nézve e következő adatok vonatkoznak, melyek részint a fentemlített könyvben, részint pedig, — s nevezetesen 1509. óta — a «Rationale inchoatum sub Judicatu prudentis ac circumspecti Domini Alexii Glawekner Anno Domini 1509. című városi számadások közt foglaltatnak.

Praetorium Anno 1506.

<i>Item exposuimus hoc Anno super aedificio muri in praetorio dumtaxat super</i>		
<i>murarios et operarios demptis lapidibus vecturas eorundem</i>	<i>fl. 15</i>	<i>den. 31</i>
<i>Item ad idem dedimus pro struendis lignis fabrilibus trabibus, etc.</i>	<i>fl. 3</i>	
<i>Item exposuimus hoc Anno Cemento ad praetorium etiam ad turrim pro</i>	<i>fl. 15</i>	<i>den. 25</i>
<i>Item exposuimus hoc Anno pro lapidibus quadratis, fractoribus lapidum,</i>		
<i>demptis vecturis</i>	<i>fl. 21</i>	<i>den. 20</i>
<i>Ad idem fractoribus lapidum dedimus</i>	<i>fl. 27</i>	<i>den. 65</i>
<i>Item dedimus hoc Anno Magistro Balthazar pro lateribus</i>	<i>fl. 4</i>	
<i>Item ad idem pro lignis</i>	<i>fl. 2</i>	
<i>Item exposuimus hoc Anno super muro in praetorio dumtaxat super murarios</i>		
<i>et operarios demptis lapidibus, vecturis eorundem, et aliis attinentiis</i>	<i>fl. 17</i>	<i>den. 32</i>

Anno 1507.

<i>Item hoc Anno Paulo Hertel, cum sociis, vide licet: Michaeli Schwertfeger et</i>		
<i>Mathiae Anthor de frauenmark pro lapidum immurandorum fractione</i>		
<i>dedimus</i>	<i>fl. 17</i>	
<i>Exposuimus hoc Anno super fabrum Timotheum pro singulis ferramentis pro</i>		
<i>praetorio factis, puta acuendis instrumentis lapicidarum, clavibus sumtibus</i>		
<i>et aliis ferramentis pro testudinibus, et ferro clausure lapidum quadratorum</i>	<i>fl. 20</i>	
<i>Exposuimus hoc Anno super Cemento ex possessione Sarpatak, Rokito, Svirzsó,</i>		
<i>Künstl, Malczó, Gerlacho et Kurima</i>	<i>fl. 15</i>	<i>den. 85</i>
<i>Item fractoribus lapidum quadratorum</i>	<i>fl. 25</i>	
<i>Item Magistro Balthazar solvimus hoc Anno pro formatione laterum</i>	<i>fl. 82</i>	
Item convenimus fieri duo Orthogonia vulgo Gjöbel dumtaxat pro		
faciendo, cum Magistro Joanne	<i>fl. 120</i>	
<i>Item dedimus hoc Anno Magistro Balthazar pro lateribus mille septuaginta</i>	<i>fl. 20</i>	
Magistro Alexandro lapicidae convenimus cum eodem hoc Anno		
unam portam ad praetorium	<i>fl. 8</i>	
Fecimus Conventionem cum Magistro Alexio hoc Anno pro		
fenestris yticalibus, in altitudine trium ulnarum, in latitu-		
dine duarum demptis utrobique mediis interstitiis vulgo		
Pfosten pro his laboribus solvimus	<i>fl. 12</i>	

Anno 1508.

<i>Item expositum est hoc Anno pro plumbo asseribus, vitris pro fenestris</i>	<i>fl. 77</i>	<i>den. 17</i>
<i>Item exposuimus hoc Anno super fabrum pro fenestris ferramentis pro prae-</i>		
<i>torio factis, ad testitudinibus ligaturis lapidum quadratum</i>	<i>fl. 45</i>	
<i>Item exposuimus hoc Anno super Carpentariis tecto praetorii et trabum super</i>		
<i>stubam majori et aliorum</i>	<i>fl. 97</i>	<i>den. 48</i>
<i>Item Magistro Balthazar solvimus hoc Anno pro formatione laterum</i>	<i>fl. 87</i>	
<i>Item exposuimus hoc Anno super Cemento pro praetorio</i>	<i>fl. 100</i>	<i>den. 68</i>
<i>Item hoc Anno expositum est super fractores lapidum quadratorum</i>	<i>fl. 26</i>	<i>den. 17</i>

Anno 1509.

<i>Item expositum hoc Anno super fabrum Civitatis, pro ferramentis et singulis</i>		
<i>aliis laboribus, quos Anno presenti pro necessitate dicti praetorii fecit</i>	<i>fl. 66</i>	<i>den. 70</i>
<i>Item pro vitris, stanno et asseribus</i>	<i>fl. 17</i>	

<i>Item Magistro Stephano et Laurentio et cuidam de Epperyes seratoribus pro pluribus seris ad praetorium et apparamentum ad circumferentiam fenestrarum similiter Anno presenti</i>	fl. 24	den. 44
Item Magistro Johanni Lapididae de labore superioris Orthogonii vulgo Gybel solvimus Anno presente finaliter	fl. 59	
<i>Item super lapidas similiter expositum Anno presenti</i>	fl. 124	den. 3
<i>Item super muratores et operarios eorundem expositi sunt</i>	fl. 80	den. 62
<i>Item Magistro Balthazar Czygelpreuer solvimus hoc Anno ad rationem pro lateribus</i>	fl. 87	den. 80
<i>Item Michaeli Schwertfeger fractori lapidum quadratorum cum sociis</i>	fl. 13	den. 77
<i>Item exposuimus hoc Anno super Cemento</i>	fl. 67	den. 2
<i>Item Magistro Johanni Mensatori pro labore januarum, almariarum et circumferentias fenestrarum vulgo Rame dedimus</i>	fl. 27	den. 80
<i>Item Magistro Jacobo Schlosser de labore vitrorum</i>	fl. 25	
<i>Item Carpentariis praetorii soluti similiter hoc Anno</i>	fl. 21	den. 40
Item Magistro Theophilo Pic'ori de pictura Orthogonii etc.	fl. 8	

Anno 1510.

<i>Super lapidas similiter Anno presenti expositum</i>	fl. 127	den. 46
<i>Item Magistro Johanni fabro Civitatis pro singulis laboribus, quos fecit presenti Anno penes praetorium, videlicet super Orthogonia et aliis ferramentis januarum et portarum etc. solvimus</i>	fl. 41	
<i>Item Michaeli Schwertfeger de fractione lapidum quadratorum presenti Anno datum</i>	fl. 5	den. 70
<i>Ad idem de mundatione lapifodinae</i>	fl. 2	
<i>Item Stephano Schlosser pro seris majoribus 10, et minoribus 8, cum omnibus eorum appertinentiis datum</i>	fl. 5	den. 15
Item Magistro Theophilo pictori de certis picturis Orthogonii et iudicii extremi dati sunt	fl. 10	

Anno 1511.

<i>Item Anno presenti exposuimus super Lapididas</i>	fl. 13	den. 75
<i>Item super Murarios similiter exposuimus</i>	fl. 16	den. 84
Item Magistro Johanni de Almaria pro Conservatione literarum privilegiarum facta	fl. 9 $\frac{1}{2}$	
Item Theophilo Pictori pro iudicio picto	fl. 10	

Anno 1512.

<i>Item Michaeli Gwustherth exposita plumbi</i>	fl. 1	den. 3
---	-------	--------

Anno 1513.

<i>Item Johanni Tischler pro Certis almariis</i>	fl. 3	
--	-------	--

Könnyebb áttekintés végett, szakadatlan sorozatban közöltem itt azon eredeti, tehát authenticus adatokat, melyek részint városházunk építésére részint pedig annak felszerelésére vonatkoznak.

Ezen adatok alapján városházunk építése az 1505-dik évvel Rauber András bírósága alatt kezdődik;¹ ez évben ugyanis a városház alapfalai valamint folytatásképen a falazat földszinti része ablakaival és kapuzataival együtt Sándor mester által építtetett.²

¹ Egy Lénárd Rauber, udvari marsal, 1516. évben zálogban birta az Alsó-Austriában fekvő Stahrembergi várat. Lásd a bécsi «Mittheilungen» XV. évfolyamának 102. lapján. Valószínű, hogy ezen marsal rokona lehetett Rauber András Bártfaváros bírájának.

² A parochiális templom 1506. évben készült oltárán előforduló s jelen monographiám I. részének 52. lapján közölt monogramm ARaligha nem Rauber András városi bírőé, miután a monogramm melletti címerpaizson a kettős bárdú városi címer van festve.

1506-dik évben az építés erélylyel folytattatik, különösen a faragott kövekért nagyobb kiadások történnek. — Mint téglakészítő mester Ceygelpreuer Boldizsár neve fordul elő, ezen polgári család ivadékaik még most is laknak Bartfán.

1507-dik évben a városház falai mindinkább emelkednek, a falazatok valamint a boltozatok megerősítésére s biztosítására vaskapcsok és vaspántok alkalmaztatnak. — Városházunk főfalainak építése ebben az évben már a koronázó párkányzatig készülhetett el, miután — a följegyzés szerint — a város szerződést köt bizonyos János nevű építésszel a városház két csúcsfalának (Orthogonia vulgo Gybel) építésére nézve. Hasonlóképen szerződést köt a város Elek nevű mesterrel (Magister Alexius lapicida) a városház első emeleti olasz stílusú, kökeresztű ablakai (fenestris ytalicalibus) készítése érdekében.

Az erkélytoronyocska az építési számadásokban nem fordul elő, miután azonban — a mint már említém — az ablakok műrészlétei felette hasonlítanak erkélytoronyocskánk műrészléteihez, bizonyos, hogy Sándor építésünk ebben az évben a toronyocskát is építé. — Úgy látszik azonban — hogy Elek mester szakmabeli ügyességénél fogva városházunk minden építészeti műrészléteit készíté, tehát a koronázó párkányzat számos s változatos alakjait, valamint a díszkapuzatokat is, az utóbbiakra nézve bizonyoságúl szolgál az 1507-dik évi számadások azon passusa: «Magistro Alexandro lapicidæ convenimus cum eodem hoc Anno unam portam ad prætorium.» 1508-ban Városházunk építése nagyban haladt előre; azt bizonyítják azon tetemes összegek, melyek faragott kövekért, felhasznált tégláért, vakolatért s egyéb építési anyagért adattak ki. — Ebben az évben a városház földszéke, valamint a tanácsterem gerendázatos mennyezete is elkészült. — Továbbá az ablakok beüvegeztetése szintén ezen évben történt. Miután az ablakok beüvegeztetésénél az ólom gyakran említették, valószínű, hogy városházunk ablakainak beüvegezése kis, köralakú s még öntött üvegből készült darabokból (Butzenscheiben) eszközöltetett.

Az 1509-dik évben a városház csúcsfalai János mester által már felépítették, miután a mester ezen munkáért járó pénzösszeg utolsó részletét ezen évben kapta ki. — A városház falazatának megerősítésére szolgáló vaskapcsok és egyéb vasrészek elhelyeztetnek. Az ablakok beüvegezése még folytattatik. István és Lőrincz nevű lakatos mesterek a városház ajtainak összes lakatjait, valamint az ablakok vasazatát elkészítik. — Az építési anyagokért ez évben kiadott nagy tételekből következtethetjük, hogy városházunk építése az 1509-dik évben még folytattatik.

A városház ajtai s szekrényei János nevű asztalos mester által készítettetnek el.

Legérdekesebb azonban azon feljegyzés, mely szerint 1509-ben bizonyos Theophilus nevű festész a városház csúcsfalait frescofestményekkel díszíté. Ezen festményekről a városház csúcsfalairól írt fejezetben volt már említés.

1510-dik évben a városház építése még folytattatik, különösen a csúcsfalak vaskapcsokkal s pántokkal kapcsoltatnak össze a földél gerendázatával; továbbá ebben az évben Theophilus nevű festő az *utolsó ítéletet* — *judicium extremum* — ábrázoló festmény készítésével van elfoglalva; de hogy a városház mely részén volt ezen festmény alkalmazva, erre nézve azt hiszem, miután ezen festmény már tárgyánál fogva is nem lehetett a városház csúcsfalain, azokon legalább ily nagyobb kiterjedésű festménynek legkisebb nyoma sem vehető észre, igen valószínű: hogy Theophilus az «utolsó ítéletet» ábrázoló festménye a városház tanácstermének belső nyugati falát díszíté, mely kiterjedésénél fogva az ily nagyobb szerű festmény befogadására alkalmas is volt. — Én legalább azt gyanítom, hogy ezen festmény tanácstermünk falának felületén a meszelés alatt még most is ott lappang, melynek földérintését természetesen azon időre kell halasztanunk, midőn talán egykor városházunk stíluszerű újítása fog bekövetkezni.

1511-ik évben városházunk építése tökéletesen befejeztetett. Theophilus pictor meg folytatja s valószínűleg be is végzi a múlt évben kezdett s az utolsó ítéletet ábrázoló fresco-festményét.

Ebben az évben János mester készíté el azon művészies kivitelű s gazdag faintrasiakkal díszített szekrényt is, mely jelenleg a városház egyik irodahelyiségében (6. idom F-ben) áll. Ezen szekrény eredet-

tileg a királyi kiváltságokat tartalmazó függő pecsétetes oklevelek s diplomák elhelyezésére használtatott, különben az asztalos-mesterség ezen kiváló műremekéről még későbbben lesz említés.

Az évről-évre, 1505-től 1511-ik évig megszakadás nélkül folytatott építési számadások az 1511. évvel befejeztetnek, s a későbbi adatok csak a városház feldíszítésére vonatkoznak, így az 1517. évben városházunk tanácstermének ablakai színezett üveggel s festett címérpaizsokkal díszítettek fel.

Anno 1517. Item Magistro Jacobo Glossetzer de labore impositorum insigniorum in fenestras Stubi pretorii majoris ædificamus ... fl. 8
Anno 1517. Magistro Jacobo de Epperyes de pictura armorum testudini appositorum ... fl. 19

Ezen utóbbi adat valószínűleg a városház boltozott előcsarnokának kifestésére vonatkozik, melyet Jakab nevű eperjesi festő készített.

Az 1519-ik évszámmal van egy a városház nyugati homlokzatán befalazott mércze jelölve.

Az 1521-ik évben a városház csúcsfalain lévő s Theophilus által festett falfestmények Krausz János festő által kijavíttatnak, ki ugyanazon évben a templom tornyán lévő s Szt.-István, Szt.-László s Szt.-Imre herceget ábrázoló falfestményt készíti.*

Anno 1521. Sexta ante Johannis Baptistae Johanni Krausz pro renovatione picturae in apice praetorii et pro una scutella picta ... fl. 5

1556-ik évben készült a városház erkelytornyocskájának tetőzete és gömbje, s a tetőzet csúcsfelülete vaslemezzel láttatott el.

Anno 1556. Tectio turriculae in gradu senaculi Simoni fabro ferrario qui nodum apicis laminis circumdedit ... den. 20
Eodem Anno: Exposita in tectura senaculi, feria sexta die Transfigurationis Ludovico Italo ad tecturam senaculi datisunt in paratis ... fl. 22 den. 14

Ezen két adat a városház tetőzetének kiigazítására vonatkozik.

Ebben az évben a városház egyik fűtött helyiségében (Hypocaustum) lévő festmények kijavíttattak.

Anno 1563. In senaculo pictor reformavit imagines in hypocausto ... den. 25

Meglehet, hogy itt a városház tanácstermében lévő falfestmények újításáról van szó, melynél olaj, tojás s eczet is használtatott fel.

Anno 1563. Pro oleo excusso et empto dati sunt ... den. 54
pro ovis et aceto ... den. 15

1582-ik évi július 25-én a városház levéltári helyiségének bolthajtásán lévő monogrammos címérpaizsok festettek, melyek fekete alapú s díszszegélyű fémerekben vannak elhelyezve. A hét körfémekben a következő betűk vehetők ki:

DA. ST — S. K. — SO — EB. — MW — TE — és T. S. —

A boltozat zárköveit képező körfémerek díszítése renaissance stílusú, s minden egyszerűségénél fogva igen hatásos. Az említett évszám a középső fémerek egyikén festve látható.

* Lásd jelen munkám I. részének 29. lapján közölt adatokat.

1611-ik évben a városház tanácstermében egy valószínűleg igen díszes és színes cserépkályha állíttatott fel.

Anno 1611. In der Rathstuben ein bossirter bemalter Offen gemacht ... fl. 10

Az 1641-ik évben, Hueber Jakab városi bíró idejében, a városházon tetemes javítások eszközöltek; ezen alkalommal ugyanis az erkélytornyocskának külsejét Grünwald Máté festő, a városi bíró s a tizenkét városi tanácsnok, valamint az ország s a város czímerével díszítette fel, továbbá a tornyoeska gombja megaranyoztatott, s a városház hibás tetőzete, valamint födélszéke is kijavíttatott.¹

Ezen javítás bevégezése után — ugyanazon évben — a tölgyfából készült óriás nagyságú Roland szobra Elzer Jónás által vörösréz-bádoggal fedetett be, s a szobor, mint a városi igazságszolgáltatás s hatalom jelvénye, a városház déli csúcsfalának ormára állíttatott fel, mely tetemes újírtási munkálatok több mint 600 forintba kerültek a városnak.

A városház tetőzetének újítására s a Roland szobrának készítésére s annak elhelyezésére vonatkozó feljegyzés így hangzik:

Anno 1641. Curiae vel senatoriae Domus Renovatio. Curia publica Civitatis, vel senaculum ut vocatur, ruinosum alias et perlustre, renovatum est hoc Anno subductis Tignis in locum putrefactorum, et Tecto in integrum renovato. Tegulis partim politis, et glussa obductis, partim simplicioribus. — Romano similiter ex ligno quercino effabricato, et Cupro obducto, in summitate Curiae erecto. — In quod aedificium supputatis specialibus Expensis insumpti sunt ultra... fl. 600

1647-ik évben a városház némely része festményekkel díszített fel, valószínűleg Grünwald Máté által.

Anno 1647. Pictori pro Exornatione et pictura domus Civitatis et macelli soluti sunt ... fl. 25

Már ezen itt közölt adatokból is kitűnik, hogy városházunk feldíszítésére sokat fordítottak: így nemcsak a városház belsejének termeit és előcsarnokait, de annak külsejét is stílszerű falfestményekkel díszítették fel. Ezen festmények nyomai az erkélyen, a tanácsterem vasajtáján, a levéltár helyiségének boltozatán s különösen a csúcsfalakon még jelenleg is észrevehetőek, bár azokon az idő pusztító vasfoga már meglátszik, a festmények színei és körvonalai mindinkább halványulnak, s hacsak idejekorán meg nem újíttatnak, rövid idő múlva annyira eltűnnek, hogy még nyomuk sem marad fen.

Városházunk tanácsterme különös díszszel volt kiállítva, s feldíszítése a városi polgárság hatalmának, magas műveltségének, gazdagságának s méltóságának felelt meg.

A városház tanácstermének feldíszítésére vonatkozó s már elől közölt adatok nyomán mintegy magunk elé varázsolhatjuk a tanácsterem — városházunk ezen főhelyiségének — egykori fényes kinézését.

A díszes frescókkal díszített előcsarnok a tanácsterem, monumentális, gazdag díszítésű s aranyozású díszkapuzatával a belépőt mintegy előkészíté a tanácsterem helyiségének fontosságára s méltóságára. A terem padozata veres, fehér és sötétszürke színű, olaszművi márvány mosaikjának fényesre csiszolt felületén, az üvegfestményekkel díszített ablakok színezete élénken sugárzott vissza; ezen hatás különösen akkor fokozódott, midőn a reggeli nap sugarai a kőkeresztes nagy ablakok színes üvegein megtörve, a terem belsejét szemképráztató s brilláns hatással világították meg.²

¹ Grünwald Máté polgárjogot nyert 1616-ik évben: Anno 1616 Mathaeus Grünwald pictor, filius Mattyaei Grünwald, továbbá 1641-ben Daniel Grünwald pictor filius Domini Johannijs Grünwald.

² Mondják hogy a tanácsterem mostani padozatának parquetái alatt az eredeti márvány mozaik még most is létezik.

A tanácsterem aranyozott csillagokkal behintett gerendázatos mennyezetének közepéről a gót stílusú broncecsillár függött, nagy viaszgyertyáival megvilágítva a termet, a tanácsnokok esti üléseinek alkalmával. A terem egyik sarokjában díszlett azon művészi kivitelű s színes féldomborművekkel ellátott fiókos nagy cserépkályha, a minőket Némethon régi városházainak tanácstermeiben jelenleg is találunk.

Kályhánk, renaissance stílusú architektúrájával, színezett féldomborműves részleteivel, s talán városunk ezímerpaizsaival bizonyosan egy bártfai kályhakészítő fazekas mesterremeke lehetett, s stílszerű külsejével nagyban emelé tanácstermünk díszét.

A terem nyugati falán pedig ott díszlett a Theophilus festő művész által 1511-ik évben festett s az «utolsó ítélet»-et ábrázoló nagyszerű frescofestmény, mintegy emlékeztetvén a tanácsnokokat hivatásuk fontosságára.

Ezen falfestmény alatt pedig ott függtek a szigorú törvény végrehajtásának halálhozó eszközei is, a széles és egyenes pallosok fényesre csiszolt pengéi, melyek látásától nem egy gonosztevő borzadt vissza s rémült meg bűnös tettének tudatában,

A terem felső részén álló nagy asztal mellett, aranyozott szögekkel kivert magas támlájú bőrszékeken ültek a római tógához hasonló sötét színű palástokba öltözött, komoly s ünnepélyes arcú városi senatorok, élet-halál felett ítélve.

A városi képviselők, az úgynevezett centum viri számára még négy asztal volt a teremben elhelyezve, minden asztalnál 25 képviselő foglalt helyet, s minden egyes asztalnak volt egy «Tribunus mensæ» nevű elnöke, ki asztaltársainak véleményét a tanácsnak tudomására hozta.

A terem falainál állottak a gyönyörű intarsziákkal díszített renaissance stílusú könyvszekrények, gazdag aranyozású, préselt bőrű s díszes kötésű könyvekkel, továbbá csinos faragású asztalok aranyozott kupákkal, serlegekkel, velencei üveg pokalokkal s díszes művi majolika tálakkal.

Mily fényes lehetett akkor városházunk, a tudomány, műipar s művészet ezen nagybecsű termékeivel földíszített tanácsterme! s mily szegényes, mindennapi és rideg kinézésű az most! Mily borzasztó nagy a különbség a múlt és a jelen közt?! Valóban nagyon változtak a körülmények, az egykor oly tekintélyes, mívelt s gazdag polgárság napról-napra mindinkább pusztul, a kereskedelem, az ipar, a polgárság ezen éltető eleme, — legalább városunkban — csak pang, s alig nyújtja a ház s a család fenntartására szükséges élelmet. Hogy meddig fog tartani polgárságunk ezen anyagi és szellemi sülyedése, ki tudná előre megmondani?

Egyébiránt tény, hogy felsővidéki szabad királyi városaink nagyobb része, mint Lőcse, Késmárk, Kis-Szeben stb. napról-napra nem hogy emelkednék, de ellenkezőleg mindinkább szegényedik s pusztul, a kereskedelem és közforgalom, mely ezen városokat a középkorban emelte, jelenleg már más irányban — leginkább a vasutak irányában — nyilvánul, továbbá a tömeges előállítását czélzó gyári ipar olcsó termékeivel, a régentén oly virágzó kézműipar fejlődését jelenleg nem csekély mértékben hátráltatja. Meglehet, hogy jövőre — a körülmények s egyéb viszonyok megváltozván — városi polgárságunk ismét azon díszes helyet fogja elfoglalni, mely őt joggal meg is illeti. A tudomány, a művészet s különösen a kézműipar máris rohamosan fejlődik, a régi kor művészetének, szép és nemes ízlése napjainkban már mindinkább jobban méltányoltatik, s különösen a tudomány és a művészet népszerűsítése hivatva leendő az általános műveltséget s az azzal karöltve járó közjólet fejlődését városainkban is nagymértékben előmozdítani s megállapítani.

Városházunk helyiségeinek beosztását, műrészleteit, valamint építésének történetét megismeretve, lássuk most azon kiváló s művészi kivitelű műkincseket is, melyek részint a városház levéltárában, részint pedig annak különböző helyiségeiben elhelyezvék, s tanubizonyosságot tesznek a városi polgárság jó ízléséről, valamint az akkori kézműipar nagyfokú fejlettségéről.

4. A VÁROSHÁZ MŰKINCSEINEK S A VÁROSI LEVÉLTÁR RÉGISÉGEINEK ISMERTETÉSE.

a) *A levéltári szekrény.*

Ezen nagyméretű s művészi kivitelű szekrény jelenleg a városház egyik irodahelyiségének (6. idom *E*) nyugati oldalfala mellett, az ablakközön van felállítva, eredetileg azonban a városház levéltári helyiségében lehetett elhelyezve; de hogy mikor történt ezen szekrény átvitele, az tudva nincs, azonban lehetséges, hogy ez még 1641. évben történt, midőn városházunk nagy átalakításon s újításon ment keresztül. Ez alkalommal szekrényünk koronázó párkányzatát is nyerte, mely határozott s kifejlett renaissance stílus tagozatával s festett díszítményeivel már a XVII. század műízlésének jellegével bír.

Szekrényünk 2·6 méter hosszú, 2·35 méter magas, felülete intarsiás díszléczezetek által négy mezőre van osztva, melyeknek belső fiókjai négy ajtóval zárhatók el. Ezen ajtók mindegyike díszes kivitelű, ónozott felületű vaspántokkal, címerpaizs alakú zárlapokkal, közepén pedig művészi kivitelű ajtó-gyűrűvel van ellátva.¹ Ezen vasazat idomítása még határozottan gót stílus, a pántok à jour áttört díszítményeinek alapul piros és zöld színű pergamen szolgál, mely által a világos szürke, ónszínű díszítmények a sötét és színezett alaptól hatással válnak ki.

A csillagokat, keresztbefont szalagokat és egyéb mértani idomokat mutató intarsiák kivitel s alakítás tekintetében felette hasonlítanak a bártfai templom orgona-karzata alatt álló kétülésű szék intarsiáihoz, s így ugyanazon mester készítményei.²

Szekrényünket bizonyos János mester készíté 1511-ik évben, mely munkáért a számadások szerint 9 és fél forintot kapott. Ugyanis

*Anno 1511. Item Magistro Johanni de almaria pro Conservatione literarum
privilegiarum facta. fl. 91/2*

A szekrény léczezetének tagozása igen finom és még határozott gót stílus. Az ajtók táblázata igen szép erezetű kőrisfa- (Eschenholz) és diófából készült. Az intarsiák pedig — szokás szerint — különféle természetes színű fadarabokból művésziesen s ízléssel vannak összerakva. Általában véve szekrényünk minden tekintetben valódi remekmű, s hazánkban ritkítja párját.

β) *Egy renaissance stílusú kisebb szekrény.*

Ezen, már határozott renaissance architektúrával bíró szekrény, díszes párkányzatai, intarsiái s különösen polychromiája által tűnik ki.

A mint emlékszem, ezen szekrény azelőtt a városház pénztári helyiségében volt felállítva, jelenleg pedig — városunk adományozása folytán — a felső-magyarországi kassai muzeumban őriztetik, s annak egyik fődíszét képezi. A 0·75 méter széles és 1·9 méter magas szekrény architektúrája díszes profilú pilaszterekből, s koronázó párkányzatból áll, mely részek sötétveresre festvék, a berámázott mezők pedig gyönyörű, az úgynevezett Michel Angelo zöldes-kék aquamarin-színben pompáznak. Az architektura befejezését képezi a koronázó párkányzat felett lévő félköríves archivolt homlokzat, melynek belső mezeje

¹ Ezen díszes vaspántok rajzát közöltem a bécsi «Mittheilung»-ok XVII-dik évfolyamának CXIV. lapján megjelent «Einige mittelterliche Schmiedearbeiten in Ober-Ungar» című cikkemben.

² Lásd monographiám I. kötetének VIII. tábláján lévő 21. idomát.

kagyló-alakú horonyokkal van díszítve; ezen homlokzat oldalain, valamint annak legfelsőbb csúcsán aranyozott gömbök alkalmazvák. A szekrény kék mezőit gyönyörű művű faintarsziák kerítik be, melyek maeanderből, rosettákból s egyéb egyenes vonalú mértani idomokból állanak.

A szekrény ajtajának pántjai s a zár díszes lapja, valamint egyéb műrészletei is meg vannak aranyozva. A szekrény kékmezejű architrávján a fekete színnel festett 1525-iki évszám van alkalmazva, mi által ezen kis méretű, de mindenesetre díszes és stílszerű kivitelű szekrény készítése ideje pontosan van meghatározva.

r) Az úgynevezett „mensa burindaria“ fiókos asztal.

(II. tábla 16-ik idom.)

Ezen asztal nemcsak különös szerkezete, alakja, hanem különösen metszett és színezett díszítményeinél fogva annyira érdekes, hogy annak rajzát nem hagyhattam el. Asztalunk 1·10 méter széles és 1·60 méter hosszú négyoldalú táblája mozgatható és a fiók felett a lécezet irányában félretolható, felülete síma s minden díszítmény nélküli, mivel a gót stílusú asztaltáblák majdnem kivétel nélkül díszes szőnyegekkel takartattak be, s így ez oknál fogva a betakart s nem látható asztaltáblának díszítése — mint egészen fölösleges — egyszerűen elhagyatott.

Az asztaltáblák különös díszítése csak későbbben, nevezetesen a renaissance stílusú intarsziák alkalmazása által, jött mindinkább divatba.

De annál díszesebb azután asztalunk fiókjának oldaldeszczázata (II. tábla, 16. idom), melynek felületét a deszkába vésett ornament díszíti. Ezen díszítmény arannyal szegélyezett, háromlevelű lóherével körülvett fehér szírmű rosettákat mutat, mely utóbbiak piros, zöld, vagy sötétkék alapon felváltva nagy hatással válnak ki. A díszítmény a deszka felületének megfelelő domborodással bír, míg a színezett háttér mélyebbre van vésve. Általában véve ezen felséges hatású s stílszerű díszítmény mind alakjára, mind pedig kivitelére nézve feltűnően hasonlít a bártfai templom egyházi könyvtárának szekrényén lévő díszítményhez,* s így valószínű, hogy mind a két kivitelű butordarab egy s ugyanazon mester műve.

Asztalunk két lába vastag deszkadarabokból van összeállítva, a profilírozás két stílizált lófejet ábrázol, a tagozatnak jellege még szintén határozott gót stílusú. Az egész mű minden darabossága mellett is díszesnek s hatásosnak mondható.

Az asztal lábait még két deszka köti össze erősen, mely utóbbiak a lábazat deszkázatának külső felületén hatalmas ékekkel vannak ellátva.

Itt az egész asztal constructiv szerkezete tisztán látható még, minden alkatrésznek van itt bizonyos constructiv rendeltetése s jelentősége, s ép ez oknál fogva asztalunk igen festői, s stílszerű kinézéssel bír.

Az ornamentatio csupán csak az asztal fiókjának oldalfelületét díszíti, s céljának tökéletesen megfelel. Az asztaltábla félretolása által a fiók belseje különös szerkezetű kisebb fiókjaival együtt látható, melyeknek oldalfelülete csinos intarsziákkal van díszítve.

Ezen díszes asztal eredetileg bizonyosan a városház termének egyik oldalfala mellett állhatott, jelenleg a városház telekkönyvi helyiségében (5. idom *d*) van elhelyezve, hol atyám sok ideig íróasztalnak használta. Különös, hogy ezen asztal — hagyomány szerint — mensa burindariának vagyis túrós asztalnak neveztetett, — mely elnevezését talán eredeti rendeltetésétől nyerte. Annyi azonban bizonyos, hogy tiszta munkája és díszítményeinek ízlése mesterének dicséretére válik. Tanulságul szolgálhat ezen egyszerű, de díszes asztal arra nézve is, hogy régi mestereink egyszerű eszközökkel képesek voltak készítményeiknek oly stílszerű szépséget s bizonyos jelleget kölcsönözni, melyet — díszítményekkel s ízléstelen

* Lásd jelen monographiám I-ső kötetének VIII-dik tábláján lévő 22-dik idomot, hol a díszítményt is még jól lehet kivenni.

semmit nem jelentő részleteikkel túlhalmozott mai bútorainknál hiába keresünk. Valóban a műipar terén még sokat tanulhatunk régi mestereinktől.

δ) *A tanásterem bronce csillárja.*

A tanásterem gerendázatos mennyezetéről függő broncecsillárunk csinos gót stylü alakja, s műrészleteinek szorgalmas kidolgozása által tűnik fel. Ezen csillár hat karral bír, melyek a közép-orsójából sugár irányban nyúlnak ki. Ezen ágak vagy karok hullámvonalban hajlítvák, a behajló középrészen a toronyfiakból álló gót stylü architektura mint diszitmény emelkedik fel s a gót styl pillérei, támívezetei s keresztrózsái vannak itt utánózva, a karok alsó széle pedig hasonlóképen gót stylü levelekkel szegélyezett, melyek az egész csillárnak igen finom, mondhatni csipkeszerű kinézést kölcsönöznek.

A karok felső ágain díszes szegélyű tányérkák alkalmazvák, melyekből a szintén gótstilben diszített, hatoldalú gyertyatokok (Kerzenhülsen) emelkednek ki. A karok a tányérkák alatt lefelé hajló, s tátott szájú sárkányfejekbe végződnek, melyek jól stylizált fejeikkel nagyban emelik csillárunknak díszét. Az orsó (Spindel) felső részén egy kétfejű sas, kiterjesztett szárnyakkal, van diszitményül alkalmazva. Feltűnő, hogy a sas kettős fején, a szokásos korona helyett, egy magyar kucsmaalakú főveggel találkozunk. A síma felületü egyszerű, s lefelé mindinkább vastagodó orsó csak néhány csinos profilú gyűrűvel van diszítve, alsó részén találjuk az 1544-ik évszámot bevéssve, mely *csillárunk készítési idejét pontosan határozza meg*, s egyszersmind bizonyosságul szolgál arra nézve is, hogy a műipar ezen broncekészítményeinél mily sokáig uralkodott még a középkor gót stylje.

Az orsó alsó vége szájában egy gyűrűt tartó oroszlánfejbe végződik, mely hasonlóképen — rendeltetéséhez képest — csinosan van stylizálva.

Városházunk ezen csillára, alakjára, styljére és műrészleteinek kidolgozására nézve feltűnően hasonlít a bártfai templom főhajójában függő s monographiám I-ső kötetének VIII-ik tábláján 23. idom alatt közölt csillárhoz, a karok, gyertyatányérok, a gót stylü műrészletek, a gyűrűt tartó oroszlánfej azonos mind a két csillárnál, a különbség csak az, hogy a templom csillárának orsója hosszabb, s díszesebb kiállítású, de hiányzik azon a kétfejű sas, és a karok végén lévő sárkányfejek, s míg a templomi csillár tizenkét karú, addig a városházán lévő csillár csak hat karral bír.

Mindazonáltal mind a két broncecsillár jellege ugyanaz, s így feltehető, hogy azok egy és ugyanazon mester művei, kinek nevét azonban mindeddig még nem sikerült felkutatnom. Csillárunk még jó állapotban van, s csinos alakjánál fogva termünknek nagy díszére válik.

ε) *Roland szobra.*

A városház első emeleti előcsarnokának délkeleti sarokjában egy fából készült talapzaton áll az úgynevezett «Roman» vagy helyesebben Roland szobra. A városi hatóság tekintélyének ezen jelvénye sisakja csúcsáig 2·58 méternyi magassággal bír, arcza magyaros bajuszszal ékeskedik, a XVII. században divó «sturmhaube»-hoz hasonló sisakja arcvérttel és fültakarókkal van ellátva. Mellén egy élel ellátott pánczélt visel, a rövid, ködmőnalakú felöltője (Wams) derekához egy széles szíjjal vagy övvel van szorítva, melyről eredetileg az egyenes pengéjű, keresztmarkolatú pallos függött le, jelenleg a pallos jobbjának keze tövén nyugszik, míg félig fölemelt jobbában bárdal ellátott s bojtal diszített lándzsát, alabárdot tart.

Ezen — természetes életnagyságot túlhaladó — szobrunk — a mint már a mondottakból tudjuk — eredetileg a városház déli csúcsfalának ormózatán állott; a mult században Bártfán állomásozó német katonatisztek, a városház előtt s az 1768-iki képünkön még látható laktanya ablakaiból, alkalmasint kedvtöltésből, ezen szobrot czélba vették s összelövéldözték, mely vandalismus nyomait szobrunk felületén lévő s golyók által okozott lyukak még most is mutatják.

Ezen szobor 1641-ik évben készült, anyaga tölgyfa, a vörösréz burkot pedig Elzer Jónás készítette, kinek mesteri monogrammjá az évszámmal együtt az alak lábainak alsó lábszárain lévő rézlemezen pontozattal van megjelölve.

Az 1641-ik évi följegyzés szobrunkra vonatkozó része így hangzik:

Romano similiter ex ligno quaercino effabricato, et Cupro obducto in summitate Curiae erecto.

Erről a szoborról városunkban az a vélemény van elterjedve, hogy az bizonyos «Laurentius» nevű római lovag szobra lenne, ki 1320-ban Róbert Károly királytól szabadalmat nyert Bártfa város alapítására s építésére. Igaz ugyan, hogy a Róbert Károly által 1320-ik évben kiállított s a városi levéltárban lévő okmányban egy bizonyos Lőrincz, Lőrincznek fia s utódai számára birói tisztséget nyer a királytól, s a város szervezetével bizatott meg; Laurentius, filius Laurentii, eo quod dictam civitatem nostram populosam efficiet, cui judicatum ejusdem in filios filiorum et heredum successores contulimus, judicabit juris ordine et decernet, — de mindenesetre bebizonyítandó volna még, vajjon az 1641-dik évben készült szobrunk csakugyan annak az említett Lőrincznek szobra-e?

Én azt hiszem, hogy szobrunk — tekintve alakítását s eredeti rendeltetésének megfelelő elhelyezését — nem egyéb mint egy «Roland» szobor, melyhez hasonlót találunk még a németországi városokban is, nevezetesen: Magdeburg, Brandenburg, Nordhausen, Halberstadt, Halle, Quedlinburg, Stadtberg, Brema, Wedel és Holsteinban, úgyszintén a dalmátországi Ragusa városában is.

Az úgynevezett *Roland oszlopok vagy szobrok*, latinul: Statua Rolandina, Németországban nevöket *Rolandtól* vették, ki Nagy Károly császár nővérének fia lévén, a császári udvarban neveltetett, és jeles tulajdonai által az uralkodó szeretetét és becsülését kinyerte. Ezen ifjú Rolandot küldé a császár a szász és más némethoni városokba is, (melyek a keresztény hitet fölvtették), hogy azokban az előljáróságot a császár nevében birói hatalommal felruházza, mi okból sok város az ő tiszteletére a piacokon nagy szobrokat emelt, melyek különösen a városházakon, mint törvényszéki, jelesen mint kardhatalmi (jus gladii) vásárjogi, önkormányzati avagy végre mint a régi városoknál a birodalmi szövetséghez való tartozásuk közvetlenségét jelezték, és mintegy *a polgári hatalom és szabadság* biztosítékainak tekintettek.

Ily Roland lehetett tehát a mi szobrunk is, mely pallossal — a hatalom e jelvényével — ellátva, kezében magasra lobogtatá a város piros, fehér és kék színű tricolorát, s annak a városház déli csúcsán kimagasló daliás alakja, — mint a városi önkormányzat és hatalom jelképe — messzire volt látható. Igaz, hogy közelebbről tekintve ezen Roland szobrunkat — mely a magyarországi e nembeli ritka példányok közt kétségkívül az első helyet foglalja el — az alak alakítása kissé durvának, darabosnak és nehézkesnek tünik fel előttünk, de tekintetbe véve azon körülményt, hogy Rolandunk a városház meglehetősen magas csúcsán állván, mesterének oly alakot kellett idomítani, mely erősen markirozott testrészeivel, különösen a távolságra számított hatással bírjon, ezen czél alakunk durvább kidolgozása által el is éretett.

Egyébiránt ki a Roland szobrokról bővebb tudósítást kíván szerezni, annak ajánlom Charle magne et Roland, «Didron Annales Archéologiques» című munk. XXIV. és XXV. kötetét, valamint a bécsi «Mittheilungen der Central Commission» című folyóirat XV. évfolyamát, úgy szintén dr. Rómer Flóris az Archæologiai Értesítő IX. kötetében megjelen s a magyarországi Rolandokról írt jeles cikkét.

5) Sámson szobra.

A bártfai városháznak első emeleti előcsarnokában még egy kisebb szobrocska vonja magára a szemlélő figyelmét, s ez nem egyéb mint a lépcsőzet csinosan áttört mellvédének sarkoszlopán álló, mintegy 8 deciméter magasságú szobormű, mely az oroszlánal viaskodó Sámsonat ábrázolja.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg jobban a lépcső mellvédének szerkezetét és diszítményeit, melyek műtörténelmi szempontból elég érdekes alakítást mutatnak. A — mintegy 1 méternyi magasságú — mellvéd kőből van faragva s a még gót stylű jelleggel bíró, hengertörzsű oszlopocskák, ívezeteikkel, három nyílást képeznek; ezen triforium két nyílása egészen áttört, a harmadik szélső nyílás pedig faragott kövekből épült fallal van kitöltve.

A díszes oszlopocskák — alacsonyabb — mellvédének felső szegélye két pálczatag közt lévő, horonya meglegelő nagyságú gyöngyökkel van diszítve.

A mellvéd sarokoszlopa pedig a gót stylban dívó csavart tövel bíró, melynek vájt menetei az oszlop lábazatától egészen a fejezeti párkányzatig csavarvonalban nyúlnak. Ezen mellvéd oszlopocskái, horonyos párkányzatai tehát még egészen csúcsíves stylűek, itt az előtörő renaissance stílt csak a gyöngyök díszes sorozata képviseli.

Ezen csinos kivitelű, de jelenleg erősen bemeszelt mellvédnek sarokoszlopán áll a fából elég ügyességgel faragott Sámson szobrocskája, mely a talapzattal egy vas csavar segélyével van összekapcsolva, jelenleg azonban a csavar már hiányozván, a szobrocska a talapzatáról könnyen le is vehető, s valóban csodálkozom, hogy szobrászatunk ezen csinos műdarabja egyáltalában még meg van.

Közelebbről vizsgálva ezen Sámson szobrocskát, részleteinek alakításánál bizonyos magyar jelleget veszünk észre, bár a test mozgása mintegy kényszerített, s egyáltalában nem fejezi ki azon erő nagyságát, mely az oroszlán legyőztetésére bizonyosan szükséges.

A kissé zömök alaknak kétfelé választott nagy és sűrű körhaja homlokán egy szalaggal van összekötve, magyar bajuszt és körszakált, valamint — elég sajátságosan — magyar szűk nadrágot, és kurtaszárú topánforma magyarszabású csizmát visel. Rövid ködmőne szíjjal van derekához szorítva. A hátulsó lábain ülő oroszlán sörénye párhuzamos hullámvonalú bemetszések által van stylizálva. Az oroszlán sörényének ily stylizálása, kivált a byzanczy és román stylű oroszlánoknál gyakran fordul elő, például a spalatói torony román stylű oroszlánánál is.*

Szoborművünkénél az oroszlán teste, erőt kifejező izomzatával, elég ügyesen van alakítva, rojtos farka hátához simul, egyik lábának karmaival pedig a küzdő Sámson bal lábát karolja át. Sámson, ki az oroszlánon mintegy nyargal, mind a két kezével iparkodik az oroszlán száját széttépni.

Ezen szoborcsoporthozatnál már határozottan észrevehetni az egyénítés utáni törekvést. A mi pedig ezen alaknak készítése idejét illeti, azt, a rámásolt 1649-dik évszám daczára, határozottan még a XVI. század elejére tehetjük, és pedig azért, mert pontos vizsgálat és összehasonlítás után ezen szobrunk, különösen az oroszlán alakítása, feltűnően hasonlít az 1508-ik év körül készült csúcsfalak alakjaihoz. Megjegyzendő, hogy ezen alakon még a régi festés nyomai is meglátszanak; így kurta felöltönye veres, csizmája pedig sárgás színezetet mutat. Az oroszlánal viaskodó Sámson a bátorság és erő jelképének tekintetik, s ily jelentőségben itt is veendő.

7) *A város XVI-dik századbeli legrégibb pecsétje.*

Bártfa városunk mostani pecsétjét s címerét az 1453-dik évben nyerte, azonban mint szabad királyi városnak már ez évig is kellett pecséttel bírnia, mivel Bártfa mint királyi város Robert Károly 1320-dik évből való okmányában mint «Civitas nostra Bardfa» már említettik.

Hazai pecséttanunkra nézve nagy szerencse, hogy Bártfa város ezen régi, — s bizonyosan még

* Lásd dr. Henszelmann Imre «Die mittelalterlichen plastischen Werke in Fünfkirchen» című cikkét a bécsi «Mittheilungen» XV-ik évfolyamában; melynek 149-ik és a következő lapokon a spalatói oroszlán, valamint a constanci és villachi egyházi székeken előforduló, s az oroszlánal viaskodó Sámson rajza is látható.

a XIV-dik század elejéről származó — pecsétnyomója mai napig is még a maga épségében fenmaradt. A pecsétnyomó nyelvével együtt tömör ezüsből van készítve, metszésének művészies kivitele mesteri kezekre mutat,¹ körlapjának átmérője épen 4 Centimeter.

A pecsét mezejének négyszirmu rózsákkal behintett belső alapján Sz. Egyed, — templomunk védszentjének — magasztos alakja domborodik ki a síkból, — szakáll- és bajusztalan arcza ugymint egész alakja en face a néző felé egyenesen van fordítva, testének tartása merev, stylizált és inkább egy álló szoborhoz hasonlít, ez alakítás is még határozottan a XIV-dik század jellegével bir.

Körnimbussal díszített fején alacsony három szögletű infulát — süveget — visel, az álló gallérral ellátott casula szép redőzetben simul testéhez. — A casula alak lévő alsó ruházata hosszú, s redőzetével lábaig ér, s míg félig felemelt baljában a csinos és stylszerű alakításu pastorale rudját tartja, addig leeresztett jobbával a casula redőzetes szegélyét fogja. Az alak a rendes pecsétmezőn túlterjeszkedve, infulájával s lábával a körirat szalagját töri át. Megjegyzendő, hogy itt a szent Egyed jelvénye: a szarvastehén, valamint a könyv, melylyel jobbkezeben gyakran fordul elő, pecsétünk alakjánál egészen hiányzik.

De, ha pecsétünk alakját összehasonlítjuk a bártfai parochialis templom egykori gót stylű főoltárának szekrényében, s a jelen oltárának rococco stylű ciboriuma felett álló sz. Egyed fából művésziesen faragott szobrával, ezen két műalkotás közt felette nagy hasonlatosságot tapasztalunk. Így nem csak a szent alakja, casulája, süvege, pastoráléja, hanem az egész alakítás jellege is mind a két művön azonos, — s így valószínű, hogy a sz. Egyed templom szobrának mestere, a sokkal régibb városi pecsétnek féldomborműves alakját vette mintául.

A két vonal (Stufenlinie) által egyszerűen szegélyezett körirat, csinos de még sem tulmagas betűkből álló tartalma e következő:

— Sigillum — maus — civitatis — bartp̃e —

Ezen felirat szerint Bártfa városunk 1453-dik évig, a parochialis templom védszentjének képét viseli czímerében és hivatalos pecsétjén.

Pecsétünk vésete tiszta, pontos, a rajz correct, a mintázás pedig megfelel még a XIV-dik század kora gót-styljének, e szerint pecsétünk készítésének ideje biztosan még a XIV-ik század első felébe teendő.

Az 1433-dik évi feljegyzésben:

Item das man statzeichen gemacht hat an eyn silbern Becher für Czudar Janusch megnevezett «statzeichen» a szent Egyed alakjával díszített városi régi czímer lehetett még.

d) A város 1453-dik évben adományozott czímere és hasonkoru nagy pecsétje.

Bártfa városunk mostani czímerét, V. László király (Ladislaus Posthumus) az 1453-ik évben Bécsben kiállított okmányával adományozta a városnak, mint a király iránt tanusított hűség, ragaszkodás, s a város minden cselekedetében bebizonyított erényeinek elismerése jeléül.

A csinos minuskula betűkkel írott okmányunk hártya lapjának felső balsarkán a római uncial nagy betűkből álló LADISLAVS bekezdésének L betűje előtt a négyzet alaku kerettel szegélyezett czímerkép foglal helyet, a veres színnel árnyékolt keret négyzetének oldala 13 centimeter, s így czímerképünk 169□ centimetryi felület kiterjedéssel bir. Ezen külső veres keret egy belső zöldszínű keretet fog be, mely utóbbinak alakját körivezetek képezik. Ezen belső zöldkeret által szegélyezett purpur színezetű alapon van czímerünk képe festve.²

¹ Ezen régi pecsét rajza látható az I. Táblán lévő 2-dik idoma mellett.

² Ezen czímerkép rajza látható az I. Tábla alsó jobb sarkán.

A XV-dik századbeli dobor alaku — lent csúcsba végződő — címerpaizs ketté osztott lapjának felső kék mezején: két keresztbe tett aranynyelű bárd felett egy lilimos pártáju arany korona, a bárdok alatt pedig arany liliom látható; a paizs alsó részét hazánk címeréből vett nyolcz pólya, ezüst veressel váltakozva, képezi.

Valóban nagy kitüntetésnek vehető Bártfa városára nézve, hogy László királyunk, országunk címerképét foglalta be a város címerébe, ily ritka kitüntetésben csak kevés szabad királyi város részesült.

Városi címerünk ezen egyszerű de hatásos alakítása által — különösen heraldikai tekintetben — városi címereink közt minden bizonynyal első helyet foglal el, mivel alakítása megfelel azon heraldikai követelménynek, hogy „*minnél egyszerűbb valamely címer annál szebb*“.

A címerpaizst tartó angyal, felálló galléru bőredőzetű fehér öltönyt visel, melynek alsó szegélye — szépen idomított redőzetével a címerpaizs alsó végén kilátszik. Az angyal fiatal arcza élénk kifejezésű, szőke színű göndör hajazata, aranyozott hajszálaival, megfelel a XV-dik századbeli angyal alakok stíljének. Ezen aranyozott szőke hajzat valószínűleg arra szolgáltatott okot, hogy a városi címerpaizsunkat tartó angyal feje — későbbi alakításoknál arany dicsfényvel — nimbussal —vétellett körül, holott ily nimbusznak — ezen eredeti s egyedül hiteles címerképünkön legkisebb nyoma sem vehető észre, sőt az ezen autentikus eredeti címerkép után készült városi nagy pecséten sincs az angyal feje nimbuszszal ellátva.

Úgy látszik, hogy címertartó angyalunk csak a XVIII-dik században kapott nimbust, miután a városház északi csúcsfalán 1509-dik évben festett, és a városi régi mészárszék, jelenleg kasinói épület homlokzatán befalazott és 1563-dik évből származó, féldomborműben kőből faragott városi címereknél az angyal még nimbus nélkül van ábrázolva.

Általában véve, ezen eredeti címerképünk kidolgozása és kifestése mesteri kezekre mutat. Így az angyal arcza, kezei, szárnyai, s ruházatának redőzete minden tekintetben nagy szorgalommal és kifogás nélküli modorban van kidolgozva.

A címerkép jelvényeinek művészies alakítása pedig a címertan magasabb követelményeinek is megfelel.

A címert befoglaló két keret közti sötét kék színű alap, csinos gótstílu arany levélornamentációval díszített. Az aranyozás még jól van conserválva, az ezüst azonban, élenyülés következtében — már megfeketült, — a festés színezete még most is brilláns hatású. Ezen eredeti városi címerünknek kitelhető hűséggel lemásolt rajza I. Táblánk alsó jobb sarkán látható, — az említett tábla balsarkán pedig lemásoltam Huyiczov Lénárd városi jegyző azon nemesi címerét, melyet ő, a városi armális levél elhozatala alkalmával, a királytól kapott. Lénárd jegyző ezen nemesi címere mindjárt a városi címerkép alatt van festve, a csinos alakítású paizs fehér mezején egy zöldes makkgyümölcs, leveleivel és virágával van ábrázolva, a címer mellett pedig e következő felirat olvasható:

Leonardi Notarii. Qui hec Arma attulit.¹

Az okmány eredeti szövege pedig e következő:²

LADISLAUS Dei gratia Hungariae, Bohemie, Dalmatie, Croacie, etc.
Rex Austrie q̃ et Stirie dux, nec non Marchio Moraviae etc. Vobis fidelibus nostris grate dilectis
 Judici, Juratis, ceterisque Civibus et toti Communitati nostrae Civitatis Bardphensis, Salutem,
 gratiamque nostram regiam, et favorem. — Magna magnae fidei et fidelitatis vestre excreverunt
 merita, stabili obsequio, et constanti animo cumulata, quibus publico jure, et honesta quadam
 Necessitate impellimur, vestris votis, ut tam favoris; quam honoris a nobis emeriti, debita persol-

¹ Lénárd városi jegyző ezen nemesi címere az I. Tábla alsó bal sarkán szemléltethető.

² Ezen okmány tartalmát azért közlöm itt, miután az, Wagnernél és Janotánál itt-ott hibásan van másolva.

vamus; — Cum enim precipua sit conditio regalis cure nostre, ut singuli fideles statum nostrum promovendo, praemii quesiti vicem recipiant, Vobis tamen, et Vestre Communitati, tanto propensius afficimur, quanto magis Vos plurime tribulationis Igne probatos, in fide constantes, fidelitate integros, et in omni operum Virtute prestantes cognovimus. — Quamobrem inter alia, quibus laude dignam fidelitatem Vestram honorare, decorareque et in altiora status Vestri Ornamenta sublevare intendimus, considerantes, et attendentes fidelissima Vestra obsequia, fidemque puram, et affectionem ad Nos servatam, quibus a primevo natalis nostri ortus tempore, inter multas Regni, et Regnicolarum nostrorum discensiones, ac turbines, interquos videlicet nos orbatam parentibus infantiam, etatemque apud alienam educationem agebamus, per continuum successum, magna et varia propter nos, et nostrum Jus, ac Nomen hostilia passi, gravamina experti, insultus insuper duos, et casus nostro culmini usque ad hos regiminis nostri dies constantissime adhaerendo placere et complacere studuistis, Vobis et sonsequenter Civitati nostrae pretactae Arma, seu decoris Insignia, que in principio, seu Capite presentium literarum nostrarum pictoria arte suis apparatis Coloribus depicta sunt figurata, et distinctius expressata, animo deliberato et ex certa nostre Majestatis sciencia dedimus et contulimus volentes et concedentes, ut Vos vestrique successores Cives, scilicet et Communitas dicte Civitatis nostre, more aliarum Civitatum nostrarum liberarum Armis utentium, a modo perpetuis semper futuris temporibus in Sigillis, Vexillis, Cortinis, Velis et generaliter in quibuscumque Actibus et exercitiis, ac locis hujusmodi; Armis uti, et gaudere, ac ea deferre possitis, sub eisdem gratiis, prerogativis, honoribus et libertatibus, quibus aliae liberae Civitates armis utentes de Jure vel consuetudine gaudent et fruuntur.

Ceterum ex abundantiori plenitudine nostri favoris, et gratie volentes pretacta Arma, que inter alia opportuna etiam in Vestrae Communitatis Sigillis deferretis, amplioribus Ornamentis decorare indulgemus tenore, et vigore presentium, ac concedimus Vobis, et eidem communitati Vestrae, ut hinc in posterum perpetuis temporibus universis, quoad hujusmodi Sigillum, seu sigilla Communitatis Vestra cera rubea uti, cum eademque more Civitatis nostrae Cassoviensis, omnia privilegia, omnesque literas juridicas, testimoniales, causales, sententiales, missilesque, seu epistolas et alias quascumque sigillare, et consignare in pendentem, vel in appenso valeatis, et ad id planam et liberam habeatis facultatem, ex presenti nostra annuntia, et concessione speciali.

In quorum omnium robur et testimonium, presentes concessimus literas nostras pendentis secreti sigilli nostri, quo ut Rex Hungariae utimur, munimine roboratas.

Datum Wiennae feria tertia proxima post festum sacratissimi Corporis Christi Anno. ejusdem Millesimo quadringentesimoquingentesimo tertio, Regni autem Nostri Anno quartodecimo.

Ezen hártyaokmány alsó — mint rendesen — behajlott szélén László királyunk függő pecsége van alkalmazva. A 7 centimeter átmérőjű s veres viaszból való pecsét egy gömbalaku fehér viasz tokba van megerősítve, a pecsétmezőn radialis sugarakkal körülvett címerpaizs belső mezeje négyelt, melyben a nyolcz pólya, a jobbra ágaskodó kettős farku oroszlány, harmadik mezejében pedig három pólya, s végre a negyedikben a jobbra néző koronás sas látható. A csinos minuskalákból álló körirat a következő:

.S . Iadislai . dei . gra . hungarie . bohémie . dalmacie . croacie . regis . ducis . austr . et
. marchionis . moravie.

Ezen pecsét kapsulája fehér és piros színű selyem zsinorral van az okmányhoz megerősítve.

Feltehető, hogy mihelyt Bártfa városa az 1453-dik évben ezen címeres armalisát megkapta, nagy pecsétjét — Sigillum majus — is nem sokára elkészítteté. Ezen pecsétnyomó fogóval együtt ezüstből készült, a pecsét metszése díszesnek mondható, a rajz s a pecsét egyébnemű alakításának jellege határozottan még a XV-dik századbeli gótstylnek felel meg.

A majdnem 6 centimeter átmérőjű köralaku pecsét belső mezején, egy gótstylu (leginkább háromlobbhoz hasonló) keretben városunk címerképe foglaltatik, és pedig ép oly alakításban, mint az okmányon, csupán azzal a különbséggel, hogy itt a címerpaizs alsó része, valószínűleg a hely kitöltésére szolgáló sugarakkal van körülvéve, ily sugarakat azonban már Ulászló királyi pecsétjén is vettünk észre.

A pecsét szélét körülíró iratszalagon a következő csinos s nyulánk minuskulákból álló körirat olvasható.

— Sigillum — manus — civitatis — bartphe — terre — hungarie.

Ezen körirat egyes szavai négyszirmu rosetták által vannak egymástól elválasztva. Pecsétünk metszése nem csak præcis, hanem minden tekintetben stylszerű is, úgy hogy ezen mű a XV-dik századbéli pecsétmetszésünk magas fokú fejlődéséről tesz tanubizonyságot.

Ezen két legrégebb pecséten kívül, van a levéltárban még három kisebb átmérőjű pecsét is, melyek azonban — a pecsét képének határozott renaissance stylje miatt — már a XVI-dik és XVII-dik századból valók ugyan, mindamellett stylszerű alakításuk által tűnnek ki.

Ezen pecséteken is, úgy mint az előbbin, a címertartó angyal feje még nincs nimbussal körítve.

1) *A régi — függő pecsétes — diplomák.*

Mint nagyobbbrészt majdnem minden levéltárnál, úgy itt is van egy úgynevezett *titkos levéltár* — *Archivum secretum* — hol a különös fontosságu, vagy adományozott királyi kiváltságokat tartalmazó eredeti oklevelek és diplomák őriztetnek.

Régi időben a titkos levéltár kulcsai mindig a városi birónak birtokában voltak, ki hivatala megkezdése előtt letett esküjében a titkos levéltár okleveleinek szigorú s lelkiismeretes megőrzésére köteleztetett. Senkinek, még az egyes tanácsnokoknak sem volt szabad a titkos levéltár okmányait használni, az illető okmányok csakis a tanács és a városi képviselő testület határozata vagy utasítása következtében a bíró, jegyző és két — ad hoc megbízott — városi tanácsnok jelenlétében vétethettek ki hivatalos használat végett a titkos levéltár három külön zárral elzárt szekrényéből. A városi hiteles pecsétnyomók szintén a titkos levéltárban voltak eltéve. Egyébiránt ezen szokás most is annyiban követtetik, a mennyiben a titkos levéltár kulcsa a birónál vagy a polgármesternél, a közönséges levéltáré pedig a városi jegyző vagy levéltárnoknál van letéve.

A városi levéltár helyiségének három oldalfalazata mellett, majdnem a boltozatig felnyúló fiókos szekrények állanak, melyeknek egyik osztályát képezi a titkos levéltár, hol betűkkel és számokkal jelzett fiókokban a függő pecsétes okmányok őriztetnek.

Nem lehet czélom jelen alkalommal a titkos levéltár ezen — hazánk történetére nézve is felette fontos — okmányait jól fentartott, gyönyörű metszésű, s művészies kivitelű nagy pecséteikkel részletesen megismertetni, már csak azért sem, miután ily sphragistikai ösmertetés egy külön s önálló művet igényelne, más részt pedig, mivel ily részletes és beható tanulmány — a levéltár mostani rendezetlen állapota miatt, — még korai volna; mindazonáltal röviden megemlítem, hogy az okmányokban annyira gazdag titkoslevéltárunk a XIV-dik századtól kezdve diszes kivitelű függő pecsétekben igen gazdag, különösen megemlítenők a Zsigmond, Corvin Mátyás, további I. Ferdinánd királyok nagy pecsétei, melyeken az uralkodó styl, úgy nem különben a pecsétmetszés művészetének fokenkénti fejlődése alaposan tanulmányozható — s miután a Pray-féles s a többi pecsétteni munkáink styltelen és nem természetű rajzaikkal — a sphragistika jelen állásánál fogva — az ezen szakmával foglalkozó tudósok igényeinek már nem felelnek meg; valóban kívánatos volna egy oly pecsétteni műnek kiadása, mely — különösen a rajzok tekintetében — hivatva volna, a már napjainkban megglehetősen kifejlődött pecsétteni szakmánk nagyobb fokú kiművelését előmozdítani. E czél elérésére városi s egyéb levéltáraink gazdag pecsétgyűjteményeikkel bő anyagot szolgáltatnának.

*) *Régi nyomtatványok.*

A városi levéltárban található — csekély számú — de annál érdekesebb tartalmu s művészi kivitelű régi nyomtatványok a következők:

1. *Completio moderne judicialis practice famosissimi, nec non eximii legi doctoris Joannis Petri de Ferrariis de Papia, impissa que exstitit opera et ipendio Joannis de Colonia nec non Vindelini de Spira, Venetiis Anno. M. CCCCLXXIII Nicolao throno principe iucundissimo et duce felicissimo.* A tisztán nyomtatott szöveg gót stílusú minuskula betűkből áll, az Initialek élénk színezete hatással válik el a többnyire aranyozott alaptól.

2. «*Jus canonicum*» *Venetiis XI Calendas Decembris, Anno salutis Dominice 1479* gót stílusú, s izléssel festett szegély-ornamentációval, aranyozott kezdő betűkkel. A meglehetősen nagyságú könyv vastag fatáblái préselt bőrrel vannak bevonva, s csinos sarokdiszítványokkal ellátva. A tábla belső felületén egy primitív kivitelű színezett fametszetben szent Jeromos a bibornoki méltóság jelvényeivel van ábrázolva.

A hátulsó könyvtábla felületén pedig éneklő és különféle hangszereken zenélő angyalok csoportja van ábrázolva. Különösen a kezdő betűk művészi kidolgozása mesteri kezekre utal, s feltűnő, hogy mind a két — a XV-dik század második felében Velenczében készült — könyv diszítványai még tiszta gót stílusú jellegűek, a renaissance elemek itt még nem vehetők észre.

3. «*Decretum Latino Hungaricum sive Tripartitum opus juris consuetudinarii inelyti regni Hungariae et Transilvaniae ac partium eidem subjectarum, una cum Methodo Articulorum Diaetalium, Authore Stephano Werböczy.* Azaz Magyar- és Erdélyországnak *Törvénykönyve.* Iratott Werböczy István által, mostan ismét újjonnan és másodszor deákul s magyarul, szép hasznos Regestromokkal és Regulákkal megöregbített és kinyomattatott.

Bartphae

Typis et sumptibus Jacobi Kloeszi Anno 1643.

Az első lapon Magyar-, Horvát- és Dalmát-ország egyesített címerpaizsa mellett egy koronát tartó orosz lány van fametszetben ábrázolva.

4. «*Das neue Testament unseres Herrn und Heilandes Jesu Christi, verteutscht von Dr. Martin Luthern. Halle 1772.*»

5. A levéltár egyik szekrényében pedig a magyar országgyűlési törvényczikkek eredeti példái, a királyok pecsétjeivel és sajátkezű aláírásaikkal ellátva, az 1504-dik évtől kezdve találhatók fel.

*) *Középkori fegyverek, zászlók, velencei üveg poharak s egyéb régiségek.*

A középkori fegyverek közt régiségénél fogva mindenekelőtt egy ívet kell megemlíteni, húrfeszítő készülékével. Az ív agya elefántesont lemezekkel fedett, s felső szélén a nyilak számára egy csatornával van ellátva. Ívkészítők — Bogner — Bártfán már a XV-dik század elején fordulnak elő a városi számadásokban. Például:

Anno 1432. Item dass man Pfeil hat gemacht denar 70
Anno 1433. Item Philipp Bogner für eyn Armbrust denar 30

A város erődítményeit védő polgárság — a mint azt egy későbbben közlendő s 1536-dik évről szóló fegyverösszeírásból is kivehető, egyéb löszerszámon kívül a XVI-dik században még nyíllal és ívvel volt felfegyverkezve.

A hegyes végű s hosszú nyelű bárdok, különösen csinos diszítésű fejszelapjaik által tűnnek fel, melyeken gyakran a ciselírozás stíluszerű diszítványt mutat. Van még azonkívül levéltárunkban egy majd-

nem 1·5 meter hosszú, s öntött vasból készült puskaeső, mely vastagabb alsó végén gyújtó lyukkal, felső végén pedig horoggal van ellátva. Ezen kezdetleges alakú cső leginkább a XVI-dik században divó Arquebuse (Hackbüchse) nevű fali puska csövéhez hasonlít, melyek gyakran «bombardula» elnevezés alatt fordulnak elő a városi följegyzésekben. A puskaeső felső végén lévő horogból azt következtethetjük, hogy ezen cső faagygyal is volt ellátva. Ily puska különösen a várak s városok megvédésénél használtattak.

Azonfelül levéltárunkban van még azon négy pallos is, melyekkel azelőtt a kivégzések eszközöltettek. A szigorú régi igazságszolgáltatás ezen szomorú s még most is borzadályt okozó emlékeiről, még később lesz említés.

Az itt található zászlók közt, történeti érdekességénél úgy mint művészeti kivitelénél fogva megemlítendő azon lovassági zászló, mely minket azon történeti eseményre emlékeztet, midőn 1683-ik évben Thököly Imre a várost elfoglalván, bizonyos Guth Dániel nevű titkárát Bártfa város birájává tevő, s ezen lobogó alatt polgárokból álló városi banderiumot szervezett.

Ezen lobogó alakja tökéletesen megfelel a XVII-dik századbeli lovassági kornet-zászlók alakjának, így a 2·40 m. hosszú zászlórúd alsó hegyes végét a zászlót tartó lovas ugynevezett bandallierjének bőrtokjába helyezte el.

A meglehetősen vastag és hosszában csatornás élekkel diszített zöltszínű zászlórúd felső vége aranyozott gömbű hegybe végződik.

A zászló 63 centimeter hosszú és 60 centimeter széles lobogójának kelméje sötét biborszínű virágokkal s egyéb diszítványokkal átszőtt nehéz selyem damaszt; a zászló rúdjaához aranyszögekkel meg erősített lobogó egyik oldalán Magyarország — babér és cserfalevelű ágakkal koszoruzott — czimere látható, melynek renaissance alakítású koronája felett az 1683-dik évszám, arannyal kivarrrva, diszlik. A zászló másik oldalán pedig Bártfa város ösmert czimerpaizsának — négy folyamoss — alsó felén egy kisebb paizson Guth Dániel városi bíró s ezen banderium kapitányának D és G kezdő betűi kék alapon ezüsttel himezvék.

A zászló kelméje arany rojtozatú szegélylyel kerített. A „*Liber Rationum de Anno 1682—1704*“ czímű városi számadásokban ezen lovassági zászló készítésére vonatkozó adat így hangzik:

Anno 1683. In phalerae, Labari, et partisani reparationem in auro ductili serico et pictori erogati in toto ... fl. 24 den. 6

Megemlítendő még itt azon diszes üvegpoharak, melyek a levéltár ajtajától jobbra álló szekrény egyik fiókjában őriztetnek, — s különösen csinos alakjuk és diszítványeik által tűnnek fel.

A kehelyalakú pohár, csúcsos fedőjével, 28 centim. magas, öblözetének átmérője pedig 12 centim.

A pohár széle kék gyöngyös pártázattal körülfogott, melynek belső felületét arany színű pikkelyek képezik.

A pohár oldalán a városi czimerpaizs van festve.

Az üveg szintelen, csak a pohár lábazata ultramarin kék színű. Ezen poharak diszítványeinek finom kivitele élénken emlékeztet a XVI-dik századbeli velencei poharakra, s így nem lehetetlen, hogy Bártfa városa Velenczében készítette ezen diszes poharakat.*

Végre különös ritkaságánál fogva megemlítésre méltó még az itt található viasztábla — tabula cerea — is, melynek 23—25 centimeter nagyságú, s kiálló kerettel ellátott felülete viasszal van bevonva.

A papir használata előtt, különösen a rómaiaknál, ily viasztáblákra egy hegyes eszközzel — stylussal — irtak. Táblánk felületén vannak ugyan idomtalan karczolások, melyek azonban betűkhöz egyáltalán nem hasonlítanak.

* A bécsi «Mittheilungen» XVIII-dik évfolyamának a 302-dik lapján rajzban közölt pohár alakjában, sőt pikkelyes diszítványeinél fogva, feltűnően hasonlít a bártfai poharainkhoz.

Ezen diszes poharak egyik példányának rajza a II. táblán 16 idom alatt ábrázolt asztalon szemlélhető.

μ) A halálos ítéletek.

(*Sententiae Criminales.*)

Minthogy a XIV-dik században a rablások, gyújtogatások, gyilkosságok s lopások nem csak a városban, hanem a vidéken is igen gyakoriak voltak, ezen nagymérvű bűntények meggátlása tekintetéből Nagy-Lajos királyunk már 1365-dik évben Bártfa városát *pallosjoggal* — *Jus gladii* — ruházta fel, mely jogot Zsigmond király 1427-dik évben kibocsátott okmánya által újra megerősített.

Ezen időben a büntető eljárás gyakorlata még nem volt oly törvényes módozatok és formák által szabályozva, mint jelenleg; akkor a bűnös vallatására a kínzás — az ugynevezett tortura — is alkalmaztatott, s hogy a gyakran, talán ártatlan vádlott mily isszonyú kínzásokon ment keresztül, azt bizonyítják nemcsak a napjainkig fenmarad borzasztó kínzó eszközök, hanem a még meglevő vallatási jegyzőkönyvek is.

A tortura már a rómaiaknál is alkalmaztatott, kezdetben csak a rabszolgáknál, későbbben azonban az uralkodó császár elleni bűntényt elkövető szabad római polgároknál is.

A középkorban a tortura Olaszhonból terjedt szét Európa többi államaiba, és pedig úgy látszik legelőször Németthonba.

A torturánál alkalmazandó eljárás módozata pontosan meg volt határozva, s három fokozatból állott, melyek rendesen a bűnös megátalkodottságához képest bizonyos meghatározott rendben alkalmaztattak.

Az inquirálandó bűnös levezettetett az úgynevezett kínzó kamarába, mely rendesen egy föld alatti boltozott helyiségből állott, nehogy a kínzott bűnös jalkiáltásai kihallatszassanak az utcára. — A kínzó kamara rendesen egy rácsozatos fal által ketté osztott helyiségből állott, mely utóbbiban a vizsgáló bíró a jegyzővel foglalt helyet, ki a vallatott bűnös vallomásait hiven feljegyzé.

A kamara nagyobb helyiségében a különféle kínzó eszközök felállítva, s részben a kamara boltozatára felfüggesztve voltak.

A vallatás természetesen titkon történt, mert a szerencsétlen delinquensen kívül, csak a vizsgáló bíró, a jegyző, továbbá a bakó legényeivel volt jelen, kik a titoktartásra esküvel köteleztettek. A vallatásra szánt helyiségben azonkívül egy ülőpad vagy helyesebben lócza volt felállítva, melynek csak a fele birt háttámlával, s ezen a helyen a delinquens foglalt helyet, míg a támla nélküli végén a bakó ült, ki a becsületes emberek sorából ki lévén zárva, bárhol még a templomban is csak támla nélküli padon vagy széken ült.

Ily szerkezetű lóczát láttam a regensburgi városház földalatti kínzó kamarájában is, hol még azon rácsozatos ablaknyílás is létezik, melynél a vizsgáló bíró a jegyzővel foglalt helyet.

Kezdetben a vallatás alkalmával a kínzó eszközök még nem alkalmaztattak, mert gyakran történt, hogy a bűnös a kínzó eszközök egyszerü látására is annyira megijedt, hogy bevallotta bűnös tettét, a mi természetes is, mert már magában véve a sötét, és csak egy függő mécs által gyéren megvilágított pincze- vagy tömlőczalakú helyiség, különféle kínzó eszközeivel együtt, borzadalmas hatással lehetett a delinquensre.

Az oly megátalkodott bűnös, ki a kínzó eszközök láttára sem tett vallomást, kegyelem nélkül a torturának vettetett alá. A kínzásnál a következő módok fordultak elő: a testnek feszítése, egy kerekkel ellátott feszítő létrán (*Streckleiter*); a korbácsolás és vesszőztatás; a nagy ujjnak vagy lábszáraknak egy tompa csavar általi préselése (*spanische Stiefel*), továbbá a felfüggesztett test égetése, s karczolása hegyes vaseszközökkel és több efféle kínzó eszközök, melyek látására a felvilágosodott ember érzéke el borzad s szíve összeszorúl, midőn elképzei magának mindazon kínzási nemeket, melyeket az ember embertársának kínzására talált fel.

A tortura hazánkban 1776-dik évben Mária Terézia humanus uralkodása alatt töröltetett el; erre nézve a város jegyzőkönyveiben a következő feljegyzést találtam:

Anno 1776. Tortura delinquentibus non amplius adjudicanda intimatur per Consilium.

Bár a tortura ellen — különösen Némethonban a reformatio kezdetén — már a XVI-dik században történtek felszólalások, mind ennek dacára csak a mult században töröltetett el az végképen; azonban a felvilágosodott XIX-dik század szegényére, Némethon némely városában még e század második évtizedében istörténtek kínzások.¹

A bűnös — az ily embertelen kínzás által kicsikart — vallomása azután büntényének beismeréséül s bizonyságául vétetett, s rendesen halállal büntettetett.

Gyújtogatók, gyilkosok, közönséges tolvajok, vélt boszorkányok, utonállók s házasságtörők rendesen halálra ítéltettek s az ítélet vagy a bakó pallosa, vagy pedig akasztás által hajtatott végre.

A bártfai városház levéltárában lévő jegyzőkönyvben azonban még a következő halálnemek is fordulnak elő: a keréketörés, a máglyán elégetés, a vízbefojtás, sőt még a keresztrefeszítés is.

A mint a későbbben közlendő halálos ítéletek lajstromából kitűnik, az akasztás tekintetett a legszégyenletesebb halálnemnek; mert néha az akasztásra ítélt bűnös, a vizsgálat alkalmával felmerülő enyhítő körülmények tekintetbe vételével, vagy pedig befolyásos ismerősei, rokonai vagy barátai kérelmére *kegyelemből* lefejeztetett.

A lefejeztetés s általában minden kivégzés a középkorban, mintegy elrettentő például, nyilvános helyeken, a nép jelenlétében történt, így történt ez Bártfán is; mert a lefejeztetés executiója vagy a főtéren a városház előtt álló *pellengér-oszlop* (Pranger) előtti térségen, vagy pedig a város körfalain kívül, a felső kapu előtti pázsiton álló bitó mellett hajtatott végre. Ezen utóbbi oszlop, melyről még későbbben szó leend, nem egyéb, mint egy halotti oszlop, Todtenleuchte, a minők hazánk több helyén, például Sopron mellett is találtatnak.

Ezen emlékoszlop egy 1642-dik évi ápril 1-jéről feljegyzett ítéletben *Statua mercurialis*-nak, Merkurialsäule, Merkurius oszlopának nevezetik.

Ezen oszlop „*Köpstock*“ későbbi elnevezése azt látszik bizonyítani, hogy a XVI-dik és későbbi századokban a lefejeztetések ezen oszlopnál történtek.

Az imént említett, s a városház előtt álló pellengér-oszlop az 1768-dik évből való térképen még előfordul. (Lásd I. tábla 1. idomát.)

Az oszlop, a mint az a rajzból még kivehető, alsó részén három vagy négy lépcsőfokkal volt ellátva, valószínűleg azért, hogy a pellengérré állított bűnöst a nép jobban láthassa.

A rajz szerint ezen pellengér vagy szégyenoszlop meglehetősen magas lehetett, s felső csúcsos vége egy tornyocskába látszik végződni, továbbá az oszlop alakja, valamint szerkezete, kökonstrukcióra utal. Ezen pellengér a városház és az 1702-dik évben épült katonai őrház közt állott, de jelenleg már nem létezik, s valószínűleg a mult század végén hordatott le.

Bártfán a tortura a börtönuteza végén álló, s az említett városi térképen 25-dik szám alatt megjelölt „*Carceres*“ házban történt, hol több börtönhelyiség alatt lévő pincealakú terem használtatott e célra, s még mai napig is látható. A kínzó eszközökből azonban nem maradt fenn semmi.

Ezen korból maradt fenn még egy vaspántokkal ellátott, s négy keréken járó *deres*, továbbá egy *kaloda* is. Ezen kaloda — emlékszem — házunk udvarán állott, miután nagy atyám *Judex suburbanus* lévén, a kisebb kihágások és vétségek felett ő volt feljogosítva ítélni. Különös, hogy ezen kalodának alakja felette hasonlít azon kalodáéhoz, mely a lőcsei templom középkori falfestményeinek egyik képén van ábrázolva.²

¹ Lásd Mayers grosses Conversations-Lexicon, mely szerint a tortura eltöröltetett 1740-ben Szászországban és Dänemarkban.

1770-ben Ausztria-Magyarhonban.

1776-ben Franciaországban.

1789-ben Oroszhonban; 1801-ben Bajorországban.

1822-ben Hannoverában és 1828-ban Gothában.

² Lásd Dr. Henszlmann Imre «Lőcse régiségei» című művének 97. lapját.

Bártfa városának a középkorban néha két bakója is volt, évi fizetesök a város kiadásaiban „*Carnifer*“ fejezet alatt évről évre előfordul; a bakó évi fizetése 20, 30 frt közt változott, azon felül a halálos ítélet végrehajtásáért mindig külön jutalmat kapott, mely azonban csak pár forintból, sőt néha csak 50 denárból állott.

A város levéltárában őriztetik még azon négy hatalmas s most is borotva-élességű pallos, melyekkel a kivégzések történtek, ezen pallosok részletes leírását későbbben közlendem.

A halálos ítéleteket tartalmazó többször említett jegyzőkönyv a város levéltárának egyik fiókszekrényében őriztetik, s érdekes tartalma az akkori igazságszolgáltatás tanulmányozására bő anyagot szolgáltat. A könyv félvnyi nagyságú s préselt barna bőrrel bevont kemény táblákba van kötve, jó s vastag papírja már sárgás színű, melyben mint papir-vizi jegy egy csinos alakítású tárcsa fordul elő, melynek mezejében egy szép rajzú liliom látható, a paizs azonfelül egy liliomvégű koronával van fedve.

E könyvben a halálos ítéletek feljegyzése 1559-dik évvel kezdődik, s 1649-dik évvel végződik, s így majdnem egy század folyama alatt történt kivégzések vannak itt feljegyezve.

A latin szövegű kézirat, nem egy írótól származván, természetesen különböző; mert míg egy helyen jól és könnyen olvasható, addig más helyen majdnem olvashatlan.

Nem lehet czélom, ezen — magában véve felette érdekes — jegyzőkönyv teljes tartalmát itt közölni, ez majd azon írónak lesz hivatása, ki a város eseménydús történetét szerkesztendi, én ez alkalommal csak azon ítéleteket közlendem melyek nemcsak az akkori igazságszolgáltatásra nézve különösen jellemzők, hanem sociális és culturtörténeti jelentőséggel is bírnak, s melyeket egy műtörténész ki az akkori viszonyokat ismerteti, nem mellőzhet.

A HALÁLOS ÍTÉLETEK JEGYZÉKE.

Sententiæ Criminales e Protocollo Libræ ac Rgiæ Civitatis Bartfensis excerptæ:

1559-évi April 4-kén.

Crocker Mátyás, a város birtokához tartozó Swirzsó helységbeli lakos, szolgálójával tiltott szerelmi viszonyt folytatott, mely nem maradt eredmény nélkül. Ezen bünténye miatt pallos általi halálra ítéltetett. *Capite plexus est.*

1559-évi April 5-kén.

Nagy Lőrincz nevű katona, ki három köböl és három véka búzát lopott, a városház előtti pellengérszlop mellett a bakó által megvevőztetett, és büntetésének kiállása után a városból minden időre kiutasított.

1559-évi October 20-kán.

Andrásvágási születésű Holbovitz Bálint, hét lovat lopván, büntényét a torturánál bevallotta, s ezért felakasztatott.

Valentinus Holbovitz de Andrásvágás ob furtum septem enim Equos se furto abstulisse in tormentis fassus est, patibulari supplicio affectus est.

Anno 1560. sexta feria post Pascha.

János városi bakó, csehországi születésű, azért, hogy a város dobosára puskából (*ex bombardula*) lőtt oly szándékkal, hogy őt megölje, fejvesztésre ítéltetett.

1562.

Latzko, Richwald községbeli orosz vallásu pásztor, felakasztatott, mert szokása volt a reá bízott marhát oly czélból agyonkinozni, hogy a marhabőrt eladhassa, — továbbá azért is, mert mészt s különféle gazdasági szerszámot lopott.

Ugyan abban az évben Iván, kurimkai születésű s Makovicza várának jobbágya, egy kereskedő boltjából* több kést és mintegy harmincz darab kerékvasat lopott el, mely büntényét csak a tortura alkalmazásánál vallotta be, ezen büntény elkövetése miatt felakasztatott.

Ugyan abban az évben Marczin, kruzslyovai születésű pásztor, két darab marhának s egy méhkasnak ellopása miatt felakasztatott.

Anno 1563. sexta feria ante secundam Dominicam Adventus.

Flechtenmacher András, egy lengyel születésű nemes, Bártfa külvárosi lakos, neje elhalálózása után, saját lányával tiltott viszonyban élt; ezen bünténye miatt élve elégettetett (*cum filia carnali incestum horrendum comittens, vivus exustus est.*)

Anno 1564. sexta feria ante Dominicam Judica.

Jakab a város birtokához tartozó Tarnó helység pásztor, egy szűznek megbecstelenítése miatt lefejezésre ítéltetett, de nejének kérelmére életének megkegyelmezték ugyan, hanem azzal büntettetett, hogy a város főterén álló pellengér-oszlophoz köttetett és a bakó által nyilvánosan megvesszőztetett, s végre a városból kiutasított.

Anno 1569. sexta feria ante Jubilate.

A külvárosban lakó, Mutteranna nevű polgárnő, ki egy méhkas méheit megsemmisíté s a köpüből a mézet kivette, a máglyán élve égettetett el, — (*per ignem adfecta supplicio*).

Anno 1569 sexta post Andreae.

Bayer Zachariás, bártfai születésű polgár és kassai házbirtokos, elhagyván házat s Kassán lakó nejét, Bártfára jött anyját meglátogatandó, de itt henyélő életet folytatván, egy polgár szűz leányával tiltott viszonyban élt; ezen büntényeért a nyilvános bitó-oszlop mellett (*ad publicam Statuam Capite plexus est*) lenyakasztatott. A szerencsétlen leány pedig a pellengérnél — *ad mediastinum virgis cesa* — megvesszőztetett, s azután nemcsak a városból, de a város birtokához tartozó helységekből is örökre száműzetett.

* Institor, kereskedő, Kaufmann, ex institis, a kereskedő boltjából.

Anno 1570. sexta ante Palmarum.

Opporkoviez Márton húsz darab aranyat lopott, a külvárosban lakó nevű kereskedő ágyából. Ezen lopás miatt felakasztatott, a megtalált lopott pénzösszeg pedig — a törvény költségeinek levonásával — a jogos birtokosnak visszaadatott.

Ugyanazon napon egy Matzko nevű tolvaj, ki Sárosban több lopást követett el, felakasztatott — suspensus. —

1570.

Wolesko, dubovai születésű lengyel, lólopás miatt akasztatott fel.

1571. május 14-kén.

Januschkó, Gorlicz melletti mocznycizai születésű s mintegy 20 éves lengyel, a város határában fekvő «Röhrgrund»¹ nevű erdőben egy lovat ölt le, mely büntényért felakasztatott.

1573. Sztanko Tamás bírósága alatt.

Egy Jakab nevű krosznói születésű lengyel, mesterségére nézve takács, ki elhagyván nejét s gyermekeit, egy bártfai nővel tiltott viszonyban élt, ámbár ezen vétségeért a halált megérdemelte volna, enyhítő körülmények tekintetbe vételével életének megkegyelmezték ugyan, de teste a pellengérhez kötötten, három bakó legény által nyilvánosan megvesszőztetett, s büntetésének kiállása után nemcsak a városból, de a város birtokát képező összes falvakból örökre kiutasított.

1573.

Repka János, a Krakótól két mértföldnyire fekvő skavinyai illetőségű lengyel, nejét és gyermekeit elhagyván, egy búcsú alkalmával egy nőnek fátvolkendőjét² lopta el, mely lopás miatt ugyanazon a napon felakasztatott.

Anno 1573 feria sexta post Simonis et Judae.

Egy Gallus nevű, rozsnyói születésű egyén, egy pomerániai születésű s János nevű utazóhoz — vagy vándorlegényhez útközben csatlakozott, az utóbbira nem messze a várostól kardot rántott s őt veszélyesen megsebesítette, ezen büntényért lenyakasztatott.

Anno 1574.

Vissovai születésű Bwyack István, a november hó 9-kén elkövetett lopás és emberölés miatt, mely büntényét a kínzókamrában bevallotta, *kerékbe törés általi* halálra ítéltetett — *per rotam adfectus supplicio* — s rajta az ítélet végre is hajtatott.

¹ Röhrgrund, rurnya, a várostól nyugati irányban a mihalyói hegy keleti oldalán fekvő erdő, melynek völgyéből egy bő forrás víze, föld-alatti facsöveken a városba vezetetik.

² Peplus vagy peplum, Frauenschleier, Hochzeitkleid fátvol vagy mennyasszonyi ruha.

Anno 1574. die altera proxima post Luciae.

Madarász István, több általa elkövetett s bevallott rablás miatt, továbbá mert azon rablóbandáról volt tudomása, mely a Wojtech nevű városi polgárt utazása közben kirabolta, daczára annak, hogy ez utóbbi rablásban részt nem vett, felakasztatott.

Anno 1575.

Egy leembergí születésű kovács — neve olvashatlan — Somos helységében betörés által 50 frtot lopott, itt elfogtatván, február hava 5-kén felakasztatott.

Anno 1575 die 6. Martii.

Valtenberger Gergely, szepesmegyei maczdorfi illetőségű egyén, kinek nejét és két gyermekét a törökök elrabolták, azért, hogy Bártfán újból megnősült, lefejeztetett. Az eredeti feljegyzés így hangzik: Gregorius Waltenberger de Maczdorff, prepterea, quod in vivis relictus in pago Slatyna legitima conjuge sua, cum liberis duobus fingens a Thureis obductam, et hic Bartphae aliam uxorem virginem duxit Capite plexus est die 6-a Martii Anno Domini MDLXXV. (sic.)

Anno 1578.

A Smigrod melletti Stroczan helységbeli születésű Marczin nevű egyén, pénzes zacskók elmeteszése (per abscissionem marsupiorum), továbbá kések és kalapok ellopása miatt, és mert két éven át véghezvitt büntényeit a tortura alkalmazása nélkül szabadon bevallá, felakasztatott.

Anno 1578.

Kunrath Valach, Sklek helységbeli illetőségű egyén, a przemyslei püspök jobbágya, több helyen elkövetett lopásait tortura nélkül is alázatosan s őszintén bevallá, lefejeztetett.

Anno 1579. die 12. Junii.

Ondrej Iván, felső-tvaroszczi születésű egyén, azért, hogy Wojtko gazda szolgáját egy lengyelhoni erdőben nemcsak kirabolta, de veszélyesen meg is sebesítette, felakasztásra ítéltetett, azonban atyja, rokonai s több becsületes ember kérelmére az ítélet megváltoztatván, lenyakasztatott.

Anno 1582. die 8. Junii.

Kolár János, lengyel születésű, azelőtt fritsovai lakos, gazdasági eszközök, ruhák, és pénz lopása miatt felakasztásra ítéltetett, de néhány jó embere kérelmére, különösen pedig a vérvesztés által okozott testi gyengesége miatt, — miután életének egy késsel akart véget vetni, — kegyelemből lenyakasztatott, — gladio subjectus est.

Anno 1582. die 28. Decembris.

Görbe Miklós, Aszalórol, ki a pénzes zacskók levágatása alkalmával rajta kapatott s tortura nélkül is több rendbeli lopást bevallott, felakasztatott.

Anno 1583. die 30. May.

Egy bizonyos József nevű szíjgyártó, *nejével együtt élve megégettetett, (cum uxore vivus exustus est)*, mert sógorával összebeszélte, hogy Váralját — talán Szepesváralját — felgyújtja, mely összebeszélés következtében sógora csakugyan véghez is vitte gonosz tettét. Ezen büntény indító oka a feljegyzésben nem említett meg.

Anno 1583. die 14. Augusti.

Hankovszky János, mivel Scholtz Márton törvényes nejével házasságtörési büntényt követett el, lenyakaztatott, — *gladio subjectus est.*

Ugyanazon a napon

Scholtz Márton házasságtörő neje is lenyakaztatott. — *Capite plexa est.*

Anno 1585. die 3. May.

Egy Rosenbergi illetőségű lengyel nő gyermekét titokban megfojtván, ezen bünténye miatt egy zsákba varratott, s a város melletti Tapoly folyóba dobattott, . . . in Teplam projecta fuit.

Anno 1585. die 16. Juni.

Rapskói illetőségű Paschovetz Fedor — alias Lojteck — éjnek idején méhlopásnál rajta kapatván, a következő napon felakasztatott.

Anno 1585. die 25. Juni.

Egy Pál nevű terebesi születésű fiatal katona, ki Bártfára menvén, útközben egy bizonyos Suba János nevű eperjesi polgárt pallosával oly veszélyesen megsebesítte, hogy a megtámadott harmadnap múlva elhalt, ezen büntényért lenyakaztatott.

Anno 1585. die 21. Julii.

Czoth Jakab, szepességi származású s a külvárosban lakó polgár, 18 frtnyi pénzösszeg ellopása miatt lefejeztetett.

Anno 1585. die 29. Augusti.

Czoth Gergely az elébb említett Czoth Jakab fivére, ki a bátyja által lopott pénz rejtékhelyét nem akarta kivallani, továbbá, mert több méhkast lopott el, Czuda András tolvaj *czimborájával együtt a máglyán porig elégettetett — igne sint combusti et concremati in pulverem.*

Anno 1585. die 18. Martii.

Dunstk. Tamás városi polgár és kalapos, szolgálójával tiltott viszonyt folytatván, büntényét azonban csak a kínzó kamarában vallotta be, ezen vétségért a nyilvános oszlop mellett lenyakaztatott. *Capite plexus est ad publicam statuum.*

Anno 1586. sexta ante Dominicam Judica.

Fransch Róbert, párisi születésű katona, ki a török fogságból kiszabadulván, Lengyelországból Bártfán keresztül, a tokaji várban állomásozó Rosell nevű kapitányának látogatására utazván, később hazájába akart visszatérni. Útközben egy Grossmaul György nevű bártfai jobbágyhoz csatlakozott, ki őt szekérére fölvette. Elérve a várostól nem messze fekvő Röhrpusch nevű hegyet, ennek alján — ismeretlen okból — nemcsak Grossmault, de kocsisát is életétől megfosztotta, mely bűnténye miatt a városban lenyaztatott; — gladio percussus hic vitam finivit et poenam persolvit.

Anno 1586. feria sexta ante Dominicam Palmarum.

Wojtek János, tarnói születű lengyel, egy ökörnek ellopása miatt felakasztatott.

Anno 1586.

Schindler Mátyás a helpis — a mostani halpus — utczában lakó Schindler Mátyás fia, a Pfeiffer Mátyás házában elkövetett lopás — továbbá egy szűz leány ellen elkövetett erkölcstelenségi bűnténye miatt, az akasztófa mellett — *kerékbe töretett, ad patibulum rotatus, sive rota fractus.*

Németh Kristóf, Abaújmegyében fekvő Perény községben lovat lopott, de Bártfán elfogtatván — felakasztatott.

Anno 1586. 29. die Decembris.

Egy bizonyos Klymo, lengyel születésű szolga, ki Oszolovitze községében lakó, Dziedzolowszky Mátyás lengyel nemes származású gazdájára lőtt, s őt veszélyesen megsebesíté. Midőn pedig ura a megsebesítés folytán bekövetkezett betegségéből fölépült, azt saját házában ismét megtámadta s megölte, ezen ismételt bűntényért *felnyéglytetett, s testének részei intő példaul az akasztófára függesztettek fel.* Supplicio affectus est pro merito suo videlicet in partes sectus, et patibulo affixus fuit.

Anno 1587. die 5. Mai.

Egy bizonyos Jakab nevű lengyel származású egyén, a városban több szekérlánczot ellopván, ezen bűnténye miatt felakasztatott.

Anno 1587. feria sexta post Laurentii.

Egy richvaldi születésű Orsolya nevű nő, házasságtörési bűntény elkövetése miatt, a pellengérszlopnál nyilvánosan megvesszőztetvén, a városból mindenkorra kiutasított.

Anno 1588.

Egy Zsófia nevű szolgáló, több erkölcstelen tettek elkövetése miatt, egy szalmából font koszorúval a fején, a nép jelenlétében, nyilvánosan a város körül vezettetett, s azután a városból mindenkorra kiutasított; . . . saltem per bedellum in Civitate circumducta, ornata stramina Corona, proclamata, et in perpetuum deportata, seu ablegata fuit.

Anno 1589. die 7. Februarii.

Klausschmied Wolfgang (Farkas) ausztriai bixendorfi születésű fiatal legény, éjnek idején három háznál, betöréssel párosult lopást követvén el, a városból megszökött, de a várostól nem messze fekvő, s a városbirtokához tartozó Klyussó nevű faluban (in pago Kinstell) a poroszlók által elfogtván, bebörtönöztetett; e közben a tortura alkalmazásánál még több bűntényt is bevallott; így Bornemisza György házába éjnek idején betörvén, egy ládából 3 ft 10 denárt, nemkülönben több ezüst gombot is lopott, azonfelül bevallotta, hogy azelőtt Krakóban egy arany lánczot ellopván, azt egy olasz aranyművesnek — Aurifabro Italo 50 arany forintért eladta.

Mindezen beismert bűntette miatt törvény szerint megérdemelte ugyan az akasztófát, de több tekintélyes ember kérelmére lefejeztetett; . . . privatus fuit capite, et sic per gladium vitam finivit.

Anno 1590. die 20. Februarii.

Egy bizonyos Hedvig nevű felső-volyai illetőségű férjezett nő, parázna s feltűnő erkölestelen életmódja miatt a pellengéرنél nyilvánosan *karóba huzatott*.

Anno 1590. die 15. Martii.

Jánosch és Mihály nevű felső-volyai lakosok, a fent említett s borzasztó halállal kivégzett Hedviggel erkölestelen életet folytatván, továbbá azért, mert Hedvig férjét meggyilkolták, ezen kettős bűntény elkövetéseért lenyakaztattak. — Capitibus truncati sunt.

Anno 1590. die Laurentii.

Wollenschlager János, máskép Gáspár, a márcziusi sörtől megrészegedvén — in potu martiali (ut vocant) ingurgitesset — ily állapotban betért a börtön-utezában (Büttelgasse, platea-lictoris) lakó Schwartz János polgár házába, melyben egy kályha melletti padon alvó hét éves leánygyermeken (horrendum dictu) erkölestelenséget követett el, mely bűntényét kezdetben nem akarta ugyan bevallani, de a tortura iszonyú kínzása következtében bevallotta.

Ezen bűntényért lenyakaztatott. A feljegyzés szövegének vége így hangzik: . . . in scamnum prope fornacem depositam violare constituit. Cum vero membrum virile ingerere non posset, vulvam puellulæ digito aperire conatus est, ita ut sanguis de pedibus ejus proflueret! Id licet constanter nefarius homo negavit, provocando ad testimonia, tamen in tortura tandem fassus est se reum esse, quapropter etiam *truncatus Capite*.

Anno 1591.

Jaschek de Blasko orosz vallású egyén, a városi bíró nejének főkötőjét, továbbá egy női köpenyt, egy új favágó-baltát s egy kaszát ellopván, ezen bűntényét csak a torturánál vallotta be, s egyszersmind azt is, hogy neki a Megváltóról s a Miatyánkról tudomása nincsen. A lopás bűntényeért felakasztatott.

Anno 1591. die 15. Novemb.

Schedlich János, aranyműves, erdélyi születésű, bártfai polgár és városi képviselő, — centumvir — Purlanitz János polgár házának előboltjából pénzt s egyéb tárgyakat elidegenítvén, ezen bűnténye miatt az akasztófát megérdemelte ugyan, de barátjainak s különösen pedig a tisztelendő lelkész kérelmére, ítélete

megváltoztatván, a *felső kapú előtti oszlopnál* lenyakasztatott, — tamen ad intercessionem Venerandi Domini Pastoris, et aliorum Amicorum, *ad Statuam portae Superioris capite truncatus est.*

Anno 1596. die 16. Februarii.

Jakab, egy sárpataki illetőségű özvegy fia, alig 17 éves, több lopás miatt, melyeket részint a helységbeli bíró házában, részint pedig az iskolában követett el, *keresztre feszítettet!* — *cruci affixus est.*

Anno 1596. die 6. Sept.

Schmid Tóbiás városi polgár hasonnevű fia vászon-lopásért megérdemlé ugyan az akasztófát, de *kegyelemből lefejeztetett*; cum patibulum meruisset, ex gratia capite — ante portam superiorem ad statuam multatus est.

Anno 1613.

Leopoldi Pál bártfai polgár, azelőtt városi tanácsnok tiltott viszonyban élt Blimberg János harangozó fiatal nejével, ezen bünténye miatt lenyakasztatott.

Anno 1617. die 25. Aprilis.

Egy lengyelhoni lipniczei születésű, bizonyos Lukács, másképp Rakoczi nevű egyén, bártfai házbirtokos, mostoha leányával folytatott erkölcstelensége következtében bűnösnek találtatván, elfogatott s a Tapoly vize partján elégettetett, — ad ripam Topla igne crematus, ac in cineres redactus est.

Anno 1618. die 8. Martii.

Csakan Jónás, éltés városi polgár, s azelőtt több éven át városi tanácsnok — senator — egy leánynyal folytatott tiltott viszonya miatt, lefejeztetett.

Anno 1642. die 1. Aprilis.

Krakofvszky János, Klösz Jakab könyvnyomdájában alkalmazott tanonecz, Várady István betűszedő czimborájával mintegy 1000 frtot ellopván, megszökött, de elfogtván, a városon kívüli oszlopnál lefejeztetett.

Az eredeti följegyzés így hangzik:

Johannes Krakofvszky Typographiae Discipulus apud D. Jacobum Klösz pecuniam Domini Michælis Raszlaviczky in deposito habitam, violata cista in superiore Camera cum complice suo Stephano Várady. itidem discipulo Artis ejusdem, tamen profugo furatus est circiter mille florenos, qui in cellario apud Klösziüm reperti, in curiam delati, et domino suo possessori ad manus vicissim traditi, acceptis aliquot exin florenos pro exolvendo Carnifice, et proecone *capite plexus est extra Civitatem ad Statuam Mercurialem.*

Tamen non est examinatus quæstionibus, neq per carnificem apprehensus, sed post de collationem per sandapilas tumbæ impositus, et honeste in Kastilchen sepultus.

Azért véltem *ezen följegyzést* egész terjedelmében közlendőnek, mert a város felső kapuja előtt álló oszlop vagy halotti lámpa, itt határozottan Mercurius oszlopának neveztetik.

Ime, tisztelt olvasó, az itt közölt ítéletekben az akkori túlszigorú igazságszolgáltatásnak mily borzadalmas képe tárul elénk! Mert valóban túlszigorúnak kell tartanunk oly büntető eljárást, midőn a vádlott valamely csekély értékű tárgy ellopása miatt irgalom nélkül halállal lakolt; a midőn talán kénytelenségből elkövetett bűne miatt, — kizárva az alkalmat a bűnös megtérésére s javulására, — a szerencsétlen vádlott az erőszakos halál áldozatává lőn! És épen abban áll a különbség, az akkori és mostani büntető eljárás közt, hogy míg akkor a bűnös elkövetett tetteért szigorúan s gyakran halállal büntettetett, addig a jelenkor felvilágosodott s humánus gondolkodású XIX. századában a bűnös többnyire bezáratással fenytetik meg ugyan, de egyszersmid alkalom nyújtatik neki a javulásra is.

Ezen itt közölt halálos ítéletek jegyzékéből az is jön tudomásunkra, hogy akkoriban a törvény kérlelhetlen szigora — minden mellétekintetek s személyes érdekek tekintetbevétele nélkül, gazdagon és szegényen, fiatalon s öregén, barátón és idegenen irgalom nélkül — hajtattott végre. Láttuk, hogy városi polgárok, sőt tekintélyes városi tanácsnokok és nemes emberek, ha azok a törvény ellen vétettek, kegyelem nélkül kivégeztettek! s ha egyszer a lopás bünténye be volt igazolva, nem tekintve a lopott tárgy értékére, a törvény teljes szigora a bűnösön minden körülmények közt végre is hajtattott; — a mint azt például azon esetből is következtethetjük, midőn egy szerencsétlen egy közönséges szekérláncz ellopása miatt akasztatott fel!

És mégis valóban csodálatos, hogy a törvény mindezen szigora daczára a büntények gyakoriak voltak akkor, midőn mindenki tudta — mert hiszen az illető maga is a kivégeztetéseken gyakran lehetett jelen — hogy a legcsekélyebb büntény elkövetése halált hoz, s mind ezen elrettentő példa daczára mégis az emberek nem okultak, nem javultak!

Ezen ítéleteket — mint említém — általában véve túl szigorúaknak kell vennünk; s ha azokat hasonló következettséggel, pártatlansággal, és szigorral jelenleg is alkalmaznók, kérdem, hány tolvajt, rablót, gyilkost és házasságtörőt kellene a bírónak halálra ítélni? Valóban igen sokat!

Igaz ugyan, hogy az akkori mozgalmas, háborús és rendezetlen viszonyok, továbbá a nép műveltlensége, s azzal párosult durvasága miatt a polgári rend, béke s vagyonbiztonság fentartása érdekében szükség is volt a törvény ily szigorú végrehajtására, annál is inkább, mivel az országban elkövetett bűntények kellő megbüntetésére nézve a király keze rövid volt, miért is ezen kötelességet a királyi városok hatóságai teljesítették. A középkorban a városoknak a király által adományozott pallosjog — Jus gladii — feljogosítá a város hatóságát, nemcsak a város falai közt, hanem a vidéken elkövetett áthágásokat és bűntényeket is a törvény teljes szigorával büntetni.

Hazánkban a középkorban majdnem minden szabad királyi városnak volt pallosjoga, sőt egyes nemesi családok is, mint például a Máriásiak a Szepességen, szintén ily joggal voltak felruházva; e szerint királyi városaink a középkorban mintegy a törvény őreiül tekintendők, s tagadhatlan, hogy ezáltal az ország belbékéjének, a közvagyon gyarapodásának, a magán vagyon s a közbiztonság fentartására nézve is az országnak kétségkívül nagy szolgálatot tettek.

Hogy a pallosjoggal visszaélések történtek volna, erre nézve, legalább Bártfán, nincs példa, hogy azonban a kínzás által mintegy kicsikart vallomás következtében néha ártatlan is halálra ítéltetett, ez valószínű, ez a hiba azonban az akkori hiányos törvénykezési eljárásnak tulajdonítandó.

Városunk pallosjogát 1365-ik évben Nagy Lajos királyunk által nyerte, s így föltehető, hogy már akkoriban, nevezetesen a XIV. s XV-ik században kivégzések is történhettek; ezen korból azonban halálos ítéleteket tartalmazó speciális jegyzőkönyv nem maradván fel, azok nem constatálhatók. A legrégibb jegyzőkönyv, mely eddig a levéltárban találtatott, 1420-ik évből való, abban azonban a kivégzésekre nézve vonatkozó följegyzések hiányoznak ugyan, de miután a város levéltárában lévő négy darab pallos közt kettő még a XV-ik század jellegével bír, továbbá a XV-ik századbeli kiadások közt a pallosok készítéseért fizetett összegek már előfordulnak, mindezen adatok bizonyítják, hogy kivégzések már akkoriban is történtek.

A kivégzésekre nézve még a következő elszórt adatokat találtam:

<i>Anno 1642. Carnifici pro justificata persona Johanne Coci ob furtum apud</i>	
<i>D. Jacobi Kloesz commisus, capite plexa soluti sunt</i>	<i>fl. 5</i>
<i>Anno 1646. Pro fure suspenso Carnifici dati sunt</i>	<i>fl. 1</i>
<i>Anno 1673. Super Carnificum pro decollato Bigamo</i>	<i>fl. 1</i>
<i>Anno 1770. Carnifici pro tortura et decollatione Jacobi Gorliczky resolvuntur</i>	<i>fl. 15¹</i>
<i>Pro decollatione Zura Smilak Canifici soluti sunt</i>	<i>fl. 1</i>

v) *A város pallosai.*

Azon pallosok, melyekkel a halálra ítéltettek a bakó által kivégeztettek, jelenleg a városház levéltárának ajtaja mellett vannak felfüggesztve, eredetileg azonban — legalább a hagyomány szerint — a városház tanácstermének nyugati hosszfalán, az utolsó ítéletet ábrázoló frescofestmény alatt valának sorban felfüggesztve, s képzelhető, hogy azok a terembe vezetett bűnösre nem csekély benyomást gyakorolhattak.

A törvény végrehajtásának ezen szigorú korszakából származik azon négy pallos, melyekkel a kivégzések hajtottak végre. Az első pallos méreteire nézve a legnagyobb, mert pengéjének hossza 980 milliméter, szélessége pedig a keresztvas mellett 65 milliméter, továbbá a pallos markolatának hossza a gömbbel együtt meghaladja a 307 millimétert, végre keresztvasának hossza 230 mil.

Ezen pallos markolatjának faborítéka (fusée, Hülse, spindle) fekete vastag bőrrel van bevonva, s tetemes hossza miatt ezen pallos az úgynevezett *kettős karú pallosok* (*Zweihänder, épée à deux mains*) osztályába sorozandó. A markolat gömbje (pommeau, Knopf vagy Knauf) szintén fából készült és esztergályozott. A pallos keresztvasa (gardes) egyenes, végre a pallos egyenes, végefelé keskenyedő, s hegyes végű pengéje (lame, Klinge) mindkét szélén éles, s mindkét oldalfelületén kissé bemélyedt, úgynevezett *vércsatornákkal* (Blutrinne, évidement, cannelures) van ellátva. A pallos hüvelye (Scheide, fourreau) fekete bőrrel bevont s azonfelül még szíjakkal összekötött két falemezből áll.² Ezen hüvely felső részén egy tör vagy egy nagy kés hüvelye van alkalmazva, melyben egy egyenes tör foglaltatik. A középkori pallosok hüvelyén gyakran találunk egy vagy több tört is, melyekkel a bakó a kivégzett fejét a test törzseről levágta.

A pallos két vaskarikáján szíjakkal erősített meg a bőrövhöz. Rendesen, midőn a bakó áldozatát a vesztőhelyre kíséré, a mezitelen pallost a vállára fektetve vitte, vagy pedig a pallos bőrhüvelyében szíjakon függött le a bakó jobb válláról, s végre a pallos viselésének harmadik módja abban állott, hogy a pallos a bakó övéhez volt megerősítve, de úgy, hogy az a bakó jobb oldalán függött.

A második pallos már valamivel kisebb az előbbinél, főméretei a következők:

A pallos pengéjének hossza	925 milliméter.
Szélessége	63 "
A markolat hossza	293 "
Végre a keresztvas hossza	230 "

Ezen pallos egyenes, s mind a két szélén borotva-élességű pengéjén egy körben foglalt egyenszárú kereszt van bevésve, a hegyes csúcsba végződő penge mindkét oldalán itt is egy bemélyedt vércsatornával van ellátva.

¹ E tortura utolsó lehetett, miután 1776-ban Maria Theresia már eltörölte a kinzást.

² A merovingi korszakból származó pallosok, kardok hüvelye szintén bőrszíjakkal van körülfonva, mely szíjak a bőrhüvely tartósságát nagyban növelik.

A harmadik pallos, pengéjének hosszúságára nézve egyenlő az előbbivel, mely utóbbtól csak keresztmarkolatának nagyobb hossza miatt különbözik, miután markolatjának hossza meghaladja a 300 millimétert, e szerint ezen pallos leghosszabb markolattal bír. A mind a két oldalon éles s egyenes pengéjének vége egy félkörívű metszéssel bír, s három lyukkal van ellátva, melyeken a suhintás alkalmával a levegő bizonyos sivitással tolul ki. A síma felületű penge egyik oldalán két keresztjegy van bevésve, s azonfelül vércsa tornákkal ellátva. Végre a negyedik pallos a legkisebb méretekkkel bír, sodronynyalkörültekert markolatjának tokja a gombbal együtt 220 mm. hosszú, továbbá az egyenes, mindkét oldalon éles, tompa végű s vércsatorna nélküli pengéje 850 mm. hosszú és csak 50 mm. széles, a 230 mm. hosszú keresztvasa egyenes.

Általában véve ezen négy pallos kivitele minden diszítvány nélküli, alakjuk a szükségnek megfelelő. Egyébiránt a középkorban csak a díszkardok és pallosok külseje nyert megfelelő diszítést, a hóhér pallosa mindig egyszerű s diszítvány nélküli volt, legfeljebb a pallos pengéjén találunk gyakran círelírozott ornamentatiót, vagy a halálra vonatkozó jelmondatokat bevésve.*

A mi pedig ezen négy pallos készítése idejét illeti, az még a XV-ik századba helyezendő; erre nézve találtam egy 1436-ik évből származó regestában egy följegyzést, mely szerint Schmid Györgynek egy pallos készítéseért 16 denár fizettetett ilyformán:

Anno 1436. Item Jörg Schmiedt für eyn Schwert gemacht den. 16

Fegyverkovácsok s kardkészítők már a XV-ik század elején léteztek Bártfán, a mint azt a régi följegyzések is bizonyítják, továbbá „Schwertfeger“ nevű polgárok már abban a korban is gyakran fordulnak elő, s tudjuk, hogy a XIV-ik és XV-ik században a polgárok neveiket mesterségüktől nyerték, mint Lautenbleser, Kürschner, Tischler, Goldschmid, Kopasz, Binder, Schneider, Bognár, Scherer, Köhler, Szakál, Glossetzer, Halász, Blecherknecht, Bretschneider, Püxenmacher stb. Ily nevek a bártfai régi jegyzőkönyvekben gyakoriak.

A középkorban különbséget tettek a hóhér (Scharfrichter) és a bakó (Henker) közt, ugyanis a hóhér kötelessége volt a törvény által halálra ítélteteket pallosával lefejezni; míg a bakó a becstelenítő s szégyenteljes akasztást, keréketörést, a máglyán elégetést, úgy nemkülönben a torturát vitte véghez. Kezdetben a hóhér állása, a törvény értelmében, nem tekintetett becstelenítőnek s meggyalázónak, később azonban, az általános előítélet következtében, a bakóval egy rangba helyeztetett, ki polgári joggal nem bírván, a tisztességes emberek társaságából ki volt zárva, s megkülönböztetésül hóhér-ruhát viselt; továbbá a templomban számára külön hely volt fentartva, s az áldozás alkalmával is utolsó helyen térdelt.

A hóhérok külön czéhet képeztek, s a választandó mester remeke abból állott, hogy az elítélt fejét ügyesen és sikerrel ütötte le.

A hóhér-mesterség apáról fiúra szállt, később azonban idegenek is vétettek fel a czéhbe, hol az illetőnek a kiszabott időt, mint inasnak és hóhérlegénynek kellett először leszolgálnia, és csak sikeres remekelése után választatott mesternek.

Bártfa városának néha két, sőt három hóhéra is volt, kik a halálos ítéletek végrehajtására gyakran a szomszéd városokba is kiküldettek. Végre megemlítsre méltó még, hogy Bártfán kívül hazánkban

* Így a nürnbergi german muzeumban látható egy pallos, melynek pengéjén az akasztás s lefejezés jelenete van ábrázolva. Egy más pallos pengéjén a következők olvashatók:

Nicht zank pald. Dar nicht gehe hanndt.
Tod, vund dich dem gricht mach verpanndt.

VIM TELA PELLANT NON TAMEN INPERANT, SIC PVGNA PACEM RESTITVET TIBI
NON TEMERE FERRVM STRINGAS, PERMISSA FVRORI.
NE MANVS OCCIDAT, TE PERAHATQ REVM.

egy városnak sincs oly pallosgyűjteménye, mint épen Bártfának. Így a löcsei városház levéltárában csak két hóhérpallos létezik, a harmadik pallos pengéje nem egyenes, hanem hullámvonal alakú — Flammberg.

Eperjesen csak egy, széles pengéjű, de feltűnő rövid pallos őriztetik, mely általánosan Caraffa pallosának is neveztetik, készítési ideje azonban alig vihető a XVII-ik századon túl.

ε) *A halotti lámpa oszlopa.*

(*Todtenleuchte.*)

Bártfa városának felső kapuja előtt, az úgynevezett pázsittéren áll, egy kőből faragott, gót stílusú emlékoszlop, mely szerkezeténél s alakjánál fogva a középkorban a temetők megvilágítására szolgáló, úgynevezett halotti lámpa oszlopokhoz feltűnően hasonlít s valószínűleg itt is ezen czélra használtatott.

A természet legtisztább eleme: a világosság (s tüneményei,) magában véve oly csodálatosak, hogy az némely népek által nemcsak istenítettet, hanem általánosan véve a népek vallási kultuszában is nagy szerepet játszott. Így a keresztényeknél is a világosság az isten jelképének — symbolumának — tekintetett. Üdvöztünk maga mondja: Én vagyok a világosság, a ki engem követ, az nem vész el a sötétségben, hanem az élet világossága fog fényeskedni neki.

Az istennek, mint a mindenség urától sugárzó fénynek, ellentéte a sötétség, s míg az első a teremtés és megváltás jelvénye, addig a sötétség a bűn s a rossz szellem jellemzője. Már a kereszténység első századaiban szokássá vált az elhaltak sírjait kivilágítani. Bizonyítják ezen szokást az ó-keresztény sírköemlékeken gyakran előforduló lámpák, s különösen a bétágú gyertyatartók képmásai. A néphit a világosságot még a daemon s rossz szellemek legyőzőjének is tekinté s azt tartá, hogy az égő láng az ördögöt s a rossz szellemet elűzi, azért a lámpa-oszlopok nemcsak a temetőkön, hanem az úton, valamint a bemeneti kapuzatok szomszédságában is állítottak fel. Ennélfogva, hogy a lámpa világossága messze legyen látható, s hogy a helyet mintegy uralja, a lámpa lehető legmagasabb helyre tétetett fel, és pedig a román stílusú csontházaknál a kúpboltozat felett emelkedő tornyocskába (Lanterne, Trommel), a gót korszakban dívó halotti lámpaoszlopoknál pedig a felső fülkébe helyeztetett el. Az égő lámpa továbbá nemcsak a halottakra nézve birt jelentőséggel, hanem az élőkre nézve is, mert a halotti fény emlékezteté az élőket a halálra, s a halottak lelkeiért való imádságra buzdítá. Ez oknál fogva a középkorban a halotti lámpa nemcsak a temetőben fordult elő, hanem a templomok szomszédságában is, mivel tudjuk, hogy a templom körüli tér gyakran temetőnek használtatott. Így például a bécsi szent István dómon számos ily halotti lámpát találunk, így nemkülönben a kassai dóm déli portaleja mellett álló, az ország s a Mátyás király hollós czímerpaizsaival díszített s magában véve igen díszes tornyocska sem egyéb, mint ily halotti lámpaoszlop.

A XIII-ik században a temetőkben álló úgynevezett csontházak (Karner, carnarium) kör-alaprajzú kápolnák voltak, melyekben a halotti szertartás végeztetett, alsó részükben volt az úgynevezett ossarium, hová a temetőhelyen időről-időre kiásott csontokat egy bizonyos meghatározott rendben rakták el.

Ily kápolna például Kassán a szt. Mihály kápolnája is.* A bártfai és eperjesi templomoknál pedig a szentély, vagy a templom egyik kápolnája alatt lévő krypta hasonló czélra volt szentelve.

Később, nevezetesen a XIV-ik században, az ily rendeltetésű csontházakkal már ritkábban találkozunk, míg végre a XV. században a világító csontházakat vagy temetői kápolnákat önálló, vagy pedig a templom mellett álló halotti lámpaoszlopok váltják fel.

De nemcsak a templomok mellett s a temetőkben, de a szabad mezőn, különösen a keresztutaknál is találkozunk halotti lámpaoszlopokkal, továbbá oly helyeken is, hol valaki a villám vagy gyl-

Lásd Dr. Henszlmann Imre: Régészeti kalauzának 83. és 84. lapját.

kosság által életét veszté. A Bártfáról Zboróra vezetű út mellett lévő emlékkápolna is a néphagyomány szerint azon helyen épült, hol Serédy Gáspár, megsajnálván a Rákóczy Györgynek 30,000 darab aranyért eladott zborói várat, útközben szörnyet halt volna.

Hazánkban találunk ily középkori lámpaoszlopokat, Sopron mellett az úgynevezett «Angerkreutz», mely hasonlóképen a szabad mezőn áll, továbbá egyet a város Lénárd kapuja előtt, végre a harmadikat a Mártonváros (Mattersdorf) vidékén, szintén nem messze Soprontól.* A soproni Lénárd kapuja előtt álló emlékoszlop, alakjára nézve, leginkább hasonlít a bártfai halotti lámpaoszlophoz.

Általában véve a középkori lámpaoszlopok alakjukra s szerkezetükre nézve igen hasonlítanak egymáshoz, s némileg csak a díszesebb kivitelű ornamentatíó által különböznek egymástól.

Mindezen lámpaoszlopok egy sugár tornyocska alakjával bírnak, rendesen egy vagy több lépcsőfokon áll a hengeralakú, de többnyire polygon keresztmetszetű oszloptő, melynek felső végén, az oszloptő keresztmetszetéhez képest, egy fülke (Gehäuse) emelkedik, s melynek nyitott nyílásában az égő lámpa helyeztetik el. Némely lámpaoszlopnál a tő alján egy nyílás létezik, melyen az oszloptő belsejében lévő kéményforma csatornán egy felhuzó készülék segítségével a lámpa felhuzatik. Több lámpaoszlopnál azonban ezen felhuzó készülék hiányzik, s a lámpa az oszlophoz alkalmazott hágsó segítségével tétetett fel a fülkébe.

A fülke aztán rendesen csúcsos tetővel van fedve, melynek legfelsőbb vége a gót styl szabálya szerint egy díszes kereszttrózsába vagy pedig egy keresztbe végződik.

A lámpaoszlopok szerkezete s alakja tehát felette hasonlít az úgynevezett szentségtartók (Sacramentshäuschen) alakjához, mind a kétfőnél a főrészt a fülke képezi, ott a szentség, itt pedig a lámpafény befogadására, a különbség csak az, hogy a szentségtartók rendesen díszesebb kidolgozású s gazdagabb architektúrával bírnak, ellenben a halotti lámpaoszlopok egyszerűebbek.

Ezen általános bevezetés után vizsgáljuk meg most a bártfai lámpaoszlopnak szerkezetét közelebbről is.

Az oszlop alapját két nyolczoldalú lépcsőfok képezi, melyen a szintén nyolcsoldalú oszloptő áll, az utóbbinak lábazatát egy egyszerű rézslap (Schraege) képezi.

Az oszloptő felső része egy kiugró gyámkő alakjában átmegy egy négyszögű táblába, melyen a négyoldalú, s a világ négy főtája irányában keletelt fülke áll. Ezen fülke alsó párkányzata egy pálczatag által szegélyezett mély horonyból áll, melyet egy merészen kiugró rézslap fed, ezen utóbbinak rézslapjából emelkednek azon — díszes lábazatú — pálczatagok, melyek a fülke négyszögű nyílásának díszesebb berámázására szolgálnak. Ezen pálczatagok a fülkenyílás felső szögleteiben egymást keresztezik, mely motivum a csúcsíves ízlésű emlékeknél — különösen a XV. században — gyakran fordul elő.

A mint — még jól lehet kivenni — ezen fülke három oldalnyílása nyitott volt, s csak a negyedik volt egy kőablákkal fedve, jelenleg azonban ezen három nyílás is téglafalazattal van kitöltve, mely fatáblán festett három kép által maskiroztatik. Ezen képtáblán a keresztire feszített Üdvözítő, továbbá szent Borbála — egyik kezében a három ablakos tornyot, a másikon pedig a pallost, mint vértanúságának jelvényét tartva — s végre a harmadik oldalon szent Egyed, mint városunk védszentje, van ábrázolva. Ezen festvények azonban már újabbkoriak, s különös műbecsessel nem bírnak.

A fülke, egy mély horonyú s merész kiugrású koronázó párkányzat által fedetik be, melyen egy kajácsos s négyoldalú pyramisalakú tetőzet emelkedik, melynek csúcsán egy csinos s ízléssel kovácsolt vaskereszt díszlik.

Ezen műemlékünk tehát, tekintetbe véve annak alakját és szerkezetét, úgyszintén annak, a kül-

* Lásd a bécsi Mittheilung-ok 1862-ik évi folyamának, valamint a Régészeti Kalauz 84. és 85-ik lapjait, hol ezen lámpaoszlopok rajzai is közöltek.

földön lévő hasonezélű fülkés oszlopokhoz való nagy hasonlatosságát, szintén nem egyéb, mint egy halotti lámpaoszlop (Todtenleuchte, Lichtsäule, fanal, vagy lanterne des morts). Állításom bizonyosságául szolgál itt még azon körülmény is, hogy azon helyen, a melyen most ezen lámpaoszlop áll, régente csakugyan temető volt, bizonyítják azt azon számos embercsontok, melyek e helyen gyakran napfényre kerülnek, sőt még nagyon jól emlékszem, hogy a negyvenes években, a város külső sánczfala szomszédságában, de nem messze a mi lámpaoszlopunktól, egy szépen kifalazott sírkamra a benne lévő koporsóval fedezettett föl.

A középkori temetőkben ily lámpaoszlopok rendesen állítottak fel, ezekre nézve Petrus Venerabilis is «De miraculis» művében így nyilatkozik:

Obtinet medium cimeterii locum structura quædam lapidea, habens in summitate sua quantitatem unius lampadis capacem, quæ ob reverentiam fidelium ibi quiescentium totis noctibus fulgore suo locum illum sacratum illustrat. Sunt et gradus, per quos illuc ascenditur; ect.

Bártfán — a mint azt az itt közlött halálos ítéletek is bizonyítják — a kivégzések, nevezetesen a lefejeztetések, ezen oszlopnál hajtattak végre; mert ezen oszlop, az 1591-ik évi november hó 15-kéről napolt ítéletben „*ad statuum portae superioris capite truncatus est*“ határozottan meg van nevezve, így hasonlóképen az 1642 diki ítéletben is: *capite plexus est extra Civitatem ad statuum Mercurialem*, hol ezen oszlop Mercurius oszlopának is neveztetik.

A lefejeztetések tehát mindig a *a városon kívül* álló oszlopnál történtek, míg a kisebb áthágások a városháza előtt álló pellengér-oszlop mellett hajtattak végre, mely pellengér-oszlop megkülönböztetésül az okmányokban mindig mint *publica statua* van megnevezve.

Végre az akasztások, kerékbetörések s négyelések a várostól nem messze fekvő akasztó hegyen történtek, mely hegy jelenleg is Galgenbergnek neveztetik.

III.

A VÁROS KRÓNIKÁJA.

Az 1247-dik évben, IV. Béla királyunk által kiállított határjárási okmányban a bártfai Cistercita apátsági zárdatemplomáról először történik említés, mint *eclesia sancti Egidii de Bárdfa*.¹

1300.

1312. Róbert Károly király az öt Olaszhonból Magyarországra kísérő vezérek egyikének, a római származású Lörincznek adományozta az elpusztult cistercita zárdá mellett fekvő Széphely — Schönfeld — helységet, hová jövevényeket befogadván, a telepítvény csakhamar várossá fejlődött mely a cistercita apátságtól „*Bártfa*“ elnevezését nyerte.

1320. évi okmányban Róbert Károly a Bártfa városában letelepedett s még ezentúl letelepedő minden rendű és állapotú népet és az új lakókat (*hospites*) tíz évre a földváltástól, adótól, s mindennemű köztehertől menti fel; tíz év múlva azonban földváltás fejében minden városi telektől évenként fél magyar forintnak, (*fer-ton*)² három részletben leendő fizetésére köteleztetnek, a termés utáni tizednek felét saját plébánosuknak, másik felét pedig a királynak tartoznak adni, — földművelés tekintetéből birtokukba bocsátja azon földet, mely a Kuzin-mező nevű erdő közepéig s a havasokon túl egész

¹ Ezen fontos okmány tartalmát közöltem jelen munkám I. részének második lapján.

² FERTON, *Párizspái* szerint egy márkának egy negyedrésze azaz 1 magyar forint.

Kabolafalváig és Sárpatak felé terjed; továbbá az Ujfalú majorság felét. — A birói tisztet bizonyos Lőrinczre s utódjaira ruházza, úgy nem különben a városnak két telkét adómentesen s minden a város területén létező malomhelyet s a malomépitésre való engedélyt kizárólag nevezett Lőrincznek s utódjainak adományozza.¹

1346. I. Lajos király, Róbert Károly 1320-iki oklevelét Konrád Perchtold városi bíró s Jakab nevű plébánosnak kérelmére megerősíti.
1347. Nagy Lajos Búbek István és György grófoknak szigorúan meghagyja, hogy a Sárpatak nevű falut, bocsássák vissza a polgárok birtokába.²
1352. Nagy Lajos Bártfa városának, — melyet a lakosok biztonsága végett kőfalakkal s bástyatornyokkal megerősíteni rendelt, — minden évben sz. Egyedkor nyolcz napig tartható vásárra engedélyt ad, s pedig teljes vámmentesség s a szabad kereskedés biztosítása mellett.³
1353. Ezen időben a régi városi pecsét volt még használatban, melynek belmezején a parochialis templom, vagy a város patronusának — védszentjének — sz. Egyednek alakja foglaltatik, a pecsét körirata így hangzik: *Sigillum majus civitatis bartphe.*

(Lásd ezen régi városi pecsét rajzát az I. tábla második idománál).

1360. Kázmér lengyel király a bártfai polgárokat s kalmárokat azon különös kegyelemben részesíti, hogy Czehow városában nagyobb vámot ne tartozzanak fizetni, mint a mennyire régi magyar szabadalmaik és jogaik szerint kötelezték.⁴
1365. Nagy Lajos király, tudomására esvén, hogy az ország határszélén fekvő Bártfa városában a megsza-
porodott tolvajok, rablók s más veszedelmes egyének a lakosok biztonságát veszélyeztetik, nevezett város tanácsát örökidőkre feljogosítja, hogy azon gonosztevőket, kiket a város területén s annak határán elfoghat, érdem szerint börtönnel, kínpaddal, tagcsonkítással, fejvesztéssel, akasztással büntethesse, s a város határán akasztófát vagy bárminemű kínzószert állíthasson.⁵
1376. Nagy Lajos Bártfa városát Kassa és Buda szabad királyi városok csoportjába és rangjába veszi fel, s ez utóbbiak szabadalmaival ruházza fel. — Továbbá azon házakat, malmokat s egyéb birtokokat, melyeket a kincstár bizonyos Skulteti Henriktől megvett, a városi polgárság használatába bocsátja; rendeli azonban, hogy a polgárok az úri jog elismerése czímén évenként sz. György napkor 500 darab aranyat a királyi kincstárba fizetni tartozzanak.⁶
1388. Ulászló lengyel király a bártfai kalmárokat az ó-szandeczi apáczaklastrom javára szedett vámadó fizetésétől Grebowon keresztül egész Czehowig saját árúik után felmenti, de úgy, hogyha valamelyik idegen árút akarna csempészni, az minden nála talált árúnak a nevezett zárda javára leendő elkob-
zásával bünhődjék.⁷

1400.

1403. Zsigmond magyar király Bártfa városának a sz. Egyed napján tartandó vásárra vonatkozó, s Nagy Lajos által adományozott jogát, megerősíti.⁸
1406. Zsigmond király a már nagyrészt pusztulásnak indult Bártfa városának, a népesedés előmozdítása szempontjából, engedélyt ad, hogy a letelepedő vendégeket s jövevényeket városi lakóként befogadhassa.⁹
1410. Ugyanazon király, a városnak elődjai által adományozott szabadalmait megerősíti, s Bártfát a szabad királyi városok sorába iktatta, de azért a városnak 400 aranyat kellett fizetni.

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium Sarosiensis* 97-dik lapján. ² Lásd JANOTTA *Bardyyow* 206-dik lapján. ³ Lásd ugyanott 147-dik lapon. ⁴ Lásd ugyanott 151-dik lapon. ⁵ Lásd ugyanott 143-dik lapon. ⁶ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 99-dik lapján. ⁷ Lásd JANOTTA-nál a 154-dik lapon. ⁸ Lásd ugyanott 148-dik lapon. ⁹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 100-dik lapján.

1412. Zsigmond magyar király, a városi tanács kérelmére a Bártfa városában létező váracsot (Castrum regium), melynek zárt kapuja a polgárságot üzleti ügyeiben akadályozza s károsítja, tekintve a bártfai polgárok mindenkor tanúsított hűségök s áldozatkészségükre, a várnagyok kezéből kiveszi, s a város kormányzása s fentartására bízza, megengedvén, hogy a vár kapuját kényők kedvök szerint bármikor bezárhassák.¹
1419. Ugyanaz meghagyja Berzeviczi Péter tárnoknak, valamint Rozgony János Sárosmegye főispánjának, hogy a bártfai arany és ezüst bányamívelést ellenséges támadások s rablások ellen védelmezzék.²
1420. Ugyanaz a bártfai tanács panasza folytán meghagyja az összes főpapságnak, főuraknak és várnagyoknak, hogy azon jobbágyaikat vagy más lakóikat, kik Bártfán letelepedni óhajtanak s tartozásaiknak eleget tettek, ezen szándékukban megakadályozni s mindenféle zsarolással visszatartani semmi szín alatt ne merészeljék.³
1423. Ugyanaz háborúra készülvén a lengyel király s annak testvére Witold lithván fejedelem ellen, meghagyja a bártfaiaknak, hogy azon polgártársaikat, kik jelenleg üzleti dologban Lengyelországban tartózkodnak, azonnal híjják haza, a Bártfán tartózkodó lengyeleket pedig rögtön üzzék ki városukból, s ez utóbbit tehetségek szerint megerősíteni iparkodjanak.⁴
1425. Glauckner Miklós városi bíró. — Judex Nicolaus Glauckner.
1425. Zsigmond király ónodi Czudar Jánosnak meghagyja, hogy a bártfaiaknak, kiknek királyi meghagyás folytán városuk erődítményeinek felépítéséhez fára s mészegetéshez köre van szükségök, ezen anyagokat a közte s a város közt lévő peres erdőből a polgárok megkeresésére minden nehézség nélkül szolgáltatassa ki. (Ónodi Czudar vagy Zudar János családja 1280-dik évtől kezdve birta a szomszédos zboroi várat a makoviczai uradalommal együtt.)⁵
1426. Október 2-kán létrejött az úgynevezett «Sodalitium Marianum» vallási egyesület, melyhez Keresztély bártfai, György reichenwaldi, vagy richwaldi, «Jacob de villa Caballi» lőfalvi, és Damianus sárpataki lelkészek is tartoztak.
1427. Zsigmond király megerősíti a város — a Nagy Lajos által adományozott — pallos-jogát (Jus gladii).
1427. A város jogot nyer a sz. János napjára eső vásár megtartására.
1428. Glauckner Miklós (Nicolaus Glauckner) városi bíró.
1429. Zsigmond magyar király meghagyja Bártfa város tanácsának, hogy pünkösöd nyolezad napjára küldjön Szepes-Ófalvára (Altdorf) biztos embereket, mindazon károk hiteles kimutatásával, melyeket a lengyelek bármikor s bármely alkalommal a bártfaiaknak okoztak; — mert ugyanazon napon a mondott helyen úgy Magyar- mint Lengyelország részéről több főpap és főúr a végett fog összeülni, hogy a lengyelek által okozott károk s egyéb sérelmek elintézését nyerjenek.⁶
1430. Ugyanazon király a bártfaiaknak kijelenti, hogy a lengyel király elleni háború már kikerülhetlen, meghagyja tehát Bártfa város polgárainak, hogy a kereskedelmi összeköttetést Lengyelországgal szüntessék be, a lengyel kereskedők előtt zárják el az utakat, s végre hogy városukat ellenséges megtámadás ellen erősítsék meg.⁷
1432. A régi városházra vonatkozó legrégibb feljegyzés:
- Item pro lignis ad stubam pretorii.
- Ebben az évben a város már birt órával, az erre vonatkozó feljegyzés így hangzik:
- Item pro expensis Petro Drissingor horologiste ac famulo fl. 1
- Item eyn horn dem wechter aff dem turn » 1
1433. Item Lang Jörg ad expensas pro exploratione Hussitarum » 1
- Item das man *stadtzeichen* gemacht hat an eyn silbern Becher für Czudar Janusch » 6

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 101-dik lapon. ² Lásd JANOTA *Bardzjow* 210-dik és Engel 2., 22., 86. és 238-dik lapján.

³ Lásd JANOTA 139-dik lapján. ⁴ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 103-dik lapon. ⁵ Lásd JANOTÁ-nál 210-dik lapon. ⁶ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 104-dik lapon. ⁷ Lásd ugyanott 105-dik lapon.

- Item Drommeter und lawtenbleser bei der Fröde des Kaisers ... fl. 7
 Item Lang Jörg Richter pro expensibus Lewtschoviam pro exploratione iter Hussitarum » 2
 1433. Lang Jörg városi bíró.
 1434. Item Sartori umb eyen par hozzen und ein par stifel dasz man dem stadtschreiber gap » 14
 Item Lang Jörg Richter auf seyn Hoffgewand aus schwarzen Sambt, und vor eyen par
 stifel gar bezahlt » 12
 Item dem Lauffer nach Caschau... » 1
 1435. Jawer Miklós városi bíró.
 1436. Anthor Péter városi bíró.

Az ezen évből származó régi jegyzőkönyvben a feljegyzések közt e következő német versek foglaltatnak:

1. Ich wil es ymmer klagn got.
das mich alzo misse gangen hot.
von meynen libesten frawen.	4. Lange Kleyder und Korzer mut
Domete seyn dy frawen behut
Der selby ist sy eyne.
2. Dy meyn herze gefangen hot,
und meyn gemüte geschwechet hot,
Mit alzugrosser libe.	5. Ich hatte abber eyen eyd geschworen,
Si solde mich nymer han vorkom
Dy selbe dy ich meyne.
3. An iren tot erkenne ich allwor
Das das sprichwort ist gar wor
Das dy lewte sprechen.	6. Sunder do in liber qualen
Do muste ich armer geselle von dan
Das muste Gott erbarmen.
7. Keyner frawn vorbas mer
Will ich glawben of ir ere
Mich brenget keyne zu harme.	

1438. Albert magyar király előrebocsátván, hogy némely csendzavaró lengyel gonosztevők több gaz cseh-
 hel szövetkezvén, Magyarország határait veszélyeztetik betöréseikkel, s leginkább a Szepességen
 rabolni, s ha lehet, városokat és várakat elfoglalni szándékoznak, — meghagyja tehát Bártfa város
 polgárságának, hogy Czudar Jánosnak, a felső vidék főkapitányának felhívására összes erejökkel indul-
 janak az ország határainak védelmére.¹
1441. Stentzl György városi bíró.
1441. Erzsébet özvegy királyné szívélyes köszönetet mond a bártfaiaknak azon segélyért, melyet vezérének
 Giskra Jánosnak nyújtottak, s egyuttal tudomásukra hozza azon öröndetes hirt, mely szerint Giskra
 és Cilly emberei fényes győzelmet arattak János vajda és a Bánffyak fölött.²
1442. Erzsébet özvegy királyné meghagyja a bártfaiaknak, hogy Perényi testvérek, továbbá a markusfalvi
 Mariassy János és Sóós Miklós birtokait azon idő alatt, míg ő hozzá mennek, tiszteletben tartásák,
 sőt minden támadás ellen megvédjék.³
1444. Bártfai kalmárok hozzák az első hírt a szerencsétlen kimenetelű varnai csatáról.
1448. Sztaniszlus György városi bíró idejében, Miklós városi építész (Nicolaus lapicida) szerződtetik a
 parochiális templom szentélyének felépítésére.⁴
1448. Perényi János kir. tárnokmester felkéri a bártfaiakat, hogy nyújtsanak neki segélyt arra nézve, hogy
 Ujvár nevezetű várát, melyet e napokban az ország határán berontott gonosz rablók (csehek) elfog-
 laltak, az egész vidék biztosítására ismét visszafoglalhassa.⁵
1448. Lengyelország rendei megkeresik Bártfa polgárait, hogy a szomszédságukban lévő Makovicza és Ber-
 zevicze erődök várnagyjait — kik nemesak a lengyel, hanem a bártfai kalmárokat is fosztogatják,
 rablást és gyújtogatást üznek, saját érdekekben is zabolázzák meg.⁶
1449. Jawer Miklós városi bíró.

¹ Lásd JANOTA *Bardyjow* 211 dik lapján. ² Lásd ezen okmány eredeti német szövegét WAGNER *Diplomatarium* 107-ik lapján.

³ Lásd ugyanott 109-dik lapon. ⁴ Lásd jelen *Monographián* I. részének 14-dik lapján. ⁵ Lásd JANOTA *Bardyjow* 169 dik lapján.

⁶ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 110-dik lapján.

1449. A városi levéltárban lévő: Registrum Syndonum pro Anno 1449 című írott könyv a vászongyolcs készítésére, kezelésére s eladására vonatkozó igen érdekes tartalmából csak a következő alapszabályokat említem meg.¹

Is ist zu merken, das umb gemeyns Nützes willen arm und Reyeh unser stadt petrachtet und erkannt worden ist, von den Ersamen Herrn Richter, dem Rathe, Hundert manen, Czechmeystern, und der gantzen Gemeyn dyse hynnoch geschriebene Stücke festeklichen und stete, bey dem Gehorsam eynem yedenmanne zu halden, bey der Büsse noch Dirkenntnyse des Richters und der Herrn des Rathis etc.

Czum Ersten Das Nymande bey und ynne der Stadt, gesessen oder ungesessen yn seyn haws zu seynem nütze, oder verkauff solle haben, machen, oder wirken lassen, wenne vierhundert leynwath.

Czum Andern Das dy selbige leynwath getragen sulle werden **uff das Rathaus (!)** in dy Schawe, und do eynem yedenmanne peschrieben;

Czum dritten Das auch dy selbige leynwath sol haben und behalten sechs und dreyssig Genge, und nichte dorunter;

Czum virden Das keyn frawe oder weybischbyld, ffurpas mer, bey der vorlust der selbygen Iren güter, keynem Golez noch leynwath ferkauffen soll, noch damit kawflagen, oder vorffuren;

Czum ffünfften der Golez sol pleyben bey den Gengen, nach der alden Gewonheit;

Und alle dyse obenpenümpfte Stücke sollen macht und Krafft habn unvorsert und unvorrucket von Sankt Johannis tag des tewffers xpi nächstkommende, bei der Gehorsam und Bussen obenperürt. — Geschehen an Dinstag vor Gottffleyschnamystag nach der Geburt Christi, vierzehenhundert und in dem ffünffzigsten Jore. Richter und Bürger zu der Czeit: Niclas Jawer Richter, Rathmanne: Lang, Jorg Stentzl, Merteyn Schönbleser, Antein Süsmund, Karl Hans Morgenroth, Niclas Rawer, Hans Drexler, Anthonius Schwartz, Mager Michel, Caspar Goldschmiedt, und Niclas Hengelhap, Leonardo notario consignati.

Továbbá:

Beyswiger duxit Waradinum in die sancte Appolonie subertas tres, in quibus continent Syndones. 77.

Von den nemblichen Tuchen haben wyr gen Wardeyn gesandt 4 Ballen — stb.

1450. Staniszlau György városi bíró.
1453. Péter vicarius a magyar cancellaria protonotarius tudtul adja a bártfaiaknak, miszerint az Axamylth cseh rabló erdeivel határos hat vármegye, valamint több főúr, mint Perényi, Homonnay és Rozgonyi a cancellariától parancsot kaptak, hogy mihelyt Hunyady László beszterczei gróftól felhivatnak, azonnal induljanak a nevezett cseh rabló ellen.²
1453. Utószülött vagy V. László király (Ladislaus Posthumus) okmányában magasztalván Bártfa városának iránta mindenkor tanusított hűségét, ragaszkodását s minden cselekedetében bebizonyított erényeit, elismerése s jutalmazása jeléül az okmány homlokzatán művészi izléssel festett czímert (lásd I. tábla 2-dik idoma melletti czímert) adományozza, megengedvén egyszersmind, hogy azt zászlóján, pecsétjén minden alkalommal s úgy használhassa, a mint az Kassa városában szokásban vagyon.³
1453. Ezen évben készülhetett el a város nagy pecsétje is.
1453. Hunyady László beszterczei örökös gróf, Horvát- és Dalmátországok bánja s a kir. hadsereg főkapitánya, Bártfa tanácsának meghagyja, hogy a területén letartóztatott vagy bárhol másutt elfogott tolvajokat s rablókat érdemök szerint büntesse, fenyítesse s halálra ítélje.⁴
1453. V. László király cancelláriájának protonotariusát Wath Lászlót Bártfára levéllel küldi, melyben a városnak tudtára adja azon örvendetes eseményt, miszerint Simon és Judás apostolok napján Prágában a sz. Wenczel templomában Csehország királyává ünnepélyesen megkoronáztatott.⁵
1456. Sztaniszlau György bíró.
1456. Perényi János tárnokmester értesíti a bártfaiakat, hogy a Tarkó és Palocsa várak körül elhatalmasodott cseh rablók ellen most nem küldhet segítséget, mert minden fegyverese Palóczy Lászlónál van a lázongó parasztok ellen elfoglalva, mihelyt azonban innen visszakerülnek, ha még szükség lesz, a fegyvereseket azonnal elküldi.⁶

¹ Ezen — hártýára szép minuskulákkal írott — könyv hossza 35, szélessége 13 centimeter, a kezdőbetűk valamint a tanácsnokok nevei miniummal vannak írva. ² Lásd JANOTA *Bardujow* 168-dik lapján. ³ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 113-dik lapján, s jelen munkám a városi czímert ösmertető fejezetét. ⁴ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 115-dik lapján. ⁵ Lásd ugyanott 116-dik lapon. ⁶ Lásd JANOTÁ-nál 169-dik lapon.

1457. évből való lehet Axamyth Péter cseh rabló vezér a városi levéltárban őrzött eredeti német fenyegető levele, mely így hangzik:

„Ich Petr Axamyt von Kossow, den Geschwornen, Burgern und der gantzen Gemeyn der Stadt Barthffal entsage Ich uff ewer helse und gut mit allerley Weyze, Ich kann oder mag, wenn ich will, Ich in der neue derfaren hab, das Ir mir meyn Bruder on alle schult gehangen habt, mit namen Wyssoczky und Petriken und wisset wyssende, das Ich sy an euch rechen wil, und an allen dy euch anwenden, mit allerley weys, und Ich kan und furpas Ich Petr Axamyt, gepewt euch Inwonern in der fforstadt zu Bartffal, das Ir mir holden sullet, und anders nichten thuen, bey ewern helsen und verprünst ewre ffurstadt. — Gegeben under eyn grunen thannen, bey eynem kulen bach, yn eynem tyffen thale.“

1457. Valószínűleg ugyanazon időből való azon cseh vagy tót nyelven irt fenyegető levél is, melyben a csehek az állítólag ártatlanul felakasztatott cseh rablókért, a lechnitzi karthausi, vagy a krakói zárdában leteendő 400 arany forintnyi kárpótlást követelnek Bártfa városától.

A levél tartalma e következő:

«Vy zly a nespravedlivi lude bardiovey, vi ste nassych bratow daly zwesaty, ludy dobrich a ne vinnich, ako mordare necnostlyvich, ktori anyi wam anyi zadnomn niez nebili vinni, a pretos gestli nam priatelom a rodowi jich za nich nepolozite eseteri sta zolotich we zolocze do troch nedel v klastore umogili v cracowie, alebo a cartusow v lechnitzi, tedi na wasych hordlech, y na wasym ymaniu, y na wassich poddanich bud dlugo bud kratko tak to se mistiti budeme, pokud nascho rodu stava. — Tot list pysan s hor, dzen svatcho jakuba.»

Ezen eredeti levél alsó részén tollal egy akasztófa van rajzolva, melyen három férfi alak függ «Wasko newinni, s Timko newinni» felirattal. — A levél alsó szélén kiégetett hat lyuk «orawa, muran, donagest, sanok, zimanow s premisl» feliratokkal — jelzi a csehek által elégetett hat várat. — Végre a levél alsó szegélyéhez nyírfa-vesszők voltak megerősítve, melyek által talán a fenyítést akarták láthatóan jelképezni.

1457. Sztanislay György bíró és a város tanácsa Axamyth Péternek — a palocsai vár kapitányának, úgy saját személye mint családja számára, — melyet magával viszen Bártfára — tiz lóra s ugyanannyi cselédre két hétig érvényes biztosító menlevelet ad.¹
1457. Hunyady László, örökös beszterczei gróf, tárnokmester, Bakos Pál tokaji várnagynak meghagyja, hogy mindazt, a mit a bártfaiaktól Tokaj erődítése czimén kizsarlott, azonnal adja vissza; mert Bártfa ép úgy mint a többi szabad királyi város, nem tartozik semmiféle adóval.²
1458. A bártfai parochiális templom szentélyének ablakai beüvegeztetnek s üvegfestményekkel láttatnak el.
1458. Mátyás király parancsa a bártfaiakhoz, hogy Héderváry László egri püspökkel és Zudar Simonnal együtt a rablók ellen fegyvert fogjanak. (A rablók alatt mindig a csehek értendők.)³
1460. Bártfai Balázs (Blasius de Bartfa) Pestről tudatja a bártfaiakkal, hogy Mátyás király nagybátyával Szilágyi Mihálylyal Csanádon kibékült, s hogy Drakula és Dán vajdák között esata vívatott, mely alkalommal Drakula győzött, s Dán vajda lenyakasztatott, emberei pedig nyársra húzattak.⁴
1461. Mátyás király meghagyja Bártfa városának, hogy a Richnó és Sáros várak elfoglalására, Apor László és Zápolya István vezérlete alatt minden fegyvereseiket haladéktalanul útnak indítsák.⁵
1462. Corvin Mátyás király utasítja Bártfa közönségét, hogy a szent korona Frigyes császártól leendő kiváltása tekintetéből az e végett Bártfára küldött székesfehérvári prépost kezeihez haladéktalanul 2000 arany forintot fizessenek ki.⁶
1462. Corvin Mátyás a bártfai tanácsnak tudtára adja, hogy a rabló csehek Liptó-, Zólyom- és Thurócsmegyéből ismét Szepes- és Sárosmegyébe szándékoznak törni, hogy ott várakat építvén, azokból rabló kalandjaikat folytathassák. — Nehogy tehát ezen vidék, mely már egyszer rablásaiktól megszabadított a kellő örködés elhanyagolása folytán ismét veszélybe ejtessék; meghagyja a nevezett városi tanácsnak, hogy az e végből kiküldött Zápolya István, mint e vidék főkapitányának rendel-

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 117-dik lapon. ² Lásd ugyanott 118-dik lapon. ³ Lásd ugyanott 119-dik lapon. ⁴ Lásd ugyanott 120-dik lapon. ⁵ Lásd ugyanott 70-dik lapon. ⁶ Lásd ugyanott 123-dik lapon.

- kezésére azonnal 100 lovast és 100 gyalogost, vagy legalább minden úri telek után egy-egy fegyverest állítsanak ki.¹
1463. «Fraternitas Sti Corporis Christi» egyházi társulat alapszabályai Ysidorus szabímai püspök által a pápa nevében erősíttetnek meg.
1464. A «Magister Nicolaus lapicida» mester által épült templomi szentély boltozata István kassai építész által végeztetik be.
1464. Bizonyos Georgius de Bartpha esztergami pap és Perényi Imre nevelője — Keresztély bártfai plébános elhalása folytán, magát bártfai plébánosnak megválasztatni kéri.²
1465. év körül készült a parochiális templom szentélyében álló gyönyörű mívű s gót stylű szentségház, valószínűleg Krom István kassai mester által.
1466. Mager Péter városi bíró.
1466. A parochiális templom gót stylű főoltára készült.
1469. Corvin Mátyás király Zaczko nevű küldöttje által a bártfaiaknak tudtára adja, miszerint a Podiebrad cseh király elleni háborúban sem pénzt sem áldozatot és fáradságot nem kimélvén, legújabbán Morvaország legerősebb várát Spielberget más várak s városokkal egyetemben szerencsésen elfoglalta.³
1471. Stenzl György városi bíró.
1471. Mátyás király meghagyja Bártfa városának, hogy azonnal 500 arany forintot küldjenek János Ernő zólyomi grófnak a határszéli várak ellátására, nehogy azon idő alatt, míg ő a cseh eretnekek ellen harcol, a törökök ezen várakat veszélybe ejtsék. — Egyébiránt igéri, hogy Bártfának oly szabadságokat fog ezért adni, melyeknek haszna ezen pénzösszeget kétszeresen meg fogja haladni.⁴
1472. Mátyás király elengedi a bártfaiaknak a Zudar Simonnak fizetendő adót örök időre.
1472. Ugyanaz meghagyja a bártfaiaknak, hogy Márton bíbornokot és aquilėjai patriarchát, ki nemsokára mint pápai követ a lengyel királyhoz való utaztában Bártfára érkezik, minden kitelhető tisztelettel fogadják, minden szükségessel lássák el, s ha tovább akar utazni, kellő fedezettel kísérik el biztos helyre.⁵
1474. Mátyás király meghagyja az egyesült kalocsai és bácsi egyházmegyék érsekének Gábornak mint főkanzellárnak, továbbá László budai prépostnak, mint királyi személynöknek, úgy nemkülönben a nádornak és az országbirónak, hogy azon peres kérdésben, mely Bártfa városa és Zudar Jakab Makovicza ura közt fenforog, haladéktalanul ítéljenek.⁶
1474. Mátyás király a Zudar család férfi ágának kihalta után Sárpaták, Rokító, Svirzsó, Aranypaták, Ujfalu, Hosszúrét és Komarócz helységeket a városnak adományozza.
1475. Benyak Miklós városi bíró.
1475. Mátyás király tudtára adja Bártfa tanácsának, hogy a római császár megkeresésére s a római pápa rendeletére megkezdett s folytatott cseh háborút nemsokára állandó békével reméli befejezhetni, s az ország természetes ellensége a török ellen háborút szándékozik indítani, mire nézve ugyanazon évi sz. György napjára Budára országgyűlést hí össze, s felhívja Bártfát, hogy kebeléből két követet küldjön az országgyűlésre.⁷
1476. Mager Péter városi bíró.
1476. György pécsi prépost és királyi kincstárnok Mátyás király nevében s meghagyásából meghívja a bártfaiakat nyolcz nap múlva, vagy még hamarabb a Budán tartandó királyi nászünnepekre, Mátyás királynak Beatrix szicíliai hercegnővel leendő egybekelése alkalmából.⁸
1480. Sztanislay György városi bíró.

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 121-dik lapon. ² Lásd ugyanott 480-dik lapon. ³ Lásd ugyanott 124-dik lapon. ⁴ Lásd ugyanott 125-dik lapon. ⁵ Lásd ugyanott 127-dik lapon. ⁶ Lásd ugyanott 72-ik lapon. ⁷ Lásd ugyanott 128-dik lapon. ⁸ Lásd ugyanott 129-dik lapon.

1481. Stenzl György városi bíró.
1482. A parochiális templom déli oldalán levő bejárat feletti kápolna épül Orbán városi építész által, az elhalálozott Mager Péter volt városi bíró Veronika nevű özvegye s a város költségén.
1483. A város felső kaputornya épült.
1483. A parochiális templom orgona-karzata alatt álló tizenkét ülésű egyházi szék készült, melynek hátsó deszkázatát czimerek díszítik.¹
1484. Mátyás király okmányában előrebocsátja, hogy mennyi fáradságába s költségébe kerültek eddig is a török és német háborúk, anélkül, hogy a bártfaiak áldozatkészségét e célra igénybe vette volna; s most sem tenné, ha nem volna kénytelen vele. — De miután III. Frigyes német császár ellen a háború kikerülhetlen, kénytelen Bártfa városának meghagyni, hogy ezen háború költségeihez 600 arany forinttal járulni, s azokat Orbán győri püspök s kir. kincstárnok kezeihez haladéktalanul lefizetni kötelességöknek ismerjék.²
1486. évben Wagner János iglói harangöntőmester a középharangot önti.
1486. A parochiális templom déli oldalán lévő kápolnák építése bevégeztetik;
1486. A parochiális templom tornya felső emeleteinek építése Stenzl György városi bíró idejében Frankin Stemasek vagy Stemmeisen anspachi mester által megkezdetik.
1487. Egy bizonyos Hirsch nevű jegyző által aláírt okmányban a sinai hegyről címzett sz. Katalin zárdájának sz. Balázs rendű pörjele Lajos, Brenner János bártfai plébánost, valamint az irgalmasság anyjának egyesületéhez tartozó többi mindkét nemű testvéreket (confratres) a nevezett sinai klastrom testületébe felveszi.³
1488. Láng Mihály városi bíró.
1488. Mátyás király tudósítja a bártfaiakat, hogy Szileziában némely lázadók fegyvert fogtak ellene, — ily pénzszükségben kénytelen a kir. városokhoz fordulni, s elrendeli, hogy a bártfaiak a levél kézbesítőjének haladéktalanul 600 darab aranyat adjanak át, s ettől ne is vonakodjanak, mert kincstárnokának Orbán egri püspöknek már meg van hagyva, hogy vonakodás esetében ezen összeget rajtok végrehajtás útján is megvegye.⁴
1489. Láng Mihály városi bíró.
1489. Gergely, a sz. Ágoston-rendű szerzet tartományfőnöke — provinciálisa — azt válaszolja a bártfaiaknak, hogy nem ismerheti el azon jogukat, mely szerint a bártfai convent perjele azelőtt a bártfai polgárság beleegyezésével választatott volna; mert a választás a rend káptalanjában történik, s a megválasztottat tartozik a provinciális oda küldeni.
- Egyébiránt bővebben megvizsgálja a dolgot, s nehogy a convent fő nélkül maradjon, addig is perjelnek frater Chrisostomust küldi hozzájuk.⁵
1490. Stenzl György városi bíró.
1490. Beatrix Mátyás király özvegye, férjének 1490-dik évi virágvasárnap utáni harmadnapon Bécsben történt halálát tudokra adja a bártfaiaknak, s felhívja a tanácsot, hogy az egy hónap múlva Rákoson tartandó királyválasztó országgyűlésre három vagy négy meghatalmazott képviselőt küldjenek.⁶
1490. Miksa római császár feltéven, hogy a bártfaiak igen jól ismerik atyjának, Frigyes császárnak Magyarországra való trónigényeit, felhívja s buzdítja a bártfaiakat, hogy a keresztény vallás s az országos béke érdekében, melyet ő a törökök ellen meg fog védeni, neki a magyar korona elnyerésében segítségül legyenek, igérvén, miszerint Bártfa szab. kir. város jogait nemcsak fentartani, hanem gyarapítani is fogja.⁷

¹ Ezen gotstylü széksorozat leírását lásd jelen *monographiám* I. részének 89 és a következő lapjain. ² Lásd WAGNER *Diplomatarium* 130-dik lapon. ³ Lásd ugyanott 485-dik lapon. ⁴ Lásd ugyanott 132-dik lapon. ⁵ Lásd ugyanott 529-dik lapon. ⁶ Lásd ugyanott 133-dik lapon. ⁷ Lásd ugyanott 134-dik lapon.

1490. Zápolya István Ausztria főkapitánya írja a bártfaiaknak, hogy Mátyás király halála után az özvegy királyné Ausztria kormányát és védelmét ő reá bizta, s felhívja a tanácsot, hogy a harminczadot neki vagy Darreholtz Pál nevű kapitányának fizessék le.¹
1490. II. Ulászló Bártfának azon panaszára, hogy testvére Albert lengyel herczeg a várost szorongatja — hűségre inti a polgárokat, mihelyt megkoronáztatja magát, s atyjának Kázmér lengyel királynak közbenjárása folytán nevezett testvérével kibékül, azonnal segítségökre leend.²
1490. Albert János, lengyel herczeg (II. Ulászló testvére) Szent-András melletti táborából értesíti a bártfaiakat, hogy a Rákoson Magyarország főkapitányává választatott, s meghagyja nekik, hogy haladéktalanul hozzá menjenek. Nemsokára egy második levélben, már mint Magyarország választott királya, újból nyilatkozatra szólítja fel a bártfaiakat, akarnak-e részére állani vagy sem; mert ha az adott határideig nem nyilatkoznak, a következményt majd magoknak tulajdonítsák.³
1490. II. Ulászló tudatja a bártfaiakkal, hogy Magyarország királyává választatván, a következő sz. kereszt felmagasztaltatása ünnepén Székesfehérvárott meg fog koronáztatni; felhívja tehát őket, hogy ezen ünnepélyre kebelökből néhány jelesebb férfiut küldjenek.⁴
1491. Tatár Pál városi bíró.
1491. II. Ulászló, Albert testvére ellen haddal indulandó, meghagyja a bártfaiaknak, hogy összes fegyvereikkel siessenek Szikszóra, hová ő Egerből az urakkal együtt negyednapra érkezni fog.⁵
1491. II. Ulászló király, inti és buzdítja a bártfaiakat, hogy Albert testvérével szemben — kinek érdekében néhány várkapitány újból háborgatja a felső vidéket, — ne tartsanak semmitől, s addig is maradjanak hűségében, míg Miksa császárt az országból kiüzi.⁶
1491. Zápolya István szepesi gróf Kassáról értesíti a bártfaiakat, hogy hadat gyűjt és segítségökre siet, addig is maradjanak hívek a királyhoz, s védelmezzék magokat Albert emberei ellen.⁷
1491. II. Ulászló a császárral kötött béke pontjainak kihirdetése s törvénybe iktatása végett a következő gyertyaszentelő ünnepre Budán tartandó országgyűlést hirdet, s arra a bártfaiakat meghívja, rendelve, hogy magok közül néhány jobb módú polgárt kellő meghatalmazással oda küldjenek.⁸
1492. Mager Péter városi bíró.
1493. II. Ulászló király tudatván a bártfaiakkal, hogy a török nagy sereggel készül Magyarország ellen, miért is az ország összes haderejét fegyverre szólította. — Ily nagy veszélyben jószág és fejvesztés terhe alatt meghagyja a bártfaiaknak, hogy ezen rendelete kézbesítőjének azonnal 1000 arany forintot fizessenek ki, s ez ellen ne is merjenek hozzá folyamodni.⁹
1493. Frater Ambrozius, sz. Ágostrendű perjel Sárosban, s az egri egyházmegyében létező ugyanazon rendű zárdák vicarius, megtudván, hogy a Bártfán létező sz. Ágostrendű zárda barátai, feslett, erkölcstelen, s bűnös életet élnek; felkéri a bártfaiakat, hogy a Krisztus szerelméért a fráterek botrányos életére a feledékenység fátyolát vetve, várják be ötöt, miután feltett szándéka, a nevezett frátereket személyesen oly módon fenyíteni, hogy majd mások is példát vehessenek magoknak rólok.¹⁰
1493. Mager Péter városi bíró.
- 1495—96. Glauckner Sándor városi bíró.
1497. Rauber András városi bíró.
1497. A parochiális templomban üvegfestményü ablakokat készít «Valentinus és Bartholomeus pictor».
1497. A parochiális templom tornyának felépítése bevégeztetvén, a toronysisak csúcsára ünnepélyesen tételt fel az aranyozott gomb a kereszttel együtt.
1498. Rauber András városi bíró.

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 139-dik lapon. ² Lásd ugyanott 137-dik lapon. ³ Lásd ugyanott 135-dik lapon. ⁴ Lásd ugyanott 136-dik lapon. ⁵ Lásd ugyanott 140-dik lapon. ⁶ Lásd ugyanott 141-dik lapon. ⁷ Lásd ugyanott 143-dik lapon. ⁸ Lásd ugyanott 144-dik lapon. ⁹ Lásd ugyanott 146-dik lapon. ¹⁰ Lásd ugyanott 532-dik lapon.

1498. II. Ulászló király levelében megemlíti, hogy dicső elődje Mátyás király Bártfa városát Baliczky Andrásnak s örököseinek 5000 frtéért elzálogosítván, azt későbbben minden váltság nélkül ismét visszafoglalta, s míg élt, bírta, amint maga Ulászló is jelenleg bírja. — Miért is Osselinszky Jánossal, mint a fentnevezett Baliczky törvényes örökösével oly egyességre lépett, hogy az egész 5000 frtnyi összegért nevezett Osselinszkynek a bártfai polgárok minden évben sz. György napkor királyi adó fejében 300 arany frtot tartozzanak addig fizetni, míg a kikötött 2000 frtnyi összeg végkép törlesztve nem lesz.¹
1499. Rauber András városi bíró.

1500.

1500. Stentzl György városi bíró.
1501. Tamás újszandeczai építész levelében ajánlkozik a tanácsnak a városház építésére.
1501. Jawer Miklós városi bíró.
1502. } Weytland Márton városi bíró.
1503. }
1504. Rauber András bártfai bíró s esküdtársai tanuságot tesznek arról, hogy bizonyos Dorottya asszony, néhai Reich András bártfai polgár özvegye, a bártfai sz. Ágostrendű zárdának igen sokat adományozott. — *Igy a templomot beboltoztatta, a szentélyben egy főoltárt s nagy ezüst szentségtartót készíttetett, a barátok számára czellákat építtetett.* — Továbbá azt mondja a városi előljáróság, hogy ugyanazon asszony pénzéből a zárda temploma mellett jobbról a szent kereszt tiszteletére új kápolnát építtetett stb. — s a zárda részére a Makoviczára vezető út mellett egy halas tavat is ajándékozott.²
1505. A főtér közepén álló városház építése megkezdődik Sándor mester — Alexander lapicida — által Rauber András bírósága alatt.
1505. A parochiális templom északi mellékhajójában álló sz. Mária oltára elkészül, az évszám az oltár szekrényén feljegyezve található.
1505. Welithe Márton, az Ágostrendű szerzet provinciálisa, megerősíti Bártfa városának adománylevelét, melyben a város kötelezi magát mindazoknak teljesítésére, melyek az imént említett okmány szerint Reich András özvegye pénzéből csakugyan teljesítettek is a bíró és esküdtársai által kiadott okmány értelmében.³
1506. A városház építése erélylyel folytattatik.
1507. A városház csúcsfalai épülnek János mester által, úgyszintén a városház ablakai is.
1508. Glauckner Elek városi bíró,
1508. A városház ablakai beüvegeztetnek.
1509. A városház csúcsfalainak építése teljesen bevégeztetik s azok felületét Theophilus festő frescókkal díszíti fel.
1509. II. Ulászló fiával együtt rövid időre Csehországba távozván, ezen idő alatt teljhatalmú helytartójául Perényi Imre nádort, Abaujmegye örökös főispánját s a kúnok bíróját nevezi ki.⁴
1510. Theophilus festő — valószínűleg a városház tanácstermének nyugati falán — az utolsó ítéletet ábrázoló képet festi.

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 148-dik lapon. ² Lásd JANOTA *Bardyyow* című munkájának 199-dik lapját, hol a többi közt olvasható: . . . testudinem videlicet in corpore illius ecclesiae, similiter et tabulam majorem in choro, cellulas quoque et domicilia fratrum, monstrantiam magnam argenteam etc. . . . A ferenczrendi zárdatemplom 1528—1643-ig romokban hevervén a későbbi újítás által a templom csúcsíves boltozata, s a sz. kereszt kápolnája eltűnt, és jelenleg sem a gót főoltár, sem pedig az ezüst szentségtartó többé már nem létezik. ³ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 540-dik lapon. ⁴ Ugyanott 149-dik lapon.

1510. Rauber András városi bíró.
1510. Item de reformatione Currus vulgo Rennwagen 3 ort.
1510. Frater Márton a sz. Ágostrendű szerzetnek tartományfőnöke ajánlja a bártfaiaknak frater Pált de Caza, mint a bártfai zárda újonnan megválasztott perjelét, egyszersmind mentegeti magát, hogy jelenleg több frátert nem küldhet, minthogy a legközelebb dühöngött pestis sokat közülök elragadott; azon lesz egyébiránt, hogy mielőbb többet küldhessen.¹
1511. A városház levéltári szekrénye János mester által elkészül.
1511. Stöckel Lénárd városi bíró.
1514. Ulászló VII. törvény 3-dik cikkelye értelmében Bártfa városa törvénykezési tekintetben a tárnok alá helyezettetik.
1514. Schenk György városi bíró.
- 1515—1519. Rauber András városi bíró.
1517. A parochiális templom orgonája elkészül. Item Theophilo Pictori pro pictura Organi, et deauratione pomorum in pinnaculo Organi positorum — fl. 14.
1517. A városház előcsarnoka Jakab eperjesi születésű mester által kifestetik.
1517. Glossetzer Jakab a városház tanácsstermének ablakait czímeres üvegfestményekkel díszíti fel.
1518. Zsigmond lengyel király tudtúl adja a bártfaiaknak, hogy némely kereskedők a királyi vám kijátszásával sokszor visszaélnek, s azért elrendeli, hogy a magyar kereskedők Krakóra csak Bietz, Szandecz, Kroszno és Szanok városokon keresztül utazhatnak. — Minthogy azonban unokaöcscse Lajos magyar királytól megértette, hogy a bártfai kereskedők ily visszaéléseket nem követtek el, megengedi, hogy ezentúl is szokott úton Krakóba vagy azontúl is árúikkal utazhassanak, kiköti azonban, hogy nyilvános útakon járjanak s a vámot megfizessék.²
1519. *Clastrum*. Magistro Jacobo molitori de reformatione parvae turris in Claustro super chorum ad rationem dedimus fl. 2.
1519. évszám van a városház nyugoti oldalán befalazott nagyobb mérczén bevésve.
1520. Stöckl Lénárd városi bíró.
1520. Emimus leges quasdam Regni Hungariae per Stephanum de Werbewecz editas, mediante Johanne Tischler. tp. fl. 2.
1521. A parochiális templom tornyának első emeletén lévő, s sz. István, sz. László és sz. Imre herceget ábrázoló falfestmény Emericzi és Krausz János városi festők által elkészül.³
1521. A városház csücsfalainak festményeit Krausz János festő megújítja.
1521. Báthory István nádor a bártfaiakat, a szent Magdolna napjára következő vasárnapon Nyir-Bátorban Zsófia maszovi hercegnővel tartandó nászünnepeére hívja meg.⁴
1521. Stöckl Lénárd városi bíró.
1522. A parochiális templomban Koeler János egy képet fest, mely jelenleg az alamizsna szekrény felett van felállítva.⁵
1522. Rauber András városi bíró.
1523. Item emimus coclearia tria a Magistro Johanne Aurifice constant den 70.
Item emimus sexta feria ante Johannis Bapt. a Domino Sebastiano Sauer Camerario Schmöl-
nitzensi pro faciendis clenodiis, unam massam argenti, continentem marcas 13 piseta 5 pretio
fl. 94. den 25.
1524. Kuncz János városi bíró.

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 545-dik lapon. ² Lásd JANOTÁ-nál 151-dik lapján. ³ Lásd jelen *Monographiám* I. részének 29-dik lapját. ⁴ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 151-dik lapon. ⁵ Lásd *Monographiám* 130-dik lapját.

1524. II. Lajos király Sárosmegyének meghagyja, hogy a bártfai polgároknak sok kárt okozó tolvajokat és rablókat fogdostassa össze s kegyelem nélkül büntesse; mert különben Bártfa városát felhatalmazza, hogy az ilyen gonosztevőket a megye területén elfogathassa, s törvény szerint büntethesse.¹
1524. II. Lajos király tudtúl adja a bártfaiaknak, hogy a török legközelebb meg fogja támadni az országot a miért is a legutolsó országgyűlésen a rendek és főurak mindegyike a háború költségeihez való hozzájárulását megígérte. — Annálfogva meghagyja a bártfaiaknak, hogy e végből legalább hat márka ezüstöt a levél kézbesítőjének haladék nélkül adjanak, ki azt Ráskay Gáspárnak, kir. főajtónállónak a végett kézbesítendi, hogy abból azonnal pénzt veressen.²
1525. A vallási reformatió kezdete Bártfán s általában véve Magyarországon.
- II. Lajos király ezen okmányban előrebocsátván, hogy a Luther-féle veszedelmes eretnokség terjesztését jószág és fejvesztés büntetése alatt betiltotta, igen rossz néven veszi, hogy a bártfaiak ezen királyi tilalom daczára, egy krakói — különben bártfai születésű mestert s másokat megtűrnek városukban, kik ott a királyi tilalom ellenére Luther eretnokségét és tévtanait nyilvánosan vallják. — Meghagyja tehát jószág és fejvesztés büntetése alatt, hogy az említett mestert, valamint a többi, kik Luther tanait követik, azonnal kutassák fel, s ha világiak, a kínzás minden nemével büntessék, ha pedig papok, adják ki őket az egri egyházmegye vicariusának.³
1525. A törvény IV. cikkelye értelmében a Luther tanainak követői máglyán égettessenek el.
1525. A bártfaiak egy püspök közbenjárása által kéri a királyt, hogy az általuk kölcsönzött ágyúkat küldje vissza, mivel a múlt évben is a török a tatárral egyesülten, kik Oroszországon áttörtek, városuktól csak 12 mértföldnyi távolságra táboroztak.⁴
1525. évszámmal van a városház egyik kisebb szekrénye jelölve.
1526. Eckhius Bálint városi bíró.
1526. Pál egri püspök, továbbá Heves, Gömör, Borsod, Torna és Abaujmegyék követjei felhívják a bártfaiakat, hogy a mohácsi vész után az országot tüzzel-vassal pusztító török ellen, minden fegyvereikkel, ágyúikkal s egyéb hadiszereikkel csatlakozzanak hozzájuk Heves megyei Verpeléten, hol táborba szálltak, s hová Zápolya János vajdát ígérete szerint bevárják. — Felhívja továbbá őket, hogy egyházaikból szedjék össze az ezüstöt, vigyék Kassára s veressenek ott pénzt belőle, melyet egyrészt zsoldosok toborzására fordítsanak, a többi pedig hozzájuk el magokkal Verpelétre.⁵
1526. A szerencsétlen kimenetelű mohácsi csata után a reformatio különösen Bártfán mindinkább terjed.
1527. I. Ferdinánd bizonyos Baran Bernát, néhai Lajos király lovagjának, hű szolgálataiért, Barthosfalva, Orkutha, Jakabfalva, Ressó, Ossyko, Herknecht, Syba, Klyussoy, Kabalafalva helységeket adományozza.⁶
1527. Zápolya János király egy levelet ír Nagyváradról, a másikat pedig Kolozsvárról, melyekben inti a bártfaiakat, hogy ne adjanak hitelt azon balhíreknek, melyeket felőle terjesztenek, hanem tartsák meg iránta való hűségöket. — Ő éjjel-nappal gyűjti a fegyvereseket, melyekkel hatalmát gyarapítsa, hogy az országot az ellenségtől megszabadítsa.⁷
1527. János király meghagyja a bártfaiaknak, hogy miután az országgyűlés határozata folytán, az országot fenyegető veszély elhárítása tekintetéből mindenki vagyonának tizedével tartozik adózni, ők is ezen levél előmutatójának Zerdahelyi Öz János kezeihez leteendő eskü alatt ezen tizedet haladéktalanul szedjék be. — Ezen tized pedig szedendő az aranytól, ezüsttől, készpénztől, ökör, tehén, egy éven túli borjú, juh és sertéstől; megváltásnak azonban helye van, így egy márka ezüstöt hat forinton, egy szántóökröt 3 fiton meg lehet váltani.⁸

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 30-dik lapon. ² Lásd ugyanott 151-dik lapon. ³ Lásd ugyanott 152-dik lapon. ⁴ Lásd ugyanott 154-dik lapon. ⁵ Lásd ugyanott 155-dik lapon. ⁶ Lásd JANOTA 203-dik lapján. ⁷ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 157-dik lapon. ⁸ Lásd ugyanott 157-ik lapon.

1528. A parochiális templom tornyának haranghelyisége beboltoztatik.
1528. I. Ferdinánd király tudatja a bártfaiakkal, hogy miután a török jövő nyáron nagy erővel szándékozik az országba törni, a szükséges segély kieszközlése végett a német birodalmi rendeknek Regensburgba gyűlést hirdetett, távollétében az ország kormányát Pál esztergami érsekre, Tamás egri püspök s cancellárra, Gerend Miklós erdélyi püspökre, Thurzó Elek országbíróra, Báthory Endre főtárnokmesterre bízva, kik mindnyájan Báthory István nádorral a közügyeket vezetendik. — Végül tudatja, hogy a belzavarok szerzője Zápolya János ellen hatalmas sereget küldött.¹
1528. Serédy Gáspár Felső-Magyarország kir. főkapitánya felhívja a bártfaiakat, hogy bizonyos Athyrrai (Literatus) Simon ellen — ki mint Zápolya vezére Lengyelországból visszatérván, rabló seregével új zavart csinál, s a mint nyáron a vetéseket megégette, most a szüretet akarja lefoglalni — haladéktalanul segédesapatot küldjenek Kassára.²
1528. I. Ferdinánd kedvesen veszi a híreket, melyeket neki a bártfaiak Zápolya ottani mozgalmairól tudomására hoznak. — Kérelmökre biztosítja őket, hogy segedelmökre már egy nagy sereget küldött, addig is tántoríthatlanul maradjanak meg hűségében.³
1528. A bártfai Ágostrendű szerzet megszűnt. — Frater Máté sárosi perjel ellentmond a bártfaiak azon szándokának, mely szerint a városukban létező Ágost rendű zárdát eladják; mert mind a zárda, mind a halastó jámbor hívek adományából keletkezett, s az ily alapítványi ügyben a város nem határozhat. Felkéri továbbá a várost, hogy Frater Mátyás priort a többi fraterekkel együtt hívják vissza.⁴
1528. Dombvásári Ferencz egri megyei tarczafői főesperes kijelenti a bártfaiaknak, hogy ő nem ad hitelt azon vádakra, melyek az általuk plébánosnak megválasztott Schissel Farkas ellen felmerültek, — azért ajánlja ötöt mint tudós és jámbor férfiút a polgárok jó indulatába. — Hasonlóképen nem hiszi azon vádak sem, melyek a hús és tejes étek élvezéséről nála tétettek, s inti őket, hogy mint eddig, ezentúl is úgy éljenek, a hogy jó és valódi keresztényekhez illő.⁵
1530. I. Ferdinánd király engedélyt ad a bártfaiaknak, hogy miután a nyelv és nemzetiség sokfélesége miatt a polgárok közt a város nagy kárára viszálykodások támadnak, a lengyeleket és tótokat városukban való letelepedéstől eltilthassák.⁶
1530. Zsigmond lengyel király Bártfa város kérelmére azt válaszolja, miszerint ő a Magyar- és Lengyelország közt fennálló kereskedelmi szerződéseket fenn kívánja ugyan tartani, de a bártfaiaknak csak azért nem engedhette meg Lengyelországban a kereskedést, nehogy árúikban valahogy megkárosíttassanak azon nemesekért, kik az elmúlt években az ő közreműködésökkel megölettek. — Ha különben érdemesnek találják, küldjenek a nemsokára Krakóban tartandó országgyűlésre e végett követeket, — ő, a király, az országgyűlés határozata szerint fog cselekedni.⁷
1530. Láng Ezsaiás protestáns lelkész.
1531. Cybner Szervatius városi bíró.
1532. Heyd György városi bíró.
1533. I. Ferdinánd király írja a bártfaiaknak, miszerint hazug és alaptalan azon hír, mintha ő a török császárral kötött béke értelmében az egész Magyarországról Zápolya János javára lemondott volna. — Egyuttal tudtukra adja, hogy Serédy Gáspár kapitányának meghagyta, hogy őket minden támadás ellen megvédje.⁸

¹ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 160-dik lapon. ² Lásd ugyanott 163-dik lapon. ³ Lásd ugyanott 164-dik lapon.

⁴ Lásd ugyanott 550-dik lapon. — Úgy látszik, hogy a bártfaiak az ágostrendűeket városukból kiűzték. Azonban mesésnek látszik azon hagyomány, mely szerint a bártfai protestánsok a fratereket sétaközben vízbe fojtották volna, minek emlékeül azon hely «Münchssauf» neveztetett el. — Ezen monda szerint csak két barát maradt volna a zárdában, kiknek egyike Luther vallására tért, a másik pedig — ki igen öreg volt, bújában meghalt.

⁵ Lásd ugyanott 494-ik lapon. ⁶ Lásd JANOTA 142-ik lapon. ⁷ Lásd ugyanott 152-dik lapon. ⁸ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 165-dik lapon.

1534. I. Ferdinánd meghagyja a bártfaiaknak, hogy azon Ezsaiás nevű hite hagyottat, kit rossz erkölce s gonosz hite miatt Morvaországból kiűztek, s kit ők hitszónokuknak megfogadtak, azonnal fogják el, s biztos őrizet alatt küldjék el Mihály, egri egyházmegye vicariusához.¹
1534. Bártfán nagy tüzvész dühöngött.
1534. I. Ferdinánd a tűz által károsult bártfaiakat, hogy leégett házaikat mielőbb felépíthessék, két év tartamára a harminczad fizetésétől felmenti.²
1538. Fels Lénárt királyi tábornok felhívja a bártfaiakat, hogy azon családos papot, kit állítólag Körmöczről akarnak plébánosnak meghívni, ne híjják meg, ha pedig már meghítták volna, bocsássák el azonnal; mert különben ő Felsége a király rendeleteihez képest kénytelen lenne őt a város gyalázatára elfogatni s szigorúan megbüntetni.³
1538. Eckhius Bálint városi bíró.
1539. Bártfa város tanácsa és összes polgársága áttér a protestáns vallásra. Ez időben a gymnasium tanára Stöckel Lénárt volt, ki Bártfán 1510-dik évben születvén, tanulmányait a némethoni egyetemeken végezte, s Luther Márton hitújító tanítványa és későbbben barátja volt.⁴ Ezen évben a parochiális templomban már protestáns isteni tisztelet tartatott, — a néhány katolikus polgár a Szepesházy család nagy házában gyűlt össze isteni tiszteletre. Az ágostaiak gymnasiumot és könyvnyomdát alapítottak, mely utóbbiból sok jeles mű került ki.
1540. Behem Walter városi bíró.
1541. Guglinger Wolfgang Körmöczről ír bizonyos Hancko Mártonnak Freystadba, s kéri őt, hogy fogadja el a bártfai ágostai lelkészi hivatalt. — Levelében Bártfáról a többi közt így nyilatkozik: Bártfa a Kárpátok tövénél, Lengyelország határán, a legkiesebb helyen fekvő s a legegészségesebb levegővel bíró igen megerősített város. — Polgárai igen emberségesek és műveltek. — Nemes halakban s vadakban a város határa bővelkedik. — Hát mit mondjak fizetésedről? Olyan fizetésed lesz, a milyent akarsz. — Végül még egyszer felhívja őt a hivatal elfogadására s felajánlja neki barátságát.⁵
1541. A bártfai tanács felkéri levélben Révay Ferenczet, eszközölné ki, hogy Hanko Mártont, Freystadt sziléziai város lelkészét, kit ők lelkészüknek meghíttak, ezen város jelenlegi ura, Pernstein János bocsássa szabadon. — Ha pedig ez nem volna eszközölhető, járjon közben Zierotin Beda, Tyczein morva város uránál, hogy bocsássa szabadon azon lelkészt, kit uradalmából meghínak.⁶
1543. I. Ferdinánd király kijelenti, miszerint Bártfa régi jogaihoz tartozik, hogy bárkinek alattvalói ezen városba szabadon költözhessenek.⁷
1544. I. Ferdinánd király jelenti a bártfaiaknak, hogy felséges testvére V. Károly császár a jövő tavasszal a birodalmi sereggel Magyarországra jön, hogy onnan az ellenséget kiűzze. — Ez okból Nagyszombatba országgyűlést hirdetett, melyre a bártfaiakat szokott módon meghívja.⁸
1544. évben készült el a városház tanácstermében függő bronz csillár, melynek részletes leírását az illető fejezetben már közöltem.

¹ Lásd JANOTA 151-dik lapon. ² Lásd ugyanott 151-dik lapon. ³ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 497-dik lapon.

⁴ STÖCKEL LÉNÁRT, ezen tudományos és híres férfi születésére nézve e következő feljegyzést találtam a városi archivum regestáiban: Natus est Leonhardus Stöckelius Anno 1510 Bartphae patre Leonhardo Stöckelio, fabro ferrario, qui pro loci temporisque conditione Senatoria dignitate ornatus erat — optimum praeceptorem Philippum Melanchthonem non multo post discipulus Leonhardus Stöckelius sequutus est, qui Anno 1560 ad diem 7. Junii Bartphae fati concessit. — STÖCKEL első tanulmányait a városi tanodában Eckhius Bálint tanár és későbbben városi bíró alatt kezdé meg. — Későbbben Koxus Jánosnál Kassán folytatá tanulmányait, — melyek végeztével Boroszlóba s későbbben Wittenbergába ment. Itt Luther és Melanchton a törekvő ifjut nagyon megszerették. — Egy évig Eislebenben mint tanár működött. 1539 dik évben pedig Luther és Melanchton ajánló-leveleivel ellátva Bártfára tért vissza, hol 1560-dik évi junius 7-ikén bekövetkezett haláláig a közművelődés terén kitűnő eredménnyel működött s számtalan — többnyire Bártfán nyomtatott tudományos munkát adott ki.

⁵ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 498-dik lapon. ⁶ Lásd ugyanott 100 dik lapon. ⁷ Lásd JANOTA 141-dik lapon. ⁸ Lásd WAGNER *Diplomatarium* 168-dik lapon.

1549. Stöckel Lenárd szerkeszti az úgynevezett Confessio pentapolitana ágostai vallású nyilatkozatát, mely Verancsics Antal egri püspök útján I. Ferdinánd királyhoz terjesztetett föl, s annak bebizonyítására is szolgált, hogy abban sem Zwingli, sem pedig Calvin tana nem foglaltatik. — Ezen memorandum későbbben, nevezetesen 1560-dik évben latin, magyar és német nyelven Bártfán ily cím alatt nyomtatott ki: *Quinque Civitatum, nempe Cassoviensis, Leutschoviensis, Barthphensis, Epperjesiensis, Cibi-niensis nomine elaborata confessio christianæ doctrinæ.*
1557. Serédy György elhalálozván, veres márványból díszesen s művésziiesen faragott síremléke a plébánia-templom déli Sz.-Mária kápolnájában állíttatott fel.¹
1559. évben a halálos ítéleteket tartalmazó «*Sententiae Criminales*» jegyzőkönyv vezetése megkezdődik.
1560. I. Ferdinánd király kijelenti, hogy Bártfa régi jogaihoz tartozik, miszerint minden kereskedő, legyen az magyar, német, lengyel vagy orosz, áruival a makoviczai úton mindenkor Bártfán, mint árumegállító helyen keresztül menni tartozik.²
1561. I. Ferdinánd megtiltja, bárkinek is a várostól két mértföldnyi távolságon belül sörfőzdét állítani.
1563. A város szabadalmat nyer, sz. Máté és szt. Tamás napjain országos, és minden szombaton heti vásár tartására.
1563. A városi húsáruló ház (jelenleg a főtér keleti házsorában álló casinói épület) nagy fénynyel és költséggel Bernát és Lajos mesterek által helyreállíttatik. *Tertia feria post Conductum pascae Conventio facta est cum duobus murariis fratribus Italis Ludovico et Bernhardo (valószínűleg Pel) ex parte macelli denuo extruendi præter cellaria testudinata priori anno absoluta in hunc modum. Itt következnek az alakításra vonatkozó tételek, azután . . . omnia ex polito lapide. Pro statua lapidea supra tectum colorata Johanni Italo fl. 1. — Item pro una lapidea janua ad cameram dati sunt fl. 31. — Pictor reformavit nova pictura angelos in domo novo — fl. 1.*
1566. évben épült az úgynevezett régi Ganzzaugh-féle ház renaissance stílű, s díszes alakítású kapuzata, melynek homlokzatán olvashatni:

WER GOT TRAVT DER WOLL BAVT. 1566.

1567. Angern Joachim, a plébániai templomban lévő emléktáblája készült.³
1573. Sztanko Tamás városi bíró.
1574. évben az Orbán-harang öntetett János tarnói mester által. Gutgesel Dávid városi bíró idejében.
1585. évi december 1-én Rudolf király uralkodása alatt a XIII. Gergely pápa által szerkesztett új naptár bizonyos egyházi szertartások kíséretében városunkban is behozatott, mely esemény annál inkább nevezetes, miután a Gergely-féle új naptár az országban csak 1588-ik évben fogadtatott el törvényesen.
1590. A magyar protestánsok itt tartottak először általános zsinatot, s Bártfából második Augsburg lett, sok ágostai talált itt menedéket az üldöztetés ellen.
1596. Kloesz Jakab városi bíró (nyomdász).
1597. Hogy némely bártfai polgár mily gazdag volt, kitűnik Stöckel Dávid még meglevő rendeletéből is, melyet egy «*Diversa Anno 1597*» című könyvben találtam,⁴ a végrendelet első része az ingatlan vagyon felett rendelkezik, azután következik az ingó vagyon feletti rendelkezés, mely így hangzik:

¹ Lásd jelen *Monographiám* I. részének 113-dik lapját, hol SERÉDY GYÖRGY síremlékének rajza is közölve van.

² Lásd JANOTA 149-dik lapján.

³ Lásd leírását *Monographiám* I. részének 115-dik lapján.

⁴ Vastag könyv, préselt táblákkal, melyeken: Judit die Gerechtigheit, Euterpia, Apollo, Thalia, Caliope, S. Ioannes, S. Lucas, S. Matheus, S. Marcus alakjai feldomborműben vannak előtűntetve. — A könyvtábla belső lapján pedig, a papír alatt találtam egy régi magyar kalendáriumot, melynek olvasható részlete így hangzik: JUDICIUM. *Magyar nyelven Christus Wrunknak születése után 1589 Esztendőre.* — Fontanus Bálint M. az krakói főiskolában rendeltett *Astrologus* által irattatott és számláltatott fél óra és az kassai Délre. (sic). — Az Holdnak másik harmada homályosodik, az Halak jegye által, kisasszony havának évnapiján és este 7 órákor, és 9 minutumkor kezdetik el, és tart 11 horaig 10 minut. Sárga és zöld szabásó színű leszen.

Stöckeliana Davidis inter haeredes eius dispositio.

Anlangend über die bona mobilia.

Da dem *Leonardo* von silbers geschmeid ein silberne und übergülde Kanne im Gewicht Werth 2 fl 30 den sammt einem grossen Petschirring 4 Dukaten haltend. Von Zinnernen Gefäss aber massiger Becher sammt dreien Mittelschüsseln.

Dem *Paulo* von silbergeschmeid, drei Becher in einander gestellt, 4 löffel, ein silbern stachelschwein, 2 nessig 22, sammt vier Dukaten. — Von Zinnengefäss 3 Mittelschüssel, und 1 grosse Schüssel.

Der *Fides* von silbers geschmeid ein Becher mit einem Fuss, 2 löffel, 7 paar Heftel, ein heidnischer Pfennig per 2 Dukaten, auch einen löffel mit einem abgegossenen stil. — Von Zinnengefäss ein Becher, 1 Mitlschüssel, 1 Tischblatt.

Der *Marthe* von silbern geschmeid 1 schwarzsamte Gürtel, 3 leffel, 3 paar Heftel, 1 grosse Schaugkopf, 3 heidnische Pfennig und andere kleine Münzen. — 4 Dukaten und Silber; — von Zinnern gefäss 1 grosse Schüssel, 1 Pintflasche, 2 quart Schändl.

Der *Anna* von silbern Geschmeid ein Goldgürtel mit abgegossenen Geschmeid und Figuren,* 3 leffel, 5 paar Heftel, 6 heidnische Pfennig, 4 Dukaten. — Von Zinnern Gefäss 1 grosse Schüssel, 3 Mittelschüssel.

Der *Margaretha* von silbern Geschmeid 1 Goldportengürtel mit abgegossenen Geschmeid, 1 leffel, 3 paar Heftel, 1 Pusch Silber, 3 Dukaten sammt 2 püschlein Silber und altem Goldt. — Von Zinnengefäss 1 grosse Schüssel, 3 Mitelschüssel.

Der *Dorothea* von silbers Geschmeid ein sammt Gürtel mit silber beschlagen und übergülde mit Spangen und zween Taschen; — 4 Dukaten, 1 paar Heftel auf ein Mantel. — Von Zinnengefäss 2 grosse Schüssel, 2 Mittelschüssel, 2 Pintflaschen, ein kupferner Becher und ein Leichter.

Sunstens ist der *Fides* der gänsfarbne Schleier; der *Dorothea* ein Kronraschrock sammt dem besten schwarzen Mantel, der *Margaretha* der beste Rock und schwarzgrün Mantel mit güldenen Borten; der *Anna* der praune Rock, und sittig grüner Mantel mit Goldporten; der *Martha* aber der rothsamte Rock, und schwarzgrüner Mantel mit Goldporten zugetheilt worden. Duo pocula argentea, unum album, alterum in forma nucis muscatae, septem cochlearea argentea, et duos Annulos etc. — Datum Anno 1596 die 17. Augusti.

1597. évben készült el a plébániatemplom szentélyében álló három ülésű, renaissance stílű szék.

1597. Glatz Lénárd városi bíró.

1600.

1600. A dühöngő pestis alkalmával csak Bártfán több mint 2000 ember halt el.

1602. Polgárjogot nyert: Eckert György, Georgius Eckert, Martini Eckert Lapididae filius.

1605. Bocskay István, Magyarország és Erdély fejedelme, szabadságlevelet ad a bártfaiaknak. — Ugyanis Blimberg György és Wagner Salamon bártfai polgárok többi polgártársaik nevében felmutatták Bocskaynak azon feltételeket, melyek alatt Sennyei Miklós és Dengelegdy Mihály, Bocskay vezéreinek városukat feladták, s melyek szerint Bártfa városának teljes vallásszabadság, személy- s vagyonszabadság, továbbá védelem ígértetik. — Bocskay tekintve tehát azon körülményt, hogy a bártfaiak a németektől elpártoltak, ezen feltételeket elfogadja s maga részéről is megerősíti.

1605. Glatz Lénárd városi bíró.

1608-diki törvény szerint a képviseltetési jog megadatik a városnak, bár a város követei az országgyűlésen a XV-dik században birtak már szavazati joggal.

1608. Polgárjogot nyert: Greiffenzweig András aranyműves.

1610. Czebner György tanácsnok Epitaphiuma elkészül, s a templom északi mellékhajójának oldalfalán felüggesztetik.

1611. A városház tanácstermében egy díszes fiókos kályha állíttatik fel. «In der Rathstuben ein bossirten Offen gemacht um 10 Gulden.»

1612. Farsch János városi bíró renaissance stílű epitaphiuma elkészül, s a templom egyik északi pillérén helyeztetik el.

1613. Hogy Bártfán ezen időben salétrom készült és mészke égettetett, azt ezen évi számadások bizonyítják, melyek szerint a salétrom főzéseért s jegecedéseért, valamint a mészkövek töréseért tetemes kiadások vannak feljegyezve.

* Lehetséges hogy itt *abgegossenen Figuren* alatt talán a zománcz — Email — értetik.

1613. A város tulajdonát képező táljai szőlőkből 93 hordó bor nyeretett.
1614. A táljai szőlők termése ez évben 136 hordót tett ki.
1616. Polgárjogot nyert: Mathaeus Grünwald Pictor, filius Mathei Grünwald.
1617. A plébániatemplom szentélyében álló gótstilű székek renaissance ízlésű koronapárkányzata készült el.
1619. Sax Parthén ágostai lelkész sírköve a templom szentségházának szomszédságában a kövezetbe illesztetik be.
1620. A városi tanács számára megrendelt heringekért fizettetett 48 forint.
1622. Haid Lénárd elhalt városi bíró renaissance stilű epitaphiuma elkészül, s a templom szentélyében felfüggesztetik.
1622. Greiffenzweig János elhalt városi tanácsnok emléktáblája a szentségház mellett függesztetik fel.
1622. Ez évben a dühöngő pestisben Bártfán két hó alatt több mint 2000 ember halt el.
1623. Blimberg Tamás városi bíró.
1625. Weigmann Márton ágostai lelkész epitaphiumát Grünwald Máté festményekkel látta el.
1625. A templom melletti campanilében függő legkisebb harang öntetett.
1625. A táljai szőlők felügyelője jelenti: Item a várnak építésére vévén erő hatalommal két kádunkat az Várhoz, hoga haza szabadították azért adtam 64 denárt. — Az Bányiaszon való szőlőpásztornak vötem puskaport, mert az sok madár miá nem tud vala mit tönni — 50 denár.
1626. Blimberg Tamás városi bíró veres márvány sírköve és renaissance stilű epitaphiuma, — az utóbbi Grünwald János festményeivel díszítve, — a templomban elhelyeztetik.
1628. Berger Bálint városi bíró.
1628. Wolf János, a Duplin falu mellett rablók által megöletett bártfai polgár emléktáblája a templom tornyának keleti falán helyeztetik el.
1628. Janofszky András tanácsnok epitaphiuma elkészül.
1630. Buchholtz Simon tanácsnok díszes egyházi széke készült.
1631. Berger Bálint elhalt városi bíró emléktáblája a templom hajójában felfüggesztetik.
1631. Grünwald János festő, egyszersmind városi bíró.
1634. Glatz Jakab városi bíró.
1635. Grünwald János városi bíró.
1635. A Bártfa város tulajdonát képező táljai szőlők művelésére nézve e következő feljegyzések találhatók:

Lőrincz Gribovszky uram adott a város munkájára	68 fl.
Tobias Czoder uram adott kezembe	100 fl.
Barthel Pfeiffer uram adott	75 fl.
Leonhardus Huldreich uram adott	60 fl.
Barthel Pfeiffer uram adott	80 fl.
Tota summa facit percepta pecuniarum	383 fl.

Pál táljai szőlőmester számlája:

Öt vermet haniattam az Peter Diák szőlőbe. — Tökösmaal útját a zápor bemosta. — Kilenczednapon karóztattam a Bányászon 26 emberrel. — Vöttem abroncsot 100 hordóra valót. Az hadakat rejánk szálítottak az Böszörmien hadat, az hadnagy völt nálunk szálláson, négy nap költöttem reayok borra ettelre ugi mint 1 f 50 den.

1637. II. Ferdinánd király elhalálozása után, fia III. Ferdinand választatott meg egyhangúlag királylyá. — Ez alkalommal a Bártfa város közönségéhez menesztett küldöttség — a hűségi eskü felvétele tárgyában — e következő tagokból állott: Hosszútóthi László nagyvárad püspök, Sennyei Sándor kamarai és királyi tanácsos, és Tassy Gáspár. Ezen királyi biztosok 1637-dik évi május 22-én a városház ülés-termében megjelenvén, ez alkalommal a városi tanács és képviselőtestület tagjai a hódolati esküt letették. — Az ünnepély bevégezése után a város bírása a város nevében a királyi biztosok mindegyikének 10 darab aranyat, a püspöknek pedig azonkívül egy arany serleget nyújtott át.
1640. Hueber Jakab városi bíró.

1640. A plébániatemplom leégett tornya vörös rézzel fedetett be.
1641. A városház tetőzete megújítatik; ez alkalommal a veres rézzel bevont Roland faszobra a városház déli csúcsfalának ormára helyzetetett el.
1641. Polgárjogot nyert: Daniel Grünwald Domini Johannes Grünwald filius Pictor. Ugyanez évben Grünwald Máté a városház erkélytornyocskáját, a tizenkét városi tanácsnok és Hueber Jakab bíró monogrammos ezímerpajzsával diszíté fel.
1643. Werbőczy hármas törvénykönyve — Tripartituma — Kloesz Jakab városi nyomdásznál latin és magyar szöveggel nyomatik ki.
1643. A 115. éven keresztül elhagyott és részben romban hevert zárdatemplom kijavíttatik. Erre vonatkozik a következő feljegyzés is: Super pictorem : pro Coloris Viridis in usum Civitatis emptis fl 6 den. 60. Item pro variis laboribus, in templi Slavonici renovatione Crucifixi, tabularum et aliorum pictura soluti sunt — fl 41.
1644. Mensatori Hanns Weitzenbreyer pro una mensa in œnopolium empta dati sunt — fl 2.
1644. Anno mirabiliter vario ardente Bello!
1645. *Húsvétől őszig nagymérvű cholera dühöngött*, mely alkalommal több mint 2400 ember esett a pestis áldozatául.
1645. Hic annus et tumultus ex intestino bello, ut et atrocissimae apud nos ex passim grassante peste fuit abnoxius quo plane nulli pro jure municipali consequendo laboravere.
1645. Hueber Jakab városi bíró és Günther Richard rector díszes síremlékei készültek.
1647. Glatz Jakab városi bíró.
1649. Adam Katalin és Berger Dorottya díszes veres márvány sírköve a templom hajójának egyik északi pillérébe falaztatott be.
1651. A plébánia templom főoltárának készítéseért 1100 darab arany, az orgonáért pedig 1500 frt adatott ki.
1655. A templom diadalkeresztjének gerendája feliratos deszkázattal boríttatott be.
1657. Hrabovszky Péter, budetini várparancsnok, a városnak végrendeletileg 6510 magyar forintot hagyományozott, oly czélból, hogy ez összeg kamataiból évenként négy bártfai születésű ifjúnak segély nyújtassék a külföldi egyetemek látogatására. — Ezen időben a városi hivatalok állomásai tudományosan kiképzett, világot látott, és tapasztalt férfiak által töltettek be, kik a közjó előmozdítására czélzó hivatalos működésük teljesítésén kívül még tudományos műveik szerkesztése és kiadása által nemcsak a hazai tudományosságnak használtak, hanem annak a külföld előtt is hírnevet és tiszteletet szereztek. — A városi tekintélyes és művelt polgárok ezen szellemi tevékenységét nagyban előmozdítá azon kedvező körülmény, hogy a városnak már a XVI-dik század óta két nyomdája volt; így Gutgesell Dávid, Kloesz Jakab s későbbben Sambuch György mint nyomdászok szerepeltek. — A Bártfán nyomtatott könyvek és egyéb irodalmi termékek csinos, sőt mondhatni művészies kiállításuk által nem csak a hazai, de a külföldi könyvtáraknak is díszére váltak.
1659. Huldreich Lénárd városi bíró, elhalt.
1666. márczius 1-én Rákóczi Ferencz arájával, Zrínyi Ilonával, s nászkíséretével Zboró várába utazva, a városi tanács által feldíszített tanácsteremben megvendégeltetett. — Rákóczi fejedelem kíséretében voltak még: Szelepcsényi György esztergami érsek és az ország primása, továbbá gróf Pálffy egri és Bársony nagyváradi püspökök. — A fényes vendégség 154 frtba és 60 denárba került, ez alkalommal a város bírása Zrínyi Ilonának egy Krakóban készült s 94 frt 75 denár értékű arany serleget nyújtott át emlékül a város nevében.
1666. A tót nyelvű ágostaiak templomában egy új orgona készült.
1669. Schmitz Menyhért városi bíró.
1669. A templom mellett álló harangtorony alapköve ünnepélyesen letétetett.
1670. augusztus 20-án I. Lipót szigorúan rendelte el, hogy a bártfai zárdatemplom a katolikusoknak adassék vissza.

1671. ápril 20-án a zárdatemplom a szláv nyelvű ágostaiaknak ismét visszaadatott.
1671. A német nyelvű ágostaiak által használt parochiális templom a katolikusoknak adatott vissza, — kik azt csak rövid ideig birták, mert
1672. május 22-én az ágostaiak ismét elfoglalták a plébaniatemplomot.
1678. Kapossy János, Tökölyi egyik kapitánya, seregével bevonult a városba; ez alkalommal a császári érzelmű Winter György városi bírót elfogató, s Erdélybe száműzte, honnét később csak 8000 frtnyi váltságdíj lefizetése után, szabadon térhetett vissza.
1679. A sz. János és sz. Márton napja közti időben több mint 3000 ember halt el pestisben.
1679. június 15-én délután két és három óra közt, Jósa István és Petneházy Dávid a külvárost elfoglalták, leégették, az Ó-Fehéritő nevű külvárost kirabolták s a marhát elhajtották, sőt a belvárost is ostromolni kezdték, de a polgárság a támadást visszaverte. — Ez alkalommal történt ugyanis, hogy Winter György városi bíró s a polgárság parancsnoka nem messze az olasz kaputól — Wallenthor bei der Eisgrube — az ellenség golyója által halálosan találatott. — Azon a helyen, hol Winter elesett, özvegye egy síremléket állított fel, mely az ugynevezett Fröhlich-féle házikertben még mai napig is fennáll. — A kőből faragott síremlék felirata már nehezen olvasható s így hangzik:

IN MEMORIAM G : D : GEORGII WINTERI - CONDAM - IUDIC : PRIMAR : LIB : AC : REG : CITS - BARTPHA AERE PRIUS . . KÖVÁR REDEMPTI DE . . HVNG : TRAE AO. 1619 DIE 15 IVNII. — HOC MONUMENTVM FIERI FECIT RELICTA EIUSDEM G : D : IUDIT. NATA EISDORFFER. A. 1680.

Winter emlékét még egy mai napig meglevő zászlókép is örökíti meg, mely jelenleg a városház telekkönyvi helyiségének falán van felfüggesztve. — Ezen kép eredetileg a plébaniatemplom egyik zászlóján díszlett, de a templom belsejének 1812-dik évben történt kimeszelése alkalmával, a kép kivágott és kerettel láttatott el. — Ezen olajfestvényen Winter György városi bíró atillában és sűrűn zsinórozott prémes mentében van ábrázolva, kezei imára össze vannak téve, hosszú haját, bajuszt és spanyol szakált visel. A képen levő felirat következő:

ECCE! GEORGIVS HIC QVONDAM COGNOMINE WINTER
PANONIAE REGI FIDELITATE GRAVIS.
HVNC MARS SAEVA VIRVM CAPUT VRBIS SORTE REBELLI,
TOLLIT DE MEDIO BARBARA TURBA NECE,
MORTE TRIUMPHALI SVPERANS TERESTRIA WINTER
CAESARE PRO PATRIA VICTORIOSVS OBIT.

1680. szeptember 3-án Petneházy, Tökölyi Imre egyik vezére, ostromolván a várost, 6000 frtnyi hadisarczot követelt a polgárságtól, miután azonban a város polgársága sem kapitulálni, sem pedig a kívánt sarczot megfizetni nem volt hajlandó, ennek folytán Petneházy a külvárost több helyen gyújtatta fel, mely alkalommal a belváros is két templomával s a város tornyával — az abroncs-utezát kivéve — a lángok martalékává lett.

A város egykori krónikása így folytatja ezen mozgalmas idők eseményeinek leírását:

Nulla Calamitas sola.

Anno 1680, 6-ta Septembris venit Szalánczy cum 600 pedes per longum Montem (Hosszúhegy, Dluha hura) qui medio duorum hominum curat nuntiare Civibus, etsi quantum cunque fatigia ipsum constabunt, tamen curabit noctu Muros descendere et Civitatem occupare, neque vitam parceret foetui in utero materno, si non dederint ipsi 2000 fl, cui tandem in maximo tristi statu 500 fl missi sunt, quo tempore seu 3-a Sept. aliqui Curiae portam destruxerunt, nam pulveres ibidem reconditos excipere volebant.¹

¹ Az erőszakos betörés nyomait viselő ajtó, jelen munkám III-dik táblájának 19-ik idoma alatt van ábrázolva, s jelenleg a városház pénztári helyiségének fa ajtaját képezi.

1682. január 14-én Tököly Imre házasságra lépett Zrínyi Ilonával, Rákóczy Ferencz özvegyével.¹
1682. Guth Dániel városi bíró.
1682. augusztus 23-án Szalay Pál biztos jelenlétében a templomok az ágostaiaknak adattak át.
1682. A városi tanács e következő tagokból alakult: városi bíró: Guth Dániel (azelőtt Tököly titkára). — Tanácstagok: Heidenreich János, Ritzmann Miklós, Busch Lénárd, Herrlich Fülöp, Henriczy Jónás jegyző, Lippisch János, Eisdorffer Samu, Fabini Lénárd, Wajda Gáspár, Scheffer György, Ocherlann János és Zarevuczy János.
1682. A városi fuvarosoknak és kocsisoknak, kik Zrínyi Ilona fejedelemnő bútorait s holmiját Munkácsról Zboróra szállították, a város fizetett 15 frtot.
1682. Cyathus (serleg) in honorarium celsissimi principis ac Domini Domini Emerici Thököly emptus, repurgatus, honoratus facit fl 180.
1683. A városi fuvarosoknak, kik Zabler Jakab ágost. lelkész könyvtárát Wratiszlavból Eperjesre hozták, 106 frt.
1683. A templom tornyán alkalmazva volt s tűzvész folytán leasett, aranyozott rézgömb eladatott 84 forint 60 denárért.
1683. A fejedelem (Thökölyi Imre) udvarának megvendégelésére a város fizetett 88 frt 7 denárt. Azon kívül vad pecsenyéért s halakért: extraid pro feris et Salmonibus erogati 11 fl 96 denar.
1683. Tizenegy hordó sörért a fejedelem udvara számára 33 fl 50 d.
Item in minuta præparatoria circa quarteria Principis repurganda in vitra, claviculas, deaurationem orbiculi in Smigma et Causticum in Equos aliaque soluti 15 fl 41 d.
Celsissimo Principi hic existenti honorati aurei 100 á flor 4 f 50 denar facit 450 fl.
Orbiculus argenteus deauratus una presentatus 31 fl 50 d.
Celsissima Principissa uti et domicella ejusdem aureis catenulis et armillis honoratæ facit 186 fl.
Filiolus Principis Franciscus Rákóczi phaleris (Rosszieder — lódiszszerszám) donatus pro 100 fl.
1684. Guth Dániel február 17-én elhalálozván, utána Heydenreich János választott meg város bírájának. A város jegyzőkönyve az év kezdetén «Jehova juvante» felíráttal kezdődik.
1684. Guth Dániel özvegye egy öntendő nagy harang számára 100 frtot adományozott.
1684. ápril 9-én Häusler osztrák generalis, horvát seregével a várost ostromlá, de eredmény nélkül, s így visszavonulván, bosszúból legalább a külvárosokat égetteté el.
1684. szept. 23-án Schultz Bálint császári generalis ostromzár alá vette a várost, falait és bástyatornyait ágyúkkal lövetni kezdé. Ezen ostrom alkalmával egy hét fontos ágyúgolyó a nagy templom boltozatának egy részét betörte.
1684. szept. 28-án a városunkat védő polgárság minden erőfeszítése daczára, kénytelen volt a város — a túlnyomó erőnek engedve — kapitulálni. Ez alkalommal Schultz tábornok a város lakosságára 2000 arany és 1000 tallér hadisarczot vetett ki, mely összeg fejében október 6-án a város Guth Dániel özvegyének zálogba adott városi falvak jövedelméből 10,000 frtot le is fizetett. — Heydenreich János városi bíró több tekintélyes polgárral együtt, az említett hadisarcz kifizetését nem akarván teljesíteni, bebörtönöztetett.
1685. Katholikus vallású és császári érzelmű tanács lévén, a város jegyzőkönyve «In nomine Jesu» kezdődik.
1686. márczius 11-én a zárdatemplom visszaadatott a katolikusoknak.
1686. július 24-én az egész belváros, templomaival és tornyaival együtt leégett; úgy látszik, városházunk ezen borzasztó tűzvész által megkíméltetett.
1686. A felépítendő templom tornya számára a bányavárosokból 18 frt 83 d. segélyösszeg jött be.
1686. Caraffa eperjesi tábornok számára a polgárság 180 frtot gyűjtött. — Ezen összeghez azonban csak azon polgárok járultak, kiknek házaik az utolsó tűzvész által megkíméltettek.

¹ Ezen évtől kezdve a történeti adatok a *Liber Rationum de Anno 1682—1704.* című írott jegyzőkönyvből vannak merítve.

1687. január 25-én Csáky, Barkóczy, Holló és Kálmánczay császári biztosok által a plébániatemplom a katolikusoknak adatott vissza.
1687. Pro rupta Campana horologii solvit Judæus 243 fl. 83 denár. Ezen adat is bizonyítja, hogy a templom tornyán óra-mű volt elhelyezve, melynek harangja az 1686-dik évi nagy tűzvészben elhasdván, az érczanyag 243 frt és 83 denárért egy zsidónak adatott el.
1687. Egy városi pánczél eladatott 36 forintért. — Pro vendita Lorica (Panzer) civitatis.
1687. A polgárok Caraffa számára gyűjtöttek 224 fl. 40 denárt. Ex Contributione extraordinaria Civium provenerunt. 224 fl. 40. Két zsidótól kölcsönzött pénzből egy lovat vettek Caraffa számára 270 forintért. — A Judæis duobus concessi pro emptione Equi Excellentissimi Generalis Caraffa.
1687. A tűz által felolvadt s a templom belsejében talált harang-ércz eladatott 305 fl. 90 denárért.
1687. A városházán lévő s a Farkas-család tulajdonát képező ezüst serlegek eladattak 105 fl. 62 denárért. Ez időben a város részint tűzvész, részint pedig hadisarcz következtében nagy pénzzavarban lehetett; mindazonáltal a polgárság mindent elkövetett, hogy Caraffa generális kegyét ajándékok által megnyerje, a mi úgy látszik sikerült is, miután az 1685-dik évi márczius hóban Eperjesen a hóhér keze alatt elvérzett protestánsok közt egyetlen egy bártfai polgár sem veszté el életét.
1689. Jakus György városi bíró.
1689. A bártfai protestánsok a városon kívül, az úgynevezett úriréten (Herrnwiese) egy fatemplomot építettek.
1691. Thuróczy János városi bíró. — Henszlmann Gottfried és Sáad Dániel városi tanácsnokok.
1691. Az ácsoknak és munkásoknak, kik a harangokat az óra-toronyba felhúzták, 16 denár borraavaló fizettetett. Egy nagy óra-mű vétetett 72 frtért, mely összeghez ráadásul a két régi óraművet adták. Ez időben a városi hóhér évi fizetése volt 62 fl. 40 denár. A bártfai mészáros-czéh díszes kiállítású czin-kannáján az ökörlevágás jelene van bevésve, cizellirozva a mészároslegények prémes kucsmával, attilában vannak ábrázolva. A kanna díszes renaissance stílu díszítményei közt olvasható:

FRISCH · AVF · WIR · WOLLENS · WAGEN · DEN · WILTEN · OCHSEN · NIEDERSCHLAGEN.
ER · MAG · SPRINGEN · ODER · PRVLLEN · ER · MVSZ · FALEN · NACH · VNERN · WILLEN.
ANNO 1·6·91.

1693. Korotnoky Pál városi bíró.
1693. Szalóki András városi plébános nevenapjára tiszteletdíj fejében kapott ... 2 fl. 40 den.
Korotnoky Pál bírónak, ki egy császári tisztt elébe utazott, kenyérre és kolbászra adatott ... 48 den.
Keczer Sándor alispán megvendéglésére ... 4 fl.
1694. Gróf Erdődy György tárnoknak ajándékozott paripáért ... 216 fl.
Két hordó asszú borért, melyeket a nádor és tárnok részére Pozsonyba küldtek, fizettetett ... 244 fl.
A város hajdújának, ki levelekkel Bécsbe küldetett ... 72 den.
A városi küldöncz (Satrapa) Kassára kapott 24, Eperjesre 12 s Lőcsére 24 denárt. —
A városi bíró fizetése volt 240 fl., tanácsnoké 60 fl., városi jegyzőé 130 fl.
1696. Péchy Ádám városi bíró.
1697. A város dohányárulási jogáért kapott évenként ... 130 fl.
Arenda Tobacæ vulgo Dohán per arendatores est deposita.
1697. Sept. 22-én a városi tüzérnek a törökök felett nyert győzelem alkalmából történt lövésekért s ágyúzásért ... 1 fl. 80 den.
1698. Pro reparatione Turris majoris ... 10 fl.
A torony ujítására 20.850 darab téglát adott a város. Pro tecto super indicem horologii ... 1 fl. 2 den.
1699. Az országbíró számára küldött heringek- és csikokért ... 12 fl.

1699. Korotnoki Pál városi bíró.

1699. Január 30-án Kálmánczay István és Tarnóczy Mihály apát, császári biztosok által az ágostai lelkészek a városból kiűzettek.

1699. Benkovits Ágoston nagyvárad püspöktől a város — elzálogosított birtokainak kiváltására 21,000 frtot vesz fel.

1700.

1700. Korotnoki Pál városi bíró évi fizetése volt 600 fl.

1701. Nigrelli császári tábornok leánya menyegzőjére a város különféle konyhaszerekre adott 12 fl. 40 den.

1701. April 10-én Sartorius Eliás, az ágostai hitközség lelkésze, az isteni tisztelet alkalmával a templomból reőszakkal kivezettetvén, fegyveres kíséret mellett a város határából kiutasított.

1701. Május 1. — Báró Klobusitzky Ferencz császári helytartó, az ágostai hitközség fatemplomát s iskoláit bezáratta, negyednapra pedig az úgynevezett úriréten (Herrenwiese) álló fatemplomot lerontatta, szétszedetvé, s az így nyert faanyagot nyilvánosan elárvereztette.*

1701. A város birtokához tartozó Tarnó nevű helység Korotnok Pál városi bírónak 1596 frtért zálogba adatik.

1702. Péchy Ádám városi bíró.

1703. Brankovits János tisztújítási királyi biztos megvendégelésére Ossikón kiadatott 2 frt 40 kr., a tisztújítás után kapott napidíj fejében 86 frtot.

1703. November 7-én. II. Rákóczy Ferencz hadseregének két kornetje (zászlóalja) Szemere László és Tussay Márton kapitányok vezérlete alatt, a külvárosokat elfoglalva, ostrom alá veszi a belvárost. — Ez alkalommal a városi vízvezeték csöveit az ellenség elzárja, s a városi sánczárkokban lévő vizet lecsapolja. — A támadás és védelem nagy tüzzel foly, a polgárság visszaveri az ellenséget.

1703. November 16-án. A város polgársága kitűzvén a fehér lobogót, megadja magát, — másnap Rákóczynak a hűségi esküt ünnepélyesen leteszi.

1703. November 29-én. Korotnok Pál városi bíró és Ocherlan János városi követek által Tokajba hozott békekötés pontozatai Rákóczy fejedelem által megerősítetnek.

1703. A békekötés után Szemere László 50, Tussay Márton kapitány pedig 30 tallért és három hordó asztali bort kapott a várostól.

1704. Grünwald Máté városi bíró.

1705. Október 27-én. Melczer János, Görgey Imre és Becskeházi Zsigmond, Rákóczy Ferencz biztosai s küldöttjei a plébánia-templomot az ágostaiaknak adták át.

1708. Rákóczy fejedelem Kassára gyűlést hirdetvén, ez alkalommal Bártfa városára 7000 rovásnyi (1 rovás = 3 fl.) tehát 21,000 frtnyi hadisarcz vettetett ki, azonfelől a polgárság tartozott még minden rovas-tól egy véka búzát s egy véka zabot adni. — Bártfa város polgársága azonban a folytonos belháborúk által annyira elszegényedett, hogy képtelen volt Rákóczy túlságos követeléseinek eleget tenni. — Ennek következtében Rákóczy 14 francia tisztet Bártfára küldött, kik két héten keresztül a kivetett hadisarcz egy részét a polgároktól karhatalommal s erővel behajtották.

1710. Több mint 3000 ember halt el pestisben. — A plébánia-templom anyakönyvében található feljegyzés szerint ezen pestis február 27-én kezdődött és tartott 1711-dik évi márczius hónapig. A cholera júliusban érte el tetőpontját, midőn naponként több mint 80 ember halt el. — Ezen feljegyzés szerint borzasztó kinézése lehetett a városnak; az utcák üresek, néptelenek, a házak csukva valának,

* Ezen lerombolt fatemplom belseje csinosan volt kifestve. Ezt abból gyanítom, mert a fatemplom festett deszkarészei még több helyen, nevezetesen a Zucker-féle csürben mai napig is megvannak, így egy csinos renaissance ornamentációval díszített deszkán e következő feliratot találtam:

ANNO DOMINI · 1·6·8·9 CASPER · SCHOLTIS.

- mindenki otthon tartózkodott, gyűlések s összejövetelek betiltattak, a közlekedés és kereskedelem megszűnt, a város utcáin és térein fű nőtt, s csak a harangok folytonos szomorú zúgása szakította félbe a csendet.
1710. Deczember 4-én. Wirmond, Hartleben és Walterskirchen császári tábornokok, Rákóczy hadseregét a városból kiűzvé, a város polgárságát is lefegyverezték.
1711. Január 6-án a plébánia-templom a katolikusoknak visszaadtván, Hodermarszky József görög egye-sült püspök által újra felszenteltetett.
1715. A város polgársága a hadisarcz, belháborúk, pestis, rosz termés által elszegényedvén, czélszerűnek és szükségesnek látta a város hatósága, a polgárok fényűzését egy rendelet által beszűntetni, mely nem-csak a polgárok ruházatára, de a keresztelőkre és lakodalmi ünnepélyekre is kiterjedt. A Bártfán nyomtatott *«Policey-Ordnung bey dieser königlichen freyen Stadt Bartfeldt»* című rendelet így kez-dődik: *Wir N. Richter, und Rath, Vormunde, und gantze Erwehlte Gemeine der kön. Freystadt Bartfeldt, thun hiermit kund Allen und Jeden Burgern, und Innwohnern benanter unserer Stadt öffent-lich. Demnach bey diesen schweren theuren Zeiten, durch die grosse Portions Auflagen, Verwistun-gen, Miszwachs, und Entschöpfung aller Mittel viel Burger, und Innwohner in grosse Armut und Schulden gerathen, zu welchen allen nicht wenig die grossen Miszbräuche bey denen Hochzeiten, Kindstauffen, Einwerbung in die Zechen, sondern auch die grosse auffgebrachte Hoffart (wider Gott) zwischen Mann- und Weiblichen Geschlecht, geholfen haben. — Als haben Wir nach Erforderung unseres Ambs zu verhüttung der Straffe desz allmächtigen Gottes, indem durch selbige Gott belai-diget wird, wie dann auch Lucifer wegen seiner Hoffart von Himmelsthron in den ewigen Kercker der Verdammusz ist abgestürzt worden. — Und dann zur Ersparung der übrigen Auszgaben und Unkosten, haben wir hiermit etliche Puncta allen und jeden wesz Standes und Würden sie seyn mögen, so nemlich bey dieser Stadt wohnhafft und unserer Jurisdiction untergeben sind, vorschrei-ben, und publiciren lassen, bey unauszbleiblicher Straff derselben nachzukommen. Und zwar: — — Itt következik azután a rendelet 18 pontozata, melyek tartalmát térhiány miatt ez alkalommal nem közölhetem, s csak azt jegyzem meg, hogy ezen rendelet által a lakadalmi ünnepélyeknél nemcsak a meghivandó vendégek, de az étkek száma is pontosan meg volt határozva.*
1716. A város tulajdonát képező nyomda a kassai jezsuita akademiának 1000 frtért adatott el.
1716. Az egész országban, tehát Bártfán is a bécsi súly és hossz mérték behozatott.
1716. September 27-én. Az ágostaiak új fatemploma, a régi helyen (úriréten) Eleonora I. Lipót császár özvegye parancsára felépülvén, ünnepélyesen felszenteltetett.
1717. Miskolczy András városi bíró.
1723. Általános marhavész nagy mérvben uralkodott.
1724. A város tulajdonát képező liszkai szőlők termése 133 hordó bort tett ki.
1725. Január 29-én reggeli 10 órakor földrengés következtében a parochiális templom magas tornya nagy robajjal dőlt le, lerombolván egyszersmind a szomszéd házakat is. Hagyomány szerint a torony ara-nyozott gombja a kőoszlopos házig (Kamene szlupi) esett volna le. (?)
1725. Miskolczy András városi bíró meghalt. — Ezen bíró olajfestésű nagy arczképe a városház telek-könyvi helyiségében van felfüggesztve, fiatal, telt arcza szakálltalan, ellenben vastag nagy bajusza férfias szépségét nagyban emeli, fehér prémmel szegélyezett sötét zöld színű bekecsket visel, magyar szabású világos kék atillája veres hajtókákkal és sűrű ezüst gombsorral van ellátva, — karcsú dere-kát vörös selyem és ezüstözött öv veszi körül, leeresztett jobbájával az ezüst végű birói botjára támasz-kodik, míg bal keze egy piros bársony arany rojtozatú asztalterítőn fekvő ezüst csattos könyvön nyug-szik, az asztalon látható még egy feszület és a birói csöngetyű. — A jól festett kép felirata a következő:

1725. Február 10-én történt tisztujítás alkalmával Péchy Ádám választatott meg városi birónak.
1725. Február 17-én Frentz János és Orlsbacher Mihály eperjesi építőmesterekkel egyezség kötöttet, a ledőlt torony megrongált három emeletének lebontása iránt, «Proposuit Dnus Judex in Civitatem hanc advenisse duos Murarios pro revisione *corrutae Turris*, ac die hesterna medio Domini tribuni plebis cum iisdem tractatum fuisse, quid nam *pro defractione trium linearum* (Gesims) vocatarum postularent.» — A mesterek ezen munkáért 300 frtot követeltek, de ezen összeg 250 frtra alkudtatott le.
1725. Február 20-án Zsemlicska János kántor, a templom orgonájának szétszedéséért a várostól egy hordó bort kapott.
1725. A június 20-án tartott városi gyűlésen elhatározott, hogy bármely hivatalos kiküldetésben részt vett városi tanácsnoknak, naponként egy pint bor szolgáltatassék ki.
1725. A július 4-iki városi végzés következtében, a határban lévő vetéseken, vagy a kertekben kárt okozó gonosztevők 1 Imperial pénzbírságban, vagy fizetéseképtelenség esetén 100 bot-ütéssel büntetettek.
1725. A város tulajdonát képező szőlők: *Tályán*: Tökösmál, Bányász, Kis- és Nagy-Nyerges, *Liszkán*: Sajgó, Margitta, Füzes, Nagy- és Kis-Rány; ez idei bortermése 237 hordót tett ki.
1725. Kassa városa a bártfai templom tornyának felépítésére 20 Imperiált adományozott.
1725. Azon városi tanácsnokok, kik ok nélkül a városi gyűléseken meg nem jelentek, 1 frt pénzbírsággal büntetettek meg.
1725. A Wallenthor nevű közép-kapu tornyára a templom összedőlt tornyának óraműve helyeztetett át.
1729. Szeptember 1-én. Zorger György egri vicarius és tinini felszentelt püspök bérmlás után a három városi harangot felszentelé.
1730. Május havában Orgonás Jakab nejével együtt, több templom kirablása miatt élve égettetett el.
1732. Halycsih Zsigmond, bölcsész-tudori értekezésének kinyomatására 20 imperiált kapott a várostól.
1737. Január 22-én a Roland szobra — egy erős vihar alkalmával — a városház déli csúcsáról ledobott.
1750. A plébánia-templom belsejének kimeszeltetéséért fizettetett 160 fi.
1757. Elrendeltetett, hogy a katolikus vallásra térni nem akaró lutheranusok bebörtönöztessenek.
1757. Consilium Stephanum Schullery apostatam uno Anno in Carceribus in pane et aqua detinendum praecipit.
1758. Titulum a Pontifice Clemente XIII. *Apostolicum Mariae Theresiae* datum excelsum Consilium notificat.
1764. Josepho Archiduci in Regem Romanorum electo viginti aurei resolvuntur.
1766. Mosko Mihály a városi tanács rágalmazásáért 100 bot-ütésre ítéltetett el.
1768. A város határának térképe, s a bástyákkal megerősített belváros távlati rajza Gáspár Gáspár mérnök által elkészült.*
1768. Miskoleczy András II. városi bíró.
1770. A városház előtt álló pellengér-oszlop (Schandsäule) elhordatott.
1770. A felső kapu melletti köhíd Sztanko Antal bírósága alatt felépült.
1774. Május 27-én ejjeli 1 órakor nagy tűzvész támadván, ez alkalommal 20 belvárosi ház a parochiális templommal, s a külvárosi major négy csürrrel a lángok martaléka lett. — Ezen nagy tűzvész emlékére a városi tanács a parochiális templom előtti szabad téren sz. Flórián kőszobrát állíttatá fel, a talapzat felső részén a városi czímer alatt e következő bevészt és aranyozott felirat olvasható:

LVSTRIS BIS SEPTĚM QVARTVS SVCESSERAT ANNVS,
VT SAXO HOC VOLVIT BARTPHA NITERE FORTEM,
ISTVD AVITA VOVET PIETAS, VENERATA PATRONVM,
VOTIS CHRISTIADV M, MAGNE FAVETO DEVS !

* Lásd e térképen lévő távlati rajzot, jelen munkám I. tábláján.

1774. A bártfai lutheranus hitközség a leégett katholikus templom újtására 20 frtot adományozott. (Fasc. IV. 107.)
1774. A parochiális templom tornya lebontatott.
1775. Julius 4-én, Eszterházy Károly egri érsek, fényes kíséretével a városba jött.
1776. Mária Theresia eltörli végkép a torturát.
1776. Guth Mihály városi bíró.
- 1778-dik évből való A Ganzsugh-féle ház homlokzatának a befestése hol e következő felirat a ház egykori tulajdonosának a nevére vonatkozik;

Gott allein erhalte und segne, was das GANTZ Erdreich hat,
Gottes AUGH Tag und Nacht, über seine Christen wacht!

1780. A város, s a város birtokát képező helységek hivatalos határjárása (Reambulatio metarum) eszközöltetett. — Ily határjárás mindig bizonyos ünnepélyességgel ment véghez. — A határjárási küldöttség tagjai a meghatározott nap kora reggelén, felfegyverkezve a városház előtt gyültek össze, azután zászlókkal és zene kíséretében a helyszínére kimenvén, a határdombok egymástóli távolsága, — az utolsó határjárási jegyzőkönyv alapján — megmértetett, a beesett vagy eltűnt határdombok kijavítottak, az újonnan emelt dombok gödreiben külön e célra készült, s két keresztbe tett bárdal és C. B. (Civitas Bártfa) betűvel jelölt téglák, úgyszintén a forgalomba lévő pénzdarabok tétettek le. — Ily határjárás természetesen néha hetekig is eltartott, annak végeztével pedig a városi polgárság egy része a visszatérő küldöttség elé ment, mely alkalommal a városi tanács a szabadban nagy vendégséget adott, úgy hogy az egész multság egy nép-ünnep jellegével bírt. — Ily határjárás volt még 1791, 1803 és az utolsó 1806-dik évben.
1781. Október 29-én a II. József által kibocsátott rendelete (Toleranc edikt) folytán a bártfai ágostaiak nyilvános isteni tiszteletet tartottak.
1782. Mihics Kray Ferenczné márvány síremléke a templom déli oldalán befalaztatott.
1782. Augusztus 11-én a vándorsáskák teljesen ellepték a vidéket s mindent elpusztítottak.
1782. Bizonyos General Ferencz nevű volt a városnak bakója.
1783. II. József császár Bukovinából visszatérve, pár napig Bártfán mulatott. — Ez alkalommal báró Kray Pál tábornok átnyujtá II. Józsefnek a Kézsmárkot Bártfával összekötendő új útvonal tervezetét, melyet József jóváhagyott ugyan, de annak kiépítése elmaradt. — A Tapoly folyón épült új híd a király szintén megsejmelte. II. József császár ezen látogatása emlékére, a város a Tapoly-híd déli végén egy emlékoszlopot állíttatott fel, mely még mai napig is áll. — A négyoldalú oszlop felső része egy kögömbbe végződik, a bevésett feliratok már csak nehezen olvashatók, azért szükségesnek látom azokat jelen alkalommal megörökíteni:

Az oszlop *északi oldalán*: D. T. O. M. A. IOSEPHO II AVGVSTO ORBIS IMPERATORI BVKOVINA REDEVNTI A CIVITATE BARTPHA IN FLVVIQ TAPOLY NOVVS PONS EXTRVITVR.

A *keleti oldalon*: D. T. O. M. A. IOSEPHO II AVGVSTVS TERRARVM. PRINCEPS FELICIBVS AVSPICIIS ITER PROSEQVENS ORBI SVO PANNONIO RESTITVTVS NOVOS BARTPHENSIS TORRENTIS PONTES TERTIA IVLIA PER TRANSIT TEROPTATVS EXVLANTE AC LAETANTE SENATV POPVLOQVE BARTPHENSI VN IVRSO.

A *déli oldalon*: SVB IVDICATO EGRE. DNO. ANT SZTANKO. — SENATO EOTVM D. IAC. OBRIST. — SAM. VAGNER. — IOA. GRVVALD. — IOAN. LASZLO. — IOS. LEPTER. — IOAN. KVLMAN. — IOS. FEHÉRVÁRY — ANT. PAJER — IOS. HORNYAKOVICS — AND. HALAVACS — IGN. KLENOVSZKY — ANT. KINCSLER — SVB TRIBVNATV D. IGN. SZTIPSICS.

A *nyugati oldalon*: SVB NOTARIO ET. PO. MAGI. D. ANT. MOKOSSINY. VNO. IOA. KITSINSKY — CAM. IOA. VAGNER — FIS. IOA. MOKOSSINY — QVAN. PORT. PER GEO. BVSINKAY ET FRANC. SZIHVLSKY — CAP.

SA. GRVVALD. — CANCELLISTIS MICH. CZIZER. XTIA. SZTANKO. FRVM IOS. VAGNER. AEDI. IOA. SCHLEISZ VLAD. VAGNER. EC. IOS. MIKEVICS. SAM. KONRADY. VIG. MAGI.

SVB PAROC. CATHOLI. A. R. D. THO. KORBICS. — TRICESIMA. EGR. DI GN HALAVACS.

1785. II. József császár parancsára a városi sánczárók délnyugati oldalán a halotti lámpaoszlop mellett lévő temető — egészségi szempontból beszünttetett.
1786. A város vásártartási jogot nyer József és Teréz napjain, valamint a szerdai hetivásárra.
1787. Augusztus 7-én Manyigay Pál, Sárosmegye alispánja, mint kiküldött királyi biztos vezetése alatt új tisztviselő-választás történik; ez alkalommal 11 városi tanácsnok a német nyelvbeni járatlanságuk miatt hivataluktól megfosztattak.
1797. Báró Eötvös Gábor királyi biztos elnöksége alatt hivatalos értekezlet tartatik, a városban építendő lutheránus templom tárgyában.
1797. Junius 23-án délutáni 4 órakor tyúktojás nagyságú jégeső egy arasznyira földet be a föld felületét.
1798. A pázsiton (Glacis) keresztül új út készül, ez alkalommal különösen a halotti lámpa oszlop tájékán sok koporsóra és emberi csontvázra akadtak.

1800.

1804. A polgári őrseg szerveztetett, melynek hivatása volt a városban a rendet fentartani, ünnepélyek alkalmával pedig díszőrségül szolgált. — Egyenruhája: zöld frakk veres hajtókákkal, búzavirág kék színű magyar nadrág, fekete huszár-esákó a város czímerével.
1806. A városi mocsáros sánczárkok háztelkekre és kertekre osztattak fel a polgárság közt; ez időben készült el a hosszú soron lévő nagy sétatér.
1807. A Napoleon ellen indult orosz sereg nagy része Bártfán ment keresztül.
1808. September 25-én az újonnan épült lutheránus templom ünnepélyesen szenteltetett fel. — A templom építése és berendezése 20,979 fit 5¹/₂ krba került. — A templom kapuzata felett e következő chronosticon olvasható:

SVPPPLICIBVS LAETI HIC FVNDVNT QVAE POPLITE FLEXO, CHRISTI COLAE, VOTIS ANNVE
SANCTE DEVs.

1813. Augusztus 24-én egy felhőszakadás következtében a Tapoly vize az egész völgyet elöntötte s a hidat elvitte.
1814. Mokossinyi Antal városi bíró s országgyűlési követ halt el, és a parochiális templom sírboltjában temettetett el. — A városház telekkönyvi helyiségében látható még ezen bíró aquarellben festett arczképe; arca borotvált, fején ősz parókát visel, barna prémmel szegélyezett kék bársony bekecses gazdag ezüst zsinórzattal bir. — A felirat pedig a következő:
- Posonii 2-da 9-bris 1790 depictus Aetatis 42 Annorum. Antonius Mokossinyi Judex, Consul, Senator, Notarius ac Nuncius Dietalis Liberæ ac Regiæ Civitatis Bartfensis, obiit Bartfæ 1 ma Maii 1814, tumulatus in Crypta Ecclesiæ Parochialis Sti Aegidii Abbatis.
1816. Nagy éhség uralkodott, a drágaság oly nagy volt, hogy egy köből buzának ára 80, egy köből rozsé pedig 60 forint volt. — A szegények éhségüket csillapítandók, fakéregből örlött lisztből sült kenyérrel és erdei növény-gyökerekkel éltek.
1821. Az alsó és közép kapu előtt lévő köhíd épült Obriszt Jakab városi bíró idejében.*

* Ezen alkalommal a város kőfalának bontásánál egy aranypénz találtatott, melynek egyik oldalán Sz. László alakja, bárdal kezében látható, körirata S. LADISLAVS · REX. A másik oldalon pedig V. László czímerpaizsa vehető ki; ily körirattal: † LADISLAVS · D · G · UNGARIE. A betűk majuskulák.

1821. Május 21-én I. Sándor orosz czár visszatérve a laibachi congressusból, Bártfán utazott keresztül; ez alkalommal a fürdőt meglátogatván, a főforrás savanyú vizét megízlelte, a pohár, melyből ivott, jelenleg a városi levéltárban van eltéve, felirata a következő: Alexander Russiæ Imperator 21 Maii 1821 hocce poculo gustavit aquam accidam Bartphensem.
1821. September 14-én. A bártfai fürdőben épült, és szent kereszthez címzett templom ünnepélyesen szenteltetett fel.
1830. Szepesházy Gáspár városi bíró idejében a városház tanácstermének mozaik padozata fa-parquettekkel fedetett be.
1831. Junius 29-én cholera ütött ki, mely alkalommal öt hét alatt 589 ember halt el, ez időben tört ki Zemplén megye északi részében a pórlázadás is.
- 1835-dik évben, Fabry István városi főjegyző alatt a városi levéltár cseresznyefából való fiókos szekrényei készültek. Gutth Ferencz asztalos által.
1831. A város piacznál álló vendéglő földszinti részében levő régi mészárszékek eltávolítottak.
1836. Egy földrengés következtében a parochiális templom csúcsíves boltozata több helyen megrepedt.
1837. A parochiális templom körfala lebontatván, a dombos tér kiegyenlített.
1838. Május 30-án egy nagy jégeső teljesen tönkre tette a vetéseket és a gyümölestákat; a kár hivatalos becslés szerint 90,200 forintban állapított meg.
1840. Kéler István városi bíró.
1840. Augusztus 11-én tartott városi közgyűlés elhatározá, hogy hivatalos nyelvül, a latin helyett a magyar nyelv használtassék.
1841. A helybeli gymnasium hat osztályúvá alakíttatván át, ez alkalommal az épület megújított, a kapuzat felett alkalmazott chronosticon így hangzik:

LVDIS CASTALIIS, PIA GRATIA FERDINANDI
QVINTI, HOS EX VRBIS PROTVLIT AERE LARES.

1842. Szepesházy Gáspár városi bíró.
1842. A katholikus parochia épülete megújított.
1845. A felső külvárosi fazekas-utca egészen leégett.
1845. Október 3-án esteli 6 órakor a katonai növelde épülete leégett.
1846. A felső kapu előtti út elkészült.
1846. 1846-ik év nyarán a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlést tartottak Eperjesen; ez alkalommal a zárulás a bártfai fürdőben tartatott meg, a társulat tagjait pedig a város megvendégelé.
1847. A cholerában Bártfán 486 ember halt el.
1848. Márczius 25-én a magyar alkotmány helyreállításának megünneplésére a városház déli csúcsfalának ormozatára egy nemzeti színű zászló tüzetett fel, melyet Heinisch nevű városi kéményseprő mester — a városház magas tetőzetének gerincz élén szabadon menve — az éljenző közönség nagy öröme, tűzött fel.
1848. Május 11-én Lázár magyar tábornok seregével bevonult a városba.
1848. Május 15-én Dembinszky tábornok 18,000 főnyi serege vonult át a városon, — mely alkalommal Luzsénszky Pál magyar kormány biztos alatt választattak meg a városi tisztviselők.
1848. Junius 9-én a bártfai nemzeti őrség ünnepélyesen feleskett.
1848. Deczember 7-én Fiedler osztrák tábornok seregével bevonult a városba.
Deczember 8-án pedig Schlick tábornok serege Gácsországból Bártfán vonult keresztül.
1849. Junius elején Luzsénszky Pál magyar kormánybiztos levételére a parochiális templom szentélyében lévő Rákóczy-féle két zászlót. — Az egyik zászlón egy arany orosz lány volt festve ezen felirattal:

ANIMVS CVM ROBORE MIXTVS. — A másikon pedig egy hét-fejű hydra alatt e következő felirat volt olvasható: NEC HERCVLES. Mondják, hogy ezen két érdekes zászló a magyar nemzeti muzeumban őrietetik.

1849. Junius 18-án Paskievits orosz tábornok 50,000 főnyi serege vonult a városon keresztül.
1849. Junius 25-én a város hiányos erődítményei az oroszok által kiigazítottak, úgy hogy az egész belváros egy megerősített s kapukkal elzárható várhoz hasonlított; éjjel a kapuk bezárattak, s csak a körfalakon alkalmazott fajárdákon őrt álló orosz katonák szlisaj! (vigyázz, figyelj!) kiáltásai szakíták félbe az éjjeli csendet.
1854. Julius 21-én. A Tapoly vize egy felhőszakadás következtében szokatlan mértékben kiáradt, a vízáradás felszínét jelző vonás a városi kórház épületének sarkán még jelenleg is látható.
1856. A templom mellett álló Campanile torony felső emelete felépült; erre vonatkozik a torony ajtaja felett olvasható következő chronosticon is:

E LATA, CORONATA, CON DAM PVSILLA.

1874. November 9-én Henszlmann Samu, a város ez idő szerint utolsó birája, s az öt szabad királyi város ágostai egyházi kerület érdemdús felügyelője meghalt.
1878. April 22-én húsvét másodünnepén, délutáni 4 órakor az abroncs-utcza egyik házának udvari épületében tűz ütven ki, a dühöngő észak-keleti szél által oly sebesen harapódzott el, hogy pár perc múlva az egész belváros lángba borult. Ez alkalommal a parochiális és a zárdatemplom, valamint a belváros összes házai a borzasztóan pusztító elem áldozatául estek. — A ferenczrendi zárda-templom belseje is elpusztult, ellenben a főtéren álló városház, a campanile, s a parochiális templom belseje műkincseivel együtt szerencsésen megmentetett. — Ez alkalommal a parochiális templom fődélszékének egyik kötőgerendájához megerősített gót-stylú broncecsillár* a templom kövezetére lezuhanván, darabokra tört össze.
1879. 1879-ik évben a tűzvész által megrongált parochiális templom szentélyének restructiója és újból építése Steindl Imre budapesti műegyetemi tanár és műépítész felügyelete alatt Wéber József a kassai dóm építési vezetője által kezdetett meg, ezen cél elérésére a bártfai tanács kebelében Kaczvinszky Ede apát és városi plébános elnöksége alatt egy templomépítő bizottság alakult, s így reményünk van, hogy hazánk ezen kiváló monumentális építészeti műemléke a Mindenható dicsőségére, a haza és a város díszére eredeti stylszerű szépségében nemsokára helyre fog állíttatni.

* Ezen broncecsillár rajzát lásd jelen *Monographiám* VIII. táblának 23. idoma alatt.

Jelen Monographiámat bevégezve, ezen alkalommal el nem mulaszthatom a Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottságának, valamint dr. Henszlmann Imre tudósunknak, mint a „Régészeti Emlékek” szerkesztőjének, köszönetemet kifejezni azon szíveségetért, melynek folytán Monographiám az Akadémia „Archaeologiai Monumentáiban” megjelentetett.

Úgy nemkülönben atyám Myskovszky Ferencz, nyugalmazott városi tanácsos, — ki 75 éves agykorának dacára, a városi levéltár aktáiból sok történeti adatot nagy buzgósággal s ügyszeretettel összegyűjtte. végre Tomcsányi Károly polgármester s Rhody Alajos városi jegyző, szíves közreműködésükért fogadják őszinte köszönetem kifejezését.

